100. YILINDA MONDROS MÜTAREKESİ VE KARADENİZ'DE MİLLİ MÜCADELE ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CENTENARY OF THE ARMISTICE OF MUDROS AND THE NATIONAL STRUGGLE IN THE BLACK SEA REGION

Cilt I

Editörler
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Prof. Dr. Mehmet OKUR
Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

100. YILINDA MONDROS MÜTAREKESİ VE KARADENİZ'DE MİLLİ MÜCADELE ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CENTENARY OF THE ARMISTICE OF MUDROS AND THE NATIONAL STRUGGLE IN THE BLACK SEA REGION

Editörler
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Prof. Dr. Mehmet OKUR
Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL

Kapak Tasarım / Sayfa Düzeni
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

Baskı: KTÜ Matbaası, TRABZON Tel: 0462 377 21 43

1. Baskı: Eylül 2019
Baskı Adedi: 200

ISBN:

Adres: KTÜ Yayınları Satış Bürosu
Tlf: 0462 377 22 32

Üniversiteler yayın yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu esedeki yazıların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

©Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayınlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasasından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

~ ONUR KURULU ~

Yücel YAVUZ
(Trabzon Valisi)

Prof. Dr. Süleyman BAYKAL
(Karadeniz Teknik Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Refik TURAN
(Türk Tarih Kurumu Başkanı)

~ DÜZENLEME KURULU ~

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Prof. Dr. Mehmet OKUR
Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL
Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER
Uzman Selin EREN

~ SEKRETARYA ~

Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL
Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

~ BİLİM KURULU ~

Prof. Dr. Cemil HASANLI
(Turan Ajansı)

Prof. Dr. Charles Eldon KING
(Georgetown University)

Prof. Dr. Coşkun TOPAL
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Dimitri D. VASILYEV
(Institute of Oriental Studies, Russian Academy of Sciences)

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Edward J. ERICKSON
(Marine Corps University)

Prof. Dr. Enis ŞAHİN
(Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Feridun ATA
(Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Gülbadi ALAN
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Haluk SELVİ
(Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Justin A. McCARTHY
(University of Louisville)

Prof. Dr. Mehmet OKUR
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mikail BASKHANOV
(University of Glasgow)

Prof. Dr. Musa QASIMLI
(National Academy of Sciences of Azerbaijan)

Prof. Dr. Nedim İPEK
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
(Trabzon Üniversitesi)

Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Salim CÖHCE
(İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Salim GÖKÇEN
(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Prof. Dr. Selami KILIÇ
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Selçuk URAL
(Kafkas Üniversitesi)

Prof. Dr. Yılmaz KURT
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf SARINAY
(TOBB Üniversitesi)

Doç. Dr. Figen ATABEY
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr. Milen KUMANOV
(The Bulgarian Academy of Sciences, Institute for Historical Studies)

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
(İstanbul Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ali GÜLER
(Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ömer KUL
(İstanbul Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN
(İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Dr. Aydın ÖZGÖREN
(Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı)

Öğr. Gör. Veysel USTA
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

- BİRİNCİ CİLT -

SUNUŞ ..... **IX**

BATUMI DURING THE WORLD WAR I
Jemal KARALIDZE **1**

THE SYSTEM OF EDUCATION FOR THE CRIMEAN TATARS DURING THE FIRST WORLD WAR
Oleg BUBENOK **7**

THE PAN-ISLAMIC MOVEMENT IN KYIV DURING THE FIRST WORLD WAR
Olga MAVRINA **15**

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA GÜRCİSTAN
Otar GOGOLISHVILI **25**

BOLŞEVİK İHTİLALİ SONRASI RUSYA – OSMANLI İLİŞKİLERİ
Eldar ABBASOV **31**

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONA ERERKEN KARADENİZ DONANMASI MESELESİ
Salih TUNÇ **57**

TRABZON KONFERANSI MAVERÂ-YI KAFKAS BARIŞ HEYETİ TOPLANTISINDA "ERMENİSTAN'IN ÖZERKLİĞİ" TARTIŞMALARI (18 (31) MART 1918 OTURUMU)
Şahin DOĞAN **77**

İNGİLİZ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI SİYASİ İSTİHBARAT DAİRESİNİN BİR MEMORANDUMUNA GÖRE KAFKASYA ÜZERİNDE TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ
Ülkü KÖKSAL **91**

ALMAN KAYNAKLARINA GÖRE BOLŞEVİK İHTİLALİ SONRASINDA ALMANYA'NIN KAFKASYA HAREKATI
Yüksel KAŞTAN **121**

MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİ ÖNCESİ KARADENİZ SAHİLİ MUHAREBELERİ VE ÖZELLİKLERİ
Levent ÜNAL **149**

BULGARİSTAN'IN 29 EYLÜL 1918 SELANİK MÜTAREKESİ'YLE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN ÇEKİLMESİ VE OSMANLI DEVLETİ
Fatih Mehmet SANCAKTAR **171**

"PRYAPORETS" GAZETESİNE GÖRE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA BULGARİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ
Milen KUMANOV - Desislava KOSTADINOVA **199**

MONDROS MÜTAREKESİ HÜKÜMLERİNİN BELİRLENME AŞAMASINDA İNGİLİZ-FRANSIZ REKABETİ VE BU REKABETİN MÜTAREKE GÖRÜŞMELERİNE YANSIMASI
Resul YAVUZ **209**

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN ASKERİ, SİYASİ VE HUKUKİ AÇIDAN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ
Mehmet OKUR **237**

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN TÜRK BASININA YANSIMALARI (EKİM – KASIM 1918)
Selami KILIÇ - Hüseyin KALEMLİ **257**

FRANSIZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI VE İTİLAF DEVLETLERİ'NİN DOĞU KARADENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ (1918-1919)
Aydın ÖZGÖREN **297**

ROMANYA BASININDA MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI VE MİLLÎ MÜCADELE
Ömer METİN **313**

MONDROS MÜTAREKESİ VE AZERBAYCAN
Cemil HASANLI **321**

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 9. ORDU MÜFETTİŞLİĞİNE ATANMASINA ETKİ EDEN OLAYLAR VE SAMSUN'A ÇIKIŞI
F. Rezzan ÜNALP **347**

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞINDA TESPİT ETTİĞİ İLK BULGULAR VE BİR RAPORU
Kemal ARI **369**

MÜTAREKE DÖNEMİNDE IX. ORDU MÜFETTİŞİ MİRLİVA MUSTAFA KEMAL PAŞA VE 15. FIRKA KOMUTANI YARBAY ŞEFİK AVNİ BEY'İN CANİK MUTASARRIFLIĞINDAKİ FAALİYETLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME
Zekeriya TÜRKMEN **385**

KARADENİZ'DE YEREL MÜCADELEDEN MİLLÎ MÜCADELE'YE GEÇİŞ SÜRECİNDE MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETLERİ
Mesut ÇAPA **423**

VARİDAT VE SARFİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE GİRESUN MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİNİN FAALİYETLERİ
Veysel USTA - Mustafa ÇULFAZ **445**

MÜTAREKE ORTAMINDA KURULAN KADIN DİRENİŞ ÖRGÜTLERİ: "SİVAS ANADOLU KADINLARI MÜDAFAA-İ VATAN CEMİYETİ"
Necdet AYSAL **479**

- İKİNCİ CİLT -

SAVAŞ VE MÜTAREKE DÖNEMİNDE EREĞLİ KÖMÜR HAVZASI (1914-1918)
Yücel NAMAL **519**

MONDROS MÜTAREKESİ HÜKÜMLERİNCE ZONGULDAK VE BARTIN'DAKİ TAŞ KÖMÜRÜ HAVZALARINI İŞGAL ÇABALARI VE NETİCELERİ
Yenal ÜNAL **545**

MİLLÎ MÜCADELE'DE ZONGULDAK VE EREĞLİ'NİN İŞGALİ VE ALEMDAR VAKASI
Rahmi DOĞANAY **563**

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE KAMUOYU FAALİYETLERİ, LOJİSTİK İKMAL, ASKERÎ VE SİVİL PERSONEL SEVKİYATI BAKIMINDAN KASTAMONU'NUN YERİ
Mehmet Serhat YILMAZ **577**

TÜRK İSTİKLAL SAVAŞI'NDA İNEBOLU'DA LOJİSTİK VE İKMAL FAALİYETLERİ VE BÖLGEDE YAŞANAN OLAYLAR
Hüsnü ÖZLÜ **601**

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TRABZON NAKLİYAT-I BAHRİYE KUMANDANLIĞI VE FAALİYETLERİ
Figen ATABEY **635**

ARALIK 1919'DA İŞGALCİ GÜÇLERİN STRATEJİK ÇIKMAZI
Adil CALAP **655**

İNGİLİZ KONTROL SUBAYI YÜZBAŞI PERRİNG'İN MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI KARADENİZ'DEKİ (ÜNYE, FATSA, ORDU, GİRESUN, TRABZON, RİZE VE BATUM) GÖZLEMLERİ (13-29 EKİM 1919)
Ufuk ERDEM **661**

MİLLÎ MÜCADELE'DE TRABZON'UN TUTUMUNUN PERDE ARKASI
Mehmet BİLGİN **677**

MEHMET NECATİ (MEMİŞOĞLU) EFENDİ'NİN MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ FAALİYETLERİ
Şaban ORTAK **713**

1920 TBMM SEÇİMLERİ VE ANKARA–TRABZON İLİŞKİLERİNİN MERKEZİNDEKİ ADAM: VALİ HAMİT BEY
Halit EKEN **739**

TRABZON'DA ÖĞRETMENLER VE OKULLARIN MİLLÎ MÜCADELE'DEKİ YERİ
Rahmi ÇİÇEK 767

MÜTAREKE DÖNEMİNDE YUNAN KIZILHAÇI'NIN TRABZON'DAKİ FAALİYETLERİ
Ramazan Erhan GÜLLÜ 779

KORDOS KOMİTESİ VE KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ
Salim GÖKÇEN 791

BÜYÜK ERMENİSTAN HAYALİ İÇİNDE DÜŞÜNÜLEN BİR KENT: RİZE
Makbule SARIKAYA 805

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI SÜREÇTE ERMENİ-RUM İDDİALARININ ÇAKIŞTIĞI COĞRAFYA: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ
Yüksel KÜÇÜKER 815

DOĞU KARADENİZ RUMLARI SOYKIRIMA UĞRADI MI?
İbrahim TELLİOĞLU 831

KARADENİZ BÖLGESİNDE EKONOMİK ÇÖKÜNTÜNÜN PONTUSÇULUK FAALİYETLERİNE ETKİSİ
Ömer KUL 843

YUNANİSTAN'IN KARADENİZ POLİTİKALARI VE PONTUS YAKLAŞIMI
Pervin HAYRULLAH 861

YUNAN SEVR'İ VE İTİLAF DEVLETLERİ
Abdurrahman BOZKURT 867

MİSAK-I MİLLÎ'DE BELİRLENEN SINIRLARIN JEOPOLİTİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
Hikmet ÖKSÜZ 895

İSTİKBAL GAZETESİNE GÖRE SEVR ANTLAŞMASI VE YANSIMALARI
Uğur ÜÇÜNCÜ 903

RUS BELGELERİNE GÖRE MOSKOVA KONFERANSI VE BATUM'UN STATÜSÜ
Kenan OLGUN 919

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI, ALİ ŞÜKRÜ BEY CİNAYETİ VE İNGİLİZ BASININA YANSIMALARI
İsmail AKBAL 941

MACAR TURAN DERNEĞİNİN KARADENİZ ARAŞTIRMALARI (XX. YÜZYIL BAŞLARI)
Melek ÇOLAK 971

TÜRK- ROMEN İLİŞKİLERİNİN KARADENİZ BOYUTU (1918-1923)
Nagy PIENARU - Mustafa A. MEHMET 985

SUNUŞ

19. yüzyılın başından 20. yüzyılın başlarına kadar cereyan eden ekonomik ve siyasî gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli çatışma alanlarından birini de Osmanlı coğrafyası oluşturmuştur. Almanya'nın yanında savaşa giren Osmanlı Devleti, Çanakkale ve Irak'ta büyük zaferler kazansa da, diğer cephelerde ve savaşın genel seyrinde aynı başarıyı sürdürememiş, askeri ve ekonomik durumun giderek kötüleşmesi üzerine barış istemek zorunda kalarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Esasında taraflar arasında silahlı çatışmaya son vermesi gereken mütareke, İtilaf Devletleri'nin savaş sürecinde imzaladıkları gizli anlaşmaların hayata geçirilmesini sağlamaktan öte Osmanlı Devleti'nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tümüyle ortadan kaldırmakta, ülke içerisinde asayişsizliği tetiklemekteydi. Nitekim mütarekeden kısa bir süre sonra harekete geçen İtilaf güçleri, Boğazlar başta olmak üzere, Musul, Adana, İskenderun, Hatay, Antep, Urfa Maraş, Batum, Kars ve Ardahan'ı işgal ederken, Rumlar ve Ermeniler de işgallerden cesaret bularak yeni siyasî hedefleri için Türklere yönelik provokatif eylemlerde bulunmakta ve asayişi tehdit ederek Büyük Devletlerin müdahalesine zemin hazırlamaktaydı. Zira Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti; askerî, siyasî, idarî ve hukukî bakımdan etkisiz hale getirilmiş, azınlıkların serbest hareket etmeleri için gerekli altyapı oluşturulmuştu.

Balkanlardan Kafkaslara kadar geniş bir coğrafyayı kapsayan Karadeniz ise, savaş sürecinde olduğu gibi savaştan sonra da stratejik bir önem arz etmekteydi. "Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması, Karadeniz'e geçişin sağlanması, Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının Müttefikler tarafından işgali" hükmünün Mondros Mütarekesinin daha 1. maddesinde yer alması bu önemi açıkça ortaya koymaktaydı. Karadeniz, İngiltere ve Fransa açısından Bolşeviklere yönelik düzenleyecekleri operasyonların kavşak noktalarından biri, azınlık faaliyetlerinin etkili olduğu alanların başında gelmekteydi.

İşgal kuvvetlerinin ve azınlıkların bu faaliyetleri karşısında Türk Milleti güçlü devlet ve medeniyet geleneğini korumuş, hukuk

içerisinde kalarak intikam duygusundan uzak bir şekilde yeniden örgütlenmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'da başlattığı Milli hareket kısa sürede teşkilatlı bir hale gelerek, işgallere karşı topyekün bir var olma mücadelesine dönüşmüştür. Bu mücadele yalnızca işgal güçlerine ve onların hedeflerine karşı değil aynı zamanda bu kaostan faydalanmak isteyen Pontusçu Rumlara ve Ermenilere karşı da verilmiştir.

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü'nün 25-26 Ekim 2018 tarihleri arasında düzenlediği *"100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu"*nda Osmanlı Devleti'nin çöküşüne yol açan ve aynı zamanda Yeni Türk devletinin kuruluşuna giden mücadelenin başlangıcını oluşturan Mondros Mütarekesi'nin askerî, siyasî ve sosyal sonuçları ile azınlık meseleleri Karadeniz hinterlandındaki ülkelerden uzmanların, tarihçilerin ve siyaset bilimcilerin katılımı ile ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, tartışılmıştır.

Böylesine önemli bir süreci etraflıca ele almak üzere gerçekleştirdiğimiz sempozyuma verdiği destekten dolayı Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Refik TURAN'a, üniversitemiz rektörü Prof. Dr. Süleyman BAYKAL'a, organizasyonumuza destek veren diğer kurum ve kuruluşlara, bildirileri ile katkı sunan değerli akademisyenlere, kitabın hazırlanmasında ve basımında emeği geçen mesai arkadaşlarımıza teşekkür eder, eserin bilim dünyasına ve kamuoyuna faydalı olmasını temenni ederiz.

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Prof. Dr. Mehmet OKUR
Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL

BATUMI DURING THE WORLD WAR I

Jemal KARALIDZE*

By the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, Batumi developed economically rapidly. Thanks to the pace of development, "in twenty years Batumi from a small, Asian feudal city turned into a European capital city, one of the largest industrial centers of the Russian empire that together with Baku and Tbilisi gave tone to the capitalist development of Transcaucasia"[1]

The growth and development of Batumi was on the account of Baku oil exports. Changes in the oil world market could have serious damage to the industrial development of Batumi. "In the export sector, it could be possible to paralyze entire enterprises.[2]

At the beginning of the 20th century, as well as in the United States, India and Burma, new oil fields were discovered, which limited the flow of oil to the eastern countries from Russia, which negatively impacted the industrial development of Batumi.

In the 1910s, Batumi has been suffering from severe revolutionary consequences of Russia's revolutionary events and economic crisis, it was evident that the economic life was recovering. But the beginning of World War I substantially changed the process of Batumi development.

On August 1, 1914, World War I broke out in Europe. The Ottoman Empire signed a secret military-liaison agreement with Germany, simultaneously, on August 3, the Ottoman government published a declaration on neutrality. It was in diplomatic demarcation, aiming to slacken the alert of Antanta states. Jemal-Pasha wrote in his memoirs: "We declared neutrality just because to

* Associate Professor of Batumi Shota Rustaveli State University, Head of the Department of History, Archeology and Ethnology. E-mail: karalidze.jemali@mail.ru

[1] Bendiashvili Al., *City self-government and fight for its democratization in Georgia,* Tbilisi 1982, p. 227.

[2] Nikoleishvili M., *From the history of socio-economic development of the cities of Western Georgia and railroad construction,* Kutaisi 1994, p.176.

win the time. We were waiting for the moment when the mobilization would end and we would be able to enter the war.[3]

Russia's poorly developed agriculture and the inexorable state apparatus failed to meet the war needs. The rapid economic ruin in the country began. This was especially evident in the suburbs, including in the Batumi district, which became a part of hostilities. War was a heavy burden on the industrial and economic life of the district Batumi and in general. The majority of oil export-related enterprises were closed down.

The war prevented transport relations with Russia. Marine traffic became increasingly dangerous, and rail transport was actually subject to military service. So it was difficult to satisfy the needs of the Army and the population at a time.[4]

In order to prevent the rising social complications and the expected social complications, the Caucasus authorities were arranging meetings with Transcausian and public figures during 1915. A number of decisions were taken against the price and speculation, the standard prices were set for primary needs, but the merchants petitioned the boycott and artificially stopped the import of food purchased in Russia.

The situation has worsened since 1916. Thousands of workers employed on the roads and railways in this direction should also be supplied from the very small amount of food imported to Batumi.

After opening the Caucasus front, Batumi became an important naval base. Here was founded the Russian Black Sea fleet squadron. Batumi was the center of the Caucasian Front for Trabzon's direction, where large military warehouses and hospitals were placed. The Russian military industry, unprepared for world war, did not meet the demands of the army on weapons and armor. So the king's government decided to give military orders to private entrepreneurs. In the current situation, front zone Batumi, with its technically well-equipped factories and plants, became one of the leading sources of military production.

Turning into the front zone city has significantly hampered the organizational activities of Batumi self-government. Batumi income significantly decreased because of the suspension of ma-

---

[3] Jemal-Pasha, *Letters, 1913-1919*. (Russian), Tbilisi 1923, p. 201-202.
[4] *Essays of history of South-West Georgia*, Ajara, III, Batumi 2008, p. 368.

rine exports and the closure of enterprises. City budget deficit in 1915 amounted to 100 thousand rubles.[5]

In March 1915, the city self-government received a consent from the government for a short-term loan of 300 thousand rubles. But it did not respond to the minimal needs of Batumi. Because of this, in the war years, almost all the work was stopped for the city development.

The search for the outcome of the current situation was put on the agenda for arranging a free trade port in Batumi. For Batumi, the introduction of Porto Franco created the prospect of rapid recovery from the difficult socioeconomic conditions created by the First World War. Therefore, the progressive stakeholders of the city began to collect the documentary materials, which confirmed the priority of Batumi preferred in comparison with Poti. They would paid attention to the fact that Batumi had already had such experience in the past that it had been the main trade route for foreign trade and transit not only for Transcaucasia but for Central Asia, Persia and other parts of the East.[6]

There was no doubt that in front of the committee the winner would be Batumi but in 1917, Since October, Russia got surrounded by new political turmoil and the issue of the creation of free ports was removed from the agenda.[7]

The impact on the economic development of Batumi could have been made by laying railway line to the south, which would link it to the rich and rural agricultural regions of Turkey and Iran. In the 1910s, the construction of the Batumi-Kars railway line project started to be drafted by the engineer D. Svishchevski. But because of the start of the war, the government refused to implement it and began working on Batumi-Trabzon Railway line. They created Batumi-Trabzon Railway Administration [8]but the events developed in Russia made it impossible to realize.

Despite the evacuation of civil institutions and part of the population from Batumi during the war, the city administration remained in its place and continued to work. By local self-government elections held in 1915, the City Council was made up by 41 voters. Ivane Andronikashvili was elected as the city head,

---

[5] *Central Archive of Adjara*, fund 6, description 2, case 901, p. 2-13.
[6] *Central Archive of Adjara*, fund 16, description 1, case 133, p. 7-10.
[7] Sioridze M., *Essays from the history of Batumi*, Batumi 2011, p. 12.
[8] *National Archives of Georgia*, fund 2080, description 1, case 544, p. 422.

Yevgeny Krynitsik as the deputy and Rejib Nijaradze as a board member. After the events that followed the February Revolution in 1917 again demanded new elections of self-government. Democrat Georgians again took places in Duma and Gamgeoba. Konstantine Sabakhtarashvili, his deputy - Grigol Sogorashvili, member of the board - Ismail Lortkipanidze became the city head.[9]

One of the main directions of the city self-governance activity during the war was the fight against acute epidemic diseases. It was headed by a special medical-sanitation board.

Despite the scarce budget of the city, they dried up some boggy places during the war. The workshops were conducted in the city pawnshop and library. Several baths and laundry were arranged. The city board tried to provide proper water supply.[10]

Even in the deficit budget conditions, self-governance did not hesitate to cover the expenses of education and culture. 1914 By the order of Batumi Fortress Commandant, city treasury institutions and their teachers were evacuated to Kutaisi to continue the study process. Lessons also quitted in all the six primary schools of the city where poor children were studying. Neither the city self-governance had finances to send their families to Kutaisi to continue classes there. From September 1, in 1915, educational process was renewed in all types of educational institutions of Batumi. But before that, with the effort of the city administration, buildings of other institutions and gymnasiums that were used as army posts in the first months of the war had been reconstructed. Self-governance showed special care for the primary education institutions of the city.

In Autumn 1916 and in spring 1917 Batumi Gamgeoba asked the government several times to allocate the necessary funds to open additional classes in primary schools, but in vain. In spite of this, the City Self-Government strongly took up the plan for providing universal elementary education. In 1917, in the budget of Batumi, which was defined by 850 thousand rubles, 107 thousand rubles were allocated for education, 78 thousand for primary school, which amounted to 9.1% of the total budget of the city.[11] In addition, self-government financially helped gymnasiums

---

[9] *Central Archive of Adjara,* fund 7, description 2, case 580, p. 134.
[10] Sioridze Malkhaz, *South-West Georgia in 1914-1918,* Batumi, 2002, p. 120.
[11] *Central Archive of Adjara*, fund 6, description 1, case 603, p. 261-262.

for women and boys, the highest primary school, Tbilisi polytechnic school and other types of educational institutions in the city.

There were also a number of Georgian and Russian stage lovers in Batumi. Among them is the actress A. Jakeli who created a theatrical circle at the beginning of 1916. It staged several performances.

The proper perception of Batumi cultural life is unimaginable without its printing industry and publishing. Even during World War I, about ten printing houses were operating in Batumi. Among them are worth to note Al. Makharadze, N. Khvinvia, G. Tavartkiladze, S. Shmayevski's typographical enterprises.

In Batumi, the book sale was also greatly appreciated. To this point book shops and booksellers of Niko Nikoladze's brother, Mikheil Nikoladze and Spiridon Chelidze were distinguished, which also represented kinds of salons for intellectual gatherings. [12]

Thus, military operations and the destruction caused by the war in South-West Georgia seriously damaged urban life and industry. It faded in the front zone of Batumi but not thoroughly. Batumi, with a limited rhythm, continued its characteristic life for the bourgeois city, which, first of all, was the result of the deliberate democratic and national work of head administration.[13]

Without exaggeration it can be said that Batumi City Self-Government played a very positive role during the World War I in terms of protection and maintenance of urban living and communal farming. Deliberate attention towards health care, public education, and cultural spheres made evident that in case of expanding rights and competence of the municipality, it would have more opportunities for a wider range activities.

Bibliography

Bendiashvili Al., *City self-government and fight for its democratization in Georgia,* Tbilisi, 1982.
Central Archive of Adjara, fund 16, description 1, case 133.
Central Archive of Adjara, fund 7, description 2, case 580.
Central Archive of Adjara, fund 6, description 1, case 603.
Central Archive of Adjara, fund 6, description 2, case 901.
Essays of history of South-West Georgia, Ajara, III, Batumi, 2008.

[12] Kldiashvili D., *On my way of life*, Batumi 1987, p. 72.
[13] Sioridze M., *South-West Georgia, in 1914-1918*, Batumi 2002, p. 125.

Jemal-Pasha, *Letters, 1913-1919. (Russian)*, Tbilisi, 1923.
Kldiashvili D., *On my way of life*, Batumi, 1987.
National Archives of Georgia, fund 2080, description 1, case 544.
Nikoleishvili M., *From the history of socio-economic development of the cities of Western Georgia and railroad construction*, Kutaisi, 1994.
Sioridze Malkhaz, *South-West Georgia, in 1914-1918*, Batumi, 2002.
_____, *Essays from the history of Batumi*, Batumi, 2011.

THE SYSTEM OF EDUCATION FOR THE CRIMEAN TATARS DURING THE FIRST WORLD WAR

Oleg BUBENOK*

Before the First World War, the Crimean Tatars were among the most educated groups of population in the Russian Empire. Unfortunately, we have a little information about the functioning of educational institutions for the Crimean Tatars in 1914–1917. However, a comparative analysis of the data of the prewar period and the period of the Civil war of 1917–1920 allows us to reconstruct the situation in 1914–1918.

In the period before the First World War, all issues of Islam in Crimea, including religious education, had been under the jurisdiction of the Tavrian Mahometan Spiritual Directorate (TMSD). In the early twentieth century, the system of Islamic education in Crimea comprised three levels: *maktab* (the primary Muslim school), *maktab-e rushtive* (defined as "high-primary school" in Russian documents) and *madrasa* (the higher Muslim sehool). *Maktabs* were usually mosque-based and funded by either the local Muslim communities or religious endowments *(waqf)*. Children of both sexes studied at *maktabs*. Clergy and teachers graduated from a *madrasa*. By the end of the nineteenth century, Crimea had up to 40 *madrasas*. Sufi monasteries *(tekiye* or *tekke}* of the Mevlevi, Naqshbandi, Dcrvani and Sa'adi orders also had religious schools.[1]

The non-traditional Muslim new-method *(jadid)* schools, introduced by the Crimean Tatar intellectual Isma'il-Bey Gasprinskii (1851–1914), combined religious and secular subjects. *Jadid* schools were gaining increased popularity in the early twentieth century. These new-method schools accepted children at the age of 7 for a four-year course (eight months a year). In 1909, the TMSD approved the "Programme and general rules for Crimean Spiritual Tatar *maktabs"*. A revision of the TMSD conducted in 1912 by the

* Prof. Dr., Academy of Sciences of Ukraine. helgebub@i.ua, helgebub@gmail.com

[1] Смирнов Н., Классовая база ислама в Крыму // Воинствующий атеизм, 1931, № 8–9, с. 32.

Ministry of Interior showed that, much to the chagrin of the Russian authorities, the new-method schools spread widely in the Crimea.[2]

It appears that the persistent efforts of Gasprinskii had finally borne fruit. The ideas of Islamic modernism *(Jadidism)* with a Pan-Turkisl orientation, putting particular emphasis on the introduction of modern methods of education, found support among a wide cross-section of the Crimean Muslim clergy and intellectuals. Apparently, by 1920 this trend was dominant in the Crimean Tatar community.

Gasprinskii's major innovation was to introduce an intermediary level of education, the *maktab-e rushtiye,* which would begin after the primary *maktab* level and prepare the student to enter either the religious *madrasa* or the state-run secular secondary schools. The *rushtiye* curriculum comprised both secular and religious subjects: basics of religion; Arabic, Persian, Tatar and Russian languages; mathematics; geometry; accounting; general history; ethics; drawing; calligraphy; and hygiene.[3]

The *rushtiye* schools operated without being officially registered by the Russian authorities. In the late nineteenth century the Russian authorities opened secular primary schools for the Crimean Tatars. Here most of the subjects were taught in Russian, while Arabic was taught as part of the religious classes. In 1914, Crimea had a total of 698 primary schools. This number included 68 *zemstvo* schools for Tatars. Most Tatar children, however, went to *maktabs* (apparently largely new-method ones), which totalled 360. The total number of Tatars studying in primary schools, including the 68 *zemstvo* schools, was 11,000. [4]

The "Programme and general rules" for the Crimean *madrasa,* adopted by TMSD in the early twentieth century, provided

---

[2] Воробьева Е. И., Власть и мусульманское духовенство в Российской империи (вторая половина XIX в. – 1917 г.) // Исторический ежегодник, 1997. Омск, 1997. – С. 40–55.

[3] Ганкевич В. Ю. Очерки по истории крымскотатарского народного образования (Реформирование этноконфессиональных учебных заведений мусульман Таврической губернии XIX – начала XX вв.). Симферополь, 1998; Ганкевич В. Ю. Джадидистская реформа образования крымских татар... (на украинском языке). Автореферат диссертации ... доктора исторических наук. Киев, 2000; Ганкевич В. Ю. Крымскотатарские медресе (курс лекций). Симферополь, 2001.

[4] Асанов А., Борьба за всеобуч в Крыму // Просвещение национальностей, 1951, № 4–5, с. 21.

the foundation for the reform of the higher level religious education in the spirit of Islamic modernism. The administration and teachers of *madrasas* were appointed by TMSD. Among the first ones to undergo reform was the old Zindzhirli (Zinjirli) *madrasa* in Bakhchisarai. In 1910, the Crimea had 33 reformed *madrasas*.[5]

In 1914–1916, during the first years of the First World War, a situation was not changed. Russian Empire began to take part in the First World War on August 1 (July 19), 1914. The fighting in the Crimea began on October 29 (16), 1914. However from 1914 to 1917, the Crimea was under the direct control of the Russian authorities and really the military clashes did not take place on the peninsula.

Significant changes began to occur in 1917, when the February Revolution began. After the February events of 1917, the Crimean Tatars organized *Milli Firqa* (National Party) and tried to take power into their hands. After the October revolutionary events on December 16, 1917, the Bolshevik Military Revolutionary Committee was established in Sevastopol city. Finally, on March 19, 1918, the Soviet Socialist Republic of Tavrida was proclaimed in the Crimea. The coming of the Bolsheviks to power in Russia led to the Brest Peace, following which Bolshevik power in Russia and Ukraine capitulated to Germany. According to the Brest Peace, whole Ukraine with Crimea must to come under the control of Germany. At the same time in Kiev the Direktoria, headed by the Hetman Skoropadsky, was created. It was controlled by the German authorities. However, after these events, on April 22, 1918, the troops of the Ukrainian People's Republic under the command of General Bolbochan occupied Evpatoria city and Simferopol city. But the German troops came after them to Crimea. On April 27, 1918, the Ukrainian troops of the UPR left Crimea. Before May 1, 1918, the German army occupied whole Crimean peninsula. From May 1 to November 15, 1918, Crimea was de facto under German occupation, de jure under the control of the Crimean regional government (from June 23) of Suleiman Sulkevich. On November 25, 1918, French troops entered in the port of Sevastopol city. This event coincided with the end of the

[5] Ганкевич В. Ю. Джадидистская реформа образования крымских татар... (на украинском языке). Автореферат диссертации ... доктора исторических наук. Киев, 2000, с. 24–25; Ганкевич В. Ю. Крымскотатарские медресе (курс лекций). Симферополь, 2001.

First World War on November 11, 1918. After that, the Crimea experienced a period of Civil war, as a result of which the Bolsheviks won on November, 1920.

The two revolutions of 1917, perceived by political forces of different orientation as the victory of a new social order over the old one, served as a catalyst for controversial processes, which reflected significant differences in the understanding of modernity within different ethnic cultures. Clearly, the most active and educated part of the Crimean Tatar population – i.e. intelligentsia and clergy-imagined the future of their ethnic community in the light of the ideas of Islamic modernism. On March 25, 1917, the Provisional Executive Muslim Committee was established in Crimea, which dismissed the former conservative leadership of TMSD. On November *26,* 1917 the first *Qurultay* (Assembly) was held, which elected the new government (Direktoria) with Numan Chelebi Dzhikhan (Chelebiev) as its head. Numan Chclibi Dzhikhan also chaired the newly established *Milli Firqa* (National Party).[6]

When the Ukrainian troops of the UPR left Crimea on April 27, 1918, the Crimean Tatars firstly revolted and then formed an alliance with the new German authorities. During 1918, the leaders of the Direktoria and Milli Firka actively cooperated with the German occupation authorities. They hoped to receive from Germany the support in restoring of the Crimean Tatar state. White Guardians stay on the territory of Crimea in 1919 and 1920 led to reprisals against the *Direktoria* and the *Milli Firka*. The leaders of *Milli Firka* supported the Soviet power and actively cooperated with it in 1920.

In the spirit of Islamic modernism, *Milli Firqa* did not draw a clear distinction between religion and politics. Consequently, the reform of religious institutions and the system of the state administration system were viewed as part of one unified process of modernizing the Crimean Tatar society. In its Programme (paragraph 26, section 2), *Milli Firqa* stated that the party supports "the fusion of religion with the state apparatus, which stands to protect the former and provide it with a wide scope of opportunity for action and assistance in a number of issues: in training the

[6] Смирнов, Классовая база ислама в Крыму // Воинствующий атеизм, 1931, № 8–9, с. 39–40.

religious cadre, religious education, judicial process, etc."[7] The Muslim reformers granted education an important, possibly even central, role in the transformation of society and its institutions.

Paragraph 26 of the *Milli Firqa* Programme stated that the party would strive to insure that "in all national schools religion be actually taught". Paragraph 10, section 2 stated: "In order for the teachers and religious workers not to suffer from destitution in their life, the party will strive to ensure the principle of [providing] insurance and pensions". According to paragraph *6, "waqf funds* will be disbursed for the village, and the successive construction of new buildings for schools and mosques in the village and for their renovation"[8]

Milli Firqa obviously did not envisage any form of autonomy for the religious institutions, viewing them rather as an instrument in implementing their policies: "| the party] will ensure that *waqfs* will fully be controlled by the directorate [i.e. the religious administration], and that the income obtained from them be disbursed on enlightenment and improving the life of the religious workers" (paragraph 10, section 2). The reformers' methods of control over the religious institutions also reflected the general spirit of enlightenment. Paragraph 24 of the Programme stated: "The party demands from the religious directorate to summon the religious workers periodically to attend short-term courses".[9]

After the Civil War, the surviving leaders of *Milfi Firqa* agreed to cooperate with the Soviet authorities. In its appeal to the Crimean Revolutionary Committee (Revkom) of 25 November 1920, *Milli Firqa* specifically stressed its accomplishments in the field of Crimean Tatar education:

"... [we] managed to establish one high primary school in each district *[uezd] of* Crimea; one Tatar female teachers' school in Simferopol; one Tatar secondary arts school, and one teachers' seminary in Bakhchisarai, [in addition, *Milli Firqa]* is reforming the Tatar Higher Spiritual Seminary 'Zinjirli *madrasa'* by intro-

---

[7] Смирнов, Классовая база ислама в Крыму // Воинствующий атеизм, 1931, № 8–9, с. 39–40.
[8] Смирнов, Классовая база ислама в Крыму // Воинствующий атеизм, 1931, № 8–9, с. 41–42.
[9] Смирнов, Классовая база ислама в Крыму // Воинствующий атеизм, 1931, № 8–9, с. 41–42.

ducing humanitarian disciplines and natural sciences ..."[10]

As Islamic modernism came to dominate the local scene in the period of revolution and civil war, Islamic education in Crimea received a new impulse for reform and further development.

In late 1920, the *Milli Firqa* party tried to convince the Bolshevist government of the Crimea: "1) to legalixe *Milli Firqa',* 2) to transfer the Tatar religious, educational and *waqf* affairs under the jurisdiction of *Milli Firqa',* 3) to permit the publication of the newspaper 'Millet', of literature and academic journals and books"[11] The petition was, however, declined.

Despite the rejection of further cooperation with *Milli Firqa* as an independent political entity, many activists of the party soon came to occupy various posts in the Soviet state apparatus, including the system of education. In 1923 *the Milli Firqa* activist Veil Ibrahimov even became chairman of the Central Executive Committee (TsIK) of the Crimean Autonomous Republic. In their subsequent activities in the area of education and religion, the former *Milli Firqa* members largely remained loyal to the ideas of Islamic modernism.

In 1921, the Crimean ASSR established a Ministry of Education (Narkompros), which included a special department for Crimean Tatar education. The religious affairs were transferred to the jurisdiction of an Interdepartmental Commission which comprised representatives of the departments of justice, finance, and religious affairs. The authorities confiscated the premises of the Muslim Spiritual Directorate and closed all *madrasas,* while the last Mufti emigrated along with the White Guard troops.

In the early months of Soviet rule on the peninsula, the Crimean Tatar community already invested much effort into revitalizing the primary religious education. Between 1 November 1920 and November 1921, over primary 500 schools were opened or reopened, allegedly without the knowledge of the Crimean Educational Department (Krymnarobraz).[12] In comparison, Muslim primary schools in Crimea in 1914 had totaled 360.[13] Certainly,

---

[10] Центральный государственный архив Автономной Республики Крым (ЦГААРК), ф. П-1, оп. 1, д. 30: 2.

[11] Смирнов, Классовая база ислама в Крыму // Воинствующий атеизм, 1931, № 8–9, с. 41–42.

[12] ЦГААРК, ф. П-1, оп. 1, д. 65: 82.

[13] Асанов А. Борьба за всеобуч в Крыму // Просвещение национальностей, 1951, № 4–5, с. 21.

over 140 Muslim schools emerged after 1914. Consequently, the educational efforts *of Milli Firqa,* over a relatively short period, in 1917–1918, brought some significant rewards. Thus, despite the First World War and Civil war, the education system of Crimean Tatars not only survived, but also received a further impetus to development.

Bibliography

Центральный государственный архив Автономной Республики Крым (ЦГААРК), Ф. П-1.

Асанов А. Борьба за всеобуч в Крыму // Просвещение национальностей, 1951, № 4–5, с. 21–28.

Воробьева Е. И. Власть и мусульманское духовенство в Российской империи (вторая половина XIX в. – 1917 г.) // Исторический ежегодник, 1997. Омск, 1997. – С. 40–55.

Ганкевич В. Ю. Очерки по истории крымскотатарского народного образования (Реформирование этноконфессиональных учебных заведений мусульман Таврической губернии XIX – начала XX вв.). Симферополь, 1998.

Ганкевич В. Ю. Джадидистская реформа образования крымских татар... (на украинском языке). Автореферат диссертации ... доктора исторических наук. Киев, 2000.

Ганкевич В. Ю. Крымскотатарские медресе (курс лекций). Симферополь, 2001.

Смирнов Н. Классовая база ислама в Крыму // Воинствующий атеизм, 1931, № 8–9, с. 21–34.

References

Asanov A., *Bor'ba za vseobuch v Krymu // Prosveshcheniye natsional'nostey*, 1951, № 4–5, s. 21–28.

Gankevich V. YU., *Ocherki po istorii krymskotatarskogo narodnogo obrazovaniya (Reformirovaniye etnokonfessional'nykh uchebnykh zavedeniy musul'man Tavricheskoy gubernii KHIKH – nachala KHKH vv.),* Simferopol', 1998.

_____, *Dzhadidistskaya reforma obrazovaniya krymskikh tatar... (na ukrainskom yazyke), Avtoreferat dissertatsii ... doktora istoricheskikh nauk*, Kiyev, 2000.

_____, *Krymskotatarskiye medrese (kurs lektsiy)*, Simferopol', 2001.

Smirnov N., *Klassovaya baza islama v Krymu // Voinstvuyushchiy ateizm*, 1931, № 8–9, s. 21–34.

TSentral'nyy gosudarstvennyy arkhiv Avtonomnoy Respubliki Krym (TSGAARK), F. P-1.

Vorob'yeva E. I., *Vlast' i musul'manskoye dukhovenstvo v Rossiyskoy imperii (vtoraya polovina XIX v. – 1917 g.) // Istoricheskiy ezhegodnik*, 1997. Omsk, 1997. – S. 40–55.

THE PAN-ISLAMIC MOVEMENT IN KYIV DURING THE FIRST WORLD WAR

Olga MAVRİNA*

On the eve of the First World War, the Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire was seriously concerned about the spread of Pan-Islamic ideas in the empire, especially their active promotion on the territory of Ukraine, due to the proximity of the Ottoman Empire and a large percentage of the Tatar population in the Crimea. In opinion of the Police Department, the Taurian province «played a large role in the promotion of pan-Islamism».

This was due to the presence of a large percentage of the Tatar population and proximity to Turkey. The Department considered the city of Bakhchisarai to be the main focus of the spread of pan-Islamism in the south of Russia, and the Terdzhiman newspaper was the main pan-Islamism body in Russia.[1]

In view of the oncoming military threat and activation of the Ottoman Empire, the Police Department of the Ministry of Internal Affairs sent out circulars to establish total surveillance for the Muslim population of the empire. Such resolutions were also received by the Kyiv Gubernia Gendarmerie Administration, as evidenced by archival materials from the funds of the Central Historical Archives of Ukraine in Kyiv.

In contemporary Russian discourse, regarding the "Muslim issue" in the Russian Empire, the opinion prevails (for example, of D. Usmanova) that the government did not consider the "Muslim issue" as acute and complex as the so-called "Polish", "Jewish", "Ukrainian" questions. Analysis of the contents of the circulars of the Police Department leads us to doubt this statement.[2]

---

* Assoc. Prof. Dr., Academy of Scinces of Ukraine. osmavrina@gmail.com

[1] Арапов Д.Ю. Исмаил Гаспринский, его жизнь деятельность по материалам Департамента полиции МВД Российской империи. Исмаил Гаспринский – просветитель народов Востока. Материалы международной научной конференции. М., 2001.

[2] Усманова Д. Российские мусульмане и пропаганда в годы Первой мировой войны (1914–1916 гг.) // Acta Slavica Iaponica, Tomus 37 (2016), pp. 73–101, p. 76.

For example, in the Kyiv gendarme department, several cases were formed entitled "Panislamism", which contained both the circulars of the Police Department concerning the Muslim question as well as surveillance data, reports of agents, etc.

In addition, the content of the circulars gives us an idea of what exactly the government of the Russian Empire understood by the term "pan-Islamism" and what methods of counteraction it took.

It should be noted that one of the first, in a series of circulars that had significance to strengthen control over the Muslim population in the fight against pan-Islamist sentiments, was the secret circular of December 18, 1910. It was sent to all district security departments and provincial gendarme departments.[3]

In particular, it pointed out that the last 3–4 years [i.e., from 1906–1907, *O.M.*], among the Muslim population of the empire and abroad, the idea of pan-Islamism has spread, which is especially strong in the Caucasus and Crimea, in the Volga-Kama region and other cities of the empire.

The circular defined the main principle of the pan-Islamist movement - the unification of the entire Muslim politically and economically under the auspices of Turkey, ultimately, the formation of an all-Turkic republic. The immediate task of pan-Islamists is the rallying of all Muslims for a political struggle with the state system existing in Russia.[4]

It was noted that the Pan-Islamists conduct active oral propaganda, the main attention is focused on Muslim schools mektebe (primary) and madrasas (higher) i.e. they prepare cadres of future preachers of Pan-Islamism and instil in them hatred of the government and everything Russian. Pan-Islamists do not limit themselves to schools, but open special book publishing in places which are remote from the centre and need literature; great attention is paid to periodicals.

The conclusion of this circular is that Pan-Islamism is a Muslim movement directed primarily against the existing state

---

[3] Центральний державний історичний архів України (ЦДІАУ), Ф.313. Катеринославське губернське жандармське управління, оп.2, од. зб.2386, 3 арк. Циркуляр Департамента полиции о наблюдении за проявлениями панисламизма среди населения. 28 – 29 декабря 1910.

[4] ЦДІАУ, 313, 2; 2386: 2.

system in the Russian Empire. To combat this movement, a number of measures are proposed:

– the creation of secret agents to thwart the revolutionary activities of pan-Islamists;

– the establishment of constant surveillance of the moods of the Muslim population, special attention to the activities of teachers of Muslim schools and clergymen;

– spying on the activities of pan-Islamic publishers, as well as pan-Islamic literature in all its forms.[5]

– On May 27, 1911, the Police Department sends secret circular to the heads of provincial and regional gendarme departments and security departments to review the translation of the article "Awakening in the Muslim world" published in Istanbul in the journal Sirat Mustagim No. 126 of January 20. Signed under the article: Beirut. Sami-zadeh Sureya (organ of Pan-Islamism, according to the Department).[6]

Another secret circular of November 4, 1911 No. 109554 was intended to the heads of provincial gendarme departments. This circular "on the identification of "the ones who wear turbans" and Turkish army officers spreading the ideas of Pan-Islam" is remarkable. It notes that when these individuals appear, it is to establish careful observation of them and, after identifying their connections and revolutionary activities, eliminate them.[7]

The circular from 20/30 March 1913 No. 97244 was intended, in addition to gendarme directorates and security departments also to governors, town governors - "to strengthen the supervision of the periodical press and the moods of the Muslim population of Russia".[8]

The secret circular of the Police Department of August 11, 1914 No. 175085 was listed as a circular on military espionage. It stated that the Turkish government secretly sent persons to Russia to collect donations for the Turkish fleet. The Police Department is demanding that measures be taken to identify collectors of donations, arrest and expel those who are foreign nationals.[9]

---

[5] ЦДІАУ, 313, 2; 2386: 3.
[6] ЦДІАУ, 274, 1; 2635: 3–5.
[7] ЦДІАУ, 274, 1; 2635: 6 –7.
[8] ЦДІАУ, 385, 1; 2753:1.
[9] ЦДІАУ, 385, 1; 2753:2.

In this research are presented the most significant circulars of the Police Department on the Muslim issue of the Kyiv Gendarme Office.

The establishment of total surveillance of the Muslim population, the creation of a network of agents and informers not only in the places of compact residence of Muslims in the Crimea and the Volga-Ural region, etc., but also in Kyiv, gave its results.

According to the data of the Kyiv gendarmerie as a result of collecting information about Muslim students of higher educational institutions in Kyiv in 1913, members of the secret congress on the preparation of the All-Russian Congress of Muslim students were arrested.[10]

As evidenced by sources in Kyiv in the years 1910 – 1915 among the Muslim students who studied in Kyiv's higher educational institutions, self-organization processes took place. These are the University of St. Vladimir, the Kiev Polytechnic Institute, the Kyiv Commercial Institute, and the Higher Women's Courses. According to Kayum Mostakayev, a participant in the movement, during this period, 184 students, Muslims of Caucasian origin studied at St. Vladimir's University. Muslim students initiated the creation of a Muslim community and made an unsuccessful attempt to register the "Mutual Assistance Partnership".[11]

To participate in the organization of the movement of Muslim students famous writer and public figure Galimdzhan Ibrahimov arrived in Kyiv. The goal of Kyiv's Muslim students was to hold a congress of Muslim youth, "to unite Muslim youth, organize its struggle with the ignorance of the Muslim population, and also the common enemy - the Russian government".[12]

The Committee for the Preparation of the Secret Congress of the Muslim Revolutionary Students of the Russian Empire, which included G. Ibrahimov, planned to hold the congress at the end of 1913 and early 1914 in Baku or St. Petersburg. To prepare for the congress, it was decided to hold in Kyiv a secret meeting of representatives of Muslim communities from different cities.

---

[10] ЦДІАУ, 274, 4; 19:112–114.

[11] Брильов Д. Реформаторські ідеї в середовищі мусульманського студентства початку XX століття: таємний з'їзд 1913 р. в Києві. // Схід, №1, 2018, с. 40.

[12] Брильов Д. Реформаторські ідеї в середовищі мусульманського студентства початку XX століття: таємний з'їзд 1913 р. в Києві. // Схід, №1, 2018, с. 41.

According to sources: the circular of the Department of Police on March 12, 1913 on the collection of information about the organization of their groups and the proposed congress by Muslim students; Circular of the Police Department of March 21, 1913 on the convening in Kyiv of a meeting of Muslim students of higher educational institutions of Russia to work out a program for a future congress of Muslim students, the information got around to the police.[13]

During a meeting on April 17, 1913, the participants were arrested. G. Ibragimov was also arrested. The police seized materials on the preparation of the congress, program documents of the organization.[14]

In this research are briefly presented the ideas, contained in those documents: the congress should have discussed the situation of the Muslims of Russia, comparing them with other groups of the population of the Russian Empire; identify ways of cultural and economic development of Muslims: school reform, the formation of a common language for Muslims of the Russian Empire. The issues of school and language were closely related to the ideas of Jadidism and Pan-Turkism, which were also actively discussed in the Muslim environment of the Russian Empire.[15]

Two months later, the case was closed, with the help of influential relatives, such as State Duma deputy I. Akhtyamov, who petitioned for his sister. However, surveillance of representatives of Muslim students was maintained, as well as of well-known figures of the Muslim intelligentsia, for example G. Ibragimov.

This is evidenced by the materials of the archives of the Kyiv Gendarme Office, which contain correspondence between the Kiev Gendarme Office and the Police Department, the Gendarme Office in Odessa, and other city offices about spying on G. Ibragimov during his visits in February-March 1914 from Kazan to Kyiv, Odessa, Sevastopol, Yalta, Feodosia, Kerch, Sukhumi.[16]

As a result of the actions of security agencies, it was possible to find out that Muslim students continued to work towards holding the congress. It was planned to hold it in Kyiv, first in

---

[13] ЦДІАУ, 274, 5; 18:1–2; *TsDIAU*, 1597,1; 384:20.
[14] ЦДІАУ, 274, 3; 236: 2.
[15] Брильов Д. Реформаторські ідеї в середовищі мусульманського студентства початку XX століття: таємний з'їзд 1913 р. в Києві. // Схід, №1, 2018, с. 41.
[16] ЦДІАУ, 274, 4; 411: 1-12.

spring of 1915. Police say that, despite the fact that in " Kyiv the congress was arrested, they plan it in the same place, since there are up to 40 Muslim Caucasus natives students in Kyiv".

The correspondence of security agencies recorded information that the congress was being postponed to the autumn of 1915, since during the war, many students left for the Caucasian front. The materials of archival cases indicate that the police and civilian officials were given the task of preventing the holding of a congress "which may be the ideological leader of unified Islam in Russia".[17]

As a result of the surveillance of the gendarmerie for Muslims in Kyiv in the campaign against pan-Islamism, the activities of the organization for preparing a secret congress of Muslim youth of the Russian Empire were disclosed. The purpose of the congress was to unite the efforts of the Muslim youth of the empire for cultural enlightenment and raising the social and economic level of the Muslim population. The arrest of the organizing committee led to the breakdown of the congress in Kyiv in 1915 and the gradual decrease in the activity of the Muslim intellectuals on the territory of Ukraine during the First World War.

Bibliography

Центральний державний історичний архів України (ЦДІАУ), Ф.313. Катеринославське губернське жандармське управління, оп.2, од. зб.2386, 3 арк. Циркуляр Департамента полиции о наблюдении за проявлеными панисламизма среди населения. 28 – 29 декабря 1910 .

ЦДІАУ, Ф.274. Киевское губернское жандармское управление. Секретная часть. Оп.1, од. зб. 2635, 14 арк. Циркуляры Департамента Полиции со сведениями о распространении младо турками идей панисламизма в России, о главных его принципах и задачах. 18 декабря 1910 – 6 июня 1913.

ЦДІАУ, Ф.385. Жандармское управление города Одессы. Оп.1, од .зб. 2753, 100 арк. Циркуляры Департамента полиции о военном шпионаже 1913 – 1917.

ЦДІАУ, Ф.274. Киевское губернское жандармское управление. Оп.4, од. зб. 19, 382 арк. Отчеты о наружном

[17] ЦДІАУ, 274, 4; 521:1-7.

наблюдении за деятельностью Киевских организаций РСДРП, партий эсеров, партии "Бунд", группы анархистов, коммунистов и других партий и организаций. 5 февраля 1913 – 15 января 1914.

ЦДІАУ, Ф.274 Киевское губернское жандармское управление. Оп.5, од. зб. 18, арк. 1, 2. Циркуляр Департамента Полиции от 12 марта 1913 о сборе сведений возникающих объединениях мусульман, 1913.

ЦДІАУ, Ф.1597. Оп.1, од. зб.384, арк. 20. Циркуляр Департамента Полиции от 21 марта 1913 о созыве в Киеве совещания студентов-мусульман высших учебных заведений России для выработки программы будущего съезда студентов-мусульман, 1913.

ЦДІАУ, Ф.274. Киевское губернское жандармское управление. Оп.3, од. зб. 236, арк. 2. Письмо Ибрагимова Г.Г. из Лукьяновской тюрмы к «Захиду» и «Шигиду» о своем аресте, обыске и пребывании в тюрьме, 25 апреля 1913.

ЦДІАУ, Ф.274. Киевское губернское жандармское управление. Оп.4, од. зб. 411, 12 арк. Переписка с Департаментом полиции, жандармским управлением г. Одессы и другими учреждениями об установлении наблюдения за секретарем мусульманского журнала «Анг» Ибрагимовым Г. А. Г. (Наблюдательская кличка «интелегентный»), подозреваемом в намерении создать нелегальную пантюркскую партию. 12 февраля – 2 апреля 1914.

ЦДІАУ, Ф.274. Киевское губернское жандармское управление. Оп.4, од. зб. 521, 7 арк. Переписка с Департаментом Полиции, Московским охранным отделением и другими учреждениями о предполагаемом осенью 1915 г. в г. Киеве съезде представителей мусульманской молодежи высших учебных заведений России и выдвижении делегатов на съезд. 27 апреля – 30 мая 1915.

Арапов Д.Ю. Исмаил Гаспринский, его жизнь деятельность по материалам Департамента полиции МВД Российской империи. Исмаил Гаспринский – просветитель народов Востока. Материалы международной научной конференции. М., 2001.

Брильов Д. Реформаторські ідеї в середовищі мусульманського студентства початку XX століття: таємний з'їзд 1913 р. в Києві. // Схід, №1, 2018.– С. 40–43.

Усманова Д. Российские мусульмане и пропаганда в годы Первой мировой войны (1914–1916 гг.) // Acta Slavica Iaponica, Tomus 37 (2016), pp. 73–101.

References

Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny (TsDIAU), F.313. Katerynoslavs'ke huberns'ke zhandarms'ke upravlinnya, op.2, od. zb.2386, 3 ark. Tsirkulyar Departamenta politsii o nablyudenii za proyavlenimi panislamizma sredi naseleniya. 28 – 29 dekabrya 1910.

TsDIAU, F.274. Kiyevskoye gubernskoye zhandarmskoye upravleniye. Sekretnaya chast'. Op.1, od. zb. 2635, 14 ark. Tsirkulyary Departamenta Politsii so svedeniyami o rasprostranenii mladoturkami idey panislamizma v Rossii, o glavnykh ego printsipakh i zadachakh. 18 dekabrya 1910 – 6 iyunya 1913.

TsDIAU, F.385. Zhandarmskoye upravleniye goroda Odessy. Op.1, od. zb. 2753, 100 ark. Tsirkulyary Departamenta politsii o voyennom shpionazhe 1913 – 1917.

TsDIAU, F.274. Kiyevskoye gubernskoye zhandarmskoye upravleniye. Op.4, od. zb. 19, 382 ark. Otchety o naruzhnom nablyudenii za deyatel'nost'yu Kiyevskikh organizatsiy RSDRP, partiy eserov, partii "Bund", gruppy anarkhistov, kommunistov i drugikh partiy i organizatsiy. 5 fevralya 1913 – 15 yanvarya 1914.

TsDIAU, F. 274. Kiyevskoye gubernskoye zhandarmskoye upravleniye. Op.5, od. zb. 18, ark.1, 2. Tsirkulyar Departamenta Politsii ot 12 marta 1913 o sbore svedeniy voznikayushchikh ob"yedineniyakh musul'man, 1913.

TsDIAU, F. 1597. Op.1, od. zb.384, ark. 20. Tsirkulyar Departamenta Politsii ot 21 marta 1913 o sozyve v Kiyeve soveshchaniya studentov-musul'man vysshikh uchebnykh zavedeniy Rossii dlya vyrabotki programmy budushchego s"yezda studentov-musul'man, 1913.

TsDIAU, F. 274. Kiyevskoye gubernskoye zhandarmskoye upravleniye. Op.3, od. zb. 236, ark.2. Pis'mo Ibragimova G.G.

iz Luk'yanovskoy tyurmy k «Zakhidu» i «Shigidu» o svoyem areste, obyske i prebyvanii v tyur'me, 25 aprelya 1913.

TsDIAU, F. 274. Kiyevskoye gubernskoye zhandarmskoye upravleniye. Op.4, od. zb. 411, 12 ark. Perepiska s Departamentom politsii, zhandarmskim upravleniyem g. Odessy i drugimi uchrezhdeniyami ob ustanovlenii nablyudeniya za sekretarem musul'manskogo zhurnala «Ang» Ibragimovym G.A.G. (Nablyudatel'skaya klichka «intelegentnyy»), podozrevayemom v namerenii sozdat' nelegal'nuyu pantyurkskuyu partiyu. 12 fevralya – 2 aprelya 1914.

TsDIAU, F. 274. Kiyevskoye gubernskoye zhandarmskoye upravleniye. Op.4, od. zb. 521, 7 ark. Perepiska s Departamentom Politsii, Moskovskim okhrannym otdeleniyem i drugimi uchrezhdeniyami o predpolagayemom osen'yu 1915 g. V g. Kiyeve s"yezde predstaviteley musul'manskoy molodezhi vysshikh uchebnykh zavedeniy Rossii i vydvizhenii delegatov na s"yezd. 27 aprelya – 30 maya 1915.

Arapov, D.Y., *Ismail Gasprinskiy, ego zhizn' deyatel'nost' po materialam Departamenta politsii MVD Rossiyskoy imperii, Ismail Gasprinskiy – prosvetitel' narodov Vostoka. Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii*. M., 2001.

Bryl'ov, D., *Reformators'ki ideyi v seredovyshchi musul'mans'koho studentstva pochatku XX stolittya: tayemnyy z"yizd 1913 r. v Kyyevi. // Skhid*, №1, 2018.– S. 40–43.

Usmanova, D., *Rossiyskiye musul'mane i propaganda v gody Pervoy mirovoy voyny (1914–1916 gg.) // Acta Slavica Iaponica,* Tomus 37 (2016), pp. 73–101.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA GÜRCİSTAN

Otar GOGOLISHVILI*

Önde gelen Avrupa ülkeleri, XX. yüzyılın başlarında, sömürge alanları ve nüfus alanlarını genişletmek amacındaydılar. Çıkarlarının çatışmasından ötürü iki askeri blok halinde gruplanmışlardı. Bir yandan Müttefik/Antant (İngiltere, Rusya, Fransa) ve diğer taraftan üçlü İttifak (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya). Bilindiği üzere daha sonra, Müttefik/Antantı'nın tarafına Amerika'da dahil olmuştu. Savaş harekatı 1914 yılının Ağustos başında patlak verdi. İlk esnada, Rusya ordularını sadece Batı Cephesi'ne yolladı. Bu cephe içerisinde Güney Kafkasya'dan iki ordu ve beş Kazak tümenleri de vardı. Gürcistan ise ön cephe bölge haline dönüşmüştü.

Savaştan önce Gürcistan'ın siyasal seçkin sınıfında ve entelektüel gruplarında, Alman hayranlığı (Germanophilic) fark ediliyordu. Buna rağmen, Gürcü toplumunun ve Gürcistan halkının bazı sosyal grupları, Rusya'da artan vatansever duyguları sahiplenmişti. İmparatorluğun emelleri ve hırslı çıkarlarını tatmin etmek amacıyla imparatora resmi yazılar yazarak onların tarafında olduklarını dile getirdiler. Gürcü burjuvazisi, soyluları ve tüccarları, savaş için ciddi miktarda bağışta bulundular.[1] Rusya ise; Kafkas ordusu da yedek parçalarla donatarak; bölgenin tüm demiryolu ağını, Gürcistan'ın askeri demiryollarını, Bakü sanayisini üretim için ve diğer savaş misyonlarını da gerçekleştirmek üzere görevlendirdi.

Rusya'nın Kafkasya'da ve Anadolu bölgesinde başarısı, sonraki yıllarda ''Batı Cephesi'nde" büyük aksilikler ortaya çıkaracaktı. Rusya; Polonya, Batı Ukrayna, Beyaz Rusya ve Letonya'nın bir kısmını terk etmek zorunda kaldığı için savaşın süresi uzadı. Bu kadar uzun süren bir savaşa Rusya hazır değildi. Teknik olarak geri kalmışlık, örgütlenmede yetersizlik, mühimmat eksikliği,

* Prof. Dr. Batum Shota Rustaveli Devlet Üniversitesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi. e-mail: otari01@mail.ru

[1] *Güneybatı Gürcistan Tarihinin Denemeleri*, C. III, Batum 2008, s. 7.

profesyonelce çalışmayan liderlerin ön cephede olması Rusya'nın hazır olmadığının göstergeleriydi. Bunların dışında; diğer başka sebeplerden ötürü de zor durumlarla karşı karşıya kaldı. Topluluğun başlangıçta olan vatanperver heyecanı, kısa bir sürede ilgisizlikle ve savaşa karşı çıkmasıyla değişti.

Savaştan kaynaklanan zorluklar Gürcistan'da da görünür düzeydeydi. Mobilizasyon kuralına dayanarak, Gürcistan nüfusunun en sağlıklı ve etkili kısmından 200 binden fazla asker, Rus İmparatorluğu'nun emellerini, hırslı çıkarlarını tatmin etmek için, kendi evlerinden uzakta kan dökülüyorlardı. Bu miktarda üretici nüfus, barışçıl yaşamdan ayrılmak zorunda kaldı ve Gürcistan'ın kamu sektörünün her alanında işgücünde bir açıklık ortaya çıktı. Savaş, ülkenin zaten var olan zayıf ekonomisini daha da mahvetti. Binlerce şirket kapatıldı, kalan diğer şirketler ise; hammadde eksikliği nedeniyle küçük işler alabiliyorlardı. Batum petrol sanayisi çökmüştü. Chiatura şehrinde manganez ihracatı durduruldu, bakır cevheri çıkarılmadı, kömür, barit ve diğer madencilik faaliyetleri azaldı ayrıca işgücü verimliliği düştü ve tüm bunlar ise işsizliği arttırdı. Demiryolları artık ordunun ve nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamıyordu. Bu durum mal akışını engelledi, ulaşım sekteye uğradı. Dolayısıyla; imparatorluk bölgeleriyle ticaret ve ekonomik ilişkiler zayıfladı. Dış pazarlara giden yollar engellendi, alış-veriş azaldı ve dış ticaret durdu.

Savaş yıllarında Gürcistan'da daha önceden var olan ciddi tarımsal faaliyetler de çok büyük hasar gördü. Tahıl ekili alanlar azaldı, verimlilik ve üretkenlik düştü. Bağcılık, ipek böcekçiliği, tütüncülük ve pamuk yetiştirme neredeyse bitmek üzereydi. Besi hayvanlarının ve kümes hayvanlarının sayısı azaldı, nüfusun maddi durumu oldukça bozuldu, yaşam şartları daha kötü hale geldi, kırsal bölgelerde büyük yoksulluk ve açlık başladı.[2]Benzeri görülmemiş spekülasyonlardan, ekmek veya diğer gıda ürünlerinin bulunmamasından dolayı, şehirlerde "Gıda Noktaları" diye bilinen dükkanlar çoğaldı. Hükümet, palyatif (geçici çözümlerle) olayları önleyemeyip artık var olan bu durumu sakinleştiremiyordu. Yönetim, polis ve Kazak askeri birliklerini orantısız güç ve derecede kullanarak düzenini korumayı başarıyordu. Hükümet, az bile olsa halkın durumunu göz önüne almıyordu, köylü sınıfın gelirleri azalmış, işçilerin nominal maaşları önemsiz ölçüde art-

[2] Otar Janelidze, *Gürcistan'ın Yeni ve Yakın Tarihi*, Tiflis 2010, s. 124.

mış, bir de üstüne sürekli olarak devlet vergisinde de artış gözlemleniyordu. Askeri başarısızlık, ekonomik yıkım, çeşitli alanlarda büyüyen tatminsizlik, imparatorluk boyunca devrimci hareket için elverişli koşullar yarattı.

Çeşitli siyasal düşünceler, kendi amaçları doğrultusuna göre, mevcut durumu kendi çıkarları için kullanmaya çalışmıştı. Bolşevikler, bir dünya savaşını iç savaş olarak dönüştürmeye ve böylece hakimiyetin alaşağı edilmesi niyetindeydi. Bu sıra dışı fikir Lenin'e aitti. Gürcistan Bolşevikleri sıkıca bu fikri savunup, onun propagandası yapıyorlardı fakat nüfusun üzerinde onların etkisi büyük değildi. Geniş kitlelerin arzularını ifade eden Sosyal Demokratlar (Menşevikler), yukarıda belirtilen olaya başka bir açıdan baktıkları için onlara katılmıyorlardı. Sosyal-Demokrat fraksiyon; mecliste savaş ihtiyaçlarına karşı kredi tahsisini destekledi. Bazı Menşevikler, tarafsızlık politikasını tercih etmişlerdi. Ancak savaşın yıkıcı karakterini eleştirmekten de uzak durmamışlardı. Sosyal Demokratlar kralın hükümetine ve iktidarına karşı muhaliftiler. Onun emperyalist politikası açığa çıkmıştı. Fakat; onlara göre hükümeti zorlayıcı yollarla değiştirmek olamazdı. Sosyal-Federalist Parti, savaş yıllarında kendi ulusal hedefine yani Gürcistan yönetime sadık kaldı. Dünya savaşının ulusal bir karaktere sahip olmasından ötürü, büyük imparatorlukların parçalanacağını ve ezilen milletlerin özgürlüğe kavuşacağı umut ediliyordu. Federalistler, Rusya'nın yenilgisi sonrasında, merkez dışı milletlerin özgürleşeceğini ve kendini yönetebilecek bağımsız devletlerin ortaya çıkacağından şüphe etmiyorlardı. Siyasi parti üyelerinin bir kısmı Pro-Alman yanlısıydı, ancak açıkça ifade etmekten kaçınıyorlardı. Parti yöneticileri, savaşın sonrasında Rusya'yı demokratik bir temel üzerine dönüştürme olasılığını hesaba katarak, radikal adımlardan kaçındılar ve mevcut askeri-politik duruma göre hareket etmeyi seçtiler.

Savaş, Gürcü ulusal- demokratların hareket planlarında da önemli değişikliklere sebep oldu. Uluslararası durumdaki olası değişiklikleri öngörmekte olup, farklı hareket yönleri bunlara göre hedeflenmekteydi. Birincisi, Rusya ve Müttefik/Antant'ın savaşı kazanması, diğeri ise Almanya ve merkez devletlerin başarılı olmasıydı. Birincisi, dikkatli ve ılımlı hareketleri öngörüyordu. Bu yolu, ulusal demokrat dergiler ve gazeteler etrafında gruplanan ve Gürcü hayırsever kurumunda birleşen devlet adamları desteklemekteydi. Hayırsever kurumu, mahkumlara, esirlere ya-

rarlar ve zor durumda kalan diğer halka yardım edecek yasal bir örgüttü. Fakat, gizlice milletin ideal ve sosyal yaşam liderliğini üstlenmekteydi. Bu ulusal-demokratik kuruluşu, bölücü bir yaklaşım içerisinde olmamalıydı ve yalnızca Gürcistan'ın özerkliğini talep etmekle sınırlı kalmalıydı. Yurtdışında kurulan Gürcistan Kurtuluş Komitesi'nin faaliyetleri ise açık ve çokta özensizdi, fakat anavatanlarının bağımsızlığını istiyorlardı. Gürcistan Kurtuluş Komitesi 1914 sonbaharında Geneva'daki Gürcistan Özgürlük Grubu'nun temelinde kurulmuştu. Komite Petre Surguladze tarafından yönetilmişti. Nestor Maghalishvili, Leo ve Giorgi Kereselidze kardeşler, Giorgi Machabeli, Mikheil Tsereteli, Shalva Vardidze, Zia Abashidze ve diğerleri komite üyeleriydi. Alman yetkililer, Gürcülerin teklifini kabul ettiler ve komiteye destek sözü verdiler. Yakın bir zaman içerisinde de Gürcistan Kurtuluş Komitesi ile Almanya Dışişleri Bakanlığı arasında bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre, eğer birlik savaşı kazanırsa Gürcistan'a bağımsızlık ilan etme fırsatı verilecekti ve Almanya onun egemenliğini kabul edip, Gürcistan devletinin uluslararası alanda tanınmasına destek verecekti.[3]

Giorgi Machabeli'nin fikri, Rusya'dan ayrılmış Gürcistan'da bir monarşi rejimi yeniden inşa edip, mirasçılarından biri olan II. Wilhelm'in tahta geçmesi konusunda, Alman devleti tarafından büyük ilgi gördü. Prens, Gürcü bir prensesle evlenecekti ve böylelikle yeni bir hanedanın kurulmasına temel oluşturacaktı. Gürcistan Kurtuluş Komitesi Avusturya - Macaristan ve Osmanlı Hükümeti ile de yazılı bir anlaşma imzalamıştı. Bu vesile ile, sınır meselesini de belirtti: Osmanlı İmparatorluğu yeni kurulan Gürcü devletini kabullenip, tarihi ve gerçek topraklarını tanımak zorunda kalacaktı ve 1914'te Rusya-Osmanlı savaş öncesi sınır kalacaktı. Gürcistan Kurtuluş Komitesine ayrıca, Gürcistan askeri birlik kurma ve Rus karşıtı ayaklanma düzenlenme yetkisini verildi. Gürcü Kurtuluş Komitesi'nin ulusal özlemi, Kaiser'in Rusya ile ilgili olarak siyasi çıkarlarına uygundu. Bu nedenle, Almanya komitenin tüm faaliyetlerini finanse etmişti. Ayrıca, Gürcü Müslümanlar ve eski esir Gürcülerin oluşturduğu savaş taburu "Gürcü birlik" adı altında, Osmanlı Devleti'nde, Almanya desteği ile kuruldu.

---

[3] Vakhtang Guruli, *Gürcistan Tarihi, XX yüzyıl*, Tiflis 2005.

Komite üyeleri, İstanbul'dan Gürcistan'a Alman denizaltıları ile bağ oluşturup, birkaç sefer gerçekleştirdiler ve silah getirmeyi de başardılar. Giorgi Machabeli defalarca Gürcistan'a yasadışı yollardan girmiş ve burada ki kamu-politik güçleriyle bir ilişki kurmuştu. Tiflis'te Gürcü Kurtuluş Komite Şubesini oluşturdu. Temsilcisi olarak Davit Vachanadze, Spiridon Kedelia ve Revaz Gabashvili alındı. Komite, Rusya'da üniversite eğitimi alan Gürcü öğrencilerin ve Gürcü Pedograd Kolonyasının muhteşem temsilcileriyle (bilim adamları Alexandre Tsageli, Ivane Dzavakhishvili ve diğerler ile) teması vardı.

1915'te Giorgi Machabeli, başta Kutaisi olmak üzere önde gelen siyasi partiler ve Gürcistan liderleri ile; Noe Dzordania, Evgeni Gegechkori (Sosyal-Demokratlar Menşevikler), Giorgi Rtskhiladze, Samson Firtskhalava (Federalist) Revaz Gabashvili ve Shalva Amiredzibi (Ulusal- Demokratlar) gizemli bir şekilde bir araya geldi. Toplantıya katılanlar, Gürcü Kurtuluş Komitesi'nin amaçları, faaliyetleri, komite adına imzalanan belgeler, sözleşmeler ve anlaşmalar hakkında tam bilgi aldı. Fakat Gürcistan'da ayaklanma düzenlenme hakkındaki madde kabul edilemez bir durum olarak görüldü. Rus karşıtı çekilme fikri, Gürcistan'da sempatik değildi. Gürcü öğrenciler de bunu kabul etmediler ve nihayetinde reddedildi. Rus jandarma kuvvetleri, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından önce Gürcü Kurtuluş Komitesi'nin varlığını öğrendi ve sıkı bir şekilde burayı kontrol etmeye başladı. 1914 yılının Ekim ayında Ermeni gazetesi "Horizoni", komite üyelerinin İstanbul'daki faaliyetleri hakkında bir bildiri yayınladı.

Her şey daha tehlikeli görünüyordu. Üstelik, 1914 yılında Kasım ayında Kafkasya'nın savaşmaya hazır olup olmadığını kontrol etmek için İmparator II. Nicholas Gürcistan'a gelmişti. Bundan dolayı Gürcü hayırsever kurumu ve ulusal gazeteler ve dergiler yaygın söylentileri ortadan kaldırmak için büyük çaba harcadılar. Yerel soylular imparator için etkileyici bir toplantı yaptılar. Böylece II. Nicholas memnuniyetle Tiflis'ten ayrıldı ve Gürcülerin samimiyetinden ve iyi niyetinden şüphe etmedi. [4]

Gürcistan nüfusunun savaş sırasında Rus hükümetine sadık olmasına rağmen, partinin askeri komutanları yine de intikam almayı çalıştı ve Acara bölgesini hedef aldılar. 4 Mart 1915'te imparatorun istihbarat tarafından elde edilmiş gizli bir telgrafında,

---

[4] *Gürcistan Tarihinin Denemeleri*, Cilt V, Tiflis 1987, s. 217.

Batum ilçesindeki yaşayan Müslüman nüfusun anti-devlet havası içerisinde görüldüğünü ve Rus karşıtı ayaklanma hazırlığı içerisinde olduklarına dair bir bildiri yer almaktaydı. Bu bildiri; bahsi geçen tarihte Petrograd Telgraf Ajansı tarafından herhangi bir yorum yapmadan yayınladı. Ajansın kışkırtıcı telgrafına dayanarak Rus şovenistleri bir iftira kampanyası başlattı. Acara nüfusu ayrılıkçı girişimler ve devlet ihanetiyle suçlandılar. Kafkasya yöneticileri, bölgeye baskın yapmaktaydı ve bölgenin sakinlerini cezalandırmak niyetindeydiler. Yerleşim noktalarına cellatlar gönderildi ve onlarca köy yakıldı, yok edildi, halkı mahvedildi, birkaç şüpheli yargısız asıldı, ayrıca devlet vatana ihanet suç ile 400'e kadar adam cezalandırıldı. Gürcü toplumu, kamu kurumları ve dönemin basını Müslüman kardeşlerini kurtarmak için çabaladılar. Sanıkları savunmak için en iyi avukatlar seçildi. Masum yurttaşları savunmak için, milletvekili olarak seçilen Rus Devleti Duma üyesi Akaki Chkhenkeli de araya girdi. Devlet geri adım attı ve ilçenin Müslüman nüfusunun ortak bir ihanet içerisinde olmadığını itiraf etmek zorunda kaldı.

1916 yılında, Vorontsov-Tashkov'un yerine, Kafkasya'ya kralın naibi olarak II. Nicholas'ın büyük amcası Mikheil Romanov atandı. Yeni kralın naibi, vatana ihanet kararı ile yargılanmalarında, Gürcü Müslümanların cezalarının hafifletilmesinde önemli bir rol oynadı. Yerel halkın kalbini kazanmak için Mikheil Romanov devletlerin tanınması konusunu gündeme getirdi. Son olarak şunu söylemek gerekir ki, bu büyük lider selefine kıyasla, Gürcü halkına olumlu görüşteydi, fakat bu pek bir şey ifade etmiyordu. Gürcistan, ulusal-demokrat partinin temsilcileri için hükümetin cömertliğini kazanması artık tatmin edici değildi. Onların heyecan, özlem ve isteklerini artık yerel hükümet bile yansıtmıyordu. Bundan sonra ki gündemde, Gürcistan'ın Rusya'dan belirli bir kurtuluş yolunu bulmak vardı. [5]

Kaynakça

Güneybatı Gürcistan Tarihinin Denemeleri, Cilt III, Batum, 2008.
Gürcistan Tarihinin Denemeleri, Cilt V, Tiflis, 1987.
Janelidze, Otar, *Gürcistan'ın Yeni ve Yakın Tarihi*, Tiflis, 2010.
Guruli, Vakhtang, *Gürcistan Tarihi*, XX yüzyıl, Tiflis, 2005.

[5] Otar Janelidze, *Gürcistan'ın Yeni ve Yakın Tarihi*, Tbilisi 2010, s. 126.

BOLŞEVİK İHTİLALİ SONRASI RUSYA-OSMANLI İLİŞKİLERİ

Eldar ABBASOV*

Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Mondros Mütarekesi'ne Kadar (7 Kasım 1917-30 Ekim 1918)

Bolşevik İhtilali'nin ertesi günü 8 Kasım 1917'de Bolşevik Hükûmeti (SOVNARKOM) Başkanı Vladimir Lenin'in hazırlamış olduğu Barış Kanunu (Decree on Peace) II, Tüm Rusya Sovyetler Kongresi (Meclis) tarafından kabul edildi. Barış Kanunu:

-Savaş hâlinde olan tüm ülkelerin halk ve hükûmetlerine ilhaksız ve tazminatsız barış antlaşması imzalamaya;

-Gizli ve saklı diplomasiyi lağvedilip halka açık ve şeffaf görüşmelerin yapılmasına;

-Bir an önce minimum 3 aylık ateşkes ilan edip barış hazırlıklarına başlatılmasına;

-Fransa, İngiltere ve Almanya gibi çok gelişmiş ülkelerin işçi sınıfını insanlığı kölelik ve sömürgeden kurtarmak ve bu yönde ilk adım atmış Rusya'ya yardım etmeğe çağırıyordu.[1]

Bir anlamda Barış Kanunu dünyaya ihtilal çağrısıydı. Bunu Josef Stalin kendisi Bolşeviklerin Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Merkez Komitesi'nin 24 Ocak 1918 tarihli toplantısında bu şekilde dile getirmiştir: "Ekim'de biz kutsal savaştan konuşuyorduk, çünkü bize bir "barış" kelimesi Batı'da ihtilal oluşturur demiştiler. Fakat beklentilerimiz doğru çıkmadı."[2]

Barış Kanunu'nun gerçekleştirilmesi yönünde 20 Kasım tarihinde Bolşevik yönetimi Rus ordusunun Mogilyov'da bulunan Karargâh Başkomutanı General Nikolay Dukhonin'e tüm savaşan devletlere formel ateşkes teklifinde bulunmasına dair talimat

---

* Dr., Genel Tarih Bölümü Başkanı Tarih, Ekonomi ve Hukuk Araştırma Enstitüsü (HELRI), Moskova/Rusya. eldar.abbasov@mail.ru

[1] Bkz. *Dekrety Sovetskoy Vlasti. C. 1. 25 Ekim 1917 – 16 Mart 1918.* M.: GİPL, 1957, s. 12-16 (*Декреты Советской власти. Т.1. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г.* М.: ГИПЛ, 1957, с. 12-16).

[2] *Protokolı Tsentralnogo Komiteta RSDRP(b). Ağustos 1917 – Şubat 1918.* M.: GİPL,1958, s.171 (*Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б). Август 1917 – февраль 1918.* М.: ГИПЛ, 1958. С. 171).

verdi. Fakat Dukhonin Bolşevik iktidarını tanımadığını ve ateşkes talimatını reddettiğini beyan etti. 22 Kasım'da Dukhonin görevden alındı ve 3 Aralık'ta ihtilalci askerler tarafından linç edildi. Başkomutanlık görevine 32 yaşındaki astsubay Nikolay Krylenko atandı ve 26 Kasım'da Doğu Cephesi Başkomutanlığına bir telgraf çekerek ateşkes teklifinde bulundu. General Erich Ludendorff Genelkurmay Başkanı Hindenburg'a Bolşeviklerin ateşkes teklifinde bulunduğunu bildirdi. 27 Kasım'da Almanya ateşkes teklifini kabul etti ve 1 Aralık'ta Almanya'nın Doğu Cephesi karargâhının bulunduğu Brest-Litvosk'ta görüşmelere karar verildi. Doğu Cephesi Başkumandanı Maximillian Leopold görüşmeler için yetkilendirildi.

Sürmekte olan I. Cihan Harbi'nin garetçi bir savaş olduğunu dünya halklarına, her şeyden önce savaş hâlinde olan gelişmiş Avrupa ülkelerinin halklarına ispat etmek ve dolayısıyla cephedeki askerlerin silahlarını kendi hükumetlerine yöneltmek amacıyla 13 Kasım'da Çarlık Rusya'sının imzaladığı gizli antlaşmaları basında yayınlamağa başladı.[3] 27 Kasım'da Pravda gazetesi Çarlık Rusya'sının Fransa ve İngiltere ile İstanbul ve Boğazlara ilişkin gizli antlaşmalar ve yazışmaları yayınlandı.[4] Fakat bu Bolşeviklerin beklentilerini doğrultmadı.

29 Kasım'da Bolşevik yönetimi Almanya dışında diğer İttifak Devletleri ve İtilaf Devletlerine 1 Aralık'ta Brest-Litovsk'ta yapılacak barış görüşmelerine katılma çağrısında bulundu. İttifak Devletleri bu çağrıyı kabul ederken İtilaf Devletleri görmezden geldi. Fransa ve İngiltere'yi barış görüşmelerine çekmek için barış görüşmeleri tarihi iki gün daha ertelenerek 3 Aralık'a alındı. Fakat ne Fransa ne de İngiltere'den Bolşeviklerin çağrısına yanıt gelmedi.

Ateşkes Görüşmelerinin 1. Devresi (3-5 Aralık)

Rusya görüşmelere Adolf Joffe'nın başkanlığında 2 Bolşevik lideri (Lev Kamenev ve Grigori Sokolnikov), 2 Sol SR parti lideri (Anastasia Bitsenko ve Sergey Maslovskiy), 9 kurmay subay, 10 servis personel ve birer işçi, köylü, asker ve bahriyelinin yer aldığı toplam 28 kişilik kalabalık bir heyetle katılmak üzere 2 Aralık tarihinde akşam saatinde Brest-Litovsk'a vardı. "Heyetimizin içeriği eski dünyanın diplomasi hakkındaki tüm görüşlerini altüst

[3] Bkz. *İzvestiya*, 13 Kasım 1917.
[4] *Pravda*, 23 Kasım 1917.

etti. Lev Kamenev heyetle ilgili "Biz görüşmelere diplomatlar değil, beş kişiden oluşan siyasi partilerin temsilcilerini ve köylüler, işçi, bahriyeli ve asker olmak üzere şimdi iktidarı yürütmekte olan tabakaların temsilcilerini gönderdik"[5] diyordu. 3 Aralık'ta heyetler masaya oturdular. Alman heyetine Doğu Cephesi Karargâh Başkanı General Max Hoffmann başkanlık ediyordu. Görüşmelere Türkiye adına Berlin Ataşemiliteri Zeki Paşa, Avusturya-Macaristan adına Yarbay German Pokorny, Bulgaristan adına Berlin Ataşemiliteri Yarbay Peter Ganchev katıldılar. İttifak Devletleri heyetinin toplamı 15 kişiden oluşuyordu.

Görüşmelerin ilk günü Rusya Heyeti Başkanı Joffe Barış Kanunu'na dayanarak Bolşeviklerin ateşkes şartlarını dile getirdi; **a)** milletlerin mukadderatının kendilerinin tayin hakkı (self-determination) bazında ilhaksız ve tazminatsız genel bir barış anlaşması zemini hazırlamak; **b)** savaş içinde olup görüşmelere katılmayan tüm devlet ve halklara genel barış çağrısında bulunmak. Almanya Heyeti Başkanı Max Hoffmann Joffe'nin seslendirdiği şartların politik konular olduğunu ve kendisinin politik konuları tartışma yetkisi olmadığını vurguladı.[6] Görüşmelerin ikinci günü Rusya heyeti adına askeri konular eksperi Vasiliy Altfater ateşkes antlaşması şartlarını masaya yatırdı; **1)** 6 aylık uzun süreli bir ateşkes antlaşması; **2)** Ateşkes antlaşması imzalandıktan sonra Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne askerî birliklerin sevkinin yasaklanması; **3)** Moonsund (Dago, Ezel, Moon) adalarının Almanların askerî birliklerinden temizlenmesi.[7] Max Hoffmann bu şartları hayretle dinledikten hemen sonra Almanya ve İttifak Devletlerinin diğer üyeleri mağlup devletler olarak masaya oturmadıklarını ve bu şartların hiçbir hâlde kabul göremeyeceğini Rusya heyetine bildirdi. Aynı gün akşam genel ateşkes şartlarının Almanya heyeti tarafından kabul edilmediğini Joffe, Vladimir Lenin ve Lev Trotski'ye bildirdi. Mevcut durumda istişarelerde bulunmak üzere, Joffe'ye görüşmelere ara verip bir an önce Petrograd'a geri dönmesi talimatı verildi.

---

[5] *Lev Kameney. Barış Mücadeleci. (Brest Barış Görüşmelerine Dair Rapor). Petrograd: Jizn i Znanie, 1918*, s. 7. (*Лев Каменев. Борьба за мир. (Отчет о мирных переговорах в Бресте). С приложением договора о перемирии, германских и русских условий мира и декларации. Петроград: Жизнь и знание, 1918*, с.7).
[6] *İzvestiya*, 26 Kasım 1917.
[7] *İzvestiya*, 25 Kasım 1917.

Joffe görüşmelerin üçüncü günü olan 5 Aralık'ta İttifak Devletleri heyetlerine görüşmelere bir hafta ara vermek ve 18 Aralık tarihinde görüşmeleri Brest-Litovsk'da değil, Pskov'da devam ettirmek teklifinde bulundu. Max Hoffmann Rusya heyeti Başkanı Joffe'nin görüşmelere bir hafta ara vermek teklifini kabul ederken, görüşmeleri Pskov'da devam ettirmek teklifini reddetti. Rusya heyeti Brest-Litovsk'u terk etmeden önce Almanya'yla 7-17 Aralık tarihlerini kapsayan 10 günlük sadece Doğu Cephesi için geçerli olan 19 maddelik bir geçici ateşkes antlaşması imzalandı.[8]

6 Aralık'ta Rusya Dışişleri Halk Komiseri Lev Trotsky Fransa, İngiltere, ABD, İtalya, Çin, Romanya, Japonya, Belçika ve Sırbistan Büyükelçilerine Brest-Litovsk görüşmelerine katılma çağrısında bulundu. Fakat bu çağrı yanıt bulmadı.

12 Aralık tarihinde Rusya heyeti barış görüşmelerini devam ettirmek üzere Brest-Litovsk'a döndü. Aynı gün Rusya heyetinin askerî konulardan sorumlu eksperi General Vladimir Skalon, psikolojik sarsıntılar içinde kendi odasında intihar etti.

Ateşkes Görüşmelerinin 2. Devresi (13-15 Aralık)

Görüşmelerin ilk günü Rusların üzerinde ısrar ettiği 2 önemli şart vardı: **1)** Ateşkes anlaşmasından sonra Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne askerî birliklerin sevkinin yasaklanması; **2)** Moonsund adalarının Alman askeri birliklerinden temizlenmesi. Ruslar, bu şartlar çerçevesinde Ateşkes antlaşması imzalandıktan hemen sonra cephede askerlerin kardeşleşmesini sağlamak ve Almanya'ya, daha sonraysa oradan Fransa ve İngiltere'ye propoganda ağırlıklı Bolşevik literatürünün sevk edilmesine müsaade verilmesi istedi. İki gün süren uzun görüşmelerden sonra 15 Aralık akşama doğru İttifak Devletleri Rusya'nın üzerinde durduğu şartları yumuşatarak ateşkes antlaşması imzaladı. Rusya'yla İttifak Devletleri arasında imzalanan 9 maddelik Ateşkes Antlaşması uyarınca:

I- 17 Aralık 1917 saat 12.00'dan 14 Ocak 1918 saat 12.00'a kadar ateşkes ilan edilecek,

II- Ateşkes Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar cephe hattını ve Asya'da Rusya-Türkiye cephesini kapsayacak, Moonsund adaları dâhil adı geçen cephelerde bulunan birlikler takviye alma-

---

[8] *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR. C.1. 7 Kasım 1917 – 31 Aralık 1918.* M.: GIPL, 1959, s. 36-38 (*Документы внешней политики СССР. Том первый. 7 ноября 1917 г. – 31 декабря 1918 г.* М.: ГИПЛ, 1959, с.36-38).

yacak ve 1 Ocak 1918 tarihine kadar Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne askerî birliklerin sevki durdurulacak,

III- Tarafların mevcut askerî bariyerlerin bulunduğu mevkiler demarkasyon hattı, bu bariyerler arasındaki bölge tarafsız bölge olarak kabul edilecek, Rusya-Türkiye cephesinde demarkasyon hattı ve tarafsız bölge başkomutanlarca tespit edilecektir.

IV- Anlaşmaya varmış devletlerin hakları arasında dostluk bağlarını pekiştirmek amacıyla antlaşmada öngörülmüş şartlar çerçevesinde askerlerin ilişkiye geçmesine müsaade edilecektir;

V- Ateşkes Baltık ve Karadeniz savaş filolarını da kapsayacak ve her iki denizde demarkasyon hattı tespit edilecektir.

VI- Eğitim amaçlı tüfek ateşleri demarkasyon hattının 5 km, topçu ateşleriyse 15 km yakın olmaksızın yapılabilir;

VII- Antlaşma şartlarını kontrol etmek amacıyla Riga, Dvins, Brest-Litovsk, Berdiçeve, Koloçvare, Fokşani ve Odessa bölgelerinde özel komisyonlar oluşturulacak, aynı komisyonlar Rusya-Türkiye cephesinde başkomutanların kararı uyarınca tesis edilecektir.

VIII- Ateşkes anlaşması geçerlilik kazandığı tarih itibarıyla 5 Aralık 1917 tarihli Almanya ve Rusya arasında imzalanmış olan geçici ateşkes antlaşması yürürlükten kaldırılacaktır.

IX- İran'ın tarafsızlığını ve toprak dokunulmazlığını göz önünde bulundurarak Rusya ve Türkiye askeri birliklerini İran'dan çıkarmakta kararlı olduklarını beyan ederler ve bu prensipler bazında başkomutanlar hemen İran Hükûmetiyle irtibata geçecektir.[9]

Antlaşmayı Rusya adına A. Joffe, L. Kamenev ve A. Bitsenko, Almanya adına Yüzbaşı Gey, Yüzbaşı Gorn, Yüzbaşı von Rosenber, Binbaşı Brinkman ve Doğu Cephesi Karargâh Başkomutanı Max Koffmann, Avusturya-Macaristan adına Yarbay Pokorny, Baron Franz von Mirbach, Binbaşı Berger ve Chaki, Bulgaristan adına Berlin Ataşemiliteri Peter Ganchev, Osmanlı adına ise Berlin Ataşemiliteri Zeki Paşa imzaladılar.

Erzincan Mütarekesi

Brest-Litovsk Ateşkes Anlaşması'nı takiben 18 Aralık tarihinde Erzincan'da Osmanlı ve Rusya arasında 14 maddelik bir Mütareke imzalandı. Mütarekeyi Osmanlı adına 3. Ordu Kurmay

---

[9] *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR. C.1*, s. 47-52.

Başkanı Miralay Ömer Lütfi Bey, Rusya adına Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı, eski Rusya'nın Erzurum Konsolosluğu Sekreteri Evgeniy Vyshinski imzaladı. Mütareke şartları:

1. Mütareke 18 Aralık tarihinden itibaren Barış Anlaşması yapılana kader geçerli kılınıyor;
2. Karşılıklı olarak düşmanca hareketler durduruluyor;
3. Erkan-ı harp haritası üzerinde demarkasyon hattı tespit ediliyor;
4. Herhangi bir askerî-stratejik yer değiştirilmesi, askerî birliklerin diğer cephelere, özellikle Mezopotamya-Suriye Cephesi'ne sevk edilmesi yasaklanıyor;
5. Askerî birliklere mevcut bulundukları yerde takviye almadan kalabileceklerine müsaade ediliyor;
6. Taarruz hazırlıkları yapılması yasaklanıyor, fakat cephe mühendislik tesislerinin çalışır halde tutulması için faaliyetlere müsaade ediliyor;
7. Sınır hattı dışına keşif grupları gönderilmiyor;
8. Sınır hattı arasındaki tarafsız bölgeye çıkılması yasaklanıyor;
9. Anlaşmazlık durumları her iki tarafın müzakere memurlarının bir araya gelmesi ile çözülüyor;
10. Tarafsız bölge nüfuzunu tedirgin edebilecek suç vakalarının karşılıklı olarak araştırılması öngörülüyor;
11. Türk tarafı Kürtlerin Mütarekeye uymasını sağlamayı taahhüt ediyor;
12. Her iki taraf Mütareke maddelerinde değişiklik yapma hakkına sahip oluyor, İttifak Devletleri ve Rusya arasında Genel Mütareke yapıldığı takdirde onun tüm maddeleri Kafkas Cephesi'ne de ait edileceği bildiriliyor;
13. Karadeniz'de her iki devletin deniz filoları arasında ateşkes ilan ediliyor;
14. Her iki tarafın murahhaslarınca Rusça ve Türkçe olarak imzalanıyordu.[10]

Brest-Litovsk Barış Antlaşması Görüşmelerinin 1. Devresi (22-28 Aralık 1917)

Anlaşma uyarınca barış görüşmeleri 18 Aralık tarihinde başlaması gerekiyordu, fakat Osmanlı ve Avusturya-Macaristan yetki-

[10] Bkz. *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR. C.1*, s. 53-56.

lileri geç kalınca görüşmelerin tarihi 22 Aralık'a alındı. 10 kişilik Rusya heyetine Adolf Joffe, 8 kişilik Almanya heyetine Dışişler Bakanı Richard von Kühlmann, 8 kişilik Avusturya-Macaristan heyetine Dışişleri Bakanı Ottokar Czernin, 5 kişilik Bulgaristan heyetine Adliye Bakanı Christo Popov başkanlık ediyordu. Osmanlı adına görüşmelere Sadrazam Talat Paşa'nın başkanlığında Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, askeri müşavir Ahmet İzzet Paşa, Osmanlı'nın Almanya Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa, Osmanlı'nın Berlin Ataşemiliteri General Zeki Paşa ve sekreter Reşad Hikmet Bey'den oluşan bir heyetin katılması kararlaştırıldı. Fakat ilk görüşmelere Talat Paşa ve Ahmet İzzet Paşa katılamadılar. İstanbul'dan 3 Ocak 1918 tarihinde ayrılan Talat Paşa bir gün Berlin'de kaldıktan sonra Brest-Litovsk'a hareket edebildi. 8 Ocak'ta kendisi Brest-Litovsk'a vardığında görüşmelerin birinci devresi bitmişti. O yüzden Türkiye heyetine filen İbrahim Hakkı Paşa başkanlık yapıyordu.

Görüşmelerin ilk günü Rusya Heyeti Başkanı Adolf Joffe 6 maddeden oluşan Genel Barış prensiplerini masaya yatırdı. Bu prensipler:

1- Herhangi bir ilhak söz konusu olamayacaktır.

2- Savaş sırasında politik bağımsızlığından mahrum olmuş halklara bağımsızlığını tekrar kazandırılacaktır.

3- Savaş öncesi politik bağımsızlığı olmayan halklara referandum yoluyla bu veya diğer devletlere katılma veya kendi devletlerini oluşturma hakkı tanınacaktır.

4- Azınlıkların ulusal ve kültürel özerklik hakları özel kanunla korunacaktır.

5- Hiçbir devlet diğerine tazminat ödemeyecektir.

6- Sömürge konuları ilk 4 prensiplere sadık kalındığı takdirde değerlendirilecektir.[11]

Rusların Genel Barış prensiplerini değerlendirmek için von Kühlmann ve Czernin görüşmelere iki gün ara verilmesini istediler. 25 Aralık'ta heyetler bir araya geldiler ve von Kühlmann İttifak Devletleri adına, Rusya heyetinin sunmuş olduğu prensiplerin

---

[11] *Mirrnıe Peregovorı v Brest-Litovske 22/29 Aralık 1917 – 3 Mart (18 Şubat) 1918*. M.: NKID, 1920, s. 7-8. (*Мирные переговоры в Брест-Литовске с 22/9 декабря 1917 г. по 3 марта (18 февраля) 1918 г. Т. 1. Пленарные заседания. Заседания политической комиссии. Полный текст стенограмм под ред. и с примеч. А. А. Иоффе (В. Крымского), с предисл. Л. Д. Троцкого.* М. : Издание НКИД, 1920, с. 7-8.

savaşa bulaşmış tüm devletlerce kabul görüldüğü takdirde geçerli olabileceğini beyan etti. Rusya heyeti Başkanı Adolf Joffe İtilaf Devletleri hükumet ve halklarına çağrıda bulunup, onların görüşmelere katılmasını sağlamak için görüşmelere 10 gün ara verilmesini istedi.

28 Aralık'ta Rusya-Türkiye heyetlerinin görüşmeleri yapıldı. Görüşmeler sonrası İbrahim Hakkı Paşa, Rusya-Türkiye ilişkilerinde olumlu bir sonuca varılacağını ifade etti.[12]

30 Aralık'ta Rusya Dışişleri Halk Komiserliği adına Lev Trotsky İtilaf Devletlerinin hükümeti ve halklarına Brest-Litovsk görüşmelerine katılma çağrısında bulundu. Çağrı cevapsız kaldı.

Brest-Litovsk Barış Antlaşması Görüşmelerinin 2. Devresi (9 Ocak-10 Şubat 1918)

Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin Brest-Litovsk görüşmelerine katılma isteği Rusya'nın durumunu ağırlaştırdı. Lenin, Rusya heyetine Karl Radek'i dâhil etti ve heyet başkanı olarak Rusya Dışişleri Halk Komiserı Lev Trotsky'i atadı. Türkiye Sadrazam Talat Paşa başkanlığında 8 kişilik bir heyetle (Hariciye Nazırı Nesimi Bey, İbrahim Hakkı Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Yüzbaşı Hüseyin Rauf Bey, Binbaşı Sadık Bey, Yüzbaşı Kemal Bey ve sekreter Vehib Bey) görüşmelere katıldı.

Görüşmelerin ilk günü Richard von Külhmann Rusya heyetinin başkanı Trotsky'nin rızasını alarak Ukrayna Halk Cumhuriyeti heyetinin görüşmelere katılmasını sağladı. Daha sonra von Külhmann İtilaf Devletlerinin görüşmelere katılmadığı için Rusya heyetinin sunduğu Genel Barış prensiplerinin artık geçersiz olduğunu beyan etti ve Rusya'nın İttifak Devletleriyle barış antlaşması (Separate Peace Treaty) imzalamaya çağırdı. Bunun üzerine Trotsky, Almanya'nın işgal ettiği Rusya topraklarından -Polonya, Litvanya, Letonya, Estonya ve Beyaz Rusya- çıkmasını ve yerel halklara *self-determination* hakkı tanımasını teklif etti.

18 Ocak'ta Rusya-Almanya heyetlerinin görüşmelerinde Max Koffman somut olarak İttifak Devletlerinin barış antlaşması şartlarını masaya yatırdı: Estonya, Litvanya, Letonya, Batı Beyaz Rusya, Batı Ukrayna -yaklaşık 150 000 km2 eski Rusya toprakları- Almanya ve Avusturya-Macaristan işgali altında bulunmaya de-

[12] *Mirrnıe Peregovorı v Brest-Litovske,* s. 39.

vam edecektir. Bu topraklardan askeri birliklerin ne zaman çıkacağına yalnız Almanya ve Avusturya-Macaristan karar verecektir.

Trotsky değerlendirme yapılması için görüşmelere 29 Ocak'a kadar ara verilmesini istedi ve akşam durumu Lenin'e bildirdi. 19 Ocak sabahı Trotsky Petrograd'a döndü.

11 Ocak'ta Rusya Hükumeti-Sovnarkom Başkanı Lenin ve Milletler Halk Komiseri Stalin'in imzasıyla "Türkiye Ermenistan'ı Hakkında" kanun (Decree on Turkish Armenia) imzalandı. Kanun, Rusya'nın işgali altında bulunan Türkiye Ermenistan'ı Ermenilerine self-determinasyon hakkı tanıyor ve bu hakkın gerçekleştirilmesinin yalnız Ermeni halkına serbest şekilde referandum yapılmasını mümkün kılabilecek bazı garantiler verilmesiyle olabileceğini açıklıyordu:

1- Bölge nüfuzunun ve onların malvarlıklarının emniyetini sağlamak amacıyla Türkiye Ermenistan'ından hemen askeri birlikler çıkartılması ve halk milisi yaratılması;

2- Göçmen Ermenilerin ve dünyaya dağılmış mülteci Ermenilerin engelsiz Türkiye Ermenistan'ına dönüşünün sağlanması;

3- Savaş sırasında Türkiye devlet makamlarınca ülke içine zorunlu olarak göç ettirilen Ermenilerin Türkiye Ermenistan'ına dönüşünün sağlanması konusunun Türkiye'yle görüşmelerde masaya yatırılması;

4- Türkiye Ermenistan'ında geçici Halk Yönetimi yaratılması.[13]

Gergin geçen barış görüşmelerinin tam ortasında Sovyet Rusya'sının Türkiye için hassas olan bir konuyla ilgili böyle bir kararı Osmanlı heyetini çok rahatsız etti. Bu konuları fiilen görüşmek amacıyla 16 Ocak'ta Vehib Paşa Ermenilerin de temsil edildiği Mavera-i Kafkas Komiserliği hükumetine Brest-Litovsk görüşmelerine katılma teklifinde bulundu, fakat Ermeni ve Gürcü fraksiyonları bu teklifi reddetti. 18 Ocak'ta Hariciye Nazırı Nesimi Bey Trotsky'le görüştü ve "Türkiye Ermenistan'ı Hakkında" Kanunu şiddetle protesto ettiğini bildirdi.[14] 20 Ocak'ta Ahmet İzzet Paşa Joffe'ye Rusları kendi işgali altında bulunan Türk topraklarında Ermenileri silahlandırmakla suçladı ve yazılı protesto sundu. 3 Şubat tarihindeyse Türk-Rus heyetlerinin Siyasi Komisyon toplantısı yapıldı. Toplantıda konuşulan önemli konulardan biri

---

[13] *Dekrety Sovetskoy Vlasti. C.1. 25 Ekim 1917 – 16 Mart 1918*. s. 298-299.

[14] Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri,* TTK, Ankara 2011, s. 370-371.

de 11 Ocak tarihli "Türkiye Ermenistan'ı Hakkında" Kanun'du. Talat Paşa, Rusya'yı, Ermeni Gönüllüleri kıtalarının yaratılması, onları silahlandırması ve bu Ermeni çetelerinin bölgenin Müslüman nüfusuna katliam uygulamakla suçladı.

Almanya'nın barış şartları 24 Ocak'ta Bolşevik Merkez Komitesi toplantısına çıkartıldı. Barış konusuna ilişkin ilk konuşmayı Lenin yaptı ve Barış Antlaşması konusunda parti dâhilinde 3 değişik teklif olduğunu beyan etti: 1- İlhaklı barış antlaşması – 15 oy; 2- İhtilal savaşı verilmesi – 32 oy; 3- Savaşın bitişini ve ordunun terhis edilmesini ilan etmek; ama barış antlaşması imzalamamak – 16 oy. Lenin Rus ordusunun yıprandığını, fakat buna karşılık Alman ordusunun çok iyi durumda olduğunu vurgulayarak bir an önce barış antlaşmasını imzalama çağrısında bulundu: "*Almanların Baltık Denizi'ndeki adalarda durumu bir hamlede çıplak elle Revel ve Petrograd şehirlerini ele geçirebilecek kadar iyidir... Hiç şübhesiz imzalamak zorunda olduğumuz barış antlaşması müstehcen bir anlaşmadır, fakat tekrar savaş başlarsa hükumetimiz silinip atılır.*"[15] Dünya Komünist İhtilali teorisinin ateşli destekçisi Bukharin, müstehcen ve aşağılayıcı bir barış antlaşmasının komünist Rusya hükumeti tarafından imzalanması Avrupa ülkelerinde yükselmekte olan ihtilal dalgasını kırabileceğini vurguladı. "*Alman Sosyal-Demokratları bizim barış antlaşması yapmamamızı istiyorlar. Viyana ayaklanmış durumda. Barış antlaşması bu harekâtı mahveder.*" dedi ve olabileceği kadar görüşmeleri uzatmak, ama antlaşma imzalamak teklifinde bulundu. Bukharin'e itiraz eden Trotsky, Rusya'nın içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde ihtilal savaşı yapacak güce sahip olmadığını ve bunun bir ütopya olduğunu söyledi. Aynı zamanda savaşı durdurup, ordunun terhis edilip, ama barış antlaşması yapılmaması teklifinde bulundu. Stalin, Trotsky'nin teklifine karşı giderek "*Trotsky'nin sergilediği duruş, duruş değil*" dedi ve Lenin'in teklifine destek verdiğini beyan etti.[16] Rusya'nın İttifak Devletleri'yle imzalayacağı barış antlaşmasına ilişkin toplantının sonunda 3 değişik teklif oylamaya sonuldu: a) Bukharin'in, ihtilalci savaş verilmesine çağırış teklifi: Evet – 2, Hayır – 11, Çekimsiz – 1; b) Lenin'in barış görüşmelerini uzatma teklifi: Evet – 12, Hayır – 1 ve Trotsky'nin savaşı bitirme, barış antlaşması imzalamama ve orduyu terhis etme teklifi: Evet

[15] *Protokolı Tsentralnogo Komiteta RSDRP(b). Ağustos 1917 – Şubat 1918*, s. 168.
[16] *Protokolı Tsentralnogo Komiteta RSDRP(b). Ağustos 1917 – Şubat 1918*, s. 171.

– 9, Hayır – 7.[17] Böylece Lenin'in barış görüşmelerini uzatma teklifi çoğunluk kazandı ve bu teklif doğrultusunda Trotsky'ye Brest-Litovsk'e dönerek barış görüşmelerine devam etmek talimatı verildi.

Rusya heyeti 27 Ocak'ta Brest-Litovsk'a yola çıkmadan önce Lenin heyetle görüştü ve heyet Başkanı Trotsky'e barış görüşmelerini uzatma yönünde son talimatını verdi: *Almanların ültimatomuna kadar idare edeceğiz, ama ültimatomdan sonra teslim oluyoruz.*"[18]

30 Ocak'ta heyetler tekrar toplandı ve ağırlıklı olarak Ukrayna konusu görüşüldü. 22 Ocak 1918'de Merkez Rada (Meclis) IV. Üniversal'la Rusya'dan bağımsız Ukrayna Halk Cumhuriyeti ilan etti ve Ukrayna Brest-Litovsk görüşmelerine bir taraf olarak katıldı. Buğday ve hayvancılığı zengin olan Ukrayna'nın Rusya'dan ayrılması ve barış antlaşması için bağımsız olarak masaya oturması ciddi gıda sıkıntısı yaşayan Almanya ve Avusturya-Macaristan'a çok yaradı ve her iki devlet Ukrayna'yla ayrılıkta anlaşma imzalamak kararı aldı. 3 Şubat akşamı von Külhman ve Czernin Ukrayna'yla yapılacak olan anlaşmanın detayları için Berlin'e gittiler. 5 Şubat'ta İmparator Wilhelm'in odasında Almanya'nın üst düzey askerî ve devlet yetkililerinin toplantısında Rusya ve Ukrayna'yla yapılacak olan barış antlaşması detayları görüşüldü. Toplantıda Rusların İttifak Devletleri'nin heyetlerini oyalayarak görüşmeleri kasten uzatma konusuna gelince General Erich Ludendorff şunları söylüyordu: "Eğer Ruslar görüşmeleri uzatmaya devam ederlerse görüşmeleri durdurup askeri operasyonlara başlamamız gerekecektir. Bu, Bolşevik Hükûmetinin sonunu getirir ve onların yerine gelecek olan herhangi yeni hükümet bizimle derhal barış antlaşması imzalayacaktır."[19]

7 Şubat'ta von Külhman ve Czernin Brest-Litovsk'a döndüler ve görüşmelere kaldıkları yerden devam ettiler. 9 Şubat'taysa İttifak Devletleri Ukrayna heyetiyle Barış Antlaşması imzaladı. Antlaşmayı Almanya adına von Külhman, Avusturya-Macaristan

---

[17] *Protokolı Tsentralnogo Komiteta RSDRP(b). Ağustos 1917 – Şubat 1918,* s. 173.

[18] *Vladimir Lenin. Polnoe Sobiranie Soçineniy. C. 36.* M.: İPL, 1969, S. 30. (*В.И.Ленин. Заключительное слово по политическому отчету Центрального Комитета на VII экстренном съезде РКП(б). 8 марта 1918 г.* // ПСС. Т. 36, М.: ИПЛ, 1969. С.30).

[19] *Erich Ludendorff. Moi Vospominaniya O Voyne 1914-1918. C. 2.* M.: Gİ, 1924. S.127-128 (*Эрих Людендорф. Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг. Т.2.* М.: Государственное издательство, 1924. С. 127-128).

adına Czernin, Bulgaristan adına Rodoslov ve Osmanlı adınaysa Talat Paşa imzaladı. Antlaşma uyarınca Ukrayna 31 Temmuz'a kadar Almanya ve Avusturya-Macaristan'a 1 milyon ton buğday, 400 milyon adet yumurta, 50 bin ton et ve diğer gıda maddeleri vermeyi taahhüt ediyordu. Bu nedenle Almanlar bu antlaşmaya *Brotfrieden — Ekmek Anlaşması* adını verdiler.

10 Şubat'ta Rusya heyeti başkanı Lev Trotsky görüşmelerde Rusya Hükümeti adına ilhak öngeren bir antlaşma imzalamaktan vazgeçtiğini, savaşın sona erdiğini ve aynı zamanda ordunun terhisine dair bir an önce emir verileceğini beyan etti.[20] Beyanat okunduktan sonra görüşmelere son verildi ve Rusya heyeti Petrograd'a döndü. 16 Şubat'ta Max Hoffman Rusya heyetinin askeri danışmanı General Samoylo'ya 18 Şubat saat 12.00 itibariyle Ateşkes Antlaşması'nın geçerliliğinin kaldırılacağını beyan etti. 18 Şubat tarihinde Alman ordusu bir hamlede Dvinsk şehrini ele geçirdi ve Petrograd için tehlike doğdu. 19 Şubat'ta Avusturya-Macaristan ordusu Minsk, Lutsk ve Rovno şehirlerine girdi. Rusya'nın Bolşevik iktidarı için gerçek bir tehlike oluştu. 18 Şubat'ta Lenin Bolşevik Parti Merkez Komitesi'nin olağanüstü toplantısını düzenliyor ve Rusya hükümetinin hemen Almanya hükümetine barış antlaşmasına hazır olduklarına dair bir telgraf gönderilmesi kararı alınıyor.

19 Şubat sabahı Rusya Bolşevik Hükûmeti Lenin ve Trotsky'nin imzasıyla Almanya Hükümetine bir telgraf çekerek İttifak Devletlerinin en son barış antlaşması şartlarını kabul ettiklerini ve hemen barış antlaşması imzalamaya hazır olduklarını beyan etti. 19 Şubat akşamı Almanya hükümeti telgrafı resmi belge olarak kabul edemeyeceklerini ve resmi yazının Dvinsk şehri Alman Askeri Yönetimine teslim edilmesini teklif etti. Resmi yazı kuryeyle hemen Dvinsk'e gönderildi.

20 Şubat'ta Alman ordusunun Revel-Narva-Pskov-Petrograd istikametinde operasyonları başladı. 21 Şubat'ta Orsha ve Rezhıtsa şehirleri düştü. Bu durumun Almanya'yı güçlendireceğinden korkuya düşen Fransa ve İngiltere hemen Rusya'ya askeri ve gıda yardımı teklifinde bulundu. Rusya için doğan tehlikeli durumu değerlendirmek için 22 Şubat'ta Bolşevik Parti MK toplantısı yapıldı. İlk önce Fransa ve İngiltere'nin askerî ve gıda yardım teklifi tartışıldı ve reddedildi.[21] Ardından Trotsky Rusya Dışişleri Halk

---

[20] *Mirnıe Peregovorı v Brest-Litovske*, s. 208.
[21] *Protokolı Tsentralnogo Komiteta RSDRP(b), Ağustos 1917 – Şubat 1918*, s. 206.

Komiseri görevinden istifa ettiğini açıkladı. Aslında bu konuyu o, bir gün önce Lenin'le konuşmuş ve ileride Almanya'yı tatmin edip barış sürecini hızlandırmak için kendisinin bu görevden istifa etmesini teklif etmişti.[22]

23 Şubat sabahı kurye Almanya'nın Brest-Litovsk barış şartlarından daha ağır 10 maddelik yeni barış şartları içeren teklifini Lenin'e teslim ediyor:

1. Rusya ve Almanya hemen ateşkes ilan ediyor;
2. Brest-Litovsk'dan Batıya doğru topraklar Rusya toprakları olmaktan çıkıyor, Almanya ve Avusturya-Macaristan yerel halklarının mutabakatıyla bu toprakların geleceğini belirleyecektir;
3. Liflyandiya ve Estlandiya hemen Rusya askerlerinden temizlenecek ve bu bölgelere Alman ordusu dâhil olacaktır;
4. Rusya hemen Ukrayna'yla barış antlaşması imzalayacak, Ukrayna ve Finlandiya'dan askeri birliklerini çıkaracaktır;
5. Rusya her vasıtayla Anadolu vilayetlerinin Türkiye'ye geri iade edilmesini sağlayacak ve kapitülasyonların iptal edildiğini kabul edecektir;
6. Tüm Rusya ordusu terhis edilecektir, Karadeniz ve Baltık denizlerinde, Kuzey okyanusunda bulunmakta olan askerî gemiler Rusya limanlarına dönecek ve terhis olunacaktır. Rusya sularında bulunmakta olan İtilaf Devletlerine ait askeri gemiler Rusya gemisi olarak değerlendirilecektir;
7. 1904 tarihli Rusya-Almanya ticari anlaşması tekrar geçerlilik kazanacaktır;
8. Hukuki konular Rusya -Almanya Hukuk Komisyonu tarafından ele alınacaktır;
9. Rusya İttifak Devletlerine karşı kara propagandayı hemen durduracaktır;
10. İşbu şartlar 48 saat zarfında kabul edilecektir. Berlin 21.02.1918.[23]

23 Şubat'ta Almanya'nın yeni ve daha sert barış şartlarını değerlendirmek için Bolşevik Parti MK'nin olağanüstü toplantısı yapıldı. Toplantıda ilk konuşan Lenin artık ihtilalci laf politikasının bittiğini ve bu politikaya devam edilirse hükümetten ve Merkez Komiteden çıkacağını beyan ediyor ve çok ağır olmasına

---

[22] *Lev Trotsky. Moya Zhizn.* M.: PROZAiK, 2014, s.320 (*Лев Троцкий. Моя жизнь.* М.: ПРОЗАиК, 2014, С.320)

[23] *Dokumentı Vneşney Politiki.C. 1*, s.112 – 113

rağmen Merkez Komite üyelerini Almanya'nın barış şartlarını kabul edip antlaşma imzalamaya çağırıyordu: "*Eğer Almanların şartlarını reddedip barış antlaşması imzalamazsak 3 hafta sonra Sovyet Hükumetinin ölüm hükmünü imzalarız.*"[24] Barış Antlaşması imza teklifi 4 Hayır ve 4 Çekimser oya karşı 7 Evet oyuyla kabul edildi. 24 Şubat tarihinde Merkez Komite barış antlaşmasını imzalayacak heyetin terkibini oluşturmak üzere tekrar toplandı. Lenin Joffe'nin başkanlığında bir heyet gönderilmesini teklif etti, fakat barış antlaşması imzalanmasına karşı kesin pozisyon alan Joffe bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Sverdlov, Grigori Sokolnikon (Başkan), Grigori Petrovski, Georgi Çiçerin ve sekreter olarak Lev Karakhan'dan oluşan bir heyet teklif ediyor ve bu teklif uzun süren tartışmalardan sonra kabul ediliyordu.

24 Şubat tarihinde Tüm Rusya Merkez İcra Komitesi (Meclis) 85 Hayır, 26 Çekimser oylara karşın 126 Evet oyuyla Almanya'nın şartlarını kabul etti ve hem Berlin, Viyana, Sofya ve İstanbul'a Lenin ve Trotsky'nin imzasıyla telgraf çekildi. Ardından heyet Brest-Litovsk'a gönderildi.

25 Şubat'ta Pravda gazetesi Lenin'in "Ağır, Fakat Gereken Ders" makalesini yayınladı. Lenin, 10 Şubat tarihinde Rusya heyeti Brest-Litovsk'ı terk ettikden sonra yaşanan olayları Bolşevik iktidarı için bir ders olark değerlendiriyor: "*Narva'nın düşüşünden Pskov'un işgalına kader 18-24 Şubat haftası acılı, üzücü ve ağır, ama gerekli, faydalı ve hayırlı bir ders oldu*"

Brest-Litovsk Barış Antlaşması Görüşmelerinin 3. Devresi (1-3 Mart 1918)

Almanya heyet Başkanı von Rosenberg Barış Antlaşması imzalanmadan önce askeri operasyonların durdurulmayacağını beyan etti. Bu arada Almanlar Narva ve Pskov'u, Türklerse Trabzon'u ele geçirdi. 1 ve 3 Mart'ta (2 Mart tarihinde görüşmeler olmamıştır) antlaşmanın maddeleri tartışıldı. En önemli konulardan biri Elviye-i Selase'nin Türkiye'ye iadesi oldu. Sokolnikov, Kars, Ardahan ve Batum vilayetlerinin Türkiye'ye verilme talebini haksız bulduğunu ve bu toprakların hiç bir zaman Türk ordusu tarafından ele geçirilmediğini dile getirdi. Hakkı Paşa, Kars Ardahan ve Batum topraklarının son 4 yüzyılı aşkın bir süre Osmanlı'ya ait olduğunu ve bu topraklardan 2000 km uzaklıkta bulunan Rus-

[24] *Protokolı Tsentralnogo Komiteta RSDRP(b), Ağustos 1917 – Şubat 1918*, s. 213.

ya'nın daha o zamanlar Moskova Düklüğü olarak bilindiği dönemde kendisiyle bir ilişkisi olmadığını vurguladı. Bu toprakların Osmanlı'ya nasıl katıldığına gelince Hakkı Paşa Rusya heyet başkanına şu şekilde cevap verdi: "*Rusya Heyet Başkanı bu toprakların hiçbir zaman Türk silahının gücüyle elde edilmediğini söyledi. Ben burada hangi yöntemle – silahlı mı, silahsız mı – toprak elde etmek tartışmasına girmek istemezdim. Eski ekol diplomatları bunların farkını açıklayabilir. Ama silah gücüyle toprak elde etmek yeni Rusya prensiplerine göre kesin bir argüman değildir.*"[25] Daha sonra Paşa bu toprakların 93 Harbi'nden sonra Rusya'ya tazminat karşılığı bırakıldığını anlattı.

3 Mart 1918 tarihinde saat 16.34 – 17.50 arasında 14 maddelik Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalandı:

1. Rusya'nın Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye ile savaş durumu sona ermiştir;
2. Taraflar, diğer hükûmetlerin ve askerî örgütlerin aleyhine yapılan propaganda ve kışkırtmalara son verecektir;
3. Tarafların harita üzerinde anlaştıkları hattın batısı Rusya toprakları olmaktan çıkacak ve Rusya bu bölgelerin iç işlerine karışmayacaktır;
4. Ardahan, Kars, Batum vilayetleri Rus askeri birliklerinden temizlenecek, Rusya bu bölgelerin devlet ve hukuk yapısı, uluslararası ilişkiler konusuna müdahale etmeyecek, bu bölgeler komşu devletlerle, özellikle Türkiye'yle mutabakat sağlayarak yeni düzen uygulayacaktır;
5. Rusya bir an önce orduyu terhis edecektir;
6. Rusya bir an önce Ukrayna'yla Barış Antlaşması imzalayacaktır. Rusya, Ukrayna, Estonya, Letonya, Litvanya, Finlandiya ve Aland adalarından askerî birlikleri çekecektir;
7. Taraflar İran ve Afganistan'ın politik ve ekonomik bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne saygı duyacaktır;
8. Askeri esirler hemen serbest bırakılacaktır;
9. Taraflar tazminat taleplerinden vaz geçecektirler:
10. Antlaşma onaylandıktan sonra devletler arasında diplomatik ve konsolosluk ilişkileri kurulacaktır;
11. Ticari ilişkiler Antlaşmanın ekleri uyarınca gerçekleştirilecektir;

---

[25] *Mirnıe Peregovorı v Brest-Litovske,* s. 233.

12. Hukuki konular ayrıca anlaşmalar uyarınca ele alınacaktır;

13. Antlaşma Rusça-Almança, Rusça-Macarca, Rusça-Bulgarca ve Rusça-Türkçe olarak imzalanmıştır;

14. Antlaşma 2 hafta zarfında onaylanacaktır.[26]

Genel Barış Antlaşması bazında Rusya ayrılıkta İttifak Devletleri'nin her biriyle antlaşma imzaladı. Türkiye'ye imzaladığı 15 maddelik antlaşma Evliye-i Selase'nin iadesinin prosedürünü anlatıyor, 93 Savaşı sınırlarını tesbit etmek amacıyla komisyon kurulmasını, silahlı Ermeni çetelerinin terhis edilip, bölgeden çıkarılması, konsoloslukların açılması, her iki devlet arasında posta ve telgraf hatlarının devreye sokulmasını, Rusya tebaası olan Müslüman halkın Osmanlı'ya iltica etme hakkını, harp esirlerinin serbest şekilde yurda dönmesini öngörüyordu.

6-8 Mart tarihlerinde Bolşevik Partisi'nin VII. Olağanüstü Kongresi Barış Antlaşması'nı 12 Hayır oyuna ve 4 Çekimser oya karşı 30 Evet oyuyla onaylanmasını kabul etti. 14 Mart tarihlerinde IV. Tüm Rusya Sovyetler Kongresi (Meclis) Barış Antlaşması'nı onaylamak için toplandı ve iki gün süren uzun tartışmalardan sonra 16 Mart tarihinde 1198 oylamaya katılan delegelerden: 784 Evet, 261 Hayır ve 115 Çekimser oylarla antlaşmayı onayladı.[27] Antlaşmaya karşı çıkan Sol SR Parti liderleri hükümetten istifa etti.

Brest-Litovsk Antlaşması'nın faturası Rusya'ya çok ağır oldu. 56 milyon nüfusla 180 bin km2 Rusya'nın Avrupa toprakları Almanya işgali altına geçti. Rusya'nın tarım sektörünün % 27, demir yollarının % 26, tekstil sanayisinin % 33, demir çelik üretiminin % 73, taş kömürü madenlerinin % 89'u bu topraklarda bulunmaktaydı.[28]

18 Mart'ta Almanya Reichstag'ı Barış Antlaşması'nı onayladı ve 26 Mart'ta Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından imzalan-

---

[26] Bkz. *Dokumentı Vneşney Politiki.C. 1.* s 119 - 205.

[27] *Stenografiçeskiy Otçot 4-ogo Çrezvıçaynogo Sezda Sovetov Raboçikh, Soldatskikh, Krestyanskikh i Kazaçikh Deputatov*. M.: Gosudarstevennoe İzdatelstvo, 1920, s. 64 (*Стенографический отчет 4-ого чрезвычайного съезда Советов рабочих, солдатских, крестьянских и казачьих депутатов.* М.: Государственное издательство, 1920, с.64).

[28] *Trudı I Vserossiyskogo Sezda Sovetov Narodnogo Khozyaystva, 25 Mayıs – 4 Haziran 1918*. M.: VSNK. S. 15 (*Труды I Всероссийского съезда Советов народного хозяйства, 25 мая – 4 июня 1918 г. Стенографический отчет.* М.: ВСНХ, 1918, с. 15).

dı. Aynı tarihte Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı da antlaşmayı onayladı. Antlaşma Rusya ve İttifak Devletleri tarafından onaylandıktan sonra ülkeler arasında tekrar diplomatik ilişkiler kuruldu. Nisan'da Wilhelm von Mirbach Alman Büyükelçisi olarak Moskova'ya, Adolf Joffe ise Rusya'nın Büyükelçisi olarak Berlin'e atandı. Osmanlı'nın Rusya Büyükelçisi olarak Galip Kemali Bey tayin edildi. Rusya Bulgar asıllı Christian Rakovsky'i İstanbul Büyükelçi olarak atadığını beyan etti fakat kendisini İstanbul'a göndermedi.

23 Nisan'da von Mirbach ve Galip Kemali Bey beraber Moskova'ya vardılar ve 26 Nisan'da her iki elçi Tüm Rusya Merkez İcra Komitesi Başkanı Yakov Sverdlov'a itimatnamelerini sundu. Galip Kemali Bey'in en önemli görevlerinden biri Rusya'da bulunmakta olan 70 bin kişilik harp esirlerinin yurda dönmesini sağlamak oldu. Kendisine yardımcı olarak üzere Rusçaya hâkim olan Yusuf Akçura Hilal-i Ahmar adına Moskova'ya gönderildi. Galip Kemali Bey'in uğraştığı diğer bir konu Bolşeviklerin desteğiyle Mustafa Suphi'nin Moskova'da "Yeni Dünya" gazetesine karşı başlattığı mücadele oldu. Gazete Bolşevik propagandası amacıyla ağırlıklı olarak Türk esirleri arasında dağıtılıyor, hatta gizli yollarla Türkiye'ye de gönderiliyordu. Bu durum Galip Bey'i rahatsız ediyor ve hatta Çiçerin'e bir nota bile göndererek, bu durumun Brest-Litovsk Antlaşması'na aykırı olduğunu ve komünist propaganda aleti olmuş gazetenin hemen kapatılmasını talep ediyordu. Çiçerin, basın hürriyeti ilkesinin Bolşevikler için en önemli ilkelerinden biri olduğunu vurgulayarak konuyu kapatmıştır.

18 Ocak'ta Tüm Rusya Kurucu Meclisi Bolşevikler tarafından feshedildikten sonra 23 Şubat'ta Meclis'in Ermeni, Gürcü ve Müslüman (Azerbaycan) delegeleri Tiflis'te Mavera-i Kafkas Seymi'ni (Transkafkasya Seymi) ilan ettiler. Meclis'in Ermeni ve Gürcü fraksiyonları Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımadıklarını beyan ettiler. Ama Ermeni ve Gürcü fraksiyonlarının bu tutumu Türk ordusunun bu topraklara girişine engel olmadı. 12 Mart tarihinde Türk ordusu Erzurum'a girdi ve 24 Mart tarihinde 1914 sınırına ulaştı. Bundan sonra Türkiye 93 Harbi'nde kaybedilmiş ve Brest-Litovsk Antlaşması uyarınca Türkiye'ye iade edilmiş olan Elviye-i Selase'yi Anavatana katmak için Mavera-i Kafkas hükümetiyle 12 Mart – 14 Nisan tarihlerinde Trabzon Barış Konferansı'nı düzenledi. Türkiye adına görüşmelere Hamidiye Kahramanı Rauf Bey, Gürcü, Ermeni ve Müslüman fraksiyonları temsilcilerinden oluşan heyete Akaki Chkhenkeli başkanlık ediyordu. Heye-

tin Ermeni ve Gürcü üyeleri Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımadıklarını ve Elviye-i Selase'nin Türkiye'ye bırakılmasını kabul edemeyeceklerini beyan ettiler. Rauf Bey: " *Osmanlı Devleti bu toprakları hak etmiştir. Bu hakk Osmanlı'nın güç ve kudretine dayanmaktadır. Osmanlı'nın bu hakklarını kabul eddiğiniz takdirde görüşmelere devam edebiliriz."*[29] Diğer önemli konu Transkafkasya'nın hukuki kimlik konusuydu. Rauf Bey kendilerine bir an önce bu konuya açıklık getirmesini ve görüşmelere devlet olarak katılmak için egemenliklerini ilan etmeği önerdi. Bunun üzerine görüşmelere ara bir süre ara verildi ve heyet müzakere için 3 kişiyi Tiflis'e gönderdi.

19 Mart'ta Vehib Paşa komutanlığında bulunan 3. Ordu Ardahan'ı aldı, peşinden Transkafkasya hükumetine hemen Kars ve Batum'u boşaltma ültimatomu verdi. 22-26 Mart tarihlerinde Transkafkasya Seymi Türkiye'yle barış görüşmelerini devam ettirmek, Transkafkasya'nın devlet olarak ilan edilmesi ve yeni barış şartlarını tartışmak için toplandı. Ermeniler Kars'tan, Gürcüler de Batum'dan vaz geçemeyeceklerini beyan ettiler. 6 Nisan'da Rauf Paşa bir ültimatomla 48 saat içinde Transkafkasya Hükûmetinden Brest-Litovsk Antlaşması'nı kabul edip etmediklerine dair net bir fikir beyan etmelerini, Türkiye'yle masaya oturmak için bir an önce devletlerini ilan etmeleri talebinde bulundu. 10 Nisan'da Transkafkasya Dışişleri Bakanı ve heyet başkanı A. Chkhenkeli resmi olarak Brest-Litovsk Antlaşması'nı kabul ettiklerini beyan etse de, Transkafkasya Seymi'nin Gürcü ve Ermeni fraksiyonları buna karşı çıktı ve 13 Nisan'da Türkiye'ye savaş ilan ettiler. 14 Nisan'da Türk ordusu Batum'a girdi ve Transkafkasya Seymi'ne bir an önce Kars'ı boşaltma çağrısında bulundu. 22 Nisan'da Transkafkasya Seymi toplandı ve Transkafkasya Cumhuriyeti'ni ilan etti. Peşinden 23 Nisan'da Chkhenkeli Vehib Paşa'ya bir telgraf çerek Brest-Litovsk Atlaşması'nın tüm şartlarını kabul ettiklerini ve barış görüşmelerini devam ettirmeye hazır olduklarını beyan etti. Osmanlı Hükumeti görüşmeleri Batum'da Adalet Nazırı Halil Menteşe'nin başkanlığında devam etmek kararı aldı ve 11 Mayıs tarihinde Batum Konferansı'nın ilk oturumu gerçekleştirildi. Konferansın açılışına Osmanlı Bahriye Nazırı Cemal Paşa da katıldı. Transkafkasya Seym'i her üç fraksiyonu kapsayan

---

[29] *Cemil Hasanlı. Russkaya Revolyutsia i Azerbaydjan: Trudnıy Put k Nezovisimisti.* M.: Flinta, 2011, s. 88. (*Джамиль Гасанлы. Русская революция и Азербайджан: трудный путь к ннезависимости. (1917–1920),* М.: Флинта, 2011. С.88).

45 kişilik bir kalabalık heyetle konferansa katıldı. Trabzon görüşmelerinde Halil Menteşe geçen süre zarfında durumun değiştiğini ve yeni durum çerçevesinde yeni şartları içeren 12 maddelik Barış ve Dostluk Antlaşması tasarısını Transkafkasya Seymi heyetine sundu. Yeni şartlara göre Osmanlı 1828-1829 Osmanlı-Rusya Savaşı'nda kaybettiği ve Rusya'nın Tiflis vilayetine dâhil edilmiş Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin iadesini, Gümrü ve Eçmiadzin sancaklarının bir kısmının Türkiye topraklarına birleştirilmesini ve Kars-Gümrü-Culfa demir yolunu talep ediyordu. Transkafkasya Seymi barş antlaşmasını sadece Osmanlı'yla değil İttifak Devletleri'yle imzalamak teklifinde bulundu. Halil Bey heyetin bu talebini reddetti. 14 Mayıs'ta Gürcü Milli Konseyi Almanya'nın İstanbul Ataşemiliteri Otto von Lossow üzerinden Almanya'yı, Gürcistan'ı koruma altına almağa çağırdı. Almanya, Gürcistan'ın kendi bağımsızlığını ilan edip ve Almanya'ya kendi demir yolları sisteminden yararlanma hakkı tanıdığı takdirde Gürcistan'ı koruma altına alıp onun bağımsızlığını Rusya'ya bile kabul ettireceğine söz verdi. Bunun üzerine 26 Mayıs 1918 tarihinde Gürcü fraksiyonu Mavera-i Kafkas Seymi'nden çıkarak Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etti. İki gün sonra – 28 Mayıs'ta- Gürcistan Almanya'yla antlaşma yaparak Almanya'nın koruması altına geçti. Aynı gün Seymin Müslüman ve Ermeni fraksiyonları Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetlerini ilan ettiler. 4 Haziran'da Osmanlı Hükûmeti, bağımsız Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleriyle Barış ve Dostluk Antlaşmaları imzalayarak Batum Barış Konferansı'nı son erdirmiş oldu.

Haziran – Temmuz aylarında Brest-Litovsk Antlaşmasının IV. Maddesi uyarınca Kars, Ardahan ve Batum sancaklarında referandum işlemleri başlatıldı. Eski Rus nüfus kayıtlarına göre Elviye-i Selase'de 138.582 Müslüman ve 23.336 gayrimüslim olduğu tespit edildi. Bu kayıtlara dayanılarak referanduma katılacak 19 yaş üstü erkeklerin listesi çıkartıldı. Oy hakkına sahip olan toplam 87.048 kişi tespit edildi. Bunlardan 85.129 "Evet", 441 kişi "Hayır" ve 1.693 kişi Çekimser kalarak Elviye-i Selase'nin Anavatana kavuşmasını sağlamıştır.[30]

Brest-Litovsk Antlaşması'yla başlayan Sovyet Rusya ve Osmanlı ilişkilerinde en ciddi kriz Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan kendi aralarında imzalanmış olan antlaşmanın 4. mad-

[30] Bkz. Kurat, *Türkiye ve Rusya...*, s. 491–492.

desi uyarınca askeri yardım istemesi ve Nuri Paşa başkanlığında Kafkas İslam Ordusunun yaratılması, onun Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'nın Müslüman nüfusa yardıma gelmesiyle çıktı. Yeni kurulmuş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü Rus Bolşevikleri ve Kafkasya Cephesi'nden geri dönen Ermeni çetelerinin elindeydi. 14 Haziran'da Nuri Paşa, Almanya'nın tüm itirazlarına ve tehditlerine rağmen Şark Grubu Ordularından alınan 3 tümen, 1 Azerbaycan ve 1 Dağıstan tümenlerinden oluşan 20 binlik *Kafkas İslam Ordusu* adlandırılan bir orduyla Gürcistan üzerinden Gence'ye girdi ve Bakü istikametinde Göyçay, Aksu, Kürdemir, Şemahı bölgelerinde ermeni Stepan Shaumyan'ın Başkanlık ettiği Bakü Bolşevik Hükûmetinin ağırlıkla Ermenilerden oluşan ordusunu bozguna uğrattı. Temmuz sonu Bakü karadan ablukaya alındı. Bakü'nün düşme tehlikesi karşısında olduğunu gören Bakü Sovyet'i 25 Temmuz'da olağanüstü toplantı. Rusya'dan fiili bir yardım alamayan Bakü Sovyet'i, İngilizlerden yardım istedi. 30 Temmuz'da Şevket Paşa savaşsız şekilde Bakü'yü teslim etmek talebinde bulundu. Fakat Şevket Paşa'nın bu çağrısı cevapsız kaldı.

31 Temmuz'da Shaumyan Hükûmeti istifa etti ve Bakü'de Rus SR-Menşevik ve Ermeni Taşnak partilerinden oluşan *Tsentrokaspi Diktaturası* adlı yeni bir hükûmet kuruldu. 3 Ağustos'ta 5. Kafkas Piyade Tümen Komutanı Mürsel Paşa Bakü Ermeni Milli Şurası Başkanı'na bir yazı göndererek Bakü'yü savaşsız teslim ettikleri takdirde şehrin Ermeniler dâhil tüm nüfusunun güvenliğinin sağlanacağını garanti edeceğini beyan etti. Fakat teslim edilmediği takdirde şehrin askerî operasyonla ele geçirileceğini ve dökülecek kandan şehrin Ermenilerinin sorumlu tutulacağını vurguladı. Bakü Ermeni Millî Şurası ve Tsentrokaspi yetkilileri İngilizlerin geleceğini göz önüne alarak müracaatı görmezden geldiler. 4 Ağustos'ta General Lionel Dunsterville kumandanlığında İngiliz askeri birlikleri İran'ın Enzeli Limanı üzerinden Bakü'ye çıkarma yapmaya başladı. Eski 1. Kafkas Süvari Kolordu komutanlarında Lazer Bicherakhov da kendi müfrezesiyle İngilizlere katıldı. 5 Ağustos sabahı Kafkas İslam Ordusu Bakü'ye ilk taarruzunu gerçekleştirdi. Ordunun gücünü ve askerlerin yüksek savaş ruhunu gören Dunstervill "*Allah bile Bakü'yü Türklerin bu taarruzundan kurtarabilemez*" deyip Eylül başı Bakü'den ayrılma kararı aldı.

Kafkas İslam Ordusu'nun askeri başarısı Rusya Bolşevik yönetimini çok ciddi bir biçimde rahatsız ediyordu. 19 Ağustos tarihinde Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin Almanya B. Gausc-

hild'e notasından: "*Bakü'nün Türkler tarafından ele geçirilmesi gerçek bir felaket olur. Umarım Almanya böyle bir felakete yol vermez. Bakü petrolü sadece tüm Rusya ekonomisi için değil, aynı zamanda ekonomik ilişkiler oluşturacağımız ülkeler için de olağanüstü öneme sahiptir.*"[31]

27 Ağustos'ta Almanya Rusya'yla Brest-Litovsk Antlaşması'na ek imzaladı. Antlaşma uyarınca Rusya, Almanya'nın Gürcistan'ı tanımasına itiraz etmeyeceğini, Almanya da Transkafkasya'da Gürcistan'ın dışında üçüncü bir ülkeye askeri yardımda bulunmayacağını, Rusya buna karşılık Bakü'de çıkartılan petrolün 1/4 Almanya'ya vereceğini taahhüt ediyordu. Rusya bu antlaşmayla Almanya üzerinden Türklerin Bakü'ye girişini durdurmaya çalıştı, ama beceremedi.

15 Eylül sabahı Mürsel Paşa komutanlığında 5. Tümen Bakü'nün Güney-Batısından taarruza geçti ve öğleden sonra şehre girdi. Şark Orduları Grubu Komutanı Halil Paşa ve harekâtı yöneten Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa 16 Eylül'de Bakü'nün hemen dışında cephedeki birliklerin resmigeçidini izledikten sonra şehre girdi ve şehrin kurtuluş haberini telegrafla Enver Paşa'ya geçti. Enver Paşa, Halil Paşa'ya gönderdiği resmi telgrafında Kafkas İslam Ordusu'nun Almanya yönetiminden habersiz bir şekilde Bakü'ye girişini eleştirirken, aynı gün kişiye özel gizli kaydıyla Nuri Paşa'ya gönderdiği telgrafında ise Bakü'nün kurtarılmasından duyduğu büyük memnuniyeti şu şekilde dile getirmiştir: "*Bir Turan İmparatorluğu'nun Hazar kenarındaki zengin bir konak yeri olan Bakü şehrinin kurtuluş haberini en büyük meserretle karşılarım. Türk ve İslam tarihi sizin bu hizmetinizi unutmayacaktır. Gazilerimizin gözlerinden öper şehitlerimize Fatihalar itfa ederim.*"[32] Azerbaycan Başbakanı Feth Ali Han Hoyski 19 Mart tarihli "Kafkas İslam Ordusu Komutanı Saadetli Nuri Paşa Hazretlerine" hitabıyla başlayan mesajında Bakü'nün Rus-Bolşevik ve Ermeni-Taşnak çetelerinden temizlenmesinde gösterdikleri başarı ve cesarete göre cesur Türk askerlerine şükranlarını şu şekilde dile getirmiştir: "*Komutanız altında bulunan cesur Türk askerimiz tarafından Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü'nün düşmandan temizlenmesi münasebetiyle milletim, yüksek şahsınıza ve dünyanın*

---

[31] *Dokumentı Vneşney Politiki, C. 1*, s. 429.

[32] *Mustafa Görüryılmaz, Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler (1918),* Korza Yayıncılık, Ankara 2009, s. 293–294.

en cesur ve soylu askeri olan Türk'ün oğullarına minnettar olduğunu arz etmekle iftihar ederim."[33]

Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye girişi Rusya'yı çok hiddetlendirdi ve 20 Eylül'de Rusya Dışişler Halk Komiserliği Türkiye Hariciye Nazırlığına bir protesto notası çekti: "*Geride bıraktığımız 6 ay zarfında Sovyet Hükumeti'nin tüm uyarılarına rağmen Osmanlı Hükumeti devamlı olarak Brest-Litovsk Antlaşması'nı ihlal etti. Şimdi nihayet Rusya'nın en önemli şehirlerinden olan Bakü'yü işgal edip, şehri darmadağın etmişsiniz. Osmanlı Hükumeti bu davranışıyla Rusya-Türkiye ilişkilerinde Brest-Litovsk Antlaşması'nın artık rafa kaldırıldığını beyan etmiş oldu.*"[34] Bu notaya Osmanlı Hariciye Nazırlığı, yalnız 6 Ekim'de cevap verdi ve Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye giriş nedeni olarak Ermenilerin Müslüman nüfusa karşı yaptıkları katliamların ve şehrin İngilizlere teslim edilmesinin önüne geçilmesi gösteriliyordu. Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, Osmanlı Hariciye Nazırı Nesimi Bey'e 10 Ekim tarihli cevap notasında bu hususların esassız olduğunu vurguluyor ve Türklerin bir an önce Bakü'den ayrılıp, şehri Rus askeri birliklerine teslim edip ve şehre vurulan zararın Osmanlı hükumeti tarafından karşılandığı takdirde Türkiye'nin samimiyetine inanacağını açıkladı.[35]

Bakü krizinin en sıcak döneminde 21 Eylül'de Berlin'de bulunan Talat Paşa Rusya'nın Berlin Büyükelçisi Joffe'yle görüştü. Joffe Bakü krizinden doğan durumu düzeltmek için bir an önce Türkiye Hükumetinden aşağıda belirtilmiş olan şartların yerine getirilmesi talebinde bulundu: 1) Türkiye derhal tüm düzenli ve düzensiz askeri birliklerini, Türk gönüllülerini, sivil memurları işgal olunmuş Rusya topraklarından çıkaracak, Brest-Litovsk Antlaşması'nda belirlenmiş sınıra çekecek ve boşaltılmış topraklar Rus askerî birliklerine teslim edilecektir; 2) Türkiye tarafından Rusya'ya vurulmuş zararın tesbiti için uluslararası bir komisyon oluşturulacaktır; 3) Her iki devlet Almanya Hükûmetinden bu şartların yerine getirilmesinde garantör olmasını rica edecektir.[36] Talat Paşa hükûmetle istişare için 10 günlük bir süre istedi ve

---

[33] Zekeriya Türkmen, "100. Yılında Kafkas İslam Ordusu'nu Yeniden Hatırlamak. Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Son Savaşı: Gence'den Bakü'ye Zafer Yürüyüşü", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2018/235, s. 43.
[34] *Dokumentı Vneşney Politiki, C. 1*, s. 492.
[35] Bkz. *Dokumentı Vneşney Politiki, C. 1*, s. 514–516.
[36] *Dokumentı Vneşney Politiki, C. 1*, s. 510.

İstanbul'a döndü. 2 Ekim'de Talat Paşa Joffe'ye bir telgraf çekerek Osmanlı askeri birliklerinin Brest-Litovsk Antlaşması'nda öngörülen sınırlara çekilmesine dair bir talimat verildiğini bildirdi. Fakat geri kalan şartlara ilgili bir fikir beyan etmediğinden Joffe onların kabul edilmediği neticesine vardı. 3 Ekim tarihinde Joffe Osmanlı'nın Berlin Büyükelçisi Mehmed Rıfat Paşa'ya sunduğu notada Talat Paşa'yla yapılan görüşmede istenilen şartların yerine getirilmemesinden dolayı görüşmelere son verildiğini beyan etti.[37] Peşinden 7 Ekim'de Lenin ve Sverdlov, Joffe'ye şu telegrafı çekti: "*Bakü bize teslim edilmeden Türkiye'yle herhangi bir protokol imzalanması söz konusu olamaz.*"[38]

9 Ekim'de *İzvestiya* Karl Radek'in *BAKÜ* makalesini yayınladı. Rusya Radek'in diliyle Türkler'in Brest-Litovsk Antlaşması'nı kaba bir şekilde ihlal ederek Bakü'ye girdiklerini kınıyor ve öfkeli bir şekilde Osmanlı Hükumetine ültimatom veriyordu: "*Türkler net bir seçim yapmak zorundadırlar – ya Bakü bize bırakılacaktır, ya da Brest-Litovsk Antlaşması artık onlar için yoktur. Sovyet Rusyası'nın bundan böyle azmış Türkler'in hakaretlerine ve alay etmelerine boyun eğme niyeti yoktur.*"[39]

Çanakkale ve Kut'ül Amare zaferlerinden sonra Bakü zaferi Osmanlı ordusunun son zaferi oldu. Fakat bu zaferin arkasından Osmanlı'yı tarihi sahneden silip çıkaracak olan Nablus Hezimeti (19-21 Eylül) ve Mondros Mütarekesi (30 Ekim) geldi. Mütarekenin 11. Maddesi uyarınca Osmanlı ordusu Kafkasya topraklarından bir ay içinde çekilmeliydi. 10 Kasım'da Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı Feth Ali Han Hoyski Nuri Paşa'nın şerefine bir veda yemeği düzenledi. Veda yemeğinde konuşma yapan Başbakan Osmanlı'nın harpte yenilmesi sonucu Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'ı terk edeceğinden dolayı üzüntülerini dile getirdi ve şunları söyledi: "Azerbaycan toprakları bizim kanımızla beraber Türk kardeşlerimizin kanlarıyla da yoğruldu. Dökülen bu kanlar bizim kardeşliğimizi daha da pekiştirmiş oldu. Bu, Osmanlı ve Azerbaycan Türklerinin yakınlaşma ve ayrılmaz bağlarının garantisidir."[40] Bakü'nün Müslüman halkı gözyaşlarına boğularak Kafkas İslam Ordusunun şehri terk etmesini izliyordu.

---

[37] *Dokumentı Vneşney Politiki.,C. 1*, s. 509-510.
[38] *Dokumentı Vneşney Politiki.C. 1*, s. 513
[39] *İzvesiya*. 9 Ekim 1918
[40] *Azerbaycan* 12 Kasım 1918

Ekim 1917 Bolşevik İhtilali sonrası Rusya I. Cihan Harbi'nde savaşı durdurup tüm cephelerden askeri birliklerini geri çekmesi İttifak Devletleri arasında en çok Türkiye'nin işine yaradı: a) Türkiye Kafkasya Cephesi'nde dominant bir güce çevrildi; b) Sadece savaş sırasında kaybettiği toprakları değil, aynı zamanda 93 Harbi'nde kaybettiği Elviye-i Selase'yi (Ardahan, Batum ve Kars) de Anavatana katmış oldu; c) Mavera-i Kafkas'ta Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan gibi bağımsız devletlerin oluşumunu sağladı ve onları uluslararası ilişkilerde ilk tanıyan devlet oldu; d) Ne kadar sancılı da olsa Bolşevik İhtilali sonrası kurulan Türkiye –Rusya ilişkileri XX. yüzyılın başında yeni bir eğilim oluşturdu ve bu her iki devletin tarihinde önemli yere sahip olan 1921 Moskova Antlaşması'na yol açtı.

Kaynakça

Yayınlanmış Kaynaklar

Dekrety Sovetskoy Vlasti, C. 1. 25 Ekim 1917 – 16 Mart 1918. M.: GİPL, 1957. (Декреты Советской власти. Т.1. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. М.: ГИПЛ, 1957.)

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR. C.1. 7 Kasım 1917 – 31 Aralık 1918. M.: GIPL, 1959. (Документы внешней политики СССР. Том первый. 7 ноября 1917 г. – 31 декабря 1918 г. М.: ГИПЛ, 1959)

Mirrnıe Peregovorı v Brest-Litovske 22/29 Aralık 1917 – 3 Mart (18 Şubat) 1918, M.: NKID, 1920. (Мирные переговоры в Брест-Литовске с 22/9 декабря 1917 г. по 3 марта (18 февраля) 1918 г. Т. 1. Пленарные заседания. Заседания политической комиссии. Полный текст стенограмм под ред. и с примеч. А. А. Иоффе (В. Крымского), с предисл. Л. Д. Троцкого. М. : Издание НКИД, 1920.

Protokolı Tsentralnogo Komiteta RSDRP(b), Ağustos 1917 – Şubat 1918. M.: GİPL,1958. (Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б). Август 1917 – февраль 1918. М.: ГИПЛ, 1958)

Stenografiçeskiy Otçot 4-ogo Çrezvıçaynogo Sezda Sovetov Raboçikh, Soldatskikh, Krestyanskikh i Kazaçikh Deputatov. M.: Gosudarstevennoe İzdatelstvo, 1920. (Стенографический отчет 4-ого чрезвычайного съезда Советов рабочих, солдатских, крестьянских и казачьих депутатов. М.: Государственное издательство, 1920)

Trudı I Vserossiyskogo Sezda Sovetov Narodnogo Khozyaystva, 25 Mayıs – 4 Haziran 1918. M.: VSNK. (Труды I Всероссийского съезда Советов народного хозяйства, 25 мая – 4 июня 1918 г. Стенографический отчет. М.: ВСНХ, 1918.)

Vladimir Lenin, Polnoe Sobiranie Soçineniy. C. 36. M.: İPL, 1969. (В.И.Ленин. Заключительное слово по политическому отчету Центрального Комитета на VII экстренном съезде РКП(б). 8 марта 1918 г. // ПСС. Т. 36, М.: ИПЛ, 1969.)

Anılar

Ludendorff, Erich, *Moi Vospominaniya O Voyne 1914-1918*, C. 2. M.: Gİ, 1924. (Эрих Людендорф. Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг. Т.2. М.: Государственное издательство, 1924)

Kameney, Lev, *Barış Mücadeleci, (Brest Barış Görüşmelerine Dair Rapor),* Petrograd: Jizn i Znanie, 1918. (Лев Каменев. Борьба за мир. (Отчет о мирных переговорах в Бресте). С приложением договора о перемирии, германских и русских условий мира и декларации. Петроград: Жизнь и знание, 1918.)

Trotsky, Lev, *Moya Zhizn*, M.: PROZAiK, 2014. (Лев Троцкий. Моя жизнь. М.: ПРОЗАиК, 2014)

Gazeteler

Azerbaycan (Bakü); İzvestiya (Moskova);Pravda (Moskova)

Araştırmalar

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya, XVIII Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri,* TTK Yay., Ankara, 2011.

Hasanlı, Cemil, *Russkaya Revolyutsia i Azerbaydjan: Trudnıy Put k Nezovisimisti*. M.: Flinta, 2011, s. 88 (Джамиль Гасанлы. Русская революция и Азербайджан: трудный путь к ннезависимости. (1917–1920). М.: Флинта, 2011).

Görüryılmaz, *Mustafa, Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler (1918)*, Korza Yayıncılık, Ankara, 2009.

Türkmen, Zekeriya, "100. Yılında Kafkas İslam Ordusu'nu Yeniden Hatırlamak. Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun

Son Savaşı: Gence'den Bakü'ye Zafer Yürüyüşü", *Türk Dünyası Araştırmaları,* S. 235, Temmuz- Ağustos 2018, s. 23-48.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONA ERERKEN KARADENİZ DONANMASI MESELESİ

Salih TUNÇ*

Giriş

Tarihin pek çok evrelerinde olduğu gibi Karadeniz, sömürgecilik çağı dediğimiz 19. yüzyılın sonlarına doğru, Büyük Güçler'in en önemli nüfuz rekabeti sahalarından biri hâline gelmiştir. Karadeniz ile onu çevreleyen coğrafyayı uluslararası nüfuz rekabetinde bu denli önemli kılan hususiyet, bölgenin çok farklı ve aynı zamanda çok avantajlı iktisadi, siyasi, askerî, stratejik olarak sunduğu fırsat ve imkânlardan kaynaklanmaktadır. Esasen Karadeniz ve onu çevreleyen coğrafya uzunca bir süre Osmanlı-Rus mücadelesinin başlıca rekabet bölgesi olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar da bu mücadele devam etmiştir.

İmparatorluğun uzun bir süreden beri karşı karşıya kaldığı askerî, iktisadi ve sosyal problemler ile genel olarak imparatorluklar üzerinde etkili olmaya ve kullanılmaya müsait milliyetçilik fikirleri gibi cereyanların tesirleri, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyıl başlarında daha etkili olmaya başlaması, uluslararası ilişkilerde açık ya da örtülü ittifaklara vesile oluşturduğu gibi, aynı zamanda ayrışma ya da farklı kombinezonların oluşumuna da zemin hazırlamaktaydı. O bakımdan İmparatorluğun sonunu hazırlayan gelişmeler bağlamında, Osmanlı-Alman yakınlaşması misalinde olduğu üzere, güçler arası ilişkileri bu çerçeveden değerlendirmek kaçınılmaz bir hal almaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Berlin Antlaşması sonrasında başta İngiltere olmak üzere diğer Büyük Güçlerle ilişkileri noktasında, Almanya'nın önemli ölçüde bir öncelik halini aldığı ve Almanların da 1880'lerin sonlarına doğru bu yeni gelişme bağlamında *pasifik penetrasyon* gibi yöntemlerle *Weltpolitiki*'nin önemli yönlerinden birisini hayata geçirdiği bilinen bir gerçektir. Almanlarla 1888 sonrası ya da II. Wilhem döneminden itibaren gi-

* Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, salihtunc@akdeniz.edu.tr

derek gelişen yakınlaşma siyaseti, bir süre sonra başta askeri olmak üzere pek çok alanda ittifakı da beraberinde getirmişti. II. Abdülhamit devrine damga vuran bu ilişkiler, bu dönem içinde nispeten kontrollü bir şekilde Jön Türk Hareketi'ne kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir.

Jön Türk Hareketi'nden sonra Osmanlı Alman ve diğer Büyük Güçler arasındaki ilişkiler bakımından iki önemli gelişme, İmparatorluğun öteki devletlerle münasebetlerinde belirleyici bir rol oynamış bulunuyor. Bu gelişmelerden birisi Jön Türkler'in bundan sonra Sultan Abdülhamit'e yakın olan Almanlara göre liberal siyaset ve fikirlerin daha etkin olduğunu düşündükleri İngiliz ve Fransızlara yakınlaşmak siyaseti; diğeri ise Jön Türkler'in kendilerine o denli ilgi duydukları ve aynı zamanda Almanya'yı dengeleyeceğini varsaydıkları İngiltere ile Fransa'da karşılaştıkları düş kırıklıyla Almanya'ya yönelme mecburiyetinin hâsıl olmasıdır. Malum olduğu üzere dönemin Maliye Nazırı Cavit Bey'in 1910 Temmuz'unda ilkin Fransa ile planlanan ardından da İngiltere ile düşünülen borçlanma girişiminin sonuçsuz kalması aynı yılın Ekim ayında Almanya ile borç antlaşmasına zemin hazırlamış ve bu durum İttihatçılarla Almanlar arasında başlayacak olan yakınlaşmanın tesisinde önemli bir vesile oluşturmuştur.[1] 1910'dan itibaren yeniden bir ivme kazanan Osmanlı- Alman ilişkileri ilerleyen zaman içinde uluslararası denge ile nüfuz rekabetinin seyrine göre şekillenen ve İmparatorluğun tarihi boyunca gerçekleştirdiği en girift ve aynı zamanda pek çok menfaat sahalarını ihtiva eden bir hal almıştır. Borçlanmadan diplomatik münasebetlere, demiryolu projelerinden iktisadi ve ticari imtiyazlara, İmparatorluğun ordusunun modernizasyonundan, germanizasyon yayılmasına kadar yoğun ve aynı zamanda çok tartışmalı bir biçim alan Osmanlı-Alman ilişkilerinin geldiği nokta, 2 Ağustos 1914 tarihli Osmanlı -Alman gizli ittifakı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaşa İştiraki

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girişiyle ilgili olarak öncelikle savaşan devletlerin tarihçileri tarafından çok geniş bir literatür oluşturulduğu ve bu literatürün pek çoğunun hakikaten belgelere ve özgün kaynaklara dayanarak bir külliyat oluşturuldu-

[1] Borçlanma konusunda yapılmış bir çalışma için bkz. Faysal Mayak, *Tanin Gazetesi'ne Göre Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912),* Libra Yayınları, İstanbul 2016, s. 30-59.

ğu bilinmektedir. Fakat bir dünya savaşı gibi büyük bir yıkımı getirmiş ve aynı zamanda mağlup devletler için olduğu kadar galip devletler için de bir felaket olarak görülen Harbi Umumi'ye ilişkin tarihsel yorumları nesnel bir bakış açısıyla değerlendirmek çok gerçekçi olmayacaktır.

Esasen Osmanlı İmparatorluğu'nun da I. Dünya Savaşı'na iştiraki konusunda son yıllara kadar yapılan değerlendirmeler bu nokta-i nazardan farklı olmamıştır. Elbette İmparatorluk, savaşa girerken uzun süreden beri tartışılan ve mümkün olabileceğini düşündüğü bir takım mülahazalarla hareket etmişse de, savaşa girişteki temel strateji çeşitli yönleriyle ciddi bir tenkit konusu olmuş ve bu kadar önemli bir hadisenin oldu-bittiye getirildiği düşünülmüştür. Öyle ki Karadeniz baskını olarak anılan Goben ve Breslaw zırhlılarının Rus Limanlarını bombalaması bir planlı hücum olarak görülmüş, Heyet-i Vükela'dan Sadrazam dâhil bazı üyeler istifa girişim ve tehdidinde bulunmuşlardır.[2] Bu girişimin failleriyle ilgili olarak İstanbul'da bir şaşkınlık havası oluşurken, Avrupa'da özellikle İtilaf Devletleri nezdinde Karadeniz baskını hadisesi beklenmeyen bir girişimmiş gibi düşünülerek hareket edilmiştir.

29 Ekim tarihinde gerçekleştirilen Karadeniz baskınının hemen sonrasında İstanbul'da sorumluluğu üstlenme konusunda bir sorun oluştuğu bilinmektedir. Bir yüzyılı aşkın bir zamandan beri Rusya ile Karadeniz'de üstünlük ve güç mücadelesi içinde bulunan ve Boğazlar konusunda da aynı sorunları yaşayan bir devlet olarak Osmanlı yöneticilerinin en azından bir kısmı, bundan sonraki gelişmeleri izahta bir müşkülatla karşı karşıya kaldılar. Karadeniz olayından hemen sonra 2 Kasım 1914 tarihli Le Temps'da yayımlanan "müttefiklerden Türkiye'ye ültimatom" başlıklı bir yazıda İstanbul'daki yöneticilerin iktidarlarını bir nevi Almanlara borçlu olduklarını, *"hâlâ Bâbıâlinin Karadeniz'de Goben ve Breslau'ın vurduğu darbelerin sorumluluğunu üstlenmek konusunda tereddütlü gibi görünüyor."* şeklinde yazacaktır. Goben ve Breslau'ın Türk görünümü altında Alman gemileri olduğu, dolayısıyla bu saldırının gerçek failinin Osmanlı İmparatorluğu'nda görevli bin civarındaki Prusyalı subayın şefi, aynı zamanda Osmanlı kara ordularında görevli Alman subayların komutanlığını yürüten General Liman Von Sanders olduğu, baskının amacının da

[2] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 117.

Polonya'da Austro - Alman ordularına çok yaklaşmış olan Rus birliklerini sıkıştırmayı amaçladığı belirtilmekteydi. Bu bakımdan Karadeniz baskınının Kırım ve Kafkasya'ya açılan Karadeniz kıyılarındaki Rus şehirlerine hücumun aynı zamanda Rusları şaşırtma ve oyalamaya yönelik başka hedeflerinin de olduğu ileri sürülmüştür.[3]

29 Ekim tarihli Karadeniz baskınının amaç ve hedefleri her ne olursa olsun, Türkiye bu girişimle, yeni cephelerin açılmasında önemli bir rol oynamış ve Alman ordularını Avrupa Cephesi'nde rahatlatırken kendisi her bakımdan tartışılan önemli bir yükü taşımak zorunda kalmıştır. Öyle ki savaştan kaçınmasının mümkün olmadığını ve artık Almanya ile ittifaktan başka çaresinin de bulunmadığını takdir etmekle birlikte, her iki tarafta da farklı mülahazaların bulunduğu bilinen bir gerçektir. Her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu gizli kalması öngörülen bir ittifak ile bedeli ancak savaş olan bir sürece girmiş ve kendisini düşman saldırılarına karşı savunma gücü bir yana, ittihad-ı anasırı tümüyle bozmaya yönelen içerideki fitneyi de kontrol edemez bir durumla karşı karşıya bırakmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda Deniz Stratejisi Bakımından Karadeniz'in Önemi

Tarihin her devrinde olduğu gibi özellikle 18. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıkan Kırım sorunuyla birlikte giderek stratejik bir meseleye dönüşen Karadeniz meselesi, yine aynı dönemlerden itibaren Boğazlar meselesiyle birlikte düşünülen bir jeopolitik duyarlılık sorunu olmuştur. Boğazlar meselesinin gündeme gelmesiyle birlikte mütalaa edilmeye başlanan Karadeniz'de, savaş yıllarında kıyısı olan dört devlet bulunmaktadır. Buradaki Türk donanma gücünün, kıyısı olan Romen ve Bulgar donanmasına üstün, Ruslarınkine göre ise daha zayıf olduğu kabul edilir. Bu nedenle hareket serbestisini elde bulunduran Rus Karadeniz filosu, Türk nakliyatını baltalamayı, mayın dökme işini engellemeyi ve bombardımanlarını da kolaylıkla yapabiliyordu. Buna karşılık Türk Donanması, ancak bulduğu boşluklardan yararlanarak özellikle Yavuz ve Midilli gibi iki modern geminin katılmaları ile gö-

[3] Salih Tunç, "Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşına Girerken Fransızlar'ın Stratejik Refleksiyonlarında Karadeniz", *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askerî, Siyasî ve Sosyal Gelişmeler,* ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları Trabzon 2017, s. 139.

revini yerine getirmekteydi. Türk donanmasının üssü olan İstanbul'dan Karadeniz'e çıkmasına engel olmak üzere, Karadeniz Boğazı'nı mayınla kapalı tutmak ve Boğaz kıyılarına bir çıkarma yapmak da, Rus filosu için mümkün olabilen hareketlerdi.[4]

Deniz stratejisi bakımından Karadeniz'in önemi konusunda bir hayli tecrübeye sahip olan Osmanlı yöneticileri, 1911'den itibaren, 1914'te teslim edilmek üzere donanma gücüne ciddi bir ağırlık vererek, Rus tehdidine karşılık vermek istediler. Osmanlı filosunun güçlendirilmesine karşılık Rus Duma'sının da 1912'de Osmanlılarınkinden 1,5 kat üstün olacak bir donanma genişletme programını kabul ettiler. Bu itibarla Balkan Savaşları'ndan sonra Dünya sahnesinde Büyük Güç rolü oynama arzusuyla Rusya, Baltık ve Karadeniz'deki donanmasını güçlendirmeye yönelecektir. Esasen Rus donanması Baltık'a odaklanmak istiyordu. Fakat Çar ve Duma Osmanlı İmparatorluğu ile bir savaş ihtimalinin kaçınılmaz olmasının yanı sıra Türk donanmasının genişlemesinden korktuğundan Karadeniz'de daha fazla yapılanmayı istedi. Zira Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlüğün sadece kara ordularıyla değil, aynı zamanda deniz kuvvetlerine de bağlı olduğunu, Karadeniz'de Osmanlı savaş filosunun yakın zamanda güçlenmesi halinde Türkiye üzerindeki siyasi gücüne de darbe vuracağından endişe etmekteydi.[5] Bu nedenle Rusya Karadeniz'deki donanma dengesinin Osmanlılar lehine değişmesi korkusuyla donanmayı hazırlamaya ve mümkün olduğunca da, bu süreçte savaştan kaçınmanın uygun olacağını düşünmüşlerse de, Karadeniz'de savaş 29 Ekim'de patlamış oldu. Karadeniz'de bir savaşın patlaması Boğazlar rejiminin gerektirdiği hükümlerin tatbikini ve böylelikle de Rusya'nın son derece hayati önemi haiz olan ticarî ve stratejik çıkarlarına bütünüyle darbe vurmak anlamına gelmekteydi. Dahası Karadeniz'in Kafkasya üzerinden Hazar Denizi, İran ve Türkistan'ın kontrolünde önemli geçiş yolu olması, yine Hazar petrollerinin Avrupa'ya transferinde stratejik bir koridor oluşturması Karadeniz'i sadece iki büyük gücün çatışma alanlarından biri olmaktan uzaklaştırdı. Böylelikle 16. yüzyıldan beri Türklerin Mare Nostrum'u olan Karadeniz,[6] sadece Osmanlı İmparatorluğu ile

---

[4] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı,* Genelkurmay harp Tarihi Başkanlığı yayınları No:3, Gnkur. Basımevi, Ankara 1973, s. 20-21.

[5] Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş,* Çev. Beyza Sümer Aydaş, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 531-533.

[6] Xavier Pauly, "La Turquie et La Mer Noire,", *RSE*, Avril 2003, Paris.

Rusya'nın mücadele alanı değil, aynı zamanda diğer Büyük Güçlerin de stratejik hedefleri arasında olan bir bölge halini almıştır. O nedenle I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz'deki donanma savaşları ile Kafkasya'daki gelişmeler Büyük Devletlerin bütünüyle emperyal güç ve çıkarlarına yönelik çatışmaları ihtiva ettiği açıktır.

Karadeniz Rus Filosunun Silahsızlandırılması ve Almanlar Tarafından El Konulması

İmparatorluğun kuzey hattı olan Karadeniz'in taşıdığı son derece önemli stratejik ve jeopolitik konumu nedeniyle buradaki deniz savaşları savaşın kaderinde etkili olabilecek bir mahiyet arz etmekteydi. Karadeniz'de tarafların elde edeceği bir zaferin iyi değerlendirilmesi halinde, onun hinterlandı olan Kafkasya başta olmak üzere pek çok yerdeki gelişmelere de sirayet edecek ve bundan sonra muzaffer olan tarafın gücünü berkiterek nihaî sonuca ulaşma yolunu açabilecekti.

Savaşın başından beri Türk ve Rus donanması arasında Karadeniz'in çeşitli yer ve mevkilerinde çatışma ya da güç mücadelesi gibi karşılaşmalar olmakla birlikte, Alman denizaltılarının Karadeniz'e gelmesiyle Türk-Alman ittifakının önemli bir güç oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Esasen Çar'ın Mart 1917'de devrilmesinden sonra kara orduları bakımından Osmanlı İmparatorluğu derin bir nefes almışsa da Karadeniz'deki harekât üzerinde önemli bir etki yaratmamış ve harp hali bir müddet daha devam etmiştir. Bu arada Amiral Suşon'un 24 Ağustos'ta Alman donanmasının 4. Kruvazör Filosu Komutanlığına atanması üzerine, Akdeniz Tümeni Komutanlığına Amiral Rebör von Paşvitz getirildi ve bir İrade-i Seniyye ile de Türk Donanması 1. Komutanlığına atandı.[7] Bundan böyle Komutan von Paşvitz sadece askeri harekâtta değil, aynı zamanda savaşın sonuna kadar askerî diplomaside de önemli görevler üstlenecektir.

Rusya'da ihtilalin çıktığı 27 Şubat 1917'den, mütareke başlangıcı olan 17 Aralık'a kadar çok önemli bir deniz harekâtı olmamış ve bu tarihte yapılan Brest-Litowsk Mütarekesi'yle Karadeniz ve Kafkasya cephelerinde harekât bir süre durmuştur.[8]

Fakat 13 Mart 1918'de Karadeniz'de Sivastopol-Odessa arasında görevlendirilmiş UC-23 ve UB-42 Alman denizaltı gemileri

---

[7] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı,* s. 353, 361.
[8] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı,* s. 381.

bölgedeki faaliyetlerine devam etmişlerdir. 24 Şubat'ta Trabzon'un Türk kuvvetleri tarafından geri alınmasından sonra Doğu Karadeniz'e yapılacak nakliyatı korumak üzere Hamidiye Kruvazörü ile üç muhrip görevlendirilmiş ayrıca Batum önüne de bir Alman denizaltısı gönderilmiştir.

Ruslarla bir mütareke yapılmış olmasına rağmen siyasi ve ekonomik amaçlarla, Alman-Avusturya işgal harekâtının devamı üzerine Alman Genel Karargâhı, Türk Donanmasının ortak harekette bulunulması isteğini bildirdi. Nisan sonuna doğru Alman-Avusturya kuvvetlerinin Ukrayna'yı işgalinden sonra Yavuz, Hamidiye ve Muavenet muhripleri Sivastopol Limanı'na ulaştılar. 2 Mayıs'ta Sivastopol Limanı'nda bulunan Türk gemileri buradaki Rus filosunun bir kısmı olan 2 muharebe, 15 muhrip ve 10 vapurun limanı terk ederek Novrosiski'ye gittiklerini, Sivastopol'da 7 eski muharebe gemisi, 3 kruvazör, 8 muhrip, 14 denizaltı ile birçok yardımcı gemi ile torpidobotun terk edilmiş vaziyette olduğunu tespit ettiler. Bunlar arasında Nisan 1915'teki Odesa akınında battıktan sonra Ruslar tarafından çıkarılarak, Pirut adıyla kullanılmış olan Mecidiye Kruvazörü'ne 12 Mayıs'ta törenle Türk bayrağı çekilmiş ve Hamidiye'nin yedeğinde İstanbul'a getirilmiştir.[9]

Novrosiski'deki Rus harp gemileri ise, Sivastopol tersanesinde çok miktarda donatım ve harp malzemesi bulunduğundan Almanya'dan getirilen teknik personel ile tersane düzenlenip, telsiz istasyonu ve hastanesi kullanılır bir hale getirildikten sonra buradaki Rus harp gemilerinin ne olacağı meselesi ortaya çıktı. Novrosiski'deki Rus gemilerinin Sivastopol'a getirilmesi için Almanlar siyasal girişimlerde bulundular. Bu gemilerin kullanılmasından çok, silahsızlandırılmaları düşünülmekteydi.[10]

13 Haziran'da Berlin–Moskova arasında yapılan görüşmelerde adı geçen gemilerin Sivastopol'a geri gönderilmesi kararlaştırılmışsa da, bu gemilere komuta eden Amiral Sablin'in karara tepki olarak istifa etmesi üzerine Albay Tihmenyef /*Tichmenjew* getirildi. Bu komutan Amiral von Paşvizt'ten aldığı talimat uyarınca 19 Haziran'da bir muharebe, altı muhrip ve bir yardımcı gemi ile Sivastopol'a döndü. Diğerleri personelsizlik ve römorkörsüzlük nedeniyle Novrosiski'de bırakıldılar. Yine adı geçen anlaşma gereğince Sivastopol ve Novrosiski'deki Rus gemileri silahsızlandırılacaklar, Rus malı olarak kalacaklar ve harbin sonunda da

---

[9] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı*, s. 386.
[10] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı,* s. 386-387.

Ruslara geri verileceklerdi. Bu arada bazı gemiler karakol ve mayın arama taraması gibi işlerde barışçıl amaçlarla kullanılabilecek, zorlayıcı sebepler olursa gemilerin hepsi harekete hazır hale getirileceklerdi. Bu anlaşma Novrosiski'ye bildirilince aralarında bir muharebe gemisi bulunan gemiler batırılmış, ancak 1 muharebe gemisi ile altı muhrip ve bir yardımcı gemi Sivastopol'a getirilebilmişti. Temmuz başında da Sivastopol'daki Rus harp gemilerinin bir kısmı Alman bandırası altında hizmete sokulmuş vaziyette idi:

"Kronştat adlı denizaltı refakat ve onarım gemisi. Mükemmel bir atölyesi olan bu gemi, İstanbul'a getirilerek Alman denizaltıları için yatak gemisi olarak kullanılmaya başlandı. Aynı zamanda, Yavuz ve denizaltıların tamir ve bakımında yararlı oldu. Pamiat Merkooria Kruvazörü, Sivastopol'daki Alman deniz personelinin yatak gemisi oldu. Zorki torpidobotu R. 10 markalı bot olarak filotilladaki Türk ve Alman personelinden donatıldı. Bir denizaltı gemisinin Alman personeli ile denemesi yapıldı. F 20 ve F 21 zırhlı dubaları. F22, F24 ve F27botları. Azak denizinin sığ sularında kullanılmak üzere yapılmış olan bu botlar, gurup halinde Azak Denizi Komutanlığı emrine verildiler. Dört römorkörden ibaret bir mayın arama tarama filotillası. Stschastliry ve Kapitan saken muhripleri. El konulan bu gemiler, mayın arama taramada, kıyı karakol görevinde ve kara kuvvetleriyle iş birliğinde kullanıldılar." [11]

Rus Karadeniz filosunun Almanların eline geçmesi, İtilaf Devletleri için üzerinde durulacak bir mesele oldu. Devletler, bu durumu 26 Nisan'da Paris'te toplanan müttefikler arası bahri mecliste görüştüler. Bu filonun Akdeniz'e çıkması halinde İtilaf Devletleri için bir üstünlük oluşturacağı endişesi söz konusu edilmiş ve konu haziran ayında görüşülmüşse de bir karar alınmış gibi görünmüyor. Bu bakımdan bu konu Alman yenilgileri belirinceye kadar bir endişe kaynağı olmuştur.[12]

---

[11] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı*, s. 388-389.

[12] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı,* s. 390. Karadeniz'deki etkin denizaltı savaşı ile Rus Donanmasının Almanların eline düşmesiyle 3 adet dretnot türünden büyük savaş gemisi ve çok sayıda küçük gemiden söz edilmektedir. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.III, Kısım IV, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 147.

Almanların Elindeki Rus Donanmasıyla İlgili Türkiye'nin Yaklaşımı

Almanların elindeki Rus donanmasıyla ilgili olarak özellikle Türk matbuat ve kamuoyunun bir hayli meşgul olduğu görülmektedir. Zira Türkiye, bu donanmanın Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmesi halinde önemli ölçüde deniz gücüne sahip olacağını hesap etmekteydi. Türk matbuatı, Almanlar tarafından el konulmuş olan Rus Karadeniz filosu unsurlarının askerî ittifakın bedelini kara ordularında olduğu kadar, donanma gücü bakımından da ödemekte olan Türkiye'ye bırakılması müttefiklik hukukunun gerektirdiği bir durum olarak değerlendirmekteydi.

İttihat ve Terakki'nin yayın organı *Tanin,* Yavuz ve Hamidiye'nin Sivastopol'a girmeleri konusunda, müttefik kıtalarının karadan işgali ve aynı zamanda Osmanlı donanmasının da güney Rusya'nın en mühim harp limanına girişiyle Rus filosunun yanına demir atmaları hadisesinin hakikaten Karadeniz'in kontrolü için mühim bir gelişme olduğunu ve böylelikle Rusya ile olan hayat memat mücadelesinin kesin bir şekilde kazanıldığını gösteren bu filoya el konulmasından istifade edilmesi gerektiğini bildiriyordu. Sivastopol'un özellikle İstanbul'a yakınlığı nedeniyle buranın müstahkem bir mevki olarak kaldığı sürece İstanbul kapılarının Rusya tarafından tehdit edileceğini ve her ne olursa olsun bu filo yaşadıkça, Osmanlı Devleti'nin hayatından emin olamayacağını belirterek, anılan filonun bir rakip değil, bir dost olacak gibi görünen bir hükümet eline geçmeye aday olduğu duyuruluyor ve filonun artık Çarlık Rusyası'nın malı olmaktan çıkmış olması gerektiği belirtilmekteydi.

"İşte şu harp esnasında gerek ticaret ve gerek harp gemisi itibariyle pek çok zayiata uğramış olan Osmanlı milleti bu mesut hadiseyi büyük bir memnuniyetle telakki ediyor. Mecidiye'nin filomuza meserretle avdetini karşılayan millet, sabık Çarlık'ın Sivastopol'da bulunan filosu ile harpteki zayiatımızın telafisi nokta-i nazarından pek çok meşgul oluyor ki, elbette haksız değildir... Osmanlı filosunun başta Yavuz bulunduğu halde Sivastopol limanına girmesi, Karadeniz'de muharebe-i bahriyenin hakiki bir surette hitam bulduğu tazammun ediyor. Resmi musalahanameye rağmen Rus filosu nezaret ve takayyüd altında bulundurulması icap eden bir emniyetsizlik amili teşkil ediyor ve Ukrayna limanları ile deniz tarikiyle yapılacak münakalat nokta-i nazarından bir ehemmiyeti haiz bulunuyor idi. Odessa'ya girmezden az müddet

evvel Rus filosu Odessa önünde görünerek iğtişaş amillerine müzaheret ve muavenette bulunmuştu. Biz Odessa'ya girince Rus filosu gözden nihan olmuştu. Osmanlı filosu Sivastopol'a girmekle bu havalideki harekât-ı askeriyesini pek parlak bir surette ikmal etmiştir."[13]

Donanmayı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti Merkezi Umumisi tarafından yayınlanan Donanma Mecmuası'nda yayınlanan bir makalede ise Karadeniz filosuna Ukrayna'nın da talip olduğunu, Rusya'nın da Karadeniz sahillerinde ayağı kesildikten sonra bahse konu donanmanın Türklere bırakılması gerektiği anlatılmaktadır. 23 Mayıs'ta yayınlanan yazıda Almanların elindeki Rus donanmasına sahip olmanın gerekçeleri altı madde halinde anlatılmış bulunuyor. *"Rusya'nın Karadeniz sahillerinde ayağı kesildikten ve korsanlık etmekte bulunan donanması ele geçirildikten sonra bu donanma, kimin olmak iktiza eder? Bu sualin cevabını vermek için pek çok düşünmeye hacet yoktur. Rusya'nın Karadeniz donanması Türkiye'nin olmalıdır. Bunun için müteaddit kuvvetli sebepler vardır."* şeklinde başlayan sözlerle konu etraflı bir şekilde işlenmiştir.

Yazıda,

"Rus filosunun Odessa ve Nikolayef'den olduğu gibi Sivastopol'dan da firar etmesine Osmanlı donanmasının mani olduğu ve gemiler ancak donanmanın müdahalesi ile üzerine zabt edilebildiği, Çanakkale Boğazının müdafaasıyla Boğazlar Rusya'ya ve diğer müttefiklerine kapalı bırakıldığı, bu suretle mühimmatsız ve yardımsız bırakılmış olan Rusya'nın mağlup, Karadeniz filosu da yerinde hapsedildiği, Çanakkale Boğazı'nda, dillere destan olan o harika-i hamaset gösterilmeseydi de düşmanlar boğazı geçseydi bugün ne Rusya'nın mağlub edilmiş olacağını, ne de mağlup edilmiş olsa bile Karadeniz'deki donanması ele geçirilebilmiş olacağını; Karadeniz hâkimiyeti meselesinin Türkiye için en hayati bir mesele olması hasebiyle Karadeniz'deki Türk sahillerinin müdafaası için bu hâkimiyete ne kadar muhtaç olunduğu harb-i umumide kat'i ve bariz bir surette bir defa daha ispat edildiği veçhile Kara-

[13] *Tanin,* "Karadeniz Donanması", 9 Mayıs 1334, Nu. 3381, s. 3. Bu çalışmadan söz ettiğimde bana gazete nüshalarını temin eden eski öğrencimiz Dr. Öğrt. Üyesi Hasan Ali Polat Bey'e (N. Erbakan Üniversitesi) teşekkür ederim.

deniz sahillerinde Rus gemilerinin attığı mermilerle az çok hasara uğramamış bir Osmanlı kasabası görülemez." deniyordu.[14]

Özellikle Elviye-i Selâse'nin geri alınması, diğer sahillerin güvenliği ile diğer taraftan Kırım ile Şimâli Kafkasya Hükümeti İslâmiyesi ile kesin irtibatın ancak Karadeniz'e hâkim olmakla mümkün olabileceğini belirten yazar şu gerekçelerle de "Karadeniz filosu bizim olmalıdır" görüşüne yer vermekteydi:

"Karadeniz filosunu düvel-i müttefikadan hangisine vermek en makul olur? Bulgar bahriyesi ne kemiyyeten ne de keyfiyeten böyle büyük bir filoyu idare edemez. Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın ise kuvvetli donanmaları ve daima yeni filolar vücuda getirecek muazzam vesait-i inşaiyeleri vardır. Bizim donanmamız ise küçük ve muhtaç-ı takviye olduğu gibi tersanemiz torpidobot yapacak kudret-i inşaiyeyi haiz değildir. Bu harpte biz bahren pek çok zayiata uğradık. Gerek bahriye-i harbiyemizin, gerek bahriye-i ticariyemizin zayiatı, mevcuduna nisbet edilecek olursa, bütün muharib devletlerinkinden fazladır. Karadeniz sahilleri, hep bir harpte batmış Osmanlı tüccar gemileriyle doludur. Donanmamızın zayiatına gelince, Sultan Osman ve Reşadiye dretnotlarımızla müteaddit sefain-i sairemizi İngiltere gasp etti. Barbaros Hayrettin, Mesudiye, Mecidiye, Midilli ile müteaddit torpidobot, nakliye sefinesi mayin gemisi, vesair muhtelif denizlerde gark oldu. Yukarıda söylediğimiz gibi mevcuduna nisbet edilince devlet-i Osmaniye, bu harplerde en çok gemisi gark olan İngiltere'den bile fazla zayiat vermiştir. Karadeniz filosu bu zayiatı süratle telafi ve tazmin edecek bir kuvvet teşkil eder."[15]

Karadeniz filosunun devri konusunda oldukça detaylı bilgilere yer verilen yazıda, filonun Rusya'nın kesin bir mağlubiyet ve izmihlale uğratılması üzerine ele geçtiği, koca Rusya'yı bu hâle getiren muharebatta ise Osmanlı kuvvetlerinin gerek doğrudan doğruya, gerek bilvasıta ifa ettiği hidematın azameti, gün gibi aşikâr olduğu görüşünden hareketle Çanakkale müdafaasıyla Rusları mühimmatsız ve muavenetsiz bırakıp Kafkasya muharebatıyla müteaddit Rus kolordularını kısmen imha, kısmen meşgul edilmesi yoluyla da zafere ulaşıldığı görüşüne yer verilerek Karadeniz

---

[14] Abidin Daver, "Karadeniz Filosu Bizim Olmalıdır!", *Donanma Mecmuası,* 23 Mayıs 1334 / 1918. No: 117-166, s. 1869-1870.

[15] Daver, "Karadeniz Filosu Bizim Olmalıdır!", 23 Mayıs 1334 / 1918. No: 117-166, s. 1869-1870.

filosuna sahip olmanın ehemmiyeti diğer gelişmelerle birlikte aktarılmıştır.[16]

"Karadeniz filosu bizim olmalıdır" başlıklı yazıdan bir hafta sonra aynı dergide yayınlanan bir diğer yazıda da, "Karadeniz filosu meselesi" üzerinde durulmuştur. Bazı gazetelerde konunun çok ehemmiyetli görülmediğine yönelik eleştirilerden sonra *"Harb-i umumide Karadeniz'de başlayan bir müsademe-i bahriye ile giren, en büyük ve esaslı harp gayelerinden biri Karadeniz hâkimiyetini temin etmek olan Osmanlı milletinin, Karadeniz filosu meselesinde asabiyet göstermemesi hiç mümkün olur mu? Millet, bu pek haklı ve şayan-ı iftihar asabiyeti göstermeseydi kendi kendimizi kansızlık, gayesizlik, mefkuresizlikle itham etmez mi idik ve bu itham muhik olmaz mı idi?* sorularıyla Karadeniz'in Türk hâkimiyeti bakımından önemi üzerinde durulmuştur. Almanların elinde bulunan Rus donanmasının akıbeti konusu Türk kamuoyu ve matbuatının önemli bir kesiminde dikkatle takip edilen mesele halini almış ve bir an önce Türkiye lehine sonuçlanması ve bu gemilerin Osmanlı sancağı çekilmiş bir vaziyette başkente getirilmesi beklentisi oluşmuştur.

İstanbul'da Türk halkının sabırsızlıkla gemileri beklediği sırada, Alman Başkumandanın donanmanın akıbeti hakkında karar verilmek üzere bir Rus heyetiyle buluşacağı ve Rusların donanmayı ne Osmanlıya ne de müttefiklere bırakmak niyetinde oldukları endişesinin hâsıl olmasından hareketle mağluplara merhamet olamayacağı ve bu kadar zayiata sebep olan Rus filosunun Türklere verilmesinin tashih-i hudut kabilinden bir muamele olacağı belirtilmiştir.[17] Bu itibarla Karadeniz'de hâkimiyetin yeniden tesisi, Karadeniz sahilleri ile İstanbul'un güvenliği açısından da Karadeniz filosunun Türk donanmasına ilhakını mecburi bir durum ve hak olarak gören yazar, bu meselenin başka türlü bir sureti hallinin olamayacağı fikrine sahipti.[18]

Almanlar tarafından el konulmuş olan Karadeniz'deki Rus donanmasının akıbeti konusu bundan sonra da Türk matbuatının takip ettiği bir mesele olmuş ve özellikle Kafkasya'daki gelişmeler

---

[16] Daver, "Karadeniz Filosu Bizim Olmalıdır!", 23 Mayıs 1334 / 1918. No: 117-166, s. 1869-1870.

[17] Abidin Daver, "Karadeniz Filosu Meselesi", *Donanma Mecmuası,* 30 Mayıs 1334 / 30 Mayıs 1918, No: 118-167, s. 1885.

[18] Daver, "Karadeniz Filosu Meselesi", 30 Mayıs 1334/30 Mayıs 1918, No: 118-167, s. 1885.

nedeniyle Almanlarla gelişmekte olan gerilimde Donanma mı? yoksa Kafkasya üzerinde mi? bir mutabakata gidileceği konusu, meselenin ehemmiyetindeki öncelikler üzerinden bir hayli tartışma yaratmış görünmektedir.[19]

Türk - Alman Diplomasisinde Donanma Sorunu

Osmanlı kamuoyunda uzun bir süreden beri Almanlar tarafından el konulmuş olan Karadeniz Rus Donanması meselesi tartışılırken Babıali'nin de bu konuda kamuoyuyla ortak bir fikre sahip olduğu düşünülmektedir. Bilindiği gibi Türk kuvvetlerinin Kafkasya'daki harekâtı ve bilhassa Bakü üzerine yürümeleri ve diğer yandan harbin başlangıcında Bulgaristan'a bırakılan Gümülcine çevresinin geri alınması yüzünden meydana gelen Türk-Alman anlaşmazlıklarının çözümü için Sadrazam Talât Paşa 3 Eylül'de Berlin'e gitmişti. Talât Paşa'nın 6 Eylül'de gerçekleşen Berlin seyahatine ilişkin pek çok yorum ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Talât Paşa'nın Berlin seyahatiyle ilgili olarak Fransız askerî arşivlerinde yer alan bir raporda, seyahatin Türkiye'nin oldukça acil durumu nedeniyle gerçekleştiği ve savaş başlarken Almanlar tarafından Türkiye'ye verilen söz ve vaatlerin yerine getirilmesi konusunun temini için böyle bir programa ihtiyaç duyulduğu belirtilmekteydi. Seyahatin başta Filistin ve Mezopotamya'da Türk kuvvetlerinin takviye edilmesi ile Bulgar meselesine ilişkin çeşitli yönleri varsa da, esas itibarıyla Karadeniz üzerinde Türkiye'nin öncelikleri, Kafkasya'nın özgürleşmesi gibi konular başat sorunlar olarak gündeme getirilecekti.[20] Yine bu mevzu ile ilgili olmak üzere esasen Türkiye'nin bir süreden beri kapalı bir diplomasi izlediği anlaşılmaktadır. 27 Ağustos 1918 tarihli bir rapor, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem parlak diplomatlarından biri olan Bern Sefiri Fuat Selim Bey'in, eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi'yi Alman İmparatoru nezdinde temasa geçmesi konusunda ikna ettiği ve onun Alman İmparatoru ile görüştüğünden bahsetmektedir. Bu görüşmenin esas noktalarından biri İttihat ve Terakki Cemiyetinin ısrarla talep ettiği gibi "Karadeniz'de Türk hâkimiyetinin tesisi, diğeri ise Kafkasya'da Müslüman nüfuzun

---

[19] Abidin Daver, "Donanma mı, Kafkasya mı?", *Donanma Mecmuası,* 19 Eylül 1334/19 Eylül 1918, No: 134-183, s. 2141-2142. Ayrıca bkz. *Atî,* "Donanma mı, Kafkasya mı?", 12 Eylül 1334 / 12 Eylül 1918, s. 4.

[20] *Service Historique de la Défence (SHD) GR. 7 N 1639*, "Au sujet des buts voyage de Talât Pacha en Allemagne" 11 Eylül 1918.

yayılıp artması" idi. Bir bakıma Talât Paşa'nın ziyaretinden önce Türkiye'nin amaç ve hedeflerini ortaya koyan bu teşebbüslerden bir sonuç alınması kolay olmamakla birlikte, Almanya'nın Kafkasya ve Rusya politikasına yönelik gelişmeler doğrultusunda sorunun yeni pazarlıklara zemin hazırlayacağı kaçınılmazdır.[21] Nitekim "Talât Paşa'nın yolculuğu" başlığını taşıyan bir başka raporda ise Bern elçisi Fuat Selim Bey'in verdiği bilgileri esas alarak, Sadrazam'ın Kafkasya, Karadeniz, Dobruca/Meriç meselelerini öne çıkaran konularla ilgili sorunları görüşeceği ve bu bağlamda dört maddede özetlenebilecek başlıca problemlerden söz edilmekteydi. Bern Elçisinden alınan bilgiye göre;

1- Brest-Litowsk Antlaşması'nın ek hükümlerinin aksine yakınlarda Almanya ve Rusya tarafından varılan mutabakata göre Azerbaycan ve Ermeni Cumhuriyetlerinin Almanya tarafından tanınması,

2- Almanya'nın yakınlardaki muvafakatıyla Ukrayna'nın Cholm şehrinin Polonya'ya bırakması karşılığında, Ukrayna'nın Kırım'a devredilmesi ve müstakil Kırım Cumhuriyeti'nin tanınması,

3- Almanya'nın elinde olan Karadeniz Rus filosunun Türkiye'ye devredilmesi ve böylelikle Almanların Karadeniz ve Kafkasya'da yayılmasının engellenmesi,

4- 1915'te Türkiye'nin Bulgarlara bıraktığı toprakların yeniden müzakeresi, gibi temel sorunlar öne çıkmış ve onlar üzerinde müzakerelerin yürütülmesi öngörülmüştü.[22]

İstanbul'dan 3 Eylül'de ayrılan Talât Paşa Berlin'e vardıktan sonra 6 Eylül'den itibaren Alman hariciyesinden von Hintze ile hemen müzakerelere girişmiştir. Talât Paşa, Almanya ile Rusya arasında Kafkaslar meselesinde bir anlaşma yapılırken, Türkiye'nin bundan haberdar edilmemiş olmasından dolayı şikâyette bulunmuş; Hinze de buna karşılık Türkleri sözünde durmamak ve vaatlerini yerine getirmemek ile itham etmiş ve bir bakıma Türklerin Bakü üzerine yürümelerini ve askerî hareketlerini sürdürdüklerini söylemek istemişse de, Talât Paşa, Bulgaristan meselesi nedeniyle konuyu bilmezlikten gelmiştir.[23] Soğuk bir ortamda başlayan müzakerelerde Talât Paşa, Osmanlı Devleti'nin Trak-

---

[21] *SHD. GR. 7 N 1639*, "Les Ambitions Turques", 27 Ağustos 1918.
[22] *SHD. GR. 7 N 1639,* "Le Voyage de Talaat Pacha", 24 Eylül 1918, s. 1-2.
[23] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri, (1798-1919),* TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 517.

ya'da Bulgaristan'a toprak bırakmaya hazır olduğunu, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tampon devletler olması ve Bakü'nün de, Azerbaycan'a bırakılması gerektiğini belirterek, Türkistan'ın -Talât Paşa'ya göre 14 milyon Müslüman-askerini organize ederek İttifak Devletleri safında İngiltere ve Rusya'ya karşı savaşa sokulmasını ve bunun için Alman subaylarına gerek duyulduğunu Hintze'ye ifade etti. Çetin müzakerelerden sonra da Hintze ile Talât Paşa arasında Transkafkasya, Kuzey Kafkasya, Türkistan ve İran'ın konu edinildiği "Türk-Alman Protokolü" gizli olarak imzalandı. Bu protokolün Karadeniz donanmasıyla ilgili hükmünde, "Rusya'nın Karadeniz, donanmasının Osmanlı Devleti için taşıdığı önemi Almanya kabul ediyordu. Bu konunun çözümü çabalarında Almanya, Osmanlı donanmasının güçlü kalması için çalışacaktı."[24]

Yukarıda Karadeniz'deki Rus donanması sorununa ilişkin olarak Bâbıâli'nin resmî görüşünün, donanmanın Osmanlı Hükûmetine devredilmesi yönünde olduğunu belirtmiş ve bu yönde de bir kamuoyu oluşturulduğuna işaret edilmişti. Nitekim Talât Paşa'nın Almanya ziyaretinde de bu konu bir hayli müzakere edilmiş olmalı ki Türk-Alman protokolünün hükümleri arasına girmiştir. Esasen eski Bahriye Nazırlarından ve Berlin eski sefiri Mahmut Muhtar Paşa da, bu mevzu ile ilgili düşüncelerini açıklamış bulunuyordu. Mahmut Muhtar Paşa'nın aynı zamanda Bahriye Nazırlığı yapmış olması ve bu açıklamasını Talât Paşa'nın tam da Berlin seyahati günlerinde dile getirmiş bulunması, Bâbıâlinin bu konudaki görüş ve düşüncelerine açık bir karine oluşturmakta, esasen protokol de bu yaklaşımı ispatlamaktadır.

26 Eylül 1918 tarihli Fransız askeri raporunda Karadeniz donanması meselesi,

"Mahmut Muhtar Paşa, Karadeniz Donanması ve Türkiye'nin Siyasi Tavrı"[25] başlığı altında değerlendirilmektedir. "Karadeniz donanmasına sahiplenme meselesi, Türkiye'nin bakış açısı ve Sultan'ın bu mevzudaki temayülü nokta-i nazarından olmak üzere âdeta kördüğüme dönüşmüş bir sorun olarak düşünülmektedir. Bu meselenin harbin bu evresinde karmaşıklaşmış bir

---

[24] Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918),* TTK Yayını, Ankara 2014, s. 238-239; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, k. IV, s. 245.

[25] *SHD. GR. 7 N 1639* "Mahmout Moukhtar Pacha, L'Attitude Politique de la Turque et la Flotth de la Mer Noire", Berlin, 26 Eylül 1918, Nr. 383, s. 1(4).

sorun olarak değerlendirilmesi bu konudaki pazarlıklara işaret etmektedir. Karadeniz'de Almanlar tarafından el konulan Rus donanmasının kime verileceği konusu son üç aydan beri basının en canlı konularından birisini oluşturmuş ve en kafa karıştırıcı mevzularından biri haline gelmiştir. Bâbıâli bu gemilerin Türkiye'ye teslimini teşvik edici ve özendirici; aynı zamanda da canlı tutucu bir takım çabalar içinde bulunmaktadır. Bundan böyle bu gemilerin teslimi konusu Türkiye için artık bir parola haline gelmiş vaziyettedir. Bu bakımdan Almanlar'ın elindeki Rus donanması Türkler'in müttefikleriyle ilişkilerinde bir ihtilaf mevzu olarak devam etmektedir."[26]

Bern'deki Türk Elçisine göre, Talât Paşa'nın Almanya seyahatinin başlıca konularından birisi donanmanın Türkiye'ye bırakılması meselesi olacak ve Türkiye'nin hatırı sayılarak sonucun Türkiye lehine olması saikiyle hareket edileceği ve bu mevzudan ödün verilmeyeceği, esasen Mahmut Muhtar Paşa'nın da bu yönde bir çaba ve çalışma içinde olduğu anlaşılmaktadır. Almanya'nın bu konudaki direncine rağmen Babıali'nin yaklaşımı, yakın gelecekte bu donanmaya sahip olunması halinde Türkiye, tehdit edici ve kaygı verici bir güç haline gelmeyeceği, donanmanın Türkiye'ye devri, topraksal bir büyümeye ya da ulusal bir bütünlük ve bir entegrasyona hizmet etmesi söz konusu olmayacağı, fakat bu durumun şimdilik doğrudan doğruya sadece maddî / somut bir güç değerinde olan bir hadise olarak telakki edildiği yönünde olmuşsa da, esas itibarıyla donanmanın askerî mülahazalarla değerlendirildiği aşikârdır.

Bu durum ile ilgili olan son tartışmalar, eski Berlin Elçisi Mahmut Muhtar Paşa'nın yakınlarda bu meselenin sırrını açıklamasından kaynaklamıştır. Yaklaşık 15 gün önce Mahmut Muhtar Paşa artık oldukça rahatsız ve yaşlı olan babasını görmek amacıyla İstanbul'a hareket etmeden önce bazı açıklamalarda bulunmuştur. Özellikle ordunun hâlihazırdaki vaziyeti, asker ve subay kadrosunun durumu ile Sultan Vahdettin'in Jön Türkler ile ilişkileri hakkında da görüşlerini açıklayan Mahmut Muhtar Paşa, bir bakıma Talât'ın Berlin'deki müzakerelerinin yürütülmesi ile ilgili hazırlıkların liderliğini Sultan Vahdettin'in emriyle yaptığı, şimdiki yolculuğa da bu doğrultudaki bir davet üzerine çıktığı izlenimini uyandırmaktadır.

---

[26] *SHD. GR. 7 N 1639* "Mahmout Moukhtar Pacha...", 26 Eylül 1918, Nr. 383, s. 1.

Mahmut Muhtar Paşa Karadeniz Donanması konusunda bir uzlaşmaya ihtiyaç bulunduğunu ve bu meselenin mahremiyetine binaen Almanların elinde bulunan Rus donanması mevzuunda, bütünüyle Talât Paşa'nın müzakereleriyle Türk basınındaki yaklaşıma benzer değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu itibarla, Sultan Vahdettin'in tavrı her ne kadar ihtiyatlı bir durum arz etse de Sultan her şeyden evvel bu donanmanın Almanların elinden alınmasını, zira Karadeniz donanmasının aynı zamanda korkunç bir silah gücü olduğunu düşünmektedir.[27]

Mahmut Muhtar Paşa'nın bundan sonraki değerlendirmeleri İmparatorluğun iç siyasetine ilişkin mülahazalardır. Bu mülahazalar ile dışarıdaki bazı şahsiyetlerin durumları Talât Paşa'nın müzakerelerinin sonuçlarına bağlı olarak gelişecek duruma göre şekillenecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Tarih boyunca stratejik ve jeopolitik bir önemi olmuş olan Karadeniz, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türklerin denizi olarak kabul edilmiş bir bölgedir. 15. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz'de kurduğu büyük bir güç ve üstünlük 18. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Karadeniz, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında en önemli güç ve üstünlük mücadelesinin cereyan ettiği bir alana dönüşecektir. Esasen Rusya'nın 18. yüzyıldan itibaren yürüttüğü emperyal politikalarının başında Karadeniz ve Boğazlara hâkim olma düşüncesinin yer alması, iki devlet arasındaki mücadelenin başlıca temellerini oluşturmuştur. Bu bakımdan Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaşlarda Karadeniz'e hâkimiyet meselesi, iki önemli güç arasındaki nüfuz rekabetinde başat bir sorun haline gelmiştir. Uzunca bir süre Türklerin *Mare Nostrum*'u olarak kabul gören Karadeniz'de nüfuz rekabeti Berlin Anlaşması'yla (1878) yeni bir safhaya gelmişse de, esasen I. Dünya Savaşı dönemi tarafların geleceğinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Karadeniz'e hâkimiyet ve nüfuzun aynı zamanda Kafkasya ile Kafkasya ötelerini de kontrol etmek bakımından önemli olması, savaş döneminde donanma gücünün etkisini öne çıkarmıştır. Bu nedenle, Türk-Alman ortak donanması tarafından Rusların

[27] *SHD, GR. 7 N 1639,* "Mahmout Moukhtar Pacha...", 26 Eylül 1918, Nr. 383, s. 2-3.

Karadeniz limanlarında ele geçirilen Rus filosunun kime bırakılacağı konusu, önemli bir müzakere konusu olmuştur. Savaşın sonuna doğru Osmanlı-Alman münasebetlerinde özellikle Karadeniz ve Kafkasya politikalarındaki ortaya çıkan gerilimler mezkûr donanmanın geleceği konusunda önemli görüş ayrılıklarının doğmasına neden olmuştur. 2 Ağustos 1914'den beri Osmanlı-Alman ittifakı ile birlikte gelişen çok yönlü politik amaç ve hedeflere rağmen, Almanya'nın diğer meseleler bir yana donanma mevzuunda dahi, Rusya ve Ukrayna yönünde bir temayül göstermesi, Türkiye'nin savaşın başından beri yaptığı fedakârlıklar ile Karadeniz'deki kayıplarına ehemmiyet verilmediği şeklinde telâkki edilmiştir. Bu itibarla Almanların elinde bulunan Karadeniz Rus donanmasının Türkiye'ye intikali konusu, savaşın sonuna doğru müttefikler arasında önemli müzakere meselelerinden biri olmuştur. Bâbıâli ile Türk kamuoyu savaş boyunca kaybedilen donanmanın kısmen de olsa telafisi için Rus donanma unsurlarının Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılması gerektiği tezini ısrarla ileri sürmüşse de, Almanlar, aralarındaki Bakü ve Kafkasya problemleri nedeniyle Türk talebini pazarlık konusu haline getirmeye çalışmıştır. Savaş sona ererken aynı ittifakın içinde yer alan ve Türkiye ile Almanya arasında bir soruna dönüşen Karadeniz Rus filosunun devriyle ilgili gelişmeler, Talât Paşa'nın Almanya ziyaretinde imzalanan Türk-Alman gizli protokolünde, "*Rusya'nın Karadeniz donanmasının Osmanlı Devleti için taşıdığı önemi Almanya'nın kabul ettiği ve bu konunun çözümü çabalarında Almanya'nın, Osmanlı donanmasının güçlü kalması için çalışacağı*" hükmü yer almışsa da, siyasi ve askerî gelişmeler bu hükmün icabına müsaade etmiş değildir.

Kaynakça

Arşivler Belgeleri

Château de Vincennes, Etat-Major de l'Armée de Terre / Service Historique de la Défence (SHD).

Gazete ve Mecmualar

Atî; Donanma Mecmuası; Tanin (tarih ve sayıları dipnotlarda verilmiştir)

Telif Eserler

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi,* C. III, kıs. IV, TTK Yayını, Ankara, 1991.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları No:3, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1973.

Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya politikası (1914-1918),* TTK Yayını, Ankara, 2014.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri, (1798-1919),* TTK Yayını, Ankara, 2011.

Mayak, Faysal, *Tanin Gazetesi'ne Göre Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912),* Libra Yayınları, İstanbul, 2016.

Pauly, Xavier, "La Turquie et La Mer Noire,", *RSE*, Avril 2003, Paris.

Shaw, Stanford J., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş,* terc. Beyza Sümer Aydaş, TTK Yayını, Ankara, 2014.

Tunç, Salih, "Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşına Girerken Fransızlar'ın Stratejik Refleksiyonlarında Karadeniz" *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askerî, Siyasî ve Sosyal Gelişmeler,* Ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2017, s. 128-144.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim,* TTK Yayınları, Ankara, 2010.

TRABZON KONFERANSI MAVERÂ-YI KAFKAS BARIŞ HEYETİ TOPLANTISINDA "ERMENİSTAN'IN ÖZERKLİĞİ" TARTIŞMALARI (18 (31) MART 1918 OTURUMU)

Şahin DOĞAN*

Giriş

Trabzon Konferansı Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde, Rusya'da meydana gelen ihtilalin ardından Bolşevik Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Brest Litovsk Antlaşması'nın imzalanması ile başlayan diplomatik sürecin tarihsel devamı niteliğindedir. Rusya'daki siyasi gelişmeler neticesinde Güney Kafkasya'da kurulan Maveray-ı Kafkasya Komiserliğinin bölgede siyasi bir oluşum olarak ortaya çıkmasıyla Osmanlı Devleti, Komiserliği muhatap almak durumunda kalmış ve Kafkas Cephesi'nde Brest-Litovsk ile ortaya çıkan yeni durumun değerlendirilmesi ve özellikle Osmanlı Devleti'ne bırakılan Elviye-yi Selase'nin Güney Kafkasya'da Ermeni, Gürcü ve Azerilerin oluşturduğu bu siyasi oluşuma onaylatmak için diplomatik ilişkilerin kurulması gereği Trabzon'da toplanılmıştır. Bu amaçla bir tarafta Türk Heyeti diğer tarafta Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Türkleriyle temsil edilen Maveray-ı Kafkas heyeti Trabzon'da tertip edilen barış konferansı çerçevesinde oldukça hummalı, bir o kadar da kendine has bir diplomatik buluşma gerçekleştirmiştir. Zira Tiflis'ten gelen heyetin çok kalabalık olması, heyetteki Ermenilerin, Gürcülerin ve Azerbaycan Türklerinin birbirlerine güvenlerinin olmadığı şeklinde yorumlanırken Trabzon'a gelen Güney Kafkasya Barış Heyetinin resmi temsil sorunu, Komiserliğin henüz Bağımsızlık ilan etmiş bir siyasi yapı olmayışı vb. sorunlar Trabzon Konferansı görüşmelerine damga vurmuştur.[1]

---

* Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim üyesi. sahindogan@akdeniz.edu.tr

[1] Bu hususta geniş bilgi için bkz. Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, TTK, Ankara 2002, s. 361; *Dokumentı i Materialı Po Vneşney Zakavkazya İ Gruzii*, Tiflis1919; Cemil Hesenov, *Azerbaycan Baynelhalg Munasibetler Sisteminde 1918-1920*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı 1993, s. 47-64; "Trabzon Konferansı (1918)", *Azerbaycan Xalq Cümhuriyyeti Ensiklopediyası*,

Bu çalışmanın amacı literatürde yeterince aydınlatıldığını düşündüğümüz bu süreci anlatmak değildir. Zira Barış Konferansı Enis Şahin'in "Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları" isimli eserinde Osmanlı Arşivi ve Rusça kaynaklara dayalı olarak oldukça detaylı bir şekilde aydınlatılmıştır. Diğer yandan yine 1919 yılında Tiflis'te yayımlanmış olan "Dokumentı i Materialı Po Vneşney Zakavkazya İ Gruzii" belge külliyatında da konuya ilişkin birçok belge yayınlanmıştır. Azerbaycan tarihçilerinden Cemil Hesanov'un Azerbaycan Beynelhalg Munasibetler Sisteminde 1918-1920" isimli eserinde Trabzon Konferansına ilişkin bilgiler bulmak mümkündür.

Nitekim bu çalışmada literatüre yansımamış Maverâ-yı Kafkas Barış Heyeti (MKBH) 18 (31) Mart 1918 Oturumu Toplantısında "Türkiye Ermenistan'ının Özerkliği" tartışmaları üzerinde durulmuştur.

Bilindiği üzere I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti açısından büyük bir sorun hâline getirilen Ermeni meselesi Dünya Savaşı'nın başlamasıyla daha da alevlenerek devam etmiş ve özelikle Osmanlı Devleti sınırları içerisinde o günlerde artık literatüre oturmuş olan "Türkiye Ermenistan"ı meselesi tartışmaları büyük bir önem kazanmıştır. Zira çok açıktır ki Osmanlı Devleti'nin bu savaştan kesin olarak yenik ayrılacağı ve yıkılan Osmanlı Devleti topraklarında bir Ermenistan kurulacağı fikrine neredeyse kesin gözüyle bakılmaktaydı: Özellikle Ermeni çevrelerinde. İşte Dünya Savaşı sırasında da büyük önem arz eden bu mesele Trabzon Konferansı'nda da söz konusu olmuştur. Nitekim Trabzon'da bulunan MKBH 1 Mart'ta Seym'de kabul edilmiş olan 4 direktif ile buraya gelmişlerdi. Çok iyi bilinen bu dört maddenin sonuncusu bilindiği üzere "Türkiye Ermenistan'ının" özerkliği meselesiydi. Seym'de kabul edilen bu maddede "Doğu Anadolu'da bulunan milletlerin kendi mukadderatını belirleme hakkını sağlamak ve özellikle Osmanlı Devleti dâhilinde olmak şartıyla "Türkiye Ermenistan'ına muhtariyet elde etmeye çalışılacak." denilmekteydi. Ve Seym'de kabul edilmiş bu şartlar Trabzon Konferansı'nda Türk heyetinin 20 Mart'ta sunduğu tekliflere karşı olarak sunulmuştu. Türk tarafı ise 21 Mart tarihindeki beyannamesi ile "Türkiye Ermenistan'ını" da içeren MKBH Beyannamesi'ni "Biz Maverayı Kaf-

---

C. 2, Bakü 2014, s. 407-408;Vasif Qafarov, *Türkiye-Rusiya Münasibetlerinde Azerbaycan Meselesi (1917–1922)*, Azerneşr, Bakı 2011, s. 125–137.

kasya Delegasyonunun beyannamesini dinledik ve kelimenin tam anlamıyla dâhilî işlerimize müdahale niyetini ifade eden bu madde aleyhine şiddetli protestoda bulunuyoruz...[2]" diyerek oldukça sert bir şekilde reddetti. Buradan da açıkça anlaşıldığı üzere Türk heyeti bu maddeyi haklı olarak kendi iç işlerine direkt müdahale olarak görmüştü.

İşte bu çalışmamız Türk heyetinin Maverâ-yı Kafkas heyetine okuduğu bu beyannamesinden sonraki süreçte Trabzon'da bulunan Maverâ-yı Kafkas Barış Heyetinin durumu görüşmek üzere yaptığı toplantılardan birisidir. Söz konusu toplantının içeriği yukarıda da belirtildiği üzere bilinen literatürde yer almamış olması bizim böyle bir bildiri hazırlamamızda önemli bir rol oynadı. Ayrıca, özellikle Ermenistan'ın özerkliği tartışmalarının 19. yüzyıldan 20. yüzyıla doğru evrimleştiği süreçte Bolşevik İhtilali, Brest- Litovsk gibi çok önemli siyasi gelişmelerin hemen ardındaki sürecin bu konudaki etkilerinin anlaşılması açısından büyük önem arz ettiği düşüncesindeyiz.

Söz konusu toplantının tutanakları Osmanlı Arşivi'ne getirilmiş Gürcü Arşiv belgeleri içerisinde yer almaktadır. Daktilo edilmiş tutanakların bazı sayfalarının olmadığı anlaşılıyor. Dolayısıyla bu çalışma Osmanlı Arşivi'ndeki tutanakları yansıttığını belirtmemiz gerekir.

Trabzon Konferansı Maverâ-yı Kafkas Barış Heyeti Toplantısında "Ermenistan'ın Özerkliği" tartışmaları

Mavera-yı Kafkas Barış Heyeti (MKBH) 18 Mart 1918 Toplantı tutanağı: Toplantıya A. İ. Çhenkeli başkanlık yapmaktadır. Toplantıda Mir Yakub Mehdiyev, İbrahim Haydarov ve Haydar Abaşidze dışındaki bütün heyet üyeleri bulunmaktadır. Bu toplantıda sekretarya ve Barış heyetinin danışmanları da bulunmuşlardır. Toplantının sekreterliğini G. A. Naneşvili ve R. S. Mikeladze yapmaktadır.[3]

"Türkiye Ermenistan"ı özerkliğini konu edinen 4. Madde hakkında toplantıda ilk sözü alan Maverayı Kafkasya Barış Heyetinin Ermeni üyesi A. İ. Hatisov (Aleksandr İvanoviç Hatisyan) bu maddenin gerçekleştirilmesinde çözülmesi gereken dört ana problem olduğunu ifade etmekte ve bu hususları konuşmasında şu

---

[2] Şahin, *Trabzon ve Batum...*, s. 359– 361.

[3] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi /Gürcistan Arşivi'ndeki Türkiye İle İlgili Belgeler (BOA, YB,* (21) , 7/4-1.

şekilde açıklamaktaydı: Hatisyan'a göre Birinci sorun sınırlar/toprak meselesidir ve bu meselenin çözülmesinde Ermeniler hem etnik hem de siyasi bir karakterde amaç gütmektedirler. Bu nedenden ötürü MKBH Ermenilerin ve o bölgede yaşayan Osmanlının diğer halkları için özerklik hakkının kazanıldığı, kesin sınırları belirlenmiş hiç değilse minimal bir toprağın belirlenmesi için uğraşması gerektiğini ifade etti.[4]

Hatisyan'a göre böyle bir bölge Erzurum vilayeti Bayazıt sancağı, Muş sancağı ve Bitlis vilayeti, Bitlis sancağının kuzey bölgeleri ve Batman Suyu'nun[5] güney bölgesi hariç olmak üzere Van vilayetinin Van sancağı.

Ona göre yukarıda belirtilen topraklara öncelikli olarak burada önceden yaşayan halklar dönme hakkına sahip olmalıydılar. İkinci olarak hem önceden hem de şimdi Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerden ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ve aynı zamanda yurt dışında yaşayan Ermenilerden belirlenen bir süre içerisinde dönmek isteyen Ermeniler bu topraklarda yaşamaya hak sahibi olmalıydılar. Hatisyan'ın ileri sürdüğü bu teze göre bu şekilde Van Gölü Muş, Aleşkert ve Van olmak üzere üç vadi ile birlikte Ermeni halkının ilgi merkezi olacaktı.[6]

Hatisyan, ikinci sorun olarak ise son zamanlarda daha evvelden Ermeniler ve Kürtlerin yaşadığı bazı yerlerde halkın bir kısmının öldürülmesi ve bir kısmının da göç ettirilmesi nedeniyle boşaldığını ve bu nedenle ilişkili olarak bu yerlere yerleştirilirken kimlere göç etmek hakkında üstünlük tanınacağının ikinci sorunu teşkil ettiğini belirtmekte ve bu hakkın Ermenilere verilmesi gerektiğini söylemekteydi. Bu şekilde eğer Osmanlı Hükümeti Ermenilerin bu isteklerini karşılamayı kabul ederse Ermeniler çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu bu toprakları elde edeceklerdi. Nitekim Hatisyan, elinde olduğunu söylediği bilgilere göre, bu topraklara Güney Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'nin Anadolu vilayetlerinden, Mezopotamya'dan, Amerika'dan ve diğer yerlerden 800 bin kişiye yakın Ermeni'nin dönebileceğini ifade etmekteydi.[7]

Ona göre bu konunun üçüncü meselesi ise özerkliğin boyutunun ne olacağıdır? Hatisyan, bu özerkliğin ise genel olarak tasvir ederken bu bölgenin halkı kendi iç işlerini yürütmek için

---

[4] *BOA, YB,* (21), 7/4-1.
[5] Batman Çayı olsa gerek.
[6] *BOA, YB,* (21), 7/4-1.
[7] *BOA, YB,* (21), 7/4-2.

"prestavitelnım zakonadatelnım sobraniyem" ve "sentralnım vıbırnım ispolnitelnım orgon" şeklinde tanımladığı kurumları[8] ile kendini yönetme hakkına sahip olması gerektiğini dile getirmekte ve bu organa özerk topraklarda yaşayan bütün halk kesimlerinden oluşan bir polis organizasyonun kurulma hakkı verilmesi gerektiğini ifade etmekteydi.[9]

Hatisyan, konunun dördüncü sorununun ise garantiler meselesi olduğunu söylemekte ve bu husustaki çözüm önerisini şu şekilde açıklamaktaydı. Ona göre verilecek garanti üçlü olabilirdi: Birincisi Uluslararası, bu anlamda Osmanlının müttefiklerinden en başta Almanya olmak üzere; ikinci olarak barış görüşmelerini imzalayan Güney Kafkasya Devleti'nden ve son olarak Osmanlı'nın Ermeniler ve "Türkiye Ermenistan"ı ile daimi olarak "toleranslı ve kalpten bir ilişki" kurulması gerekmekteydi. Yani ona göre kurulmasını istediği "Özerk Türkiye Ermenistan'ının" korunması için uluslararası, Güney Kafkasya Hükûmeti ve Osmanlı Devleti olmak üzere 3'lü bir garanti sistemi kurulmalıydı. Hatisyan, bunları ifade ettikten sonra Osmanlı Devleti'nin garantörlüğü hakkında konuşmak istediğini ifade etmekte ve bu hususta şu açıklamaları dile getirmekteydi:

"Türk-Ermeni ilişkilerinin en kötü olduğu şartlarda dahi "separatizm" fikri Ermenilerde olmadı. Türk Ermenilerinin sürekli olarak arzu ettikleri Türkiye sınırları içerisinde Özerk bir Ermenistan idi. Ve şimdi de Türk rejimi tarafından 600 bin Ermeni'nin öldürülmesinden sonra ve şuan toplantı yaptığımız Trabzon'da da 15.000 Ermeni'nin öldürülmesinden sonra dahi[10] Ermeniler eski görüşleri olan Türk Devleti içerisinde Türk Ermenilerinin özerkliği görüşünü savunmaktadırlar. Bu görüş aynı zamanda İstanbul'daki Ermeni siyasetçilerin ve Tiflis'teki Türk Ermenileri organizasyonlarının yöneticileri tarafından da paylaşılmaktadır."[11] diyerek klasik Ermeni iddialarını dile getirdikten sonra sözlerine şu şekilde devam etti:

"Ermenilerin bu bakış açısı Ermenilerin Türkiye'ye bağlılıklarının bir garantisidir. Şu an MKBH üyeleri olarak ben ve tavariş Kaçaznuni Rus Ermenileri adına söz aldık. Ancak biz kardeşlerimizin isteklerini biliyoruz. Ve biz biliyoruz ki Türkiye'deki Ermeni

---

[8] Bir nevi yasama ve yürütme organları
[9] *BOA, YB,* (21), 7/4-2.
[10] *BOA, YB,* (21), 7/4-2.
[11] *BOA, YB,* (21), 7/4-3.

sorunu çözülmeden Güney Kafkasya'da bir düzenin getirilmesi düşünülemez. Ermenilerin Türkiye'de yerleştirilme sorunları ve Ermeni göçmenlerin eve dönüşleri mutlu bir çözüme kavuşturulmadan Güney Kafkasya'da ve orada yaşayan halklar kendi aralarındaki iç çekişmelerini çözüme kavuşturamazlar."

Hatisyan, bu önerisi ile ona göre Türkiye'deki Ermeni meselesi çözüme kavuşabilecek ve Ermeni göçmenler geri dönecekler-di.[12]

Hatisyan, mevcut durumu göstermek üzere Osmanlı Devleti'nin 6 vilayetindeki nüfus istatistiklerini Ermenilerin nüfuzunu gösteren vilayet ve sancaklara göre vermek istediğini ifade ettikten sonra Rusya Hariciye Nezareti tarafından 1914 yılında yayımlanmış olan diplomatik belgeler külliyatına ve Alman bilim insanı ve bugünlerde hariciyesinde tavariş olan D-Pa Lepsius'un 1913 tarihli basılmış verilerine dayandığını ifade ettiği nüfus istatistiklerini Barış Heyeti toplantısında sundu. Hatisov'un sancaklara göre verdiği istatistiklere göre 6 vilayette (Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Harput, Bitlis, Van) toplam 2.600.000 nüfus bulunmakta ve bunların 1.034. 000 Ermeni nüfusunu oluşturmaktaydı.[13]

Bu istatistikleri verdikten sonra Hatisyan, kendisinin temel olarak ortaya koyduğu bu meselenin detaylarının da görüşülebileceğini belirtti.

Hatisyan, Ermenilerin isteklerinin de hayata geçirilmesi hususunda ise sözlerinin sonunda şunları ifade etmekteydi:

"*Şunu ümit etmemiz gerekir ki Güney Kafkasya için kabul edilebilir bir anlaşma barışı imzalama meselesini eline almış olan Güney Kafkasya Demokrasisi ve Türkiye özellikle Gürcistan ve Müslümanların demokrasisi, önceden uluslararası diplomasinin yapamadığını yapmasını ve Türk Ermenilerinin tarihinde yeni temiz bir sayfanın açılmasını ümit ederiz."*[14]

Hatisyan'ın sözlerini bitirmesinden sonra toplantının başkanlığını yapan A. İ. Çhenkili, söz alarak Aleksandr İvanoviç'in bu detaylı sunumunu dinledikten sonra, bu meselenin görüşülmesini önerdi. Çhenkeli, ellerinde Osmanlı Heyetinin Ermeni meselesine ilişkin cevabı bulunduğunu ifade edip bu metni barış heyetine okudu. Çhenkeli Seym'de bu meselenin 4. maddede ifade edildiği-

---

[12] *BOA, YB,* (21), 7/4-3.
[13] *BOA, YB,* (21), 7/4-3-4.
[14] *BOA, YB,* (21), 7/4-4.

ni, Barış heyetinin şimdi resmi olarak bu meselenin ortaya konuş şeklini değiştirmesinin görüşülmesini önerdi.[15]

Daha sonra söz alan heyetin Ermeni üyelerinden R. İ. Kaçaznuni bu konudaki tezlerini barış antlaşmasının imzalanması ile aynı zamanda Sultan kendi egemenliği altında olan "Türkiye Ermenistan'ı" özerkliğine ilişkin özel bir irade verecek. "Özerk Türkiye Ermenistan'ı" Sultan'a yıllık vergi ödeyecek ve kendi idaresini ve polis gücüne sahip olacak şeklinde özetliyor ve "Türkiye Ermenistan'ı" sınırları meselesi bu topraklara göç ve yerleşme meselesi, ilan edilen özerkliğin uygulanması garantileri gibi meseleler Osmanlı Devleti'nin yukarıda belirtilen şekli ile "Türkiye Ermenistan'ı" özerkliği meselesini görüşmeyi kabul etmesini müteakip görüşülebileceğini ifade ediyordu. Kaçaznuni, onlar için Türkiye tarafının yükümlülükleri ve ilanın diplomatik teknik yönlerinin çok da önem arz etmediğini belirtikten sonra basının kamuoyunun görüşlerini gerçekçi bir şekilde vermediğini ve Tiflis'te almış olduğu izlenimlere göre halkın büyük bir kesiminin savaştan çekinilmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu ve bu nedenden ötürü isteklerinde daralmaya gidilebileceğini ifade etti.[16]

Ermeni temsilcilerden sonra toplantıda konuşan Musavat Partili Memet Hesen Hacinski, bir Protesto şeklinde verilmiş olan Osmanlı Heyeti'nin cevabının Ermeni meselesini Türkiye'de daha iyi bir duruma getirmediğini söylemekte ve bu hususta Heyet'in somut olarak daha fazla bilgi alması gerektiğini vurgulamaktaydı.[17]

Hacinski konuşmasına şu şekilde devam etti:

"Türkler bize iki kelime söylediler. Bunun iç işlerine müdahale olduğunu söylediler ve bunu söylemekle kaldılar. Bu meseleye nasıl bakacaklarına halledeceklerine onlara sormak gerekir. Zira şu iki durumdan biri olacaktır. Ya bu hususta hiçbir görüşme olmayacağı ve o vakit anlayacağız ki Ermeni meselesini kaldırıyorlar; ve yahut diğer bir durum olabilir ki, Türkler prensip olarak bu mesele hakkında görüşmelere başlamayı kabul ediyorlar ancak bu görüşmelerin şeklini değiştirmek istiyorlar. O vakit Seym bu meselenin bu şekilde konuşulmasını kabul etmemelidir. "Türkiye Ermenistanı" meselesinin bizim için boş bir laf olmadığını ve bu sorunun çözülmesi için çok derinden ilgilendiğimizi

[15] *BOA, YB,* (21), 7/4-4.
[16] *BOA, YB,* (21), 7/4-4-5.
[17] *BOA, YB,* (21), 7/4-5.

onlara söylenmesi gerekir. Daha sonra şunlar söylenmeli ki, Ermeni meselesi bir ayna gibi Güney Kafkasya'ya yansımakta ve Güney Kafkasya'da barışın gelişmesi için bu meselenin Türkiye'de ne şekilde çözüme kavuşturulacağını bilmemiz gerekmektedir. Bütün bunlardan ötürü şunu istiyoruz ki sorunun somut bir şekilde konuşulması ve şu veya bu şekilde meselenin açık kalan yönlerinin kapatılmasını istiyoruz."[18]

Barış Heyeti'nin Gürcü azalarından G. M. Lashişvili ise konuşmasında Türkiye'deki Ermeni meselesinin oldukça karmaşık ve zor bir mesele olduğunu belirtiyor ve bu meselenin pratikte çözümlenmesi işi ile Avrupa'nın 1878 Berlin Kongresi'nden beridir uğraşmakta olduğunu belirtiyordu. Lashişvili Büyük Devletlerin bütün baskı ve tehditlerine rağmen bu meselenin çözüme kavuşturulamadığını, ancak Avrupalı Büyük Devletlerin 40 yıl sonra idari olarak özerk bir Ermenistan'ın ilan edilmesini başarabildiğini fakat bu antlaşmanın da uygulamaya sokulamadığını belirtikten sonra sözlerine şu şekilde devam etti:

"Buradan da anlaşılacağa üzere Güney Kafkasya'da şu anki koşullarda bizim ve Türklerin gücü bu meselenin çözümü için yeterli değildir. Ben öyle düşünüyorum ki şuan Türkiye ile yapacağımız anlaşma ve genel olarak bütün bu görüşmeler geçici bir karaktere sahiptir. Şuan ki büyük savaş bir barış konferansı ile son bulacak ve Ermeni meselesi de ve diğer küçük halkların kaderi de bu konferansta çözüme kavuşturulacaktır. Ne yazık ki o zamana kadar Ermeni meselesinin çözümünü sağlamaya imkânımız yoktur. Bizim bütün gücümüzle barış için çaba göstermemiz gerekir. Savaşa en son çıkış olmadığı zaman karar verilmelidir. Bu nedenden ötürü Seym'in direktiflerindeki 4. maddesi kaldırılmalıdır. Biz Türklere şunu açıklamalıyız, bu sizin iç işlerinize müdahale değildir. Eğer Türkiye'deki Ermeni meselesi çözüme kavuşturulmaz ise Güney Kafkasya'da rahat bir yaşam ve özgürce bir gelişim mümkün değildir."[19]

Yukarıdaki konuşmasında 4. maddeden vazgeçilmesi gerektiğini ifade eden Lashişvili, Heyetin şartlarından bu maddenin kaldırılmasıyla bu mesele hakkında tamamen sessiz kalınamayacağını bu nedenden ötürü, bir af ve Ermeni göçmenlerin terk ettikleri vilayetlere dönmelerine ilişkin Türkiye ile özel bir anlaşma

[18] *BOA, YB,* (21), 7/4-5.
[19] *BOA, YB,* (21), 7/4-6.

yapılmasını önerdi. Lashişvili sözlerini ise "Ne yazık ki biz bundan daha fazlasını yapamayız."[20] şeklinde sürdürdü.

Bu isteğin de içerdiği gibi her siyasi istek taraflar için zorluklar içermektedir diye sözlerine başlayan Barış heyetinin Gürcü temsilcilerinden G. V. Gvazava, Ermeni meselesinin oldukça ağır bir mesele olduğunu ifade ettikten sonra,

"Bu meseleyi Büyük Devletler Rusya, İngiltere, Fransa çözemedi şimdi ise henüz oluşmamış Güney Kafkasya'nın omuzlarına yüklüyorlar. Ben Seym'in bir üyesi ve bir vatandaş olarak vicdanen şunu söylemek zorundayım ki Güney Kafkasyalıların böyle akıl almaz bir avanturizme itilmesine izin veremem. Özellikle Türk heyetinin son yaptığı deklarasyondan sonra buna izin verilemez. Zira Türkler gerçekte bize bir ültimatom gönderdiler. Türkler şunu söylüyorlar eğer iyi ilişkiler kurulmasını istiyorsanız Ermenistan'ın özerkliği hakkında konuşmayınız demektedirler. Böyle bir açıklamadan sonra Ermenistan'ın özerkliği meselesini yeniden gündeme getiremeyiz. Zira bu görüşmelerin kesilmesi anlamına gelecektir. A. İ. Hatisov ve R. İ. Kaçaznuni bütün bunları dikkate almadıkları gibi daha ileri giderek kendi maksimum isteklerini kesinliğe kavuşturulmasını istemektedirler. Ruben İvanoviç hatta Bulgaristan ile bir karşılaştırma yaptı. Ancak Bulgaristan Türkiye'ye vergi veriyordu ancak neredeyse bağımsız bir devlet gibiydi. Zira Bulgaristan uluslararası ilişkiler yürütme hakkına sahip idi. Ve Lahey Konferansına katıldılar. Şimdi böyle bir istek Ermenistan için Türkiye'nin önüne konulabilir mi? Elbette ki böyle bir şey mümkün değil. Tek mümkün olan bir şey vardır o da karşılıklı olarak göçmenler, asker kaçakları vb. konularda genel bir af önerilebilir. Bu Ermeni göçmenler için büyük bir anlam taşıyacaktır. Bu nedenlerden ötürü 4. Maddeyi tamamen kaldırılması gerektiğini öneriyorum. Bu mevcut durumdan çıkışın tek yoludur"[21] diyerek o da çok açık bir şekilde 4. maddenin kaldırılmasını istemekteydi.

Maverâ-yı Kafkas Barış Heyeti üyelerinin toplantıdaki konuşmaları şu şekilde devam etti:

Halil Has Mamedov:

Ben şimdi barış heyetinin bir üyesi gibi değil Güney Kafkasyalı sivil ve siyasi bir kişilik olarak konuşacağım. Seym'in Ermeni sorununu ortaya koyuş şekli Osmanlı Devleti'nin iç işlerine mü-

[20] *BOA, YB,* (21), 7/4-6.
[21] *BOA, YB,* (21), 7/4-7.

dahale etmekten başka bir şey değildir. Ve her devlet kendine saygı duyduğu sürece bu şekilde bir reaksiyon göstermek zorundadır. Bu nedenden ötürü Osmanlı hükümeti heyetinden aldığımız cevabın çok doğal olduğunu düşünüyorum. Ancak yine de bu meseleyi görüşmelerimizin dışına çıkaramayız. Osmanlı hükümeti heyetinin itirazını ortadan kaldıracak bir formül bulunmalıdır. Bunun bu şekilde yapılabilmesi için nedenimiz vardır. Zira şunu hatırlayalım; Osmanlı heyeti başkanı Rauf Bey'in Osmanlı yönetiminin ve heyetinin bağımsız bir Güney Kafkasya devletinin kurulması ve iyi ilişkiler kurulması yönündeki bizim için çok değerli açıklamaları dikkate alınmalıdır. Bunun neticesinde biz bu mesele ile ilgili olarak isteklerimizi belirtme hakkına sahip olacağız. Güney Kafkasya'da kardeşlerinin yanına sığınmış olan büyük bir Ermeni göçmen kitlesi eğer kendi ülkelerine geri dönmezler ise bizim Güney Kafkasya'daki yaşamı bulandıracaklardır ve onların bu doğal davranışlarına Güney Kafkasyalı Ermeniler de katılacaklardır. Bu durum bölgede etnik sorunlara neden olacaktır. Bu nedenden ötürü şimdilik özel olarak başkanların görüşmelerde Ermenilerin durumunu ele alınsın bu görüşmelerden bir sonuç alınmaz ise Seym'in karara bağladığı 4. maddeyi nasıl değiştirebilineceğini düşünebiliriz."[22]

Şeyhül-İslamov:

"Bizim bu meselenin tarihi üzerinde durmak ve müzakere etmek zorunda değiliz. Herkes biliyor ki bu mesele çok zor bir sorundur. Ancak ben Türklerle ilişkilerin tamamen kesilmesi önerenler ile aynı düşünmüyorum. Biz böyle bir pozisyon alamayız. Zira bu meselenin çözümü için objektif koşulların kullanımı yanı sıra ahlaki bir sorumluluk da vardır. Söz konusu olan bu meselenin ortaya konuş biçimidir. Ben şunu öneriyorum ki biz eğer – benim size önerdiğim ancak kabul etmediğiniz - bizim 4 tezimizi açıklamalı notlar ile verseydik o vakit Türkler 4. Maddeyi resmi olarak protesto ederken esasen resmi olmadan bizlerle görüşebilirlerdi. Biz Türklere Avrupalıların birkaç kez "hasta adama" sunduğu hapı yani "Türkiye Ermenistanı'nı" verdi ve hasta adam baskı altında bu hapı aldı ancak yutmadan. Durumu iyileşince aynı Avrupa'ya bunu geri verdi. Günümüzde Osmanlı heyeti "Türkiye Ermenistanı" teriminin içeriğini Aleksandr İvanoviç Hatisov'un bize anlattığı şekli ile değişime uğramış halini bilemezler.

[22] *BOA, YB,* (21), 7/4-8-9.

Ben bu meselenin öncelikli olarak ileri sürülmesini önermiyorum zira eğer bu yüzden görüşmelerimiz kesilirse o vakit bu durum Ermeni kitlelerinin çıkarlarına yansıyabilir. Hâlbuki üzerinde henüz somut olarak anlaşma şartları sağlanmamış olan ve çok büyük önem arz eden 3. Madde bulunmaktadır. Belki de özellikle bu madde Türkiye ile görüşmelerin kesilmesine neden teşkil edecektir.

Bütün bu söylenenleri özetleyerek şunları öneriyorum: 1- 4. maddeyi sunduğumuz tezlerden çıkarmak ve onun yerine kabul edilebilir Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale olmayacak şekilde bir düzenleme ile değiştirilmesi.2- 3. Madde üzerinden resmi olarak görüşmelerin devam ettirilmesi.3- Bu sırada 4. madde için gayri resmi görüşmelerin yapılması."[23]

M. G. Hacinskiy:

"Ben buraya bir diplomat olarak değil bir avukat olarak değil demokratik bir halkın temsilcisi olarak sorunları şeklen değil esasen çözmek için geldim. Ben meseleyi hukuki açıdan ele alan Georgi Bejanoviç hukuki değerlendirmeler yapıyor ancak ben bunlara değinmeyeceğim. Ermeni meselesinin her iki taraftan ne şekilde kabul edildiği açık bir şekilde anladığımda buradan gitmek istiyorum. Bu sorun esasında Seym'de açıklığa kavuşturulmadı. Ve hatta Barış komisyonunda da açıklığa kavuşturulmadı. Detaylara burada girileceği önerildi ancak burada bizim bu mesele ile tanışmamıza izin verilmiyor. Güney Kafkasya'nın sükûneti için bu mesele bypas edilemez. Anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için her yönü ile bu meselenin üzerine gidilmeli. Zira her anlaşmazlık sükûnet getirmez, Güney Kafkasya'nın birleşmesini garantisini vermez. Bu nedenle tekrarlıyorum ben bu dosyayı hukuki bir tondan tartışmıyorum ve Halil Bey ile aynı görüşü paylaşarak, Ruben İvanoviçin teklifinin Seym'in istediği olan 4. tezden bile daha bir ültimatom formunda olduğunu söyleyebilirim.

Şunları öneriyorum: Bu meseleyi hiç değilse savaşan tarafların vatandaşlarına bir af formunda ve Ermeni göçmenlerin Türkiye'ye geri dönüşü olarak ele alınmalıdır.[24]

Pepinov:

"Tezlerimizden 4. maddenin elenmemesini öneriyorum. Eğer bu maddeyi çıkarırsak ve Osmanlı Heyeti'ne cevap vermezsek o vakit bu suskunluğumuz onların bu açıklamalarının kabul

---

[23] *BOA, YB,* (21), 7/4-9-10.
[24] *BOA, YB,* (21), 7/4-10.

edildiği şeklinde yorumlanacaktır. Eğer Ermeni sorunu çözüme kavuştururken Seym Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışıyor diye suçlanıyor ise şunu göstermek zorundayız ki bu maddenin kabul edilmesi ve zamanlamasının Seym kendi iktidarının yayıldığı bir dönemde koşullar altında kabul etmiştir. Şundan şüphem yok ki eğer bu mesele şu an Seymin önüne gelmiş olsaydı. O vakit farklı bir düzenleme yapardı. Ancak tamamen bu düzenlemeyi kaldırmazdı. Biz sadece Ermeni Meselesinin çözümü ile kendimizi sınırlandıramayız ve Osmanlı delegasyonuna dostluk ilişkileri kurmaya çalışırken Güney Kafkasya'da yaşayan Osmanlı vatandaşlarının şartsız geri dönüşünü sağlamaya uğraştığımızı göstermeliyiz."[25]

A. İ. Hatisov ise önceki konuşmalara karşı çıkarak, Osmanlı heyetine Güney Kafkasya heyetinin özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahale etmek gibi bir amacının olmadığını göstermesi gerektiğini önerdi. Ayrıca Ermeni meselesinin çözümünün Güney Kafkasya heyetinin nizamnamesine giriş koşullarının da gösterilmesi gerektiğini ifade etmekteydi.

Biz cevabımızda şunları göstermeliyiz; İlk olarak Güney Kafkasya'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkların akrabalık ilişkisi olduğunu; ikinci olarak Güney Kafkasya'da Osmanlı uyruklu birkaç yüz bin Ermeni göçmenin olduğu ve bunların geleceği iaşe, ekonomik vb. meseleleri direk Güney Kafkasya ile ilişkilidir ve Türkiye'deki Ermeni meselesinin şu veya bu şekilde çözümü Güney Kafkasya'nın iç yaşamının sukunet içinde oluşturulması ile bağlantılıdır.

Ben 4. Maddenin kaldırılması önerisini sunan Georg Bejanoviç Gvazava ile aynı düşünmüyorum. Zira herhangi bir madde Seym tarafından kaldırılabilir. Seym tarafından bizim heyet başkanlığımıza verilmiş olan yeni yetki tezlerin herhangi birini kaldırmaya yetki vermemektedir. Georgi Mihayloviç Lashişvili'nin Ermeni meselesinin beynelminel konferansa bırakılması önerisine gelince ise, o zamana kadar Ermeni meselesinin çözümü gereksiz bir hal alabilir inancındayım. Çünkü Şeyhül İslamof'un gösterdiği gibi eğer görüşmeler arzu edilen sonuçlara götürmez ise bu Ermenilerin yeniden kıyımına neden olabilir."[26]

Oturum başkanı A. İ. Çhenkeli'nin "*Benim anladığım kadarıyla bütün konuşmacıların söylediğine göre meseleyi farklı bir biçimde ortaya konuşu değiştirilmelidir. Yani Seym'in verdiği for-*

[25] *BOA, YB,* (21), 7/4-10–11.
[26] *BOA, YB,* (21), 7/4-11.

mül yeni bir formül ile değiştirilmelidir. Ve bütün söylenenleri dinleyerek ve somut önerileri ben bu formülü ne ile değiştirebilirizi ve formülün projesini sizlere sunacağım."[27] diyerek toplantıda bu maddenin değişmesi gerektiği fikrini o da vurguladı. Elimizdeki tutanaklara göre Çehenkili'nin bu ifadeleriyle toplantı sona ermiş oldu.

Sonuç

Sonuç olarak Maverâ-yı Kafkas Barış Heyeti'nin söz konusu toplantısında yapılan konuşmalar dikkate alındığında özellikle Ermeni üyelerin bu süreçte de bir "Özerk Türkiye Ermenistan'ı" görüşünü sürdürdükleri görülmekle beraber bu özerkliğin yeni koşullarda (Rus İhtilali, Brest-Litovsk sonrası) özellikle Dünya Savaşı öncesi ve sırasındaki yaklaşımlardan oldukça farklılıklar içerdiği çok açık bir şekilde görülmektedir ki özellikle Ermeni çevrelerinde yıkılmasına kesin gözüyle bakılan Osmanlı Devleti'nin garantör devletler içerisinde sayılması dikkate değerdir.

Heyetin toplantısında meselenin çözümü hususunda dile getirilen öneriler şu şekilde ifade edilebilir:

1. Osmanlı Devleti'nin özerkliği kabul edebileceği bir çözüm geliştirmek.

2. Osmanlı Devleti'nin iç işlerine bir müdahale olarak gördüğü ve hiçbir koşulda kabul etmeyeceği bu meselenin yani kendi toprakları içerisinde Özerk bir Ermenistan meselesinin barış görüşmelerini tehlikeye attığı için şartlardan kaldırmak.

3. Kafkasya'da bulunan Ermeni göçmenlerin, kurulması düşünülen Güney Kafkasya Devlet oluşumunda büyük sorun yaratacağından hiç değilse Osmanlı Devleti ile bir af ve bu göçmenlerin dönüşü için bir anlaşmaya varılması gerektiği fikri ki bu düşünce oldukça destek görmüştür.

4. Ermenistan'ın özerkliği meselesinin Büyük Savaş sonrasında yapılacak konferansta ele alınması gerektiği.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

[27] *BOA, YB,* (21), 7/4-12.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Dokumentı i Materialı Po Vneşney Zakavkazya İ Gruzii, Tiflis,1919.

Kitaplar

Şahin, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, TTK, Ankara, 2002.

Hesenov, Cemil, *Azerbaycan Baynelhalg Munasibetler Sisteminde 1918-1920*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı, 1993.

Qafarov, Vasif, *Türkiye-Rusiya Münasibetlerinde Azerbaycan Meselesi (1917–1922)*, Azerneşr, Bakı, 2011.

Ansiklopedi Maddeleri

"Trabzon Konferansı (1918)", *Azerbaycan Xalq Cümhuriyyeti Ensiklopediyası*, C. 2, Bakü, 2014, s. 407-408.

İNGİLİZ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI SİYASİ İSTİHBARAT DAİRESİNİN BİR MEMORANDUMUNA GÖRE KAFKASYA ÜZERİNDE TÜRK- ALMAN İLİŞKİLERİ

Ülkü KÖKSAL*

Giriş

Kafkasya tarihin eski devirlerinden itibaren çeşitli toplulukların egemenlik kurduğu; farklı kültür, din ve ırklardan oluşan toplulukların bir arada yaşadığı doğu-batı, kuzey-güney yolları üzerinde bulunan stratejik bir bölgedir. Bölge, 16. yüzyıldan itibaren Rusya'nın güneye inme politikalarının kilit noktasıydı. 19. yüzyıla gelindiğinde özellikle Kafkasya'da Osmanlı Devleti ve İran ile yaptığı mücadelelerden galip çıkan Ruslar bölgeye hâkim oldu.[1]

Kafkasya ve Türkistan'da Rus yayılması başlangıçta İngilizlerin desteklediği bir politikayken 20. yüzyılın başında bölgede Alman nüfuzunun İngiliz sömürge yollarını tehdit eder bir biçimde artması 1907 yılında İngiltere'yi Rusya ile ittifaka itmişti.[2]

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü. ulkukoksal@gmail.com

[1] Rusların Kafkaslara doğru ilerleyişi Korkunç İvan döneminde 1556 yılında Astarhan Hanlığının ortadan kaldırılması ile başladı. Ruslar 18. Yüzyılda, II. Katerina Dönemi'nde, stratejik kale ve limanları ele geçirerek Kuzey Kafkasya'da hakimiyet sağladı. Bu bölgede Rus egemenliğinin oluşmasında Gürcülerin desteği etkiliydi. 19. yüzyılın başında İran ile mücadele sonrasında Bakü, Erivan ve Nahçıvan bölgelerini ele geçiren Ruslar Güney Kafkasya'ya da yerleşti. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1990, s. 33-36, 50.

[2] 18. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan bu mücadelede Rusya'nın Karadeniz'e inmesinin İngiliz ticaretini ve Hint yolunun güvenliğini tehdit edebileceği fikrine kapılan ve Rus yayılmasını engellemek isteyen İngiliz devlet adamları bu yıllarda destek görmedi. 19. yüzyılın ikinci yarısında Gladstone liderliğindeki İngilizler Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan atılması gerektiğini, bununla birlikte Rusya'nın İstanbul'a yerleşmesinin de kendi siyasetlerine zarar getirmeyeceğini düşünüyorlardı. Oysa Rusların Türkistan bölgesinde ilerlemesi İngiltere'nin Hindistan yolunun Rus tehdidine maruz kalması demekti. Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 39-40, 50. Dolayısıyla Rus siyaseti ile paralellik kazanan İngiliz desteği Balkanlarda Rus etki ve baskısını, Kafkaslarda da Rus ilerleyişini hızlandırmıştı. Rusların Türkistan'da ve Kafkasya'da yayılmasına ilave olarak 1905 ihtilalinin ardından Rus-Alman yakınlaşmasının ortaya çıkması İngilizleri endişelendirmiş, neticede 1907 yılında İran'ın üç bölgeye ayrılarak kuzeyi Rus, ortası

Sıcak denizlere inmek amacıyla İstanbul ve Boğazlara hakim olmak gibi tarihi emellerini gerçekleştirmek isteyen Rusya ise Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından bu yolla hedefine ulaşamayacağını anlamış, Kafkasya'ya ve özellikle de Güney Kafkasya'ya yönelmişti.[3] Dolayısıyla her fırsatı değerlendiren Rusya için 28-29 Ekim 1914'te Osmanlı donanması tarafından limanlarının bombalanması bu hedefi gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görüldü. Bu kapsamda Doğu Vilayetleri ile ilgili hedefleri de bulunan Ruslar burada ticari üstünlük kurmuş, aynı zamanda Ermenilerin koruyucusu sıfatı ile Anadolu'ya da hakim olmayı hedeflemişti.[4] Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin taarruzu ile Kafkas Cephesi'nde başlayan mücadele Rusya'nın hedeflerine bir adım daha yaklaşmasını sağladı.

Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'ndeki amaçlarından biri 1878 Berlin Anlaşması ile *savaş tazminatı* olarak Ruslara terk ettiği bölgeler başta olmak üzere kaybettiği yerleri geri almaktı. Bir diğer hedef Rus hakimiyeti altındaki bölgelerde baskı altındaki Türklere yardım etmek ve Türk birliğini oluşturmaktı. Dolayısıyla *Turan'*a giden yolda Kafkasya ilk adımdı.[5] Osmanlı Devleti bu süreçte büyük devletlerin emperyalist politikalarından kurtulmak amacıyla Almanya ile yakınlaştı.[6]

Almanya'nın siyasi birliğinin 1871 yılında sağlanmasının ardından Osmanlı Devleti ile ilk yakın temasları ihtiyatlı bir politika güden Bismark Dönemi'nde Alman subaylarının Osmanlı ordusunda görevlendirilmesi ile başladı. II. Wilhelm Dönemi'nde ise Almanya'nın izlediği emperyalist politika sanayisine yeni kaynak-

---

tarafsız bölge ve güneyi İngiliz nüfuz sahası olmak üzere iki devlet arasında bölüşülmesini de içeren Rus-İngiliz ittifakının gerçeklemesini sağlamıştı. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 405-406.

[3] Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 12.

[4] Kurat, *Rusya Tarihi*.., s. 409-410, 420. Ruslar 1913 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler için ıslahat yapılması yönünde yürütülen çabalarda İngiltere ile birlikte başı çekti. 1878 Berlin anlaşmasının 61. maddesi gereği yapılması öngörülen ıslahatların adeta takipçisi olan Rusların Ermenilerle ilgilenmesinin temel sebebi Akdeniz'e çıkmanın Doğu Anadolu'da özerk bir *Ermenistan* oluşturularak kolaylıkla sağlanabileceği düşüncesindendi. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 203-212.

[5] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 510-516.

[6] Rifat Önsoy, *Türk- Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914),* Enderun Yayınları, Ünal Matbaası, İstanbul 1982, s. 17.

lar ve pazarlar bulmayı gerektirmiş, bu amaçla yürütülen sömürgecilik hareketinin odak noktası ise Osmanlı coğrafyası olmuştu. II. Wilhelm'in politikasına göre Yakındoğu'da yerleşmiş bir Almanya; İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı etkili mücadele şansına sahip olabilecek, hatta bölgedeki Müslümanları kullanarak özellikle İngiltere'nin Uzak Doğu'daki sömürgelerini tehdit edebilecek duruma gelecekti.[7] Almanya Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz sömürgelerinin ve Rusya'daki Müslüman nüfusun bu devletlere karşı ayaklanmalarını hedefleyerek Osmanlı Devleti'nin halifelik sıfatına dayanan bir politika geliştirdi. Bu siyaset gereği Alman Kralı II. Wilhelm Mısır, Hindistan ve Kafkasya'yı ele geçirmek için Osmanlı Halifesinden cihat çağrısı yapmasını talep etti. Almanların talebinin de etkisiyle IV. Mehmed Reşad tarafından 11 Kasım 1914 tarihinde ordu ve donanmaya gönderilen *Cihat* konulu irade İngiliz, Fransız ve Rus idaresi altındaki bölgelerde yaşayan Müslümanları esaretten kurtarmayı ve İslam ülkelerine saldıran düşmanlara karşı savaşmayı hedefliyordu.[8]

Almanya'nın Kafkasya politikasının temelini ekonomik beklentiler şekillendirmişti. Nitekim Alman sanayiciler bölgenin zengin demir yataklarına sahip olması, Bakü'deki petroller ve stratejik önemi gibi etkenlerle bölgede Alman hâkimiyetinin kurulmasını gerekli görüyordu. Almanya savaşın başlarında Kafkas bölgesinde Osmanlı ordusunun ön planda olmasını tercih etmişti. Hatta bölgedeki Müslümanların desteğiyle Osmanlı jandarması Batum'u ele geçirip Güney Kafkasya'da Osmanlı himayesinde Gürcü ve

---

[7] Almanya ile Osmanlı Devleti arasında başlayan ekonomik ilişkilerin ilk aşamasında 1880'lerde ticaret ve deniz nakliye şirketleri kurulmuş ve Yakındoğu'da faaliyet göstermişlerdi. İki ülke arasındaki en önemli ekonomik faaliyet ise Anadolu Demiryolları ve Berlin Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesiydi. Önsoy, *Türk- Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914),* s.13-30; Lothar Rathman, *Berlin- Bağdat: Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, haz. Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul 1982, s. 51, 62-63.

[8] Tuncay Öğün, "I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Basınında Rusya Müslümanları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 34(1) S.97, Bahar- 2018, s. 83. 14 Kasım 1914 tarihinde Fatih Camii'nde okunan *Cihat Fetvası* çeşitli dillerde ve 500.000 adet basılarak Hindistan ve Kuzey Afrika dahil olmak üzere Müslümanların yaşadığı bölgelere gönderildi. Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'ndeki yükünü hafifletmek için İran ve Afganistan Müslümanlarını da harekete geçirme teşebbüsleri ise çeşitli nedenlerle başarılı olamayacaktı. Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 29-39.

Müslüman gruplarca bir devlet[9] kurulabilirdi. Fakat Osmanlı Ordusunun Kafkas harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde Almanlar bölgede kendi asker ve subaylarının faal olması gerektiğini düşünmeye başladı. Bu yönde çalışmalar yürüten Almanlar bölgede Osmanlı Devleti ile anlaşmazlığa düşmeyi istememekle birlikte Türklerin de burada fazla etkili olmasını önlemeye çalışmaktaydı.[10]

Kafkasya'da özellikle Gürcülerle yakından ilgili olan Almanlar savaş sırasında Gürcüleri Ruslara karşı ayaklanmaya teşvik edip kendilerinden destek görme yönünde politika uyguladılar. Gürcülerin desteğini almaya çalışan Almanya bu amaçla Osmanlı Devleti topraklarında bir *Gürcü Lejyonu* oluşturulması için faaliyet gösterdi. [11]

Kafkasya'da Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ortaya çıkan gelişmeler İngilizlerin bölgeyle ilgili endişelerini arttırmıştı.[12] Nitekim savaşta tarafsızlığını ilan eden İran ve Afganis-

---

[9] İttihat ve Terakki Cemiyeti Birinci Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa'nın isteği ile İstanbul'da *Kafkas Komitesi* adıyla bir dernek oluşturdu. Komite Kafkas halklarının bağımsızlık mücadelesini Osmanlı himayesinde birleştirmeyi amaçlamıştı. Komitenin başkanı Çerkez asıllı Osmanlı subayı Fuat Paşa'ydı. Üyeleri arasında Ziraat Profesörü Çerkez asıllı Aziz Mekker ve Bekir Sami Bey de yer alıyordu. Bu komite Kuzey ve Güney Kafkasya üyelerinin anlaşmazlığı nedeniyle 1916 yılında dağıldı. Bu sıralarda bölgede bulunan Alman yetkililer de Türklerin bölgede hâkim olmasını engellemeye çalışmakta ve Almanya önderliğinde ayaklanmalar çıkarılmasına yönelik faaliyetler yürütmekteydi. Bölgedeki Gürcüler de iki tarafın ilişkiler içinde olduğu gruplardandı. Bununla birlikte Gürcüler Türklerden ziyade Almanlara sırtını dayamıştı. Dolayısıyla bölgedeki Türk-Alman anlaşmazlığı savaşın ilk aylarından beri mevcuttu ve savaş boyunca da artmıştı. Çolak, *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti...,* s. 120-125.

[10] Çolak, *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti...,* s. 55-60.

[11] Rusya'da 1905 yılında meydana gelen ihtilalin ardından baskılara maruz kalan bazı Gürcü liderleri Almanya'ya kaçmış ve Berlin'de Gürcü Milli Komitesini kurarak Gürcistan'ın bağımsızlığı için faaliyet göstermişti. Komitenin iki önemli lideri Prens Georg Maçabelli ve Micheal Tseretheli'ydi. Gürcüler Kafkasya'daki diğer milletlerin de içinde yer aldığı bir *Kafkasya Devletler Birliği* kurulması yönünde yürüttükleri faaliyetlerde Almanların silah ve cephane desteğini talep etmişlerdi. Gürcü Lejyonu oluşturulması için Almanya'daki esir kamplarında bulunan bazı Gürcü subaylar Kafkas Cephesi'ne yakın ve lejyonun teşkili için en uygun yer olan Trabzon'a gönderildi. Çolak, *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti...,* s. 74-90.

[12] Rusya'nın savaştan çekilişinin ardından Kafkasya'da ortaya çıkan boşluğu fırsat bilerek bölgede nüfuz oluşturan Osmanlı Devleti ve Almanya'nın politikaları İngiliz sömürge yolları için tehdit unsuruydu. Mehmet Okur, "Basra Körfezi ve Hindistan Yolunu Korumak: İngiltere'nin Karadeniz ve Kafkasya Siyaseti (1914-1920)", *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler,* ed.

tan'ın Türk-Alman ittifakına dahil olma ihtimali, Güney Kafkasya'nın Orta Asya'ya giden yolun çıkış noktası olması ve İngilizlerin 1917 yılında Bağdat'ı işgalinin ardından Almanların Berlin-Bağdat projesine alternatif olarak geliştirdikleri Berlin-Buhara projesi için Kafkasya'nın kilit konumda yer alması gibi etkenler İngiltere'yi tedirgin etmişti. Neticede bölgedeki ulaşım ağları sayesinde Türk-Alman ordusu Hint yolunun güvenliğini tehdit edebilirdi. Almanların bölgede güçlü olmaları ile buradaki yeraltı ve yerüstü kaynaklarının Alman savaş sanayisini destekleyeceğinden de endişe duyan İngilizler bölgenin ulaşım ağlarının (demiryolu ve limanlar) öneminden ve Bakü-Batum petrol hattının güzergâhında olmasından dolayı da Güney Kafkasya'ya ayrı bir ehemmiyet göstermekteydi.[13]

Rus Devriminden Birinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Mavera-yı Kafkasya'da Siyasi Durum

Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı ekonomik zorluklar Rusya'da çeşitli karışıklıklara neden oldu. 1917 Şubatında meydana gelen ihtilal 300 yıllık bir hanedana son vermekle birlikte hükümdarın bulunmadığı bir idarenin başa geçmesine zemin hazırlamış, dolayısıyla ülkede yönetim boşluğu oluşturmuştu. Bu ortamda çeşitli bölgelerde muhtariyet talepleri ortaya çıktı. Güney Kafkasya bölgesi otorite boşluğunun hissedildiği ve ayrılıkçı taleplerin dile getirildiği yerlerdendi. Osmanlı Devleti ise Şubat İhtilali'ni Rusya'nın emellerinin artık gerçekleşemeyeceği şeklinde yorumlamış ve memnuniyetle karşılamıştı.[14]

Şubat İhtilali sonrasında Petrograd'da kurulan geçici yönetim Kafkasya'da yeni oluşumları doğurdu. Rus geçici hükümetinin kararı ile 22 Mart 1917'de bölgede Maverâ-yı Kafkas Komitesi kuruldu. "Ozakom" (Osabıy Zakavkazskii Komitet) adlı 5 kişilik komitenin başkanı Rus Kadeti Harlamov, üyeler Gürcü Menşevik Çhenkeli, Gürcü Sosyalist Abaşıdze, Müslüman tarafsız (sonradan Müsavatçı) M. Yusuf Caferov ve Ermeni Kadeti Papacanyan'dı. Nüfus bakımından kalabalık olmalarına rağmen Müslümanlar 1

Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon 2017, s. 150.

[13] Kaya Tuncer Çağlayan, "İngiliz Belgelerine Göre Transkafkasya'da Osmanlı-Alman Rekabeti", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (4-8 Ekim 1999),* III. Cilt I. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s. 2.

[14] Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*..., s. 29-30.

kişiyle temsil ediliyordu. Bu hükümet merkezin emirleri doğrultusunda hareket etmek zorunda olduğu için bölgedeki unsurların taleplerine cevap verememiş ve dolayısıyla halkı memnun edememişti.[15]

İhtilalin ardından Güney Kafkasya'da büyük küçük yaklaşık 15 parti faaliyetteydi. Bunlar arasında en etkili üç önemli siyasi parti Azerilerin kurduğu Müsavat Partisi, Gürcülerin Menşevik Partisi ve Ermenilerin Taşnaksütyun Partisiydi. Şubat Devriminin ardından tüm ülkede olduğu gibi Kafkasya'da da çeşitli işçi, asker ve köylü Sovyetleri meydana getirildi. Tiflis, Bakü ve Erivan'daki bu Sovyetlerin büyük kısmı Menşeviklerden oluşuyordu. Tiflis'teki Menşevikler Rusya'nın federasyon olmasını istiyordu. Güney Kafkasya'da mevcut olan Menşevik gücü Mahalli Duma seçimlerinde Bolşeviklere karşı ezici bir şekilde kazanmalarıyla da ortaya konmuştu.[16] Bu sırada, 9 Mayıs 1917'de, Rus geçici hükümeti Rus işgali altındaki Doğu Anadolu[17] bölgesi için bir kanun kabul ederek Ozakom'un yetki alanındaki bölgenin geçici hükümet tarafından atanan Ermeni bir komiser (vali) vasıtasıyla yönetilmesine karar verdi. Bu durum çok sayıda Ermeni'nin de bölgeye yerleştirilmesine yol açtı.[18]

Rusya'da Bolşeviklerle geçici hükümet arasında başlayan mücadele 25 Ekim/7 Kasım 1917 tarihinde Bolşevik darbesiyle neticelendi. İktidarı ele geçiren Lenin önderliğindeki Bolşevikler ihtilalin ertesi günü geçici Kerensky yönetiminden farklı olarak savaş halindeki hiçbir devletten arazi ilhakı ve tazminat talebinde bulunmaksızın barış imzalanacağına dair bir karara imza attı. Kısa süre sonra taraflar arasında ateşkes sağlanması ve ardından barış görüşmelerinin yapılması yönünde gelişmeler yaşandı. Sovyet Hükümetinin başvurusu ile başlayan ateşkes görüşmeleri neticesinde 15 Aralık 1917 tarihinde Brest Litovsk şehrinde Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Türkiye ile Rusya arasında anlaşma imzalandı.[19] Bu genel ateşkesin yanı sıra Türkiye ve Rusya arasın-

---

[15] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 458-459; Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları...,* s. 34-41.

[16] Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları...,* s. 47-50.

[17] Bölgeyi "Türk Ermenistanı" şeklinde adlandırıyorlardı. Kurat, *Türkiye ve Rusya, s. 335.*

[18] Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları...,* s. 66-67.

[19] 1917 yılının sonbaharında savaşın ortaya çıkardığı sorunlar Rus halkının artık savaşa son verilmesine dair isteklerini arttırmıştı. İhtilalin ardından Bolşeviklerin 8 Kasım'da ilhaksız tazminatsız barış ilkesini benimsediğini ilan etmesi Osmanlı

da savaşa son verilmesi ve Kafkas Cephesi'ndeki ateşkes koşullarının sağlanması adına Erzincan'da Türk ve Rus temsilcileri[20] anlaşmaya vardılar. 18 Aralık 1917 tarihinde tarafların imzaladığı 14 maddelik Erzincan Mütarekesi ile iki taraf arasındaki savaş durumu sona erdirildi.[21]

Bütün bu gelişmeler olurken Türk hükümeti Mavera-yı Kafkasya'nın bağımsızlığını destekliyordu. Çünkü böyle bir oluşum Rusya ile arasında tampon vazifesi görecek, hatta Kafkasya'da Rus üstünlüğü bitecekti. Ozakom 7 Kasım devrimini onaylamamıştı. Ozakom ve bölgedeki siyasi yapılanmaların 24 Kasım 1918'de Tiflis'te gerçekleştirdiği bir toplantının ardından Güney Kafkasya için ayrı bir idari organ oluşturulması kararlaştırıldı. Böylelikle 28 Kasım'da merkezi Tiflis olmak üzere Bolşeviklere karşı oluşturulan ve özellikle Menşevik Gürcülerin etkili olduğu Mavera-yı Kafkas Komiserliği (Zakavkazskava Komissariata- Zakavkom)

Devleti tarafından olumlu karşılandı. Diğer yandan Bolşevik ilkelerin diğer ülkelere yayılacağı endişesi savaşın son yılında Almanya'yı zor duruma sokmuştu. 1917'de Rus askerlerinin önemli bir kısmı cepheyi terk etmişti. Alman cephelerinde Bolşeviklerin durumu iyi değildi ve orduda bir çözülme başlamıştı. Bu durumun Kafkas Cephesi'nde de ortaya çıkması olasıydı. Rusların mütareke için 26 Kasım'da Almanlara yaptığı müracaat sonucunda başlayan görüşmeler 15 Aralık 1917 tarihinde ateşkes ile neticelendi. Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 339-341.

[20] Erzincan Mütarekesini imzalayan Osmanlı başkumandanlığı anlaşmayı Sovyet Hükümeti ile değil Tiflis'teki Mavera-yı Kafkas Komiserliği ve Kafkas Cephesi Rus Ordusu Kumandanlığı adına yapmıştı. Kurat, *Türkiye ve Rusya, s. 464.* Türkiye ateşkes sonucunda bu önemli cephedeki savaşı sonlandırarak karlı çıkmış gözükse de Bolşeviklerin Çarlık Rusyası'nın siyasetini terk etmediği kısa süre sonra anlaşılacaktı. Nitekim özellikle Ermeni Meselesinde bu siyaset açıkça görülmüştü. Bolşeviklerin Çarlık Rusyasında olduğu gibi Ermenilerin hamisi rolünü üzerlerine almaları ve Rus işgalindeki bölgede suni bir "Ermenistan" için çaba harcaması bunun en önemli göstergesiydi. Bölge halkının göçe zorlanması, çeteler oluşturularak saldırıların başlatılması gibi faaliyetler Doğu Anadolu'da önemli ölçüde asayiş sorunu ortaya çıkardı. Bolşevik liderler Avrupa ve Amerika'daki sosyalistlerin gözüne girmek için Türk hâkimiyetindeki Ermenilerin haklarını korumayı amaçladığını göstermek ve bölgede kendilerince idare edilecek bir Ermeni Devleti oluşturmak için Lenin ve Gürcü Stalin önderliğinde yoğun çaba harcıyorlardı. Dolayısıyla 11 Kasım 1917 tarihinde ilan edilen Rusya'daki milletlerin kendi mukadderatının tayin hakkı, diğer ifade ile *self determinasyon* ilkesinin benimsenmesi bu amaca yönelikti. Rusya'da Bolşevik partisinin önder kadrolarında yer alan etkili siyasetçilerden Şaumyan, Avanesov ve Mikonyan gibi Ermeniler Lenin'i Ermeni haklarının savunulması ve *Ermeni Devleti* oluşturulması yönünde etkilemeye çalışıyorlardı. Nitekim 11 Ocak 1918'de yayınlanan "Türk Ermenistanı"na ait bir kararname bölgede Ermeni taşkınlıklarını da beraberinde getirdi. Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 335-338.

[21] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 325-334.

kuruldu. Federasyon tarzında yapılandırılan Komiserliğin Ozakom'dan farkı daha bağımsız hareket etmesiydi. Komiserlik Müessisler Meclisinin kurulmasına kadar geçici olarak faaliyet gösterecekti.[22] Bu siyasi ortamda bölgedeki etnik unsurlar kendi çıkarları doğrultusunda çeşitli devletlere dayanan politika gütmeye başladılar. Ermeniler Rusya ve İngiliz desteğine sahipti ve "Büyük Ermenistan" oluşturmak istiyorlardı. Gürcüler önemli ölçüde Almanya'ya dayanan politika izliyordu. Gürcülere göre Almanların desteği ile güçlü bir Gürcistan oluşturulabilirdi. Bölgedeki Azeriler ve Müslümanlar ise Osmanlı Devleti'ne güveniyordu. Bölgedeki unsurların beklentileri, çıkar çatışmaları ve ortaya koydukları siyaset ve ittifaklar bu yapının uzun ömürlü olmayacağını gösteriyordu.[23] Rusya'da 18 Ocak 1918 tarihinde Bolşeviklerin Müessisler Meclisini dağıtması Mavera-yı Kafkas Komiserliği için de özerkliği gündeme getirmişti. 23 Şubat'ta Mavera-yı Kafkas Seymi oluşturuldu ve Zakavkom istifasını sundu. Böylece Mavera-yı Kafkasya'nın bağımsızlığı için önemli bir adım atılmış oldu.[24]

Bölgede bu siyasi gelişmeler yaşanırken Kafkasya'da nüfuz oluşturmak isteyen Rusya, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin aralarındaki savaşa son vererek bir barış yapılması yönünde görüşmeleri de devam ediyordu. Brest Litovsk şehrinde Alman orduları karargâhında Aralık ayında başlayan barış görüşmelerinde Almanlar ilhaksız barışa yanaşmıyordu. Ruslar görüşmeleri uzatarak zaman kazanmak; Almanlar ise biran önce barış imzalamak istiyordu. Bu durum gerginlik oluşturmuş ve görüşmelerin kesilmesine yol açmıştı.[25]

---

[22] Müessisler Meclisinin 18 Ocak'ta Bolşevikler tarafından dağıtılmasının ardından Komiserlik Rusya'nın bir parçası olduğunu kabul etmekle birlikte merkezdeki Sovyet hükümeti ile bağlantısını kesmişti. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 462-463.

[23] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 462-463; Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları...,* s. 114-123.

[24] Mavera-yı Kafkas Seymi bölgedeki yaklaşık 10 partinin temsilcilerinden oluşturulmuştu. Önceki oluşumlar gibi burada da Gürcü Menşevikler etkiliydi. Gürcü Menşeviklere göre savaşın olumsuzluklarından kurtulmanın yolu Almanya ile uzlaşmaktı. Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları...*, s. 135-137.

[25] 20 Aralık 1917 tarihinde başlayan müzakereler 3 Mart 1918 tarihinde Brest Litovsk Anlaşmasının imzalanmasına kadar sürdü. Brest Litovsk Anlaşması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Ülke Kitapları, İstanbul 1998.

İngiliz İstihbaratına Göre Brest Litovsk Anlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Kafkasya'da Türk-Alman İlişkileri

Kafkas Cephesi'ndeki kayıplarını telafi etmek isteyen Osmanlı Devleti Mavera-yı Kafkasya Komiserliği temsilcileri ile 17 Aralık 1917 tarihinde Erzincan Mütarekesi'ni imzalayarak bu hükümetle temasa geçmişti. III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa Mavera-yı Kafkasya yetkililerini 16 Ocak'ta Brest Litovsk'taki barış görüşmelerine de davet etmişti.[26] Rusların Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki Ermenilere yönelik düzenlemeleri Osmanlı yetkililerinin Mavera-yı Kafkasya Hükümetini de barış görüşmelerine davet etmesinde etkili olmuştu. Ayrıca *Elviye-i Selase* (Kars, Ardahan, Batum) bölgesi de komiserliğin yönetimi altındaydı. Rus Heyeti Başkanı Troçki'nin *ne savaş ne barış* sloganı Brest Litovsk görüşmelerini 10 Şubat'ta çıkmaza sokunca bir hafta sonra Almanlar taarruza geçmiş, Türk ordusu da 12 Şubat'ta ilerlemeye başlamıştı.[27] Yeniden başlayan görüşmeler sonucunda 3 Mart 1918 tarihinde müttefik 4 devletle Rusya arasında 14 maddelik Brest Litovsk Anlaşmaları imzalandı. Anlaşma ile Ukrayna'nın bağımsızlığı sağlanmış, aynı zamanda Baltık eyaletleri de Rus egemenliğinden çıkartılarak bağımsız olma yolu açıldı. Diğer yandan "Türk Ermenistanı" denilen bölgede Ermeni Devleti kurulmasının önü kesilmişti. Görüşmelerin sonlarına doğru Osmanlı Devleti temsilcileri 1878'de tazminat karşılığı verilmiş olan Kars, Ardahan ve Batum'u Ruslardan geri istedi. Bu istek Almanların da desteğiyle 4. Maddeye eklendi. Böylece anlaşmaya 3 vilayette halkoylaması yapıl-

---

[26] Vehip Paşa'nın davet mektubu yaklaşık 1 ay gecikme ile 14 Şubat'ta Tiflis'e ulaştı. Bu sırada müzakereler kesintiye uğramış ve Türk ordusu da ileri harekata başlamıştı. Serpil Sürmeli, *Türk- Gürcü İlişkileri (1918-1921),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 39.

[27] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 344-349. 18 Aralık 1917'de imzalanan Erzincan Mütarekesi barış yapılana kadar çeşitli esasları belirlemişti. Örneğin mütarekenin ardından Rus birlikleri bölgeden ayrılacaktı. Fakat Rus birliklerinin ayrıldığı bölgelerde kontrolü silahlı Ermeni çeteleri almıştı. Ermeni taşkınlıkları artınca Enver Paşa III. Ordu komutanı Vehip Paşa'dan önlem alınmasını istedi. Böylece III. Ordu 12 Şubat'ta ileri harekâta geçmek zorunda kaldı. Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 464-467. Brest Litovsk Müzakereleri sırasında Doğu Anadolu Bölgesindeki Ermeni mezalimi Osmanlı Delegeleri tarafından Rus tarafına iletilmişse de çözüm sağlanamamıştı. Ermeni saldırıları ile ilgili haberler İstanbul basınında da yer bulmuştu. Selçuk Ural, "Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Vilayât-ı Şarkiye'de Meydana Gelen Mülki ve İdari Sorunlar", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 9, Güz-2010, s. 12-15.

ması ve halkın istedikleri yönetimi seçmesi esası konuldu. Bu karara şiddetle karşı çıkan Mavera-yı Kafkas yönetimi müzakerelerin ardından çeşitli ülke dışişlerine, konferansa ve Petersburg'a birer protesto telgrafı gönderdi.[28]

Savaş sürecinde bölgeyle yakından ilgilenen ve gelişmeleri titizlikle takip eden İngiliz İstihbaratı Rusya'nın savaştan çekilişinin ardından Kafkasya'da meydana gelen gelişmeleri daha da yakından takip etmeye başladı. İngilizler çeşitli tarihlerde hazırladığı rapor ve muhtıralarla bölgede değişen dengelere göre strateji belirleyip çıkarlarını korumaya yönelik faaliyetler yürütmekteydi. Bu amaçla bölgede etkili olmak isteyen Türk ve Alman politikaları yakından takip ediliyordu. 4 Ekim 1918 tarihli bir memorandum ile Kafkasya'daki Türk-Alman gerilimi İngiliz İstihbaratı tarafından özetlenmiş ve yetkililere bildirilmişti. Memoranduma göre bölgedeki Türk-Alman anlaşmazlığına dair olayların kaynağı Brest Litovsk Barışının ardından gerçekleşen Türk ileri harekâtıydı. İngilizlere göre 1918 yılı Bahar aylarında Brest Litovsk'ta Rusya'ya ve Bükreş'te Romanya'ya dayatılan anlaşmalar, Türkiye ile müttefikleri arasında bir takım anlaşmazlıklar doğurmuştu. Bunun en temel nedeni de büyük bir güç olan Rusya'nın savaştan çekilmesiyle müttefikleri birbirine bağlayan korkunun ortadan kalmış olmasıydı. Ayrıca ganimetlerin paylaşılması da anlaşmazlıkları perçinlemişti. Kafkasya'da Türk ve Alman taraflar arasında Brest Litovsk'tan önce herhangi bir anlaşmazlık bulunmamaktaydı.[29] İngiliz İstihbaratına göre Brest Litovsk görüşmelerinin sonunda *Elviye-i Selase* bölgesinin Türk tarafına verilmesi ve halkoylaması yapılması kararı dahi Alman desteği ile sağlanmıştı. Bununla birlikte Almanya'da bazı sosyalist siyasiler bu maddeye karşı çıkmış fakat fazla destek görmemişti.[30]

---

[28] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 367-384; Mavera-yı Kafkasya yönetimi Ekim İhtilali ile başa gelen Bolşevik yönetimini tanımadığı gibi bu yönetimin gerçekleştirdiği ve çıkarlarına aykırı bulduğu Brest Litovsk Anlaşmasını da tanımadı. Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları...,* s. 171; Çolak, *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti...,* s. 196.

[29] İngilizlere göre Almanlar Türklerin Ermeni tehciri meselesinde olduğu gibi sorunlarını kendi sınırları içerisinde çözme hakkına saygı duymuşlar ve tehcir meselesinde Türk tarafını desteklemişlerdi. O kadar ki Alman idareciler Ermeni meselesinin Reichtag'ta görüşülmesini dahi uygun bulmamıştı. *IOR*/L/PS/18/C191 (*Memorandum on Turco-German Relations Over the Caucasus).*

[30] İngiliz istihbaratının hazırladığı bir başka rapora göre Türk-Bulgar sınır anlaşmazlığında Almanya Türk tarafını desteklemişti. Fakat Kafkasya, Kırım ve Karade-

Brest Litovsk'taki müzakerelere davet edildiği halde katılmayan ve bu nedenle gerek bağımsızlığının kabulünü gerekse kendilerine göre onlara ait olan toprakları kaybeden Mavera-yı Kafkas yönetimi Osmanlı Devleti ile barış esaslarını görüşmek üzere Trabzon'da bir toplantı talep etti.[31] Brest Litovsk Anlaşması ile kabul edilen bölge ile ilgili kararlar Bolşevik rejimini hiç tanımamış olan özerk Mavera-yı Kafkasya Hükümeti tarafından reddedilmişti. İngiliz istihbaratına göre Rus birliklerinin Kafkas Cephesi'ndeki bölgelerden ayrılışının ardından Mavera-yı Kafkasya yönetimi kendi birliklerini bölgeye sürmeye çalıştıysa da Ermeni birlikleri ve çeteleri Rusların çekilmesini fırsat bilmişti. Dolayısıyla Kafkasya yönetimi gereken askeri adımı etkili şekilde yapamamıştı. Bu süreçte Almanlar Baltık vilayetleri ve Ukrayna'da ilerlediğinde Türkler de Rusya'nın savaş sırasında işgal ettiği toprakları geri almıştı.[32]

Mavera-yı Kafkasya yönetimi Brest Litovsk hükümlerini reddettiği gibi Kars, Ardahan ve Batum'un tahliyesini de gerçekleştirmek istemiyordu. Mavera-yı Kafkasya delegeleri Trabzon görüşmelerinde 1914'teki statükoyu ve hatta *Türk Ermenistanı*'nın otonomisini talep etti. Bu süreçte İstanbul basınında da bölge nüfusunun üçte ikisinin Müslüman olduğuna dair ifadelere yer verildi.[33] Osmanlı yönetimi bu görüşmelerden Kafkasya'da avantajı elde tutmayı amaçlamıştı. Komiserlikte Müslüman sayısı çoğunlukta olmasına rağmen bu durum temsile yansımıyordu. Müslüman unsurun etkin olduğu bir yönetimi başa getirmek isteyen Osmanlı Devleti Trabzon görüşmeleri ile Rusya'nın karışık durumundan da faydalanmayı planladı. Diğer yandan Türk tarafı Trabzon görüşmelerine Almanları katmak istemedi. Çünkü Almanlar bu görüşmeleri aksatmak istiyordu. Esasen Mavera-yı Kafkasya yönetimi içindeki Gürcüler Almanlarla da ayrı görüşme yapma taraftarıydı. Fakat Alman Hariciye Nazırı Kühlman bu isteği uygun bulmadı. Trabzon görüşmelerinde büyük bir gücün desteğini arayan Kafkasya heyetinde koruma görevini yürüten oldukça ka-

---

niz'deki Rus taşımacılığında iki taraf arasında sorunlar ortaya çıkmıştı. *IOR*/L/PS/18/C191.

[31] Mavera-yı Kafkas yönetimi ile Osmanlı Devleti arasındaki Trabzon müzakerelerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918),*Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002.

[32] *IOR*/L/PS/18/C191.

[33] *IOR*/L/PS/18/C191.

labalık bir grubun bulunması komiserliğin içindeki unsurların birbirlerine karşı güvensizliğini de göstermekteydi.[34]

Kafkasya heyeti 14 Mart-14 Nisan 1918 tarihleri arasında 6 oturumda gerçekleşen Trabzon görüşmelerinde Brest Litovsk hükümlerinin reddi, 1914 Rus sınırının iadesi, *Türk Ermenistan'ı* kurulması gibi yetkileri içeren bir strateji ile hareket etti. Görüşmelerde barışı sağlamayı hedefleyen Türk tarafının gözönünde bulundurduğu talimatnameye göre *Elviye-i Selase* meselesi görüşülmeyecekti.[35]

Kafkas hükümetinin tam olarak nasıl bir yapı olduğu, bağımsız olup olmadığı gibi konular Kafkas yönetimi için olumsuzluk teşkil ediyordu. Görüşmelerin başında konferans başkanlığı dahi mesele oldu. Trabzon Konferansı sırasında Türk heyetinin Müslüman delegelerle yaptığı gizli görüşmelerden Brest Litovsk barış esaslarını kabul etmeyen, yeni bir barış talebinde olan ve bu amaçla konferansta yer alan Mavera-yı Kafkasya yönetimi içindeki Gürcülerin askeri hazırlıklara başladığı öğrenildi. Gürcülerle yapılan gizli görüşmelerde de Ermenilerin *unsur-ı muzır* olarak adlandırıldığı, İngiliz desteği aldıkları, ayrıca bölgedeki sanayi ve ticaretin de Ermenilerin ellerinde olduğu alınan bilgiler arasındaydı. Görüşmelerde Gürcülerin özellikle Batum'dan, Ermenilerin ise Kars ve Ardahan'dan vazgeçmek istemediği anlaşılıyordu.[36] Türk tarafının iddiasına göre barış anlaşması imzalandığında Mavera-yı Kafkasya Rusya'nın bir parçasıydı ve dolayısıyla bağımsız bir yapı değildi. Bu nedenle yapılan barışa itiraz hakkı da yoktu.[37]

Trabzon görüşmelerinde 10 günlük oturumlara (5 Oturum) 21 Mart'ta ara verildi. Görüşmelerde Osmanlı Devleti taviz vermeyince Gürcüler ittifak devletlerinin ve özellikle Almanların desteğine ihtiyaç duymuştu. Fakat Almanlar bu müzakerelere katılma taraftarı değildi.[38] Türk birlikleri 12 Mart'ta Erzurum'u ele geçirdikten sonra Trabzon görüşmeleri kesintiye uğradı. Kafkasya delegelerine göre Türkler müttefikleri ile temaslarını engellemişti. İngilizler Türk birliklerinin ilerleyişi sırasında Ermeni çetelerine karşı verilen mücadelede, Erzincan ve Trabzon gibi bölgelerde ve 1914 sınırının Rusya tarafındaki bölgelerde, 1915

---

[34] Sürmeli, *Türk- Gürcü İlişkileri*, s. 69.
[35] Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları…,* s. 262-309.
[36] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 472.
[37] Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları…,* s. 335-361.
[38] Çolak *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti…, s. 204.*

olaylarında olduğu gibi Ermenilere karşı saldırılar gerçekleştiği iddiasındaydı.[39] Oysa bu bölgedeki Türk harekâtı Ermeni taşkınlıklarını önlemek amacıyla yapılmaktaydı.[40]

İkinci Trabzon görüşmelerinin ilk ve tek oturumu (6. Oturum) 5 Nisan'da yapıldı. Diğer yandan Türk ordusu da 4 Nisan'da ilerleyişine devam etti. Osmanlı Devleti 6 Nisan'da heyete verdiği nota ile 8 Nisan'a kadar Brest Litovsk hükümlerini kabul etmesini istedi. Böylece 10 Nisan'da Kafkas yönetiminin hükümleri kabul ettiklerini belirtmelerinin ardından Türk tarafı 12 Nisan'da Batum'un tahliyesini talep etti. Fakat bu talep Mavera-yı Kafkasya yönetiminin Türkiye'ye savaş ilan etmesi ile sonuçlandı.[41] Dolayısıyla Trabzon görüşmeleri heyetin Tiflis'e çağrılması ile sona erdi. Türk birlikleri 14 Nisan'da Batum'u, 25 Nisan'da Kars'ı ele geçirdi ve 1877-1878 Osmanlı Rus sınırına ulaştı.[42]

Türk birliklerinin ilerleyişi ve Ermenilerin maruz kaldığı durum dolayısıyla 13 Nisan'da Moskova Dışişleri Bakanlığından Alman Dışişleri Bakanlığına ve Ermenistan Ulusal Konseyinden Alman Dışişleri Bürosuna ve Reichtag'a birer telgraf gönderildi. Çiçerin'in çağrısında Rusya'nın Alman desteği ile Kars, Ardahan ve Batum'dan Türkiye lehine vazgeçmeye zorlandığı, mevcut durumda ise Almanya'nın *acil ve enerjik müdahalesinin gerekliliği* vurgulanıyordu. Ayrıca Ermenistan Ulusal Konseyi adına çağrı yapan Zavarian ise bölge için barış anlaşmasında belirlenen halkoylaması şartlarına rağmen bölgedeki Hristiyanların yok edildiği iddiasını dile getirirken Ermenilerin gelecekteki kaderine dair sorumluluğun Almanya'ya ait olduğunu ifade ederek gerekli önlemlerin alınmasını talep etti.[43]

---

[39] *IOR*/L/PS/18/C191.

[40] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 467.

[41] Sürmeli, *Türk- Gürcü İlişkileri*, s. 80-81. Chenkeli'nin Türk basınına Brest Litovsk koşullarını kabul ettiğini açıklamasından üç gün sonra Mavera-yı Kafkasya Yönetimi Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Bölgedeki Müslüman gruplar böyle bir savaşa taraftar değildi. Yönetim içindeki bu görüş farklılığının da etkisiyle Seym yaklaşık bir hafta sonra savaş kararından vazgeçmiş ve Vehip Paşa ile görüşmeyi talep etmişti. Selami Kılıç, "Türk-Alman Kaynakları Işığında Sovyet İhtilali Sonrası Kafkasya", *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler,* ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon 2017, s. 185.

[42] Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 467-473; Çolak *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti...,* s. 204; Sürmeli, *Türk- Gürcü İlişkileri, s.85-88;* Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları...,* s. 186-443.

[43] *IOR*/L/PS/18/C191.

Türk ordusu Ermeni mezalimini önlemek için 25 Mart 1918 tarihinde yaptığı harekâtla Türk-Rus sınırını geçmişti. 14 Nisan'da Batum'un ele geçirilişi ile yaklaşık 40 yıl aradan sonra Türk birlikleri Çürüksu ve Ozurgeti bölgesi, Kutayıs ve Batum demiryoluna doğru ilerledi. Bu süreçte Mavera-yı Kafkas Seymi de 22 Nisan'da bağımsızlığını ilan etti. Yeni hükümet daha barışçı politika güden Çhenkeli başkanlığında kuruldu. Türk birliklerinin ilerleyişi ile Ermeniler 23 Nisan'da Kars'ta barış istediler. Yeni yönetim 22 Nisan'da yaptığı toplantıda barış görüşmelerine devam kararı aldı ve Brest Litovsk hükümlerini kabul ettiğini açıkladı. Osmanlı Devleti 26 Nisan'da Chenkeli Hükümetinin talebini kabul etti. Böylece yeni görüşmelerin Batum'da yapılması kararlaştırıldı.[44]

Osmanlı Devleti'nin bölgede nüfuz elde etmesi Rusya'dan sonra en çok Almanları rahatsız etmişti. Almanlar Batum'da yapılacak konferans öncesinde Kafkasya ile ilgili planlarını gözden geçirerek bölgede daha etkin olma yönünde yeni bir politika oluşturmuşlardı.[45] Batum'da yapılacak konferansa bu kez Almanların da dahil olması Gürcülerin işini kolaylaştıracaktı. Nitekim Almanlar da Bakü petrolleri dolayısıyla bölgeyle ilgileniyorlardı. Esasen Trabzon konferansına da bazı ekonomik Alman çevreleri katılmak istemişlerdi fakat Alman Hükümeti, politikası gereği bunu uygun görmemişti. Gürcüler bu konferansa Almanya'nın yanı sıra Avusturya ve Bulgaristan'ın da temsilci göndermesini talep etmişti. Fakat konferansa Türkiye dışında diğer ülkelerin temsilcileri katılmadı. Özellikle 1918 baharında başlayan Türk birliklerinin ilerleyişi ile Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda kazancı artınca Almanlar bu durumdan rahatsız oldu. Almanya'nın Kafkasya üzerinden Orta Asya'yla bağlantısının kesileceği düşünüldü. Bu süreçte Batum'un Alman kontrolünde serbest liman olmasına dair çalışmalar yürütülüyordu. Nitekim Batum Türklere geçerse Poti'ye asker çıkarmayı planlamışlardı.[46] Bölgedeki maden ve petrol kaynaklarının varlığına ilave olarak Kafkasya'nın İran ve Orta Asya'ya giden yollar üzerinde olması gibi nedenlerle Türklerin buraya hakim olması Alman çıkarları için olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Bu nedenle Berlin hükümeti Batum için bir anlaşma taslağı hazır-

---

[44] *IOR*/L/PS/18/C191; Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları...*, s. 446-474.
[45] Sürmeli, *Türk- Gürcü İlişkileri*, s. 96-97.
[46] Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları...*, s.537.

ladı. Almanya'nın İstanbul Askeri Ataşesi Lossov başkanlığında bir heyet hazırlandı.[47] Alman kamuoyunda da Türkiye'nin Kafkasya'da Brest Litovsk sınırlarını aştığı gündeme geldi. Hatta Türkiye'nin bölgeden dostane bir şekilde tazyik edilmesine dair görüşler Alman Meclisi Reischtag'ta yer almaya başladı. Diğer yandan Rusya Mavera-yı Kafkasya muhtar yönetimini ve onun bağımsızlığını kabul etmemişti. Hatta Ermeni Şaumyan'ı buradaki komiserliğin başına getirerek mücadele edilmesini istedi. Fakat bağımsızlık ilanı sonrası Bakü divanı dağıtıldı.[48]

Almanlar Batum'un Kafkasya yönetimine katılacağını Moskova büyükelçisi vasıtasıyla Rusya'ya bildirmiş ve Osmanlı Devleti'nin işini zorlaştırmak için Batum konferansına Rusların da katılması için çabalamıştı. Fakat Ruslara göre bölgedeki muhtar yönetimin herhangi bir yetkisi yoktu. Kafkas Yönetiminin başında bulunan Chenkeli'ye göre bağımsızlık halkoylaması ile olmuştu ve meşru bir yönetim söz konusuydu. Rusya'nın bölgedeki muhtar yönetimi tanıması için çabalayan Almanlar Prens Maçabelliyi Bolşeviklerle görüşmekle görevlendirdi. Diğer yandan Çiçerin Batum'da ortaya çıkacak kararları tanımayacağını bildirdi. Bu gelişmeler sonrasında Batum'daki konferansa Osmanlı Devleti temsilcileri, Mavera-yı Kafkasya Yönetimi temsilcileri, Şimali Kafkasya temsilcileri ve müttefikler adına da Lossow başkanlığında Almanya temsilcileri katıldı.[49] Halil Bey başkanlığındaki Türkiye'nin barış anlaşması haricinde talepleri gündeme getirildi. Çünkü Trabzon konferansı sonrası iki taraf savaş yapmış ve yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Türk tarafı konferansa Enver Paşa'nın talimatıyla hazırlanmış 12 maddelik bir taslak sundu. Taslağa göre Ahıska, Ahılkelek ve Gümrü Osmanlı Devleti'ne bırakılmalıydı. Ayrıca Gümrü-Nahçıvan–Çulfa demiryolunun kontrolü, İngilizlerle savaşa devam edildiği sürece askeri nakliyat için Mavera-yı Kafkasya demiryollarının tamamının Türk ulaşımına açılması da talepler arasındaydı.[50] Elbette bu istekler Gürcü ve Ermeniler tara-

---

[47] Çağlayan, "İngiliz Belgelerine Göre...", s. 5.
[48] Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 478-479.
[49] Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak için Rusların da bu konferansa katılması için çaba harcayan Almanya Moskova Büyükelçisini Sovyet hükümeti ile görüşmekle görevlendirmişti. Fakat Rus tarafı böyle bir hareketin Mavera-yı Kafkas Hükümetini tanımak anlamına geleceği düşüncesiyle kabul etmedi. Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları...,* s. 542-566.
[50] Sürmeli, *Türk- Gürcü İlişkileri*, s. 98-100; Çolak, *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti...,* s. 216.

fından olumlu karşılanmadı. Yönetim içerisinde anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Çhenkeli ise barış anlaşmasının hükümlerinin esas alınmasını ve ittifak güçlerinin de görüşmelere dahil olmasını istiyordu. Görüşmeler çıkmaza girince Almanya fırsat yakaladı. Çhenkeli'ye arabuluculuk teklif eden Lossov'un isteğine yalnızca Azeri delegeler temkinli yaklaştı. Böylece Türk-Alman gerginliği Batum'da artmaya başladı. Almanlar Gürcüleri destekleyip koruyuculuğunu üstleniyordu. Gürcüler de Türkiye'ye karşı kurtarıcı gördükleri Almanya'nın desteğine ihtiyaç duyuyordu. Gürcüler Almanlarla gizli görüşmeler yaptılar. Türk heyetinin farkında olduğu bu görüşmeler sonrasında Almanya'nın Türklere de yaptığı arabuluculuk teklifi ise bölgede yabancı müdahale istemeyen Osmanlı Yönetimi tarafından kabul edilmedi.[51]

İngiliz İstihbaratına göre İstanbul'dan Batum'a gelen Türk heyetinde[52] Dışişleri Bakanı Halil Bey, Cemal Paşa,[53] Bahaddin Şakir ve Turancı Agayev de bulunuyordu. Ayrıca Alman donanması, askeri ve diplomatik temsilciler de Batum'a gelmişti. İngiliz istihbaratına göre ayrıca Türklerin ilerledikleri bölgelerde katliam yapmadığına dair kamuoyu oluşturmak amacıyla Alman ve Avusturya basınından gazeteciler de Türk karargahına ulaşmıştı. Batum'da 11 Mayıs'ta başlayan görüşmeler 18 Mayıs'ta kesintiye uğradı. Çünkü Brest Litovsk hükümleri artık Türk tarafını tatmin etmiyordu. İngilizlere göre barış anlaşmasının Osmanlı parlamentosunda ilan edildiği 4 Mart tarihinde Enver Paşa Türkiye'nin eski Rus topraklarında bile yeni bağımsız hükümetlerle dostça ilişkilere girmekten çekinmediğini ilan etmişti. Fakat Batum görüşmeleri sırasında barış anlaşmasında belirlenen sınırlar Türk birlikleri tarafından çoktan geçilmişti. Kars'ın Türkler tarafından ele geçirilişinin ardından geçen yaklaşık bir aylık sürede Ermeni Ulusal Konseyi bölgeye yeni güçler takviye etmiş, Gümrü-Erivan hattında Türk saldırılarına karşı bir savunma hattı oluşturmuştu. İngilizler

---

[51] Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları...,* s. 566-573.

[52] Batum görüşmelerinde Türk heyetinin başkanı olarak Adliye Nazırı ve Şura-yı Devlet Reisi Halil Paşa belirlendi. Bunun dışında bir başka resmi delege Vehip Paşaydı. Heyette ayrıca Berlin Elçiliği memuru Orhan Bey ve Hariciye Nezareti Şifre Kalemi memurlarından Nizamettin Bey de katip olarak yer aldı. Heyet 1 Mayıs'ta İstanbul'dan yola çıktı. Sürmeli, *Türk- Gürcü İlişkileri,* s. 107.

[53] Türk heyeti ile birlikte Batum'a gelen Bahriye Nazırı Cemal Paşa limanlar ve denizcilikle ilgili teftiş ve düzenlemeler için burada bulunmaktaydı. Bununla birlikte Kafkasya heyeti ile yakından temas etme fırsatını da bulmuştu. Sürmeli, *Türk- Gürcü İlişkileri,* s. 104-105.

Ermenilerin bu hazırlıklar sırasında bölgedeki Türk ordusunu destekleyen Tatarları[54] tahliye ettiğinin ve bazı köyleri yaktığının da farkındaydı. Ermenilerin *meşru bir önlemi olarak* görülen bu gibi uygulamalar da Türk tarafının ilerlemesine *bahane* oluşturmuştu. 22 Mayıs'ta Gümrü Türk birliklerinin eline geçtikten birkaç gün sonra (26 Mayıs) İstanbul Hükümeti Bern Sefiri Fuat Selim Bey'e şu mesajı gönderdi: "*Kafkasya Ermenileri Müslüman köylerine yöneldiler. Yağma ve katliam yapıyorlar. Dindaşlarımız tarafından yapılan bir çağrıya karşılık, onlara gerekli yardımı gönderdik ve hem Müslümanların hem de mülklerinin güvenliği için adımlar attık. Bu nedenle basına bu askeri yardımın sadece Ermenilerin sorumluluğunda olan Ermeni eşkıyasının bastırılması için yapıldığını belirtmek ve uydurma açıklamaları tekzip etmek gerekiyor.*" 26 Mayısta Türk Hükümeti ayrıca, Mavera-yı Kafkasya Hükümetine Brest-Litovsk şartlarının kabulüne ilave olarak Ahıska ve Ahılkelek bölgesinin devrini ve Erivan Hükümeti'nin bazı bölgelerini[55] ve savaş süresince Kafkasya'daki bütün demiryollarından Türk birliklerinin geçişinin engellenmemesini içeren bir ültimatom gönderdi. Bu gelişmelerin sonucu olarak Mavera-yı Kafkasya hükümeti ve parlamento dağıldı. Mavera-yı Kafkasya Özerk yönetimi yalnızca 36 gün faaliyet göstermişti. 27 Mayıs'ta Gürcistan'ın bağımsızlığının ardından 28 Mayıs'ta Azerbaycan, 30 Mayıs'ta da Ermenistan bağımsızlığını ilan etti.[56] Bu siyasi ortamda fırsatı yakalayan Almanlar Gürcüler ile gizli olarak yürüttükleri siyaset ile anlaşma zeminini sağlamış ve 28 Mayıs'ta Poti'de ittifak imzalamıştı. Böylece Gürcistan'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması karşılığında Almanlar liman, demiryolları ve stratejik noktaların kullanımı, maden şirketi kurulması,

---

[54] İngilizce metinde yer alan *Tatar* kelimesi Azerbaycan Türklerini ifade etmekteydi. Bu adlandırma Çarlık Rusya'sında ve ardından Sovyet yönetiminde Türkleri parçalamak ve ayrıştırmak için kullanıldı. Ahmet Karaçavuş, "Şubat'taki Burjuva Devriminden Bolşevik İhtilali'ne Kafkasya'da Siyasi, Askeri, Sosyal ve Ekonomik Durum", *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler,* ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon 2017, s. 485-486.

[55] Sınır hattının 1828 yılındaki haline ulaşması Brest Litovsk hükümlerine aykırıydı. Özellikle Gürcü ve Ermeni tarafı ortaya çıkan bu yeni duruma dair askeri bir çaba yürütememekle birlikte durumu kabullenmeyi de uygun bulmuyordu. Almanların da mevcut durumdan menfaatleri gereği hoşnut olmadığı açıktı. Nitekim bu ortamda Almanlar bölgede Gürcü ve Ermeni menfaatlerini korumayı kendileri için gerekli görmüşlerdi. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 477-478.

[56] *IOR*/L/PS/18/C191.

karşılıklı diplomatik temsilciliklerin oluşturulması gibi imtiyazlara sahip oldu.[57]

Batum müzakereleri sonucunda Osmanlı Devleti ile Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Batum Anlaşmaları imzalandı. Batum'da heyetlerle yapılan ayrı görüşmelerde imzalanan barış ve dostluk anlaşmalarına göre 4 Haziran'da Türk isteğine göre Türk-Ermeni anlaşması gerçekleşti. Böylece askeri harekât durduruldu. Yaklaşık 10 bin metrekarelik küçük bir Ermenistan öngörüldü. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti 1828 sınırını aşmış oluyordu. Bazı Ermeni birlikleri bunu kabul etmeyip top atışı başlatmış, bir kısmı ise güneyde İngilizlerle birleşip Türklere karşı savaşmaya başlamıştı. Gürcülerle Türk tarafının yaptığı Batum Anlaşmasına göre Kafkasya demiryollarının %24 lük kısmı Osmanlı yönetiminde kalacaktı. Ahıska ve Ahılkelek bölgeleri ve bazı küçük yerleşim yerleri Osmanlı Devleti'ne bırakılarak 1828 sınırına ulaşıldı. Batum görüşmelerinde Osmanlı Yetkililerinin Azerilerle 4 Haziran tarihinde yaptığı anlaşmanın dördüncü maddesine göre Osmanlı Devleti Azerilere askeri destek vermeyi taahhüt etti.[58] Azeri temsilciler henüz anlaşma imzalanmadan 2 gün önce bu desteği talep etmişti.[59] Çünkü Bakü'de Ermeni tehdidi devam ediyordu. Ayrıca Azeriler askerlikten muaftı; oysa Gürcü ve Ermenilerde silah vardı. Bu nedenle Kafkas Ordusu oluşturulup Nuri Paşa komutasında 15 Eylül'de Bakü'yü Ermenilerden kurtarmak için bölgeye gönderildi.[60]

Batum anlaşmalarının tamamı karşılıklı teati edilmediği[61] için ve Osmanlı Devleti yenik ayrıldığı için yürürlüğe konulmadı. Fakat bu anlaşmaların bir sonucu olarak Türk ordusu Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'ya askeri yardımda bulundu. Batum'da halledilemeyen meseleler için İstanbul'da yeni bir konferans kararı alın-

---

[57] Sürmeli, *Türk- Gürcü İlişkileri*, s. 142.

[58] Anlaşmalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları...*, s. 606-640.

[59] Azerilerin resmi müracaatından çok daha önce Osmanlı devlet adamları bölgeye asker göndermeyi kararlaştırmıştı. Bölgeye gönderilecek ordunun Azeri askerlerden oluşturulduğu izleniminin verilmeye çalışılması ve hatta isminin *Kafkas İslam Ordusu* olarak belirlenmesi gibi çözümler Almanların tepkisini çekmemek adına getirilen çözümlerdi. Vasıf Gafarov, "Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Kafkasya'da Osmanlı- Alman Çatışması ve Osmanlı- Alman Protokolü (23 Eylül 1918)", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, S. 2, Aralık 2017, s. 101.

[60] Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 527-538.

[61] Almanya da bu anlaşmaları tanımadı. Kılıç, " Türk-Alman Kaynakları...", s. 202-203.

dı. Bu konferansa Kafkasya cumhuriyetleri ile ittifak devletleri katılacaktı.[62] Bu arada Brest Litovsk Anlaşmasında öngörüldüğü gibi Haziran-Temmuz aylarında *Elviye-i Selase'de* halkoylaması yapıldı. Halkoylamasına göre bölge halkının neredeyse tamamı Türk yönetiminde[63] kalmayı tercih etti ve Ağustos 1918'de de Osmanlı Devleti'ne katıldı.[64]

Batum'daki müzakerelerin sona ermesinden sonra, Mavera-yı Kafkasya Hükümetinin eski başkanı Çhenkeli Almanya'daki Gürcü Misyonu'nun başı olarak Berlin'e gitti. Kendisine Mavera-yı Kafkasya'daki Alman tarım kolonistlerinin temsilcisi olarak Profesör Bernstein da eşlik etti. Bu seyahatin amacı Alman resmi çevreleri ve kamuoyunu, Gürcistan'ın Almanya koruması altında olmasının Almanya'nın menfaatine olacağı konusunda ikna etmekti. Bu tarihlerde Alman gazeteleri de Gürcü liderlerin çeşitli açıklamalarına yer veren makaleler yayınlamaya başladı. 30 Mayıs'ta *Vossische Zeitung'ta* yayınlanan makalede Chenkeli ile yapılan bir röportaja dayanarak Gürcistan'ın stratejik ve ekonomik önemin-den bahsediliyordu. Yazıda ayrıca Chenkeli'nin son Mavera-yı Kafkasya olaylarına dair yorumuna da ayrıntılı şekilde yer verilmişti. 28 Haziran'da, *Norddeutsche* Bernstein'ın Mavera-yı Kafkasya'nın maddi kaynakları hakkında verdiği bir konferansın tamamını sayfalarına taşıdı. Bu konu Alman basınında geniş çapta ele alındı. Delegeler ayrıca von Kühlmann tarafından resmen ka-

---

[62] Çağlayan, "İngiliz Belgelerine Göre...", s. 6.

[63] Brest Litovsk Barış müzakerelerinin ilk günlerinde Elviye-i Selase halkı yaklaşık 40 yıl Rus hâkimiyetinde kalmasına rağmen Türkiye ile birleşme isteğini çeşitli tarihlerde gönderdikleri beyanname ve telgraflarla Osmanlı makamlarına, müttefik devletler yetkililerine ve Rusya'ya bildirmişti. Selami Kılıç, "Türk- Alman Belgeleri Işığı Altında "Elviye-i Selase" ve Enver Paşa'nın Oluşturduğu Kafkas Komitesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 7, 1997, s. 183.

[64] Kurat, *Türkiye ve Rusya, s.* 493. İngilizlere göre 17 Ağustos'ta İstanbul'dan gönderilen bir telgrafta belirtildiğine göre 19 yaşından büyük tüm erkeklerden oluşan 87.048 nüfusun 85.129'u Türkiye ile yeniden bir araya gelmeyi kabul etmişti. Plebisitin ardından Türkler mültecilerin geri dönmesine izin verme olasılığını tartışmaya başladı. İngilizlerin iddiasına göre nüfus dengesi Türk ileri harekatı sonrasında Türkler lehine değiştirilmişti. *IOR*/L/PS/18/C191. Kars, Ardahan ve Batum bölgesi nüfusu Rus hakimiyeti süresince bölgedeki Türk ve Müslüman halkın göçe zorlanması ile sistemli olarak Müslümanlar aleyhine değiştirilmeye çalışıldı. Bu siyaset gereği bölgeye Rusya'nın çeşitli bölgelerinden Hristiyan nüfus yerleştirildi. Selçuk Ural, "Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selase'de Yaşanan Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47, Bahar- 2011, s. 649.

bul edildi. Böylece Berlin'deki Gürcü misyonu propagandayı etkili bir şekilde uygulamakta Almanlar da açık destek vermekteydi. Batum'daki Alman askeri temsilcisi General von Lossow da Gürcistan Misyonuyla fiilen irtibata geçildiğini Berlin'e bildirdi. Almanların serbestlik tanıdığı Gürcülerin bu durumu İstanbul basınına da yansıdı. 8 Temmuz tarihli bir İstanbul basın telgrafında, Berlin'deki delege Bernstein'ın Yeni *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işgal ettiği topraklardaki Alman sömürgecilerin Gürcüler tarafından yerel karışıklıklara karşı korunması gerektiğine* dair yaptığı açıklama üzerine "Güney Kafkasya (Müslüman) Komitesi" nin protestosuna dair habere yer verildi.[65]

Diğer yandan Alman basınının Kafkasya'daki Türk politikalarına karşı gösterdiği hassasiyet kendisini gün geçtikçe hissettirecekti. İngilizlere göre Haziran ayı başından itibaren Pan-Alman güdümlü yürütülen basındaki Türk karşıtı propaganda Alman hükümeti tarafından da destek görmekteydi. Macar gazeteci Benedek, Bern'deki Avusturya-Macaristan sefaretinin de teşvikiyle, Fuad Selim Bey ile bir röportaj gerçekleştirmişti. Bu röportajın ana noktaları 27 Mayıs tarihli *Neue Zürcher Zeiung'*da yayınlanmıştı: *a-Kafkasya sorunu bugün Türkiye'nin çıkarlarının tam merkezindedir", b- Mezopotamya ve Filistin, güçlü müttefiklerimizin yardımlarıyla cesur ordularımız tarafından özgürleştirilecektir."* şeklinde ifadelerin yer aldığı bu röportaj Avusturya-Macaristan basınında sansüre uğramışsa da Alman gazetesi *Deutsche Tageszeitung'*da yayınlanan iki makalede eleştirilmişti. Alman gazetesinin yaptığı yorumlarda Türk ordusunun Brest Litovsk sınırını geçtiği ifade ediliyordu. Yalnızca Türkiye'nin değil, Almanya'nın da en önemli savaş hedeflerinden biri İngilizlerin işgal ettiği yerleri geri almak olmalı ve bunun için Türk askeri ağırlık merkezini güneyden kuzeye ciddi biçimde değiştirmeliydi. Ayrıca, Türkiye'nin enerjisini kendi bütünlüğünün sağlanması yönünde kullanmasının daha iyi olacağı, Kafkasya'nın Almanya'nın ihtiyaç duyduğu miktarlarda hammadde üreten ve önemli ulaşım hatları olan bir bölge olduğu, Türklerin Kafkasya'yı fethetmek istemesinin Ermenilerin bölgeden ayrılmasına yol açabileceği, Türk devlet adamlarının Mavera-yı Kafkasya Cumhuriyeti ile ilgili niyetlerine dair şüpheleri gidermeleri gerektiği ve Berlin'deki Kafkasya delegelerinin Almanya'nın her yerinde bağımsız olmalarını sağlayan ve destek-

[65] *IOR*/L/PS/18/C191.

leyen Alman İmparatorluğu ile yakın dostluk ilişkileri kurma isteğini dile getirmeleri gibi konulara da yer verildi.[66]

İngiliz İsthbaratına göre Alman gazetelerinden *Kreuzzeitung'un* 5 Haziran 1918 tarihli sayısında yer alan bir yorumda Türkiye'nin Arabistan, Mezopotamya, Suriye, Filistin'i yeniden elde etmek için çaba harcaması gerektiği ifade edilmişti.[67] Oysa Türklerin Kuzeydeki nüfuzunun artması, Almanya ve Rusya'yla çatışmasına yol açıp ona üstlenemeyeceği bir yük yükleyecekti. Türkiye'nin eski sınırlarına ulaşmak amacıyla verdiği mücadelede Almanya garanti vermişti. Ancak bu garanti yalnızca bu kadarla sınırlı olabilirdi. Dolayısıyla Almanlar Türkiye'nin hırslarına karşı çıkma hakkına sahipti. Alman basını daha da ileri giderek Mavera-yı Kafkasya halkının Türkiye ile birleşme arzusunda olmadığını ve Türklerin Bağdat'taki İngilizlerle ilgilenmelerinin daha iyi olacağını ifade etmişti. Diğer yandan 20 Haziran'da *Neue Zürcher Zeitung*'da ifadelerine yer verilen Bern Sefiri Fuat Selim Türk birliklerinin ilerleyişinin insani nedenlerle olduğunu açıklamıştı. [68]

Mavera-yı Kafkasya Hükümeti'nin 27 Mayıs'ta sona ermesinden sonra Türk delegeleri, üç yeni cumhuriyetle müzakerelerde bulunmak üzere Batum'da kalmışlardı. 10 Haziran'da Ermeni Ulusal Konseyi tarafından İstanbul'da barış antlaşmaları yapılacağı ilan edildi. Batum'da yapılan anlaşmalar bölgesel sorunları çözüme kavuşturmaya yönelikti. Türkiye üç cumhuriyeti tanımış ve aynı zamanda Gürcistan Cumhuriyeti'nden ve Erivan Hükümetinden yeni taleplerini dile getirmişti. Diğer meseleler daha sonra İstanbul'da yapılacak bir konferansta çözülecekti. İngilizlere göre Azerbaycan ile barışın imzalanması hakkında detaylı bir bilgi mevcut değildi ve muhtemelen Türkler ve Tatarlar (Azeriler) kendilerini savaş halinde görmüyorlardı. Nitekim Trabzon görüşmelerinin başarısızlığı sırasında Mavera-yı Kafkasya yönetiminden neredeyse ayrılmışlardı. Ayrıca Tatarların hedefinde hiçbir toprak talebi bulunmuyordu.[69]

Batum'da yapılan anlaşmalarla Gürcüler, Tiflis hükümetinin Ahıska ve Ahılkelek bölgelerini terk etmek zorunda kaldılar. İngi-

---

[66] *IOR*/L/PS/18/C191.

[67] Türklerin İngiliz işgali altındaki bölgelerde faaliyet göstermesinin kendi menfaatlerine olacağı, Brest Litovsk'ta belirlenen sınırlarına geri çekilmesi gerektiği yönünde talepler Alman Devlet adamları tarafından Osmanlı Devleti yetkililerine iletiliyordu. Kılıç, "Türk-Alman Kaynakları....", s. 202.

[68] *IOR*/L/PS/18/C191.

[69] *IOR*/L/PS/18/C191.

lizlere göre bu bölgeler Ermeni platosunun kuzey bölgesini oluşturuyor ve Karadeniz'e giden demiryolunun geçtiği alanın stratejik olarak en etkili mevkilerinde yer alıyordu. 1828-29 Rus-Türk Savaşı'ndan önce Türkiye'ye ait olan bu bölgeler Rusya'nın eline geçtikten sonra *Türk Ermenistanı'*ndan gelen mültecilerle kolonileştirilmişti. Erivan Ermenistan Cumhuriyeti ise Gümrü'den- Çulfa'ya demiryoluyla geçilen, her iki kent de dahil olmak üzere, Erivan Hükümeti'nin toplam topraklarının yaklaşık üçte biri oranındaki bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Bu durumda İran ile Gürcistan ve Erivan Cumhuriyeti arasındaki ortak sınırlar en aza indirilmiş ve böylece Ermenistan Cumhuriyeti Türkiye ve (Tatar) Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından hemen hemen kuşatılmıştı. İngilizlere göre Rusların elindeki Maku (Gürbulak'a 5 km yakınlıktaki Azeri kenti) bölgesinin Türklerin eline geçmesi bu sınırda Türkler açısından sürekliliği sağlamıştı. Türkler Gümrü-Çulfa hattına ilave olarak Gümrü-Gence yoluyla Bolşevik koalisyonunun elindeki Bakü'ye ulaşan demiryolunun doğusundaki Hacıkabil İstasyonuna kadar olan hattı ele geçirmişti. Gümrü- Gence arasındaki bu hat Tiflis'in güneydoğusundaki Karadeniz hattına kavşak oluşturuyordu. Bununla birlikte Almanlar Tiflis'te olduğu için Türklerin buraya kadar ilerlemesi mümkün görünmüyordu. Nitekim yeni gelişmeler Almanların bölgede askeri hareketliliğine sahne olmuştu. 14 Haziran'da Poti-Tiflis Demiryolunun Almanların kontrolü altında olduğu belirtildi ve artık bölgedeki istasyonlarda Alman bayrağı dalgalanmaya başlamıştı. Diğer yandan Batum'da iki tarafın gizli görüşmelerinde anlaşıldığı gibi 18 Haziran'da 3.000 Alman askeri Poti'ye indi. Tiflis'in Alman kuvvetleri tarafından işgali 1 Temmuz'da duyurulmuş ve ardından bir Alman propaganda gazetesinde fotoğraflarla teyit edilmişti. Alman güçleri Türklere karşı bölgede önlemler almıştı. Türk birlikleri de Karakilise-Akstafa yoluyla Gümrü ve Gence arasındaki iletişimlerini sürdürmeye çalışıyordu. İngilizler bu stratejinin aslında Almanların Ukrayna'da uyguladıkları politikayla aynı olduğunu düşünüyordu. Çünkü Almanlar tıpkı Şubat 1918'de Brest Litovsk görüşmelerinde Rada'nın talebi ile Bolşevik baskısına karşı Ukrayna'ya girdikleri gibi Gürcistan Hükûmetinin daveti ile Türk baskısına karşı[70] düzeni korumak bahanesi ile şimdi bu bölgeye gelmişlerdi.[71]

---

[70] Çağlayan, "İngiliz Belgelerine Göre...", s. 7.
[71] *IOR*/L/PS/18/C191.

İngilizlere göre bölgedeki Ermeniler tıpkı Romenler gibi ayrı tutulmuş ve onlara dayatılan her şartı kabul etmek zorunda kalmışlardı. Almanların Türklerin bölgede ilerleyişinden duyduğu rahatsızlık 24 Haziran'da von Kühlman tarafından yapılan açıklama ile tekrarlandı. Kühlman bölgede oluşan yeni durum için İstanbul'da bir konferans düzenlenip meselenin çözüleceğini de ifade etti. İngilizlere göre aslında bu açıklama henüz iki hafta önce imzalanmış Batum anlaşmalarının görmezden gelindiğini ifade etmekte ve hatta Almanya'nın Brest Litovsk anlaşmasının esas alınmasını benimsediği anlamına gelmekteydi.[72]

İstanbul Konferansı 19-24 Haziran 1918 tarihlerinde gerçekleşti. Konferans Üç Güney Kafkas Devletinin sınırlarının belirlenmesi, siyasi, ekonomik ilişkileri tanımlamak amacıyla düzenlenmişti. Cemal Paşa başkanlığında Almanya, Avusturya, Bulgaristan temsilcilerin desteğinde Üç Kafkas Cumhuriyetinin yaklaşık 40 delegesinin katılımı ile yapılan konferansa katılan Gürcistan delegelerinden Gegechgori, Osilidze, Jordanya, Rachvelli, Kvazva; Ermeni delegelerinden Aharonyan, A. Hatisyan, Papacanyan, General G Gorganov; Azeri (Tatar) delegelerinden Mehmed Emin Rasul-zade, Ahmed Cevdet gibi isimler üç yeni hükümette lider kişiliklerdi. Konferans sonucunda, 4 Temmuz'da üç devletin her birinin yetkilileri ve Türkiye arasında üç ek sözleşme imzalandı. Bunlar: Diplomatik ilişkileri düzenleyen 14 maddelik bir barış anlaşması; ticari bir anlaşma ve Türkiye'ye savaş sırasında demiryollarının kullanımını sağlayan bir diğer anlaşma şeklindeydi. Konferans her ne kadar İstanbul'da yapılmışsa da gerçek ağırlık merkezinin Berlin olduğu iddia ediliyordu. Hatta kararlaştırılan düzenlemeleri revize etmek için Berlin'de ikinci bir konferans dahi toplanmıştı. Bu iddiaya göre Mavera-yı Kafkasya delegeleri İstanbul'u yalnızca yolculuklarında bir sahne olarak görmekte ve son söz için Berlin'e bakmaktaydı. Alman yöneticiler üç Kafkas Cumhuriyeti ile yapılacak müzakerelerde Brest Litovsk şartlarının temel alınması gerektiğini Türkiye'ye bildirmişti. Bu da Almanya'nın Batum Anlaşmalarını ve İstanbul Anlaşmasını kabul etmediği anlamına geliyordu.[73]

İstanbul Konferansında Türk tarafı ve Almanlar bu üç cumhuriyet delegeleri ile gizli görüşmeler yapmıştı. İstanbul'daki Ermeni delegeler Türk basınıyla uzlaşmacı görüşmelerde bulunmuş-

[72] *IOR*/L/PS/18/C191.
[73] *IOR*/L/PS/18/C191.

tu. Türk basınında Türk-Ermeni ilişkilerinin yeni durumuna dair yazılar yayınladı. Hatta iddiaya göre Ermeni delegeler *Türk Ermenistanı* bölgesinin geleceği ile ilgilenmekten vazgeçmişlerdi. Bildirildiğine göre Türk Hükümeti Gümrü ve Batum bölgelerinden başlayarak Ermeni mültecilerin kademeli olarak ülkelerine geri gönderilmesi için Ermeni delegeleriyle anlaşmıştı. Fakat anlaşıldığına göre bu mülteciler 1915'te Türk Hükümeti tarafından gönderilen Türk Ermenilerini kapsamıyordu. İngilizlere göre Ermenilerin bu tutumu Türk yanlısı oldukları için değildi. Uluslarının ve devletlerinin devamı için Türkleri karşılarına almak istememişlerdi. Ermenilerin Türk tarafını desteklemesinin diğer nedeni Gürcülere karşı destek sağlamaktı. Diğer yandan Almanya ile de irtibatı sürdürmüşlerdi. Yine iddiaya göre Alman Hükümeti İstanbul'daki Ermeni delegeleri ile birlikte Alman koruması altında birleşik bir Ermeni Devleti için çalışıyordu. Nitekim bu devlet içerisinde *Türk Ermenistanı* da yer alıyordu. Türk birliklerinin ilerleyişi sırasında bir Ermeni heyeti 22 Haziran'da İstanbul'daki Alman Büyükelçisine protesto telgrafı göndermişti. Bu süreçte Ermeni delegeler Temmuz ayının ortasında İstanbul'dan Berlin'e gittiler ve Cenevre'deki Taşnaksütyun partisinin temsilcisi ile bir konferans düzenlediler. Bu konferansa, Ermeni kolonisi tarafından yürütülen Türk karşıtı propagandayı durdurmak amacıyla İsviçre'ye gönderilen Türk Hükümeti'nden Halacıyan Efendi de katılmıştı. Dolayısıyla Türk Hükümeti Alman-Ermeni entrikasının farkındaydı.[74]

Batum'daki görüşmeler sırasında, Moskova basınının iddiasına göre Almanya savaş sırasında Dörtlü İttifak'ın Mavera-yı Kafkasya demiryollarını kullanması karşılığında Türkiye'nin Batum'dan geri çekilmesini önermişti. Bu istek Türkler tarafından reddedilmiş fakat daha sonra İstanbul Konferansı sırasında Almanya bölgesel olarak Türkiye'ye ait olmakla birlikte, Batum'un serbest bir liman olarak kullanılmasına ilişkin Gürcü iddiasını desteklemişti. İstanbul Konferansı ve sonrasında Gürcistan'ın Almanya'dan aldığı diplomatik destek Türk Hükümetini oldukça rahatsız etti. Diğer yandan Gürcistan delegasyonu lideri Gegeçgori 28 Haziran'da yani İstanbul Anlaşması imzalanmadan önce fiili olarak Berlin'deki Chenkeli'ye katıldı. 27 Ağustos'ta imzalanan ve Brest-Litovsk'un tamamlayıcısı olan Rus-Alman anlaşmalarında, Almanya'nın Gürcistan'ın yanı sıra Estonya ve Livonya'nın bağım-

[74] *IOR*/L/PS/18/C191.

sızlığını Bolşevik Hükümetine kabul ettirmesi Gürcistan'ı Almanya'ya daha da yakınlaştırdı ve Gürcüler Almanya'nın desteğiyle Batum'u ele geçirebileceklerine daha da fazla inanmaya başladı.[75]

İstanbul Konferansında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak talepleri Türkiye tarafından Gürcistan ve Erivan'a karşı desteklendi. İngilizlerin bölgedeki Müslüman ülkelere dair bir raporuna göre Azeriler Türk birliklerinin ilerlemesi ile bölgede yapılacak bir restorasyonu tercih etmekteydi. Rusya'nın bölgede etkisiz hale gelmesi ile Nisan ve Mayıs aylarında Ermenilerle girişilen çatışmalar sonrasında bölge Müslümanları Türk desteğine daha da ihtiyaç duymuştu. Esasen Azeri delegeler Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Türkiye tarafından ilhak edilmesini kabul etmişlerdi. Diğer yandan İngilizlerin Bakü'ye girmesi ile zaten var olan Anglofobi daha da artmıştı. İngilizlere göre Bakü sorunu Tatarları ve onların aracılığıyla Türkiye'yi Almanya ile çatışmaya sokmuştu. İstanbul Konferansında Azeri delegelerinin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sermaye merkezi olarak gördükleri Bakü'nün ele geçirilmesi için Türk-Alman askeri yardımı talep ettikleri ve Almanların da buna "itirazda bulunmadığı" söylenmişti. İngilizlere göre Azeriler "Almanya'nın ihtiyaç duyduğu resmi güvenceleri" veriyorlardı ve muhtemelen bu güvenceler Bakü petrol sahalarının kullanımı ve nakli ile ilgiliydi.[76] Fakat 1918 Ağustosunda Rus-Alman tamamlayıcı ek anlaşması ile Almanlar bazı haklar elde etmişti.[77] Yani Almanya'nın İstanbul'da Azerilere kaçamak cevaplar verirken Rusya ile anlaşması bir petrol sahası olduğu kadar önemli bir iletişim merkezi de olan bölgede Azerbaycan'ın özerkliğini ve hatta Türk himayesini kabul etmediği anlamına geliyordu.[78]

İngiliz İstihbaratının değerlendirmesine göre; genel olarak bakıldığında Brest-Litovsk'taki müzakereler sırasında görüldüğü

---

[75] *IOR*/L/PS/18/C191.

[76] Almanlar Azeri delegelerle yaptıkları gizli görüşmelerde petrol üretiminden Almanya'ya sabit bir pay verilmesini ve Bakü-Batum petrol boru hattının kontrolünün Almanya'ya bırakılmasını talep etmişti. Çağlayan, "İngiliz Belgelerine Göre...", s. 7.

[77] Osmanlı Devleti'nin Bakü'den vazgeçmeyeceğinin anlaşılması Almanları bu kez Rusya ile ittifaka itti. Bakü'de Osmanlı yönetimini görmek istemeyen iki devlet 27 Ağustos 1918 tarihinde Brest Litovsk Anlaşmasını tamamlayıcı bir ek anlaşma yaparak Bakü'de Sovyet nüfuzunun sağlanması karşılığında Almanların sabit oranda petrol teminatı alması konusunda anlaşmıştı. Çağlayan, "İngiliz Belgelerine Göre...", s. 7; Kılıç, "Türk-Alman Kaynakları...", s. 215-218; Çolak, *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti,* 236-237.

[78] *IOR*/L/PS/18/C191.

gibi Türk siyasetinin Güney Kafkasya'daki hedefi nüfus açısından etkin olan Müslüman unsurlarla birleşik bir *Trans-Kafkasya* Devleti oluşturmaktı. Nitekim bölge Müslümanları da hakim durumda kalmak için Türkiye'ye güveniyordu. Kars ve Batum gibi Mavera-yı Kafkasya'nın stratejik ve ticari anahtarları vazifesindeki bölgelerin Türkiye'ye geri verilmesi bölgede Türk hegemonyasının etkili olacağına dair önemli bir fikir veriyordu. Barış Anlaşmasının Türk basınında[79] yayınlanmasının ardından Kafkasya meselesi özellikle nüfus temelli olarak tartışılmıştı. Bölgede yaşayan 11 milyon nüfusun 7'sinin Müslüman olduğu basında yer almakla birlikte Enver Paşa tarafından da dile getirilmişti. İngilizler bu iddianın esasında Almanya'nın Rusya'nın Avrupa sınırındaki bölgeleri için dile getirdiği iddiaların benzeri olarak öne sürüldüğünü ifade ediyordu. Alman birlikleri ilerlediğinde Türk birlikleri de ilerlemişti. Almanların gerekçesi Batı Avrupa kültürünü Bolşevik karmaşasından korumaktı. Türkler birlikleri de Mavera-yı Kafkas Müslümanlarını Ermenilere karşı savunmak için harekât düzenlemişti. İngilizler bu harekatla Türklerin Müslüman halk aracılığıyla bölgede kalıcı şekilde egemen olma hedeflerini ortaya koyduğunu, ayrıca Bakü petrol endüstrisinden de faydalanmayı amaçladıklarını ileri sürüyordu. Fakat bu plan Alman müdahalesi ile neredeyse tamamen hayal kırıklığı ile sonuçlandı. Bağımsız Gürcistan Cumhuriyeti Türk denetiminden tamamen çekildi ve Baltık illeri veya Ukrayna gibi tamamen Alman nüfuz alanına geçti. Bölgede kurulan Ermeni Cumhuriyeti Almanya'nın Kafkas emellerini kontrol etme oyunu için ikinci bir piyondu. Son olarak Mavera-yı Kafkasya'nın ekonomik refahının ve Türkiye'nin özel nüfuzunu korumayı ümit ettiği Azerbaycan Cumhuriyeti'nin doğal başkenti ve sermayesinin anahtarı Bakü ise Türkiye'nin harekâtı ile Almanya-Rusya anlaşmasında yer almışsa da Ermeniler ve İngilizler tarafından işgal edildi. Neticede Türkiye hedeflerini gerçekleştiremedi. Almanya ise Gürcistan'ı korumasına almasına rağmen sosyal demokrat bir hükümetle Alman hükümetinin istikrarlı bir ittifakı söz konusu olamazdı. Almanlar Erivan Cumhuriyeti aracı-

[79] Türk basını müzakere sürecini de ayrıntılı bir şekilde irdelemişti. Görüşmelerin kesintiye uğradığı dönemde Rusya'nın barışa yanaşmaktan uzak oluşu Osmanlı kamuoyunda Bolşeviklere karşı kuşkuya neden olmuştu. Zehra Aslan, "Brest Litovsk Müzakerelerinin Türk Kamuoyuna Yansımaları (Aralık 1917- Nisan 1918)", *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler,* ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon 2017, s. 283-307.

lığıyla Türk-Ermeni meselesinde bir söz hakkı elde etmişse de 1915 olaylarında destek görmedikleri Almanlarla Ermenilerin uzun süreli ittifakları mümkün görünmüyordu. Ermeniler savaşın nihai sonucuna göre geçici bir ittifak yapmayı hedeflemiş olmalıydı. Almanya Bolşeviklerle anlaşarak Bakü petrolünün çıktı kotasını almaya hak kazanmışsa da bu kazanım Bakü'nün Türklerin eline geçmesiyle kaybedilmişti. Bütün bu açılardan bakıldığında Almanların kazanımları yanıltıcıydı. Nitekim iddia edildiğine göre Almanlar Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak bir anlaşmadan da korkuyorlardı. Alman basını Ağustos ayında bu konuyu gündeme getirmişti. Almanlara göre Türkiye'nin Kafkasya ve ötesindeki genişlemelere karşılık olarak İngiltere lehine Mezopotamya ve Arabistan'dan vazgeçmesi mümkündü. İngilizler ise Türk tarafının böyle bir eğilimde olmadığını düşünüyorlardı.[80]

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı mücadele verdiği Kafkas Cephesi büyük güçlerin önem verdiği oldukça stratejik bir bölgeyi kapsıyordu. 1914 yılında başlayan savaşta Türk- Rus mücadelesi Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgesinin Rus işgaline maruz kalmasıyla sonuçlanmıştı. Fakat 1917 yılı başlarında Rusya'da ortaya çıkan ihtilal bölgedeki dengeleri sarsmıştı. Kafkasya'nın itilaf ve ittifak güçleri tarafından taşıdığı değer savaşın sonlarına doğru stratejik hamleleri değiştirmiş, bölge müttefik devletlerin dahi çatışma alanı olmuştu.

Bölgedeki stratejik noktalara hakim demiryolları, petrol ve özellikle savaş sanayii için gereken bazı değerli madenlerin varlığı Kafkasya'yı Rus-Alman-İngiliz ve Türk mücadelesinin en önemli alanlarından biri haline getirmişti. 1917 yılında patlak veren ihtilal ile Rusya'nın savaştan çekilmesi sonucunda bölgede ortaya çıkan otorite boşluğu gerek büyük güçlerin gerekse bölgedeki unsurların çıkar çatışmalarını da beraberinde getirdi. Kafkasya'da çoğunlukta bulunan Müslümanların kuracağı bir devlet Rusya ile Osmanlı Devleti arasında tampon görevi yapacağı gibi ve bölgede önemli bir güç unsuru olacaktı. Kafkasya'da çok zayıf da olsa Rus nüfuzu devam etmekteydi. Ayrıca Almanya İngiliz politikalarına karşı hamleler atmak istiyorken, İngilizler sömürge yollarını korumak amacıyla önemli bir geçiş güzergâhı olmasının verdiği en-

[80] *IOR*/L/PS/18/C191.

dişelerle ve henüz diğer cephelerde savaş devam ederken Almanlarla bu bölgede çatışma yaşanmasını gerektirecek gelişmeleri arzu etmemişti. Bölgede güçlü bir devletin varlığı bir diğerinin işine gelmemiş, Kafkasya'daki ulusların yürüttüğü politikalar ve ortaya çıkan gelişmeler taraflarca yakından takip edilmişti.

İngilizlere göre Brest Litovsk Anlaşması sonrasında Rus Birliklerinin Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesinden tahliyesi sonrasında ortaya çıkan asayişsizliklerin Türk ordusu tarafından engellenmesi bu kez iki müttefik olan Osmanlı Devleti ve Almanya'yı karşı karşıya getirdi. İki müttefik çeşitli hesaplarının olduğu Kafkasya konusunda anlaşmazlığa düştü ve bu anlaşmazlık bölgedeki unsurların takip ettiği siyasetle de yakından ilgili bir şekilde sürdü. Bölgedeki Gürcü, Ermeni ve Azeri unsurların kendi çıkarları doğrultusunda dayandıkları büyük devletlerin bölgedeki politikalarının en önemli unsurları Batum, Ermeni meselesi ve Bakü petrolleri gibi kilit noktalarda toplandı. Brest Litovsk Anlaşması ile Kars Ardahan ve Batum'un Türklere bırakılması Mavera-yı Kafkas yönetimi tarafından kabul görmeyince Trabzon Konferansı ve Batum Konferanslarında bölgedeki sorunlara çözüm arandı. Diğer yandan Türk birliklerinin 1914 sınırını geçmesi ve bölgedeki Müslümanların destek çağrısına cevap vererek yeni taleplerle barışa yanaşmak istemesi Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya ile çatışma yaşamasının en temel nedenini oluşturdu.

İngilizlerin yakından ilgilendiği Kafkasya'da Türk ilerleyişinden endişe duyulmuşsa da bu konu üzerinde Almanya ile Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya gelmesi esasen İngiliz politikası için bir fırsattı. İngilizler bu çatışmadan memnuniyet duyan taraftı. Neticede iki müttefik bölgede çatışma yaşarken adeta zaman kazanan İngilizler Mondros Ateşkes Anlaşması sonrasında bölgeyi işgal ederek çıkarlarının zarar görmemesini sağladı.

Kaynakça

Aslan, Zehra, "Brest Litovsk Müzakerelerinin Türk Kamuoyuna Yansımaları (Aralık 1917- Nisan 1918)", *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler,* ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon 2017, s. 283-307.

Çağlayan, Kaya Tuncer, "İngiliz Belgelerine Göre Transkafkasya'da Osmanlı-Alman Rekabeti", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (4-8 ;Ekim 1999),* III. Cilt I. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s. 1-7.

Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Gafarov, Vasıf, "Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Kafkasya'da Osmanlı- Alman Çatışması ve Osmanlı- Alman Protokolü (23 Eylül 1918)", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2017, s. 99-144.

IOR/L/PS/18/C191 *(Memorandum on Turco-German Relations Over the Caucasus)*

Karaçavuş, Ahmet, "Şubat'taki Burjuva Devriminden Bolşevik İhtilali'ne Kafkasya'da Siyasi, Askeri, Sosyal ve Ekonomik Durum", *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler,* ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon 2017, s. 474-531.

Kılıç, Selami, "Türk- Alman Belgeleri Işığı Altında "Elviye-i Selase" ve Enver Paşa'nın Oluşturduğu Kafkas Komitesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 7, 1997, s. 173-202.

_____, *Türk- Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Ülke Kitapları, İstanbul, 1998.

_____, "Türk-Alman Kaynakları Işığında Sovyet İhtilali Sonrası Kafkasya", *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler,* ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon 2017, s. 173-228.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

_____, *Türkiye ve Rusya,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1990.

Okur, Mehmet, "Basra Körfezi ve Hindistan Yolunu Korumak: İngiltere'nin Karadeniz ve Kafkasya Siyaseti (1914-1920)", *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler,* ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon 2017, s. 145-171.

Öğün, Tuncay, "I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Basınında Rusya Müslümanları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 34(1) S. 97, Bahar- 2018, s. 81-108.

Önsoy, Rifat, *Türk- Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914),* Enderun Yayınları, Ünal Matbaası, İstanbul, 1982.

Rathman, Lothar, *Berlin-Bağdat: Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, haz. Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1982.

Sürmeli, Serpil, *Türk- Gürcü İlişkileri (1918-1921),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

Şahin, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

Ural, Selçuk, "Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Vilayât-ı Şarkiye'de Meydana Gelen Mülki ve İdari Sorunlar", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 9, Güz- 2010, s.9-27.

_____, "Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selase'de Yaşanan Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47, Bahar- 2011, s. 647-676.

ALMAN KAYNAKLARINA GÖRE BOLŞEVİK İHTİLALİ SONRASINDA OSMANLI DEVLETİ İLE ALMANYA'NIN KAFKAS HAREKÂTLARI

Yüksel KAŞTAN*

Giriş

Çanakkale Savaşlarının sonucu olarak 1917 yılında zor durumda kalan Çarlık Rusya'da Bolşevik Ayaklanması meydana gelir, çarlık düzeni yıkılır. Bolşevikler İttifak Devletleri ile Brest-Litovsk kentinde 3 Mart 1918 tarihinde yaptıkları Brest-Litovsk Antlaşması ile I. Dünya Savaşı'ndan çekilir. Kafkaslarda birden bire Rus denetimi uzaklaşınca birbiri içine girmiş çeşitli halklar arasında bir karmaşa ortaya çıkar. 1917 yılının Eylül ayında Tiflis'te düzenlenen yöresel Kafkasya Bolşevikleri Kongresi'nde yörenin çeşitli halklardan oluşan nüfus dağılımı ve nüfusun azlığı nedeniyle tam olarak milliyetçiliğin öne çıkarılarak bağımsızlığın mı, yoksa federatif bir yapının mı kabul edileceği hususunda bir sonuca varılamaz.[1]

Bolşevik İhtilali sonrasında Menşeviklerin ağırlıklı olduğu Kafkaslarda Türklerden Caferof, Gürcülerden Chengeli ve Ermenilerden M. Babacanyan önderliğinde oluşan bir heyet bölgeye gönderilir ve yapılan görüşmeler sonrasında "Kafkaslar Ötesi Komiserliği" oluşturulur. Bölgede yapılmak istenen federal bir yapı oluşturulmasıdır. Ancak Kafkas halkları Rusya'ya bağlı kalmak istemeyerek federal bir cumhuriyet inancındadırlar. Rusya'daki geçici hükümet tarafından Kafkas temsilcilerinden oluşan bir "Transkafkasya Komitesi" oluşturur. Fakat bir süre sonra Gürcüler Bolşeviklerle ayrılığa düşerler ve Transkafkasya için Tiflis'te ayrı bir yönetim kurulması için girişimlere başlar. Kasım 1917'de

---

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, kastanyuksel@hotmail.com

[1] Kriegarchiv München, Verladeplan der Einschiffungsleitung Sevastopol 'Major Müller, für die Zeit vom 11. – 25, September, Sevastopol', 9. September 1918, 7. Bayer. Kav.-Brig., Bund 2, Akt 6; Wınfrıed Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918, Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, Wien-München, München, 1966, s. 174.

Türk, Gürcü ve Ermenilerin kendi içlerinde bağımsız olmak üzere "Transkafkasya Komiserliği" kurulur. Türkler Osmanlı Devleti, Gürcüler Almanya, İngiltere ve Rusya, Ermeniler de Rusya ile dostluk ve dayanışma arayışına girerler.[2]

Transkafkasya'da halkların bir arayış içinde olduklarından Almanya, Avusturya- Macaristan ve İngiltere'nin de dikkatindedir. Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun Berlin diplomatı Larisch son haftalarda Gürcülerde büyük bir hareketlenme olduğunu ve yakın zamanda bir ayaklanma olacağını Viyana'ya bildirir. Almanya'daki temsilciler Gürcistan, Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'dan oluşacak bir Federatif Cumhuriyet'in İttifak Devletlerince tanınması ve kendilerine güvence verilmesini isterlerken Türk ordusunun ileri harekete geçerek bir tehlike oluşturabileceklerinden bir güvence isterler.[3]

Gürcü liderler Matschabelli ve Georg Keresselidse 5 Aralık 1917 tarihinde Wesendonk'a gönderdikleri mektuba 17 Aralık 1917'de Alman Hükümeti adına Freiherr von dem Bussche eğer Kafkasya'da Rusya sınırları içinde bağımsız bir devlet oluşturulur ve resmi olarak Almanya ile temasa geçilirse, Alman Hükümeti'nin bu devleti tanıyacağı Mim Gürcü Komitesi'ne bildirir. 11 Ocak 1918'de Alman Genel Karargâhı'ndaki Yabancı Ordular Şubesi'ne ulaşan bir telsiz telgraf, Transkafkasya'da Gürcüler bağımsız bir Gürcistan için çaba gösterdikleri ve Almanya'nın desteğini istedikleri yer alır.[4]

a. Osmanlı Ordusu'nun Kafkaslarda İleri Harekâtı

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Brest-Litovsk Antlaşması gereği, Türk Ordusunun ileri harekâtı ile Osmanlı Devleti'nin 1914 yılı sınırına ulaşılarak Erzincan ve Erzurum kurtarılmıştır. Osmanlı Devleti ve Transkafkasya Hükümeti temsilcileri Kafkasya'ya barışı getirmenin çarelerini ararlarken, Sadrazam Talat Paşa Türklerin ve Gürcülerin üzerinde bir türlü uzlaşmaya varamadığı Batum vilayeti hakkındaki görüşlerini açıkça Bernstorff'a anlatmıştır. Talat Paşa bu görüşme sırasında Kafkaslardaki

---

[2] Nezavisimost Z. Avalov, *Grundlegend für die Geschichte Transkaukasiens*, jener Jahre: Kazemzadeh Transcaucasia, Paris 1924, s. 25-30; Hans W. Gatzke, "Zu den deutsch-russischen Beziehungen im Sommer 1918", in: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 3, Stuttgart 1955, s. 91.

[3] Georg Von Rauch, *Geschichte der Sowjet Union*, Stuttgart 1969, s. 64-77.

[4] Leo Trotzki, *Mein Leben*, Versuch einer Autobiographie, S. Fischer, Berlin 1930, s. 307-315; Gatzke, *Zu den deutsch-russischen Beziehungen*..., s. 67-98.

sınırların değişken olarak kabul edilmesi gerektiğini ve ayrıca Batum üzerinde ısrar etmediğini, çünkü sadece Müslümanların yaşadığı bölgelerin istendiğini özellikle belirtmiştir.[5]

Cemal Paşa 7 Mart 1918 tarihinde Alman Amirali von Rebeur Paschwitz ile yaptığı görüşmede, Batum'un Osmanlı Devleti için çok önemli olduğunu anlatarak Karadeniz'de Türk hâkimiyetinin sağlanması için Batum Limanı'nın Türklerin eline geçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Cemal Paşa bu durumun Almanya için de Karadeniz'in Türk hâkimiyetine geçmesi durumunda Almanların Berlin-Bağdat hattı yanında, İstanbul - Batum- Bakü üzerinden İran'a ve Asya'nın iç kısımlarına doğru yeni bir yola sahip olacağını anlatmıştır. Paşa, bu nedenle Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni güçlü bir devlet olarak görmesi, güçlü bir Türk donanmasının oluşmasını arzu etmesi ve bu husustaki gayretleri desteklemesinin kendileri için yararlı olacağını ifade etmiştir.[6]

Rusya'daki Bolşeviklerin iktidarını tanımayan Seyim-Maveray-ı Kafkas Cumhuriyeti, Brest- Litovsk Barış hükümlerini de tanımamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile anlaşmak için 14 Mart- 14 Nisan 1918 tarihlerinde yapılan Trabzon Konferansı'na 11 delege ile katılmışsa da Osmanlı Hükümeti'nden 6 Nisan tarihli notaya maruz kalmıştır. Notada; Brest-Litovsk Antlaşması'nın hükümlerinin tanınması, Seyim Hükümeti'nin derhal bağımsızlığını ilan ederek Rusya'dan ayrılması yer almıştır.[7]

Osmanlı Devleti 6 Nisan 1918'de Kafkas Hükümeti temsilcilerine bir ültimatom vererek "hem Brest-Litovsk Antlaşması'nın tanınmasını hem de Osmanlı Devleti ile kesin görüşmelerde bulunabilmek için, Transkafkasya Cumhuriyeti'nin kendisini bağımsız bir devlet olarak, Rusya'dan ayırdığını açıkça ifade etmesini" istemiştir. Türk ordusu ileri harekâtı ile Nisan sonlarında üç sancak sahasını almıştır. Bu ilerleme sonucunda 10 Nisan tarihinde Seym tarafından yetki verilen Çhenkeli Brest- Litovsk Antlaşması'nın

---

[5] Richard H. Kohn, *Die Russische Revolution in Augenzeugenberichte*, Berlin 1968, s. 340-345.

[6] Wolfdieter Bihl, *Österreich-Ungarn und die Fricdenschlüsse von Brest-Litovsk*, Wien-Köln-Graz, Bothmer, K. F. Von (1922), *Mit Graf Mirbach in Moskau*, 1970, Tübingen, s.13-16; Aleksander Fedorovich Kerenski, *Die Kerenski Memoiren*, Hamburg 1989, s. 439-455.

[7] Henri Barbusse ve diğ., *Der Kampf der Sowjet-Union um den Frieden*, Eine Dokumentensammlung (1917- 1929), Berlin 1929, s. 23-25; Gotthard Jaeschke, *Der Turanismus der Jungtürken-zur Osmanischen Aussenpolitik im Weltkriege*, Die Welt des Islams, Bd.23, Heft. 112, Leipzig 1941, s. 22-23.

hükümlerini kabul etmesine rağmen, 13 Nisan tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Savaşta başarılı olamayınca, kendisini bağımsız bir devlet olarak ilan eden Transkafkasya Cumhuriyeti Hükümet Başkanı ve Dışişleri Bakanı Çhenkeli'nin başkanlığında bir heyet Osmanlı Devleti ile kesin bir barış yapmak üzere Batum'a gitmiştir. Batum'daki barış görüşmeleri 2 Mayıs 1918'de başlamış ve 4 Haziran'a kadar devam etmiştir.[8]

Türkler için bu bölgelerin alınması hem daha önce kaybettikleri yerleri almak hem de Türk kökenli stratejik bölgelere ulaşabilmek ve Hazar Denizi ile Kafkaslara hâkimiyette önemliydi. Brest-Litovsk Antlaşması gereği Kars, Ardahan ve Batum'un Ermenilerce boşaltılmaması nedeniyle Türk ordusu ileri harekâtı başlamıştır. 5 Nisan'da Sarıkamış'ın, 15 Nisan 1918'de Kars'ın, 14 Nisan'da Batum'un ve 15 Mayıs 1918'de Gümrü'nün alınmasıyla 3 Haziran 1918 tarihinde Ermenistan ile Batum Antlaşması yapılmıştır.[9]

Osmanlı Devleti ile Maveray-i Kafkas Cumhuriyeti arasında 11 Mayıs - 4 Haziran 1918 tarihleri arasında düzenlenen Batum Konferansı'nda üç sancak bölgesinin Osmanlı Devleti'ne katılması sağlanırken Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin katılması ise Gürcülerle 4 Haziran 1918 tarihinde yapılan anlaşma ile Sürmelü, Nahçıvan, Revan-Arpaçayı arasında ve Aras solundaki Kamerli-Serdarabad Ovası ile Gümrü'nün Osmanlı Devleti'ne bağlanması Ermenistan tarafından kabul edilmiştir. Fakat Brest-Litovsk Anlaşması'na göre üç sancak için bölgede referandum yapılması gerekiyordu. Kağızman, Kars, Oltu, Ardahan, Artvin, Batum bölgelerinde Haziran-Temmuz 1918 tarihlerinde halkoylaması yapılmış, oylama sonucu oy çokluğu ile Osmanlı Devleti'ne katılma kararı çıkmıştır. Padişah Vahdettin 15 Ağustos 1918 tarihinde üç sancağın temsilcilerini "Huzur"a kabul ederek "Elviye-i Selase Ahalisine" başlıklı "Hattı- Hümayun"unu yayınlamıştır. Buna göre Hükümet de 11 Eylül 1918 tarihinde beş maddelik bir "Kararname" ile üç sancaktaki mülki idare düzenini belirlemiştir.[10]

---

[8] Ostdeutsche Allgemine Zeitung, 12 Mart 1918; Günter Rosenfeld, Sowjetrussland und Deuıschland (1917-1922), Berlin 1960, s. 1-2.

[9] Ronald Grigor, *Bakü Komünü, Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, Ekim, İstanbul 1990, s. 175-176.

[10] Avalof, *Grundlegend für die Geschichte*...s. 31-32; Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988, s. 123-124.

Rusya Kafkasya'dan vazgeçmek istememiş, Kafkaslarda hâkimiyetin Türklerin veya Almanların eline geçmesine tahammülü olmadığını açıkça ifade etmiştir. Bakü petrolü olmaksızın, zaten çökmüş olan Sovyet ekonomisinin ayakta durmasına imkan yoktu. Özellikle iç savaşın başlaması üzerine petrol Bolşevikler için hayati bir madde haline gelmiştir. Dolayısıyla Sovyet idaresi kurulur kurulmaz, Kafkasların ve özellikle Bakü'nün elde tutulabilmesi yolunda Sovyet liderleri tarafından hemen gerekli önlemlere başvurulmuştur. Rusya Transkafkasya'da Bolşevik idaresini kuramamış olsa da Bolşevikler Bakü'de oldukça kuvvetliydi. Bolşevikler Ermenilerin de desteğiyle 18 Mart 1918'de Bakü'de idareyi ele geçirmiştir.[11]

Brest-Litovsk'u takiben 11 Mayıs-4 Haziran 1918 tarihleri arasında toplanan Batum Konferansı, Bolşevik ihtilali sonrası bağımsızlık peşinde koşan Gürcistan ve Ermenistan ile Osmanlı Devleti'nin ortak sınırları üzerine bir mutabakata varmaları amacıyla düzenlenmiştir. Türk tarafının özellikle Ahıska ve Ahılkelek yöreleri üzerindeki istekleri Gürcü ve Ermeni heyetini Almanlara yakınlaştırmıştır. Konferans sonrası Osmanlı Devleti'ne bırakılan Ahıska ve Ahılkelek'in Gürcü yönetimi tarafından boşaltılmaması üzerine Osmanlı yönetimi Gürcistan'a nota vermiş ve bu durumda çaresiz kalan Gürcü hükümeti Tiflis'te bulunan Alman temsilcisinden yardım isteyerek stratejik bölgelere Alman kuvvetleri yerleştirilmiştir.[12]

b. Almanya'nın Kafkasya Harekâtı

Rusya'da Bolşevik İhtilali sonrasında Rus ordusu I. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Kafkaslarda Rus ordusunun çekilmesiyle bölge Almanya'nın dikkatini çekmiştir. Kafkasya'da Gürcülerin de istekleri Almanya'nın siyaseti ile örtüşmüştür. Almanya Bakü petrolleri için Gürcistan üzerinden bir askeri plan hazırlıklarına başlamıştır. İngiltere İmparatorluğu'na karşı mücadelede Kafkasya doğu yolu üzerinde bir zincir, Afganistan ve Hindistan'a giden her iki büyük deniz arasında bir köprü özelliğine sahipti. Stratejik olarak önemli bu bölgenin kontrolü olmadan, Asya'ya uzanan Alman genişlemesi onun gözünde mümkün değildi. Bu amaçla Kı-

---

[11] Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte, Teil II. Die Zeit der versuchten kaukasischen Staatlichkeit 1917-1918*, Böhlau Verlag, Wien 1992, s. 32-33.
[12] Baumgart, *Deutsche Ostpolitik...,* s. 198; Edward Hallett Carr, *Bolşevik Devrimi (1917.1923),* çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul 1989, s. 264-266.

rım'ın yanı sıra Karadeniz'de Alman donanma birliklerinin varlığı artmıştır. Bir süre sonra Alman Ordu Komutanlığı'nın Kafkasya üzerindeki planları devreye girecekti. Alman Genel Kurmay Başkanı Erich Ludendorff 1918 yılı başlarında Kafkasların stratejik durumunu yeniden değerlendirmiştir.[13]

Kafkasya'da Osmanlı Devleti'ni saf dışı bırakarak müttefik arayışına giren Almanya'nın Gürcistan'ı siyasi bağlamda desteklemesi Bolşevik İhtilali dönemine dayanmıştır. 26 Temmuz 1917 tarihinde Berlin'e giden Gürcü Milli Komitesi, bağımsızlıklarının tanınması ve Gürcü ordularının İttifak Devletleri safına kabul edilmesi için talepte bulunurken 7 Ağustos 1917'de Stockholm'de gerçekleşen bir görüşmede de askeri yardım için diplomatik temaslarda bulunmuştur. Bu teklif üzerine Almanya'nın Gürcistan'a silah, cephane ve para gönderme teşebbüsleri görülmüştür.[14]

Batum Anlaşması sürecindeki görüşmelerde Osmanlı ile Azerbaycan arasındaki yakınlık büsbütün artmış ve Azerbaycan Osmanlı Devleti ile bazı gizli antlaşmalar yapmıştır. Antlaşmanın IV. Maddesine göre: Azerbaycan Hükümeti içeride güvenliği sağlamak üzere Osmanlı Devleti'nden askeri yardım isteme hakkına sahiptir. Bu amaçla Osmanlı ile Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan arasında barış antlaşmaları imzalanmış ve ihtilaflı meseleler çözümlenmiştir. Gürcü ve Ermeniler Türk baskısına karşı durabilmek için çareyi Almanya'ya yaklaşmakta aramışlardır. Almanlar da bunu kendi çıkarlarına uygun bulduklarından, Gürcistan'ın hamiliğini üstlenmiştir. Esasında ne Batum'un ne de Tiflis'in Almanya için herhangi bir önemi yoktu. Asıl mesele Bakü petrolleridir ve petrolün sadece Türklerin kontrolü altına girmesine razı olunmamasıydı.[15]

Bağdat'ta bulunan 6. Ordu'da görev yapan Alman Tümgenerali Gerold von Gleich 1928 yılında yazdığı kısa makalede Almanya'nın Kafkasya politikasını şu şekilde ele alır: "Batı cephesinde durumun bütünüyle tam umut verici görünebilmesi için Haziran 1918'de Avusturya- Macaristan ordusunun durumunun kötü, Irak'ta Türk ordusunun durumunun zor durumdaydı. Filistin'de

---

[13] Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918*. 3. Auflage, Düsseldorf 1964, s. 738-757.

[14] Gerhard Ritter, *Staatskunst und Kriegshandwerk*, Bd. 3: Die Tragödie der Staatskunst. Bethmann Hollweg als Kriegskanzler (1914-1917), München 1964, s. 364.

[15] Hans Herzfeld, Die deutsche Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg, In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 12, München 1964, s. 334.

yenilginin göründüğü, Bulgarların sendelediği bir zamanda biz de Türkler de Kafkaslarda müttefiklerden sadece birinin bu bölgeye ulaşabileceğini düşünüyorduk. Burada konuşlandırılmış askeri kuvvetin kayda değer olmadığı, belirlenen noktalarda yeterince güçlü olunmayacağı ilkesi ile uyumlu olmayan genişleme planları yaptığı bir zamanda belirli bir ilizyonluk manevrasına başvurulması her şeyden önce dikkate değer bir hamleydi."[16]

28 Mayıs 1918 tarihinde Gürcistan'ın Poti şehrinde Alman-Gürcü ittifakı imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Almanya Gürcü hükümetine askeri destek sağlayacak, karşılığında ise yer altı kaynakları üzerinde hak iddia ederek Kafkasya'da ekonomik güce sahip olacaktı. Antlaşma Azerbaycan petrollerine giden yol için oldukça önemliydi. Gürcüler Brest-Litovsk anlaşma sınırlarını kabul ederek Almanya'nın desteğini almıştır. Almanya resmen Gürcistan'ı tanımamakla beraber bu ülkeye diplomatik temsilciler atamıştır. Almanya, Bakü petrolünün Karadeniz'e ulaşmasında önemli bir rolü olan Transkafkasya demiryolu hattının kontrolünü sağlamış, Gürcistan da manganez gibi önemli hammaddelerini Almanya'ya ihraç etmeyi kabul etmiştir. Alman ordusu bu kapsamda Tiflis'te bir garnizon kurmuştur.[17]

Alman Orduları Yüksek İdare komutanı General Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff yeni petrol kaynaklarının bulunamaması durumunda 1918'de İngiliz, Fransız ve Amerikan kuvvetlerine karşı planladıkları taarruz harekâtlarını gerçekleştiremeyeceklerini belirtmiştir. Bolşevik ihtilali sonrası kurulan yeni Sovyet Rusya yönetimi Bakü petrolünün dörtte birini Almanya'ya vermeyi taahhüt etmişti.[18]

İngiliz Tuğgeneral Sir Digby Inglis Shuttleworth Kafkasya'da 1919 yılında 39. Piyade Tugayı'nda görev yapmıştır. Bakü petrol havzası I. Dünya Savaşı içerisinde Ruslar, İngilizler, Almanlar ve Türkler için çok önemli stratejik bölge olarak bir çatışma alanı olmuştur. 1918 yılında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması

---

[16] Cari Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkriege,* Leipzig 1940, s.193.

[17] Winfried Baumgart, Das "Kaspi-Unternehmen" - Größenwahn Ludendorffs oder Routineplanung des deutschen Generalstabs? Erster Teil Ein kritischer Rückblick auf die deutsche militärische Intervention im Kaukasus am Ende des Ersten Weltkriegs, Bonn. Teil 1, In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 18, 1970, s. 5-22.

[18] Erich Ludendorff, *Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916-1918*, Berlin 1920, s. 172-173.

sonrasında Kafkaslarda başlayan yeni oluşumlar içerisinde Almanya ile Gürcüler arasında bir siyasi yakınlaşma başlamıştır. Alman Yüksek Komutanlığı ve donanması savaşı sürdürebilmelerinde Kafkaslardaki petrolü kendileri için yaşam kaynağı olarak görürlerken aynı zamanda savaş sonrasında bölgenin yeraltı madenleri ile petrol bölgelerine olan hâkimiyeti eline geçirme planları yapmıştır.[19]

Almanya tarafından Haziran 1918'de Gürcistan'a Tümgeneral Friedrich Freiherr von Kress Kressenstein başkanlığındaki bir heyet gönderilmiştir. Heyetin görevi Kafkaslardaki ulaşım, ekonomik potansiyel ve enerji kaynakları ile yer altı kaynaklarını tespit etmekti. Bu amaçla aynı ay içinde Almanya'dan Sivastopal, Poti ve oradan da trenle Tiflis'e askeri birlikler nakledilmiştir. Birliklerin görevi Gürcistan ordusunu kurmak ve ordunun eğitimini sağlamaktı. Kress'in misyonu Ludendorff için Nisan ayının sonunda çok açık bir şekilde belli olmuştur. 10 Mayıs tarihinde Kress Anakarargahta Siyasi Şube başkanı olan General Bartenwerffer'den misyonu ile ilgili bilgileri almıştır. General kendisine Kafkasların düzen ve güvenliğinin yeniden sağlanması, Türklerin tekrar Brest Litovsk Antlaşması dışına çıkarak Kafkasları eline geçirmesini önleme, son olarak da merkezi devletlerin ve Almanya'nın savaşı sürdürebilmesi için gerekli olan manganez ve bakır gibi Kafkasya'nın zengin yeraltı madenlerini kullanabilmelerini sağlama görevlerini bildirmiştir.[20]

General Lossow Mayıs ayının ikinci haftasında Alman Yüksek Ordu Komutanlığından Alman birliklerinin iki tümen, en azından iki tabur olarak gönderilmesini talep etmiştir. Lossow Türk ordusunun ileri hareketi nedeniyle istediği kuvvetin gelmesinden önce elindeki askeri imkânlar ve Alman savaş esirlerinden oluşan bir kuvvetle tren istasyonunu korumaya çalışmıştır. Mayıs ayının sonuna kadar Poti ve Suchum limanlarından silahlı 100 Gürcü askeri ile askerlerin nakilleri 20-50 kişilik kuvvetler şeklinde Poti- Tiflis- Karaklis ana istasyonlarına Alman subayları tarafından sağlanmıştır. Mayıs ayının sonunda Lossows'un Poti'den Berlin'e

---

[19] Max von Oppenheim, *Die Nachrichtensaal-Organisation und die wirtschaftliche Propaganda in der Türkei, ihre Übernahme durch den Deutschen Überseedienst*, Berlin 1917, s. 45-50.

[20] Eva- Maria Auch, *Die Entstehung der unabhängigen Staaten Georgien, Armenien und Aserbaidschan.*Bernhard Chiari unter Mitarbeit von Magnus Pahl, Kaukasus, Wegweiser zur Geschichte Herausgegeben vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, Ferdinand Schöningh, München 2008, s. 85.

gidişi sonrasında 1000 kadar daha savaş esiri bu bölgeye nakledilmiştir. Bu esirler üsteğmen Pfaffenberger tarafından tren yolu koruma taburu şeklinde organize edilmiştir. Ludendorff da bu arada gönderilmiş olan eğitim taburunu organize etmiş ve onların transferlerinin hızlandırılması için uğraşmıştır. Yapılan hazırlık sonrasında askerler 6 Haziran'da Corcovado gemisi ile Poti'ye gitmiştir. Poti'ye 8 Haziran'da varan taburlar hemen Tiflis'e nakledilmiştir.[21]

Kress Haziran'ın ikinci yarısında Sivastopol'dan hareket eden 28. Hava Bölüğü ve 301-304 Numaralı Hava Bölüklerinin gelmesiyle 2 Muhafız alayından oluşan ihtiyat taburunu kuvvetlendirmiştir. Buna ilaveten eksik kalan personel ve 11. Hava bölüğünün takviyesi ile komuta merkezinin kuvvetlendirilmesi için ek bütçe talep etmiştir.[22]

Kress kendisine gönderilen Alman kuvvetlerini yeniden gruplandırmıştır. Alman İmparatorluk gücünü kuvvetlendirmek amacıyla kendi emrindeki 1. Bavyera İhtiyat Avcı Taburu'nu 1 Haziran'da Kafkasya Avcı Birliği adı adlında yeniden düzenlemiştir. Osmanlı Devleti üzerinde hissedilebilecek önemli bir etki ortaya koyabilmek amacıyla Alman Yüksek Ordu Komutanlığı Haziran başında Filistin'de bulunan 11. İhtiyat Avcı Taburunu Kafkaslardaki Alman kuvvetini kuvvetlendirmek için İstanbul'da tutma emrini vermiştir. Bu amaçla Tabur Filistin'den İstanbul'a gönderilmiştir. Kafkaslarda Rus ordusundan boşalan bölgede tekrar ulusal bir kuvvet oluşturulması başlangıçta gerçek bir güç faktörü olmalıydı. Kress de daha sonra kendisine verilen görevi yerine getirebilmek için Tiflis'ten en azından bir Alman tümeni talep etmiştir. Almanya Haziran ve Temmuz'dan sonra Ağustos'ta ancak iki ay sonra söz konusu birlikleri Kafkaslara gönderebilmiştir.[23]

Kress'in istediği kuvvetlerin transferleri 30 Temmuz'a kadar bekletilmiştir. 26 Temmuz'dan itibaren belirli kıtalar nakil için yüklenmeye başlamıştır. 4. Kara Topçu İhtiyat Batarya Birliği, 65. Bölük, Tanklar ve Makineli Tüfek Birlikleri yer olmadığı için yüklenememiştir. Bunlar ancak 19-20 Ağustos tarihinde atlarla

---

[21] Herzfeld, *Die deutsche Kriegszielpolitik...*, s. 334.

[22] Peter Graf Kielmansegg, *Deutschland und der Erste Weltkrieg*, Athenaion Bibliothek der Geschichte, Frankfurt am Main 1968, s. 619-622.

[23]Herzfeld, *Die deutsche Kriegszielpolitik...s.334;* Ulrich Gehrke, *Persien in der Deutschen Orientpolitik während des Ersten Weltkrieges,* Cilt 1, Stuttgar, 1960, s. 23.

Sivastopol'dan nakledilmiştir. 1 Ağustos tarihinde Poti limanına ulaşan kuvvetler daha sonraki günlerde Tiflis, Kutais ve Gori'ye dağıtılmıştır. Kafkaslarda yer alan Alman kuvvetlerinin sayısı 20 Ağustos'ta 214 subay ve 5 050 askere ulaşmıştır. Daha sonraki haftalarda iki tam teçhizatlı Tugay daha Kırım'dan Poti'ye nakledilmiştir.[24]

Kress Tiflis'e gelince hemen Ludendorff'un yapmış olduğu gizli görevinin yükümlülüğünün Kafkaslardan Hindistan'a kadar bir operasyon olacağını anlamıştır. Onun görevi bu imkânı sağlamaktı. İlk olarak Almanya Bakü'ye sahip olacak, sonra amacına ulaşması için Kafkasya'yı tamamen demiryolu ağı ile örecekti.

c. Kafkaslarda Osmanlı Devleti İle Almanya'nın Çatışması

Almanya, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da istediği gibi hareket etmesini istemedi. Bunun temel nedeni Kafkasya petrolünü hem Türkler hem de Almanlar tarafından kontrol altına almak istemesiydi. Osmanlı Devleti ile Almanya müttefik olmalarına karşın Bakü'nün sonunda kime kalacağı konusunda aralarında anlaşmazlık oluştu. İngiltere ise Bakü petrollerini İttifak Devletlerine bırakmayı planlamadı. Bolşevik Rusya ise bütün yabancı güçleri Bakü'den uzak tutmaya ve şehri Sovyetler içinde tutmaya çalıştı.[25]

Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya'da egemenlik kurmasına karşı gelen ve 1918 baharında Gürcülerle ilişkilerini canlandıran Almanlar, Alman yanlısı bir Gürcü Devleti, hiç olmazsa Gürcülerin egemenliğinde bir Transkafkasya Federasyonu meydana getirebilmek için hemen çalışmaya başlamıştır. Bu nedenle Batum Konferansı'nda Alman temsilciler de gözlemci olarak yer almıştır.[26]

Ludendorff, Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarla ilgili kapsamlı planlarının Almanya için bir engel oluşturmasını başlangıçta istememiştir. Ludendorff 10 Nisan 1918 tarihinde Kafkasların durumu ile ilgili bilgiyi Seeckt'ten almıştır. Nisanın ikinci haftasında

---

[24] Karl Graf Von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau*, Tübingen 1922, s. 19.

[25] Albert Hopman, *Das Kriegstagebuch eines deutschen Seeoffiziers,* Berlin 1925, s. 306.

[26] Mühlmann, *Das deutsch-türkische...,* s. 206; Bernhard Chiari, Kommunismus kaukasischer Prägung: Unabhängigkeit und sowjetische Herrschaft 1917 bis 1991, Bernhard Chiari unter Mitarbeit von Magnus Pahl, Kaukasus, Wegweiser zur Geschichte Herausgegeben vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, Ferdınand Schöningh, München 2008, s. 67.

Ludendorff Kafkasya problemi ile daha yakından ilgilenmiş ve savaş bakanlığına yüksek verimlilikteki Kafkas Manganez rezervlerinden hızlı bir şekilde faydalanma ve Almanya'nın demir çelik sanayi ihtiyacının karşılanması gibi konularda acil bir yazı göndermiştir. O, Batum'un bırakılması halinde istenmeyerek Karadeniz'in petrol musluğunun ve Hıristiyan Gürcistan yolunun Türk nüfuzuna gireceğine değinmiştir. O, Alman Yüksek Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazısında Asya merkezine Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir şekilde gitmesinin Almanya için daha faydalı olacağını belirtmiştir. Batum-Bakü yolunun Türklerin elinde olmuş olması savaştan sonra bu bölgenin İngilizlerin nüfuzunda kalabileceğinden endişelenmiştir.[27]

Ludebdorff anılarında " Batıdaki ablukayı kırmak için doğuda başarılı olunduktan sonra ekonomik olarak güçleneceğimizi ve bunun sonucunda fiziksel ve zihinsel olarak kuvvetleneceğimizi ümit ettim. Bu bölgenin insan gücünün savaşın sürdürülmesinde faydalı olacağını düşündüm. Bu kısmen asker konuşlandırılması sayesinde, kısmen de yörenin yeraltı kaynakları sayesinde olacaktı. Burada yedek birlikleri oluşturabilmek amacıyla insana ihtiyaç duyulmaktaydı. Ben bunun için bütün doğu bölgesine ulaşmayı denedim ve doğunun daha önceden burada yerleşen Alman asıllı halkından yararlanmayı ümit ettim. Fakat bunun için biz acele etmedik." diyerek Almanya'nın Kafkasya politikasının amacını ve buraya ulaşmada gecikerek yaptıkları hatayı belirtmiştir.[28]

Alman büyükelçisi Wagenheim Kafkaslarda Osmanlı ve Rusya arasında bir birliğin sağlanması görüşünü durmadan İstanbul'da dillendirmiştir. Eğer Kafkaslarda büyük bir askeri güç ortaya konmak isteniyorsa başarı ve Osmanlı ile bir ayrılığın oluşmaması için bu böyle yapılmalıydı. Bernstorff'a göre Almanya'nın Kafkasya'daki ekonomik ilgisi daha çok Osmanlı ile beraber ulaşılabilir bir hedef olarak görünmekteydi. Almanya'nın Kafkaslara ulaşabilmek için politik olarak hiçbir arayışa ihtiyacı olmadığı, Osmanlı Devleti'nin kendisi için yeterli olacağı düşünülmüştür.[29]

---

[27] Arthur Albert Arz, *Zur Geschichte des Großen Krieges 1914-1918*. Von Straußenburg, Wien 1924, s. 48; Richard Von Kühlmann**,** *Erinnerungen*, Heidelberg 1948, s. 28; Hans Meier-Welcker, *Seeckt*, Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main 1967, s. 155-156.

[28] Erich Ludendorf*f, Kriegführung und Politik*, Berlin 1922, s. 25.

[29] Graf Johann Heinrich Bernstorff, *Erinnerungen und Briefe*, Zürichs 1936, s. 74.

Seeckt 17 Nisan'da görüşlerini detaylı bir açıklamayla tekrarlamıştır. Ludendorff 20 Nisan tarihinde Seeckt'in Türkistan'a doğrudan doğruya ulaşabilme hedeflerinin Türklerin elindeki Tiflis-Bakü demiryolu hattını mümkün olduğu kadar kısa sürede ele geçirilmesiyle mümkün olabileceğini açıklamıştır. Seeckt ayrıca Türklerin Kafkasya'yı ele geçirme çabalarını ve her şeyden evvel de Batum-Tiflis Bakü hattının garanti altına alınması gerektiğini vurgulamıştır.[30]

Ludendorff üzerinde etkili olan Almanya'nın İstanbul'daki askeri temsilcisi Tümgeneral von Lossow Kafkasya sorununun daha da önemli olacağını bildirmiştir. Kafkasya'da Türk ordusunun ileri hareketinin Mayıs ortalarından önce olamayacağını ve eğitim komandolarının gönderilmesiyle bir Kafkas Ordusunun oluşturulabileceğini iletmiştir. Kafkasya'nın zenginliklerinin kullanımı için o Almanya'nın daha çok kendi elindeki yeterli kuvveti tercih etmesini istemiştir. O, Kafkasların askeri idaresi için şu planı geliştirmiştir: Almanya birlikleri Novorossijsk ve Tuapse'ye, oradan trenle Bakü'ye Kuzey Kafkasya Devleti'nin kurulabilmesi için gönderilmelidir. Onun görüşüne göre, bir ya da iki Alman tümeni bu amaç için yeterli olacaktır. Kafkas ordusunun oluşturulmasına içinde bulunulan şartların elvermediğini belirtmiştir. O, Kafkas milletlerinden halkın üzerinde iyi etki yapmış birkaç eski Rus subayının yeni kurulacak ordu ve halk için iyi olabileceği, ayrıca Çarlık Rus ordusunun buralarda daha etkili olabileceğini ifade etmiştir.[31]

Kress, Güney Gürcistan'da Ahalkelek ve Achalcik bölgelerini elinde bulunduran Türklere karşı etkili bir hücum yapmanın Alman Yüksek Ordu Komutanlığı emri ile olamayacağı, bilakis sadece yeterli, kuvvetli bir askeri varlık sayesinde ulaşılabileceği kararına varmıştır. Kress Haziran sonunda ve Temmuz başında kendi görevini yerine getirebilmesi için kesinlikle Alman taburlarının kuvvetlendirilmesini istemiştir.[32]

Kress'in misyonu içerisinde Kafkasların düzenlenmesi ve güvenliğinin sağlanmasının garanti altına alınabilmesi, Kafkas bölgelerinin Türk ordusu tarafından ele geçirilmesinin önlenmesi,

---

[30] Winfrıed Baumgart, *Deutsche Ostpolıtık 1918, Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, Wien-München 1966, s. 184.

[31] Zurab Nezavisimost Avalov, *Grundlegend für die Geschichte Transkaukasiens*, jener Jahre: Kazemzadeh Transcaucasia, Paris 1924, s. 81.

[32] Baumgart, *Deutsche Ostpolitik...*,s.156.

petrol, manganez ve gümüş gibi zengin rezervlerin İttifak Devletleri'nin savaşı devam ettirmesi için sağlanması yer almıştır.

26 Mayıs 1918 tarihinde Transkafkasya Cumhuriyeti Seymi Tiflis'de yaptığı son toplantısında kendisini fes etmiştir. Transkafkasya Federasyonu Azerilerin Transkafkasya Cumhuriyeti'nden çok Osmanlı Devleti'ne bağlılık göstermeleri nedeniyle Gürcü Menşevikler tarafından son bulmuştur. Aynı gün Gürcistan ve Ermenistan, 28 Mayıs'ta da Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Gürcistan'ın federasyondan çekilmesinde kendilerine bağımsız bir devlet kurmada Almanların vermiş olduğu vaatleri etkili olmuştur.[33]

Enver Paşa Kafkaslara çok ayrı bir önem verdiğinden derhal 1918 yılı Mart ayında Kafkas İslam Ordusu'nu kurarak başına Nuri Paşa'yı görevlendirmiştir. Bu ordunun tamamı Türk ve Müslümanlardan oluşan 14 ile 25 bin arası askerden oluşmuştur. Temmuz ayında Enver Paşa Bakü'nün alınması için Kafkas İslam Ordusu'na taarruz emrini vermiştir. Osmanlı Devleti Almanların karşısında kendi Kafkas hedeflerini belirlemiştir. Osmanlı Devleti Bolşevik devrimi sonrası Transkafkasya'da kurulan Kafkas cumhuriyetlerinde, özellikle Azerbaycan, Bakü ve oradaki petrolün garanti altına alınmasını yaşam kaynağı olarak görmüştür.

Alman kuvvetlerinin amacı Gürcistan'ı Osmanlı ve Bolşeviklere karşı korumak olarak görünse de gerçekte Bakü petrollerine giden yolu açmaktı. Bu amaçla Almanlar 3 000 kişilik kuvvetle Bakü'yü Osmanlı kuvvetlerinden daha evvel ele geçirmeyi planlamıştır. Ayrıca Azerbaycan'daki Gence-Kazah ve Gürcistan - Ermenistan arasındaki ulaşımı sağlayan Tiflis -Karakilise (Vanadzor) istikametindeki demiryollarının bulunduğu bölgelerdeki tüm Alman birliklerin yerleştirilmesi talimatı verilmiştir.[34]

İmparator II. Wilhelm Kafkaslarda dört bağımsız Rus yadigârı ülkeyi kendine bağlayarak Hindistan'da İngilizlerin tehdidine karşı Orta Asya'ya bir köprü oluşturacaktı. Bu durum Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında yeni bir gerilim oluşturmuştur. 27 Ağustos 1918 tarihinde Brest Litovsk Antlaşması'na ek olarak Berlin'de imzalanan anlaşmaya göre Rusya Almanya'nın Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımasına olumlu yaklaşmıştır.[35]

---

[33] Baumgart, *Deutsche Ostpolitik...*,s. 160.
[34] Erich Ludendorff, *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918*, Berlin 1919, s. 530.
[35] Henri Graf Kessler, *Tagebücher 1918-1937*, Hsg. von Wolfgang Pfeiffer-Belli, Frankfurt 1961, s. 28.

Ludendorff ordu ve donanma için gerekli olan petrolün Kafkaslardan temin edilmesi gerektiğini işaret ettiğinde Batı'da Almanya'nın askeri bir yenilgi alacağı düşünülmemiştir. Kafkas petrollerinin savaş ekonomisi ve genel olarak ekonomideki önemi sadece Almanya'nın değil, diğer ülkelerin de ilgisini çekmiştir. Bu ülkeler de dikkatlerini Bakü'ye yöneltmişlerdir. Özellikle Rusya için bu bir hayat meselesi olarak görülmüştür. Troçki Bolşevikler için Bakü'nün işgalinin Moskova'dan daha önemli olduğunu söylemiştir. Güneydoğu Rusya'nın Hazar Denizi'nden Moskova'ya kadar bütün akaryakıt ihtiyacını Kafkas mazotu ile karşılayabilecekti. Volga nehir taşımacılığı ve demiryolları bunun için uygundu. Ekim Devrimi sonrasında Bolşevikler özellikle hızlı bir şekilde Bakü'ye bir güç girişiminde bulunmuştur. Kısa süre içerisinde Kafkasların Bolşevik yönetiminin hâkimiyetine girmesi için çalışmalar başlatılmış ve bunun için mücadele edilmiştir.[36]

Alman Kafkasya heyetinin gelişiyle beraber General Kress hemen Tiflis ve Bakü arasında bir bağlantı kurmaya çalışmıştır. Onun İstanbul'da kaldığı sırada Kont Schulenburg tarafından Yüzbaşı Egan Krieger'in ilk Alman birlikleriyle hızlı bir şekilde Bakü'ye varmak istediği bilgisi iletilmiştir. İlk olarak yapılan planda Bakü Türklerle veya Türkler olmadan alınmalıdır. Fakat zaman zaman Türk yetkililerle bu konuda ihtilafa düşülmüştür. Almanya'nın planlarının ana noktasını Bakü petrolleri oluşturmaktaydı. Von Egan-Krieger Bakü'ye 20 Haziran'da bir keşif ziyareti yaparak oradaki Rusların durumu, petrolün işletilmesi, İngilizlerin durumu gibi birçok konuda ayrıntılı bir inceleme yapmıştır.[37]

Gürcistan'a Alman askeri birliklerinin gelmeye başlaması ile Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki müttefiklik ilişkisi zarar görmeye başlamıştır. Haziran 1918'de Vehbi Paşa Alman Gürcü ordusunu üzerine hücum yapmış ve onları yenmiştir. Bunun üzerine 10 Haziran 1918 tarihinde Berlin İstanbul'a gönderdiği bir nota ile tüm yardım ve askerlerin çekilmesi tehdidinde bulununca Osmanlı Ordusu Gürcistan'a yapılan tüm askeri hücumları durdurmuştur. 8 Haziran 1918 tarihinde General Erich Ludendorff tarafından Enver Paşa'ya gönderilen yazıda Osmanlı'nın Brest Litovsk Antlaşması'na uymadığı ve bu sebepten ötürü Kafkasya'da iki müttefikin rekabet içine girdiği belirtilerek Osmanlı

---

[36] Klaus- Jürgen Bremm, *Propaganda im Ersten Weltkrieg,* Theiss-Verlag, Darmstadt 2013, s. 40-55.
[37] Ludendorff, *Meine Kriegserinnerungen...,*s. 25.

yönetimini suçlamıştır. Bu anlaşmazlığın boyutu öyle ilerlemiştir ki, Gümrü'de bulunan Alman subayları demiryolu ile Erivan'daki Ermeni milis kuvvetlerine parçalara ayrılmış keşif uçağı dahi temin etmiştir.[38]

Kars ile Ardahan illerine yaklaşık 200 km uzaklıktaki bugünkü Ermenistan'ın Tashir kenti, I. Dünya Savaşı'nda önemli bir yere sahipti. Eski ismi Vorontsovka olan bu kentte 10 Haziran 1918'de Vehip Paşa'nın (Mehmet Vehip Kaçı) başında bulunduğu 9. Kafkas Tümeni'ne Tiflis'e harekât emri vermesi ile Türk ve Alman birlikleri karşı karşıya gelmiş, çatışma sonunda Osmanlı kuvvetleri galip gelerek Alman esirleri alınmıştır. Bunun üzerine kuzeye çekilen Alman kuvvetleri 12 Haziran 1918'de Tiflis'e yerleşmiştir. Vorontsovka'daki Türk Alman çatışması sonrası Almanya, Osmanlı ordusundaki tüm subaylarını geri çekme kararı almış ve bunun üzerine Osmanlı ordusu Tiflis'i elinde bulunduran Alman birliklerine karşı hazırladığı ileri harekatı iptal etmek zorunda kalmıştır.[39]

Enver Paşa'nın Alman Orduları Yüksek İdaresi Komutanı General Erich Ludendorff'a 10 Haziran 1918'de gönderdiği bir telgrafta Alman ordusunun kendilerine haber vermeden Tiflis-Poti demiryoluna iki Alman taburu çıkardığını ve bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirirken de Vorontsovka'da meydana gelen hadiseyi Alman tarafına aktarmıştır. General Erich Ludendorff, 27 Haziran 1918 günü Enver Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta Osmanlı kuvvetlerinin Azerbaycan'daki varlığına göz yumulması durumunda Almanya'nın başta Gürcistan olmak üzere Kafkasya'daki ekonomik çıkarlarının tanınmasını, demiryolları ile Bakü'deki petrol sahalarının kendi kontrollerine verilmesini ve bu konuların müzakere yolu ile çözülmesini talep etmiştir.[40]

11 ve 12 Haziran tarihlerinde bu Alman taburları tekrar Tiflis'ten Tatar kuvvetlerine karşı Gürcü kuvvetlerinin oldukça zayıf oldukları güney Gürcistan'a gönderilmiştir. Türk subayları ve düzenli Türk taburları tarafından desteklenen Tatar kuvvetleri Türklerle bir çatışmaya girmeden 14. günde geri çekilmeye zorlanmıştır. Alman Yüksek Ordu Komutanlığı'ndan alınan bilgiye

---

[38] Mühlmann, *Das deutsch-türkische...*, s. 206.
[39] Hermann Lorey, *Der Krieg in den türkischen Gewässern*, Band 1: Die Mittelmeerdivision, Berlin 1928 = Der Krieg zur See 1914-1918. Hrsg. vom Marine-Archiv, 1928, s. 120-129.
[40] Baumgart, *Deutsche Ostpolitik...*, s. 174.

göre Enver Paşa Tiflis üzerine planlamış olduğu seferden vazgeçerek birlikleri Gürcü sınırına geri çekmiştir. Kress Güney Gürcistan'daki savaş ile ilgili olarak "Bizim Gürcistan'la olan dostluğumuz Alman kanı ile mühürlenmiştir." diye yazmıştır.[41]

Kress 13 Temmuz'da her şeye rağmen kendisinin varışına kadar bu iki taburun Tiflis'te beklemesi ve hiçbir surette Bakü'ye ilerlememesi emrini vermiştir. O Berlin'den ayrılmadan önce Rusya ile gereken anlaşmalar yapılmadan askeri birliklerin Bakü'ye asla girmemesi emrini almıştır. Güney Gürcistan'da sıkı bir şekilde oluşturulan Tatar birliklerine karşı Gürcü kuvvetleri iki Alman taburla birlikte başarıyla savaşmıştır. Kress hızla Osmanlı'nın karşısında etkili bir hücum ile Gürcistan'ın güneyinde birkaç ilçeyi ele geçirerek kuvvetli bir Alman askeri varlığına ulaşabilmiş olmayı ümit etmiştir. O derhal önemli ölçüde birlikleri kuvvetlendirmeyi talep etmiştir. Temmuz sonu ve Ağustos'ta devam eden birliklerin kuvvetlendirilmesi ile Kafkaslarda konuşlandırılan Alman askerlerinin sayısı 5 000'i aşmıştır.[42]

Kress Bakü Transferi için kendi askeri ilerleyişine Genel Merkez'den talimat istemiştir. 26 Haziran'da Gürcü yönetimi ile yapılan konuşmada Bakü'nün uluslararası bir serbest şehre dönüştürüleceğini ortaya koymuştur. Bu plana göre petrol ürünleri bir uluslararası şirket tarafından elde edilecek, işletilecek ve üretimin dağılımı bütün tarafların kararlaştırdığı oranda olmalıydı. Bu Bakü'nün kaderi fikri Azerbaycanlılar, Tatarlar, Türkler gibi ne tek taraflı ne de Kafkas halkları, Ruslar ve Almanların kararlaştırabileceği bir hadise olarak görünmemekteydi. Almanlar, Bakü'nün Türkler tarafından fethi, petrol ürünlerinin tahrip olması ve buraların Sovyetler tarafından işgal edilmesinden korkmaktaydı.[43]

Kress haftalardan beri İstanbul'daki konferansta ortaya konan bu öneriyi hemen Berlin'e iletmiş, Alman ve Türklerin arasındaki farklı düşünceler nedeniyle ortaya çıkan ihtilafın Rusya tara-

---

[41] Werner Hahlweg, *Der Diktatfrieden von Brest-Litowsk 1918 und die bolschewistische Weltrevolution*, Münster 1960, s. 20-25.

[42] Avalov, *Grundlegend für die Geschichte...,* s. 109; Kurt Von Raumer, *Zwischen Brest-Litowsk und Compiegne. Die deutsche Ostpolitik vom Sommer 1918*, In: Baltische Lande 4, 1939,s.1-3; Kurt Ziemke, *Die neue Türkei. Politische Entwicklung 1914-1929*, Stuttgart 1930, s. 314-331; Richard H. Ullman, *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921*, Band 1: Intervention and the War, Princeton 1961, s. 14, 68.

[43] Baumgart, Das "Kaspi-Unternehmen"..., s. 52-53.

fından yapılan çözümün diğer dört müttefikin ve Kafkasya yönetimlerinin uygun göreceklerini amaçlamıştır.[44]

Bakü'ye Alman askerlerinin yürüyüşü için sözleşmede kararlaştırılan yolun önü artık açılmıştır. Ancak öncelikle Türklerin daha önce uzlaşılan çizginin arkasına çekilmiş olduğunun tespit edilmesi gerekliydi. Kress Alman birliklerinin Bakü'ye saldırması için istediği izin ile ilgili ne Alman Donanma Komutanlığı ne de Alman Yüksek Ordu Komutanlığı tarafından bir talimat alamamıştır. Konaklama, yiyecek ve birliklerin ileri taşınması için hiçbir hazırlık yapılmamış olması ağır sürtüşmeleri ortaya çıkarmıştır. Kress daha sonra Alman Yüksek Ordu Komutanlığı'ndan daha fazla birliğin, erzakın ve hayvan yeminin gönderilmesini istemiştir. Poti'den Tiflis'e her gün giden tren bazen mazot eksikliği veya Gürcü demiryollarının grevi nedeniyle 12 saatten 78 saate kadar sürebilmiştir. Buna göre asker ve malzemenin cepheye nakli konusunda Almanya büyük zorluklar çekmiştir.[45]

Almanya her ihtimalde Bakü'ye birliklerini gönderecekti. Tiflis'te Temmuz başında Nuri Paşa'nın birliği ile birlikte Bakü'ye harekete geçtiği söylentileri dolaşmaya başladı. Kress bunun üzerine Elizavetpol'a (Gence), Türk Karargahı'na gitmiş ve Nuri Paşa'ya Almanya'nın Rusya ile olan ilişkileri üzerine Bakü'ye hücum etmenin önemli sonuçları olacağını iletmiş ve ayrıca Enver Paşa'nın onayı olmadan bunun yapılamayacağını konuşmasında vurgulamıştır. Birkaç gün sonra Yarbay Feldmann Türk Karargâhından Tiflis'e gelmiş ve Enver Paşa'nın hücuma geçilemeyeceği emrini getirmiştir.[46]

Türk-Alman ilişkilerinin takip eden gelişmesi dramatik bir şekilde bitmiştir, aynen Kafkasya'daki olayların kendisi gibi. Seeckt 23 Ağustos'ta İstanbul'da Enver Paşa ile ciddi bir şekilde tartışmış ve ertesi gün Sultan tarafından kabul edilmiştir. O, Sovyet Hükümeti'nin Almanlar yerine Bakü'de Türkler gibi İngilizleri de görürdünüz görüşünde olduğunu söylemiştir. O, İngilizleri Türklere göre daha severek Bakü'de görmek istedikleri düşüncesini Sovyet yönetiminin ana nokta haline getirdiğini ve Ioffe tarafından ortaya konan sözleşmeyi kabul ettiklerini ifade etmiştir. Türkler

---

[44] Jaeschke, *Der Turanismus der Jungtürken...*,s. 22-23.

[45] Hans Muggenthaler, Hügo Rittel von Pflügel, Martin Scheuring,*Das K.B.Reserve-Jäger-Bataillon Nr. 1 (K. B. Jäger-Regiment Nr. 15*), München, Verlag Schick, 1935, s. 414-415.

[46] Baumgart, *Deutsche Ostpolitik...* ,s. 408.

tarafından şehrin işgali hiç şüphesiz petrol sahalarının tamamen yok olacağı demekti. Aksi halde, gizli maddelerin içerdiği hükümler ortaya konulmuştur. Ayrıca gizli maddelerde önemli kararlar alınmıştır. 26 Ağustos'ta Bernstoff da Türk Dışişleri Bakanlığında buna benzer dile getirilen bir anıyı sunmuştur. Bu durumu Sadrazam Talat Paşa, Seeckt ve Bernstorff'un bildirilerini "sürpriz ve üzücü olarak değindi" şeklinde değerlendirmiştir. Türk Hükümeti'nin Madde 13 (Gürcistan'ın Almanya tarafından tanınması) ve Madde 14'den (Bakü'nün Türklerden uzak tutulması) resmi olarak ilk defa bilgilendirilmiştir. Talat Paşa anlaşma fikrine aykırı olarak ortaya çıkan sorunları görüşmek üzere derhal Berlin'i ziyaret etmiştir. Paşa burada değişiklik yapılan ek antlaşmanın kabul edilmemesini rica etmiştir. Hintze bu ziyareti bir şantaj olarak görmüş fakat Talat Paşa'yı öyle ya da böyle kabul etmek zorunda kalmıştır.[47]

Alman Ana Karargahı ve Berlin'de Ağustos ve Eylül ayları arasında devam eden görüşmelerde Kafkaslardaki devamlı değişen durumlar güncel olarak Alman Yüksek Ordu Komutanlığı ve İmparatorluğun fikirlerinin değişmesine neden olmuştur. General Kress Tiflis'teydi. O, sadece Ağustos başında Türk birliklerinin Bakü önlerinde yenildiğini ve İngilizlerin Bakü'ye girdiğini öğrendiğinde Alman Yüksek Ordu Komutanlığı'ndan Alman askeri birliğinden yeni bir askeri saldırının hazırlığı için derhal takviye edilmesi gerektiği talebinde bulunmuştur. O İngilizlerin Bakü'yü ele geçirmesinin, Güneyde yeni bir direnme cephesinin oluşturulmasının ve açıkça Rusya tarafından bunun sorumluluğunun Almanlara yüklenmesi tehlikesinin bilincindeydi.[48]

Almanya'nın Bakü politikasındaki oluşacak bir değişiklik Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde iyi olacaktı. O, Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden petrol ürünlerinin yönetimine ilişkin en kapsamlı tavizlerin elde edilebileceğine inandı. Türklerin desteklenmesi için, o Türklerin Uçuş Bölüğü, Haberleşme Bölüğü, Topçu Birliği, Mayın temizleme alayı ve gerekli olursa saha obüs topçu bölüğü gibi Kafkasya'da bulunan Alman askeri gücünden yarar-

---

[47] Emil Ludendorff, *Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916-1918*, Berlin 1920, s. 52; Ludolf Nadolny, *Mein Beitrag,* Wiesbaden 1955, s. 163.

[48] Lorey,*Der Krieg in den türkischen Gewässern...,* s. 120-126; Bihl,*Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte...,* s. 2-33.

lanmalarını önermiştir. Ağustos boyunca Berlin ile Kafkaslar arasında iletişim güçlükleri içerisinde yazışmalar devam etmiştir.[49]

Halil ve Nuri paşalar Osmanlı Devleti tarafından Almanya'nın talepleriyle ilgili bilgilendirilip bilgilendirilmedikleri sadece yapılan anlaşmalarından tespit edebilmişlerdir. Paraquin 01.09.1918 tarihli haberin kendisine geç bildirildiğini mektubunda belirtmiştir. Kress'in 9 Eylül'deki mektubunda Savaş Komutanlığı Alman askerlerinin Bakü'nün alınmasının emredilmesi üzerine Bakü'nün zorla alındığını yazmıştır. Kress bir başka yazısında; 27 Ağustos tarihli ek protokolde belirtildiği gibi Alman yönetiminin Türklerden birliklerini Kura'ya kadar geri çekmeleri talepleri yer almıştır. Kurye Gence'de Türkler tarafından iki gün geciktirilmiştir.[50]

Kress'in cevabı gecikti. Bu nedenle Osmanlı Devleti ve özellikle Sovyet Rusya ile yapılacak olan görüşmeler oldukça zaman alacaktı. Gizli teşkilat yöneticisi Nadolny büyükelçi Ioffe'ya aynı gün Bakü'ye bir Alman saldırısının ve aynı zamanda Türklerin sözleşmede yer alan çizgiye geri çekilmelerinin gerekliliğini bildirdi. Ioffe'nın amacı da Bolşeviklerin Hazar Denizi'ne hâkim olmasını sağlamak oradaki gelirlere sahip olmak, İngilizleri buradan uzaklaştırmak, Bakü'ye hâkim olmaktı. Bunun için de Türklerin bu bölgeden geri çekilmeleri gerekti. Hatta mümkünse Bolşeviklerin bu bölgede tekrar hâkim güç olabilmesi amaçlandı.[51]

Talat Paşa ile Hintze arasında 7 Eylül'de Viyana istasyonunda gerçekleşen ilk görüşme tartışmalı geçmiş ve her ikisi de karşılıklı suçlamalarda bulunmuşlardır. 23 Eylül'de imzalanmış olan gizli anlaşmada belirlenen sonuçlara sadık kalınması aslında yeterliydi. Bu arka görünümde sadece Merkezi Güçlerin Doğuda uzak ara giriştikleri planları, savaş durumlarının tamamen yanlış değerlendirilmesi, doğrudan doğruya kapılar kapanmadan ortaya konduğu bir sarsıntının kanıtıydı.[52]

Gizli protokolde Türk hükümeti bir taraftan birliklerini Azerbaycan ve Ermenistan'dan hemen geri çekmeyi yükümlenirken diğer taraftan da amacını Kuzey Kafkasya'da ve Türkistan'da

---

[49] Ritter, *Staatskunst und Kriegshandwerk...*, s. 364; Baumgart, Das "Kaspi-Unternehmen"..., s. 73.

[50] Karl Kautsky, *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch, Bde. 3/4,* Berlin 1927, s. 70-75.

[51] Baumgart, *Deutsche Ostpolitik...*, s. 410-415.

[52] Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 738-757; Baumgart, Das "Kaspi-Unternehmen"..., s. 75-77.

bağımsız devletlerin kurulmasını sağlamak ve bu devletlerle bir birlik kurmaya çabalamak olarak açıklamıştır.[53]

Petrol sahalarının ve petrol endüstrisinin yönetimi yine Tiflis - Bakü demiryolu ve Bakü - Batum petrol hattını Almanya savaş süresince muhafaza edecek, Türkiye'ye de petrol gelirlerinden bir "adil pay" verilmesini sağlayacaktı. Bazı devam eden maddelerde yeni tamamlanan Alman-Rus ek anlaşmalarında düşündürücü şüphelerin yer aldığı gizli protokol Hintze'nin ne kadar zor ve aynı zamanda tehlikeli bir dış politika akrobat kahramanlığı gösterdiği, diğer taraftan da Kafkasya'nın ilgi alanlarına göre tekrardan bölündüğü cesurca düzenlemelerle kanıtlamaktaydı.[54]

Berlin'deki Alman Ordu Karargâhı, Sovyet yönetiminin Bakü'den çekildiğini 6 Eylül'deki ek anlaşmanın onay belgesinin değişimi sonrasında öğrenir. Sovyet birlikleri tarafından İngilizlerin oradan çıkartılması ve Almanya'nın dostça petrole ulaşmasının sağlanması gizli cümlelerde söz verilen vaat olarak görülmüştür.[55]

10 Eylülde Ana Karagah'ta Ludendorff, Hintze ve Deniz Kurmay Başkanlığı arasında geçen konuşmalarla ilgili Kress'in Bakü'ye saldırı hazırlığı emrini verdiğine dair Ludendorff'un bilgi verdiği sadece iki kısa telgraf yer almıştır. Bu konuşmalarda ve deniz savaş araçlarının nakilleri ve Bakü'nün alınmasının ancak Ekim ortalarında olabileceği hesaplanmıştır. Almanya'nın Ekim ortalarında Hazar Denizi'ne deniz kuvvetlerini sevk edebileceği düşünülmüştür.[56]

14-15 Eylülde Türk askerlerinin Bakü'yü ele geçirme haberi ancak 16 Eylül tarihinde Berlin'e ulaşabilmiştir. Kress'in bilgilerine göre Türk ordusu 2 tam teşekküllü Tümen ve 10 000 düzensiz askerle Bakü seferini yapmıştır. Bakü'ye saldırı 4 Türk Tümeni ile gerçekleşmiştir. Bu Nuri Paşa'nın organize ettiği "İslam Ordusu" ile olmuştur. Eylül ayının ilk günlerinden itibaren Bakü halkının

---

[53] Günther Mai, *Das Ende des Kaiserreichs. Politik und Kriegsführung im Ersten Weltkrieg,* München 1997, s. 199-203.

[54] Conrad Haussmann, *Schlaglichter. Reichstagsbriefe und Aufzeichnungen*. Hsg. von Ulrich Zeller, Frankfurt, 1924, s.186; Baumgart, Das "Kaspi-Unternehmen"..., s. 54-56.

[55] Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte...,* s. 73.

[56] Karl Heinz Janssen, *Macht und Verblendung. Kriegszielpolitik der deutschen Bundesstaaten 1914-1918,* Göttingen 1963, s. 197, 201; Ulrich Cartarius, *Deutschland im Ersten Weltkrieg. Texte und Dokumente 1914–1918*, München 1982, s. 181-182.

panik halindeki tüm korku ve zorlukları 15 Eylül'de Bakü'nün Türk birliklerince alınmasıyla kaybolmuştur.[57]

Türk birliklerinin Bakü'yü saldırması ile Kress Bakü için yapmış olduğu hazırlığın esaslı bir şekilde çöktüğünü görmüştür. Paraquin böylece Yüksek Savaş Yönetimi'nin önerilerini karşılayabilmek amacıyla inanmış gibi davrandı. Seeckt'in 1 Eylül tarihli bir telgrafında, postasına çok acil olarak geri dönme emri yer almıştır. Hiçbir şekilde Bakü'de Türk askerleriyle bir çatışmaya girilmemesi, Yüksek Savaş Yönetimi'nin anlaşmasına, önerilerine ve Nuri Paşa'ya verilen emire uyulması gerektiği yer almıştır.[58]

General Kress 15 Ekim'de telgrafla Teğmen Wagner'ın Bakü'den talimatla Bakü tersanesinde kurulabilecek olan 1 000 tonluk büyük denizaltı kompozisyonu geri gönderdiği haberini vermiştir. Bu telgraf Berlin'e ulaştığında çoktan bütün Alman birliklerinin Kafkasya'dan geri çekilme emri verilmiştir. Böylece Almanların planladıkları "Hazar Petrol İşletmeleri Şirketi" gerçekleşememiştir.[59]

Türk Hükümeti 5 Ekim'de Brest Litovsk Antlaşması hükümlerine ve sınırlarına bağlı kalacağı sözü üzerine Berlin'de imzalanan Türk-Rus gizli protokolü çerçevesi içinde Osmanlı üzerine yoğunlaşan Almanya ve Rusya'nın baskısı üzerine Kafkaslardaki aldıkları bölgelerinden geri çekilmeyi kabul etmiştir. İlgili düzenlemeler ancak İstanbul'daki yönetim değişikliği sonrasında Ekim ortalarında gerçekleşmiştir. Seeckt 15 Ekim'de Doğu Ordularına Azerbaycan ve Ermenistan'da hiçbir Türk birliğinin bırakılmamasına yönelik şahsi emrini vermiştir. 20 Ekim'de Doğu Orduları Kurmay Grubu'nun feshi emri verilmiştir. Kafkasya'da sadece sınırların güvencesi görevi ile 9. Ordu kalmıştır. Alman Yüksek Komutanlığı 23 Ekim'de Kress'in Misyonunu koruyacak bir koruma birliği dışında Kafkasya'dan bütün askerlerini geri çekmeye karar vermiştir. General Seeckt kendisi bu haftalarda aylar bo-

---

[57] Karl Von Hertling, *Ein Jahr in der Reichskanzlei. Erinnerungen an die Kanzlerschaft meines Vaters*, Freiburg 1919, s. 27; Kress Von Kressenstein, *Meine Mission im Kaukasus*, Samschoblo Yayınevi, Tiflis 2001, s. 45.

[58] Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis...*, s. 190-213; Friedrich Von Rabenau, *Seeckt. Aus seinem Leben, 1918-1936*, Leipzig 1941, s. 70-80.

[59] Baumgart, *Deutsche Ostpolitik...*, s. 174-208.

yunca tasarladığı saldırı planlarının hala daha içten inanmaktaydı.[60]

Türk ordusunun ilerleyişi Türkiye ve Almanya arasındaki gerginliği devam ettirerek kuvvetlendirmiştir. Ayrıca Alman Yüksek Komutanlığı ve Donanması da Bakü'den petrol tedarikini Almanya için yaşam kaynağı meselesi olarak görmüştür. Daha sonra Ağustos'un ortasında İngiliz birlikleri Bakü'yü işgal etmiş ve işgal sınırını hızla genişletilmiştir. Almanya ve yeni Rus Hükümeti Osmanlı Devleti'nin katılımı olmadan, Almanya'nın kendilerine verilen ekonomik vaatlere karşı, Bolşeviklerin Bakü üzerindeki yönetim hakimiyetini kabul etmelerini ve Türk ordusunun karşı hücumlarını durdurmayı ve şehri korumayı yükümlendikleri Brest Barış Anlaşması'nı tamamlayıcı yeni bir anlaşma yapmaya karar vermişlerdir. Ancak, Türkler kendi müttefikleri tarafından ihanete uğradıklarını ve müttefiklerinin anlaşmaya bağlı kalmadıklarını hissetmiştir. Bu arada zamanla neredeyse 19 000 askeri kuvvetten oluşan Almanların kıta birliği Kafkaslarda aynı şekilde Bakü'ye hücum emri için tutulmaktaydı.[61]

Türk ordusu Almanların önünü kesmiş ve Eylül ayının ortalarında şiddetli çatışmalardan sonra kenti fethetmiştir. Bakü üzerine hücum yapan Alman ve Türk birlikleri hücumunun dağınık ateş hattı içerisinde kent alınmıştır. Bu olaylara rağmen, Türk-Alman ittifakının parçalanması engellenmiştir. Her iki müttefik kesin başarıyı riske atmak istememiştir. Savaşın genel gidişatı içerisinde Almanya'nın Batı cephesinin çöktüğü, Balkanlardan da birliklerin geri çekilmeye başladığı haberi alınmıştır. Kafkas ilerleyişine ara verilmesini Balkan cephesinin çökmesi zorladı. Ekim sonunda bütün Alman birlikleri Kress'in misyonu ihtiyat birliklerine kadar Kafkaslardan geri çekilmiştir.[62]

Sonuç

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile müttefik olmasına rağmen Bolşevik ihtilali sonrasında Rusya'nın savaştan

---

[60] Georg Alexander Von Müller, *Regierte der Kaiser?* Kriegstagebücher, Aufzeichnungen und Briefe des Chefs des Marine-Kabinetts. Hsg. von Walter Görlitz, Göttingen 1959, s. 48-55; Baumgart, Das "Kaspi-Unternehmen" ..., s. 59-60.

[61] Kielmansegg, *Deutschland und der Erste Weltkrieg...,* s. 619-622; Siegfried August Kaehler, *Zur Beurteilung Ludendorffs im Sommer 1918.* In: Siegfried A. Kaehler,Studien zur deutschen Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts, Göttingen 1961, s. 241-245.

[62] Baumgart, Das "Kaspi-Unternehmen"..., s. 78.

çekilmesi sonrasında her iki ülkenin Kafkas politikası birbirinden ayrılmıştır. Almanya Bakü petrollerine ulaşabilmek için Gürcistan üzerinden planlar geliştirmiş ve Alman ordu kuvvetleri Ukrayna üzerinden Gürcistan limanlarına ve oradan da Bakü'ye sevk edilmiştir.

Osmanlı Devleti tüm cephelerde Alman ordusu ile işbirliği içindeyken Kafkasya'da sadece Türk ve Müslüman askerlerden oluşan Enver Paşa'nın emriyle Kafkas İslam Ordusu oluşturulmuştur. Böylece bu ordu ile Kafkaslarda Türk ve Müslüman halka sahip olunabileceği, Azerbaycan'ın ve bölgenin Alman, İngiliz ve Rus kuvvetlerinden boşaltılabileceği ve böylece de Bakü petrol bölgesine hâkim olunabileceği planlanmıştır.

Bağımsızlık sürecinde Almanya ile yakınlaşan ve anlaşma imzalayan Gürcistan ile Almanya arasında önemli bir ittifak oluşur. Gürcistan'a Alman kuvvetlerinin gelmeye başlaması ile Kafkaslarda Türk askeri ile Alman askerleri karşı karşıya gelmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti ile Almanya arasında Kafkaslarda siyasi ve askeri olarak bir çatışma oluşturmuştur.

Türk ordusu bir taraftan Ermeni mezalimlerine son verirken diğer taraftan Türk ve Müslümanların oldukları bölgeleri Osmanlı Devleti'nin sınırları içine katmak için büyük mücadele etmiştir. Bakü petrolleri bölgesinde Ruslar, Almanlar, İngilizler ile Türk ordusu büyük bir mücadeleye girmesine rağmen 15 Eylül tarihinde Bakü'yü alabilmiştir. Ne var ki I. Dünya Savaşı'nın sonlarına denk gelen bu zamanlarda Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi, Alman ordu birliklerinin geri çekilmeye başlaması sonrasında Osmanlı Devleti'nin savaşı bitirmesi sonrasında bu bölgeler önce İngilizlerin daha sonra da Rusların işgali altına girmiştir. Sonuç olarak Kafkas İslam Ordusu I. Dünya Savaşı'nda Kafkaslarda önemli zaferler kazanmış, bölgede Türk askerlerini bekleyen Türk ve Müslümanlar için büyük bir ümit, bekleyiş, himaye ve zafer olmuştur.

Kaynakça

Arz, Arthur Albert, *Zur Geschichte des Großen Krieges 1914-1918*. von Straußenburg, Wien, 1924.

Auch, Eva-Maria, Die Entstehung der unabhängigen Staaten Georgien, Armenien und Aserbaidschan, Bernhard Chiari unter Mitarbeit von Magnus Pahl, Kaukasus, Wegweiser zur Gesc-

hichte Herausgegeben vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, Ferdinand Schöningh, München, 2008.

Avalov, Zurab Nezavisimost, *Grundlegend für die Geschichte Transkaukasiens*, jener Jahre: Kazemzadeh Transcaucasia, Paris, 1924.

Barbusse, Henri ve diğ. *Der Kampf der Sowjet-Union um den Frieden*, Eine Dokumentensammlung (1917-1929), Berlin, 1929.

Baumgart, Wınfrıed, *Deutsche Ostpolıtık 1918, Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, Wien-München, 1966.

_____, Das "Kaspi-Unternehmen" - Größenwahn Ludendorffs oder Routineplanung des deutschen Generalstabs? Erster Teil Ein kritischer Rückblick auf die deutsche militärische Intervention im Kaukasus am Ende des Ersten Weltkriegs,Bonn. Teil 1, In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 18, 1970.

Bernstorff, Graf Johann Heinrich, *Erinnerungen und Briefe*, Zürich, 1936.

Bihl, Wolfdieter, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte, Teil II. Die Zeit der versuchten kaukasischen*

Staatlichkeit 1917-1918, Böhlau Verlag. Wien, 1992.

_____, *Österreich-Ungarn und die Fricdenschlüsse von Brest-Litovsk*, 1970, Wien-Köln-Graz.

Bothmer, Karl Graf Von, *Mit Graf Mirbach in Moskau*. Tübingen, 1922.

Bremm, Klaus- Jürgen, *Propaganda im Ersten Weltkrieg,* Theiss-Verlag, Darmstadt, 2013.

Cartarius, Ulrich, *Deutschland im Ersten Weltkrieg. Texte und Dokumente 1914–1918*, München, 1982.

Carr, Edward Hallett, *Bolşevik Devrimi (1917,1923)*, çev: Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul, 1989.

Chiari, Bernhard, Kommunismus kaukasischer Prägung: Unabhängigkeit und sowjetische Herrschaft 1917 bis 1991, Bernhard Chiari unter Mitarbeit von Magnus Pahl, Kaukasus, Wegweiser zur Geschichte

Herausgegeben vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, Ferdınand Schönıngh, München, 2008.

Fischer, Fritz, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918*. 3. Auflage, Düsseldorf, 1964.

Gatzke, Hans W., *Zu den deutsch-russischen Beziehungen im Sommer 1918*, in: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 3, Stuttgart, 1955.

Gehrke, Ulrich, *Persien in der Deutschen Orientpolitik während des Ersten Weltkrieges*, C. 1, Stuttgart, 1960.

Grigor, Ronald, *Bakü Komünü, Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, Ekim, İstanbul, 1990.

Hahlweg, Werner, *Der Diktatfrieden von Brest-Litowsk 1918 und die bolschewistische Weltrevolution*, Münster, 1960.

Haussmann, Conrad, *Schlaglichter. Reichstagsbriefe und Aufzeichnungen.* Hsg. von Ulrich Zeller, Frankfurt/M, 1924.

Hertling, Karl Von, *Ein Jahr in der Reichskanzlei. Erinnerungen an die Kanzlerschaft meines Vaters*, Freiburg, 1919.

Herzfeld, Hans, Die deutsche Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg, In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 12, München, 1964.

Hopman, Albert, *Das Kriegstagebuch eines deutschen Seeoffiziers*, Berlin, 1925.

Jaeschke, Gotthard, *Der Turanismus der Jungtürken-zur Osmanischen Aussenpolitik im Weltkriege*, Die Welt des Islams, Bd.23, Heft. 112, Leipzig, 1941.

Janssen, Karl Heinz, *Macht und Verblendung. Kriegszielpolitik der deutschen Bundesstaaten 1914-1918,* Göttingen, 1963.

Kaehler, S Siegfried August, *Zur Beurteilung Ludendorffs im Sommer 1918,* In: Siegfried A. Kaehler,Studien zur deutschen Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts, Göttingen, 1961.

Kautsky, *K*arl, Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch, Bde. 3/4, Berlin, 1927.

Kessler, Henri Graf, *Tagebücher 1918-1937*. Hsg. von Wolfgang Pfeiffer-Belli, Frankfurt/M, 1961.

Kielmansegg, Peter Graf, *Deutschland und der Erste Weltkrieg*, Athenaion Bibliothek der Geschichte. Frankfurt am Main, 1968.

Kerenski, Aleksandr Fedorovich, *Die Kerenski Memoiren,* Hamburg, 1989.

Kohn, Richard H., *Die Russische Revolution in Augenzeugenberichte*, Berlin, 1968.

Kressenstein, Kress Von, *Meine Mission im Kaukasus*, Tiflis: Samschoblo Yayınevi, 2001, Tiflis.

Kriegarchiv München, Verladeplan der Einschiffungsleitung Sevastopol 'Major Müller, für die Zeit vom 11. – 25,
September, Sevastopol', 9. September 1918, 7. Bayer. Kav.-Brig., Bund 2, Akt 6.
Kühlmann, Richard Von, *Erinnerungen.* Heidelberg, 1948.
Lorey, Hermann, *Der Krieg in den türkischen Gewässern,* Band 1: Die Mittelmeerdivision.
Berlin 1928 = Der Krieg zur See 1914-1918. Hrsg. vom Marine-Archiv, 1928.
Ludendorff, Erich, *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918,* Berlin, 1919.
_____, *Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916-1918,* Berlin, 1920.
_____,, *Kriegführung und Politik*, Berlin, 1922.
Mai, Günther, *Das Ende des Kaiserreichs, Politik und Kriegsführung im Ersten Weltkrieg*, München, 1997.
Mühlmann, Cari, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkriege,* Leipzig, 1940.
Müller, Georg Alexander Von, *Regierte der Kaiser?* Kriegstagebücher, Aufzeichnungen und Briefe des Chefs des Marine-Kabinetts. Hsg. von Walter Görlitz, Göttingen, 1959.
Nadolny, Rudolf, *Mein Beitrag.* Wiesbaden, 1955.
Oppenheim, Max Von, *Die Nachrichtensaal-Organisation und die wirtschaftliche Propaganda in der*
Türkei, ihre Übernahme durch den Deutschen Überseedienst, Berlin, 1917.
Ostdeutsche Allgemine Zeitung, 12 Mart 1918.
Rabenau, Friedrich Von, *Seeckt. Aus seinem Leben. 1918-1936*, Leipzig, 1941.
Rauch, Georg Von, *Geschichte der Sowjet Union*, Stuttgart, 1969.
Raumer, Kurt Von, *Zwischen Brest-Litowsk und Compiegne. Die deutsche Ostpolitik vom Sommer 1918*. In: Baltische Lande 4, 1939.
Ritter, Gerhard, *Staatskunst und Kriegshandwerk,* Bd. 3: Die Tragödie der Staatskunst. Bethmann Hollweg als Kriegskanzler (1914-1917), München, 1964.
Rosenfeld, Günter. *Sowjetrussland und Deutschland (1917-1922),* 1960, Berlin.

Swietochowski, Tadeusz, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988.

Trotzki, Leo, *Mein Leben*, Versuch einer Autobiographie, S. Fischer, Berlin, 1930.

Trumpener, Ulrich, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, 1968, Princeton.

Ullman, Richard H., *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921*, Band 1: Intervention and the War, Princeton, 1961.

Welcker, Hans Meier, *Seeckt,* Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main, 1967.

Ziemke, Kurt, *Die neue Türkei. Politische Entwicklung 1914-1929*, Stuttgart, 1930.

MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİ ÖNCESİ KARADENİZ SAHİLİ MUHAREBELERİ VE ÖZELLİKLERİ

Levent ÜNAL•

Giriş

Veliaht Arşidük Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te Bosna'da öldürülmesi sonucu Avusturya'nın 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a harp ilanı[1] ile başlayan savaş kısa sürede tüm Avrupa'ya yayıldı. Avrupa'da savaşın başlamasından yaklaşık üç ay sonra Osmanlı donanmasının 29 Ekim 1914'te Rusya'nın Karadeniz sahillerini bombalaması ile Osmanlı Devleti de savaşa dâhil oldu. Bu hadise üzerine 31 Ekim 1914'te Doğu Beyazıt'ın kuzeyinden misilleme saldırısına girişen Rusya 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etti. [2] Rusya'yı 5 Kasım'da İngiltere ve 6 Kasım'da Fransa takip etti.

7 Kasım 1914'te ilk kez Köprüköy'de karşı karşıya gelen iki ordu arasında Aralık ayı ortasına kadar çeşitli muharebeler cereyan etti. Müteakiben 22 Aralık 1914'te Sarıkamış Harekâtına başlayan Türk Ordusu, Allahuekber Dağları'nı aşarken büyük zayiat verdi.

28 Aralık 1914'te mevcutları çok düşen üç kolordu ile icra edilen Sarıkamış taarruzunda Ruslar bölgeye getirdikleri takviye birliklerle 1 Ocak 1915'den itibaren kuvvet üstünlüğünü ele geçirdi. 3 Ocak 1915'ten itibaren de karşı taarruza geçti.[3] 5 Ocak'ta Türk birliklerine geri çekilme emri verildi. Rus karşı taarruzu 6 Ocak'tan itibaren takibe dönüştü. Takip harekâtı 18 Ocak'ta önceki mevzi hattına ulaşıncaya kadar devam etti.[4]

• Dr. E. Kur. Alb. Türk Askerî Tarih Komisyonu, unallevent11@gmail.com

[1] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, C. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970, s. 20.

[2] Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s. 67.

[3] Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s. 62.

[4] Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s. 191.

1915 Yılı Gelişmeleri

Barışta Karadeniz kıyı şeridi Hopa Hudut Taburu tarafından, Çoruh Havzası ise Sarıgöl, Milo (Melo), Hut Hudut Taburları tarafından korunmaktaydı. 1 Kasım 1914'te Doğu Cephesi'nde Türk-Rus Harbi başladığı zaman bu bölgelerin korunması için mevcut hudut birlikleri ile kıyı gözetlemesi yapan Trabzon, Lazistan ve Gümüşhane jandarma taburlarından kurulu Müstakil Jandarma Alayı ve gönüllülerle yetinilmiş, ayrıca birlik görevlendirilmemişti.

Bu dönemde Batum çevresindeki Rus kuvvetlerinin görevi ise Batum Müstahkem Mevkiini muhafaza ve Çoruh mıntıkasını örtmek idi.

Bölgede bulunan Türk hudut birlikleri, bölgenin vatansever halkından oluşan gönüllü birliklerle beraber 1 Kasım 1914'ten itibaren baskın hareketlerine başladı, 22 Kasım 1914'te Artvin'i, 23 Kasım 1914'te de Murgul ve Borçka'yı Ruslardan aldı.[5]

Sarıkamış Harekâtı sonrası sahil tarafında Rıza Bey Müfrezesi Borçka'ya çekildi ve bölgeyi savunmaya çalıştı. Ancak Çoruh vadisinden ilerleyen ve sürekli takviye alan General Liyahof, emrindeki Rus sahil grubu, 22 Şubat 1915'de Borçka'yı, 28 Şubat'ta Hopa'yı ve 13 Mart'ta Arhavi'yi işgal etti. Türk Sahil Müfrezesi ise ancak Arhavi suyunun batısında tutunmağa muvaffak olabildi. 20 Mart'ta Borçka'dan hareket eden Rus birlikleri şiddetli muharebelerden sonra 27 Mart'ta Artvin'i de zapt ettiler. [6]

Nisan ayından itibaren Kafkas (Doğu) Cephesi yeniden hareketlendi, Ruslar taarruza geçti. Sarıkamış muharebesinde çok sarsılmış olmasına rağmen 3'üncü Ordu başlayan Rus taarruzlarına karşı direniyordu.[7] Ruslar Türk Ordusunu iki yandan kuşatarak imha etmeyi planlıyordu. Kuzeyde Oltu-Tortum istikametinden Erzurum'a doğru yapılan iki taarruz durduruldu. Güneyde Murat havzasından yapılan taarruz Malazgirt–Van hattına kadar ilerledi. 1915 yılı sonbaharında Doğu Cephesi'ndeki hareketler durakladı. Bu sürede Ruslar Kafkasya'da yeni birlikler teşkil etti.[8]

---

[5] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, Cilt:II, Birinci Kitap*, s. 599-600.

[6] Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1965, s. 94.

[7] Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, s. 3.

[8] Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965, s. XII.

1916 Yılı Başlarında Kafkas (Doğu) Cephesi Gelişmeleri

1916 yılı başında Kafkas Cephesi'nde genel durum şu şekildeydi:

Ruslar Karadeniz sahilinde Arhavi, daha güneyde Narman-Azap-Horasan-Bulanık-Ahlât-Reşadiye hattına kadar ilerlemişti. Bu hattın doğusunda Rus Kafkas Ordusu Karadeniz'de Sahil Müfrezesi ve güneye doğru sırasıyla 2'nci, 1'inci ve 4'üncü Kolordu ve 2'nci Süvari Tümeni ile tertiplenmişti.

Rus ordusunun karşısında 3'üncü Ordu da benzer şekilde savunma mevzilerine girmişti. Kuruluş ve teşkilatı benzer ve denk görünmekle birlikte 3'üncü Ordu'nun 83.000 mevcuduna karşı Rus Ordusunun asker sayısı 220.000 kişi idi. 1915 yılı Kasım ayında İngilizlerin Çanakkale'den çekileceklerini haber alınca Çanakkale'de serbest kalan Türk birliklerinin Doğu cephesine geleceğini tahmin eden Yudeniç[9] derhal taarruz hazırlıklarına başladı.

3'üncü Ordu'yu etkisiz hale getirmek, Çanakkale'den yavaş yavaş gelecek Türk kuvvetlerini toplanmaya zaman ve mekân bulamadan mağlup ederek faydasız bir duruma getirmek istiyordu.[10]

Kış mevsiminde Ruslar için ileri harekâta elverişli iki istikamet vardı: Oltu-Erzurum istikameti ve Aras Vadisi. Rus taarruz planı; her iki istikametten taarruzla 3'üncü Ordu birliklerinin çoğunu cephede tespit ederken, Aras Vadisi kuzeyindeki sarp dağlık alanı aşarak en zayıf noktada cepheyi yarmak şeklinde oluşturuldu. Yarmanın hedefi Köprüköy'dü.

Bu mevki süratle ele geçirildiği takdirde Aras kuzeyindeki birlikler tamamıyla kuşatılacak, Aras güneyindeki birliklerin en önemli çekilme yolu kesilecekti.[11] Yudeniç, taarruzun baskın şeklinde yapılmasına önem verdi. Bunun için de taarruz zamanı olarak kutsal yortu gününü belirledi.[12]

10 Ocak 1916 günü Ruslar kuzeyden Oltu-Tortum mihverinden taarruza başladılar. Ertesi gün de doğudan Aras mihverinden saldırdılar. 12 Ocak günü 4'üncü Avcı Tümeni de yarma harekâtı-

---

[9] Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, s. 5.
[10] Çakmak, *Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi*, s. 111.
[11] Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, s. 7.
[12] W.E.D. Allen-Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 305.

na başladı.[13] Rusların bu ilk saldırıları pek başarılı olmadı. Ancak 13 Ocak gecesi genel taarruza kalkan Rus kuvvetleri 15 Ocak günü Çilligül Dağı bölgesinde yarmayı genişletti. 16 Ocak sabahı artık Rus yarma kuvvetinin çoğu Çilligül Dağını aşmış bulunuyordu.

Cephe yarılınca 3'üncü Ordu Komutan Vekili Abdülkerim Paşa derhal Sakaltutan Dağı-Hasankale-Tortum hattına çekilme emrini verdi.[14] Böylece Ruslar 17 Ocak 1916 günü Köprüköy'ü işgal ettiler. Fakat Türk birlikleri çekilmiş olduğundan Rus Ordu Komutanının Türk Ordusunu çevirerek imha etme planı boşa çıkmış oldu. Yine de Azapköy muharebesi Rus Kafkas Ordusu için mühim bir zaferdi. Böylece Erzurum'u çeviren tahkimatlar yarılmış ve doğrudan taarruz olanağı belirmiş oldu. 3'üncü Ordu mağlup edilmiş ve ciddi kayıplar vermişti. Harekât Ruslar açısından iyi düşünülmüş ve ustaca tatbik edilmişti.[15] Azapköy muharebesi sonrası Ruslar için yeni hedef Erzurum'du.

3'üncü Ordu birliklerinin kadroları muharebede verilen zayiat ve hastalıklar yüzünden yarı yarıya noksandı. Üç kolordu ve Müstahkem Mevki'den ibaret Erzurum'u savunacak kuvvet 39.000 kişi ve 112 toptu. Oysa Rus Kafkas Ordusu'nun Erzurum'a taarruz için topladığı muharip kuvveti 120.000 ve top sayısı 244 idi.[16]

General Yudeniç, daha önce ele geçirdiği bilgilerden 3'üncü Ordu'nun ve ordugâhlarının durumunu biliyordu. Türk kuvvetlerini tutundukları cephe üzerinde kıpırdayamaz hâle getirerek yenmeyi planlıyordu.[17]

1916 Ocak ayı ortalarında Hasankale işgal edilmiş ve Türkler alelacele Erzurum'a çekildikleri için Rus ordusu Erzurum önlerine kadar herhangi bir direnişle karşılaşmamıştı. Casusların getirdikleri bilgilere göre Erzurum'da Türklerin moralleri bozuk ve kale bir hamle ile ele geçirilebilirdi.[18]

Rus taarruzu 11 Şubat 1916'da başladı. Ertesi günden başlayarak Ruslar Erzurum'u çevreleyen dış tabyaları ele geçirmeye başladılar. Nihayet 15 Şubat 1916 günü öğleye doğru Türk cephesi yarıldı. Bunun üzerine 3'üncü Ordu Komutanı Erzurum'u tahliye

---

[13] Çakmak, *Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi*, s. 116.
[14] Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, s. 11.
[15] Allen, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, s. 316.
[16] Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, s. 15.
[17] Maurice Larcher, *Kafkas Harekatı*, Hazırlayan: Bingür Sönmez, Omnia Yayınları, İstanbul 2010, s. 102-103.
[18] A. B. Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 511.

ederek, orduyu batıya doğru çekme kararını verdi. 15 Şubat 1916 akşamına kadar tüm tabyalar tahliye edildi. Böylece Ruslar herhangi bir dirençle karşılaşmadan Erzurum'a girdiler. Bu arada Erzurum'dan çekilen Türk birliklerine karşı bir süre takip harekâtını sürdürdüler. Birlikler İspir-Aşkale hattına ulaştıktan sonra General Yudeniç takip harekâtını durdurdu.[19]

1916 Yılı Başlarında Karadeniz Sahili Cephesi'ndeki Gelişmeler

Osmanlı Genelkurmayı, Kafkas Cephesi'nde yeterli yol bağlantısı olmadığı için savaşan birliklerinin takviye ve tedarikini donanmanın koruması altında Karadeniz yolu ile yapmaya mecburdu. Bu konuda Almanlardan alınan Yavuz ve Midilli gemilerine çok güveniliyordu. Uzun menzilli topları ve süratleri ile Rus donanmasındaki gemilere nispeten üstün olan bu gemilere rağmen Karadeniz'de Rus donanmasına karşı üstünlük sağlanamadı.[20]

Rus Ordusu Erzurum'a taarruz ederken Ordu Kumandanı General Yudeniç, karşısındaki kuvvetleri tespit maksadıyla Rus sahil grubunu taarruza geçirdi. Rus Sahil müfrezesi; 11 piyade, 8 müstahfaz ve bir gönüllü taburu ile 3 kale topçu taburu, 24 top, 3 süvari ve 4 istihkâm bölüğünden kurulu idi. Bunlardan kale topçusu, müstahfaz taburlarından bir kısmı ve süvariler Batum Müstahkem Mevkii Garnizonu teşkil etmekte, diğerleri Arhavi Suyu doğusundaki mevzide idiler. Batum Deniz kuvveti; bir muharebe gemisi, muhripler, torpil ve nakliye gemileri olmak üzere 20 gemiden mürekkepti.

Türk Karadeniz Sahil Müfrezesi; Teşkilat-ı Mahsusa Alayı, Trabzon ve Giresun Jandarma Alayları, 8'inci Alayın 3'üncü Taburu, 5 sahil, jandarma, hudut taburu olmak üzere toplam 14 tabur, 8 dağ topu, 6 makineli tüfekten kurulu idi. Bunun yarısı Arhavi Suyu batısındaki mevzide, diğer yarısı da sahil muhafazasında bulunuyordu. Trabzon'da 6 adet 15,6'lık mantelli top vardı.

İki taraf da uzun zamandan beri sahil kesiminde, Arhavi Suyu'nun doğu ve batısındaki mevzileri tahkim etmişlerdi. Türk tarafında, yanları dağ ve denize dayalı olan mevziin müdafaa kabiliyeti ziyade idi. Ancak yol sahile yakın geçtiğinden, sahile

---

[19] Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, s. 18-22.
[20] Haşim Albayrak, *1.Dünya Savaşında Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*, Babıali Kitaplığı, İstanbul 2007, s. 21.

hâkim olan Rusların donanma desteği Türk mevziinin müdafaasını güçleştirmekteydi.

Rus Sahil Müfrezesi Kumandanı General Liyahof, Türk mevziini harp gemilerinin yardımı ile sahilden tazyik etmeye, bir kısım kuvvetle de dağlardan Türk mevziini kuşatmağa karar verdi. Bu maksatla bir muharebe gemisi, 4 muhrip ve 2 topçekerden mürekkep filoyu mevziin kuzeyine yanaştırdı.

Arhavi Muharebesi

7 Şubat 1916 sabahından itibaren Rus taarruzu başladı. Donanma desteği ile 19'uncu Avcı Alayı sahil yakınından taarruz ediyor, 3'üncü Kuban Plaston Tugayı da dağlar üzerinden kuşatma hareketi yapıyordu. Muharebe 8 Şubat 1916 akşamına kadar devam etti. Rus birlikleri 13 Şubat'ta Viçe doğusuna vardılar. Türk birlikleri de suyun batı sırtlarını tuttular.

Dağdan ilerleyen Rus kuşatma kolu geride kalmıştı. Viçe (Piskala) deresi doğusuna gelen Rus birlikleri kuşatma kolunu beklediler. 16 Şubat'ta yapılan Türk mukabil taarruzu muvaffak olamadı. Türk kuvvetleri yıpranmamışlardı, fakat Rus donanmasının mevziinin yan ve gerilerine yaptığı atışların tesiri büyüktü.

19 Şubat'a kadar mevzilerini müdafaa eden Türk Sahil Müfrezesi bir taraftan donanmanın yan ateşi, diğer taraftan kuşatma kolunun tesiri ile Büyükdere Suyu'nun batısına çekildi. Pazar (Atina) doğusunda bulunan bu mevzi kuvvetli idi. Ruslar ilerleyebilmek için güneyden kuşatma hareketi ile beraber mevziin gerisine Pazar'a çıkarma yapmaya karar verdiler.

Rus Çıkarma Harekâtı

Batum'da 2 piyade taburu, 7 Kazak bölüğü, bir top ve bir makineli tüfekten ibaret bir kuvvet, mürettep bir piyade ve bir süvari alayı hâlinde hazırlanarak iki harp gemisi himayesindeki iki nakliye gemisi ile muharebe sahasında getirildi. 4 Mart 1916 sabahı saat 00.06'dan itibaren Pazar (Atina) kasabasının iki tarafına asker çıkarılarak Türk mevziinin başlıca çekilme yolu kesildi. Rus kaynaklarına göre, burada sahil muhafazasına memur olan iki bölük de esir edildi.

Türk sahil müfrezesi, Rus gemilerinden açılan topçu ateşlerinden çok zarar görüyordu. Buna çıkarma hareketleri de katılınca müfrezenin durumu tehlikeye girdi. Sahil yolu tehlikede olduğundan, müfreze dağ yollarıyla zorlukla batıya doğru çekildi.

Türklerin çekilmekte olduğunu gören General Liyahof, çıkarma için henüz gemilerde bekleyen kuvveti 5 Mart 1916'da Mapavri (Çayeli) ne çıkardı. Bu suretle çıkarma hareketi muvazi bir takip şeklini aldı. Türk birlikleri çekilmeye devam ettiler.

Rus birlikleri de 6 Mart 1916 akşamı Rize'nin doğusuna vardılar. 7 Mart'ta Rize doğusuna üçüncü bir çıkarma daha yapıldı. 8 Mart 1916'da Rize işgal edildi. Ruslar Rize'de geride kalan birliklerini beklediler. Türk müfrezesi de Of'un doğusunda, İyidere'nin batısındaki sırtları işgal etti.

Harekâtın birinci safhası Rize'nin işgali ile sonra ermişti. Yudeniç Trabzon işgalini lüzumlu görüyordu. Rus Umumi Karargâhı bu maksatla 1'inci ve 2'nci Kuban Plaston Tugaylarını, General Liyahof'un emrine girmek üzere Novarasiski'de toplamaya başladı. Bu birlikler donanma himayesinde Rize'ye nakledilecekti.[21]

Sonuç olarak Rus taarruz harekâtının 1916 yılı kış dönemini kapsayan ilk safhası sonunda Kafkas cephesinde Ruslar Rize-Bayburt doğusu-Aşkale-Çat-Oğnut doğusu-Muş-Bitlis-Van Gölüne kadar olan bölgeyi ele geçirmiş oldu.

1916 Yılı İlkbaharında Yaşanan Gelişmeler

Türk Başkomutanlık Karargâhı 1916 Ocak ayında 3'üncü Ordu'nun takviye edilmesini kararlaştırmıştı. Bu nedenle Çanakkale muharebelerinin sona ermesi dolayısıyla Trakya'daki birliklerden 5'inci Kolordu 10 ve 13'üncü Tümenleriyle 3'üncü Ordu emrine girmek üzerine 18 Şubat 1916'da İstanbul'dan ayrıldı. Nakliyatın ağır ilerlemesi nedeniyle 5'inci Kolordu 3'üncü Ordu'nun yanına ancak Erzurum'un ele geçirilmesinden sonra ulaşabildi.[22]

Ruslar için Anadolu içlerine doğru harekâtı genişletmek, harekât için gerekli yol ağlarının ele geçirilmesine bağlıydı. Bunun için de Trabzon-Erzincan hattının batısına kadar ilerlemek, öncelikle de cephede oluşan girmelerin düzeltilmesi gerekiyordu. Bu sebeple Rus Kafkas Ordusuna cephesini düzeltmek ve bu iki mevkie taarruz için uygun çıkış mevziileri olan Of-Bayburt-Tercan hattını ele geçirmek maksadıyla 14 Mart 1916'da harekete geçmesi emredildi.

Ruslar Karadeniz sahilinde Rize'den harekete geçerken, Bayburt cephesine doğru da İspir'den Çoruh havzası boyunca em-

---

[21] Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, s. 27-28.
[22] Larcher, *Kafkas Harekâtı*, s. 108.

rindeki 3'üncü Plaston Tugayı ve 4'üncü Türkistan Tümeni ile 2'nci Türkistan Kolordusu ilerliyordu. Öncü olarak bir süvari bölüğü 14 Mart 1916'da Norgah (Akyazı)'a ulaştı. Çoruh Müfrezesi 14 Mart 1916 gecesi yaptığı baskınla düşman bölüğünü perişan etti. Rusların çoğu öldü ve birçok hayvan ganimet olarak alındı.[23] Bu baskınla Bayburt bölgesindeki muharebeler başlamış oldu. Bayburt bölgesinde 14 Mart 1916'da başlayan muharebeler ilk safhada 1916 yılı Mayıs ayı ortasına kadar sürdü. Bu dönemde sırasıyla; Çoruh Havzası Muharebeleri, Kaledere Muharebeleri ve Kop Dağı Muharebeleri yaşandı.

1916 Yılı İlkbaharında Karadeniz Sahilindeki Gelişmeler

Bayburt bölgesindeki muharebelere paralel olarak Ruslar Karadeniz sahilinde de taarruzlarına devam etti. Of girişinde Baltacı Deresi ve Kelali Tepelerinde Lazistan ve Havalisi Kumandanı Avni Paşa'nın oluşturduğu ve mahalli halkın da büyük bir gayretle katıldığı savaşlarda Rus birlikleri ciddi bir direnişle karşılaştı. Rus kuvvetleri büyük kayıplar vererek ancak 26 Mart 1916'da Of'a girebildi. Bu muharebelerde Çanakkale'den gelen 28'inci Piyade Alayı'nın bir taburu asker ve silahlarıyla Rusların eline düştü. [24]

Of'u geri almak için tarafımızdan yapılan mukabil taarruz muvaffak olamadı. Türk Sahil Müfrezesi Sürmene'ye çekildi. 30 Mart 1916'da bir Alman denizaltısı Rusların Portugal gemisini batırdı. Birkaç gün sonra diğer bir gemi daha batırıldı. Denizaltıların faaliyeti ve Sürmene'den geçen Karadere batısındaki Türk mevziinin kuvvetli olması taarruza devam için yeni kuvvete ve deniz himayesine ihtiyaç gösterdi. Karadeniz Müfrezesini takviye için Rus Başkumandanlığı 1'inci, 2'nci Kuban Plaston Tugayları ile bir topçu taburu ve bir istihkâm bölüğünü (toplam 12 tabur ve 12 top) Novorosiski Limanı'nda topladı. Toplanan kuvvetler bir kruvazör ile 4 muhrip himayesinde 40 nakliye gemisiyle Rize'ye nakledildi. Kruvazörde 12 uçak vardı. Sivastapol'da ki Rus donanması da kafileyi uzaktan korumak için denize açıldı.

7 Nisan 1916'da müdafaalı bir yat ile Kafkas Ordusu Kumandanı General Yudeniç de Rize'ye gelerek, kuvvetlerin Rize'ye değil, Sürmene'ye çıkarılmasını istedi. Yapılan telsiz muhaberesi neticesinde Donanma Kumandanı Amiral Eberhart, Türk denizaltılarının görünmesi ve nakliye gemilerine başka maksatla ihtiyaç

---

[23] Çakmak, *Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi*, s.169-170.
[24] Albayrak, *1.Dünya Savaşında Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*, s. 86-87.

bulunması sebebiyle yapılan teklifi kabul etmedi. Kafileye kumanda eden Amiral Homenko birlikleri Rize'ye çıkardı. Çıkarma bittikten sonra. Amiral Homenko General Yudeniç'in ısrarı üzerine 10 motorlu layter ile 4 nakliye gemisini Rize'de bıraktı. Yudeniç 2'nci Kupan Plaston Tugayını tekrar bu gemilere bindirerek, denizden ve 1'inci Kuban Plaston Tugayını da cebri yürüyüşle karadan Sürmene'ye sevk etti. Amiral Eberhart da Sürmene'ye 4 muhrip gönderdi. Yudeniç ihtiyacı olmadığını bildirerek gönderilen 4 muhribi iade etti.

Kara ve Deniz Kumandanlarının ihtilafa düştüğü bir zamanda 10 Nisan 1916'da Midilli kruvazörü ile bir denizaltı Sürmene sahilindeki Rus birliklerini tesirli bir surette ateş altına aldılar. Fakat Rus Tugayı 8 Nisan 1916'da karaya çıkmış olduğundan büyük bir tehlikeden kurtuldu.

Türk birlikleri plastonlar gelmeden mukabil taarruza geçmişlerdi. 2'nci Plaston Tugayının müdahalesi ile Türk mukabil taarruzları durduruldu. 1'nci Plaston Tugayı da yaklaşmakta idi. Karadere batı sırtlarındaki Türk Sahil Müfrezesinin kuvveti; 8'inci Alayın 3'ncü Taburu, Hopa Hudut ve Jandarma taburu Teşkilatı Mahsusa Alayı, ikişer taburlu Giresun ve Trabzon jandarma alayları olmak üzere toplam 10 piyade taburu, 4 makineli tüfek, yarısı adi ateşli olmak üzere 21 top ve 4.879 tüfekten ibaretti.

General Liyahof 14 Nisan 1916'da taarruza başladı. Rus Sahil Müfrezesinin kuvveti; 1'nci ve 2'nci Plaston ve bir Müstahfaz Tugayı, 3'ncü Plaston Tugayının 3 taburu, 19'uncu Avcı ve 5'inci Hudut Alayları, 2 müstakil tabur olmak üzere toplam 34 piyade taburu, 3 süvari bölüğü ve 48 top idi. Bu kadar kuvvetle Rus Sahil Müfrezesi bir kolordu seviyesinde idi.

1'inci ve 2'nci Plaston Tugayları diğer birliklerle takviye edilerek iki grup vücuda getirilmişti. 2'nci Plaston Tugayı Grubu sahilden, 1'inci Plaston Tugayı Grubu kuvvetli cepheden Ahu Dağına taarruz ederken, 3'üncü Plaston Tugayı da kuzeyden kuşatma yapıyordu. Müstahfaz Tugayı da daha güneyde yanı korumakla görevlendirilmişti. İki muharebe gemisi ile birkaç muhrip de denizden taarruzu destekliyordu.

1'inci Plaston Tugayı emrindeki 19'uncu Türkistan Alayı ile Ahu Dağı'nı zapt ettikten sonra, Türk birlikleri Yanbolu Deresine doğru çekilmeye başladılar. Ruslar 15 Nisan 1916'da Yanbolu Deresinde ve 16 Nisan'da Klafka Deresindeki zayıf mukavemetleri kırarak 17 Nisan 1916'da Trabzon'a yaklaştılar. 16 Nisan 1916'da

mermileri biten harp gemileri Sivastapol'a döndüler. Denizcilere göre General Liyahof, Trabzon'un zaptı şerefini kendisine hasretmek isteyerek donanmaya lüzum kalmadığını bildirmişti.

17 Nisanda Klafka Deresi'ndeki Türk birliklerinin büyük kısmı Trabzon üzerinden Pulathane'ye ve bir kısmide Hamsiköy'e çekildiler.[25] Kısa süre önce Rus General Liyahof, Türklerin Trabzon'u boşalttıkları haberini aldı. 18 Nisan 1916'da şehirdeki Rumlar Liyahof'a bir delege yollayarak Türklerin şehri boşaltmış olması sebebiyle Trabzon'un topa tutulmamasını rica ettiler. Böylelikle Ruslar 18 Nisan 1916 akşamı hiçbir mücadeleye gerek duymadan şehri işgal ettiler.[26] Bir muhrip ile Batum'dan gelen Ordu Kumandanı General Yudenic, Rumlar ve Ermeniler tarafından hususi merasimle karşılanarak, Rum Kilisesinde yapılan ruhani ayinde İmparator'un sıhhatine, Rus ordusunun muzafferiyetine, Hıristiyanların Türk boyunduruğundan kurtarılmalarına dualar edildi.[27]

Trabzon'un Ruslar tarafından işgalinden sonra buradaki cephe çok genişledi. Rus Başkomutanlığı, Anadolu içerilerine doğru yapılacak müteakip harekât için 2 piyade tümeninin daha Trabzon'a gönderilmesine karar verdi. Kafkas Ordusu Komutanı General Yudeniç ile Rus Karadeniz Donanma Komutanı Amiral Eberhart 1 Mayıs 1916'da Batum'da buluştu. Trabzon bölgesinde yapılacak çıkarmanın yerini deniz kuvvetleri seçti. 20 Mayıs 1916'da Trabzon doğusundaki Kovata Limanına Rus 5'inci Kolordusu çıkarıldı. 5'inci Kolordunun Trabzon'a çıkarılması tamamlandığında Sahi Müfreze Komutanlığı lağvedilerek birlikleri 5'inci Kafkas Kolordu Komutanlığına bağlandı. Rus Kolordusunun tümenleri Pulathane ile Trabzon-Gümüşhane yolu arasındaki cephe kısmını işgal ederken Rus sahil müfreze birlikleri de Trabzon-Gümüşhane yolu ile Karadere doğusundaki Horyan (Yekneciler) köyü arasındaki bölgeyi işgal ettiler.[28] 5'inci Rus Kolordusu Komutanı General Liyahof karargâhını Trabzon'da kurdu.[29]

---

[25] Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, s. 31-33.

[26] N. Monasterev, *Birinci Dünya Harbinde Karadeniz Cephesi*, çev. Dz.Kur.Alb.Afif Tuğrul, Gnkur.Bşk.lığı IX. Şube, 1948, s. 42.

[27] Abdurrahim Aydın, Aydın Özgören, "Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali ve Trabzon Rumlarının Faaliyetleri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Ağustos 2007, s. 237.

[28] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı, Cilt: II, İkinci Kitap*, s. 208.

[29] Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Serander Yayınları, Trabzon 2013, s. 228.

Ruslar Doğu Karadeniz kıyılarında ileri harekâta başlayınca Trabzon'a kadar olan kıyı şehir ve kasabaları ile Trabzon'un da düşman eline düşebileceği düşünülerek Trabzon ve ona bağlı yerlerdeki erzak ve mühimmatın yurt içine, özellikle Gümüşhane ve Erzincan'a kadar gönderilmesi emredilmişti. Bu doğrultuda 1915 yılında 3'üncü Ordu için Trabzon, Hamsiköy, Maçka ve Gümüşhane ambarlarındaki erzakın sevkiyatına devam edildi.[30] Trabzon ve havalisinde salgın hastalıklar bir yana, önemli ölçüde erzak sıkıntısı çekilmekte, açlık hüküm sürmekteydi.[31]

19 Nisan 1916'da Van Gölü'nden Karadeniz'e kadar olan 3'üncü Ordu cephesi üç mıntıkaya ayrıldı. Birinci Mıntıka; Van Gölü-Oğnut arası 16'ıncı Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, İkinci Mıntıka; Oğnut'tan Karasu Nehri'ne kadar 10'uncu Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa ve Üçüncü Mıntıka; Karasu'dan Karadeniz'e kadar 5'inci Kolordu Komutanı Fevzi Paşa'nın emir ve sorumluluğuna verildi. 21 Nisan'da 3'üncü Ordu Komutanı, Sahil Müfrezesinin denizden takviyesini, Rum eşkıyalarına karşı Samsun'a kuvvet çıkarılmasını, sahilde denizaltı faaliyeti gösterilmesini Başkumandanlıktan istedi. Donanma Komutanı Amiral Suşon, evvela denizaltıların Alman Umumi Karargâhı emrinde olduklarını, sonra da Trabzon sahilinde devamlı denizaltı bulundurmanın mümkün olmadığını bildirdi. Trabzon sahilini takviye için İstanbul'da takviyeli bir alay hazırlandı ise de sonradan naklinden vazgeçildi. Yalnızca Samsun'a küçük bir müfreze çıkarıldı.[32]

Sahil boyunca ilerleyen Rus kuvveti Çoruh Cephesi'nden uzaklaştığından yanı açık kalmıştı. Bu durumda Ruslar Trabzon'u müstahkem mevkii hâline getirmeye karar verdiler. Diğer yandan da Erzurum'da tahkimata başladılar. 21 Mayıs 1916'ya kadar Trabzon'a iki tümenli 5'inci Kolordu'yu getirdiler. Bu arada 1916 yılı ilkbaharında Canik'te (Birinci Dünya Savaşı dönemindeki idari yapılanmaya göre Canik; Bafra, Çarşamba, Fatsa, Ünye ve Terme'yi kapsayan sancaktır.) Rum eşkıyası türemişti ve Rus donanması ile irtibat kurarak Ruslara yardım ediyorlardı.[33]

---

[30] Albayrak, *1.Dünya Savaşında Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*, s. 32.
[31] F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Savaşında Karadeniz: Ünlü Harşit Savunması ve Rus İşgaline Karşı Yürütülen Mücadelede Önemli Yeri Olan Komutanlar", *Harşit Vadisi Bildiriler Kitabı*, Ed. Mehmet Fatsa-Mehmet Özmenli, DOKAP Bölge İdaresi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017, s. 255.
[32] Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, s. 33-34.
[33] Çakmak, *Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi*, s. 150-151.

3'üncü Ordu'nun Karşı Taarruz Girişimleri

25 Mayıs 1916'ya kadar Doğu Cephesi'nin merkezi 5'inci Kolordu, doğu kanadı 16'ıncı Kolordu ile takviye edilmişti. Trakya'da bulunan 2'nci Ordu'nun da Diyarbakır-Elazığ bölgesine nakline de başlanmıştı. Komutanı Ahmet İzzet Paşa olan 2'nci Ordu, Oğnut'tan Van Gölüne kadar olan bölgeden sorumlu olacaktı. 2'nci Ordu'nun intikali sonrası Erzurum istikametinde genel karşı taarruza geçilmesi planlanıyordu.

Bu dönemde 3'üncü Ordu Komutanı Vehip Paşa dikkatini Trabzon Cephesi'ne çevirmişti. Rus ordusunun bu bölgeden 3'üncü Ordu'nun yan ve gerilerine taarruz edeceğini değerlendiriyordu. Ancak Trabzon'a taarruz öncesi Mamahatun (Tercan)'da cephede girinti yapan Rus müfrezesini atarak cepheyi kısaltmayı, buradan tasarruf edeceği kuvvetleri de Trabzon cephesine göndermeyi düşünüyordu.

Bu kapsamda 27 Mayıs 1916'da karşı taarruza geçerek Mamahatun (Tercan)'u ele geçirdi. 4 Haziran'a kadar birlikler Maryam Dağı-Ağbadağı-Başköy hattına ulaştılar. Ruslar karşı taarruz girişimde bulunduysa da netice alamayıp 7 Haziran'da bulundukları hatta savunmaya geçtiler. Böylece Mamahatun Muharebesi Türk kuvvetlerinin zaferi ile sonuçlandı. Bundan sonra sıra Karadeniz sahilinde yapılacak karşı taarruza gelmişti.

Rus Sahil Müfrezesi Trabzon'dan sonra Nisan ayı sonuna kadar Pulathane gerisine çıkarma yapmak suretiyle İskefiye Deresi'ne kadar ilerlemişti. Rusların bundan sonra 1916 yılı Haziran ortasına kadar yaptığı taarruzlar başarılı olmadı.

Karşı taarruz için İskefiye'den Çoruh cephesine kadar olan bölgede; İskefiye batısında Sahil Müfrezesi, Zigana Geçidi uzanımında batıda 18'inci Tümen, doğuda Zigana Müfrezesi, Polut Dağı güney uzanımında 11'inci Kolordu, Madur Dağı ve Yurt Tepe güney uzanımında 2'nci Kolordu tertiplendi. Taarruzun 21 Haziran 1916 gecesi Yurt Tepe-Madur Dağı-Polut Dağı üzerinden Sürmene istikametinde yapılmasına karar verildi. Başkomutanlık Trabzon'u hedef verdiğinden bu ilk taarruz mahdut hedefli olacak, Polut ve Madur Dağları alındıktan sonra yeni bir tertip alınarak taarruz Trabzon istikametine tevcih edilecekti.[34]

21 Haziran 1916 gecesi Lazistan ve Hart cephelerinden olmak üzere 5 ayrı koldan taarruza başlandı. Hart cephesinde 2'nci

[34] Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, s. 40-48.

Kolordu 9'uncu Tümenle Madur Dağı, 4'üncü Alay ile Yurt Tepe ve 29'uncu Alay ile 2122 R.T., Lazistan cephesinde; 11'inci Kolordu 33'üncü Tümenle Polut Dağı ve 34'üncü Tümenle Santa ve Kolosa istikametinde taarruz ediyordu. Taarruz başlayınca Sahil Müfrezesi Kurttepe'yi ve Zigana cephesinde 28'inci Alay da Gospotyos Manastırını ele geçirdi. 23 Haziran'da Polut Dağı - Madur Dağı-Yurt Tepe ve 2122 R.T. ele geçirildi. Bu suretle birlikler iki günde emredilen hatta ulaştı.

24-25 Haziran 1916'da Sürmene-Of istikametinde taarruza devam edildi. 26 Haziran'da düşmanın Madur Dağı kuzeyinden karşı taarruzu bertaraf edildi. 29 Haziran'da Hart cephesi karşısında savunan Rusların 2'nci Plaston Tugayı Sürmene'nin 15 km güneyine kadar çekilmeye zorlandı. Artık bundan sonraki aşamada harekâtın ikinci safhasına, taarruzun Trabzon istikametine çevrilmesine geçilebilirdi. Trabzon'a taarruz 9 ve 34'üncü Tümenlerle yapılırken, diğer kuvvetlerle Sürmene'ye doğru taarruza devam edilecekti. 9 ve 34'üncü Tümenler taarruz için toplanmaya başladılar. Taarruz 2 Temmuz 1916'da başlayacaktı. Ancak Ruslar o gün şafakla beraber Çoruh ve Kop cephelerinde taarruza geçtiler. Çoruh cephesi ikinci savunma hattına çekilmeye mecbur kaldı. Bunun üzerine Trabzon'a taarruz emri geri alınarak 9'uncu Tümenin toparlanıp hızla Bayburt'a yetişmesi emredildi.[35] Bu suretle Trabzon'u ele geçirmeye yönelik 3'üncü Ordu'nun başlattığı karşı taarruz somut bir fayda sağlayamadan yarım kaldı. Üstelik Rusların esas taarruz istikametindeki Türk kuvvetleri en kritik zamanda zayıf bırakılmış oldu.

1916 Yazındaki Rus Taarruzları

Demiryolu ağının yetersizliğinden dolayı 2'nci Ordu'nun intikalinin gecikmesi Rus tarafına iyi bir fırsat vermişti. 1916 yılı yaz harekâtını planlarken Rus Kafkas Ordusu Komutanı General Yudeniç, esas taarruzu Erzincan ve Erzurum yaylaları ile Anadolu sahili arasındaki ana yolların merkezi olan Bayburt'a yöneltti. Böylece Bayburt'tan Gümüşhane'nin kuzeybatısına ve Kelkit'in batısına doğru ilerlemek suretiyle 3'üncü Türk Ordusu'nun cephesini iki yerden yarmak mümkün olacaktı.[36] Rus taarruzu 2 Temmuz 1916'da başladı. Kendilerinden çok üstün sayıda Rus taarruzlarına yaklaşık iki hafta direnen Türk birliklerinin cephelerinde

[35] Çakmak, *Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi*, s. 150-198.
[36] Allen, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, s. 371.

yarmalar oluşmaya başladı. Kop, Çoruh ve Hart cephelerinde Rus taarruzunun ve buna bağlı çekilmelerin devam etmesi üzerine Harşit deresi güneyine çekilmek zaruretini gören 3'üncü Mıntıka (5'inci Kolordu) Komutanı Fevzi Paşa çekilme emri verdi. Buna göre Ağpınar- Eymir köyü batı sırtları arasını Kop Cephesi, Kuşmasat Deresi'ne kadar olan kısmı Çoruh Cephesi, Harapkale'ye kadar olan kısmı Hart Cephesi, Harşit Deresi güneyini de Lazistan Cephesi işgal edecek ve savunacaktı. Lazistan Cephesi 19 Temmuz 1916 sabahı Harşit Deresi kuzeyinde Anzaryahanları-Kolat Dağları-Zigana Kordonu- Horos Dağları hattına çekildi.[37] Sahilde Rus muhripleri Türk Sahil Müfrezesinin yan ve gerilerini bombardıman altında tutarken diğer taraftan cepheden tazyikte bulunuyorlardı. Rusların karşısında direnmeye çalışan Türk sahil birlikleri, 20 Temmuz 1916'da Fol (Vakfıkebir) deresine çekildiler. Rusların 21 Temmuz'da Vakfıkebir'e girmesi üzerine Türk kuvvetleri Çavuşlu deresine, 2 Ağustos'ta Görele'ye çekildiler. 20 Ağustos'a kadar Görele elden ele geçiyordu. Rus birlikleri son taarruzlarda ağır zayiatlara uğradı. Nitekim 39'uncu Rus Tümeninin bölüklerinde taarruz başlarken 300 süngü bulunurken, muharebenin sonunda piyade bölüklerinin mevcudu 70-80 kişiye düştü. Bundan sonra da Türk Sahil Müfrezesi muharebelere devam ederek 5 Ekim 1916 tarihine kadar Çanakçı Deresi'nin batısında tutundu, 6 Ekim 1916'da birlikler Harşit Çayı'nın batısına alındı.[38]

Karadeniz Sahili Cephesi'nde bu gelişmeler olurken Rus ordusu güneyde 16 Temmuz 1916'da Bayburt'u, 20 Temmuz'da Gümüşhane'yi, 22 Temmuz'da Kelkit'i ve 25 Temmuz'da Erzincan'ı aldı. Bundan sonra 9 Ağustos 1916'ya kadar muharebeler devam etti. Dağlık arazide Türk mukavemeti arttı, Rus taarruzları bazı yerlerde ancak mevzi başarılar sağlayabildi.[39] 3'üncü Ordu 6 Ağustos 1916'dan itibaren Nezir Dağı- Kelkit batısı ve Kemah doğusu hattında tutundu.

1917 Yılı Gelişmeleri

1917 kışı erken başladı ve çok şiddetli geçti. İki tarafın mevzileri çok yerde 2000-3000 metre yükseklikteki dağlarda bulunuyordu. Yüksek dağlarda, tipili havalarda nakliyat yapılamıyordu.

---

[37] *Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, Cilt:II*, s. 326-333.
[38] Ünalp, "Birinci Dünya Savaşında Karadeniz: Ünlü Harşit Savunması ve Rus İşgaline Karşı Yürütülen Mücadelede Önemli Yeri Olan Komutanlar", s. 256.
[39] Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, s. 69.

Denilebilir ki kış aylarını Türk ve Rus orduları soğukla mücadele ederek geçirdi. Harekât; keşif faaliyetleri ve bazı yerlerde küçük ölçüde yapılan baskınlardan ibaret kaldı. Rusların Sinop, Sivas dâhil olmak üzere Doğu Anadolu'dan başka boğazları almak da emelleri idi. Ancak bu tasavvur hayalden ibaret kaldı. 1917 yılına girilirken Doğu Cephesi'nde Rusların 250.000 mevcuduna karşılık Türk Ordusu'nun toplam muharip mevcudu 60.000 idi.[40] Fakat kış bittiğinde soğuk ve soğuğa bağlı sebeplerden dolayı Ruslar 100 bin kişiyi kaybettiler. Bu kadar kayıp Rus Kafkas Ordusu'nu takatsiz bir hale getirdi. 9 Mart 1917'de Rusya'da ihtilal başladı. 16 Mart'ta Çar tahttan indirildi. Fakat kurulan yeni hükûmet müttefikleriyle birlikte harbe devam ediyordu. Ruslar kaybettikleri 100 bin kişiyi ikmal erleriyle takviye ettiler. İlkbahara doğru ordu mevcudu yeniden 250 bin kişiye çıkmıştı.[41] Bununla birlikte Bolşevik Devrimi Rus ordusu üzerinde yıkıcı tesirler meydana getirmiş, 1917 sonlarına kadar İtilaf Devletleri'nin menfaatlerine azami hizmet eden Rus ordusu moralini, disiplinini ve savaşa devam hususunda kararlılığını kaybetmişti.

Kafkasya'daki Rus ordusunun Bolşevik propagandanın tesiri ile Ekim İhtilali'nden önce cephede askeri operasyonlarını durdurduğu ve bu propaganda devam ettiği müddetçe askerin tekrar silaha sarılmasının zor olacağı rapor edilmişti. Ordu içerisindeki bu menfi propaganda faaliyetleri Petrograd'daki geçici hükûmet tarafından durdurulmak istendi, fakat başarısızlıkla sonuçlandı. Hatta 200 bin civarında Rus askeri, Bolşevikler ile İttifak Devletleri Brest-Litovsk Antlaşması'nı (3 Mart 1918) imzalamadan önce Kafkas Cephesi'ni terk etmişti.[42]

18 Aralık 1917'de Ruslarla imzalanan Erzincan Mütarekesi ile taraflar arasında üç sene bir buçuk ay müddetle devam etmiş olan savaşın artık sonuna gelindi. Ruslar işgal ettikleri bölgeleri yavaş yavaş terk etmeye başladı.

Fakat bu kez de başka bir sorun açığa çıktı. Çarlık Rusya'sı gibi Bolşevikler de Doğu Anadolu'da Ermenilerin kuvvet kazanmasını istediğinden çekildikleri bölgeleri Ermeni birliklere ve çeteler

---

[40] Mahmut Boğuşlu, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990, s. 140.

[41] Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri, Cilt IV*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 190- 194.

[42] K. Tuncer Çağlayan, "Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya'da İngiliz Faaliyetleri", *Belleten*, S. 240, Ağustos 2000, s. 496-497.

bırakıyorlardı. Zaten iş başındaki Bolşevikler arasında üst kademelerde birçok Ermeni yönetici de bulunuyordu.[43] Ermeni birlikleri ve çeteleri Türklere karşı bölgede harp boyunca tarihin görebildiği en kanlı katliamları gerçekleştirdiler.[44] Ermeni taburlarının askerleri işgal edilen yerlerde Türk ve Müslüman ahaliye büyük zulümlerde bulundular.[45] Ermeni birlikleri içinde, harbin başlangıcında Osmanlı Ordusu'ndan kaçıp düşman tarafına geçen Ermeni erler, hatta aralarında doktor olanlar bile vardı. [46]

Ermeni askerlerin sayısına ilişkin olarak Rus General Karganof, 1918 yılı hareketlerine ait kitabında, Kafkas cephesinden çekilen Rus kuvvetlerinin yerini alan Ermeni kuvvetlerini; bir avcı tümeni, 3 süvari alayı ile toplam 36 piyade taburu olarak göstermektedir. Ermeni kuvvetlerinin geri teşkilleri ile birlikte 50.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir.[47] Rus alaylarının kuruluşunda teşkil edilen Ermeni taburlarından başka, yardım kampanyası düzenleyerek Ermeniler elde ettikleri 1.540.000 Ruble gelirle gönüllülerden oluşan 5 Ermeni alayı da kurdular.[48] Kâzım Karabekir, Ermeni askerlere ilişkin olarak *"Cihan harbinde Rus ordusundaki muntazam Ermeni subay ve askerlerin yekûnu 180.000 kişi idi. Ermeni kolordu komutanları da vardı. Filistin de bile 4000 Ermeni gönüllüsü bizimle harp etti. Bunun yarısından fazlası Amerika'dan gelmişti."* şeklinde değerlendirme yapmıştır.[49]

1918 Yılı Gelişmeleri

1918 yılında Doğu Cephesi'nde yer alan olaylar başlıca üç safhada cereyan etti:

- Birinci safhada; Rusların Doğu Anadolu'da 1914-1916 arasında işgal ettikleri toprakların kurtarılması ve 1877-78 Türk-Rus sınırına ulaşılması,

---

[43] Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 34.
[44] Mustafa Görüryılmaz, *Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler (1918)*, Korza Yayıncılık, Ankara 2009, s.205.
[45] *Bayburt Tarihi*, Bayburt Valiliği Yayınları, Bayburt 2000, s. 74.
[46] Aziz Semih İlter, *Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi Hatıraları,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007, s. 30.
[47] Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*, s. 437-443.
[48] Görüryılmaz, *Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler (1918)*, s. 44, 46.
[49] Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik,* Emre Yayınevi, İstanbul 1995, s. 268.

- İkinci safhada; 1877-78 sınırının doğusunda üç sancağın (Kars, Ardahan ve Batum) geri alınması ve daha doğuda Hazar Denizi'nin batı sahillerine varılması,

- Üçüncü safhada; Hazar Denizi sahilinden tekrar 1877-78 sınırına geri çekilmesi safhasıdır.

1918 yılı daha ziyade baskınlar ve karşılıklı keşif faaliyetleri ile geçti. Cephe hattında seyrekleşen ve azalan muharebelere karşılık Ruslar denizde ve havadaki faaliyetlerini arttırdılar. Doğu Karadeniz sahillerindeki kasabaları denizden ve havadan bombardıman ettiler.[50] Ruslarla barış anlaşması görüşmeleri uzayıp, çekildikleri bölgelerde Ermenilerin bölge halkına mezalimleri artınca 12 Şubat 1918'de 3'üncü Ordu ileri harekâta başladı. 1 ve 2'nci Kafkas Kolorduları ile yürütülen ileri harekâtta, 1'inci Kafkas Kolordusu Kemah-Erzincan-Erzurum istikametinde, 2'nci Kafkas Kolordusu iki kol hâlinde, bir kol ile Kelkit-Gümüşhane-Bayburt-Erzurum, diğer kol Karadeniz sahili boyunca Trabzon-Of-Hopa istikametine ilerledi.

5'inci Kafkas Tümeninin 13'üncü Kafkas Alayı 20 Şubat 1918'de Bayburt'a girdi. Ermeniler 15 Şubat 1918'de 200'den fazla Müslüman halkı öldürmüş ve yakmış, Madenhanlar üzerinden Erzurum'a çekilmişlerdi.[51] 3'üncü Ordu Bayburt'tan sonra kuzeyde Erzurum-Sarıkamış-Kars-Gümrü mihveri, güneyde Ağrı ve Van istikametlerinde ileri harekâtını sürdürdü. Yalnız bu harekât süresinde kısmi çatışmalar dışında Rus ordusu ile büyük çaplı bir muharebe yaşanmadı. Tüm muharebeler Ermeni kuvvetleri ve silahlı Ermeni çeteleri ile yapıldı. 25 Mart 1918'de 1877 sınırına aşıldı. 3 Nisan 1918'de Ardahan, 14 Nisan'da Batum zapt edildi. 25 Nisan'da da Kars ele geçirildi. Albay Kazım (Karabekir) Bey Erzincan, Erzurum ve Sarıkamış taarruzlarında enerjik tutumu, kararlı sevk ve idaresiyle geriden fazla bir destek görmeden, mevcut şartlardan yararlanarak ve çekilen düşmandan elde ettiği ganimetle 1'inci Kolordu'yu Kars'a kadar muzaffer bir şekilde taşımayı başardı.[52]

İleri harekâtın bundan sonraki bölümünde 1918 yılı Eylül ayına kadar Türk ordusu üç ayrı mihverde; kuzeyde Bakü ve Ma-

---

[50] Boğuşlu, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, s. 143, 161.
[51] Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*, s. 451.
[52] Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002, s. 24-25.

haçkale'ye, orta mihverde Nahçıvan üzerinden Tebriz ve güneyine, güney mihverde İran'da Rumiye Gölü güneyine kadar ilerledi.

Ne gariptir ki 1918'de 3'üncü Ordu 15 Eylül 1918'de Bakü'ye ulaşırken Suriye ve Irak cephelerinde 4, 6, 7 ve 8'inci ordular Misak-ı Milli sınırlarına doğru çekilmekteydi. Aynı dönemde Avrupa'da İttifak Devletleri artık savaşı kaybetmiş, mütareke arayışları başlamıştı. İtilaf Devletleri arasında ilk ateşkes anlaşmasını 29 Eylül 1918'de Bulgarlar, bir ay sonra 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti imzaladı. Böylece Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Harbi fiilen sona ermiş oldu. [53]

Karadeniz Sahili Muharebelerinin Özellikleri

Birinci Dünya Harbi'nde Karadeniz Sahili Cephesi, askeri anlamda düzenli bir cephe olmamıştır. Nizami kuvvetlerin yanında gönüllü birlikler de muharebelere katılmıştır.

Kıyı şeridinin dar olması askeri manevraları kısıtlamıştır. Sahilde birlikler genişliğine değil derinlemesine tertiplenmek durumunda kalmıştır.

3'ncü Ordu Karadeniz Sahili Cephesi'nde, Rusların harbin son devresinde çekilmesine kadar olan süreçte savunma muharebeleri yürütürken, son safhada Ermeni kuvvetleri ve çetelerine yönelik karşı taarruz ve taarruz harekâtı icra etmiştir. Sahil Müfrezesi üstün Rus kuvvetleri karşısında savunma hatlarını, kıyıya dik gelen dere yataklarının batısında oluşturmuş, oyalama muharebelerini dere yatakları arasında sürdürmüştür.

Kıyı boyunca doğudan batıya dirençli savunma hatlarını; Arhavi'de Orçi Çayı, Fındıklı (Viçe) doğusunda Sümer (Piskala) Deresi, Hamidiye'de Fırtına Deresi, İyidere batısında İkizdere Çayı, Of doğusunda Çataklı Çayı, Araklı'da Karadere Çayı, Yanbolu'da Yanbolu Çayı, Akçaabat (Pulathane)'de Söğütlü Deresi, Çarşıbaşı (İskefiye)'de İskefiye Deresi, Çavuşlu'da Yalakoda (Çavuşlu) Deresi, Görele'de Görele Deresi, Görele batısında Çömlekçi (Çanakçı) Deresi ve Tirebolu'da Harşit Çayı oluşturmuştur.

Kıyı şeridi dar olduğundan bölgedeki muharebelerinin ağırlıklı bölümü "Dağlık Arazide Muharebe" şeklinde gerçekleşmiştir. Dağlık arazide muharebe nevi, harekât türleri içerisinde en zor, en güç olanıdır. Bu muharebeler öncelikle özel eğitim gerektirir. Muharebelerin başarısı, savaşanların fiziki ve moral dayanıklılı-

[53] Boğuşlu, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, s. 143, 178.

ğına bağlıdır. Diğer harekât türlerinde birlikler bütünlük içerisinde hareket ederken, dağlık arazide bu bütünlük kaybolur. Birlikler küçük unsurlar halinde araziye dağıldığından birbirleriyle irtibatı azalır, gelişen durumlarda unsurlar kendileri karar vermek zorunda kalır. İrtibat noksanlığının yanı sıra en önemli sorun ikmalin sürdürülmesidir.

Dağlık arazide ikmal faaliyetleri diğer harekât türlerine göre çok daha güç şartlarda yürütülür. Bu nedenle harekâtın süresi uzadıkça ikmal faaliyetlerinde aksamalar artar. Tüm bu olumsuzlar yanında, mevsim koşulları da harekâtın icrasını doğrudan etkileyen diğer faktördür. Özellikle soğuk, karlı ve yağışlı havalar birlikleri olumsuz etkiler. Bu koşullarda muharebeleri sürdürmek olanaksız hale gelir, birlikler hayatta kalma mücadelesi verir.

Bölgedeki muharebelerin seyrini etkileyen bir başka faktör de Rus donanmasının deniz üstünlüğüne sahip olmasıdır. Birkaç Alman denizaltı faaliyeti dışında Karadeniz'de Rus donanması için tehdit olmamıştır. Bunun sonucunda Rus birlikleri sahil şeridi boyunca taarruz ederken çoğu zaman Rus donanmasının sağladığı ateş desteğinden yararlanmış, Türk kuvvetlerinin gerisine yaptıkları çıkarmalarla taarruz hızını muhafaza etmiş, şehirleri bombardımana tabi tutarak meskûn mahal savunmasını olanaksız kılmış ve Türk ordusunun denizden birlik intikali yapmasına ve denizden ikmal faaliyetlerine engel olmuştur.

Karadeniz Sahil Cephesi muharebeleri bu gerçekler ışığında değerlendirildiğinde, cephede görevlendirilen birliklerin hiç birisi dağlık arazide muharebe eğitimi almamıştır. Gönüllü birlikler basit muharebe eğitimlerinden dahi yoksun olarak muharebelere katılmışlardır.

Denizden ikmal yapılamadığından her türlü ikmal maddesi, özellikle silah ve mühimmat birliklere güçlükle ve aralıklarla ulaştırılabilmiş, kimi zaman birlikler kendi başlarının çaresine bakmak durumunda kalmışlardır. Muharebe ve çatışmalar olmasa da muharebe ortamının harbin başından sonuna aralıksız değin dört yıl sürmesi; birliklerin olağanüstü yıpranmasına, muharebe zayiatlarının yanı sıra hastalık ve salgınlar nedeniyle ağır kayıplar verilmesine ve Rusların ilerlemesine paralel olarak göç eden halkın cephe hattının gerisinde yığılması ile kıtlık yaşanmasına yol açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında hem Rus ordusuna ve hem de Rum ve Ermeni çetelerine karşı savaşan birlik ve müfrezelerin

yanında yer alan Doğu Karadeniz halkı, iki yıllık işgal• süresince evinden, toprağından, canından olmuş, açlık ve sefaletle mücadelede derin acılar ve dayanılmaz sıkıntılar çekmiştir. Ancak yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen vatanseverlik coşkusu güçlü bir biçimde kendini göstermiş, bölge halkı Milli Mücadele'ye sahip çıkmıştır.[54]

Kaynakça

Albayrak, Haşim, *1.Dünya Savaşında Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi,* Babıali Kitaplığı, İstanbul, 2007.

Allen, W.E.D.-Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,* Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.

Arı, Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997.

Aydın, Abdurrahim- Özgören Aydın, "Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali ve Trabzon Rumlarının Faaliyetleri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Ağustos 2007.

Bayburt Tarihi, Bayburt Valiliği Yayınları, Bayburt, 2000.

Belen, Fahri, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

_____, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965

_____, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965.

_____, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*, C. IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970.

• Trabzon 24 Şubat 1918'de kurtarılmıştır. 23 Şubat 1918'de Trabzon Bolşevik Komitesi ile dört saat devam eden müzakere sonunda Türk tarafının istekleri kabul edilmiş ve 3'üncü Ordu'ya bağlı 37'nci Kafkas Tümeni, mızıka ve bir Rus birliği tarafından karşılanarak, 24 Şubat 1918'de olaysız olarak Trabzon'a girmiştir. Trabzon'da bulunan Ermeni ve Gürcü erleri işgalden evvel deniz yolu ile Trabzon'u terk etmişti. Trabzon'da bulunan ve çok azı Gürcü yaklaşık 8000 kadar Rus askeri, işgalden evvel Trabzon doğusundaki Değirmendere'de ordugâhta toplanmıştı. Bunlar da en kısa zamanda deniz yolu ile memleketlerine gitmişlerdir. Bkz. *Birinci Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, Cilt:II, İkinci Kitap, s. 453.

[54] F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı: 1916, Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi,* S. 25, 2015, s. 54.

Birinci Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı, C. II, Birinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı, C. II, İkinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Boğuşlu, Mahmut, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990.

Çağlayan, K. Tuncer, "Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya'da İngiliz Faaliyetleri", *Belleten*, S. 240, Ağustos 2000, s. 487-507.

Çakmak, Fevzi, *Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

Gologlu, Mahmut, *Trabzon Tarihi,* Serander Yayınları, Trabzon, 2013.

Görüryılmaz, Mustafa, *Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler (1918),* Koza Yayıncılık, Ankara, 2009.

İlter, Aziz Samih, *Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi Hatıraları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007.

Karabekir, Kazım, *Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik*, Emre Yayınevi, İstanbul, 1995.

Larcher, Maurice, *Kafkas Harekatı,* haz. Bingür Sönmez, Omnia Yayınları, İstanbul, 2010.

Monasterev, N., *Birinci Dünya Harbinde Karadeniz Cephesi,* çev. Dz.Kur.Alb.Afif Tuğrul, Gnkur.Bşk.lığı IX.Şube, 1948.

Şirokorad, A.B., *Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

Ünalp, F. Rezzan, "Birinci Dünya Savaşında Karadeniz: Ünlü Harşit Savunması ve Rus İşgaline Karşı Yürütülen Mücadelede Önemli Yeri Olan Komutanlar", *Harşit Vadisi Bildiriler Kitabı,* Ed. Mehmet Fatsa-Mehmet Özmenli, DOKAP Bölge İdaresi Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, *Birinci Dünya Savaşı: 1916, Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali,* Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 25, 2015, s. 39-64.

Yel, Selma, *Yakup Şevki Paşa ve Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Yüceer, Nasır, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı,* Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.

BULGARİSTAN'IN 29 EYLÜL 1918 SELANİK MÜTAREKESİ'YLE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN ÇEKİLMESİ VE OSMANLI DEVLETİ

Fatih Mehmet SANCAKTAR*

Giriş

Bu çalışmanın amacı, 29 Eylül 1918'de imzalanan Selanik Mütarekesi'nin Osmanlı Devleti'ne etkisini incelemektir. Bu mütareke, Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesine neden olacak Makedonya Cephesi'ndeki mağlubiyetin ardından imzalanmıştır. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi İttifak Devletlerini birbirine bağlayan bağların kısa sürede çözülmesine ve ardı ardına ateşkes taleplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Makedonya Cephesi'nin çökmesi, "Bulgar Cephesi'nin yarılması" ve "sulh" girişimlerine dönüşmesi olarak değerlendirilmiştir.[1] Bu meyanda Bulgaristan'ın savaştan çekilme süreci ve etkisi, ağırlıklı bir şekilde Osmanlı bürokrasisinin kaleme almış olduğu belgeler üzerinden meydana çıkarılacaktır.[2] Böylece özellikle Osmanlı Hariciye Nezaretinin gözünden mütareke süreci ve etkisi okuma fırsatı yakalanmaya çalışılacaktır.

5 Ekim 1915'te bir Fransız tümeninin Selanik'e çıkmasıyla birlikte I. Dünya Savaşı'nda İtilaf ve İttifak Devletleri arasındaki

---

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. sancaktar@istanbul.edu.tr

[1] Dönemin kaynak ve eserlerinde Bulgaristan ordusunun mağlubiyeti, Bulgar Cephesi'nin "yarılması" şeklinde nitelenmiştir. *Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC),* Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 5, 7. İnikad (26 Ekim 1918), s. 65. R. H. Karay, Bulgar ordusunun cepheden kaçışını ve Osmanlı Devleti'nin Almanya ile doğrudan irtibatının kesilmesine dair haberleri "harbi umuminin sonu gelmişti. Çözülüyorduk." şeklinde değerlendirmiştir. Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab,* İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1964, s. 30-31.

[2] Sadece Türk ve İngiliz basını üzerinden yapılan bazı çalışmalar için bkz. Muzaffer Başkaya, "İngiliz Basınına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması", *Akademik İncelemeler Dergisi,* 10/1, 2015, s. 51-74; Zeynep Özbek, *1918 Yılı Türk Basınında Bulgaristan'ın Savaş Politikasıyla İlgili Değerlendirmeler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2014; Ömer Alkaç, *Türk Basınında Mondros Mütarekesi Öncesi Barış Beklentisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2015.

mücadele, yeni bir bölge ve cepheye taşınmıştır. Bu bölge, Makedonya idi.[3] Yeni bir cephenin açılmasıyla beraber İtilaf Devletleri bir yandan Yunanistan ve Sırbistan'a destek olmayı, diğer taraftan Bulgaristan'ı zorlayarak İttifak Güçlerinin birbirleriyle, özellikle Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle irtibatını kesmeyi amaçlamıştır. Ayrıca henüz savaşa girmeyen Romanya, İtilaf Bloğu tarafına çekilmek istenmiştir. Başlangıçta Makedonya Cephesi'nde, İttifak ve İtilaf Güçleri arasındaki mücadeleler, savaşın gidişatını etkileyecek önemli sonuçlar ortaya çıkaramamıştır. Bununla beraber 11 Aralık 1916'da İtilaf Güçlerinin Manastır'a girmesi Sırbistan için ciddi bir destek olmuştu.[4]

A- İtilaf Devletlerinin Saldırısı ve Bulgar Ordusunun Bozguna Uğrayarak Dağılması

İtilaf Devletlerinin Makedonya bölgesindeki asıl taarruzu, İngiliz, Fransız, Yunan ve Sırp güçlerince 29 Mayıs 1918'de gerçekleşmiştir. Bu saldırı üzerine önce İttifak Güçleri Makedonya bölgesi ve Sırbistan'dan çekilmek zorunda kalmışlardı. Fransız General Franceht d'Esperey komutasındaki İtilaf Güçleri, 15 Eylül 1918'de Makedonya Cephesi'nde Dobropolje üzerinden genel bir saldırı başlatmıştır. 18 Eylül 1918'e kadar yoğun bir şekilde süren Makedonya cephe hattındaki bu saldırı Alman General Mackensen komutasında ve Alman ve Avusturya-Macaristan askerlerinin de içinde bulunduğu Bulgar ordusunun direncini kırmıştır. Bu cephe "birkaç yerden yarılmış" ve Bulgar ordusu dağılmış, Vardar Ovası ve Bulgaristan içlerine çekilmek zorunda kalmış, Üsküp yolu açılmıştı. Artık İtilaf orduları Tuna istikametinde Macaristan'a ve doğu istikametinde Meriç üzerinden Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a yürüyebilirdi. Alman Genelkurmayı Balkan Cephesi'ndeki bu olumsuz gelişme karşısında Batı Cephesi'nden ve Uk-

---

[3] İtilaf Devletleri Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin yanı sıra 1916 yılı başında Sırp ordusundan kalan ve Çanakkale Cephesi'nden çekilen birliklerin getirilmesiyle birlikte Selanik Cephesi'ni tahkim etmişlerdir. Böylece Sırbistan Cephesi'ni kaybeden İtilaf Güçleri, Balkanlarda İttifak Devletlerinin karşısına Makedonya Cephesiyle mukavemet etmeye çalışmışlardır. *Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri (Makedonya Cephesi),* c. 7/3, Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, Ankara 1967, s. 9, 22-24.

[4] R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi,* çev. Nuray Ekici, Jeopolitika Yayınları, İstanbul 2007, s. 125; *Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri (Makedonya Cephesi),* c. 7/3, s. 13; Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", *İslam Ansiklopedisi (DİA),* C. 6, İstanbul 1992, s. 198.

rayna'dan bazı askeri tümenlerin sevkine karar vermiştir. Amaç Niş şehrine yığınak yaparak direnme hattı oluşturmaktı. Hatta Ukrayna'dan İstanbul'a az sayıda da olsa gemilerle asker gönderilmesine başlanmıştı. Bu düşünce ve girişimler aşağıda görüleceği üzere Osmanlı makamlarında bir umut oluşturacaktır. Ancak bu tümenlerin sevki ve direnme hattı oluşturulması için 3 hafta gibi belli bir zaman gerekmekteydi. Bu zaman zarfında Bulgaristan mücadele etmeli ve mütarekeye yanaşmamalıydı.[5] Bu beklenti Bulgarlar tarafından karşılanamayacaktır.

Makedonya Cephesi'ndeki İtilaf Güçlerinin saldırısı karşısında Bulgar ordusundaki askerlerin önemli bir kısmı "silah atmadan firar" etmiş veya teslim olmuşlardı. Bulgar ordusu içerisinden İtilaf ordusuna doğru kaçışlar çoğalmıştı. Bulgarların askeri malzeme ve erzakları İtilaf Güçlerince ele geçirilmişti. 25 Eylül 1918'de "kâmilen perişan" olan Bulgar 3. Tümeni silahlarını bırakarak kaçmıştı. Hatta Bulgar ordusu içinde kendi aralarında çatışmalar yaşanmıştır. Kaçan askerlerden "bir tabur kadarı" 24 Eylül gecesi Köstendil'de Bulgar Genel Karargâhına dahi saldırmışlardır. İsyancılardan üç taburluk askeri birlik Sofya yakınlarındaki bir telgrafhaneyi tahrip etmiş ve bir kısmı da Bulgaristan'ın başkenti üzerine yürümüştür.[6]

Sofya üzerine saldıran "onbin" civarındaki isyancılar, toptan yoksun olmalarına rağmen mitralyöz ve el bombası gibi silahlara sahip idiler. Bulgar Hükûmeti bu karışıklıkları önlemek için büyük çaba sarf etmiştir. İsyancı birliklere karşı, hükümete bağlı

---

[5] 19 Eylül 1918 tarihli Osmanlı istihbarat kaynaklarına göre Bulgar resmi tebligatları "tamamen yalandı". Osmanlı Ordu-yu Hümayun Başkumandanlığı Vekâletinden Hariciye Nezaretine, Sofya Ateşemiliteriliğinden gönderilen 24 Eylül 1918 tarihli yazı, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.),* 2327/7, lef. 8-1, 2. *Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri (Makedonya Cephesi),* c. 7/3, s. 68; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi (1914-1918) Genel Savaşı),* C. III/IV, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 679-680; Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1914-1918),* Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s. 681-686; Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi,* Genelkurmay Başkanlığı Yalınları, Ankara 1997, s. 373-374, 691; Fahri Belen, *20nci Yüzyılda Osmanlı Devleti,* Remzi Kitabevi, İstanbul 1973, s. 363.

[6] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 25 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef. 5; Osmanlı Ordu-yu Hümayun Başkumandanlığı Vekâletinden Hariciye Nezaretine 6 Ekim 1918 tarihli yazının sureti, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef. 58, 59/1-2; Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 24 Eylül 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef. 8-1, 2; Osmanlı Orduyu Hümayun Başkumandanlığı Vekâletinden Hariciye Nezaretine 25 Eylül 1918 tarihli yazının sureti, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.11- 12.

veya eğitimlerini tamamlayamayan yeni oluşturulan birlikler sevk edilmiştir. "Bin Avusturya ve iki bin Alman" askerin de katılımıyla "beş-altı bin" sayıya ulaşan bu Bulgar askerî gücü, zorlu çatışmalar altında başkent Sofya'yı savunmaya çalışmıştır. Nitekim mütarekenin imzalandığı 29 Eylül, Sofya için oldukça tehlike bir gün olmuştur. Ancak alınan tedbirler sayesinde "tehlike" izale edilebilmiş, isyancıların bir kısmı Sofya'dan başka bir istikamete doğru yönelmişlerdir.[7] Diğer taraftan Sofya'nın yağmalanmasını önlemek için askerî tedbirler de alınmıştı. Sofya şehir merkezine yayılabilecek karışıklıkları, çatışmaları ve caddelerde oluşabilecek kalabalıkları engellemek için "gece" sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Ayrıca Selanik Cephesi'nde ve kendi aralarındaki çatışmalardan dolayı oldukça yıpranan Bulgar ordusuna mensup 3.500 civarındaki yaralı asker, yatak sayısı attırılan Sofya'daki hastanelere getirilmiştir.[8]

Bulgar Hükûmeti ve genelkurmayı, ordusunda ve cephede yaşanan bu gelişmeler karşısında büyük "endişe" içine düşmüştür. Bulgar yetkililer, İtilaf saldırısına karşı mukabelede bulunmayarak sürekli geri çekilmeyle başlayan bozulmayı önlemek ve "itaatsizliği" engellemek için askerî birliklerde değişikliğe gitmiştir. Hatta "bir müddetten beri talim ve terbiye edilen 43. Tabur" askerlerini sınırlara sevk etmeye, yeni askerleri silahaltına alarak eğitimlerine başlamıştır.[9]

Makedonya Cephesi'ndeki olaylara bağlı olarak Bulgar ordusu ve toplumunda yaşanan bu gelişmeler, bir süredir devam eden değişiklik talep ve tartışmalarıyla paralel zor duruma düşen Bulgar hükümeti ve siyasetinin içinde bulunduğu krizi büyütmüştür. Öyle ki Kral Ferdinand'ın desteğiyle Bulgaristan siyasi sahnesindeki partilerden oluşan karma bir hükümet kurulması dahi

---

[7] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 30 Eylül 1918 tarihli telgraf, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef. 48; Hariciye Nezaretinden Harbiye Nezaretine 2 Ekim 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.47.

[8] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 25 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli-acil, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef. 5; Osmanlı Ordu-yu Hümayun Başkumandanlığı Vekâletinden Hariciye Nezaretine 6 Ekim 1918 tarihli yazının sureti, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.58, 59/1-2; Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 24 Eylül 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.8-1, 2; Osmanlı Ordu-yu Hümayun Başkumandanlığı Vekâletinden Hariciye Nezaretine 25 Eylül 1918 tarihli yazının sureti, *BOA, HR SYS.,* 2327/7, lef. 11- 12.

[9] Osmanlı Ordu-yu Hümayun Başkumandanlığı Vekâletinden Hariciye Nezaretine, Sofya Ataşemiliterliğinden gönderilen 25 Eylül 1918 tarihli yazının sureti, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.6-7.

gündeme gelmiştir.[10] Hatta bu döneminde Bulgar Kralı, kendi politikalarına muhalefet eden ve tutuklu bulunan Çiftçi Partisi liderlerinden Stamboliski ve Eski Dışişleri Bakanı Genadiyef'i tahliye ederek Bulgaristan'daki mevcut krizi bir nebze aşmaya çalışmıştır.[11] Ancak bu gelişmeler Bulgaristan'ın içinde bulunduğu endişe verici durumu açıkça ortaya koymuştur.

Bu endişe verici durum karşısında Bulgar yetkilileri, Bulgaristan Cephesi'ne gönderilecek Alman ve Avusturya-Macaristan'ın askerî desteğine umut bağlamıştır. Bu **y**ardım beklentisi sadece Bulgarları değil, Osmanlı siyasi çevrelerini de kaplamıştı. Bu meyanda 23 Eylül 1918'de İttifak Bloğu taraftarı Bulgar Kralı Ferdinand ve Bulgar hükümeti kendi aralarındaki "uzun bir müzakereden sonra" Almanya'ya kesin bir dille "ültimatom" içeren bir nota vererek, vaat edilen askerî kuvvetin hızlı bir şekilde Makedonya Cephesi'ne intikalini istemişlerdir.[12]

B- Bulgaristan'da Malinof Hükûmetinin İtilaf Devletlerine Mütareke Teklif Etmesi

Makedonya Cephesi'ndeki bozgundan endişeye düşen ve müttefiklerinden destek alamayan Bulgarlar, mütareke için hareket geçmişlerdir. Bulgaristan, I. Dünya Savaşı'nda yer aldığı İttifak Bloğundan ayrı hareket ederek İtilaf Devletlerine "sulh-ı münferid" teklifinde bulunmuştur. Osmanlı Sofya sefaretine göre, Bulgar makamlarınca mütareke ve sulh yapma girişimi 25 Eylül

---

[10] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 25 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.4. Bulgar Başbakanı Malinof çeşitli siyasi kesimleri temsil edecek yeni bir kabine kurma çabası içine girmiş ve bu düşüncelerini 12 Eylül 1918'de görüştüğü Osmanlı Sefiri Safa Bey ile de paylaşmıştı. Safa Bey'in ifadesiyle Bulgar Başbakanı Malinof, "çiftçilerden iki, sosyalistlerden bir, Geşof Fırkasından bir nazır alarak sol cenaha meyyal bir kabineyi iki üç güne" kadar oluşturmayı ümit etmekteydi. Manilof "vaziyet-i hazıraya" istinaden kabineye liberalleri almanın doğru olmayacağını düşünmekteydi. Fakat "buhranlı" bu günlerde liberallerin dahi hükümete yardımcı olacağına dair teminat almıştı. Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 12 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.9.

[11] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 27 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.*, 2327/7, lef.14. Türk makamlarının Çiftçi Partisi olarak nitelendirdiği bu partinin Bulgaristan'daki asıl adı Bulgar Tarım Halk Birliği idi. Bu partinin önemli liderlerinden Stamboliski I. Dünya Savaşı başlamadan önce hapse atılmıştı. Hapse atılma sebebi Kral Ferdinand'ın aksine I. Dünya Savaşına girilmemesi yönündeki siyasi tavır ve itirazları idi. Crampton, *Bulgaristan Tarihi,* s. 108, 125.

[12] Osmanlı Ordu-yu Hümayun Başkumandanlığı Vekâletinden Hariciye Nezaretine, Sofya Ateşemiliteriliğinden gönderilen 24 Eylül 1918 tarihli yazının sureti, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.8-1, 2.

1918'de resmen yapılmış ve bütün partilerin onayını almıştı. Selanik'te yapılacak mütareke müzakerelerini sürdürmek üzere Bulgaristan Başkomutanlığı yetkili kılınmıştı. Mütareke görüşmelerinin yapılması ve sulh antlaşmasının imzalanması için oluşturulan Bulgar Heyeti, 26 Eylül 1918'de Selanik'e hareket etmiştir.[13] Bu heyet içinde Bulgar Hükümeti'nden Maliye Bakanı Liaptcheff, General Lavkoff ve Siemon Radeff vardı.[14] Osmanlı Devleti'nin Sofya sefaretinin Bulgaristan Hariciye Müsteşarı'ndan aldığı bilgiye göre, müzakerelerin başladığı gün, 29 Eylül 1918'de mütareke imzalanmıştı.[15]

1 Ekim 1918'de Bulgaristan Maliye Bakanı, müzakere sonucunda oluşan metinle Sofya'ya gelmiştir.[16] Bulgaristan hükümetinin kabul ettiği mütareke maddeleri, Kral Ferdinand'a sunulmuştur. Ayrıca 2 Ekim sabahı Maliye Bakanı, Bulgaristan'ın imzaladığı mütarekenin temel şartlarını Almanya sefirine iletmiştir. Aynı sabah bütün siyasi partilerin milletvekilleri Sobranya'da toplanmıştır. Bu toplantıda hükümet adına Malinof, Harbiye ve Maliye Bakanları bulunmuştur. Bu toplantıdan sonra Bulgaristan Kralı, Malinof ve bütün partilerden bir temsilciyi kabul etmiştir.[17] Selanik'te yapılan mütareke metninin, 4 Ekim Cuma günü Bulgar meclisinde tartışmaya ve onaya sunulması kararı alınmıştır.[18]

---

[13] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 25 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.3; Osmanlı Ordu-yu Başkumandanlığı Vekâletinden Hariciye Nezaretine, Sofya Ateşemiliterliğinden gönderilen 26 Eylül 1918 tarihli yazının sureti, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.56-57. Bulgaristan'ın ateşkes teklifini, İtilaf Ordusundaki Fransız süvarilerin Üsküp'e yürüdüğü 26 Eylül 1918'de verdiği de iddia edilmektedir. Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı...*, s. 691.

[14] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 26 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli *BOA, HR.SYS.*, 2327/7, lef.13; Arı, *Birinci Dünya Savaşı...*, s.378.

[15] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 30 Eylül 1918 tarihli telgraf, lef 48; Hariciye Nezaretinden Harbiye Nezaretine 2 Ekim 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.*, 2327/7, lef.47.

[16] 4 maddelik Selanik Mütarekesi *Akşam* gazetesine şu şekilde yansımıştı: Bulgaristan 1914 yılı sınırlarına çekilecekti; Seferber halindeki bütün Bulgar orduları terhis edilecekti; Bütün Bulgar mühimmat ve silahları İngilizlerin kontrolündeki depolara konulacaktı; mütareke imzalanmasından itibaren dört hafta içinde Alman ve Avusturya sefirleri ve vatandaşları Bulgaristan'ı terk edeceklerdi. "Bulgarlar Sulh Yerine Kaim Dört Maddeli Bir Mütareke Yaptılar", *Akşam,* 3 Ekim 1918, No. 14, s. 1; Bayur, *Türk İnkılap Tarihi...,* s. 679-680.

[17] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 2 Ekim 1918 tarihli telgraf, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.46.

[18] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 2 Ekim 1918 telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.52.

1- Sobranya'da Bulgaristan'ın Mütareke Talebinin Nedenlerine Dair Tartışmalar

İtilaf Güçleri karşısında mağlubiyetin nedenleri ve mütareke talebinin gerekçesi, Bulgar siyasi parti ve liderlerinin katıldığı Bulgaristan parlamentosu Sobranya'da 4 Ekim 1918'deki bir oturumda tartışılmıştır.[19] Bulgaristan Başbakanı Malinof, mütareke taleplerinin nedenlerini şöyle izah etmiştir. Malinof, müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yapılan yazışmalara dair belgelerin numara ve tarihlerini vererek öncelikle yardım ve destek tartışmaları üzerinde durmuştur. Bu meyanda müttefiklerinin Bulgaristan'a para desteğini Ocak, mühimmat yardımını ise Şubat 1918'den itibaren kestiği hatırlatmıştır. Bu durumun oluşturduğu "vahamete", endişeye ve yardımların devam etmesi gerektiğine dair bir nota Bulgar hükümetince 12 Ağustos 1918'de İttifak Devletlerine verilmişti. Bu notaya 28 Ağustos 1918'de Almanya, Sivastopol'daki 15 tabur Alman askerinin gönderileceği ve "muavenet yolda" olduğu şeklinde cevap vermiştir. Ancak bu destek ve yardım gelmemiştir. Üstelik iktidara geldikleri Temmuz 1918'den itibaren Bulgar ordusunun 5 günlük zahiresi de kalmıştı. Diğer taraftan Malinof'un kendisi ve arkadaşları Makedonya Cephesi'nin düşmesinde, Bulgar 3. Tümeninin "ihanet"inin önemli etken olduğuna "kani" idi. Ayrıca Malinof mütareke maddelerini değerlendirme yapmadan sadece okumuştur.

Daha sonra mecliste, bir önceki başbakan Radoslavof söz almıştır. Radoslavof bir yandan kendi başbakanlık dönemine ait hususlara değinen Malinof'a cevap vermeye, diğer taraftan mütarekeye giden şartları izah etmeye çalışmıştır. Ona göre, Almanlar Ocak 1918 değil, Aralık 1917'den itibaren "taahhütlerini" yerine getirmemişlerdi. Bu tarihler Radoslavof'un başbakanlık yaptığı döneme denk gelmekteydi. Müttefiklerinin para desteğine dair gelişmeleri ise Tonçif'e(?) "havale" etmişti. Ayrıca Para desteğinin gerçekleşmemesinin nedeni, Almanların kendi ihtiyaçlardan fazla paraya sahip olmamaları idi.

Alman askerî desteğin gelmemesine dair Radoslavof'un açıklamaları, müttefikler arası ilişkileri ortaya koyması açısından önemlidir. Ona göre Almanlar Bulgaristan'a asker göndereceklerdi. Bulgar başkomutanlığı da ihtiyacını bildirmesine rağmen muhalefet daha fazla asker barındıramayacaklarını ileri sürmüşlerdi.

---

[19] "İtilafçılar Sobranya'nın Bugünkü Kararını Beklemeden Mütareke Ahkâmını Tatbik Ediyorlar", *Akşam,* 4 Ekim 1918, No. 15, s. 1.

Ancak Radoslavof konuşmasında sözlerini, İttifak Bloğunun aralarında düşmüş olduğu güvensizliğe getirmiştir. Şöyle ki Radoslavof'a göre Berlin'de, Bulgar ordusunda "pek çok esliha ve mühimmat" olduğuna dair bir "şayia" vardı. Bulgarlar askeri malzemelerini çoğaltarak "bazılarına tecavüz" etmek istiyorlardı. Nitekim eski Harbiye Bakanı General Namidenof(?), Bulgaristan ikinci bir savaş yapacak kadar harp mühimmatına ve askere sahip olduğunu ifade etmişti. Radoslavof'un bu değerlendirmeleri Bulgaristan'ı İttifak Bloğu safında savaşa dâhil eden bir başbakan olması ve kendi döneminin olay ve politikalarını izah etmek istemesinden kaynaklandığı düşünebilir. Ancak Radoslavof'un bu açıklamaları, mütareke sonrası gelişen olaylar dikkate alındığında, müttefiklerin birbirlerine karşı, özellikle Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a duyduğu kuşkuları ve güvensizliği haklı çıkaracak niteliktedir. Diğer taraftan Radoslavof, Malinof'un Bulgar ordusunun ihanet içinde olduğuna dair sözlerini iştirak etmiş ve Sofya'ya kendi askerlerinin yürümesini "ihanetin delili" olarak göstermiştir.

Bütün bunlara rağmen Radoslavof, Malinof hükümetine destek çıkmayı ve sadece Bulgar millî bayrağı taşımayı vaat etmiştir. Ancak ona göre Malinof hükûmetinde "partizanlık" hâlâ devam etmekteydi. Radoslavof, Malinof'un bazı açıklamalarını sadece "düşmanı hoş tutma" çabası olarak değerlendirmiştir. Onun açısından "sulh müzakeratında büyük bir amil" olan Almanları "dilgîr edecek" tavırlardan sakınılmalıydı.[20]

Sobranya'da konuşmacılardan biri olan Tonçif de Radoslavof'un kendisine havale ettiği Almanlardan para alma konusuna değinerek Malinof Hükûmetini eleştirmiştir. Ona göre bankalarda Bulgar hükümetlerinin gerektiğinde yararlanabileceği "360 Milyonu" bulunmaktaydı. Ayrıca yapılan mütarekenin Bulgaristan'a "devâsâz" bir barış sağlayamayacağını iddia etmiştir. Mütareke maddeleri, Bulgarların kabul etmesi zor ve ağır şartlar içermekteydi. Hatta bu maddelere göre Bulgaristan "İttifak-ı Erbaa'dan çıkıp İtilaf ile teşrik-i mesai" yapacağı ve "harbe devam" edeceği anlaşılmaktaydı. Ancak Tonçif açısından, dayanak noktası bir "kuvvet" olmadığından mevcut mütareke şartlarının kabulü mecbur idi.

I. Dünya Savaşı'nın başından itibaren harbe karşı olan Çiftçi Partisi liderlerinden Dargıyef'e(?) göre, Bulgar ordusu "vazifesini

[20] Radoslavof'un bu son ifadesi, İtilaf Güçleri ile Bulgaristan arasında yapılan görüşmelerin Almanların bilgisi dâhilinde geliştiği şeklinde yorumlanabilir.

ifa" etmesine rağmen müttefikleri kendileri üzerine düşen görevi yerine getirmemişti. Dargıyef, mağlubiyetin ve mütarekenin imzalanmasının gerekçesini Bulgarların müttefiklerine yüklemiştir. 4 Ekim 1918 tarihli meclis oturumunda konuşan bütün siyasetçiler gibi Dargıyef, Nasyonalist Partisi liderlerinden Todor Todorof ve Petnof, artık gelinen noktada suçlu aramak yerine mevcut hükümete destek verilmesini önermişlerdir. Malinof'un mütarekenin kabulüne dair teklifi, maddeler müzakere edilmeksizin "ittihat-ı ara" ile kabul edilmiştir.[21]

Hükümete yakın basın Makedonya Cephesi'nin düşmesi ve Bulgar ordusunun bozulmasının en büyük "kabahatini" Malinof gibi Almanlara yüklemiştir. İvan Geşof'un (Geşov)[22] liderliğini yaptığı Halkçı Parti'nin yayın organı *Mir* gazetesi ise Almanların Bulgaristan'a yardım etmemesinin nedenini "su-i niyet"ten değil, "takat ve iktidarları"nın yetmemesi olarak görmüştür.[23]

Diğer taraftan Selanik Mütarekesi maddeleri gereğince Bulgaristan ordusu terhis edilmeye başlanmış, tren ve posta telgraf hatlarını kontrol altına almak üzere Fransız ve İngilizlerden oluşan İtilaf askeri heyeti Sofya'ya ulaşmıştır. Ayrıca iki alay Fransız ve İngiliz askeri Sofya'ya hareket etmiştir. Bu askerler önce Dedeağaç, Burgas, Varna limanlarını ve daha sonra Tuna Nehri üzerindeki Lom limanını da işgal edecekti.[24] Ayrıca Alman ve Avusturya-Macaristan sefirleri, askeri heyetleri ve vatandaşları "dört hafta" içinde Bulgaristan'ı terk edeceklerdi. Bu meyanda Alman sefareti ve askeri 10 ve 11 Ekim 918'de, Avusturyalı vatandaşlarının tamamı, sefaret yetkilileri, askerleri de Bulgaristan'ı terk etmek için emir beklemekteydi.[25]

---

[21] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 6 Ekim 1918 tarihli yazı, *BOA, Hariciye Nezareti Şifre* (*HR.SFR)* (Şifre), (04) 422/59 lef.1; *BOA, HR.SYS,*. 2298/8, lef.6.

[22] Halkçı Parti liderliğine Konstantin Stoilov'un yerine İvan Geşov gelmiştir. Crampton, *Bulgaristan Tarihi,* s. 117.

[23] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 6 Ekim 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.*, 2327/7, lef.61.

[24] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 9 Ekim 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.64.

[25] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 4 Ekim 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.63; Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 9 Ekim 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.64.

C- Selanik Mütarekesi'nin Osmanlı Devleti'ne Etkisi

Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Makedonya Cephesi'ndeki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Zira Osmanlı Devleti için müttefikleriyle irtibatın devam etmesi açısından Bulgaristan çok önemli idi. Nitekim Makedonya Cephesi'nin yarılması ve Bulgar ordusunun dağılması Osmanlı Devleti için endişe verici bir durum ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti, bu endişe verici süreci Avrupa ve özellikle Bulgaristan'daki büyükelçilik, ataşemiliterlik, istihbarat kaynakları ve basın üzerinden öğrenmeye ve müdahil olmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti, Makedonya Cephesi'nin düşmesiyle birlikte Bulgaristan ahvalinin "vukuat-ı azime arifesinde" olduğunun farkındaydı. Üstelik son süreçte yaşanan olumsuz gelişmeler, Bulgaristan'da İngilizler taraftarlığını yaygınlaştırmıştı. Bu yüzden Almanya ile Avusturya-Macaristan Devletlerinin askeri desteğine, cephe hattına sevk edilmesine bel bağlanmıştı. Bu destek gelmemesi halinde Bulgarlar "vahim" bir sonuçla karşılaşacaktı.[26]

Bu sonuç Osmanlı Devleti'nin kabul edemeyeceği gelişmelerin yolunu açabilirdi. Osmanlı Devleti'nin en önemli korkusu Almanya ile "muvasalatın" kesilmesi idi. Zira Bulgaristan'ın bir ateşkes ile İttifak Bloğundan çıkması, Almanya ile irtibatı, haberleşmesi kesilecek Osmanlı Devleti'nin savaşa devam edememesi anlamına gelecekti. Bu yüzden Osmanlı Devleti, Berlin sefiri vasıtasıyla Alman Hükûmetinin son gelişmelere dair düşüncelerini öğrenmek istemiştir. Alman Hariciye Nezareti, Osmanlı makamlarına "külliyetli" miktarda Alman ve Avusturya askerinin "peyderpey" Bulgaristan'a gönderilmesinin, "sadık" kalan Bulgar Birinci Ordusu'nun direnmeye devam etmesinin yanı sıra Bulgar ordusunun Alman kumandası altına girmesi yönündeki General Todorof'un teklifinin kabul edilmesini olumlu gelişmeler olarak saymıştır. Ayrıca Bulgar mütareke heyetinin Sofya'dan hareket etmemesi, Odesa üzerinden İstanbul'a askeri kuvvetlerin gönderilmesi, Makedonya Cephesi'nde yaşanan olumsuzların önünü alacak gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Alman makamlarının amacı endişe içindeki Osmanlı yetkililerini teskin etmekti. Ancak bu bilgilere Osmanlı Hariciye Nezareti mensupları ihtiyatlı yaklaş-

[26] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 24 Eylül 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.8-1, 2; Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 25 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.5.

mış, hatta Bulgarların "iki taraflı bir oyun oynamaları ihtimalinin" göz ardı edilememesi hatırlatılmıştır.[27]

Nitekim Alman yetkililerin açıklamalarını ve Makedonya Cephesi'ndeki gelişmeleri yalanlayacak haberler gittikçe artmaya başlamıştır. Osmanlı makamlarına ulaşan haberlere göre isyan etmeyen ve savaşa devam eden bir kısım Bulgar birlikleri, İtilaf Güçleri karşısında direnecek "eski kuvvet ve metaneti" kalmamıştı ve "yavaş yavaş geri" çekilmekteydi. Köstendil'deki Bulgar genel karargâhının Sofya'ya nakline başlanmıştı. Ayrıca mütareke için hareket eden Bulgar heyeti de Selanik'e ulaşmış ve tekliflerini İtilaf Güçlerine sunmuşlardı.[28] Üstelik bazı Bulgar yetkilileri mütareke tekliflerinin kabul edilmemesi halinde, İtilaf ordularının Sofya'ya kadar geleceklerine dair edişe taşımaktaydılar.[29]

Diğer taraftan Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan önemli miktarda askeri desteğin geleceğine dair haberler muamma ve çelişki içermekteydi. Yukarıda ifade edildiği üzere Almanların komutası altına girecek Bulgar ordusunun cephede destekleneceği ileri sürülmüştü. Bu meyanda "külli Alman ve bir miktar Avusturya" yardımının farklı noktalardan geldiğine dair haberler Osmanlı Devleti'nin Sofya sefaretine de ulaşmıştı.[30] Ancak gelişmeler bu tür bilgi ve haberleri doğrulamıyordu, Bulgaristan için gerçek farklı idi. Bulgarlar "üç dört aydan beri Almanlardan muavenet" talep etmelerine rağmen "hiçbir kuvvet", destek alamamışlardı. Osmanlı Devleti, Sofya Sefiri Safa Bey vasıtasıyla Bulgarların resmen İtilaf Devletlerine sulh-ı münferid teklifinde bulunduğunu 25 Eylül 1918'de öğrenmişti. Sobranya Başkanı adına bir yetkili Osmanlı sefaretine gelerek, Safa Bey'e Bulgar ordusunun "harb etmediğinden ve sulh talebinde bulunduğundan" bahsetmiş ve Bulgaristan'ın İtilaf Devletlerinden mütareke talep etmeğe karar vermiş olduğunu iletmiştir.[31]

---

[27] Berlin Sefaretinden Hariciye Nezaretine 27 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.15; Berlin Sefaretinden Hariciye Nezaretine 28 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.32.

[28] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 27 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.14.

[29] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 25 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.3.

[30] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 27 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.14.

[31] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 25 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.3. Osmanlı makamlarına göre Bulgaristan, bütün partilerin onayıyla 25 Eylül 1918'de "öğleden sonra saat beşte" "resmen" İtilaf Devletlerine

Osmanlı Devleti, 29 Eylül 1918'de mütarekenin imzalanmasından önce müttefiklerinin, Almanya ve Avusturya'nın yanında politika oluşturmaya ve İttifak Devletleri aleyhine gelişen son durumu önlemeye çalışmıştır. Bu meyandaki girişimler Berlin ve Viyana'da yapılmıştır. Osmanlı Devleti, bu başkentlerdeki elçilerine, ilgili devletlerin Hariciye Nazırlarıyla derhal görüşmesi emrini vermiştir. Bu emir çerçevesinde Bulgarların mütareke teklifinin meydana getirdiği "vahamet" dikkate alınarak, "dakika fevt" edilmeksizin Bulgaristan'a "kuvve-i külli" gönderilmesinde ısrarcı olunması istenmiştir. Osmanlı Hariciyesine göre asker gönderilmesi sayesinde, İttifak Devletleri aleyhine gelişen süreç ancak düzeltilebilirdi. Hatta askeri kuvvet sevk edilmesinde gösterilecek "cüz'i bir tehirin" telafisi daha sonra mümkün olamayacaktı. Osmanlı makamları, elçilerine son oluşan durumun önemine istinaden "teşebbüsat-ı müessirede" bulunmalarını tembihlemiştir. Bu süreçte Osmanlı makamlarına hâlâ Bulgaristan'a Almanya ve Avusturya'dan askeri kuvvet sevk edildiğine dair bilgiler gelmekteydi. Avusturya ve Almanya İstanbul Maslahatgüzarlarının verdikleri bilgilere göre, 8 Alman ve 2 Avusturya tümeni Bulgaristan'a doğru hareket etmişti.[32] Alman makamları Bulgaristan'a askeri sevki hususunda Osmanlı Devleti ile "müttehid'ül-fikr" içindeydiler. Hatta 10 tümenlik bir kuvvet göndermeyi planlamışlardı.[33]

Osmanlı Devleti diğer Avrupa başkentlerindeki kendi büyükelçilerinden, Bulgarların mütareke teklifiyle oluşan yeni durumu "bir an evvel tashih" etmek üzere Almanya ve Avusturya'nın Bulgaristan'a asker sevk ettiğine, hatta kendileri tarafından "tedabir-i lazime" alındığına dair "idare-i lisan"da bulunmalarını istemiştir. Ayrıca elçiler, Bulgarların mütareke teklifinin ortaya çıkardığı tesiri takip etmeliydiler.[34]

Diğer taraftan bu süreçte Osmanlı makamları için önemli bir endişe, Almanya ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nin bilgisi

---

mütareke teklifinde bulunmuştur. Osmanlı Ordu-yu Başkumandanlığı Vekâletinden Hariciye Nezaretine, Sofya Ataşemiliterliğinden gönderilen 26 Eylül 1918 yazının sureti, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.56, 57.

[32] Hariciye Nezaretinden Berlin ve Viyana Sefirliklerine 28 Eylül 1918 tarihli telgraf, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.31.

[33] Berlin Sefaretinden Hariciye Nezaretine 28 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.*, 2327/7, lef.32.

[34] Hariciye Nezaretinden Bern, Stockholm, Kopenhag ve Lahey Sefirliklerine 28 Eylül 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.18.

dışında bir hareket ve politika takip etmesiydi. Bu yüzden yeni oluşan durumu görüşmek ve tedbirler almak üzere Alman ve Avusturya Devletleri nezdinde derhal "bir konferansın" toplanmasını teklif etmiştir.[35] Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefiri, bu teklif için Alman makamlarının kapısını çalmıştır. Alman Hariciye Nazırının Başbakanı ile askeri karargâhta bulunmasından dolayı doğrudan doğruya bir görüşme gerçekleşmemiştir. Sefirin Alman Hariciye Nezaretinde görüştüğü bir yetkili, konferans hususunda isteksiz davranmıştır. Bu Alman hariciye yetkilisi, "şimdilik yapılacak şey derhal Bulgaristan'a Almanya ve Avusturya'dan külliyetli asker gönderilmekten ibaret olabileceğine" ve "zaten tevessül" edildiğine dair cevap vermiş ve Bulgaristan "ahvali tavazzuh" etmesine kadar konferans teklifini gereksiz görmüştür.[36] Ancak zaten Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefirinin Almanya Dışişleri Bakanlığını ziyaret ettiği tarih olan 29 Eylül 1918'de, Alman İmparatoru, Başbakanı, Hariciye Bakanı ve Genelkurmay Başkanı bir araya gelmişlerdi ve ateşkes talebi hususunda mutabık kalmışlardı.[37]

Selanik Mütarekesi'nin imzalandığı tarihten sonra da asker gönderildiğine dair haberler geldiğini görmekteyiz. Bu haberler Alman kaynaklarınca da ortaya atılmıştır. Osmanlı makamlarına ulaşan ve Alman kaynaklarından elde edilen bilgilere göre Purut civarına ve Sofya'nın kuzeyine Alman askerî tümenleri gönderilmiş ve Varna ile Prizren arasında "büyük mikyasta tahşîdât" yapılmıştı.[38]

1- Selanik Mütarekesi'nin İmzalanması ve Osmanlı Devleti

Sofya Sefiri Safa Bey, Bulgaristan'ın Hariciye müsteşarı vasıtasıyla Selanik Mütarekesi'nin 29 Eylül 1918 gecesi saat 11.30'da imzalandığını öğrenmiştir. Ancak ateşkes şartları hakkında henüz bir bilgiye sahip değildi.[39] Osmanlı Devleti, mütarekenin imza-

---

[35] Hariciye Nezaretinden Berlin ve Viyana Sefirliklerine 28 Eylül 1918 tarihli telgraf, *BOA, HR.SYS.*, 2327/7, lef.29.

[36] Berlin Sefaretinden Hariciye Nezaretine 29 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.30.

[37] Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı...,* s. 692-693.

[38] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 3 Ekim 1918 telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.54.

[39] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 30 Eylül 1918 tarihli telgraf, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef 48; Hariciye Nezaretinden Harbiye Nezaretine 2 Ekim 1918

lanmasının hemen ardından kendi büyükelçilikleri, özellikle Sofya Sefareti vasıtasıyla basın ve resmi makamlar üzerinden ateşkes maddelerini öğrenmeye azami gayret göstermiştir. Bu noktada Osmanlı makamları için Selanik Mütarekesi, bir başka açıdan önem arz etmekteydi. Acaba mütareke maddelerinde Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren hususlar var mı idi? Bu noktada Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi, sadece Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle irtibatını kaybetmesi anlamına gelmemekteydi. Aynı zamanda Bulgaristan üzerinden, hatta Bulgarlarla birlikte İtilaf Güçlerinin Osmanlı Devleti için takip edeceği askeri ve siyasi politika merak edilmekteydi. İtilaf Güçleri, Bulgar ordusuyla birlikte Osmanlı sınırına bir askeri harekât düzenlemesi muhtemeldi. Bir başka ifadeyle Bulgaristan mütarekenin imzalanması mukabilinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaştırılabilirdi. Bu önemli nokta mütareke maddeleri içinde aranmıştır. Başlangıçta mütareke maddelerinde bu hususa dair bir bilgi yoktu.

İlk bilgilere göre mütareke ve maddeleri şu şekilde idi: Bulgaristan "bila-kayd u şart arz-ı teslimat" etmişti. Bulgaristan savaş öncesi, yani 1914 tarihindeki sınırlarına çekilecek, Sırbistan ve Yunanistan'da işgal ettiği bölgeleri tahliye edecek, Bulgar ordusu derhal terhis edilecek, bütün nakliye vasıtaları, vapur ve trenler İtilaf Devletlerine teslim edilecek, silah ve mühimmatlar İtilaf askerlerinin kontrolü altındaki depolara konulacak, İtilaf orduları Bulgaristan üzerinden geçme ve bütün askeri noktaları işgal etme hakkını sahip olacak, toprak sorunları savaşın sonunda belirlenecekti. Barış şartlarını görüşmekle görevlendirilen Fransız

---

tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.47. Sofya Sefiri Safa Bey, Hariciye Nezaretine gönderdiği Selanik Mütarekesine dair bilgileri önce "sulh" maddeleri olarak takdim etmiştir. Ancak daha sonra "sulh-i umumi konferansında müzakere-yi sulhiyeye bir esas" olacak mütareke maddeleri olduğunu ifade ederek düzeltmiştir. Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 2 Ekim 1918 telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.52. Lahey Sefaretine göre, Bulgaristan'ın mütareke talep ettiğine dair haberler ajanslara ulaşmıştı. Bu bilgi Lahey Bulgar Sefirliği kâtipleriyle paylaşılmış ve doğruluğu sorulmuştur. Resmi surette bir haberlerinin olmamakla beraber şaşırmadığı cevabı alınmıştır. Bulgar kâtibe göre kalabalık İtilaf Güçleriyle savaşan Bulgaristan karşılık verecek güce sahip değildi. Osmanlı Sefirlik yetkilisinin "muavenet" geleceğine dair ifadelerine, Bulgar yetkili "zaman geçmiş" cevabını vermiştir. Bulgaristan'ın Lahey Seferi de hastalık bahanesiyle görüşme yapmamaktaydı. Lahey Sefaretinden Hariciye Nezaretine 28 Eylül 1918 tarihli telgrafın halli-mahrem, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.21. Bulgarların mütareke teklifi Osmanlı siyasetinde ve kamuoyunda "korku ve hayretle" karşılanmıştır. Lütfi Simavi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919),* Şehir Yayınevi, İstanbul 2007, s. 338.

General, İtilaf Güçlerince Bulgaristan'ın Romanya sınırıyla ilgilenmediğini söylemişti. Dört haftaya içinde Alman ve Avusturya sefirleri, askerleri ve vatandaşları Bulgaristan'ı terk edeceklerdi. Bu son hususla ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin yetkilileri için hiçbir kayıt yoktu.[40]

Mütareke maddeleri meyanında Sofya Sefiri Safa Bey, Bulgaristan Hariciye Müsteşarı ve Bulgar kraliyet yetkilisi ile yaptığı görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin mütarekeden ne derece etkilenebileceğine dair endişelerini dile getirmiştir. Safa Bey bu görüşmelerinde, İtilaf Güçlerinin Bulgaristan'ı Osmanlılara zarar verecek bazı tedbirlere girişmeye "mecbur edecek teklif" sunma "ihtimalinden" bahsetmiştir. Her iki Bulgar yetkiliye göre böyle bir teklif Bulgaristan'dan tarafından "kabul edilmeyecekti". Hatta Hariciye Müsteşarı, Osmanlı makamlarının endişelerini izale etmek adına Bulgar askerlerinin savaşmak yerine "artık evine gitmek arzusunda" olduğunu ilave etmiştir.[41] Bulgaristan'ın Maliye Bakanı Liaptcheff de mütareke maddelerinde İtilaf Güçlerinin Osmanlı Devleti ve İttifak Devletlerine karşı bir askeri harekât için Bulgaristan topraklarını kullanacağı ile ilgili bir kayıt olmadığına dair Almanya'nın Sofya Sefirine kesin bir güvence vermişti.[42]

Ancak Osmanlı makamları Selanik Mütarekesi sonrası gelişmelerin ve ateşkes maddelerinin takipçisi olmaya devam etmiştir. Artık bu endişeleri Avusturya ve Almanya da taşımaktaydı. Avusturya'nın Sofya Sefiri, mütareke maddelerinde İtilaf Güçlerinin gerektiğinde "Bulgaristan arazisinden geçeceğine" dair bir kayıt olmasa da, "mükâlemât-ı şifahiye" esnasında konu edildiği

---

[40] Lahey Sefaretinden Hariciye Nezaretine 1 ve 2 Ekim 1918 tarihli telgraflar, *BOA, HR.SYS.*, 2327/7, lef.41, 44, 45; Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 2 Ekim 1918 tarihli telgraf, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.46. Mütareke şartları çerçevesinde Alman ve Avusturya sefir, asker ve vatandaşlarının Bulgaristan'ı terk etmesi gerekiyordu. Osmanlılar ile ilgili bir hüküm yoktu. Ancak Osmanlı Devleti'nin Sofya sefiri Safa Bey, Alman ve Avusturyalıların Bulgaristan'ı terkinden sonra kendisinin kalmasını "pek garip" ve "pek müşkül" olarak görmüştür. Bu yüzden kendi hükümetinin bir an önce karar almasını ve terkine izin verilmesini talep etmiştir. Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 4 ve 9 Ekim 1918 tarihli yazılar, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.63, 64.

[41] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 30 Eylül 1918 tarihli telgraf, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef 48; Hariciye Nezaretinden Harbiye Nezaretine 2 Ekim 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.47.

[42] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 2 Ekim 1918 tarihli telgraf, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.46.

kanaatindeydi. Yine Almanlara göre İtilaf Devletleriyle Osmanlı Devleti'ne karşı bazı konularda "suret-i mahremanede" anlaşan Bulgarlar, "görecekleri hidemata mukabil" menfaat sağlamışlardı. Bu meyanda Osmanlı Devleti ve makamları, İtilaf Güçleri ve Bulgar ordusunun askeri faaliyetlerini ve yeniden yapılanmasını yakından takip etmiştir. Nitekim hem Bulgar hem de İtilaf Ordularının askeri faaliyetleri İttifak Devletlerinin endişelerini doğrulamaktaydı. Safa Bey, bu tür girişimleri elde ettiği bilgilere istinaden Osmanlı makamlarına iletmiştir. Bu bilgilere göre; Makedonya'daki İtilaf Güçlerinin hedefi Peşte üzerine yürümekti. İtilaf Devletleri, Bulgar Devleti'nin sahip olacağı askeri gücü üç tümenle sınırlandırmıştı. Almanlara göre, bu askerî gücün Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılması, ihtimal dâhilinde idi. İtilaf Devletlerinin savaş gemileri karaya asker çıkarmamakla beraber, Osmanlı sınırlarına çok yakın olan Dedeağaç açıklarında dolaşmakta idi. Alman kaynaklarına ve "radyo telgraflarına" göre Fransız subay ve pilotlarıyla desteklenen bir İtilaf Gücü İskeçe tarafından karaya çıkarak tren hattını kontrol edecekti.[43]

Mütarekenin imzalanmasının hemen ardından Avrupa basınında Bulgar ordusunun Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılacağına dair haberler daha açık bir şekilde yazılmaktaydı. Paris ve Londra gazetelerine göre ateşkes görüşmeleri esnasında Bulgarlar, Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçme eğiliminde olduklarını göstermişlerdi ve Selanik Mütarekesi'nin gizli maddelerinde bu husus kayıt altına almıştı. Hatta bu çabalarından dolayı Bulgarlara "mükâfaten" İstanbul vaat edilmişti. Ancak Bulgaristan ateşkes sonucunda savaşacak özelliğini kaybettiğinden, İtilaf Devletleriyle beraber veya onların komutasında bu adımı atabilirdi.[44]

Bu gelişme ve bilgiler Osmanlı makamlarını endişelendirmekteydi. Zira Osmanlı Devleti'nin başkentini koruyacak birlik sayısı 8 tümen idi ve denizden gelebilecek saldırılara karşı koyması da oldukça zordu.[45] Bu yüzden Doğu Trakya'ya Kafkasya bölgesinden getirilen tümenlerle birlikte askerî yığınak yapılmaya ve Edirne merkezli bir kolordu oluşturulmaya çalışılmıştır.[46]

---

[43] Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine 3 Ekim 1918 telgraf halli, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.54.

[44] Lahey Seferatinden Hariciye Nezaretine 1 ve 2 Ekim 1918 tarihli telgraflar, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.41, 44, 45.

[45] Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı...*, s.717.

[46] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele,* C.1, TTK Yay., Ankara 1955, s. 198; Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*

2- Osmanlı Makamlarının Osmanlı-Bulgar Sınırındaki Faaliyetlerini Takip Etmesi

Avrupa basını ve büyükelçiliklerinden gelen endişe verici haber ve bilgiler üzerine Osmanlı Devleti Bulgaristan sınırındaki gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştır. Aslında Osmanlı makamları 1918 Temmuz'dan Radoslavof yerine Malinof'un iktidara gelişiyle birlikte Bulgaristan'da Osmanlılara bakışta ciddi değişiklikler olduğunu çok daha önceden tespit etmişlerdi. Hatta Edirne Mevki Kumandanlığına göre bu değişiklik "husumetkârane" bir noktaya varmıştı. Bu meyanda Bulgaristan makamları, Osmanlı vatandaşı ve subaylarının Karaağaç'a, Bulgarların da Edirne'ye gidiş-gelişlerini engelleme ve yasaklama yoluna gitmişlerdi. Osmanlı makamları başlangıçta bu tür tavırları Bulgar Devleti'nin bir siyaseti şeklinde değil, daha ziyade Karaağaç'taki Bulgar memurlarının "tabi halleri" olarak değerlendirmiştir. Ancak mütarekeden sonra Bulgarların Karaağaç civarına 1 alay süvari, 1 tabur piyade ve 1 batarya top getirdikleri kesin idi. Bu gelişme Osmanlı makamları için endişe verici bir durum ortaya çıkarmıştı. Zira devletlerarasındaki "ufacık bir ihtilaf", ilişkileri olumsuz bir noktaya taşıyabilirdi. Nitekim Edirne Mevki Kumandanlığı, bu gelişmeleri dikkate alarak Bulgarların hem "nümayiş" hem de "istilakarâne bir maksatla hücumlarını pek muhtemel" görmüştür.[47]

Osmanlı makamları Bulgaristan'daki gelişmelerin takibini, Makedonya Cephesi'nin çökmesi ve mütareke tartışmalarının ardından istihbarat da dâhil çok yönlü yapmıştır. Başlangıçta sınırdaki gelişmeler Bulgar ordusunun geri çekilmesinden kaynaklanan ve asayişsizliklere neden olan sorunları çözme şeklinde değerlendirilmiştir. Zira endişe içinde olan Bulgar makamları, İtilaf Güçlerinin saldırısı karşısında "itaatsizlik" göstererek geri çekilmeleri önlemek için askeri birliklerinde değişim yolunu gitmiştir. Çekilen Bulgar birlikleri yerine 43. Tabur sınıra sevk edilmiştir.[48] Bu çerçevede Bulgarlar İpsala'da iki depo oluşturmuşlar ve Edirne civarına askeri kuvvet sevk etmişlerdi. Osmanlı istihbarat kaynak-

---

(1918-1920), TTK Yay., Ankara 2001, s. 34; Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, çev*. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 272.

[47] Osmanlı Ordu-yu Başkumandanlığı Vekâletinden Hariciye Nezaretine 18 Eylül 1918 yazının sureti, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.27, 28.

[48] Osmanlı Ordu-yu Hümayundan Hariciye Nezaretine, Sofya Ateşemiliteriliğinden gönderilen 25 Eylül 1918 tarihli yazının sureti, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.6, 7.

larına göre bu girişimler Osmanlı Devleti'ni "tehdit" değil, Müslümanların "kıyamlarını" engellemek ve asayişi sağlamaktı. Ancak aynı kaynaklar Bulgarların hedeflerinin kısa bir süre içinde değişebileceğinin de farkındadır. Bu değişiklik Bulgarların "sulh-i münferid" yaparak "İngilizlerle beraber" olmaları halinde gerçekleşecekti. Bu durumda Bulgarlar askerî kuvvetlerine yeni takviye ile "bir maksad-ı askeriyede" bulunmaları ihtimal dâhilinde idi.[49]

Nitekim Bulgaristan'daki gelişmeleri yakından takip eden Edirne Valiliği, Bulgar hükümetinin yeni askerleri silahaltına alma kararı verdiğini öğrenmiş ve endişe verici olarak görmüştür.[50] Edirne vilayetinden gelen haberlere göre Karaağaç'taki Bulgar subayları "Türkiye ile harp edileceğini" dillendirmekteydiler. Bu yüzden savaşın yaşanması muhtemel topraklardaki halk "zahirelerini" toplamaya başlamışlardı. Ayrıca Bulgar ordusu Dimetoka yönünde askeri istihkâm ve tahkimata girişmişti. Bu tahkimatın önemli bir nedeni Bulgarların bir Türk taarruzundan çekinmeleri idi.[51]

Bulgar Hükûmeti, Osmanlı Devleti'nin endişelerinin farkındaydı. Bu endişeleri gidermeye, yatıştırmaya çalışan Bulgaristan'ın İstanbul Maslahatgüzarı, Osmanlı Hariciye Nezaretine gelerek, ülkesinin tavrını izah etmek istemiştir. Maslahatgüzarın beyanata göre Bulgaristan'daki bütün partiler "Türkiye'ye karşı en samimi ve dostane münasebeti muhafazada metin" idiler ve "Türkiye'nin asla endişe etmesine" gerek yoktu.[52]

---

[49] Osmanlı Ordu-yu Hümayundan Hariciye Nezaretine, Sofya Ateşemiliteriliğinden gönderilen 24 Eylül 1918 tarihli yazıların suretleri, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.8-1, 2.

[50] Edirne Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 28 Eylül 1918 tarihli yazının sureti, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.33, 34.

[51] Edirne Valiliği edindiği bazı bilgileri Bulgar ordusundan kaçarak Edirne'ye gelen Pirlepeli Mehmet adlı bir şahıstan öğrenmiş ve 22 Eylül 1918'de Dâhiliye Nezaretine iletmiştir. Dahiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 2 Ekim 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.49, 50. Bulgarlar, Karaağaç, Bosnakaraağaç'daki mahsulat, peynir, yağ gibi ambarlardaki erzak ve askeri depolarındaki malzemeleri vagonlarla Bulgaristan'ın iç bölgelerine sevk etmiştir.

[52] Bulgar Maslahatgüzarının 30 Eylül 1918'de Osmanlı Makamlarına verdiği beyanata dair Hariciye Nezareti notu, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.40.

D- Osmanlı Devleti'nin Avrupa Siyasi Çevrelerini ve Basınını Takip Etmesi veya İttifak Devletlerinin Çıkış Yolu Arayışları

Osmanlı Devleti büyükelçileri üzerinden, Bulgarların mütareke teklifinin Avrupa çevrelerinde ortaya çıkardığı tesiri takip etmeye çalışmıştır.[53] Aslında bu çaba, zor duruma düşen Osmanlı Devleti'nin bir çıkış yolu arayışı olarak değerlendirilebilir. Ancak büyükelçiliklerin siyasi ve basından elde ettikleri bilgiler Osmanlı Devleti'ni endişelendirecek nitelikteydi. Ayrıca bu bilgiler Osmanlı makamlarına Bulgarların mütareke imzalamasından sonra Avrupa siyasi çevrelerinde ortaya çıkan düşünceleri öğrenme ve değerlendirme fırsatı da vermekteydi.

Bulgaristan'ın mütareke teklifinin öğrenilmesi, Sırp, Yunan ve Romanya bir araya getirmişti. Bu meyanda İsveç'teki Sırp, Yunan ve Romanya temsilcileri bir toplantı düzenleyerek ortak hazırladıkları bir bildiriyi ilan etmişlerdi.[54] İsveç basını ve siyasi çevrelerine göre Bulgaristan'ın mütareke imzalaması İttifak Devletlerini, özelikle Türkiye zor bir duruma düşürmüştü.[55] İsveç Hariciye Nazırı ise Batı Cephesi'ndeki gelişmelerin savaştaki dengeyi ciddi anlamda bozmasının ardından Bulgaristan'ın mağlubiyeti ve mütareke imzalaması da İtilaf Devletlerinin lehine bir ortam ortaya çıkarmıştı. Balkanlardaki gelişmelerin ardından İtilaf Güçlerinin Karadeniz üzerinden İstanbul'a yönelmeleri Osmanlı Devleti'nin durumunu "daha çok müşkül" bir hale getirmişti. İttifak Devletleri batı ve Balkan cephesinde dengeyi sağlamalı ve İtilaf Devletleri savaşa devamdan vazgeçirilerek bir "bırakışma sulhuna" yanaştırılmalı idi. Böylece savaşta direnci ve dengeyi sağlamak, İttifak Devletlerinin mağlup edilemeyeceğini göstermek, İngiliz ve Fransız kamuoyundaki barış arzularını artıracaktı.[56] İsviçre Hariciye makamları, İtilaf Devletlerinin Bulgar ordusunu kendi amaçları için kullanacaklarından emindiler. Bu yüzden Almanya ve Avusturya Balkanlarda yeni sağlam bir cephe kurması ve kesinlikle Bulgarlarla Romanyalıların birleşmelerini engelle-

---

[53] Hariciye Nezaretinden Bern, Stockholm, Kopenhag ve Lahey Sefirliklerine 28 Eylül 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.18.

[54] Stockholm Sefaretinden Hariciye Nezaretine 2 Ekim 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.*, 2113/18, lef.17.

[55] Stockholm Sefaretinden Hariciye Nezaretine 29 Eylül 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.,* 2327/7, lef.68.

[56] Stockholm Sefaretinden Hariciye Nezaretine 1 Ekim 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.*, 2304/5, lef.1.

meleri gerekiyordu. Ayrıca Almanlar Ukrayna üzerinden Osmanlı Devleti'ne destek sağlayabilirlerdi.[57]

Daily Exress, Daily Mail, Times gibi İngiliz basınına göre Bulgaristan'ın "teslim" olması Almanya ve İttifak Devletleri aleyhine bir sonuç ortaya çıkarmıştı. Rusya ve Romanya'da İtilaf Devletleri yanlısı grupların birleşmesi ve Avusturya'nın kuzey cephesindeki tehditlere karşı İtalya ve Rusya'daki askeri kuvvetlerini azaltmasına neden olacaktı. Bu gelişmeler Bulgaristan gibi Osmanlı Devleti ve Avusturya'nın da savaştan çekilmesine veya barış talebinde bulunmasına yol açacaktı. Bu yüzden İtilaf Devletlerine karşı ısrarlı bir şekilde direnmeye devam etmesi, Osmanlı Devleti'nin "bir kat daha günahını", "cezasını" artıracaktır.[58]

1- İttifak Devletlerinin İlk Mütareke Teklifi: Müşterek Sulh Teklifi

1918'den itibaren İttifak Devletleri iktisadi ve siyasi açılardan savaşı sürdürmekte zorlanmaktaydı. Mart-Temmuz 1918'de Batı Cephesi'nde saldırılarda bulunan Alman Ordusu, İtilaf Güçlerince durdurulmuştu. 8 Ağustos 1918'de bu cephedeki Fransız ve İngiliz güçlerinin karşı saldırısı sonucu, Almanlar önemli mevzilerini kaybetmiş ve I. Dünya Savaşı'nda askerî durum, İttifak Devletlerinin aleyhine dönmüştü. Alman General E. Ludendorf'un ifadesiyle batı cephesindeki mağlubiyeti "Alman ordusunun matem günü" idi. Diğer taraftan Berlin ve Viyana'da sosyalist eylemler dâhil iç siyasi problemler kendisini göstermeye başlamıştı. Bu gelişmeler Almanya ve Avusturya-Macaristan siyaseti üzerinde moral bozukluğu ortaya çıkarmıştır. Nitekim 14 Ağustos 1918'de Alman İmparatoru, Başbakan Georg Hertling, Dışişleri Bakanı Hintze, Alman Genelkurmay Başkanı P. Hinderburg ve İkinci Başkanı E. Ludendorff, Spa'daki Almanya Genel Karargâhında bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmede I. Dünya Savaşı'ndaki son durum üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Alman Genelkurmayı, artık Almanya'nın savaşı sürdürebilecek durumda olmadığından ateşkes teklif edilmesini önermiştir. Almanya bu süreçten sonra bir yandan savaşı sürdürür gibi yaparken, aslında diğer taraftan makul bir barış antlaşmasına varacak bir politika takip etmeye, batı

[57] Bern Sefaretinden Hariciye Nezaretine 2 Ekim 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.*, 2304/5, lef.9.
[58] Lahey Sefaretinden Hariciye Nezaretine 2 Ekim 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.*, 2304/5, lef.2.

cephesinde İtilaf orduları karşısında denge kurmaya çalışmıştır. Bu süreçte Avusturya-Macaristan Hariciye Bakanı Kont Burian, İtilaf Devletlerine bir an öce ayrı ayrı barış teklif edilmesini önermiştir. Münferit barış teklifi düşüncesi Almanya tarafından kabul edilmemiştir. Eylül 1918 başında Almanya'da bulunan Sadrazam Talat Paşa ve daha sonra Bulgaristan Kralı Ferdinand da Alman makamlarının bu tavrını benimsemiştir.[59] Ancak 29 Eylül 1918'de Bulgaristan'ın mütareke imzalayarak savaştan çekilmesi, İttifak Devletleri için askeri noktada daha zorlu bir süreci ortaya çıkarmıştır. Siyasi ve askeri açıdan zor duruma düşen İttifak Devletleri çıkış noktası aramaktaydılar. Bu çıkış noktası mütareke ve sulh teklifi olmuştur. Belirlenen bu politika için, Almanya'da ılımlı bir karakter olarak görülen Bade Prensi Max başkanlığında yeni bir hükümetin kurulması kararı alınmıştır. Bu yeni hükümetin kurulması, ancak zorlu ve bunalımlı bir süreçten sonra 3 Ekim 1918'de mümkün olabilmiştir.[60]

Yeni oluşan bu süreçte başlangıçta üç İttifak ülkesi Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan birlikte hareket etmeye çalışmıştır. Ayrıca daha zor duruma düşmemek için bazı askeri faaliyetlere girişmek, takviye kuvvetlerle en azından mevcut cephe hatlarında tutunmak istenmiştir. Ancak İttifak Devletlerinin önceliği İtilaf Devletlerine vakit kaybetmeden "müşterek sulh" teklifi sunabilmek olmuştur. Nitekim 1 Ekim 1918 sabahında Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi J. Bernstorff, ülkesinin barış teklif etme hususundaki kararını Sadrazam Talat Paşa'ya iletmiş ve aynı gün içinde Osmanlı Devleti'nin cevabını beklemiştir.[61] Siyasi ve

---

[59] Ali Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Ankara 1948, s. 5-6; Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 150; Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı...*, s. 631-681; Talat Paşa 3 Eylül 1918'de Balkan treni ile başladığı gezisini, Selanik Mütarekesi'nin imzalandığı günden bir gün önce, 28 Eylül 1918'de İstanbul'da tamamlamıştır. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi,* IV, Türkiye Yayınları, İstanbul 1972, s. 449; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar, IV,* Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s. 1941.

[60] Bayur, *Türk İnkılap Tarihi...,* s.682-683; Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı...*, s. 692-696.

[61] Viyana Sefaretinden Hariciye Nezaretine 2 Ekim 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.*, 2304/6; Viyana Sefaretinden Hariciye Nezaretine 4 Ekim 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.*, 2327/7, lef.55; Bayur'a göre, Osmanlı Hükûmeti, Alman Büyükelçinin mütareke teklif edileceğine dair ifadelerine kadar Almanya'nın askerî açıdan zor durumda olduğunu kavrayamamıştı. Bayur, *Türk İnkılap Tarihi...*, s. 684-985. Osmanlı Devleti'nin Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa, Almanların

askerî açılardan tükenen İttifak Devletlerince yapılan ateşkes girişiminde, Alman ordusunun Batı Cephesi'ndeki zor durumunun yanı sıra Selanik Mütarekesi'nin de etkili olduğu görülmektedir. Ancak Almanya'da yaşanan hükümet bunalımı bir an önce mütareke teklifi yapmayı engellemekteydi.[62]

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da da hızlı gelişmeler yaşanmaktaydı. 5 Ekim 1918'de Meclis-i Vükela Sadrazam Talat Paşa başkanlığında olağanüstü toplanmıştı.[63] Savaşın "son günlerine" gelindiğinin farkında olan Osmanlı Hükûmeti, aynı gün müttefikleriyle beraber Amerika Birleşik Devletlerine (ABD) Wilson Prensiplerini temel alan "sulh" teklif etmiştir. Almanya İsviçre vasıtasıyla, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan ise birlikte İspanya üzerinden ABD'ye sulh girişiminde bulunmuşlardır. Osmanlı Hükümeti bu teklifin ABD'nin başkenti Washington'a ulaşana kadar gizli tutulmasına ve gazetelere yansımamasına gayret gösteriyordu.[64] Aslında Selanik Mütarekesi'nden itibaren İttifak Devletlerinin sulh teklif edeceğine dair haberler kamuoyuna yansımış, ancak resmi olarak Osmanlı Hükümeti tarafından dillendi-

---

barış teklif edeceğine dair bir şifre telgrafı İstanbul'a iletmişti. Tevfik Çavdar, *Talat Paşa,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 433.

[62] Viyana Sefaretinden Hariciye Nezaretine 4 Ekim 1918 tarihli yazı, *BOA, HR.SYS.*, 2327/7, lef.55.

[63] "Meclis-i Vükela", *Akşam,* 5 Ekim 1918, No.16, s. 2.

[64] Osmanlı Hükûmeti, barış teklifinin gizli tutulmasını "büyük zararlardan" sakınmak olarak görmekteydi. Aksi halde Bulgaristan'dan "daha fena" bir duruma düşülebilirdi. Bu yüzden "sebat ve sükûnet" içinde hareket edilmeli "din ve devlete sadık, ahali nezdine haiz-i itimat zevata lisan-ı münasiple" anlatılmalı idi. Dâhiliye Nazırı Vekili Mehmet Talat Paşa'dan Dahiliye Şifre Kalemi üzerinden mahrem ibaresiyle "Umuma" gönderilen şifre, *BOA, Dahiliye Nezareti Şifre (DH.ŞFR.),* 92/53, lef.1; Bursa Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 6 Ekim 1918 tarihli yazı, *BOA, DH.ŞFR.*, 597/77, lef.1-2: "Salahiyetdar Mahfilde Sulh Teklifimizin Düşmanlarımız Tarafından Kabul Edileceği Zan olunuyor", *Akşam,* 6 Ekim 1918, No.17, s. 1; "Sulh Notamız-İspanya'ya Verilen Notanın Metni", *Akşam,* 8 Ekim 1918, No.19, s. 2. Bayar ve Jaeschke, Almanya ile Osmanlı Devleti'nin barış tekliflerine dair metnin aynı olduğunu ifade etmektedirler. 5 Ekim tarihli barış teklifine dair Osmanlı notası 14 Ekim 1918'de Washington'a ulaşabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin barış teklifine cevabın gecikmesinin nedeni, Osmanlı Ordusu'nun savaştığı güney cephesinde İngilizlerin ilerleme girişimlerinin sonucunun beklenmesi idi. Bayur, *Türk İnkılapTarihi...*, s. 685, 701; Gotthard Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol, *Belleten,* 37/109, s. 142-143. Londra basınında Osmanlı Devleti'nin barış telifi yazılmıştır. London News'e göre, barış teklifi resmi değil, gayri resmi şeklinde gerçekleşmişti. Lahey Seferatinden Hariciye Nezaretine 1 ve 2 Ekim 1918 tarihli telgraflar, *BOA, HR.SYS.*, 2327/7, lef.44, 45.

rilmemişti.[65] Sulh teklifinin ardından Sadrazam Talat Paşa 6 Ekim'de Enver Paşa ile beraber, 7 Ekim'de ise tek başına Padişah Vahdettin'i ziyaret etmişlerdir.[66] 7 Ekim 1918'de Talat Paşa başkanlığında toplanan İttihat ve Terakki Meclis-i Mebusan grubunda genel durum üzerine sert tartışmalar yaşanmıştır. 7 Ekim 1918'de Vahdettin tarafından tekrar kabul edilen Talat Paşa istifa etmiştir.[67] Osmanlı Hükûmeti istifa etmesine ve Tevfik Paşa'nın kabineyi kurmakla görevlendirildiğine dair haberlere rağmen 12 Ekim 1918'e kadar yeni hükümet kurulamamıştır. Yeni hükûmeti kurma görevi ise 10-11 Ekim gecesi Ahmet İzzet Paşa'ya verilmiştir. A. İzzet Paşa 1-2 gün çabaladıktan sonra 13 Ekim 1918'de kabinesini oluşturarak hükümetini kurabilmiştir.[68]

Ancak İttifak Devletlerinin sulh teklifine rağmen Amerika ve İtilaf Devletlerinden bir cevabi nota gelmemesi Osmanlı makamlarında rahatsızlık ortaya çıkarmıştır. Cevabın gecikmesi Osmanlı makamlarının endişelerini artırmıştı. Zira Osmanlı Devleti'nin sulh teklifine rağmen hâlâ savaş durumu devam etmekteydi. Bu yüzden İtilaf Ordularının hareketlerine dair bilgiler Osmanlı makamları için önemli idi. Özellikle Selanik merkezli İtilaf ordularının hareketleri yakından takip ediliyordu. Bu meyanda General L. Franchet d'Esperey komutasındaki Selanik'teki İtilaf ordusunun İstanbul'a[69] veya Tuna üzerine doğru hareket edeceği ha-

---

[65] "Salahiyetdar Mahfilde Sulh Teklifimizin Düşmanlarımız Tarafından Kabul Edileceği Zan olunuyor", *Akşam,* 6 Ekim 1918, No.17, s. 1.

[66] "Huzura Kabul", *Akşam,* 6 Ekim 1918, No.17, s. 2; "Huzura Kabul", *Akşam,* 7 Ekim 1918, No.18, s. 2. Türkgeldi'ye göre Talat Paşa ve Enver Paşaları istifaya sevk eden Padişah Vahdettin idi. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim....,* s. 150.

[67] Talat Paşa'nın istifası ve Ahmet İzzet Paşa'nın sadrazamlığa atanmasına dair süreçteki gelişmeler için bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi...,* 4, s.448; Bayur, *Türk İnkılap Tarihi...,* s. 702-703; Simavi, *Sultan Mehmed Reşad...,* s. 340-344; İnal, *Son Sadrazamlar...,* s.1942; Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa (1874-1921),* TTK Yay., Ankara 2005, s. 184-187; Arı, *Birinci Dünya Savaşı...*, s. 383.

[68] "Talat Paşa Kabinesinin İstifası", *Akşam,* 8 Ekim 1918, No.19, s. 1; "İzzet Paşa Yeni Kabineyi Teşkil Ediyor", *Akşam,* 11 Ekim 1918, No. 22, s. 1; "Talat Paşa İstifası-Yeni Kabine Teşekkül Etmek Üzeri", *Aksam,* 12 Ekim 1918, No. 23, s. 1. Tevfik Paşa kabineyi kurmak için bir hafta çabalamıştır. Ancak İttihatçılar ve Vahdettin ile anlaşamadığından kabinesini kuramamıştır. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim...,* s. 151-153; Bayur, *Türk İnkılap Tarihi...,* s. 705-711.

[69] Kopenhag Sefaretinden Hariciye Nezaretine 9 Ekim 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.*, 2304/5, lef.11.

berleri alınmaktaydı.[70] Osmanlı Devleti'nin endişelerini doğrulayacak gelişmelerden biri de Cisrimustafapaşa'ya altışar İngiliz ve Fransız, 5 Bulgar taburunun sevk edilmesiydi. Bu hareketliliği haber veren Edirne valiliği, şehri savunacak bir kuvvetin bulunmaması ve düşman hücumuyla "mahvolmaması" için bir an önce mütarekenin yapılmasını yönündeki düşüncelerini paylaşmıştır.[71] Mütarekenin yakında imzalanacağından şehirde "telaş ve heyecana mahal bırakılmayarak halkın yerlerinden oynatılmasına meydan verilmemesi" ve gerektiğinde resmi belgelerin "geriye" gönderilmesi emri verilmiştir.[72] Nitekim Osmanlı Devleti, Kut-ül Amare'de esir düşen İngiliz General Townshend üzerinden İtilaf Devletlerine mütareke teklifinde bulmuştur. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918'de mütareke imzalanmıştır.[73]

Sonuç

İtilaf Devletleri ile Bulgaristan arasında imzalanan Selanik Mütarekesi I. Dünya Savaşı'nın sonuçlanması ve ateşkes taleplerinin önünü açmıştır. Zira Makedonya Cephesi'ndeki mağlubiyet sadece Bulgaristan'ı değil, aynı zamanda diğer İttifak Devletlerini de ateşkes ve barış yönünde hareket etmesine neden olmuştur. Özellikle Almanya ve Avusturya-Macaristan Devletlerinin ciddi anlamda desteğine ihtiyaç duyan Osmanlı Devleti için kaçınılmaz sonu hazırlamıştır.

Bu meyanda Makedonya Cephesi'ndeki gelişmeler ve Bulgarların mütareke talepleri Osmanlı Devleti tarafından gün gün

---

[70] Stockholm Sefaretinden Hariciye Nezaretine 15 Ekim 1918 tarihli telgrafın halli, *BOA, HR.SYS.*, 2113/18, lef.17.

[71] Edirne Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 26 Ekim 1918 tarihli fevkalade müstacel, *BOA, DH.ŞFR.,* 600/4. General Franchet d'Esperey, İngiliz General Milne komutasındaki İtilaf Güçlerini Osmanlı-Bulgar sınırına doğru hareket emri vermiştir. Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol", s. 143; İspanya aracılığıyla yapılan mütareke teklifine İtilaf Devletlerinin cevabının gecikmesinin nedeni, General Milne ordusunun ilerleyişini ve İngiliz donanmasının Çanakkale önünde toplaşmasını sağlayarak Osmanlı Devleti üzerindeki baskıyı artırmaktı. Belen, *20nci Yüzyılda Osmanlı Devleti...,* s. 375.

[72] Dahiliye Nezaretinden Edirne Valiliğine 26 Ekim 1918 tarihli şifre, *BOA, DH.SFR.*, 92/250, lef.1.

[73] Mütareke metni 3 Kasım 1918'de Takvim-i Vekayi'de kaydedilecekti. Sadaretten Bütün Dairelere 6 Kasım 1918 tarihli yazı, *BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO),* 4541/340524, lef.1; Bayur, *Türk İnkılap Tarihi...,* s. 702; Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol", s. 144-147.

takip edilmiştir. Osmanlı Devleti gelişmelerin takibini hem Hariciye bürokrasisi, hem istihbarat hem de Bulgaristan sınırına yakın kurumlarından yapmıştır. Makedonya Cephesi'nin çöküşünün veya Osmanlılar tarafından ifade edildiği şekilde 'yarılmasının' Bulgaristan'da oluşturduğu endişe ve çaresizlik, Osmanlı makamlarına da yansımıştır. Zira Bulgar ordusunun İtilaf Güçleri karşısında geri çekilişi zayıflık oluşturmuştu. Ayrıca Bulgar ordusunda kaçışlar, kendi aralarındaki çatışmalar, isyan, hatta başkent Sofya'nın işgal edilmesi gibi girişimler yaşanmıştı. Bu durum Osmanlı makamları tarafından Bulgaristan'ın 'vukuat-ı azime' ile karşı karşıya kalması olarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'daki bu takibi, sadece gelişmelerin sonucunu bekleme ve bilgi edinme şeklinde yaşanmamıştır. Özellikle Osmanlı Hariciye bürokrasisi gelişmeler karşısında tavır ve politika oluşturmaya çalışmıştır. Bir taraftan Makedonya Cephesi'ndeki İtilaf Güçlerinin ilerleyişi Avrupa kamuoyunda ve siyasi çevrelerinde nasıl bir etki oluşturduğu öğrenilmeye çalışılmıştır. Ancak diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın başkentlerinde İtilaf Güçlerinin ilerleyişinin engellenmesi için yapılması gerekenleri tartıştıkları görülmektedir. Bu noktada özellikle Osmanlı makamlarının Makedonya Cephesi'ndeki olumsuz gelişmelerin önlenmesi adına bir an önce Alman ve Avusturya-Macaristan askeri kuvvetlerinin gönderilmesine, bel bağladıklarını görülmektedir. Böylece Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi önlenmek istenmiştir. Aslında bu politika veya beklenti Osmanlı Devleti'nin Makedonya Cephesi'ndeki gelişmeler karşısında çıkış noktası bulamadıklarını göstermektedir. Zira Osmanlı makamlarının beklentilerini, müttefiklerinin gerçekleştirmesi mümkün değildi. Asker gönderildiği veya gönderileceğine dair haberler sadece bir beklenti oluşturmuştur. Bu haberler veya resmi tebliğler Osmanlı Devleti'nin endişelerini teskin etmekten öteye geçmemiştir.

Nitekim askerî açıdan İtilaf Güçlerince mağlup edilen Bulgaristan, iç karşılıkların ardından 29 Eylül 1918'de Selanik Mütarekesi'ni imzalamıştır. Bu gelişmeden sonra Osmanlı Devleti, artık mütarekenin meydana çıkaracağı sonuçlara göre tavır ve politikalar belirlemek zorunda kalmıştır. Bu meyanda Osmanlı makamlarının gelişmeleri iki yönden takip etmişlerdir. Birincisi Osmanlı Devleti, müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte oluşturacakları politikayı belirlemeye çalışmıştır. İttifak Devletle-

rinin Selanik Mütarekesi'nden çok kısa bir süre sonra müşterek olarak 5 Ekim 1918'de İtilaf Devletlerine barış teklifinde bulunması, oluşturulan politika hakkında bilgi vermektedir.

İkinci husus Osmanlı Devleti'ni doğrudan doğruya ilgilendirmekteydi. Bu husus Selanik Mütarekesi'nin maddelerinden Osmanlı Devleti'nin ne derece etkileneceği idi. İttifak Devletleri ve bu noktada Osmanlı Devleti için, Selanik Mütarekesi gelecekte karşılaşabilecekleri şartları görme imkânı sağlıyor ve örnek teşkil ediyordu. Bulgaristan gibi Osmanlı Devleti'nin de Wilson Prensiplerine dayalı mütareke teklifinde bulunması bu meyanda değerlendirilebilir.

Ancak Osmanlı Devleti için daha çok özellikle İtilaf Güçleri ve Bulgaristan'ın birlikte takip edecekleri politika önem arz etmekteydi. Zira İtilaf ordusu Osmanlı sınırına doğru hareketi, Osmanlı Devleti ve başkentini tehdit edebilirdi. Ayrıca Bulgarların askeri açıdan düşmanca bir tavırla İtilaf ordusunu destekleyebilirdi. Nitekim Osmanlı makamları her türlü bilgi kaynaklarını kullanarak Bulgarların ve İtilaf Güçlerinin Osmanlı-Bulgar sınırındaki faaliyetlerini yakından izlemiştir. Elde edilen bilgiler ve sınırdaki gelişmeler Osmanlı makamlarını endişeye sevk etmiştir. Bu endişe, Osmanlı Devleti'nin Selanik Mütarekesi'nden sonra hızlı bir şekilde mütareke talebinde bulunmasının altında yatan nedenlerden biriydi.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Resmi Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)

Gazeteler

Akşam

Hatıra ve Telif Eserler

Arı, Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi,* Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Babacan, Hasan, *Mehmed Talât Paşa (1874-1921),* TTK Yay., Ankara, 2005.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi (1914-1918) Genel Savaşı),* III/IV, TTK Yay., Ankara, 1991.
Belen, Fahri, *20nci Yüzyılda Osmanlı Devleti,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele* 1**,** TTK Yay., Ankara, 1955.
Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri 3'üncü Kısım (Makedonya Cephesi), Cilt VII, Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1967.
Crampton, R. J., *Bulgaristan Tarihi,* Cev. Nuray Ekici, Jeopolitika Yay., İstanbul, 2007.
Çavdar, Tevfik, *Talat Paşa,* Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995.
Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi,* IV, Türkiye Yay., İstanbul, 1972.
İnal, İ. Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar, IV,* Dergah Yay., İstanbul, 1982.
Erickson, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu,* çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.
Karay, Refik Halid, *Minelbab İlelmihrab,* İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1964.
Renouvin, Pierre, *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye(1914-1918),* Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.
Simavi, Lütfi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919),* Şehir Yayınevi, İstanbul, 2007.
Türkgeldi, Âli, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1948.
Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim,* TTK Yay., Ankara, 1987.
Türkmen, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920),* TTK Yay., Ankara, 2001.

Makaleler

Başkaya, Muzaffer, "İngiliz Basınına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan
Çekilişi ve Selanik Antlaşması"*, Akademik İncelemeler Dergisi,* 10/1, 2015, s. 51-74.
Jaeschke, Gotthard, "Mondros'a Giden Yol, *Belleten,* XXXVII/109, s. 141-152.

Kuran, Ercüment, "Birinci Dünya Savaşı", *İslam Ansiklopedisi(DİA),* C. 6, İstanbul, 1992, s. 195-200.

Tezler

Alkaç, Ömer, *Türk Basınında Mondros Mütarekesi Öncesi Barış Beklentisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2015.

Özbek, Zeynep, *1918 Yılı Türk Basınında Bulgaristan'ın Savaş Politikasıyla İlgili Değerlendirmeler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2014.

"PRYAPORETS" GAZETESİNE GÖRE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA BULGARİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

Milen KUMANOV*
Desislava KOSTADİNOVA**

Giriş

Bulgaristan'a komşu olduğundan Türkiye'nin kaderi her zaman büyük ilgi görmüştür. Özellikle Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) döneminde bu ilgi daha da büyüktür. Çünkü bu iki ülke, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın tek müttefikidir. (İtalyayı anmıyoruz çünkü bilindiği gibi Nisan 1915'te İtalya Üçlü İttifakı terk edip Üçlü İtilaf saflarına geçmiştir).

Neden dünyada sadece Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ittifaka katılmıştır? sorusu enteresan olmakla birlikte bu çalışmanın konusu değildir. Bizim için önemli olan, ilk baştan Osmanlı Devleti'nin Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın mütefiği olarak savaşa katılması (1914 sonbaharında). Bir yıl sonra da (Ekim 1915) ittifaka Bulgaristan da katılıyor.[1]

İki komşu ülkenin Üçlü İttifaka (Merkez kuvvetler adıyla da anılıyor) katılımıyla öngördükleri hedeflere ulaşamıyorlar. Çok zaman geçmeden anlıyorlar ki, Berlin ve Viyana'daki iktidarlar onlar için ikinci sınıf görev fonksiyonu öngörmüştür. Asıl gayeleri onların katkısıyla Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın etkisine girebilecek Ortadoğu'ya uzanmak. İhtiyacı olduğu o bölgenin kaynaklarını İtilaf Devletlerine karşı savaşta kullanmak.

Birkaç yıl süren Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin ve Bulgaristan'ın ekonomilerini yok olma durumuna getirmiştir. Bulgaristan'ın durumu daha da vahimdir. Bulgar toplumunun çok büyük bir kısmı ülkenin cihan harbine katılmasına karşıdır. Daha 1915 sonbaharında başlayan asker isyanları 1918'in sonlarına ka-

---

* Doç. Dr., Bulgaristan Bilimler Akademisi Tarih İncelemeleri Enstitüsü/Sofya.
** Bulgaristan Bilimler Akademisi Tarih İncelemeleri Enstitüsü Doktora Programı/Sofya.

[1] Tuşe Vlahov, *Bılgariya, Tsentralnite Sili v Naveçerieto na Pırvata Svetovna Voyna,* İzsledvaniya na İnstituta po İstoriya, 1951, C. 1, s. 31-80; G. Kamburov, "Voennopolitiçeskite Otnoşeniya Mejdu Bılgariya i Germaniya Prez Pırvata Svetovna Voyna", *Bılgaro-Germanski Otnoşeniya i Vrızki,* 1972, s. 245-277.

dar devam etmiştir. Ülkenin iç yörelerinde "açlar''ve "kadınlar'' isyanları başlatıyor. Katılanların çoğu, kadın ve çocuklarına gıda bulmak dışında oğularının, babalarının ve eşlerinin cephelerden eve dönmelerini istiyorlar.[2]

ABD'nin savaşa katılmasıyla Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın savaşı kaybedecekleri belli olmuştur. Bulgaristan'da gerginlik daha da artmış ve 1918'in Eylül ayında zirveye tırmanmıştır. Askerlerin çoğu İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşmayı reddetmiş ve suçluları cezalandırmak için silahlarını Sofya'ya doğru çevirmişlerdir.[3]

Osmanlı İmparatorluğu'nda da durum pek iyi değildir. Brest-Litovsk Anlaşması'yla Batum, Ardahan ve Kars vilayetleri Osmanlıya geçmiş olsa da, bu beklendiği gibi Osmanlı Devleti'ni güçlendirmeye yeterli olmamıştır. Kurulan Kafkas Federasyonu da dağılmıştır ve Bakü İngilizlerin eline düşmüştür. Kafkas Cephesi'ne yapılan epeyce büyük askeri yığınak Irak ve Filistin cephelerini zayıflatmış ve bundan İngilizler yararlanmıştır. İngilizler, Damask ve Alepoyu ele geçirip Musul kapılarına dayanmışlardır. Kafkaslardan bazı tümenleri Güney Cephesi'ne takviye etmek de işe yaramamıştır.[4]

Bulgaristan'ın teslim olmasından sonra (1918 Eylül sonu) Osmanlı İmparatorluğu dahada zor duruma düşmüştür. Çünkü Avusturya-Macaristan ve Almanya yolları kesilmiş oluyor ve bu İngiliz askerinin İstanbul istikametinde taarruz yapma tehlikesini ortaya çıkarıyordu.[5] Osmanlı Devleti 1915'te yaptığı Çanakkale Savaşı gibi İtilaf Devletlerine karşı koyacak durumda değildi.[6]

Elverişsiz askeri vaziyet Osmanlı ordusunda bozulmalara yol açıyor. İktidardakiler birbirilerini suçlamaya başlıyorlar. 7 Kasım 1918'de Talat Paşa'nın İttihat ve Terakki Hükûmeti Meclis'ten güvensizlik oyu alıyor ve hükümet krizi başlıyor. Yeni hükümetin başına İttihat ve Terakki'ye karşı olan Ahmet İzzet Paşa getiriliyor. Hedef Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın teslimin-den önce İtilaf Devletleri ile elverişli şartlarda ateşkes anlaşması imzalamak.[7]

---

[2] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hristo Hristov, *Revolütsiyonnata Kriza v Bılgariya Prez 1918-1919,* Sofya 1957.
[3] L. Ognyanov, *Voynişkoto Vıstanie 1918,* 2. Baskı, Sofya 1988.
[4] Cengiz Hakov, *İstoriya na Turtsiya Prez XX. Vek,* Sofya 2000, s. 50.
[5] Hakov*, İstoriya na Turtsiya Prez XX. Vek,* s. 50-51.
[6] Hakov, *İstoriya na Turtsiya Prez XX. Vek,* s. 51.
[7] Hakov, *İstoriya na Turtsiya Prez XX. Vek,* s. 51.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkışı Bulgaristan'ın çok ağır bir dönemine denk geliyor. 25 Eylül 1918'de Köstendil şehrinde Bulgar Harekât Ordusu'nun karargahı dağıtılıyor. Bunun ardından Aleksandır Malinov Hükûmeti acilen bakanlar kurulu toplantısı yapıyor ve Kral Ferdinand'ın iradesine karşı ateşkes anlaşması imzalaması için Selanik'te bulunan İtilaf ordusunun komandanı General Franchet d'Esperey'in yanına bir delege gönderme kararı alıyor. İsyancı askerlerin Sofya'yı alma korkusundan hükümet, İtilaf Devletlerinin önerdiği Ateşkes Anlaşmasını kabul ediyor ve anlaşma 29 Eylül 1918'de imzalanıyor. Kral Ferdinand bir askeri darbeyle bunun önüne geçmeye çalışsa da muvaffak olamıyor. Çünkü hadiseler çok çabuk gelişiyor. 27 Eylül 1918'de "Radomir Cumhuriyeti" (Radomir, Sofya'ya yakın bir kasaba) ilan ediliyor ve değil sadece Aleksandır Malinov Hük3umetini düşürüldüğünü ilan etmek, Kral Ferdinand'ın da düşürüldüğünü ilan ediyor.[8]

1918 Eylül sonu asker isyanı bastırılmış olsada ülkede siyasi gerginlik artmaya devam ediyor. Haziran 1913'ten farklı olarak, o zaman Bulgaristan İkinci Balkan Savaşı'nda yenilmişti (Bulgaristan'da "Müttefiklerarası Savaş" diye anılıyor, çünkü savaş Bulgaristan'la öteki müttefikleri Yunanistan ve Sırbistan arasında oluyor). Kral, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın yardımı ile tahtını koruyabiliyor, ama şimdi onların İtilaf Devletlerine yenilmesi an meselesi. Ondan da Selanik'e İtilaf Ordusu'nun kumandanı General Franchet d'Esperey ile görüşmeye giden delegasyon başkanı bakan Andrey Lapçev, Koburg'a tahttan istifa etmesinin istendiğini iletmiş (bunu Bulgar delegasyonuna refakat eden Amerikan diplomatı Wokır da tasdiklemiştir) ve ona bavullarını hazırlayıp Bulgaristan'ı ve tahtı terketmekten başka bir çıkış yolu kalmamıştır. Çünkü İtilaf Ordusu isyancı askerlerin ardından Sofya'ya doğru ilerliyordu ve onların eline esir düşebilirdi. Özel bir trenle 3 Ekim 1918 gecesi Ferdinand Bulgaristan'ı terk etmiştir. Ertesi gün Bulgaristan'ın başına Koburg'un büyük oğlu Knâz Boris Tırnovski'nin geçtiğini öğrenmiştir. Tırnovski, kendini Kral III. Boris olarak ilan etmiştir.[9]

Tırnova Anayasası'nda öngörülmemiş olsa da gelenek olarak taht değişiminin ardından hükûmet değişimi de olmuştur. Onun

---

[8] Ognyanov, *Voynişkoto Vıstanie 1918,* aynı yer.

[9] Ayrıntılı bilgi için bkz. V. Paskov, *Kak Abdikira Tsar Ferdinand. Nay Toçni Beşejki Dırjani Ednovremenno Sıs Sıbitieto,* Sofya, t.y.

için 4 Ekim 1918 günü Başbakan Aleksandır Malinov Hükûmeti istifa etmiştir. Yeni Kral istifayı kabul etmemiş ve Malinov Hükûmeti görevine devam etmiştir.

Toplumu rahatlatmak amacıyla Malinov, 17 Ekim 1918'de hükûmette değişikliğe gimiş ve iktidarına başka siyasi grupları da dahil etmiştir. Ancak beklediği neticeyi alamamıştır. Hükûmet üzerinde ağır bir yük var; o da 1918 Eylül ayı sonlarında Sofya yakınlarında asker isyanını bastırırken dökülen kanın hesabıdır. Durum dahada ağırlaşmıştır; çünkü Selanik Ateşkes Anlaşması'na aykırı da olsa İtilaf Devletleri, Kasım 1918'de Romanya'nın Güney Dobruca'yı işgal etmesine izin vermiştir.

Bu şartlar altında 29 Kasım 1918'de Aleksandır Malinov, kabinenin istifasını sunmak mecburiyatinde kalmıştır. Kral, bu defa istifayı kabul etmiş ve Halk Partisi liderlerinden Teodor Teodorov'u yeni başbakan olarak tayin etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu ve Osmanlı Devleti

Bulgaristan'da vaziyet böyleyken 1918 yılının Ekim ayı sonları Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çekildiği haberleri gelmiştir. Bu haber Bulgaristan'a çok geç ulaşmıştır. Çünkü güney komşumuzla olan haberleşme bağlantılarımız çok gecikmelidir.

Bu durumla ilgili hükûmete bağlı gazete şöyle yazıyor: "*Doğrudan Türkiye'den hiçbir bilgi gelmiyor. İstanbul'da Türk Hükümeti'nin gizlemeye çalıştığı bazı olaylar oluyor. Türkiye'nin başkentinde ve İzmir'de olanlardan sadece genel bilgiler alınabiliyor. İstanbul'da bir mitingin otomatik silahlarla dağıtıldığı ve Enver Paşa'nın kaçarak gizlendiği haberleri gelmiştir.*"[10]

İktidardakiler, İmparatorluk'ta olup biteni titizlikle izlediğini gizlemiyor. Görünümdeki bu karmaşa, İtilaf Devletleriyle yürütülen ateşkes ve barış görüşmeleriyle ilgilidir. İngilizlerin, Arapların yardımıyla Türk askerini yendiği, Türkiye Asya'sında olanlardan hiç bir şey bilinmiyor. Tahmin edilebilir ki İzmir Valisi Rahmi Bey, İtilaf Devletleriyle görüşmelerini sona erdirmiş ve Başbakan'ın izniyle Ateşkes Anlaşması'nı imzalamıştır. Asya'da, yine Arapların yardımıyla Almanlar da yenilmiştir.[11]

Aynı gazete şöyle devam ediyor: "*Halbuki İstanbul'da bir avuç İttihat ve Terakki mensubunun yapacağı bir şey kalmamıştır. Balkan ve Asya Cepheleri'ndeki askeri durum ve Almanların Batı*

[10] *Pryaporets*, No: 245, 28 Oktomvri 1918.
[11] *Pryaporets*, No: 245, 28 Oktomvri 1918.

Cephesi'ndeki başarısızlığı, İstanbul'daki maceracı İttihat ve Terakki komite üyeleri Almanların yardımıyla tarihin gelişi güzel gidişini değiştiremediğinden gizlenmeye ve kaçmaya mecbur kaldı."

Gazete devam ediyor:

"Edirne'deki muhabirimizin Türk basınından aldığı haberler üzerine verdiği bilgilere göre, Almanya ve Avusturya askerleri, vatandaşları ve konsolosluk görevlileri Cumartesi günü Türkiye'yi terk etmeleri lazım. Bu demektir ki Ateşkes Anlaşması artık bir gerçek olmuştur. Biz bu haberin gerçek olduğundan şüphemiz yoktur. Enver Paşa önderliğindeki İttihat ve Terakki varlığı ençok birkaç gün devam edebilecek. Ondan herhalde İttihatçılar olanları yayımlamıyorlar ve İstanbul'da olayların sonlanıp barışçı kesimin toplarının Alman toplarına kesin olarak galip gelmesini bekliyorlar."[12]

Yine gazeteden öğrenildiğine göre, "Normal haberleşme kanalları iyi çalışmadığından Sofya idarecileri İmparatorluk'tan bilgi almak için başka yollar da araştırmışlar. Özel yollarla Edirne'den, Osmanlı Hükûmetinin, Alman ve Avusturyalı diplomat ve konsolos görevlilerinden 24 saat içinde ülkeyi terk etmelerini istediğini öğrenmişler. Bu hareketlerin sonucunda Edirne'deki Avusturya-Macaristan konsolosu ülkeyi terk etmiştir."[13]

Dolaylı yollardan elde edilmiş olsa da bu bilgiler gösteriyor ki Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan ve Almanya ile ilişkilerini kesmek üzeredir. Bu cihan harbine katılımının sonu olduğunun bir göstergesidir.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde olup bitenleri gösteren bir başka kaynak da o dönemin Türk gazeteleridir. "Ati" gazetesinden öğreniyoruz ki Başbakan Talat Paşa:

"Bulgaristan'ın, İtilaf Devletleriyle imzaladığı Ateşkes Anlaşması'ndan sonra biz müttefiklerimize bir konferans toplanmasını önerdik. Bununla biz onlara karşı tarafla genel bir barış anlaşması gerekli olduğunu ve angaje olmaları gerektiğini göstermek istedik. Çünkü Bulgaristan'da vuku bulan olaylardan sonra biz savaşa devam edemeyecek duruma düştük. Müttefiklerimiz bizim teklifimizi kabul etti ve Almanya barış için tavır aldı. Bulgaristan hesap ediyordu, ki eğer başlamış olursa ve görüşmeler suya düşerse bu görüşmeleri ne durdurabilir, ne de tek taraflı barış

[12] *Pryaporets*, No: 245, 28 Oktomvri 1918.
[13] *Pryaporets*, No: 246, 29 Oktomvri 1918.

görüşmeleri için yeni adım atabilir. Onun için hükümet istifasını verdi. Yeni hükümet kuruluncaya kadar biz görevimizin başında kaldık, çünkü inancımız bu kritik ve çok zor durumda olan ülkeyi idare edecek hükümet olmalıydı. Kabine kurulmasında hiç bir şart öne sürmedik, ne Tevfık Paşa kabinesine, ne de İzzet Paşa kabinesine. İkisi de bunu tasdikleyebilirler."[14] şeklinde beyanatta bulunmuştur.

Talat Paşa altını çizerek devam ediyor: "*Gazetelerde bizim idaremiz haksız polemiklere ve acı verici baskılara maruz kalmıştır, ama bize göre vatanımızın bu zor günlerinde bunlar gayet faydasız ve uyumsuzdur. Daha sonra biz kendi mazeretimizi ve argümanlarımızı sunacağız. Şimdilik üzerimize atılan iftiralara cevap vermeyeceğiz.*"[15]

"Pryaporets" gazetesi bir sonraki sayısında şöyle bildirmiştir: "*Bizim verdiğimiz bilgiler geçen gün Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki görüşmeleri tasdikledi. Telgraf, Türkiye'nin başkentinden 19 Ekim'de gönderilmiştir. Biz sadece İngilizlerin Türkiye'ye sunduğu somut şartları bildiremedik. Onlar sadece öngörülebilir. Onlar kader belirleyicidir. Onlarla Doğu Sorunu'nda tarihsel yeni bir dönem başlıyor, öyle ki asırlar boyu dünyanın gözü orada olacak.*"[16]

Daha kesin bilgiler elde ettikten sonra hükûmetin gazetesi "Pryaporets", Ateşkes Anlaşması üzerinde tahminlerde bulunmaya çalışmış ve en çok Boğazlar üzerinde durmuştur. Yeni şartlarda İngiltere'nin, Boğazlar'ın açılması için ısrar edeceği ve bu Birinci Dünya Savaşı öncesi tavırlarının tam aksi olduğu belirtilmiştir. Gazete, bu tutumu Rusya'nın 1917 sonbahar olaylarından sonra dünya haritasından yok oluşuna bağlamış ve bu durumun, yöredeki İngiliz çıkarlarına zarar veremeyeceğini yazmıştır.[17] "Pryaporets" gazetesinin, Boğazlar'ın uzun dönem açık kalacağı iddiaları Dünya Savaşı sonrası doğrulanamıştır.[18]

Yine "Pryaporets" gazetesi, 30 Ekim 1918 sayısında Bulgar toplumunu haberdar etmiştir. Kaynağını vermeden, İngiliz zırhlısı "Agamemnon" gemisinde Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında ateşkes imzalanmış olduğunu bildirmiştir. Türk ga-

---

[14] *Pryaporets*, No: 246, 29 Oktomvri 1918.
[15] *Pryaporets*, No: 246, 29 Oktomvri 1918.
[16] *Pryaporets*, No: 247, 30 Oktomvri 1918.
[17] *Pryaporets*, No: 247, 30 Oktomvri 1918.
[18] *Pryaporets*, No: 247, 30 Oktomvri 1918.

zetelere dayanarak "Pryaporets" gazetesi şu haberi vermiştir: "*Bakanlar Kurulu ateşkes esaslarını tesbit etmiştir. Boğazlar açılarak İngiliz ve Fransız gemilerinin girişi sağlanacak; işgal söz konusu olmayacak. Sadece farklı noktalarda belirli sayıda asker bulunacak. Belirli bir süre içinde Avusturya-Almanya askerleri çekilecek.*"[19] Bu haberden de anlaşıldığı gibi, İstanbul yöneticilerinin tüm gayeleri İmparatorluğu İtilaf işgalinden korumak, çünkü bu onun varlığının sonunu getirmiş olacaktır. Hükûmetin gazetesi İngilizlerle ateşkes anlaşmasını yürütecek olan Osmanlı heyetinin isimlerini de açıklamıştır.[20]

1918 yılı Kasım ayı başlarında "Pryaporets" gazetesi, imzalanmış olan Ateşkes Anlaşması'nın daha düzgün ve yeni bilgilerine ulaşmıştı. Önemli maddeleri Boğazlar düzeni ve tüm İtilaf esirlerinin vatanlarına dönmeleridir.[21] Haberin daha önemlisi imzalanan Ateşkes Anlaşması'nın 31 Ekim'de yürürlüğe girmesidir.[22] Aslında bu, Osmanlı İmparatorluğu ve İtilaf Devletleri arasında 1914'ün sonbaharından bu güne kadar yürütülen kanlı savaşın sonu demektir. Bu harpte başta iktisadi çöküş, yoksulluk, açlık olmak üzere iki taraf da çok kayıplar vermiştir. Yine 1918 Kasım başında Hükûmetin gazetesi "Pryaporets", Bulgaristan Dışişleri ve Diyanet İşleri Bakanı Teodor Teodorov'un Millet Meclisinde hükûmet beyannamesini görüşmesi sırasındaki verdiği demecinden alıntı yapmıştır.[23] Burada dikkat çekici olan, Bulgaristan Dışişleri Bakanının, demecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun harpten çıkışına değinmemesidir. Bu durum hayret verici olarak değerlendirilmiştir. Bu eksikliğin izahı, Bulgaristan'ın o dönem çok ağır iç ve dış şartlar altında olduğu ve Bulgar toplumunu pek fazla sorunlarla ilgilendiği şeklinde yapılabilir.

Yine 1918 Kasım ayı başında hükûmetin gazetesi, Osmanlı İmparatorluğu ve İtilaf Devletleri arasındaki Ateşkes Anlaşması ile ilgili yeni bilgilere ulaşmıştır. Burada yeni olan, "iç düzeni sağlayacak ihtiyacın dışında tüm Türk ordusunu hemen silahsızlandırmak; polis görevi ihtiyacı dışında tüm askerî gemilerini İtilaf Devletlerine teslim edip belirlenen limanlarda gözetim altına almak; Tüm Türk limanlarını, silah ve mühimmat depoları ve

[19] *Pryaporets*, No: 249, 1 Noemvri 1918.
[20] *Pryaporets*, No: 249, 1 Noemvri 1918.
[21] *Pryaporets*, No: 250, 2 Noemvri 1918.
[22] *Pryaporets*, No: 250, 2 Noemvri 1918.
[23] *Pryaporets*, No: 250, 2 Noemvri 1918.

fabrikaları İtilaf Devletlerinin serbestçe kullanımına açmak; İran'ın Kuzeybatısını ve Trans-Kafkas bölgesini Türk askerinden arındırmak; tüm demiryolları ulaşımını kontrol altına almak; Hicaz, Yemen, Suriye ve Mezopotamya garnizonlarını en yakın İtilaf gücü kumandanına teslim etmek; Tripoli ve Kirenayka'daki Türk subaylarını ve tüm işgal edilen limanları en yakın İtilaf garnizonuna teslim etmek; tüm Avusturyalılar ve Almanların bir ay içinde ülkeyi terk etmeleri; rrzak kontrolü; düzensizlik hâlinde İmparatorluğu işgal etme hakkı."[24] şeklindedir.

Osmanlı toplumunun bazı kesimlerinin İtilaf Devletleri ile Ateşkes Anlaşmasıyla ilgili tavrı, "Pryaporets" gazetesinin gözünden kaçmamıştır. Özellikle dikkat çekici olan beklentinin altı çizilmiştir. İstanbul ve Çanakkale Boğazları İmparatorluğun elinde olduğu müddetçe, onun geleceği için bir tehdit oluşturmaz. Dahası, İtilaf Devletlerinin galibiyetinden sonra her bir milletin "özerklik hakkı, serbestçe gelişme ve millî varlığını koruma hakkı garantilenmiş olacaktır."[25]

Birkaç gün sonra yine hükûmet gazetesi "Pryaporets", 2 Kasım 1918'de Talat Paşa, Enver Paşa ve bazı ileri gelen "İttihat ve Terakki" komitesi yöneticilerinin kaçtığını bildirmiştir. Onların nereye kaçtıkları belirtilmemiş; ancak söyledikleri sözler aktarılmıştır; kaçışlarının "geçici" olduğunu ve "Barış Antlaşması imzalandıktan ve ortam sakinleştıkten sonra döneceklerini" söylemişler.[26] Bilindiği gibi, harpten sonraki gelişmeler bu yöneticilerin kaderini başka yönde çizmiştir.

Kasım 1918 ortalarında İstanbul'da hükûmet değişikliği olmuş ve yeni kabineyi kurma görevi Tevfik Paşa'ya verilmiştir. Onun Genç Türkler karşıtı birisi olduğu söylenmiştir. Dışişleri Bakanlığı, Başbakanın fikirdaşı olan Reşit Paşa'ya verilmiştir.

Sonuç

Bulgaristan'da iktidar partisinin organı olan "Pryaporets" gazetesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkışı için kapsamlı ve düzgün bilgi toplamaya büyük bir çaba sarf etmiştir. Bu konuyla ilgili haberlerin çoğu bilgilendirme karakteri

[24] *Pryaporets*, No: 253, 5 Noemvri 1918.
[25] *Pryaporets*, No: 254, 6 Noemvri 1918.
[26] *Pryaporets*, No: 255, 9 Noemvri 1918.

taşımakta, olayları analiz etmemektedir. Aslında o günün şartlarında başka bir şey yapılamazdı.

Ama bugün, hadiselerden yüz yıl sonra şunu belirtmeden geçemeyiz: Bu gelişmeler bundan böyle Osmanlı iç siyasetine ve uluslararası durumuna ağır damga vurmuştur. Mondros Ateşkes Antlaşması 1920 Sevr Antlaşması'na sadece bir geçiş sürecidir. Aynen, Neuilly (Nöy) Antlaşması'nın Bulgaristan'a olduğu gibi. Bu da Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinin yenilmiş olan devletleri barbarca hırpalamak niyetinin neticesidir. O ülkelerin arasında Avusturya-Maceristan ve Almanya dışında Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu da var.

Bulgaristan ekonomi düzeni bozuk olduğundan bu iki antlaşmanın (Nöy ve Sevr) sonuçlarına İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar katlanmak zorunda kaldı. Türkiye kendinde güç bulup Sevr Antlaşması'nı yırtıp attı ve 24 Temmuz 1923'te Lozan'da yeni bir Barış Antlaşması imzaladı.

Sevr Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika'dan çok büyük topraklar kopardı. Ama o topraklarda ayrı milletler yaşıyordu. Kasım 1919'da imzalanan Nöy Antlaşması'yla Bulgaristan'dan koparılan topraklarda çoğunlukla Bulgar halkı yaşıyordu. Bulgaristan'da Kral Ferdinand tahttan indirildi. Monarşi 1946'ya kadar korundu; ama bu durum, Bulgar halkını daha da büyük ızdıraplara götürdü.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de iktidarda olanlar, dünya savaşında yaptıkları hatalardan ders almışlardı ve İkinci Dünya Savaşı'na girmeyerek aynı hataları tekrarlamadılar. Hâlbuki Bulgaristan İkinci Dünya Savaşı'na girdi ve yenilerek yine acı sonuçlarını çekti.

Eski Romalıların dediği gibi, "Tarih milletlerin öğretmenidir." Hegel de ekliyor, "Halkların çoğu kendi tarihinden ders çıkarmıyor." Bunların arasında Türk halkı değil, Bulgar halkı da var.

İnsan hata yapabilir; ama bir hatayı tekrar tekrar yapmak bir suçtur. Bu Roma sözü sadece insan için değil, halklar için de geçerlidir. Bu hataları telafi etmek çok pahalıya mal oluyor. Böyle bir hatayı Bulgaristan yöneticileri ülkeyi Almanya'nın yanına itmekle yaptı. Türkiye ise bunu yapmadı.

Kaynakça

Hakov, Cengiz, *İstoriya na Turtsiya Prez XX. Vek,* Sofya, 2000.

Hristov, Hristo, *Revolütsiyonnata Kriza v Bılgariya Prez 1918-1919,* Sofya, 1957.

Kamburov, G., "Voennopolitiçeskite Otnoşeniya Mejdu Bılgariya i Germaniya Prez Pırvata Svetovna Voyna", *Bılgaro-Germanski Otnoşeniya i Vrızki,* 1972.

Ognyanov, L., *Voynişkoto Vıstanie 1918,* 2. Baskı, Sofya, 1988.

Paskov, V., *Kak Abdikira Tsar Ferdinand. Nay Toçni Beşejki Dırjani Ednovremenno Sıs Sıbitieto,* Sofya.

Pryaporets, No: 245, 28 Oktomvri 1918.

Pryaporets, No: 246, 29 Oktomvri 1918.

Pryaporets, No: 247, 30 Oktomvri 1918.

Pryaporets, No: 249, 1 Noemvri 1918.

Pryaporets, No: 250, 2 Noemvri 1918.

Pryaporets, No: 253, 5 Noemvri 1918.

Pryaporets, No: 254, 6 Noemvri 1918.

Pryaporets, No: 255, 9 Noemvri 1918.

Vlahov, Tuşe, *Bılgariya, Tsentralnite Sili v Naveçerieto na Pırvata Svetovna Voyna,* İzsledvaniya na İnstituta po İstoriya, 1951, C. 1, s. 31-80.

MONDROS MÜTAREKESİ HÜKÜMLERİNİN BELİRLENME AŞAMASINDA İNGİLİZ-FRANSIZ REKABETİ VE BU REKABETİN MÜTAREKE GÖRÜŞMELERİNE YANSIMASI

Resul YAVUZ*

Giriş

1918 yılının sonbahar aylarına girildiğinde Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdirecek ateşkes antlaşmaları için, başta Bulgaristan olmak üzere, İttifak hükûmetlerinde ciddi arayışlar başlamıştı. İlk etapta birbirinden habersiz bir şekilde gerçekleşen bu girişimler, Müttefiklerin İttifak Devletleri'ni askerî olarak zorladıkları cephelerde bozgunlara dönüşmesi ile daha da hızlanacaktı.[1] Nitekim eylül ayı ortalarından itibaren Makedonya ve Filistin Cephelerinde İtilaf Devletleri'nin elde ettiği askerî başarılar ve Avusturya Dışişleri Bakanı Burian'ın acil barış notası ile ateşkes talebinde bulunması, İttifak Grubu'nun çok yakın bir zamanda havlu atacaklarının bir göstergesi olarak kabul edilmişti. Yenilgiler o kadar ani ve hızlı bir şekilde gelişme gösterdi ki o zamana kadar İtilaf Güçleri böylesi bir duruma karşı kendi aralarında mütareke hükümlerini oluşturmaya yönelik bir adım bile atmış değillerdi. Öyle ki İtilaf Askerî Diplomasisi bu konuda o derece hazırlıksızdı ki 26 Eylül'de Bulgarlar ateşkes talep ettiklerinde Selanik Cephesi'nde bulunan Fransız General d'Esperey, Almanya'ya karşı büyük bir üstünlük sağlayacak bu fırsatı kaybetmemek için diplomatlara başvurmadan kendisi doğrudan bir mütareke şartnamesi hazırlayarak 30 Eylül'de Bulgarların önüne koyacaktı.[2] Dolayısıyla Bulgaristan'ın ateşkes isteği ve General Allenby'nin Suriye Cephesi'nde başarılı ilerlemesi, İngiliz Hükümet Yetkililerinde çok yakın bir gelecekte Osmanlı Devleti'nin de ateşkes talebinde bulunacağı görüşünü hâkim kılmıştı.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. resulyavuz@hotmail.com

[1] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1995)*, 14. Baskı, C.I-II, Alkım Yayınları, İstanbul, s. 141.

[2] Sir Frederic Maurice, *The Armistices of 1918*, Londra 1943, s. 315.

27 Eylül'de İngiliz Genelkurmay Başkanı General Henry Wilson *"...Eğer Türkiye bir ateşkes isterse dışişlerinin ne yapacağını..."* sorduğunda Dışişleri Sekreteri Lord Balfour, herhangi bir bilgisinin olmadığı şeklinde cevap verince General Henry Wilson, asıl sorunun Türkiye ile imzalanacak müzakere olduğunu dışişlerine bildirecekti.[3] Netice itibarıyla merkezî kuvvetlerin beklenmeyen bir hızla çökmesi, tıpkı Bulgaristan örneğinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti ile olası bir ateşkes müzakerelerinde İngiliz Hükûmet Rical'ini hazırlıksız yakalayacak ve ancak bu tarihten sonra İngiliz Hükûmeti, Türklerle imzalanacak mütarekede olası taslaklar üzerinde çalışmaya başlayacaktı.[4] Nitekim 29 Ekim'de Bulgaristan, İtilaf Devletleri adına Fransa ile ateşkes imzalayıp savaştan ayrılınca 1 Ekim'de İngiliz Savaş Kabinesi, Amirallik Birinci Lordundan Türkiye'nin ateşkes istemesi durumunda askerî olarak karada ve denizde uygulanabilecek koşulları içeren bir memorandum hazırlamasını önerdi. Aynı toplantıda Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ve Türkiye'nin olası savaştan çekilmesiyle ortaya çıkabilecek durumları görüşmek amacıyla 4 Temmuz 1918 tarihinden beri toplanmayan Yüksek Savaş Konseyi'nin bir an evvel toplanmasına da karar verilmişti.

İngiliz Savaş Kabinesi, ayrıca Fransız Donanması'na üstünlük sağlamak ve ateşkes imzalandıktan sonra mümkün olan en kısa sürede donanmanın İngiliz komutası altında Boğazlardan geçip Karadeniz'e girişine imkân vermek amacıyla Ege Denizi'ne iki dretnotunu gönderme kararı da almıştı.[5] Ayrıca savaş kabinesinin aynı gün aldığı bir başka önemli karar da Türkiye'nin savaştan çekilmesi ile ortaya çıkacak bahri, askerî ve siyasi durum yanında bu bırakışmanın savaş politikalarına yönelik muhtemel etkilerini Müttefikler arasında değerlendirmek amacıyla Paris'teki Yüksek Savaş Konseyinin bir an evvel toplanmasını da karara bağladı.[6]

---

[3] Gwynne Dyer, "The Turkish Armistice of 1918: A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros," *Middle Eastern Studies,* Vol. 8 No. 3, Frank Cass & Co LTD, London 1972, s. 315

[4] Tolga Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim 1918-30 Kasım 1918)*, IQ Yayınları, İstanbul 2013, s. 82.

[5] Dyer, *"The Turkish..."*, s. 315.

[6] Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla...,* s. 85.

1-Müttefiklerin Osmanlı Devleti ile İmzalayacakları Mütareke Hükümlerini Kendi Aralarında Belirleme Çalışmaları

3 Ekim Perşembe günü dokuzu kara, dokuzu da donanma ve denizlerle [7] ilgili olmak üzere 18 maddelik ateşkes taslağı teklifi amirallik ve savaş ofisi tarafından hazırlanarak aynı gün değerlendirilmesi için İngiliz Savaş Kabinesine sunuldu. Kabine, ateşkes taslağını görüşürken İsviçre'nin İngiliz Elçisi H. Rumbold'dan gelen bir telgrafla Türkiye'nin kesin olarak ateşkesi isteyeceği bilgisi Londra'ya ulaştırılmıştı. Bunun üzerine kabinede İngiliz taleplerine ek olarak, Fransız ve İtalyan taleplerinin de neler olabileceği üzerinde derin tartışmalar yapılmaya başladı. İlk akla gelen unsurlar, savaş sırasında Müttefikler arasında imzalanan gizli antlaşmadaki hususlardı.[8] Ayrıca 3 Ekim tarihli toplantıda Türkiye'nin iç siyasetine yönelik gelişmeler de masaya yatırılarak bu gelişmelerin bırakışmayı etkileyip etkilemeyeceği de tartışılmaya başlanmıştı. Lord Balfour, kabineyle Talat ve Enver Paşaların aralarının açıldığı ve yeni sultanın kesinlikle barıştan yana olduğu bilgisini paylaştı. Balfour, savaş devam ettikçe Türklerin durumlarının daha da kötüleşeceğini ifade ederken Türklerin olası barış çağrılarına resmi cevap verebilmek için Bern'de bulunan Rumbold'un yetkilendirilmesini talep etti. Ancak toplantıda, Bulgaristan örneğinde olduğu gibi, kesin bir barıştan ziyade bir mütarekenin imzalanmasının daha uygun olduğu görüşü ağır basıyordu. Ne var ki kabinede Balfour gibi düşünmeyenler de vardı. Onlara göre, Türklerle bir barış yapılmayıp sadece bırakışma ile yetinilmesi, Mezopotamya başta olmak üzere, bölgede İngiliz çıkarlarını sekteye uğratabilirdi; Lloyd George de bu fikirdeydi.[9] Ancak bu toplantıya damgasını vuran asıl konu Mezopotamya Bölgesi'ndeki İngiliz çıkarlarının ne şekilde olacağı meselesiydi. Savaş boyunca İngiliz işgali altında kalan Mezopotamya, İngiltere için politik, ekonomik ve askerî olarak hayati önem taşımış; Basra Körfezi ile birlikte Fırat ve Dicle Nehirlerinin varlığı İngiltere'ye savaş süresince Hindistan'dan lojistik destek temin etmede üstünlük sağlamıştı.[10] Şimdiki hâlde Türkler ile ayrı bir barışın yapılması durumunda Mezopotamya sorununun barış konferansına

---

[7] Paul C. Helmreich, *From Paris To Sevres*, Ohio State University Press, 1974, s. 4.
[8] Dyer, *"The Turkish...,"* s. 316.
[9] Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla...,* s. 86.
[10] William Yale, *The Near East,* The University of Michigan Press, Michigan 1958, s. 314.

bırakılarak, bu bölgenin bütünüyle Türkiye'nin elinden alınabileceği, Müttefiklerin orada düzeni kendilerinin oluşturacağı ve bu düzenleme içerisinde Türkiye'ye herhangi bir söz hakkı verilmeyeceği ifade ediliyordu. Mezopotamya ile birlikte İngiliz Hükûmeti, 18 maddelik taslakta önceliklerini; İstanbul, Boğazlar, Karadeniz, Bakü ve Batum arası demiryolu hattının güvenliğinin sağlanarak bu transit hattın kontrol altında tutulması olarak sıralamıştı. Özellikle Boğazlardan serbestçe geçilerek Karadeniz'in kontrol altına alınması ile Türk Ordusu'nun Kuzey ve Batı İran ile Kafkasya Bölgeleri'nden 1914 sınırına çekilmesi ve bölge demiryollarının kontrolü hayati bir önem olarak nitelendirilmişti.[11] Ayrıca İngiltere, Hindistan'a ulaşmada kilit bir pozisyonda bulunan Akdeniz dünyasına da egemen olmak için İstanbul'un denetim altında tutulmasını zaruri görmekteydi.[12] Belirtmekte yarar görülen bir diğer husus ise; özellikle Karadeniz'in ve Trans-Kafkasların kontrol altında tutulması talebinde, iç savaşın devam etmesiyle birlikte Bolşeviklerin Müttefik Ordularına karşı savaşa devam ettiği Rusya'ya yakın olma hedefini de içinde barındırdığı göz ardı edilmemelidir. Böylelikle Bolşevizm'in, yenilgiye uğramış ve otorite boşluğu yaşanmakta olan bölgelere sıçramasının da bir şekilde önü alınmış olacaktı. Boğazların kontrolü de merkezi kuvvetlerin, Karadeniz üzerinden Bolşevikleri sıkıştırmaya yarar sağlayacağı hesaplanmakla birlikte, ayrıca bu kontrol Ukrayna ve Kafkaslarda savaşan Anti-Bolşevik kuvvetlere doğrudan ulaşma imkânını da doğuracaktı.[13]

Üzerinde durulması elzem görülen önemli bir konu da taslak metnin oluşturulması aşamasında Ermeni çıkarlarının Londra'daki diplomatik çevreleri ne derece ilgilendirdiği hususudur. Bilindiği gibi Türklerle imzalanacak olan ateşkes antlaşmasında Türk tarafında büyük çekincelere ve endişelere sebebiyet verecek olan 24. Madde *"Six Armenian Vilayets"* olarak özellikle vurgu yapılan Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki altı vilayet (İngiltere'deki Ermeni lobisi için hayati önem taşıyan Ermenilerin haklarına veya bağımsızlığına yönelik) hakkında taslak metinde herhangi bir madde hiçbir şekilde yer almamıştır. Bu durum, Londra'da, Ana-

---

[11] Tolga Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 312.

[12] Erik Lance Knudsen, *Great Britain, Constantinople and The Turkish Peace Treaty (1919-1922)*, Garland Publishing Inc, Newyork 1987, s. 15.

[13] Helmreich, *From Paris...*, s. 4.

dolu'daki Ermeniler hakkında lobi faaliyetlerinde bulunacak olan kişilerin hükûmet nazarında ve diplomatik çevrelerde derhal faaliyete geçmelerine sebebiyet verecekti. Bu amaçla Londra'da faaliyet gösteren İngiliz-Ermeni Komitesi, İngiliz Savaş Kabinesi'ne hazırlanan taslağın sunulduğu gün Türklerle yapılacak olan Mütarekeye Ermenilerin taleplerini de içeren maddelerin eklenmesini isteyen bir memorandum sunacaktı. Komite, bu memorandumda İngiliz Dışişleri Bakanlığından açıkça şu taleplerde bulunacaktı:

1- "Türkler tarafından Kilikya'nın ve altı vilayetin (Van, Bitlis, Erzurum, Sivas, Harput, Diyarbakır) derhal tahliyesi,

2- Tahliye edilen bu bölgelerin İngiliz ve Müttefik Askeri Güçleri tarafından işgal edilmesi,

3- Müttefik ve İngiliz Güçleri'nin nezareti altında Ermenilerin yerlerine geri gönderilmeleri için bütün imkânların sağlanması.

4- Türk aileleri içinde köle olarak çalıştırılan ve haremlerde bulunan Ermeni kadınlarının özgürleştirilmesi."[14]

İngiliz hükûmet çevrelerinde Ermenilerin gelecekleri hakkında bu şekilde değerlendirmeler yapılırken; görünen o ki savaş kabinesi, ateşkes antlaşmasının imzalanmasına beş gün kala bile bu konuda herhangi bir endişe taşımıyordu. Kabine, yukarıda da zikredildiği gibi önceliklerini önem derecesine göre zaten sıralamıştı. Başta Lloyd George olmak üzere, Lord Curzon ve Balfour aciliyetin İstanbul, Boğazlar ve Karadeniz'in elde tutulması konularında olması gerektiği, Ermeni lobi çevrelerinin taleplerinin ise İstanbul'un elde tutulduğu bir ortamda zaten kendiliğinden gerçekleşebileceği görüşünü paylaşıyorlardı. Hatta Başbakan Lloyd George'a göre, Amiral Calthorpe'un İstanbul'a ulaşması dışında diğer hiçbir şey önemli değildi.[15] Genelde hükümet çevrelerinde tartışmasız bir şekilde tam da bu günlerde Türklerle imzalanacak olan ateşkes antlaşmasının heyecanı ve o heyecanın vermiş olduğu *"Bir an önce ateşkes hükümlerini oluşturma"* çabası ve aciliyeti gözlemlenmekteydi. Bu çabaya bir de İngiltere'nin müttefikleri ile Londra'da oluşturulan ateşkes taslağı üzerindeki pazarlıklarının hesaba katılması ve bütün bu hesaplarda İngiliz önceliklerinin Fransız ve İtalyan önceliklerinden evla olması şüphesiz her şeyden önemli gözüküyordu ki Paris'te yapılacak Müttefikler arası

---

[14] Helmreich, *From Paris...,* s. 316.

[15] David Lloyd George, *War Memoir of David Lloyd George,* Vol. II, Odhams Press, London 1938, s. 1954; Başak, *İngiltere'nin Ermeni...,* s. 323.

görüşmelerde İngiliz politikası, bu hesap üzerine oturtulacaktı. Ancak şimdiki hâlde oluşturulan mütareke taslağı ile birlikte Paris ve Roma'daki hükûmet ve bürokratik çevrelerinin son gelişmeler ışığındaki tepkilerine göre bir politik zemin oluşturulma çabasına girilecekti. Öyle ki İngiliz Başbakan, Türkiye ile en kısa sürede bir ateşkes antlaşması imzalanması konusunda Clemanceau'nun ağzını ararken Dışişleri Sekreteri Lord Balfour Başkan Wilson'a, Amerika'nın Türkiye ile ayrı bir barış yapıp yapmayacağı konusunda ne düşündüğüne dair bir soru gönderilmesini gündeme taşıyacaktı. Ancak kabinede Başkan Wilson'un buna gerek görmeyeceği tahmin edildiğinden sorunun sorulmasından vazgeçilecekti.[16] Şüphe yok ki Amerikan Hükûmetinin bu teklifi kabul etmesi, başta Ortadoğu meselesi olmak üzere, savaş sonrası Balkanların ve Anadolu'nun yeniden dizayn edilmek istenmesinde Amerikan politikalarının daha etkin olmasına önlenemez bir katkı sağlayacaktı.

Amiralliğin gözden geçirdiği ve savaş ofisi tarafından kabul edilen İngilizlerin önerdiği ateşkes taslağı, birkaç maddesi dışında, kabine tarafından onaylanmıştı. Son olarak dışişleri uzmanları ve Hindistan Ofisi tarafından son hali ile gözden geçirilecek olan taslak metin bu şekilde Türklerin önüne konulacak hale getirilecekti.[17]

Lloyd George 3 Ekim'de kararlaştırılan ateşkes taslağını[18] yanına alarak 5 Ekim'de başlayacak olan Müttefik Hükûmet Başkanları Toplantısı'na katılmak üzere Paris'e gitti. Öncesinde büyük hararetli tartışmaların yaşandığı Paris'teki toplantıda görüşülecek konu, Bulgaristan'ın savaştan çekilmesiyle ortaya çıkan durumun en kısa sürede merkezi kuvvetler aleyhine nasıl çevrileceği meselesiydi. Lloyd George, Paris'te toplanan Müttefikler arası konferansa İngiliz Hükûmet Kabinesinde onaylanan ateşkes taslağını 6 Ekim'de Müttefik Askerî Uzmanların görüşlerine sunarak kabul edilmesini istedi. Her ne kadar Fransız ve İtalyan Yetkililer, böylesine bir oldubittiye karşı tepkilerini kibarca dile getirdiyseler de neticede İngiliz Savaş Kabinesi tarafından belirlenen koşullar üzerinde görüşmeyi kabul etmek durumunda kaldılar. Ayrıca İngiliz Başbakan burada Türkiye ile ayrı bir barış yapılması tekli-

---

[16] Lloyd George, *War Memoir...,* s. 1954.
[17] Dyer, *"The Turkish..."* s. 316.
[18] İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile imzalanacak ilk ateşkes taslağı için bkz. Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla...,* s. 91-92.

fini de müttefiklerine iletti. Ancak böyle bir durumun savaş esnasındaki antlaşmalarla elde edilmiş olan haklardan vazgeçmek anlamına gelebileceğinden kaygılanan İtalyan ve Fransız temsilciler, Lloyd George'un bu önerisini reddettiler. Fransız General Foch, Türklerin iki hafta daha direnebileceklerini ifade ederken; Lloyd George, bunu hızlandırmak için General Allenby komutası altında bulunan güçlerin önemli bir kısmının Makedonya ve Trakya Cephesi'ne kaydırılmasını gündeme getirdi. İngiliz başbakan böylelikle yapılacak bir saldırının Türkleri savaş dışı bırakabileceğini düşünüyordu.[19]

Konferansta Müttefik askerî deniz ve kara uzmanlarından Amiral Hope, Amiral Garessi, General Albi, Amiral De Bon, General Wilson ve Sir Maurice Honkey, İngiliz önerisi taslak metin üzerinde çalışarak çeşitli düzenlemeler yaptılar. Öncelikle taslak metinde geçen *"Britanya"* kelimesi yerine *"Müttefik"* kelimesinin yazılmasına karar verildi. Generaller ayrıca Trans-Kafkasya demiryolu bağlantılı Bakü ve Batum'un işgaline, Suriye ve Mezopotamya bağlantılı buradaki askerî garnizonlarında bulunan Türk askerlerinin en yakın Müttefik ve Arap Temsilcilerine teslim olmalarına karar verdiler. İtalyan Dışişleri Bakanı Baron Sanino'nun önerdiği Trablusgarp'ta bulunan Türk askerlerinin en yakın Müttefik Garnizonuna teslim olması ve Ermeni tutuklularla Müttefik savaş esirlerinin Müttefik Güçlere teslim edilmesine de karar verildi. Generallerin taslak metin üzerinde yaptıkları bu düzenlemeler, metne eklenerek ateşkes antlaşması hükümleri yeniden yazılmaya başlandı. Ortaya çıkan son taslak metin o günün akşamında saat 18.15'te Fransız Savaş Bakanlığı binasında, Clemanceau'nun odasındaki Müttefik Hükûmet Başkanlarının katıldığı toplantıda askeri uzmanlar tarafından sunuldu. Lloyd George'un Londra'ya dönmesinden dolayı katılmadığı bu toplantıda onu, İngiliz Askerî uzmanlarından General Wilson ve General Hope'nin eşlik ettiği Sir Maurice Honkey temsil etti. Metin üzerindeki uzun müzakereler burada da devam etti. Fransız Dışişleri Bakanı M. Pichon'un *"Müttefik gözetimi altında iç güvenliğin sağlanması amacıyla oluşturulacak olan askeri birlikler hariç, Türk Ordusu'nun derhal terhis edilmesi..."* ve "*Türkiye'nin merkezi kuvvetlerle bağlantısının derhal kesilmesi"* önerilerinin de metne eklenmesine karar verildi. İtalyan Dışişleri Bakanı Sanino'nun

[19] Dyer, "The Turkish...", s. 318.

"Önemli stratejik noktaların Müttefik askeri güçler tarafından işgali..." teklifi Honkey'in *"Eğer bu eklenirse metnin kabul edilmeyeceği..."* karşılığına maruz kalınca; bu öneri üzerinde bir tartışma yaşandı. İngilizler bu teklif ile İtalyanların Anadolu'da toprak iddialarını devam ettirmek istediklerini düşünüyordu. En sonunda işgal edilecek stratejik noktaların metinde ifade edilmemesi ile sorun aşılmış oldu. Bu toplantıda üzerinde anlaşılan 21 maddenin dışında 8 Ekim'de taslak metne 13. ve 21. maddeler de eklenerek metin bu haliyle yeniden Londra'ya gönderildi.[20] Lloyd George, ateşkes taslağını daha sert ve daha zorlayıcı hale getirmek amacıyla birkaç maddenin daha eklenmesini sağladı. Ardından görüşleri alınmak üzere taslak metin başta General Milne olmak üzere, Akdeniz'de bulunan Akdeniz Orduları Komutanı Amiral Calthorpe'a ve Suriye'de bulunan Britanya Orduları Komutanı General Allenby'e gönderildi. Lloyd George, Amerikan Başkanı Wilson'un da haberdar edildiği ateşkes koşullarının son halinin onaylanması için 11 Ekim'de Savaş Kabinesine gönderdi. Neticede ateşkes taslağı; 5 Ekim'de Londra'dan çıktığı ilk hâliyle 11 Ekim'de tekrardan İngiliz Savaş Kabinesine gönderildiği son hâli arasında belirgin şekilde değişiklikler yapıldıysa da temelde taslak metin, ağırlıklı olarak İngiliz Savaş Kabinesinin oluşturduğu Ortadoğu'da öncelikli İngiliz strateji ve çıkarlarını temel alan bir metin olma özelliğini hâlâ koruyordu. Bir diğer ifadeyle ateşkes hükümlerinin son hâli; başkent İstanbul ile birlikte Anadolu ve Ortadoğu'daki bütün limanların, demiryollarının ve haberleşme sistemlerinin denetlenmesini mümkün hâle getirmesi İngilizlere, tamamen paramparça olmuş bir coğrafya üzerinde kendi iradelerini kurmak için aradıkları imkânı ziyadesiyle tanıyacaktı. Bu durum Arthur Balfour'un, İtalya'nın Londra Büyük Elçisi'ne ifade ettiği sözlere de aynen yansıyarak: "*Boğazlar açıldıktan sonra Karadeniz'le bağlantı sağlandıktan, İstanbul işgal edildikten ve Türkiye askeri anlamda zayıflatıldıktan sonra mütareke koşulları, barış görüşmeleri sırasında Müttefiklerden herhangi biri tarafından kabul edilebilir."* demişti.[21] Son şekli verilen mütareke taslağı ile ilgili olarak Lloyd George, İngiliz Mütareke Taslağı üzerinde Paris'te metne birkaç ek maddenin ilavesi ile şartlarının daha sert bir içeriğe kavuştuğu yorumunda bulunacaktı.[22]

---

[20] Dyer, *"The Turkish..."*, s. 318.
[21] Helmreich, *From Paris...*, s. 5.
[22] Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla...*, s. 114.

İngiliz Hükûmeti müttefikleriyle beraber Ekim ayı başından beri üzerinde çalıştığı Türklerle olası ateşkes hükümlerini saptamaya çalışırken, Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti de uygun bir ateşkes sağlanması için girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Bu amaçla Midilli'den General Townshend'in *"Türkler'in ayrı bir ateşkes ricası"* içerikli telgrafı 21 Ekim sabahı saat 08.00'da Londra'ya ulaştığında İngiliz Hükûmetinin toplantı trafiği daha da sıklaşacaktı.[23]

2-Akdeniz'de Komutanın Kimde Olacağı Meselesi

Lloyd George daha Paris'e varmadan 4 Ekim'de İngiliz Generali Spiers'in, Fransız Başbakanı Clemanceau'ya bir İngiliz Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesinin çok iyi olacağını dile getirmesi Fransız başbakanın büyük tepkisine neden olacaktı.[24] Tartışma devam ederken Lloyd George, dosyasında kabinesinin onay verdiği Türklerle Ateşkes Taslağı ile Paris'e gelerek *"Şimdi ne olacak?"* sorusuna yanıt arama tartışmalarına katılacaktı. Lloyd George hatıratında detaylı bir şekilde anlattığı Paris'teki Müttefikler arası sert tartışmalardan sonra: *"En önemlisinin birincisi..."* olduğunu ifade ettiği Mareşal Foch'un tavsiyelerine göre:

1-İstanbul ile Almanya arasındaki tren bağlantısını kesmek,

2-Bulgaristan'ın silahsızlanmasını sağlamak amacıyla Bulgaristan'da stratejik noktaların kontrolünü ele geçirmek,

3- Avusturya'nın Tuna Nehri üzerinden bağlantısını kesmek amacıyla Tuna'ya bir askeri birlik göndermek ve Romanya'ya yardım etmek,

gibi 3 hareket planı üzerinde anlaşılır.[25] Müttefik Hükûmet Başkanları, görüşmede bu hareket planını gerçekleştirdikten sonra, Türkiye'ye karşı etkili bir operasyona odaklanmak gerektiğine karar verdiyseler de 7 Ekim'de Versay'daki ayrı bir toplantıda bu karardan vazgeçerek önceliğin İstanbul üzerine yürümek olduğu noktasında yeni bir karara vardılar. Ancak bu noktadan itibaren

---

[23] Dyer, "The Turkish...", s. 319.

[24] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım 4, TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 729.

[25] Lloyd George hatıratında, Paris'te görüşmeler devam ederken istihbarat bilgiler doğrultusunda İstanbul'da Padişah'ın tahtını korumak ve Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak kalmasını sağlamak noktasında ciddi endişelerinin olduğuna dair bilgilerin kendisine ulaştığını ifade ederek görüleceği gibi ateşkes şartlarımız bu iki endişeyi boşa çıkaracak nitelikte hükümler taşımaktadır, yorumunda bulunacaktı. George, *War Memoir...,* s. 1948.

de İstanbul'a yürüyecek ordunun başında hangi generalin olması gerektiği konusu, İngiliz ve Fransız hükümet başkanları arasında sorun olur. Fransız General Franchet d'Esperey, Britanya Ordusu'nu ikiye ayırmayı önererek bir kısmının Selanik'te General Milne komutasında bulunmasını; diğer kısmının ise General Franchet d'Esperey komutası altında İstanbul'a yürüyecek orduya dâhil edilmesini önerdi ve bu düşüncesini uygulamaya koydu. Ancak Lloyd George bu fikre kesinlikle karşı çıkacak ve derhal Clemanceau ile görüşerek d'Esperey'in Britanya Kuvvetleri'nin Doğu Müttefik Hattı'ndaki orijinal durumlarına dönmesi için emir vermesini talep edecekti. Neticede uzun müzakerelerden sonra Müttefik Hükûmet başkanları:

1- Müttefik Doğu Grubu Ordusu'nun İngiliz generalin komutasında İstanbul'a yürümesi,

2- İstanbul'a yürüyecek olan Müttefik Doğu Grubu Ordusu'nun çoğunluğunun İngilizlerden olmak üzere, Fransız, İtalyan, Yunan ve Sırbistan Kuvvetleri'nden de oluşması,

3- Bazı Britanya Ordusu Grupları'nın kuzeyde yapılacak operasyonlarda da görev alabilmesi,

noktalarında karara vardılar.[26]

Ağırlıklı olarak İngiliz taleplerini ihtiva eden bu kararlara Clemanceau'nun isteksiz olarak kabul etmek durumunda kalması, tereddütsüz, Fransa'nın ileride gündeme getireceği hayati ihtiyaçlarına bir hazırlık gayreti ile açıklanabilir. Çünkü Fransa, daha şimdiden hazırlıkları yapılan Paris Barış Konferansı'nda İngilizlerden Almanların elini kolunu bağlamak için gerekli diplomatik ve siyasi desteği talep edebilecekti.[27]

Müttefik Kara Ordusu'nun komuta sorunu bu şekilde aşıldıktan sonra, bu kez Lloyd George ile Clemanceau arasında Türklerle bırakışma olursa Boğazları zorlayacak donanmanın kimin komutasında olması gerektiği noktasında yeni bir tartışma yaşanır. Savaşın başında, Akdeniz'deki komutanın Fransa'nın; diğer denizlerdeki komutanın da İngiltere'nin elinde olması iki ülkenin aralarında kararlaştırdıkları bir mevzuuydu. Ancak Çanakkale Kara ve Deniz Savaşları sırasında Akdeniz'de komuta İngiltere'nin eline geçmiş bulunuyordu. Şimdiki halde Clemanceau, kendi görü-

---

[26] George, *War Memoir...,* s. 1949.

[27] Erik Lance Knudsen, *Great Britain, Constantinople and The Turkish Peace Treaty (1919-1922)*, Garland Publishing Inc, Newyork 1987.
s. 16.

şünü savunurken dayanak olarak alınan ilk karara atıf yaparken; Lloyd George ise Ege ve Çanakkale'de bir süreden beri devam eden edimsel duruma göre hareket edilmesi gerektiğine ve dayanağın da yine aynı şekilde olmasının zaruretine işaret ediyordu. İki lider arasında tartışma devam ederken, 9 Ekim'de İngiliz başbakanının isteği üzerine Yüksek Savaş Konseyinin Akdeniz'de donanma komutasının kimde olacağı problemi konusunda Versay'da bulunan askeri uzmanların görüşünün alınmasına karar verirler. 10 Ekim'de General ve Amiraller bu amaçla Versay'da toplanırlar; ancak komuta konusunda bir türlü anlaşamazlar. Fransız askeri uzmanlara göre; İstanbul'a karşı yapılacak olan kara ve deniz saldırısı arasında doğrudan bir bağlantı olması gerektiği ve donanma komutası probleminin de Müttefik orduları başkomutanı ile Akdeniz'deki Müttefik donanma başkomutanını ilgilendiren mesele olması dolayısıyla, kararın bu ikisinin görüşlerine bırakılması gerektiğini savunurlar.[28] İngiliz askerî uzmanlar ise temelde bu görüşü desteklemekle birlikte, Makedonya'daki Müttefik Ordusu'nun İstanbul üzerine yürüyecek olan kolunun komutası Fransız başkomutanın buyruğu altında bulunmak üzere bir İngiliz generaline verilmiş olduğuna göre, bu harekete katılacak olan deniz kuvvetlerinin de komutası Akdeniz'deki Müttefik Donanması'nın başkomutanı olan Fransız amiralin buyruğu altında olmak üzere bir İngiliz generaline verilmesi gerekir ki kara ve deniz kuvvetleri arasında gereken sıkı ve yakın bağlantı gerçekleşebilsin, görüşünü savunmuşlardı. İtalyan askerî uzmanlar ise karadaki kuvvetlerin komutasının İngilizlerin, denizdeki donanma kuvvetlerinin komutasının da Fransızların ellerinde olması gerektiği görüşünü ileri sürmüşlerdi. Amerikalı askerî uzmanlar ise tarafsız kalmak istediklerini belirtirler. Neticede Yüksek Askerî Konseyden, donanmada komutanın kimde olması gerektiği konusunda herhangi bir karar çıkmayacaktı.[29]

Akdeniz'de donanma komutanlığının kimde olacağı meselesi daha çözülmeden İngiliz Hükümeti yaşanan meselede *"Ön alma telaşıyla"* Malta Adası'nda bulunan Amiral Calthorpe'u Limni Adası'na gönderir. Amiralin 11 Ekim'de adaya ulaşmasının ardından Ege'deki İngiliz Donanma Kuvvetleri'nin artırılması için 3 büyük dretnotu da bölgeye gönderir. Böylece İngiltere, bir oldu-bitti ile

---

[28] George Clemenceau, *Grandeur And Misery Of Victory*, Harcourt, Brace And Company, Newyorkn1930, s. 101-102.
[29] Bayur, *Türk İnkılabı...,"* s. 732.

Ege Denizi'nden Fransız amiralinden daha kıdemli bir amirale ve daha üstün bir donanma gücüne ulaşmış olur. Bir İngiliz amiralin Limni Adası'na gönderilmesinden sonra Lloyd George, 15 Ekim'de Clemanceau'ya bir mektup yazarak, komutanın neden kendi üzerlerinde olması gerektiği hususuna değinir. Mektupta Lloyd George; Ege Denizi'nde bütün dretnotlar ve savaş gemilerinin %75'inin İngilizlere ait olduğunu ve bütün savaş boyunca bu denizin bir İngiliz Bölgesi olduğunu, Mondros'taki üssün kendileri tarafından kurulduğunu ve bakımının da yine kendileri tarafından yapıldığını dile getirir. Lloyd George ayrıca, İstanbul'u ele geçirme hareketinin başarılı olabilmesi için kara ve deniz komutasının İngilizlerin ellerinde olmasının zaruriyetinden bahsederken de:

"... Türkiye'ye karşı savaşı hemen her yerde İngilizler yaptı. Gelibolu'da, Mısır'da, Mezopotamya'da ve Filistin'de... Fransa'daki ve Balkanlardaki Müttefik Orduları Komutanlarının birer Fransız olmalarını kabul ettik. Türkiye'ye karşı son saldırı yapılırken, Britanya İmparatorluğu'nun her bir yönünden gelmiş birliklerin en kahramanca ve ümitsizce savaştıkları bir savaş bölgesinde, orada bulunan deniz kuvvetlerinin ezici çoğunluğu İngiliz iken, onların başına bir Fransız amiralin geçirilmiş olmasını imparatorluk ulusuna nasıl anlatabilirim?"[30]

ifadeleri ile komutanlığın kendilerine bırakılması gerektiği noktasında haklılık arayacaktı. Clemanceau, Lloyd George'nin mektubuna karşılık vermeden önce Fransız Donanma Bakanlığından Ege Denizi'ndeki durumun netleştirilmesi hususunda ve bakanlığın bu mesele üzerindeki görüşü ile ilgili detaylı bilgi aldıktan sonra, 21 Ekim'de Lloyd George'nin iddialarına karşılık uzun bir mektup yazar. Mektupta Lloyd George'nin başta Çanakkale olmak üzere Türklerle birçok cephede biz savaştık sözüne karşı Clemanceau: *"Eğer İngilizler Çanakkale, Mısır, Irak ve Filistin Savaşları'nın yükünü taşımışlarsa, o ölçüde Batı Cephesi'ndeki işbirliğini azaltmışlardır. General Allenby zaferinin genel Türkiye durumu üzerindeki etkileri inkâr edilmezse de General Franchet d'Esperey de Bulgaristan'ı ateşkes istemek zorunda bırakmıştır."* diye karşılık vererek kendilerinin de en az İngiliz birlikleri kadar bu günkü zafere ulaşmada payları olduğunu ifade etmiştir. Clemanceau ayrıca uzun mektubunda Lloyd George'a: "*İngiltere'nin Türkiye'deki hak ve çıkarlarının üstünlüğüne dayanılarak mı Fran-*

[30] George, *War Memoir...,* s. 1975; Knudsen, *Great Britain...,* s. 21.

sa, daha önceki antlaşmaların kendisine sağladığı durumun çıkarlarından mahrum edilmeye kalkışılıyor?" sorusunu yönelterek İngiltere'nin Mısır ve Hindistan arasında bulunan bölgedeki avantajlarının korunması gerektiği nasıl doğru kabul ediliyorsa; İstanbul'da da Fransa'nın büyük çıkarları olduğu ve bunun da korunması gerektiği o derece doğru kabul edilmelidir, savını ortaya atarak, *"Fransa, Türkiye'nin en büyük alacaklısıdır."* görüşünü yineleyecekti. Clemanceau mektubunda, sözü tekrardan Akdeniz'deki komutanın kimde olacağı meselesine getirerek, *"İstanbul'a karşı yürütülecek bir harekâtta hem kara ve hem de deniz birliklerinin komutasının İngiltere'ye tevdi edilmesi, başında bulunduğum Fransız Hükümetini kendi kamuoyu nazarında savunulamaz bir hale düşürecektir."* görüşünü ileri sürecekti.[31]

Aslında İngiltere, Türklerle imzalanacak mütareke mevzusu başta olmak üzere, İstanbul'a yönelik yapılabilecek olası bir operasyonda kara ve deniz birliklerinde komutanın kimde olacağı meselelerinde -yukarıda da bahsedildiği gibi- Fransa'nın tepkilerine hep kulak tıkayacaktı. Doğal olarak bu durum, Fransız yönetiminin tepkisine ve protestolarına sebebiyet verecek ve iki devlet arasında var olan ihtilafı daha da derinleştirecekti.[32] Türkiye üzerindeki hemen her mesele, Fransa'yı İngiliz politik ve diplomatik ihtiraslarından beri kılarak ve onun bu süreçte zamanla Türklere karşı özerk bir politika izlemesine neden olacaktı. Ancak ne var ki Fransız Hükûmeti ve Parlamentosu zaman zaman, başta Türkiye olmak üzere, Ortadoğu politikalarında hep farklı bir yol çizmek uğraşında olacaksa da yanı başında her an yeniden alevlenmeye hazır bir Alman kor ateşi, onu İngiltere'nin -pek çok zaman onaylamadığı politikalarına, ihtiraslarına rağmen- peşinden gitmesine sebep olacaktı.

Clemanceau, Lloyd George'den uzun mektubuna karşılık beklediği günlerde[33] 22 Ekim'de Londra'daki Fransız Büyükelçiliğinden Paris'e çekilen bir telgrafta, 29 Nisan 1916'dan beri Türklerin elinde tutsak olan İngiliz General Townshend'in Osmanlı Devleti adına ve yetkilendirilmiş olarak İngiliz Hükümeti'ne ateş-

---

[31] Bayur, *Türk İnkılabı...",* s. 734.
[32] Clemenceau, *Grandeur And...,* s. 104.
[33] 25 Ekim'de bu kez Lloyd George Clemanceau'ya cevap olmak amacıyla yeniden bir mektup daha göndererek daha önce bahsettiği argümanları tekrar edercesine donanma komutanlığının neden kendilerinde olması gerektiği hususunu bir kez daha savunacaktı. George, *War Memoir...,* s. 1975.

kes talebiyle başvurmak için Mondros'a gönderildiği haber veriliyordu.[34] Bu, Fransız yönetimi tarafından tamamen yeni bir durumdu. Ve artık açıkça, Türklerle imzalanacak mütarekede kendilerinin devre dışı bırakılmak istendiği gerçeğini ortaya koyuyordu. Şimdiki durumda iki ülke arasında Boğazlardan geçecek olan Müttefik Donanmasını kimin komuta edeceği sorununun bir kat daha fazlası olan, İngiltere'nin Türkiye ile *"Silahlara Veda Antlaşması"*nı neden tek başına yapmak istediği sorunsalı, başkent Paris'in diplomatik camiası tarafından cevapların aranıp neticesinde tayakkuza ve endişeye duçar olunan bir meseleye çevrilecekti. 23 Ekim'de Fransız Dışişleri Bakanlığı derhal bu oldubittiye itiraz edip, İngiltere'nin Türkiye ile tek başına bırakışma yapamayacağını bildirecekse de İngiliz Hükûmeti bu tepkiye aldırış etmeden, Mondros Limanı'na gönderdiği Amiral Calthorpe'u Türk delegasyonu ile ateşkes müzakereleri konusunda yetkili kılıp, gerekli olan talimatları ivedilikle kendisine iletecekti.[35]

3- Türk Önerilerinin İngiliz Savaş Kabinesinde Görüşülmesi

30 Eylül 1918'de Sir Mark Sykes tarafından hazırlanan ve 2 Ekim'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından memoranduma dönüştürülen bir yazıda; Osmanlı Hükümetinin isteyeceği olası bir ateşkes durumunda, Haçin ve Zeytun'un da dâhil olduğu tüm Kilikya'nın işgali, Musul'un işgali ve Rus topraklarının Türk Ordusu tarafından derhal tahliye edilmesi gibi üç hayati unsurun Türk Hükûmetine şart koşulmasını talep ediyordu. Mark Sykes, yazısında Kilikya ile birlikte Haçin ve Zeytun'un işgalinin Suriye'nin kontrol altında tutulması ve buradaki Arap halkın Türklere karşı gelmelerinde kendilerine güvenmeleri için gerekli olduğu vurgulanarak savaşın Türklerce kaybedilmesi durumunda bu işgallerin ayrıca Diyarbakır ve Urfa Kürtlerinin de Arap hareketi ile birlikte Türklere karşı bir hareketlenmeye neden olacağını belirtiyordu. Bunun da Ermeni davasına yardımcı olacağını dile getiren Sykes, Musul'un işgali ile ilgili olarak da eğer Musul işgal edilirse Türk-

[34] Dyer, *"The Turkish..."*, s. 321; George, *War Memoir...*, s. 1976.

[35] Bayur, *Türk İnkılabı..."*, s. 735; Aslında Fransa'nın bu şekilde tepki göstermesi biraz da iç politik dengeleri hesaba katmaya yönelik bir girişimdi. Çünkü neticede Clemanceau Türklerle ayrı bir ateşkes imzalamada İngiltere'nin oldubittilerine karşı gelemeyeceğini biliyordu. Nitekim 7 Ekim'de Müttefik Devletler arasında kararlaştırılan hareket planında ağırlıklı olarak İngiliz üstünlüğünü Fransa kabul etmek durumunda kalmıştı. Knudsen, *Great Britain...*, s. 21.

İran sınırının elde tutulmasında sıkıntı olmayacağı gibi, bu işgal Türklerin Kafkaslardan geri çekilerek bu bölgedeki Türk prestijinin sarsılmasına da hizmet edeceğini ifade ediyordu. Eğer Musul elde tutulmaz ise Kuzey Kürtlerinin bu durumda endişeli ve tedirgin olacaklarını dile getiren Sykes, bu üç ateşkes koşulunun Türk tarafınca kabul edilmesi halinde dünyanın en kurnaz diplomatlarına ateşkes müzakereleri için uygun bir yol hazırlanmış olunacağı dile getiriliyordu. Mark Sykes'ın tespit ve önerilerine bir üst yazı yazarak aynen katıldığını dile getiren ve İngiliz İstihbarat Servisi'nde çalışan Tarihçi A. J. Toynbee, Türklere empoze edilecek ateşkes koşullarının açık ve net olarak hiçbir şekilde barış şartlarının önkoşulu olamayacağının anlatılması gerektiğini ifade ederek, bunun elde edilmesi halinde Türk Ordusu'nun geniş bir şekilde terhis edilmesi de dâhil, Müttefik ordularınca Türkiye'nin bazı bölgelerinin işgal edilerek, kayıtsız şartsız teslim olmasının sağlanması zaruretini dile getiriyordu. Toynbee tarafından Boğazların işgal edilerek Karadeniz'e Müttefik Donanmasının ulaşmasının, Kafkaslardan Türk Ordusu'nun geri çekilmesine ayrıca hizmet edeceğinin dile getirildiği yazısında, altı Ermeni vilayetini de konu ederek Türk Hükümetine ayrıca, bu bölgelerden savaş boyunca sürgün edilen, tutuklanan Ermenilerin geri dönmelerinin sağlanmasının da talep edilmesi istiyordu.[36] Ancak A. J. Toynbee, 4 Ekim tarihli *"Mütareke İçin Geçici Öneriler"* başlıklı bir yazıda İstanbul ve Boğazlar ile ilgili farklı bir görüş dile getirerek, İstanbul ve istihkâmların hatta Anadolu'nun işgalinden kaçınılması gerektiğini ifade ediyordu. İngiliz Hariciyesinde görevli bir başka yetkili ise Toynbee'nin bu yazısına bir kenar not ekleyerek oluşturulması planlanan metinde Çanakkale Boğazı'ndaki stratejik noktalar gibi belirsiz sözcükler kullanılarak, bir yolu bulunabiliyorsa gerektiğinde metinlerde İstanbul kelimesinin kullanılmasından sakınılmalıdır, görüşünü ekliyordu.[37]

Bütün bu ateşkes koşullarının göz önünde bulundurulduğu böylesi bir zamanda, 21 Ekim sabahı Midilli'den General Townshend'in *"Türkiye'nin Ayrı Bir Barış Ricası"* içerikli uzun denilebilecek telgrafı sabah saat 08.00'da Londra'ya ulaştı. General, yeni hükümetin iyi niyetini ve İngiltere ile ortak çalışma arzusunu belirttiği bu telgrafında Türk Hükümetinin sulh için tespit ettiği

[36] *FO,* 371/3411, No: 167860, 30 Eylül 1918.
[37] *FO*, 371/3384, No: 166382, 4 Ekim 1918.

koşulları da bildiriyordu.[38] Ayrıca telgrafta Rauf Bey'in yola çıkmadan evvel kendisine ifade etmiş olduğu, *"Halep daha düşmedi. Ancak Allenby Kuvvetleri oraya yaklaşıyorlar ve bir karşı mukabil görmeden Halep'e gireceklerdir. Artık karşı koymuyoruz, Allenby'nin 80 bin tüfek ve kılıcı karşısında 20 bin kişimiz yok. 4., 7., 8. Ordularımızdan 7. ve 8. Ordular yok oldu, 4. Ordudan sadece birkaç unsur kaldı."* açıklamalarıyla Türk Ordusu'nun Güney Cephesi'ndeki son durumunu da bildiriyordu.[39] Ayrıca generalin ilettiği bilgilerde bir an evvel barış görüşmelerine başlamak isteyen Türk Hükûmetinin bütün umutlarının İngiliz merkezli olduğu ve Çanakkale Boğazı'nı geçecek İtilaf Güçlerinin kesinlikle İngiliz komutası altında olması gerektiği yönündeydi. General mesajında, aksi bir durumun doğudaki İngiliz prestijini son derece olumsuz etkileyecek ve Fransız komutası altında İstanbul'a girecek bir donanmanın Türkiye'de bulunan Rumlar açısından da üzücü bir durumun ortaya çıkmasına sebep olacağını belirtiyordu. General Townshend'e göre barışın temin edilebilmesi için, İngiliz temsilcilerle görüşmek üzere tam yetkili delegeler göndermeye hazır olan Türkler, kendilerine Karadeniz'de ve Türkiye'de bulunan Almanlara karşı destek garantisi verilmesi durumunda Çanakkale Boğazı istihkâmlarında İngiliz kontrolüne izin verilebilirdi.[40] Townshend'in telgrafı aynı gün, saat 11.15'te savaş kabinesinin toplantısının yapıldığı Dawing Street'teki bakanlık ofisine ulaştı. Toplantıda Almanya ile imzalanacak ateşkes antlaşmasının askerî hükümleri görüşülüyordu. Midilli'den gelen bu telgraf, Almanya meselesinin bir kenara itilerek Türkiye ile mütareke hususunda *"Şimdi ne yapılabilir?"* sorusuna cevap bulmak için saatlerce sürecek büyük bir tartışmanın yaşanmasına neden olacaktı. Bu toplantı sonradan savaş boyunca devam eden toplantılar içerisinde en uzunu olarak kayıtlara geçecekti.[41] Toplantıda Genelkurmay Başkanı Henry Wilson, iki hafta önce General Allenby'nin Kuzey Suriye'de Halep'e taarruzda bulunduğunu, General Marshall'ın Mezopotamya'da ilerlemesinin güçlükle gerçekleştiğini ve Britanya Ordusu'nun Musul'a 120 km mesafede olduğu bilgisini paylaştı. Ayrıca General Milne'nin Trakya üzerinden İstanbul'a doğru iler-

---

[38] Dyer, *"The Turkish..."*, s. 322.
[39] General Townshend, *Irak Seferi ve Esaretim*, Terc. Tarih-i Asker-i Osmanî Encümeni, Sad. Recep Ahıskalı, Yeditepe Yay., İstanbul 2007, s. 651.
[40] Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla...*, s. 125.
[41] George, *War Memoir...*, s. 1977.

lemesinin henüz başlamadığını da ekledi. Buna göre Türkiye'nin askerî bir operasyonla savaş dışı kalmasının şimdilik görünen bir işaretinin olmadığı anlaşılmış oldu. Saatlerce süren toplantı sonunda Almanya Hükûmetine yönelik olarak ordusunun ilerlemesinin durması Batı Cephesi'nde kendi siperlerine geri çekilmesi ve 1919 baharına kadar bu bölgede kalmasını sağlamaya yönelik bir memorandumun hazırlanmasına karar verildi. Bu şartlarda İngiliz Kuvvetleri'nin Karadeniz'e girerek Doğu'da İttifak Devletleri'ne karşı bir operasyona imkân sağlayacak olan Türkiye ile hemen bir ateşkes acil ve önemli bir hedef olarak görülmeye başlanmıştı. Toplantıda ayrıca Lord Milner Paris'te Müttefiklerle üzerinde mutabık kalınarak hazırlanan mütareke taslağının Türk Hükümetinin General Townshend vasıtasıyla kabineye gönderdiği öneriyi etkileyebileceğini dile getirdi. Bonar Law da Ateşkes taslağındaki bazı hükümlerin çok fazla katı olduğunu ifade etti. Lloyd George, bu hükümlerin esasta Boğazların açılmasını sağlamak amacıyla konulduğunu bir kez daha ifade ettikten sonra, Akdeniz'de Müttefik Donanma Komutanı olarak atanan Amiral Carthorpe'a Türklerle savaşı durduracak ve Paris'te kararlaştırılan ateşkes taslağı temel alınarak Boğazlardan geçişi sağlayacak bir ateşkesin gerçekleşmesi için yetki verilmesini kabineye önerdi. Lloyd George, böylece altı hafta sürmesi planlanan General Milne'nin Trakya üzerinden İstanbul'a ulaşmasını beklemeden Boğazlardan serbestçe geçişi elde etmiş olacaktı. Gerçekte General Milne'nin Trakya Ordusunda da hazırlıklar tamamlanmış olmamakla birlikte, birliklerinin bir kısmı da Sırbistan sınırına yönlendirilmişti. Ayrıca Bulgaristan'daki elverişsiz yollar ve uygun sevkiyata izin vermeyen hava koşulları Müttefik Kara Ordusunu İstanbul üzerine yapılabilecek bir harekâtta sıkıntıya sokacaktı.[42] Belki de Lloyd George bunun bilincinde olarak kara ordusuna gerek kalmadan Boğazları açacak kilidi bu şekilde elde etmek istiyordu.

Aslında İstanbul'a bir an evvel ulaşmak, hükûmetin mütarekede olmazsa olmaz şartı olmasına rağmen ülke kamuoyunda savaş karşıtlığının had safhaya ulaşması, İngiliz Hükûmetini bir an evvel savaşı bitirmeye zorlayan nedenlerin başında geliyordu ki hükûmet bu noktada hızlı ve acil bir mütareke sağlamaya yönelik bütün diplomatik unsurlarını seferber ediyordu.[43] Ancak bu

---

[42] İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş, İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)*, AAM, Ankara 2015, s. 26.
[43] Ediz, *Diplomasi ve Savaş...*, s. 26.

noktada bir itiraz yine hükûmet içinden yükseldi. Lord Curzon, sadece Boğaz'dan geçişi sağlayacak bir ateşkes önerisine karşı çıkarak *"Yenilmiş Türklere"* taslakta yer alan bütün maddelerin kabul ettirilmesi için baskı yapılmasını dile getirdiyse de kabinede çoğunluk Lloyd George'un düşünceleri doğrultusunda, Boğazlardan geçip Müttefik Donanması'nın Karadeniz'e açılmasının bir an evvel sağlanması yönünde görüşlerini bildirecekti. Böylece Savaş Kabinesi Lord Balfour'u; Clemanceu'ya ve Orlando'ya ateşkesin sağlanması için gelen Türk önerisi ve uygun teklifleri bildirmek amacıyla bir telgraf hazırlamakla görevlendirdi. Balfour bu telgrafta *"Eğer karşı gelmezlerse Paris'te kararlaştırılan koşullar üzerinden Amiral Calthorpe'ye Türklerle müzakere için yetki vermeyi, amiralin bütün koşulları güvenli bulmaz ise İstanbul ve Karadeniz'e güvenli ve serbest ulaşmayı sağlayacak bir ateşkesi elde etmesi..."* için yetki verilmesi talebi dile getiriliyordu.[44] Savaş kabinesi bu karardan sonra nihai kararın ertesi güne bırakılmasını ve bu arada Mondros'ta bulunan Amiral Calthorpe'a ateşkes antlaşmasını imzalamak için her türlü inisiyatife sahip olduğunun Türklere bildirilmesi yetkisi verildi.[45] Toplantının sona erdiği akşam Genelkurmay Başkanı Wilson, "*Türkiye'de Bir Barış veya Ateşkes Gelişmeleri Üzerine Tutulmuş Bazı Notlar"* başlığı altında bir memorandum hazırladı. Bu memorandumda mevcut ateşkes sağlanırsa, 4 süvari ve 16 piyade birliğinin serbest bırakılacağı ve bu durumun Karadeniz'de İngiltere'ye büyük bir üstünlük sağlayacağını dile getiriyordu. Bu kuvvetlerin genişletilerek Romanya'nın İttifak Devletlerine karşı savaşa girmesine imkân sağlayabileceğini belirten Wilson, 24 ve 32 arasındaki süvari ve piyade birliği ile Romanya'dan Tuna'ya hareketimizi destekleyecek bir pozisyonda olabileceklerine de işaret ediyordu. Wilson böylesi bir durumda İttifak Grubu'na karşı Balkanlarda ve Orta Avrupa'da yaşayan insanların kendilerine yardım edebilecek bir duruma geleceğini ve bunun da Tuna boyunca Avusturya-Macaristan Kuvvetleri'nin tehdit edilmesine katkı sağlayacağına dikkat çekerek, yakın gelecekte Türkiye savaştan çekilirse Almanya'ya kendi toprağında son darbeyi vurmamak için hiçbir neden görülemeyeceğini ifade ediyordu.[46]

---

[44] Dyer, "The Turkish...", s. 322.
[45] Dyer, "The Turkish...", s. 322.
[46] Dyer, "The Turkish...", s. 322.

22 Ekim tarihli Savaş Kabinesi toplantısında Wilson ve Amirallik Birinci Lordu, Versay'da belirlenen koşullar minvalindeki ateşkes taslağındaki maddelerden ilk dördünün askeri açıdan Britanya'nın isteklerinin karşılanmasını dikkate alacak şekilde hazırlandığını belirtti. Antlaşma maddelerinin son hali kabine kararı doğrultusunda Wemyss ve Wilson tarafından emir telakki edecek şekilde Calthorpe'a gönderildi. Gönderilen bu maddelerle birlikte kabine, Amiral Calthorpe'a, *"Paris'te müttefiklerimizle birlikte kararlaştırılan şartları gerçekleştirmek hedeflenmekle birlikte, ilk dört madde bizim için çok önemlidir ve eğer tamamıyla kabul ettirilebilirse bize büyük bir üstünlük sağlayacaktır. Bu yüzden bunu tehlikeye atmak istemiyoruz, bunları emin bir şekilde temin etmek için bizim için acil olan ilk dört maddeyi elde etmeyi eğer tehlikeye atacaksa kalan yirmi madde üzerinde ısrar etme."* içeriğindeki telgrafı gönderir.[47] Yani İngiliz Hükûmeti amiraline, kendi isteklerinin kabul edilmesini son derece hayati görmekle birlikte, Türklerin diplomatik dirençleriyle karşılaşılması hâlinde, Paris'te Müttefiklerce kabul edilen müşterek şartların kabulü üzerinde ısrarda bulunma diyordu. Bununla birlikte İngiliz Hükûmeti Amiral Calthorpe'a, Türk sadrazama iletilmesi için kendisinin Majesteleri Hükûmeti tarafından mütarekeyi yürütmek üzere görevlendirildiği ve Türkiye'yi Alman boyunduruğundan kurtararak daha fazla hezimete uğramaması için mütarekeyi görüşmelerine katılacak Türk delegelerinin Limni Adası'na gönderilmesi hususunu içeren telgrafı gönderdi.[48]

İngiliz Hükûmetince vazgeçilmez olarak kabul edilen dört maddeden ilki, Karadeniz'e geçmek için Boğazların açılması ve burada güvenliğin sağlanması için müstahkem mevkilerin İtilaf Devletleri tarafından işgalini içeriyordu. İkincisi ise Türk karasularında bulunan torpillerin temizlenme işlemi sırasında Türk birliklerinin yardımının sağlanması, diğer iki şart ise Karadeniz'e döşeli olan torpillerin yerlerinin bildirilmesi ve İtilaf savaş esirleriyle birlikte Ermeni esir ve mahkûmların bir an önce kayıtsız şartsız teslim edilmesi yönündeydi.[49] Dikkat edilirse ilk üç madde, İngiltere için Boğazların ve bir ölçüde de Karadeniz'e geçişin anahtarı olarak kabul edilebilirdi. Bu İngiltere'ye, yukarıda da

---

[47] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 10.
[48] Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla...*, s. 125.
[49] Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, C. I, Emre Yayınları, İstanbul 1992, s. 66.

bahsedildiği gibi, hem Merkezî Kuvvetleri doğudan sıkıştırmakta stratejik bir imkân, hem de Türklerin Kafkasya, Kuzey ve Batı İran, İskenderun ve Musul gibi yerlerin tahliye edilmesini sağlayacak olan İstanbul'a doğru çevrilmiş Müttefik Donanması'nın toplarının varlığına eşsiz bir fırsat yaratacaktı. Diğeri ise daha ziyade İngiliz iç siyasetine yönelik ve İngiliz kamu vicdanını rahatlatmayı amaç edinen bir uygulama olarak göze çarpmaktaydı.[50]

İngiltere'nin tek taraflı olarak mütareke taslağında yaptığı bu ani değişiklik Fransa'yı ciddi derecede rahatsız edince, Fransız Dışişleri Bakanı Pichon, 23 Ekim'de bunu şiddetli bir şekilde protesto etti.[51] Fakat buna rağmen 24 Ekim'de Amiral Calthorpe Müttefik Hükûmetlerinden onay beklemeden doğrudan Türk Hükûmetinin görevlendirdiği murahhaslarla mütareke müzakerelerine başlamak için Londra'dan talimatı aldı.

İngiliz Savaş Kabinesi, Fransa'nın bu şiddetli çıkısını değerlendirmek için gerçekleştirdiği toplantıda acilen savaş sekreteri Lord Milner'in, Clemanceau'yu yatıştırmak için Paris'e gönderilmesi kararını aldı. Lloyd George, Milner'e verdiği talimatta Clemanceau'ya Müttefiklerin kararlaştırdıkları taslak doğrultusunda birlikte çalışmaya devam ettiklerini ve bu doğrultuda ortak hedeflere ulaşmayı amaç edindiklerinin tekrardan hatırlatılması isteniyordu. Bu arada bu son toplantıda Dışişleri Sekreteri Lord Balfour, müzakerelerde Türkiye'nin toprak bütünlüğünün sağlanması gerekliliği üzerine bir bahis açtı. Balfour, öncelikli olarak Müttefik Güçlerin Türkiye'nin Küçük Asya'da bağımsız monarşi olarak bırakılması yönünde garanti verilmesini, ikinci olarak da İstanbul'un ellerinden alınmayacağına dair güvencenin verilmesi gerekliliğini dile getirerek bu tür güvencelerin mütareke müzakerelerinde kendi lehlerine büyük etki yapacağını ifade etti. Kabine, bu görüşü kabul etse de Fransız Hükûmetinin İstanbul ile ilgili düşüncelerinin alınması için Fransız Yetkililere danışılması kararı da aldı. Bu amaçla Savaş Kabinesi, Lord Milner'nin Paris'te bulunduğu süre zarfında bu meseleyi de Clemanceau ile görüşmesi yönünde mutabık kaldı. Neticede 25 Ekim'de Lord Milner, Paris'te Clemanceau ile yaptığı görüşmede Britanya'nın ateşkes koşullarının tek taraflı olarak değiştirilmesi hususunda Fransa'yı ikna etti.

---

[50] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakıyete Dönüş (1918-1919)*, C.I, Cem Yay., İstanbul 1992, s. 58

[51] Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, Çev. Adnan Cemgil, 3. Baskı, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul 1982, s. 490.

Dahası Fransız Başbakan Ege Denizi'nde Amiral Calthorpe'un kontrolü ele almasını da kabul etmişti. Ancak Lord Milner'in ateşkes hükümleri üzerinde Fransız diplomatik çevrelerini yatıştırmasına rağmen, Britanya'nın Türkiye ile ateşkes müzakerelerini müttefiklerinden ayrı olarak tek başına yürütmeye kalkışması, hâlâ ortada çözülmemiş bir sorun olarak duruyordu.[52]

Osmanlı Hükûmetinin, Müttefiklerin mütareke taslağını belirlemek için günler öncesinden Paris'te yaptıkları toplantılardan ve sert ifadelerle dolu karşılıklı diplomatik haberleşmelerden ne derece haberdar oldukları ayrı bir tartışma konusudur. Ancak yaşanan bütün gelişmeler ve Mondros'ta Türk murahhaslarının Amiral Calthorpe karşısındaki tutumu, iyimserliği ve ondan beklentileri, Türk tarafının bu gelişmelerden hiç de haberli olmadıklarını gözler önüne sermektedir. Hiç şüphe yok ki toplantılarda tartışılan mevzular, bir şekilde Avrupa'da bulunan diplomatik elçiliklerin istihbarat vasıtalarıyla hükümet ricaline aktarılsaydı, mütareke müzakereleri daha da uzayabilir, İngilizlerin gerçek niyet ve kaygıları daha da iyi tahlil edilebilir ve dahası görüşmelere Fransızların da katılması sağlanarak Müttefik uyuşmazlığından birtakım çıkarlar elde edilebilirdi.

Bu arada Osmanlı Hükûmeti de Mondros'a gidecek olan Rauf Bey başkanlığındaki heyete, müzakerede mütareke şartlarını azami ölçüde belirlemeyi amaçlamak düşüncesiyle, 8 maddeden oluşan bir talimat verilmişti.[53] Talimatın birinci maddesi bütünüyle Boğazlar ile ilgili kontrol ve geçiş hükümleri ile ilgiliydi. Buna göre, mütareke boyunca Boğazların İtilaf Devletlerinin savaş ve ticaret gemilerine açık tutulmasının kabul edileceği, fakat buna karşılık Yunan savaş gemilerinin geçişine izin verilmeyeceği, Boğazlardaki istihkâmların denetiminin Osmanlı askerlerinin elinde olacağı, şayet İtilaf tarafından bu konuda şiddetli ısrar vuku bulur ise belli sayıda İngiliz subayının, barış olduğunda ayrılmak koşuluyla Osmanlı askerî ile birlikte bu alanlarda konuşlandırılabileceği, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarından geçiş esnasında burada iki günden fazla kalınamayacağı talimatı verilirken ikinci madde ise asayişi sağlamak amacıyla tespit edilecek sayı dışında Osmanlı askerlerinin terhis edilmesinin kabul edileceği ve buna mukabil olarak orduda bulunan ecnebi subay ve erlerin ülkelerine

---

[52] Dyer, *"The Turkish..."*, ss. 323-324.
[53] Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 167.

dönüşünün sağlanacağı öngörülüyordu. Üçüncü maddede, mütarekede tespit edilecek olan koşullara bağlı kalınacağı vurgulanırken silah bırakışmasının sadece İngiltere ve müttefiklerini kapsayacağı vurgulanıyordu. Dördüncü maddede, ülke sınırları içerisinde ve karasularında emniyet ve asayişin sağlanmasının hükümetin tahakkümünde ve sorumluluğunda olacağı belirtilirken yönetime ve hükümetin işleyişine hiçbir nam ve surette müdahalelerde bulunulmasına izin verilmeyeceği ve memleketin hiçbir noktasına Müttefik askeri çıkarılmasına müsaade edilmeyeceği ifade ediliyordu. Beşinci madde, Karadeniz'de Almanlar tarafından vuku bulabilecek avdet taarruzlarına ve onların çeşitli suretle deniz yollarını tehdit etmeleri durumunda savunmanın sadece Osmanlı Kuvvetleri'ne ait olacağı ve bu noktada İngilizlerin sadece savunma tertibatında kontrol görevini üstlenmelerine izin verileceği ile ilgili hususu düzenlenmişti. Altıncı maddede, bırakışmadan hemen sonra serbest ticaretin sağlanması amacına yönelik olarak gemi seferlerinin bir an evvel başlaması ve başta hububat olmak üzere gıda ithalatının hızlandırılmasının talep edileceği dile getiriliyordu. Yedinci maddede, mütarekeden hemen sonra Almanya'nın Türkiye'ye yapacağı nakdi yardımın kesileceği sebebiyle Müttefiklerin acil olarak nakdi yardımda bulunmalarının talep edilecekti. Ve son olarak sekizinci maddede, devletin millî namusunu rencide edecek her türlü girişimin reddedileceği gibi ülkede bulunan Alman ve Avusturyalı askerî personelin ayrılması için en az iki ay sürenin tanınmasının talep edileceği ve bu ülkelerde bulunan çoğu öğrenci 15-20 bine yakın Osmanlı vatandaşının mütarekeden sonra geri dönme şartının kesinlikle kabul edilmeyeceğine dair hükümleri içeriyordu.[54]

Genel olarak hükûmetin verdiği talimatın içeriğine bakıldığında daha ziyade devletin egemenlik haklarını güvence altına almayı hedefleyen ve bu uğurda yenilmiş olmayı kabul etse dahi hiçbir surette kontrol dışında yönetime etkin bir müdahaleyi kabul etmeye yanaşmayan bir görünüm arz eden bu maddeler, bir nevi heyetin müzakerelerdeki azami sınırlarını da belirgin olarak netleştiriyordu. Özellikle birinci maddede Boğazların İtilaf Do-

[54] Ali Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1948, s. 32; Rauf Orbay, anılarında bu yönergelerden bahsetmezken Bayur, Rauf Bey'in böyle davranmasını anlamanın zor olmadığını, zira ortaya çıkan mütareke koşullarının hükûmetin verdiği bu yönergeye hiçbir surette uymadığını belirtiyordu. Bayur, *Türk İnkılabı...",* s. 741.

nanması'na açılmasının, Yunan gemilerinin geçmeyeceği ve gemilerin Boğazlarda iki günden fazla kalmayacağına dair şartların getirilmesi, hükûmetin bu konudaki ciddi hassasiyetini de gözler önüne seriyordu. Sina Akşin, hükûmetin Boğazlarla ilgili bu derece hassas olmasına, *"Evimin içinden geçebilirsin; ama evin anahtarı bende olacak."* yorumunu getiriyordu.[55]

4- Mütareke Görüşmelerinde Fransızların Devre Dışı Bırakılması

Mondros'ta Osmanlı Heyeti ile müttefikleri adına müzakerelere katılacak olan İngiliz askeri heyeti arasında görüşmeler başlamadan İngiltere ve Fransa arasında önce bırakışma taslak metni üzerinde, daha sonra ise Akdeniz'de mütareke arifesinde komutanın kimde olacağı ve Türk delegelerle müzakerelerde hangi komutanların yetkili olacağı meselesi hala çözüm bulmamıştı. Yukarıda da bahsedildiği gibi Türklerle mütareke ihtimali ortaya çıkınca İtilaf Yüksek Konseyi, gerçekleştirdiği bir dizi toplantıda ortak bir mütareke taslağı hazırlanmasını sağlamıştı. Ancak bu taslak metin, İngiliz ve Fransız Hükûmetleri arasında karşılıklı restleşme ve protestolara sebebiyet vermişti. Hatta öyle ki Türk delegeleri yoldayken bile Paris ve Londra'da hâlâ bu restleşmenin sancıları ve etkileri devam ediyordu. 24 Ekim'de İngilizlerin mütareke taslak metninde Paris'e danışmadan yeniden düzenleme yapmalarının Paris'te yarattığı öfkeyi yatıştırmak amacıyla Londra'dan yola çıkan Lord Milner, bir yandan Fransız Başbakanını ikna etmeye ve yatıştırmaya çalışırken diğer taraftan Londra Hükümeti de Amiral Calthorpe'a Türklerle mütareke görüşmelerine başlaması esnasında İtilaf Devletleri adına yetkili olduğu talimatını gönderecekti. Her ne kadar Lord Milner, Clemanceau'yu Amiral Calthorpe'un başkanlığında mütareke görüşmelerinin başlanması konusunda ikna etmişse de Fransız Başbakan, yine de görüşmelere Fransız Askerî yetkililerinin katılacağını umuyordu.[56] Bu amaçla 27 Ekim'de Fransız Deniz Bakanlığı, Versay'da kararlaştırılan mütareke taslağını Fransız Amiral Gauchet'ye, Vice-Amiral Amet'e ulaştırması amacıyla gönderir. Amirale verilen talimata göre, Amiral Calthorpe ile mütareke görüşmelerine katılması bekleniyordu. Hâlbuki talimat Vice-Amiral Amet'e daha ulaşmadan bir gün önce Mondros'ta Türk ve İngiliz Delegeler arasında görüşme-

[55] Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s. 57.
[56] Dyer, *"The Turkish..."*, s. 323-326.

ler başlamıştı ve Amiral Calthorpe, Fransız Amirali bu görüşmelere çağırmamıştır. 28 Ekim'de Fransız Amiral, görüşmelere katılmak istediyse de Calthorpe, bunu reddederek Fransız Amiral'e hükûmetinden aldığı talimata göre tek yetkilinin kendisi olduğunu, Türklerin eğer Fransızlar görüşmelere katılırsa İtalyan ve Yunanlıların da masaya oturmalarından kaygılandıkları için yalnız İngiltere ile görüşmek istedikleri ve Türk delegelerin yetki belgelerinde sadece İngilizlerle görüşecekleri yazılı olduğundan Fransızlarla görüşmek istemeyeceklerine dair bilgileri Fransız Amiral'e gönderir.[57] Ayrıca Calthorpe, son aylarda varılan, İngiliz-Fransız-İtalyan Antlaşması'na göre, Türkiye ilk olarak bu üç devletten hangisine başvurursa birlikte hazırlanmış olan mütareke koşullarına göre görüşmelere başlanılabileceğini bildirir. Fransız Amiral, durumu Amiral Gauchet vasıtasıyla Fransız Deniz Bakanlığına bildirir. 29 Ekim'de yani Türklerle İngilizlerin Mondros'ta bırakışma müzakerelerinin ikinci gününde Fransız Deniz Bakanlığı, Amiral Gauchet'ye böyle bir antlaşmanın var olmadığını ve Amiral Calthorpe'un mütarekeyi imzalamak için İtilafça verilecek yönergeler üzerinde oy birliğine varmalarını beklemesi gerektiğini, Fransız Amirale teller. Hükûmetinden gelen bu bilgi ve yönergeyi Amiral Gauchet, kendi astı durumunda olan Amiral Calthorpe'a gönderir. Bunun üzerine Calthorpe, Amiral Gauchet'den bu mektubu aldığı sırada Türklerle müzakerelerde artık sona gelindiğini ve artık bu noktadan geri dönüş olamayacağını bildirir.[58] Bu durum, Fransız diplomatik çevrelerinde büyük bir infiale sebebiyet verecektir. Öyle ki antlaşmanın imzalandığı gün Lloyd George, Paris'te Müttefik başbakanlar ve dışişleri bakanları düzeyinde yapılan toplantıda elde edilen neticeyi bildirir. Toplantıda bu haber, Lloyd George'un daha sonra hatıratında, *"Clemanceau ile ilk büyük ciddi tartışma..."* olarak nitelendirdiği sert bir münakaşanın yaşanmasına sebebiyet verir. Lloyd George, Clemanceau'nun sert çıkışına, Türk topraklarında asıl mücadele edenin İngiltere

---

[57] *BOA, HR, SYS*, 25637/1.

[58] Dyer, "The Turkish...", s. 323-324; Bayur, *Türk İnkılabı...",* s. 738; Mondros'ta başlayan müzakerelerin ilk günü öğleden sonraki görüşmelerde Amiral Calthorpe, müzakerelere dâhil olmak için Fransız Amiralinden aldığı gizli mektubu okudu ve Fransız Bahriye Nezaretinden talimat almadıkça kat'i bir karar veremeyeceklerini bildirince; Rauf Bey, kendilerinin Osmanlı Hükümetinden sadece İngilizlerle müzakereye mezun olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Amiral Calthorpe, diğer Müttefiklerin müzakerelere iştirakinin uygun olmadığını izah ederek görüşmelerin aciliyeti lüzumunu izah etti. Türkgeldi, *Moudros..*, s. 40.

olduğunu ve çok kayba uğradıklarını, buna karşılık Fransızların bir avuç zenci askerle destek verdiklerini izah ederek, şimdi bırakışma sırasında Fransızların bu gürültüyü neden çıkardıklarını anlayamadığını dile getirerek karşılık veriyordu.[59] Neticede İngiliz oldubittisi karşısında, başta Clemanceau olmak üzere, Fransız Hükümet Ricali, durumu kabullenmek zorunda kalır. Ancak bu oldu-bitti, Türkiye ile ilgili meselelerde İngiliz-Fransız geriliminin bir başlangıcı olarak kabul edilecekti.[60] Fransa tarafında kızgınlık o derece hat safhaya varmıştır ki Fransa Dışişleri Bakanı, olay üzerine Clemanceau ile yaptığı görüşmeye dair ayrıntıları kaydettiği günlüğünde; Clemanceau'nun kendisine Lloyd George'la Türkiye ile mütareke görüşmelerinde Fransız Amiral'in neden bulunmadığına dair aralarında sert bir tartışma yaşandığını söyleyerek Lloyd George'un kendisine *"Öyleyse onu İtalyan ve Portekizlilere de imzalatmalı."* dediğini ifade edecekti. Neticede bu mesele üzerinde Fransız diplomatik ve askeri çevrelerindeki genel kanı, hükümetin İngilizler tarafından oyuna getirildiği yönündeydi.[61]

Sonuç

İngilizlerin başından beri Osmanlı Devleti ile imzalanacak ateşkes antlaşmasında Fransızları devre dışına bırakmak için sarf ettiği çabalar neticesini verecek ve Mondros'ta mütareke görüşmeleri İngiliz askerî yetkililerle Rauf Bey başkanlığındaki Osmanlı Hükûmetinin yetkilendirdiği heyet arasında gerçekleşecekti. Şüphesiz, İngilizlerin diplomasi ustalığı sayılabilecek bu hareket tarzı ile görüşmelerde kendilerinin istediği gibi manevra yapmalarına, mütareke maddelerini istedikleri gibi yorumlamalarına sebebiyet verdiği gibi Türk tarafının da Fransızların olmamasından dolayı bu iki müttefik arasında yaşanabilecek çatışmalardan faydalanma olasılığının ortaya çıkamamasına neden olmuştu. Eğer müzakerelerde Türklerin karşısına İngiliz-Fransız ikilisi çıksaydı mütareke şartları yine de bu derece ağır olur muydu sorusunun cevabı artık bilinemez, ama sonuçta mütareke hükümlerinden İngiliz çıkarlarını bu derece önemseyen bir sonucun çıkmayacağı kesindi. Türk Heyetinin daha görüşmelere giderken, hükümet tarafından kendilerinin sadece İngilizlerle mütareke görüşmelerinde bulunabileceklerine dair talimat verilmesi ise hükümet yetkililerinin müta-

[59] George, *War Memoir...,* s. 1978.
[60] Knudsen, *Great Britain...,* s. 19.
[61] Bayur, *Türk İnkılabı...,* s. 739.

rekeye gidilen bir aşamada dört yıllık savaşın gerçeklerini göz ardı ederek İngiliz Hükûmetinin olası iyi niyetine umutlarını nasıl bağladığı gerçeğinin de fark edilmesine vesile olacaktı. Hükûmetin içinde bulunduğu bu durumu Hikmet Bayur: *"...İngiltere'nin Kırım Savaşı gibi eski dönemlerde Osmanlı'ya karşı göstermiş olduğu dostluk ve yardımı bu günlerde de yeniden göstermesine her nedense aşırı safça inanış, savaşı en az iki yıl uzatmış olmakla Osmanlı'nın üzerine çekmiş olduğu kin ve düşmanlığı hiç bilmezlikten gelmek veya bu şekilde davranmaya çalışmak..."* olarak yorumluyordu.[62]

Görüşmeler başladığında İngilizlerin nazik davranışları, bir süre daha heyet üyeleri üzerinde bu inanışın hâkim olmasına sebep olsa da esas maddeler üzerinde mütalaa başladığında, başta Sadrazam Ahmet İzzet Paşa olmak üzere, onlarla "*Sadece İngilizlerle görüşebilirsiniz.*" diyen hükûmet yetkililerinin ve buna safça inanmak durumunda kalan kendilerinin de ne kadar yanıldığını anlamalarına da neden olacaktı. Ancak görüşmelerin sonuna doğru Amiral Calthorpe'un şifahi birtakım sözleri ile yeniden umutlanan Rauf Bey, bir kez daha yanıldığını veya kendi ifadesiyle "aldatıldığını" imzadan birkaç gün sonra mütarekeye aykırı olarak Müttefik faaliyetlerinin görülmesi ile fark edecekti.

Fransız Hükûmeti, çok istemesine rağmen Mondros görüşmelerine katılamadı. Bunun acısını da hiçbir zaman unutmadı. Ancak büyük bir yenilgi yaşayan, hemen yanı başındaki Almanya gerçeği ile başa çıkmak ve Ortadoğu'da paylaşım planlarını uygulamak için İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyması, Fransız yetkililerinin "unutmamak koşulu ile" bu hareketi sineye çekmelerine neden olacaktı. Ancak Lloyd George'un de belirttiği gibi savaş sonrası ganimeti paylaşım ve yenidünya düzenini oluşturmada ortağı Fransa ile aralarındaki "ilk ciddi sorun" Anadolu ve Ortadoğu üzerinde mütareke uygulamalarının başlaması ile daha da büyüyecekti. Nitekim Şubat 1919'da İstanbul'a İngiliz askeri yetkililerin şaşalı bir şekilde ayak basmasını içine sindiremeyen Fransız askerî komutasının, onlardan aşağı kalmayacak şekilde şehre girişleri ve Osmanlı Hükûmet yetkililerine mütarekeye aykırı olarak emirler vermeleri, bu rekabetin ve dışlanmışlığın bir sonucu olarak görülebildi. Şüphesiz bu hareket tarzı, Osmanlı Hükûmetine kızgınlığın bir sonucu da olabilirdi. Ancak Fransızların İngiliz-

[62] Bayur, *Türk İnkılabı...*, s. 719.

lere karşı bu tavrı, sonraki dönemlerde de artarak devam etmiş ve bir süre sonra, başta Anadolu'daki Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Ulusal Direniş Hareketi olmak üzere, birçok oluşumu kendi gerçeğinde değerlendirmede ayrı düşmelerine neden olacaktı.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Tarihi Arşivi
National Archives (İngiliz Milli Arşivi)

Kitaplar

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakıyete Dönüş (1918-1919)*, C.I, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1995)*, 14. Baskı, C.I-II, Alkım Yayınları, İstanbul.

Ayışığı, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)*, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

Başak, Tolga, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim 1918-30 Kasım 1918)*, IQ Yayınları, İstanbul, 2013.

Başak, Tolga, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Kısım 4, TTK Basımevi Ankara, 1983.

Clemenceau, George, *Grandeur And Misery Of Victory*, Harcourt, Brace And Company, Newyork, 1930.

Ediz, İsmail, *Diplomasi ve Savaş, İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)*, AAM, Ankara, 2015.

George, David Lloyd, *War Memoir of David Lloyd George*, Vol. II, Odhams Press, London, 1938.

Helmreıch, Paul C., *From Paris To Sevres*, Ohio State University Press, 1974.

Knudsen, Erik Lance, *Great Britain, Constantinople and The Turkish Peace Treaty (1919-1922)*, Garland Publishing Inc, Newyork, 1987.

Maurice, Sir Frederic, *The Armistices of 1918*, Londra, 1943.

Renouvin, Pierre, *Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, çev. Adnan Cemgil, 3. Baskı, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1982.

Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* I, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Towshend, General, *Irak Seferi ve Esaretim*, terc. Tarih-i Asker-i Osmanî Encümeni, Sad. Recep Ahıskalı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.

Türkgeldi, Ali, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.

Yale, William, *The Near East, The University of Michigan Press*, Michigan, 1958.

Makaleler

Dyer, Gwynne, "The Turkish Armistice of 1918: A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros", *Middle Eastern Studies*, Vol.8 No. 3, Frank Cass & Co LTD, London, 1972, s. 317-326.

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN ASKERÎ, SİYASÎ VE HUKUKÎ AÇIDAN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Mehmet OKUR*

1914 yazında Avrupa merkezli başlayıp Amerika'dan Uzakdoğu'ya kadar genişleyen, çok sayıda devlet ve toplumu derinden etkileyen I. Dünya Savaşı, 1918 sonbaharına doğru hızlı bir şekilde İtilaf Devletleri lehine gelişmeye başlamış, Almanya dâhil hemen bütün ittifak ülkeleri birbirlerinden bağımsız mütareke arayışına girmişlerdir. Nitekim Sadrazam Talat Paşa'nın 3 Eylül 1918'de başlayıp 28 Eylül'de biten Viyana ve Berlin temasları, İttifak Devletleri'nin bundan sonra ortak hareket etme imkânlarının ortadan kalktığını gözler önüne sermiş[1], savaştan ilk çekilen ülke ise Bulgaristan olmuştu.[2] Balkanlarda aniden ortaya çıkan ve devletin başkentini işgale açık hale getiren bu ciddi tehlike Osmanlı Devletini de harekete geçirmiştir. Almanya dönüşünde Bulgaristan'ın teslim olduğunu ve Almanya'nın da barış girişiminde bulunduğunu öğrenen Sadrazam Talat Paşa, kabinesini toplayarak genel durumdan haberdar ile en kısa sürede barış teşebbüsünde bulunmaları gerektiğini söyledi.[3]

Hükümetin barış isteme kararında şüphesiz ülkenin içinde bulunduğu durumun yanı sıra, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un 5 Ocak 1918 tarihli "*Biz, Türkleri ne başkentinden ne de Anadolu ve Trakya'nın zengin topraklarından mahrum etmeyi dü-*

---

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, okur25@yahoo.com

[1] Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948, s. 6-8; Tevfik Çavdar, *Talat Paşa, Bir Örgüt ustasının Yaşam Öyküsü,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 432.

[2] Bulgaristan, 15 Eylül 1918'de Makedonya Cephesi'nde başlayan İtilaf taarruzunda tutunamayarak 29 Eylül'de mütareke imzalamak zorunda kalmıştır. Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi,* s. 8; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara, 1973, s. 8; *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 24.

[3] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış* (Çev.: Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s. 366

şünüyoruz..." şeklindeki konuşması ile 8 Ocak 1918'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un yayımladığı bildiride yer alan "*Hâlihazırda Osmanlı Devleti'nin Türk olan kısımlarının egemenliği kabul edilmeli...*" prensibi de etkili olmuştu.[4] Nitekim hükümet, kabine üyelerinden bazılarının mütareke isteğine karşı çıkmalarına rağmen İspanya Hükümeti'ne, Başkan Wilson'un 14 madde halinde ortaya koyduğu prensipler doğrultusunda müzakerelere başlamaya istekli olduğunu bildirdi ve ABD nezdinde barışın sağlanması için aracı olmasını istedi.[5] Ancak bu tür girişimlerden bir sonuç alınamaması, cephelerdeki durumun giderek daha da tehlikeli hale gelmesi ve Osmanlı Devleti'ni savaşa sokan kabineye İtilaf Devletleri'nin güvenemeyecekleri yönündeki eleştiriler üzerine Talat Paşa Hükümeti 8 Ekim 1918'de istifa etmek zorunda kaldı.[6]

Padişah Vahdettin, hükümeti kurmak üzere önce Tevfik Paşa'yı, onun kabine teşkilinde başarısız olması[7] üzerine ise Ahmet İzzet Paşa'yı görevlendirdi.[8] 14 Ekim 1918 günü kabinesini oluştu-

---

[4] ABD Başkanı Wilson, meşhur nutkunun 12. maddesinde "*Hâlihazırda Osmanlı Devleti'nin Türk olan kısımlarının egemenliği kabul edilmeli, fakat Türk hâkimiyeti altında bulunan milletlere güvenlikleri ve gelişme imkânları verilmelidir. Çanakkale Boğazı milletlerarası bir koruma altında bütün milletlerin ticaret gemilerinin geçişine açık olmalıdır.*" diyordu. Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, s. 12; Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 7; *T.İ.H I*, s. 22; Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahidettin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 23; Hülya Özkan, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, s.1994, s. 4.

[5] Gotthard Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol", *Bell,* XXVIII/109-112, (1964), s. 142; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, , s. 11; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi III, Kısım IV, Savaşın Sonu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 702.

[6] Çavdar, *Talat Paşa,* s. 434-435; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 153; Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol", s. 142; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*, s. 10-11.

[7] Tevfik Paşa, yoğun çaba sarf etmesine rağmen kabine oluşturmada başarılı olamadı. Hatta Tevfik Paşa'nın yıllar önce ölmüş zevatın isimlerini de listesine aldığını gören Talat Paşa, bundan istifade ederek, bu müşkül anda Tevfik Paşa gibi ihtiyar birisinin iktidara getirilmesinin doğru olmayacağını ileri sürerek İzzet Paşa'nın hükümet kurmasını tavsiye etti. *Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 232.

[8] Sultan Vahdettin, kurulacak kabinenin İngilizlerle ters düşmemesini istiyordu. Nitekim Talat Paşa ile yaptığı görüşmede, Talat Paşa'ya; "*İzzet Paşa son muharebede İngilizlere karşı harp etti mi?*" şeklinde bir soru yöneltmiş, Talat Paşa da beklemediği bu soru karşısında kısa bir duraklamadan sonra, "*hiç tahmin etmiyorum şevketmeap, İzzet Paşa Hazretleri Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı harp etmiş-*

ran A. İzzet Paşa[9], Meclis-i Mebusan'da yapılan toplantıda okuduğu hükümet programında; kendilerini bekleyen vazifenin ağırlığına vakıf ve tarihin muhakeme edeceği mesuliyetin derecesini kavramış olduklarını ifade ederek şu an için yapılması gereken tek şeyin dâhili ve harici sulhu temin etmek olduğunu söyledi.[10] İzzet Paşa konuşmasında özellikle "*Wilson Prensiplerini*" benimsediklerini, Araplara muhtariyet vermeyi düşündüklerini, siyasi tutuklular için af çıkarmayı planladıklarını ancak bütün bunlardan önce en önemli meselenin mütarekenin imzalanması olduğuna dikkat çekti.[11]

Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu alan A. İzzet Paşa Hükümeti ilk icraat olarak daha önce başlatılan mütareke girişimlerini sürdürmüş, bu hususta Kutül-Amare'de esir alınan ve esirlik günlerini Büyükada'da oldukça rahat bir ortamda geçirmekte olan General Townshend aracılığıyla İngiliz Hükümeti ile temasa geçilerek olumlu sonuç alınmıştır.[12] Nitekim General Townshend İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Koramiral Arthur Gough Calthorpe ile görüşmesi sonrasında Calthorpe, Sadrazam İzzet Paşa'ya

---

ti" cevabını vermişti. Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam,* (Haz.: Cemal Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 240.

[9] Ahmet İzzet Paşa Kabinesi şu kişilerden oluşuyordu:

Sadrazam ve Harbiye Nazırı	: Müşir Ahmet İzzet Paşa
Şeyhülislam	: Ömer Hulusi Efendi
Şuray-ı Devlet Reisi	: Reşit Akif Paşa
Dâhiliye Nazırı	: Fethi Bey
Adliye Nazırı	: Hayri Efendi
Maliye Nazırı	: Cavit Bey
Bahriye Nazırı	: Rauf Bey
Hariciye Nazırı	: Nabi Bey
Maarif Nazırı	: Sait Bey
Evkaf Nazırı	: Abdurrahman Şeref Bey
Nafıa Nazırı	: Ziya Paşa
Ticaret ve Ziraat Nazırı	: Ziya Paşa (Nafıa Nazırı), vekâleten
Telgraf ve Posta Nazırı	: Abdurrahman Şeref Bey (Evkaf Nazırı), vekâleten
İaşe Nazırı	: Celâl Muhtar Bey.

Takvim-i Vakayi, 15 Teşrin-i Evvel 1918; *Vakit,* 15 Teşrin-i evvel 1918/15 Ekim 1918; *İkdam,* 15 Teşrin-i Evvel 1334/15 Ekim 1918).

[10] *MMZC, Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi, 5*, s. 28. (19 Teşrin-i evvel 1334)

[11] *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, Yakın Tarihimiz I (Haz.: Feridun Kandemir), İstanbul, 1964, s. 83-84; Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 155-156

[12] Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, s. 69; Charles V.F. Townshend, *Mezopotamya Seferim, Kurna, Kûtülamara ve Selmanıpâk Muharebeleri* (Çev.: Gürol Koca), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 632-650

göndermiş olduğu yazıda mütareke koşullarını kendisi ile görüşme yetkisinin olduğunu[13], dolayısıyla Midilli Adası'ndaki Mondros Limanı'na bir heyet gönderilmesini bildirmiştir.[14]

Mütareke görüşmeleri için belirlenecek heyette kimlerin yer alacağı hususunda Padişah ile hükümet arasında yaşanan kısa bir anlaşmazlıktan sonra[15] delege olarak, Bahriye Nazırı Rauf, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet ve Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Sadullah Beylerin gönderilmesine karar verildi[16] ve görüşmelerde şu hususlara özellikle dikkat etmeleri istendi:

1- Yunan savaş gemileri dışında boğazlar, ticaret ve savaş gemilerine açık bulundurulacak, savaş gemileri Marmara'da iki günden fazla kalmayacak, eğer bu kabul edilmezse barış yapıldıktan sonra çekilmek şartıyla bir miktar İngiliz zabitanının bulunmasına muvafakat edilecek.

2- Güvenliğin sağlanması için muayyen miktarda askerin silahaltında bulundurulması koşuluyla askerin terhisi esas itibariyle kabul edilecek.

3- Mütareke imzalanır imzalanmaz cephelerde çatışma duracak.

---

[13] İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile tek başına mütareke yapmak istemesi bu ülke ile Fransa arasında gerginliğe neden olmuş, Fransızların görüşmelere katılma ısrarına Lloyd George, Genel Savaşı'n ağır yükünü İngilizlerin çektiğini, Bulgarlarla yapılan ateşkeste Fransız komutanının yer aldığını, ayrıca bütün tarafların yer alması halinde bundan Türklerin faydalanabileceğini ileri sürmüştür. Mondros Mütarekesi imzalandığında iki ülke arasında tartışmalar devam etmekteydi. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi III, Kısım IV,* s. 728-739.

[14] Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 3.

[15] Ahmet İzzet Paşa, Nurettin Paşa'nın delege olarak teklif ederken gönderilmesini önerdi. Ancak Padişah, asker göndermenin uygun olmayacağını ileri sürerek bu teklifi reddetti ve Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesini istedi. Bunun üzerine 24 Ekim 1918'de A. İzzet Paşa ile Damat Ferit arasında bir görüşme gerçekleşti. Bu görüşmede Damat Ferit Paşa'nın, "*Amiral Calthorpe'a devletin bütünlüğü üzerinde anlaşma öneririm, eğer kabul etmezse Londra'ya gider ve İngiltere Kralına, ben senin babanın dostuydum der ve isteklerimi kabul ettiririm*" şeklinde ifadeler kullanması A. İzzet Paşa'yı endişelendirmiş, sorunu meclis-i vükelaya taşımış ve sonuçta Damat Ferit Paşa'nın gönderilmemesine karar verilmiştir. Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, s. 30; *T.İ.H I*, s. 30; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I,* s. 20; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 53.

[16] İtilaf Devletlerini ise İngiltere'nin Akdeniz Orduları Başkumandanı Koramiral Sir Somerset Arthur Gough Calthorpe başkanlığında Albay Lyons, Binbaşı Dickens ve Teğmen Cormrod temsil etmekteydi. Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, s. 31-33.

4- Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışılmayacak.

5- İtilâf Devletleri Osmanlı Devleti'ne yardımda bulunacak.

6- Mütarekeyi müteakip serbest ticareti kabul ederiz. Ancak, İtilâf Devletleri tarafından memleketimize hububat ve diğer gıda maddelerinin ithaline imkân verilecek.

7- Namus-u milliyi rencide edecek hiçbir karar kabul olunmayacak.

Padişah bu direktiflere, saltanatın, halifeliğin ve Osmanoğulları soyunun haklarının korunmasını da ekledi.[17]

İngilizler zaten Osmanlı Hükümeti daha mütareke teklifinde bulunmadan önce Türkiye'ye sunmak üzere bir takım şartlar belirlemişti. Nitekim 30 Eylül 1918'de Sir Mark Sykes, Dışişleri Bakanlığı diplomatlarından Sir E. Crowe'a sunduğu bir memorandumda şu üç noktanın hayati öneme sahip olduğunu ifade etmişti:[18]

1- Kilikya'nın ve Amanosların işgali, Haçin ve Zeytun'a müfreze gönderilmesi.

2- Askeri maksatla Musul Bölgesi'nin ve Türk – İran sınırındaki önemli geçitlerin işgal edilmesi.

3- Türklerin Kafkaslarda işgal ettiği bölgelerden çekilmesinde ısrar edilmesi.

Sykes'a göre, İngilizlerin Kilikya'yı ve Amanosları işgal etmek ve Haçin ve Zeytun'a müfreze göndermekle Suriye'deki Araplara ve ayrılıkçı Kürtlere cesaret vermiş, Toros Tünellerini işgal etmekle de stratejik bir geçidi kontrol etmiş olacaktı.

Mark Sykes, Ermeniler hakkında ise şu önerilerde bulunmuştur:[19]

1- İtilaf Devletleri savaş öncesi ya da savaş esnasında yurtlarından ayrılmış olan Ermenilerin geri dönüşleri sağlanmalı, bununla ilgili kuruluşlar vücuda getirilmeli.

2- Osmanlı Hükümeti, savaş boyunca politik sebeplerden dolayı tutukladığı kişileri serbest bırakmalı ve İtilaf Devletleri bunları koruyacak şekilde bir güç bulundurmalı.

---

[17] Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, s. 32; Celâl Bayar, *Bende Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş I*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 29-30; *T.İ.H I,* s. 34-35; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*, s. 21.

[18] Tuncer Çağlayan, *British Policy Towards Transcaucasia (1917-1921),* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Edinburg, 1997, s. 135

[19] Çağlayan, *British Policy Towards Transcaucasia,* s. 136.

Sykes tarafından ileri sürülen bütün bu hususlar, aşağıda görüleceği üzere mütareke hükümleri içerisinde yer alacaktır.

27 Ekim 1918 günü başlayan mütareke görüşmelerinde Amiral Calthorpe, hükümetinin mütareke metnini Osmanlı delegelerine okudu ve ilk dört maddesinde en ufak bir değişiklik yapılamayacağını bildirdi. Yalnızca Boğazların işgali sırasında Osmanlı birliklerinin bulunmasını ve Yunan gemilerinin akşam karanlığında geçmelerini hükümetine ileteceğini söyledi. Ancak bu husus gerçekleşmeyecektir.

Görüşmelere oldukça sakin, iyi niyetli, nazik bir üslupla başlayarak Rauf Bey üzerinde yakın dost etkisi bırakan ve ateşkes hükümlerini tek tek kabul ettirmeyi başaran Calthorpe'un, müzakerelerin sonuna doğru Osmanlı heyetine, şartların reddi veya kabulü konusunda son kararın hemen kendilerine bildirilmesi şeklinde sert bir tutum alması üzerine heyet, İstanbul'dan gelecek cevabı beklemeden mütarekeyi imzalamak zorunda kaldı.[20] Dört gün süren ve beş oturumda tespit edilen mütareke maddelerini şu şekilde sıralayabiliriz:[21]

1. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının çevresi ve Karadeniz'e geçişin temini için buraların müttefikler tarafından işgali.

2. Osmanlı sularındaki bütün torpil yerleri gösterilecek ve bunları taramak veya yok etmek için yardım istendiği zaman gerekli kolaylık sağlanacaktır.

3. Karadeniz'deki torpil mevzileri hakkında bilgi verilecektir.

4. İtilâf harp esirleri ile Ermeni esirleri ve mevkuf Ermeniler, İstanbul'a getirilecek ve kayıtsız şartsız İtilâf kuvvetlerine teslim olunacaktır.

---

[20] Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, s. 56-63; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni I,* Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 98; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi III, Kısım IV,* s. 747, 757-758; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*, s. 24.

[21] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 48/93; Takvim-i Vekâyi, 3 Teşrin-i Sani 1334/3 Kasım 1918; İkdam, 31 Teşrin-i Evvel 1334/31 Ekim 1918; Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri,* s. 69-73; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım II* (Haz.: S.İzzet Furgaç- Yüksel Kanar), Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 23; Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz I,* Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 43-44; Tevfik Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütarekesi Antlaşması", *XI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, Ankara, 1967, s. 572; *T.İ.H* I, s. 42-46; Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s. 173; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 12-14.

5. Hudutların emniyeti ve iç asayişin temini için lüzumlu askerden fazlasının derhal terhisi (bu asker miktarı Türkiye'nin görüşü alındıktan sonra müttefikler tarafından kararlaştırılacaktır.)

6. Osmanlı karasularında zabıta ve buna benzer hususlar için kullanılacak küçük gemiler müstesna olmak üzere Türk ordularında bulunan bütün harp sefineleri teslim olunacak ve Osmanlı limanlarında mevkuf bulundurulacaktır.

7. Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdir.

8. Bugün Türk işgali altında bulunan liman ve demiryolu mahallerinden İtilâf Devletleri kuvvetleri yararlanacaktır. Osmanlı gemileri de ticaret ve terhis hususlarında aynı şartlardan yararlanacaktır.

9. Bütün Türk limanlarında ve tersanelerinde İtilâf Devletleri'ne ait gemilerin tamirine kolaylık gösterilecektir.

10. Toros Tünelleri Müttefikler tarafından işgal edilecektir.

11. İran'ın Kuzeybatı kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten evvelki hudut gerisine çekilmesi hususunda evvelce verilen emir yerine getirilecektir. Maveray-ı Kafkas'ın evvelce Türk kuvvetleri tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısm-ı mütebakisi müttefikler tarafından mahalli vaziyet tetkik edildikten sonra talep durumunda tahliye edilecektir.

12. Hükümet muhaberatı müstesna olmak üzere bütün telsiz ve telgraflar İtilâf Devletleri memurları tarafından kontrol edilecektir.

13. Bahri, askeri ve ticari malzemelerin tahripleri durdurulacaktır.

14. Memleketin ihtiyacı temin olunduktan sonra, İtilâf Devletleri'nin kömür ve diğer ihtiyaçlarının Türkiye kaynaklarından sağlanması için kolaylık gösterilecektir.

15. Bütün demiryollarına İtilâf Devletleri kontrol subayları memur edilecektir. Bu meyanda bugün Osmanlı Hükümeti'nin kontrolünde bulunan Maveray-ı Kafkas demiryolları aksamı dâhildir. Ahalinin ihtiyacının tatmini nazar-ı dikkate alınacaktır. Bu maddeye Batum'un işgali dâhildir. Osmanlı Devleti Bakü'nün işgaline itiraz etmeyecektir.

16. Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan garnizonlar en yakın İtilâf Devleti kumandanına teslim olacaktır. Kilik-

ya'daki kuvvetlerden asayişi sağlaması için yeterli miktardan fazlası 5. madde gereğince geri çekilecektir.

17. Trablus ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaktır.

18. Mısrata da dâhil olmak üzere Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanlar en yakın İtilâf garnizonuna teslim olacaktır.

19. Almanya ve Avusturya'nın deniz, kara, sivil memurlarının ve tebaasının bir ay zarfında, uzak yerlerde bulunanlar da bir aydan sonraki mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı memleketlerini terk edeceklerdir.

20. 5. madde gereğince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerinin teçhizatı hakkında verilecek talimata riayet olunacaktır.

21. Müttefiklerin menfaatlerini korumak için İaşe Nezareti nezdinde İtilâf Devletleri temsilcileri hazır bulunacak ve kendilerine gerektiğinde bütün bilgiler verilecektir.

22. Türk harp esirleri İtilâf kuvvetleri nezdinde muhafaza edilecektir.

23. Türk Hükümeti, Merkezi Devletler ile münasebetini kesecektir.

24. İtilâf Devletleri, Vilayat-ı Sitte (altı vilayet) de karışıklık çıkarsa, bu vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal etme hakkına haizdirler.

25. Müttefiklerle Osmanlı Hükümeti arasında muhasamat 1918 senesinin 31 Ekim'inde tatil edilecektir.

Mondros Mütarekesi'nin gizli kısımları olarak tarihe geçen ve Amiral Calthorpe tarafından Rauf Bey'e verilen mahrem bir mektupta ise İngiliz amiralinin mütarekenin bazı maddeleri hakkındaki Osmanlı heyetinin nokta-i nazarlarını dikkate alacak şekilde kendi hükümetine gönderdiği telgrafın Osmanlı heyetine verdiği suretinden oluşmaktadır. Amiral Calthorpe, bu yöntemle mütarekenin bilhassa 1., 4., 7., 19. ve 24. hükümlerine dair Türk tarafının endişelerini gidermiş ve anlaşmanın bir an önce imzalanmasını sağlanmıştı.

Gerek Rauf Bey Başkanlığı'ndaki mütareke heyeti gerekse hükümet, ateşkes hükümlerinden memnun olsalar da[22] Amiral

[22] Gerçekten de Rauf Bey mütareke dönüşünde İstanbul'da gazetecilere verdiği bir demeçte: "*Mütarekeyi imza ederken bugünkü gibi sevinçli döneceğimi tahmin etmiyordum. Görüşmeler sırasında İngilizler çok açık kalpli ve samimi hareket ettiler. Bu mütareke ile devletimizin istiklâli ve saltanatımızın hukuku tümüyle kurtarılmıştır. Bu mütareke yenen ile yenilen arasında yapılmış bir mütareke değil, savaş halinden*

Calthorpe'un İtilâf Devletleri adına Osmanlı heyetine verdiği mütareke anlaşması projesiyle[23] üç gün süren konuşmalardan sonra ortaya çıkan metin karşılaştırılınca, Osmanlı Devleti lehine uygulamada pek de bir şey ifade etmeyecek birkaç küçük değişiklik dışında şartlarda herhangi bir hafifletme söz konusu olmadığı görülmektedir.

Öncelikle İngiltere, mütareke öncesi gerekli şartların son halini Fransa ve İtalya ile beraber hazırlamasına rağmen görüşmeler sürecinde kendi planları doğrultusunda hareket ettiği, bu bakımdan mütareke şartlarının bir İngiliz dayatması olduğu, çok yönlü siyasî hedefler taşıdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca mütareke hükümlerinin üçte birinin denizlerle ilgili olması İngiltere'nin dönemin en önemli askerî, ticarî, ulaşım hattını oluşturan denizlere ve donanmaya verdiği önemi göstermesi açısından dikkati çekmektedir. Zira mütarekenin 1., 2., 3., 6., 8., 9., 13., 14., 18. maddeleri doğrudan veya dolaylı olarak deniz yollarının kullanımını, donanmanın, limanların ve ticaret gemilerinin enterne edilmesini ve İtilaf devletlerine lojistik desteğini içermekteydi.

İngiltere'nin önem verdiği en önemli husus şüphesiz Boğazları silahlardan arındırıp işgal etmek ve serbestçe Akdeniz'den Karadeniz'e geçmekti.[24] Böylece büyük devletlerin başlıca hedefi ve son yılların en önemli rekabet merkezi olan İstanbul kontrol altına alınacak, daha sonraki politikalar için büyük bir avantaj elde edilecekti. Ayrıca İstanbul'un kontrolü Türklerde kesin bir

---

çıkmak isteyen iki denk kuvvetin aralarındaki düşmanlığı durdurmaları gibi bir şeydir." derken, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, daha sonra 2 Kasım 1918'de ordulara, vilayetlere ve bağımsız livalara gönderdiği telgraf genelgesinde, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı mütarekenin diğer müttefiklerin imzaladığı antlaşmalardan daha hafif olduğunu bildirmekteydi. *Yenigün*, 2 Teşrin-i Sani 1334/ 2 Kasım 1918; *Takvim-i Vekayi*, 3 Teşrin-i Sani 1334/ 3 Kasım 1918.

[23] İngiliz Savaş ve Donanma Bakanlığı tarafından hazırlanan mütareke taslağı daha sonra (5-9 Ekim 1918) Paris'te Müttefiklerarası komisyonda görüşülerek son şekli verilmişti. Toplam 24 madde olarak belirlenen mütarekeye Türk ordusunun terhisi, stratejik noktaları işgali ve "Ermeni Vilayetlerinde" karışıklık çıkması durumunda İtilaf güçlerinin müdahalede bulunabileceği gibi önemli maddeler Paris'te eklenmişti. Gwynne Dyer, "The Turkish Armistice of 1918: A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros," Middle Eastern Studies, Vol. 8 No. 3, (October 1972), s. 317-118; Tolga Başak, *Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim 1918- 30 Kasım 1918),* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 109-114.

[24] İngiliz Hükümeti ilgili hususu daha önce planlamıştı. 1 Ekim'de toplanan İngiliz Savaş Kabinesi, Osmanlı Devleti de Bulgaristan'ı izleyerek mütareke istemesi halinde İngiliz donanmasının bir an önce Karadeniz'e girmesini sağlayacak tedbirler alınmasına karar vermişti. Başak, *Mondros Mütarekesi*, s. 84.

yenilmişlik duygusu, büyük bir ümitsizlik oluşacağı gibi Türklere bel bağlayan İslam dünyasının geri kalan coğrafyasında da kesin bir teslimiyet hissi yaratacak, muhtemel bağımsızlık hareketleri daha doğmadan sona erecekti.

Aynı şekilde bir süreden beri söylemleri ile Batılı devletlerin kurduğu sömürge sistemini tehdit eden, Dünya Savaşı'nın gidişatını derinden etkileyen, yapılan gizli planları ve hesapları alt üst eden Bolşevikler Karadeniz ve Kafkaslar üzerinden sıkıştırılacaktı.

Yalnızca basit bir silahsızlandırma hükümleri gibi görünen mütarekenin ilk üç maddesi yukarıda belirtilen her iki amacı birlikte sağlıyordu.[25] Nitekim İstanbul Hükümetleri üzerinde kurulan baskılar, hukuksuz yargılamalar, Karadeniz üzerinden Bolşeviklere karşı başlatılan askeri operasyonlar bu şartların sağladığı imkânlarla mümkün olmuştu.

Mütarekenin bazı hükümleri ise 3 Kasım 1918 günü Mustafa Kemal Paşa'nın Sadrazam ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği telgrafta da dikkati çektiği gibi yoruma açık, bir hükümle diğer hükmü etkisiz kılan, bir maddeyle diğer maddeye avantaj sağlayan görünürde eşit ancak uygulamada baş döndürücü özellikler içermekteydi. Örneğin Toros Tünellerinde işgal, yalnızca bu tünellerle mi sınırlı? İşgalin içeriğinde o bölgedeki demiryollarının işletilmesi var mı? Amanos Tünelleri de işgal kapsamında mı? "Kilikya" ifadesiyle nereler kastediliyor? Hiçbiri tam olarak belirtilmemektedir. [26]

Mütareke hükümlerinin İngilizce ve Türkçe metinleri arasındaki farklılık belirsizliğin bir diğer boyutunu oluşturmaktaydı. Mütarekenin 5. Maddesindeki İngilizce metinde "Türk ordusunun derhal terhis edilmesi yer alırken, Türkçe metninde "lüzumlu askerden fazlası terhis olunur" denilmekteydi. Yine mütarekenin 16. Maddesindeki Türkçe metinde "Irak" ve "Muhafız Kıtaat" denilirken, İngilizce metninde "Mezopotamya" ve "Garnizon", terimi kullanılmaktaydı. 24. Maddede, Türkçe metinde "Vilayat-ı Sitte" yani altı vilayet (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas)

---

[25] Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütarekesi Anlaşması", s. 577.

[26] *HTVD*, Yıl: 8, (Mart 1959), Sayı: 27, Ves. No: 714; *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV,* (Haz.: Nimet Arsan), Ankara, 1991, s. 14; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 19; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası,* İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s.151; Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi* (Maraş), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 6.

tabiri kullanılırken, İngilizce metinde "Six Armenian Vilayets" şeklinde geçmekteydi.[27]

Bu durumda ordunun ne kadarının terhis edileceği, hangi birliğin garnizon sayılıp sayılmayacağı, tıpkı "Kilikya" ibaresinde olduğu gibi "Mezopotamya" ve "Ermeni Vilayetleri" için nerelerin düşünüldüğü, yine 24. Maddede geçen "karışıklık çıkarsa" varsayımı ile hangi durumun kastedildiği açık bir şekilde tanımlanmamıştı. Nitekim İngilizlerin Musul'u işgali sonrası bölgede başlattıkları askerî-siyasî faaliyetler bu belirsizliklerin nedenini ortaya çıkarmıştı. Zira İngilizlere göre Irak/Mezopotamya'nın kuzey sınırı Osmaniye-Siverek-Silvan-Siirt hattından geçmekteydi ve buna göre Diyarbakır Vilayeti ile Urfa ve Siirt Sancaklarının boşaltılması, askeri malzemelerin teslimi istenmekteydi.[28] İngilizler işgal faaliyetlerine yeni bir gerekçe oluşturması açısından ise bölgeye subaylar göndererek sevke tabi tutulan Ermenileri ve Kürt aşiretlerini harekete geçirecek eylemlerde bulunmaya ve karışıklık çıkarmaya başladı.[29]

Aynı şekilde sınırların güvenliği ve iç düzenin korunması için gerekli askerden fazlasının derhal terhisini öngören 5. Madde ile bu maddeye istinaden 20. Maddede geçen terhis edilecek kuvvetlerin teçhizatı hakkında kesin bir miktar belli değildi.[30]

Şüphesiz İngilizler böylesi bir diplomasi üslubuyla mütarekenin Osmanlı Hükümeti nezdinde olumlu değerlendirilmesi ve daha çabuk imzalanması amacından başka ateşkesin uygulanma sürecinde Türk askerî ve mülkî makamlarının sakin, kararsız hatta itaatkâr kalmalarını amaçlamışlardı. Özellikle ordu ile ilgili gerçek fikirlerini ortaya koymaktan çekinmişler, en azından belli bir süre devletin bu en önemli teşkilatının tepkisiz kalmasını is-

---

[27] Murat Bardakçı, *Yıkılış ve Kuruluş, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Belgeleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 104-107

[28] *Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Araştırmaları ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu*, K.1, G.12S, 8.125-1.

[29] *ATASE*, *İSH*, K,2l, G.43, B.43-l, 2; *ATASE, İSH*, K.I, G.23, B.23-1. Nitekim 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, Irak İngiliz İşgal Ordusu Başkomutanlığının emriyle Doğu vilayetlerine gönderilen Yarbay Kiling'in Kürt aşiret liderleriyle gizlice görüşmeler yaptığı ve onlardan Osmanlı Hükümeti'nin ahaliye ve Ermenilere zulüm yaptığını, kendilerinin ve memleketlerinin bir an önce kurtarılması içeren bir mazbata aldığını tespit etmişti. *ATASE, İSH,* K.8, G.78, B.78-L.

[30] Nitekim ilgili hükümler daha sonra oldukça geniş yorumlanmış, Türkiye'yi terk eden Rus silah, teçhizat, erzak ve sıhhi malzeme de dâhil edilmiştir. *ATASE, İSH*, K.235, G.181, B.181-1; K.122, G.29, B.29-18.

temişlerdir.[31] Örneğin Osmanlı ordusunun silahsızlandırılması ile ilgili hükümler olan 5.,16. ve 20. maddelerde Osmanlı hükümetinin görüşlerinin dikkate alınacağı düşüncesi yaratmışlar, diğer bir ifadeyle Osmanlı ordusunun devletin sınırlarını ve iç düzenini sağlayamayacak bir duruma sokulduğu izlenimini vermekten kaçınmışlardır.

Müttefikler Osmanlı ordusunu terhis ettirerek ve silahsızlandırarak daha rahat hareket etmeyi düşünmüşlerdi ve bu durum işgal görmemiş Osmanlı topraklarının geri kalan kısımları için de yapılan bir hazırlık olduğu gibi aynı zamanda İtilaf mandaterliğinde Doğu Anadolu'da "Ermenistan Devleti" yaratmanın da bir ön adımıydı.[32] Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 5 Kasım 1918 günü Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne çektiği aşağıdaki telgrafla bu tehlikeye dikkat çekmiştir:

"*Pek ciddi ve içtenlikle arz ederim ki, mütareke şartları arasında yanlış anlamaları giderecek önlemler almadan orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boğun eğecek olursak, İngiliz ihtiraslarının önüne geçmeye imkân kalmayacaktır*."[33]

Mustafa Kemal Paşa, aynı yönde uyarıyı üç gün sonra 8 Kasım 1918 günü gönderdiği telgrafta bir kez daha ve daha açık bir şekilde ifade etmiştir.[34]

Mütareke görüşmeleri sürecinde 16. Maddeden Kilikya'nın Türk birlikleri tarafından boşaltılması hükmü çıkarılmıştı. Ancak bu maddeye eklenen "*Kilikya'daki kuvvetlerden intizamı korumak*

---

[31] Nitekim mütarekenin imzalanmasından sonraki ilk iki aydaki gelişmeler tam da İngilizlerin planlandığı gibi gerçekleşti. Bu süreçte bir tarafta her şeyi kitabına uydurup yumuşaklıktan sertliğe geçişte bir köprü oluşturmaya çalışan ve bunu yaparken de Osmanlı Devleti'nin onurunu incitmemeye özen gösteren bir İngiltere, diğer tarafta ise haksız uygulama, işgal ve istekler karşısında son derece yüzeysel ve yumuşak bir üslupla politik nezakete riayet etmeye çalışan bir Osmanlı Hükümeti vardı. Başak, *Mondros Mütarekesi*, s. XIX.

[32] Çağlayan, *British Policy Towards Transcaucasia*, s. 135.

[33] *T.İ.H I,* s. 52; Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 182.

[34] Mustafa Kemal Paşa'nın Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği ilgili telgrafta yakın zamanda olacakları neredeyse tam olarak kestirmekte ve şu uyarılarda bulunmaktadır: "*...Her ne sebeple olursa olsun İngilizlerle yapılan mütareke Osmanlı Devleti'nin korunmasını ve huzurunu sağlayacak nitelikte değildir. Açık olmayan maddelerin saptanması gerekir. Yoksa bugün Payas –Kilis çizgisine dek olan yeri isteyen İngilizlerin yarın Kilikya (Adana-Mersin) bölgesini, daha sonra Konya – İzmir doğrultusunun işgal önerisi birbirini izleyecek ve sonuç olarak ordumuzu kendilerinin yönetmesi ve dahası Osmanlı kabinesinin Britanya hükümetince belirlenmesi ile karşılaşmak da uzak olmayacaktır*." Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I,* s. 27.

için gerekli miktardan fazlası 5. maddedeki şartlara göre kararlaştırılacak şekilde geri çekilecektir" cümlesi eklenmiştir ki bu kayıt kötüye kullanılabilirdi. Ayrıca 16. maddede sözü geçen Suriye ve Irak'ın kuzey sınırları çizilmediği gibi, garnizon terimi de tartışmalara yol açabilirdi. Yine bu bölgenin intizamı için gerekli olan Türk askerinin sayısı da İtilâf Devletleri'nin takdirine bırakılmıştı.

Aynı şekilde Osmanlı heyetinin talebi üzerine Toros Tünellerinin işgaline karşılık 24. maddenin b bendindeki Sis, Haçin, Zeytun ve Antep'in işgali kaydı da çıkarılmıştı. Ancak bu hareketle de adı geçen yerlerin işgali önlenemezdi. Çünkü Müttefiklere her yeri işgal imkânı veren 7. madde vardı.

Yine bu cümleden olarak Mütareke'nin 9. maddesinden "*İstanbul'un, İtilâf Devletleri deniz kuvvetleri tarafından deniz üssü olarak kullanılması*" kaydı çıkarılmıştı. Ancak bu durum İstanbul'un işgal edilmesini engellemekten uzaktı. Zira bu madde ile bütün limanlardan yararlanma hakkı tanınmış olduğundan İtilâf harp gemilerinin bu hükme dayanarak İstanbul'a gelmeleri ve deniz üssü olarak kullanmaları mümkündü. Nitekim bu madde İstanbul için de uygulanmış ve İtilâf Devletleri hem bu madde hem de 7. Maddeyi gerekçe göstererek İstanbul'a çıkarma yapmıştır.[35]

Mütarekenin kimi maddeleri ise tamamen keyfi uygulanmış veya yüksek komiserler tarafından verilen yeni notalarla ek uygulamalar getirilmiştir. 7. Madde Musul'dan İskenderun'a, İstanbul'dan Kars'a bu keyfi uygulamanın en önemli işgal ayağını oluştururken, mütarekenin 6. ve 8. maddeleri ise yeniden ve oldukça kapsamlı yorumlanmış ve uygulanmıştı. İngiliz Yüksek Komiserinin 8 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Bahriye Nezareti'ne gönderdikleri yazıyla, 8. Maddesi ise 10 Ocak 1919'da verdiği notayla keyfi yorumlanmıştır. İngilizler bu muhtıralarla Osmanlı Devleti'nin gerek askerî, gerekse ticaret gemilerini seyr-ü sefer edemez hale getirirken Osmanlı donanmasına ait bazı gemileri ise Karadeniz'de kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır.[36]

---

[35] Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütarekesi Anlaşması", s. 577; *T.İ.H I*, s. 43.

[36] Nitekim 1919 yılının Şubat ayında Amiral Calthorpe, Karadeniz'de ticaret gemilerinin güvenliğini sağlama ve kaçakçılığa engel olması için Türk gemilerinden Aydın Reis'i Trabzon'a, Preveze adlı gemiyi de Sinop'a görevlendirdi. Bu gemiler adı geçen limanları üs olarak kullanıp, Karadeniz'de güvenliği sağlayacaklardı. *Türk İstiklal Harbi V, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı,* Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara, 1964, s. 11.

Her iki notada da Türk denizlerinde seyr-ü sefain sıkı kontrole tabi tutulacağı belirtilirken Rumlara ait gemilerin herhangi bir denetime ve sınırlamaya tabi tutulmaksızın ticaret yapmaları, yolcu taşımaları[37] yukarıda belirtilen notaların yalnızca Türk gemileri için geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Yine 8. madde içerisinde yer alan "*Türk işgali altında bulunan bütün liman ve demiryollarının İtilaf Devletleriyle savaş halinde olanlara kapalı olması*" hükmünü öyle görünüyor ki, İngilizler öncelikle Bolşeviklere karşı koydurmuştu. Zira İngiltere ve Fransa öncülüğündeki İtilaf güçleri 1917 yılının sonlarından beri Uzak Doğu'dan Doğu Avrupa'ya ve Karadeniz'e kadar geniş bir coğrafyada Bolşeviklere karşı çok yönlü bir çatışma içerisine girmişlerdi.[38]

Esirleri ilgilendiren 4.[39] ve 22.[40] maddeler ise savaş hukuku ve insani anlamda dahi tartışmaya mahal vermeyecek kadar eşitsizdi. İtilâf harp esirleri İstanbul'a getirilecek ve kayıtsız şartsız İtilâf kuvvetlerine teslim olunacakken, Türk harp esirleri İtilâf kuvvetleri nezdinde muhafaza edilecekti.[41]

4. Maddede geçen "*Ermeni esirler ve tutukluların İstanbul'a getirilerek kayıtsız şartsız İtilâf kuvvetlerine teslim edilmesi*"

---

[37] Hatta İngilizlerin bizzat kendileri bu tür faaliyetlere destek sağlıyordu. Nitekim 13 Aralık 1919'da Trabzon önlerinden geçen bir İngiliz torpidosunun Sürmene yakınlarına kimliği belirsiz 15 kişi çıkardığı tespit edilmişti. Rahmi Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 200.

[38] Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı* (Çev: Adnan Cemgil), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 451-453; Edward Hallett Carr, *Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi I (1917-1923),* (Çev.: Orhan Suda), Metis Yayınları, İstanbul, 1989, s. 332.

[39] İtilâf harp esirleri ile Ermeni esirleri ve mevkuf Ermeniler, İstanbul'a getirilecek ve kayıtsız şartsız İtilâf kuvvetlerine teslim olunacaktır.

[40] Türk harp esirleri İtilâf kuvvetleri nezdinde muhafaza edilecektir.

[41] Esirlerin iadesini içeren 22. Madde, 28 Ekim günü yapılan üçüncü oturumda ele alındı. Amiral Calthorpe hükümetinin hazırladığı taslakta "*Osmanlı üserası İtilaf kuvvetleri nezdinde muhafaza edilecektir*" şeklinde ifade edilen ve iadeye ilişkin herhangi bir ipucu vermeyen maddeyi okudu. Rauf Bey söz alarak Türk esirlerinin de İtilaf esirleri gibi iadelerini önerdi. Öneri kabul edilmeyince 40 yaşını geçmiş olanların iadesini teklif etti. Bu da kabul edilmedi. Bunun üzerine Rauf Bey, esirlerin karşılıklı iadesini içeren Bern Antlaşması'nı ileri sürerek; "*Bu antlaşmayı imzalayanlar arasında İngilizler de vardır. Mütareke ile bu antlaşma hükümden düşmez*" diyerek iade konusunda ısrar etti. Sonuçta maddeye "*Sivil harp esirleriyle asker yaşı dışında olanların serbest bırakılmaları dikkat nazarına alınacaktır"* cümlesi eklenerek kabul edildi. Bu açıdan bakıldığında Mütarekenin 22 maddesi tek yanlı bir hüküm görüntüsü vermekteydi. Orbay, *Cehennem Değirmeni I*, s.122; Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin*, s. 47.

hükmü ayrıca İtilaf Devletleri'nin Osmanlı hukuk sistemine açık müdahalesi ve hemen bütün Türkiye'yi asayişsizliğe sürüklemenin bir aracı olmuştur. Nitekim İngiliz Yüksek Komiserliği 7 Mart 1919 tarihinde Hariciye Nezareti'ne verdiği bir nota ile gerek İstanbul'da gerekse taşrada tutuklu bulunan Rum ve Ermenilerin derhal tahliye edilmeleri istenmiştir ki bu tutukluların bir kısmı adi suçlardan dolayı mevkuf bulunuyordu.[42]

Mütarekenin 15. Maddesi ise Osmanlı Devleti dışında (o sırada her ne kadar Türk askerinin kontrolünde olsa da) bağımsız bir devlet olan Azerbaycan'ı da tehdit etmekteydi.[43] Şüphesiz ki bu madde uluslararası ilişkiler ve diplomasi açısından Türk hükümetini töhmet altında bırakmıştı. Nitekim resmi görüşmelerden bulunmak üzere Eylül 1918 sonundan beri İstanbul'da bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti yetkili temsilcisi Ali Merdan Topçubaşı, mütareke metninin açıklanmasından sonra önce Rauf Bey'le görüşerek Bakü ve Azerbaycan demiryolları hakkında ateşkes antlaşmasına hükümler eklenmesine tepki göstermiş, daha sonra da Osmanlı Hariciye Nezareti'ne protesto notası vermiştir. Topçubaşı notasında; Osmanlı Hükûmetinin Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanımasına rağmen Bakü ile ilgili maddenin, Mondros Mütarekesi metnine dâhil edilmesinin uluslararası hukuka ve teamüllere aykırı olduğunu, bunun Azerbaycan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesinin kolaylaştıracağını belirtiyordu. Aynı şekilde Osmanlı hükümetinin herhangi bir mülkiyet hakkına sahip olmadığı Azerbaycan Cumhuriyeti demiryollarını yabancı bir devlete devredemeyeceği de ifade ediliyordu.[44]

Mütarekenin en dikkati çeken yönlerinden biri de İttihat ve Terakki liderleri için herhangi bir cezaî yaptırım maddesinin bulunmamasıdır.[45] Esasında bu husus İtilaf Devletleri'nin gerçek

---

[42] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Asayiş Kalemi* 35/41; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti*, 50-2/20.

[43] İlgili maddeye göre "*Bütün demiryollarına İtilâf Devletleri kontrol subayları memur edilecektir. Bu meyanda bugün Osmanlı Hükümeti'nin kontrolünde bulunan Maveray-ı Kafkas demiryolları aksamı dâhildir. Ahalinin ihtiyacının tatmini nazar-ı dikkate alınacaktır. Bu maddeye Batum'un işgali dâhildir. Osmanlı Devleti Bakü'nün işgaline itiraz etmeyecektir.*" Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, s. 71-72.

[44] Rehman Ağayev, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye – Azerbaycan İlişkileri*, IQ Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 87-88.

[45] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s. 2.

gündemlerinin kişiler ve hükümet değil Türkiye'yi paylaşma olduğunu ortaya koymaktaydı.

Yine Müttefikler mütarekeye zaman kaydı koymamak suretiyle Osmanlı Devleti'nin en ağır şartları kabul edinceye kadar mütarekeyi uzatmak salahiyetini ellerinde tutmuş oluyorlardı.

Mütarekenin imzalandığı gün iki taraf kuvvetleri arasında belli bir hattın belirtilmemiş olması da İtilaf Devletleri'nin olayların gelişimine göre yeni kararlar alacağını ve yeni uygulamalarda bulunacağını göstermekteydi.[46]

Ayrıca Mütareke hükümlerinin uygulanmasını ve denetimini amaçlayan kontrol deyimini gerçek anlamı dışında adeta, hüküm, kumanda ve tasarruf anlamında yorumlayan İngilizler, Türk makamlarına bir hayli zorluklar çıkarmıştı. Sözgelimi telsiz, telgraf istasyonlarının kontrolü, Türk yetkililerce yalnızca haberleşmenin kontrolü olarak düşünülürken, İngilizler bunlara büsbütün el koyma olarak değerlendirmişlerdi.[47]

Yukarıdaki maddeler tek tek incelendiğinde görülecektir ki, Mondros Mütarekesi, cephelerde savaşı sona erdiren, özellikle kaybeden tarafın askerî durumuna geçici kısıtlama getiren ateşkes ile nihai barış şartlarının bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş anlaşma izlenimi vermektedir.[48] Böylece Osmanlı Devleti, bir taraftan ateşkes şartları ile hemen her yönden kıpırdayamaz hale getirilmekte, diğer taraftan düşünülen barış şartlarını önceden uygulama imkânı yaratılmaktaydı.[49] Bu haliyle Mondros Mütarekesi, savaşa son veren bir sözleşmeden ziyade yalnızca Osmanlı Devleti'ni bağlayan, İtilaf kuvvetlerinin hiç mütareke imzalamamış gibi savaşa devam etmelerini ve Türkiye'nin işgal altında olmayan diğer bölgelerinin de işgal edilmesini sağlayacak olan "uluslararası resmî bir belge" özelliğini taşımaktaydı. Artık Osmanlı Devleti barış şartlarını beğenmese de ya da İngiltere ve müttefikleri mütarekeyi bozsalar da yeniden savaşma veya direnme ihtimalinin ortadan kaldırılması hedeflenmişti.[50] Mütare-

---

[46] Tevfik Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütarekesi'nde Elviye-i Selase ile İlgili Yeni Vesikalar", *Bell*, XXI/81-84, (Ekim 1967), s. 568.

[47] İzzet Paşa, *Feryadım II*, s. 29.

[48] Şüphesiz Mondros Mütarekesi hükümlerinin böyle bir mahiyet arz etmesinde İngiltere'nin Türkiye ile barış mı yoksa mütareke mi yapılması konusunda daha mütareke görüşmeleri başlamadan başlayan tartışmalar önemli rol oynamıştı. Başak, *Mondros Mütarekesi*, s. 82-91.

[49] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi III/IV*, s. 753.

[50] Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I,* s. 59.

keden hemen sonra İtilaf güçlerinin Türk askerî birliklerince herhangi bir direnişle karşılaşmadan önemli şehir veya noktaları işgal etmesi bu hedefi açıkça ortaya koymaktadır.

Bir teslim belgesi niteliğinde olan mütarekenin müeyyidesi de yoktu, ya da müttefiklerin namuslarıydı. Şüphesiz böyle bir varsayımın uluslararası bir güvence olamayacağı da açıktır.[51] Nitekim mütareke uygulamaları hiç de Osmanlı Hükümeti'nin ümit ettiği gibi olmayacak, üç kıtaya yayılmış olan Osmanlı ordusunun, silah ve cephanesi teslim alınarak ülke asayişsizliğe sürüklenecekti. Bundan sonra İngiltere ve müttefikleri için geçerli olan mütareke değil, daha önce aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalar, küçük devlet veya topluluklara verilen vaatler olacaktır.

Ahmet İzzet Paşa'nın Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmayı kabul edip mütareke imzalamaktan başka çıkar yol olmadığı kabul edilse dahi "Mondros Mütarekesi", imzalanan uluslararası antlaşmalarda her bir noktanın, heyet üyelerinin hal, hareket ve yaklaşımının dahi ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir ve tıpkı kendisi gibi tarihi belge özelliği taşımaktadır. Bu cümleden olarak Amiral Calthorpe'un görüşmeler sürecindeki sakinliği, samimi ve nazik konuşma dili, son derece rahat ve dostça hareket etmesi, hatta bir takım içten garantiler vermesi Türk heyetinde, İngiltere'nin Türkiye'ye hiçbir zarar vermeyeceği izlenimi uyandırmış ve ilk dört madde dışındaki hükümler üzerinde dahi pek fazla direnme göstermemişlerdir. Türk murahhas heyetinin görüşme sürecinde izlediği bu tutum diplomaside ve anlaşmalarda olumsuz örnek olarak yer alacak niteliktedir.

Kaynakça

Ağayev, Rehman, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye – Azerbaycan İlişkileri*, IQ Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul, 2008.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım II* (Haz.: S. İzzet Furgaç - Yüksel Kanar), Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

Akbıyık, Yaşar, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi* (Maraş), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

[51] Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I,* s. 59-60.

Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası,* İnsel, İstanbul, 1970.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, (Haz.: Nimet Arsan), Atatürk araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

Ayışığı, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Bardakçı, Murat, *Yıkılış ve Kuruluş, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Belgeleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Başak, Tolga, *Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim 1918- 30 Kasım 1918),* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Asayiş Kalemi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

Bayar, Celâl, *Bende Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş I*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi III, Kısım IV, Savaşın Sonu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara, 1973.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, "Mondros Mütarekesi Antlaşması", *XI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, Ankara, 1967, s. 572-581.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, "Mondros Mütarekesi'nde Elviye-i Selase ile İlgili Yeni Vesikalar", *Bell*, XXI/81-84, (Ekim 1967), s. 567-580.

Carr, Edward Hallett, *Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi I (1917-1923),* (Çev.: Orhan Suda), Metis Yayınları, İstanbul, 1989.

Çağlayan, Tuncer, *British Policy Towards Transcaucasia (1917-1921),* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Edinburg, 1997.

Çavdar, Tevfik, *Talat Paşa, Bir Örgüt ustasının Yaşam Öyküsü,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Doğanay, Rahmi, *Milli Mücadele'de Karadeniz*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 200.

Dyer, Gwynne, "The Turkish Armistice of 1918: A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros," *Middle Eastern Studies*, Vol. 8 No. 3, (October 1972), s. 313-148

Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış* (Çev.: Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Araştırmaları ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Göztepe, Tarık Mümtaz, *Vahidettin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1969.

Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Helmreich, Paul C., *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.

HTVD, Yıl: 8, (Mart 1959), Sayı: 27, Ves. No: 714.

İkdam, 15 Teşrin-i Evvel 1334/15 Ekim 1918.

İkdam, 31 Teşrin-i Evvel 1334/31 Ekim 1918.

Jaeschke, Gotthard, "Mondros'a Giden Yol", *Bell,* XXVIII/109-112, (1964), s. 142.

Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimiz I,* Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi, 5 (19 Teşrin-i evvel 1334)

Okyar, Ali Fethi, *Üç Devirde Bir Adam,* (Haz.: Cemal Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

Onar, Mustafa, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 198.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni, I,* Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Özkan, Hülya, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz I (Haz.: Feridun Kandemir), İstanbul, 1964, s. 83.

Renouvin, Pierre, *Birinci Dünya Savaşı* (Çev: Adnan Cemgil), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982.

Sonyel, Salâhi R., *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Takvim-i Vakayi, 15 Teşrin-i Evvel 1918;
Takvim-i Vekayi, 3 Teşrin-i Sani 1334/ 3 Kasım 1918.
Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
Townshend, Charles V.F., *Mezopotamya Seferim, Kurna, Kûtülamara ve Selmanıpâk Muharebeleri* (Çev.: Gürol Koca), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012
Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
Türk İstiklal Harbi V, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara, 1964.
Türkgeldi, Ali Fuat, G*örüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
Türkgeldi, Ali, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.
Vakit, 15 Teşrin-i evvel 1918/15 Ekim 1918.
Yenigün, 2 Teşrin-i Sani 1334/ 2 Kasım 1918.

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN TÜRK BASININA YANSIMALARI (EKİM – KASIM 1918)

Selami KILIÇ*
Hüseyin KALEMLİ**

Giriş

Temmuz- Ağustos 1914'te İtilaf ve İttifak Devletleri arasında başlayan ve daha sonra diğer devletlerin katılımı ile devam eden Birinci Dünya Savaşı, 1918'e gelindiğinde İttifak Devletlerinin aleyhine dönmüştü.[1] Savaşın ilk üç yılında İttifak Devletleri, Rusya, Sırbistan ve Romanya'yı yenmişler, geniş toprak parçaları ele geçirmişlerdi. İttifak Devletlerinin savaşta iyi oldukları dönemde, 1916 sonlarında Almanya müttefikleri adına İtilaf Devletlerine barış görüşmeleri teklifinde bulundu. 12 Aralık 1916'da yaptığı teklifi İtilaf Devletleri reddettiler. İtilaf Devletleri denizlere hâkim olup başlıca hammadde kaynaklarını ellerinde bulundurduklarından onlar için toprak kaybının bir kıymeti yoktu. 1917'de Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesi de dengeyi İtilaf Devletleri lehine değiştirdi. Sonrasında da İttifak Devletlerinde savaş yorgunluğu gözle görülür derecede gizlenemeyecek hal aldı. Bu yorgunluk özellikle Avusturya-Macaristan'da göze çarpıyordu. Artık Avusturya-Macaristan'ın Almanya ile olan bağları zayıflamış ve İmparator Karl ayrı bir barış için Fransa ile 1917 Mart ve Nisan'ında gizli temaslarda bulunmuştu. Savaşın uzamasından bıkan Bulgaristan da biran önce İtilaf Devletleri ile anlaşmak ve mümkün olduğu kadar erken bir antlaşmadan fayda sağlamak kaygısına düşmüştü. Osmanlı Devleti'nin de durumu iyi değildi. Askeri açıdan karşılaşılan güçlükler bir tarafa devletin mali ve ekonomik

---

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
** Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

[1] İtilaf ve İttifak Devletleri arasında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı, savaşa daha sonra diğer devletlerin dahil olmaları, olayların seyri ve 1918'e gelinceye kadar ki süreç hakkında bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* C. III / Kısım: I, C. III / Kısım: II, C. III / Kısım: III, C. III / Kısım IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991; Basil Liddell Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi,* Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

yapısı sarsılmış, üretim çok azalmıştı. Buna ilaveten ulaştırma işlerinin yetersizliği de halk ve ordunun beslenme işlerini zorlaştırmıştı.[2]

1918'de İttifak Devletlerinin durumu daha da kötüleşti. Durumlarının kötüleştiği dönemde İtilaf Devletleri yetkililerinin yaptıkları açıklamalar onları barış yolunda umutlandırdı. Bu konuda İngiltere Başbakanı Lloyd George'un 5 Ocak 1918'deki söylevi, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918'de senato önünde okuduğu on dört maddelik beyanı önemli açıklamalar olarak kabul edildiler. Lloyd George'un söylevi ve Wilson'un beyanı özetle kişi egemenliğine dayanan idarelerin kaldırılması, her yerde demokratik anayasaların kabul edilmesi, milletlerin kendi kaderlerine serbestçe hâkim olabilmeleri, milletler arasındaki anlaşmazlıkları barış yoluyla çözebilecek bir uluslararası cemiyetin kurulması ve silahların susturulması şeklinde bütün savaştaki devletlerin özledikleri insani prensipleri içeriyordu.[3] Wilson'un 11 Şubat 1918 tarihli nutkundaki dört ve 27 Eylül 1918 tarihli konuşmasındaki beş maddelik esaslar da bu yönde önemli açıklamalar olarak kabul gördüler.[4] Böylece İttifak Devletlerinde de aynı şekilde bir söylem gelişti.[5] Sonunda İttifak Devletleri askerî durumlarına bağlı olarak 1918 Eylül ve Ekim aylarında mütareke isteyerek savaştan çekilmeye karar verdiler. İlk önce Bulgaristan Selanik Mütarekesi'ni imzaladı. Ardından Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ni, Avusturya Villa Giusti Mütarekesi'ni, Macaristan Belgrad Mütarekesi'ni, Almanya Rethondes Mü-

---

[2] *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* Gnkur. Basımevi, Ankara 1962, s. 11-12.

[3] *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 21.

[4] Âli Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayımları: 7, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO, Ankara 1948, s. 14-15.

[5] 1918 yılı Eylül ayı sonlarına kadar İtilaf ve İttifak Devletleri temsilcilerinin barışa dair çeşitli açıklamaları, meseleye yaklaşımları, farklı söylemler, tarafsız devletlerin bu konudaki tutumları hakkında haberler ya da başyazılar için bkz. Ömer Alkaç, *Türk Basınında Mondros Mütarekesi Öncesi Barış Beklentisi,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2015, s. 14-81. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni mütarekeye götüren süreç ve mütareke eğilimi hakkında bkz. Tolga Başak, *Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918),* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 14-20.

tarekesi'ni imzalayarak savaştan çekildiler. Bunların hepsi çok ağır koşulları olan mütarekelerdi.[6]

1. İttifak Devletlerinin İtilaf Devletlerine Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson Aracılığıyla Mütareke ve Barış Teklifleri

1918'de İtilaf Devletlerine, İttifak Devletleri grubundan ilk mütareke ve barış teklifinde bulunan ülke Avusturya-Macaristan oldu. Avusturya-Macaristan, savaşı sürdürmekte zorlanırken 14 Eylül 1918'de İtilaf Devletlerine bir barış notası gönderdi. Notada genel görüş ve düşüncelerden sonra İngiltere devlet adamlarının ve Wilson'un sözlerinden bahsedilmekte, savaş halindeki devletlerin imzalanacak barış esasları hakkında gizli müzakerelerde bulunmak üzere tarafsız bir ülkeye delegeler göndermeleri teklif edilmekteydi. Avusturya-Macaristan bu teklifine olumlu bir cevap alamadı. Yani Avusturya-Macaristan'ın teşebbüsü sonuçsuz kaldı.[7]

Avusturya-Macaristan'ın ardından Bulgaristan askerî başarısızlıkları üzerine mütareke ve barış istemek zorunda kaldı. 1918 yılına gelindiğinde bütün ülkelerde olduğu gibi Bulgaristan'da da savaşa karşı bıkkınlık başlamıştı. Ülkenin iç durumu genel anlamda çok kötüydü. Ordunun vaziyeti iyi değildi. 1917 yılının Haziran ayında Yunanistan'ın savaşa katılması da Bulgaristan'ın durumuna ayrıca olumsuz etki etmişti. 1918 yazı sonlarına doğru İtilaf Devletlerinin bütün cephelerde taarruza geçmeleri, diğer İttifak Devletleri ile birlikte Bulgaristan'ın da sonunu getirdi. İngiliz Fransız ve Sırp kuvvetleri 14 Eylül 1918'de Vardar bölgesinde Bulgarlara karşı taarruza geçince Bulgaristan çözüldü.[8] 26 Eylül'de mütareke istemeye mecbur oldu. 28 Eylül'de Maliye Nazırı Liyapçef başkanlığındaki Bulgar heyeti Selanik'e gitti. İtilaf Devletlerinin Doğu Orduları Başkomutanı General Franchet D'esperey ile görüşerek mütareke şartlarını tebellüğ ve ertesi gün 29 Eylül'de müzakere ile kabul etti. Selanik Mütarekesi ile Bulgaristan Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildi. Böylece Bulgar cephesinde çatışma 30 Eylül 1918 öğle üzeri sonlandı. Bulgaristan mütareke yoluna gi-

---

[6] Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın imzaladıkları mütarekeler hakkında bilgi için bkz. *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 24-44; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt I: 1914-1990),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1993, s. 141-143.

[7] Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* s. 6-7.

[8] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt I: 1914-1990),* s. 141.

rerken müttefiklerinin onayını almaya hatta bu teşebbüsünü haber vermeye dahi lüzum görmemişti.[9]

Bulgar ordusunun İtilaf Devletleri ordularının taarruzu karşısında çökmesi, İttifak Devletlerini sonuçları çok ağır felaketlere sürükleyecek, hatta bütün savaşın kaybedilmesinde diğer mağlubiyet sebepleri yanında bunun da büyük tesiri olacaktı. Bulgaristan'ın mütareke imzaladığı sırada diğer İttifak Devletlerinin durumu pekiyi değildi. Bu esnada Alman Hükümeti de askerî vaziyetine bağlı olarak barış meselesi üzerinde duruyordu. Aynı durum Avusturya-Macaristan içinde geçerliydi. Hem Bulgar cephesinin çökmesi hem de Alman ordularının Batı Cephesinde ağır yenilgiye uğramaları Avusturya-Macaristan'da düzeltilmesi imkânsız sonuçlar doğurmuştu. Osmanlı Devleti'nin durumu da çok farklı değildi. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesinden sonra ortaya çıkan durum, İtilaf ordularının Osmanlı Devleti'ne karşı Balkanlar üzerinden bir cephe açma ihtimalleri, Suriye ve Filistin Cephelerindeki vaziyet Osmanlı Devleti'ni zora sokuyor mütareke imzalamaya teşvik ediyordu.[10]

Bulgaristan'ın mütareke imzalayıp savaştan çekilmesi Osmanlı Devleti'nin durumunu nazik bir hale sokmuştu. Bu süreçte Bulgaristan'ın barış yolunda ilerlemesi üzerine, "Osmanlı Devleti'nin vaziyeti nasıl bir şekil alacaktır?" sorusu sorulmakta, cevap olarak mesele hakkında henüz kesin bir şey söylenemeyeceği ifade edilmekte, Osmanlı Devleti mevkiini temin etmek için tedbirler almaktan geri kalmayacaktır, denilmekteydi.[11]

Selanik Mütarekesi, Osmanlı Devleti tarafında gündem konusu olarak ele alınarak farklı şekillerde değerlendirilmekteydi. Mütareke hakkındaki haberler halka duyurulmaktaydı. Söz konusu haberlerde mütarekenin imzalanması ve maddeleri ile ilgili bilgi verilmekte, bunlar hakkında bazı yorumlarda bulunulmaktaydı.[12]

---

[9] Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* s. 8-12; *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 23.

[10] *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 23-24; Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* s. 10-12.

[11] "Bulgaristan'da Vaziyet ve Sulh İhtimalleri", *Sabah,* 3 Teşrin-i evvel/Ekim 1334/1918, Numro: 10371, s. 1.

[12] "Mütareke Akdedilmiş", *Sabah,* 2 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10370, s. 1; "Bulgar Mütarekesi Akd ve İmza Edilmiştir", *İkdam,* 3 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7773, s. 2; "Bulgaristan'da Vaziyet ve Sulh İhtimalleri", *Sabah,* 3 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10371, s. 1; "Bulgaristan Hadisatı Mütareke Akdedildi",

Bulgaristan'ın imzaladığı mütareke, Osmanlı Devleti tarafında genel barışa doğru giden yolu açabilecek bir durum olarak da değerlendirildi. Buna göre, henüz ortada tam anlamıyla genel barış belirtileri olmamakla beraber imzalanan mütareke ile İtilaf Devletlerinde bulunan sulh yanlısı kişiler bu konudaki gayretlerini arttırabileceklerdi. İtilaf Devletlerinin Batı Cephesi'nde iyice başarı kazandıkları, Bulgaristan'ın barışa yanaştığı bir sırada sonucu belli olmayan şeylerle uğraşmak yerine genel barış müzakerelerine girişilmesini tavsiye edebileceklerdi.[13]

Bulgaristan'ın mütareke yapması üzerine genel barış konusundaki söylentiler artarak devam etti. Barış hakkında bazı işaretler belirdi. Avusturya-Macaristan'ın da barış teşebbüslerine devam ettiği, müzakereler için Lahey şehrinin seçilmesini istediği, Almanya'nın durumunda da barışa doğru gidiş olduğu,[14] ayrıca tarafsız devletler, Felemenk Kraliçesi ile İsviçre Barış Cemiyetlerinin de bazı teşebbüslerde bulundukları bilgisi ortaya çıktı.[15] Durum böyle olunca muhtemelen artık bu büyük savaşın sonu gelmişti denilebilirdi

Genel barış ihtimallerine dair çıkan söylentiler nihayet gerçekleşti. Bulgar mütarekesinden sonra barışa dair belirtilerin bulunduğuna yönelik haberlerin ortaya çıktığı süreçte Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti anlaşarak 5 Ekim 1918'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a birer nota göndererek mütareke ve barış tekliflerini ilettiler. Notayı önce Almanya 4/5 Ekim gecesi göndermiş ve onu Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti'nin 5 Ekim tarihli notaları takip etmişti. Gön-

---

Sabah, 3 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10371, s. 2; "Mütareke İmza Edildi", *Tanin,* 3 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3522, s. 3; "Sulh Yerine Mütareke", *Vakit,* 4 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 340, s. 1; "Bulgar Mütareke ve Sulhu Bir Emrivakidir", *İkdam,* 3 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7773, s. 1; "Bulgaristan Mütarekesi", *Vakit,* 5 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 341, s. 2.

[13] "Bulgaristan'da Vaziyet ve Sulh İhtimalleri", *Sabah,* 3 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10371, s. 1.

[14] "Sulh-ü Umumiye Doğru", *Sabah,* 4 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10372, s. 1; "Sulh Müzakeratı ve Lahey Şehri", *Vakit,* 1 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 337, s. 1; "Avusturya-Macaristan'ın Sulh Teşebbüslerine Devamı", *İkdam,* 3 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7773, s. 2.

[15] "Sulh-ü Umumi Teşebbüsleri", *Sabah,* 4 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10372, s. 1; "Umumi Sulh Teşebbüsleri", *Tanin,* 4 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3523, s. 1; "Sulh Teşebbüsleri", *Vakit,* 4 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 340, s. 1; Sulhun Pek Uzak Olmadığı Her Taraftan Teyid Ediliyor", *İkdam,* 4 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7774, s. 1.

derilen notalarda barış meselesi ele alınıyor, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'dan, durumdan diğer düşman devletleri haberdar ederek müzakereye başlamak için onları delegeler göndermeye davet etmesi rica ediliyordu. Bu şekilde ortak bir nota verilmemiş ise de birlikte hareket tarzı sergilenmişti. Almanya ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki yazışmalara İsviçre Hükûmeti, Avusturya-Macaristan'a İsveç ve Osmanlı Devleti'ne de İspanya Hükûmetleri aracılık ediyorlardı. İttifak Devletleri barış müzakerelerine girişmek isterken Başkan Wilson'un 8 Ocak 1918, 11 Şubat 1918 ve 27 Eylül 1918 tarihli beyanlarını kabul ediyorlar, bunların görüşmelerde temel esaslar olarak ele alınmasını istiyorlardı. Yaptıkları bu teklifle genel barışa doğru önemli bir adım atmışlardı.[16]

İttifak Devletlerinin teklifleri Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a iletildikten sonra geriye dönüş beklerken acaba İtilaf Devletleri bunlara nasıl cevap verecekler sorusu ortaya çıkıyordu. Bu noktadaki düşüncelere göre, İttifak Devletleri genel barış teklifi ile insanlığa karşı yapabilecekleri fedakârlığı kesin ve belirli bir şekilde yerine getirdiklerini düşündüklerinden İtilaf Devletlerinin bunu reddetmeyeceğini ümit etmekteydiler.[17] Ayrıca Osmanlı Devleti ile müttefikleri savaşın başından beri iki taraf arasında genel barış için sarf ettikleri gayretlerin yeni bir örneğini daha göstermişler, şimdiye kadar eşi görülmemiş açıklıkta ve net biçimdeki teklifleri ile düşman devletleri barış müzakeresine davet etmişlerdi. Bu gün iki tarafın hemfikir bulundukları esaslar üzerine bir müzakere yapılması iyi sonuçlar verebilirdi. Sonuna gelinen büyük savaşın neticeleri bir veya birkaç devletin bazı toprak parçalarını işgal etmesi gibi ehemmiyetsiz ve hissiz şeyler olmaması gerekirdi.[18]

---

[16] *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 24-29; Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* s. 11-12, "Yeni Umumi Sulh Teklifi", *Tanin,* 6 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3525, s. 1-2; "Hükümet-i Osmaniye, Almanya ve Avusturya-Macaristan Wilson'a Bir Nota Vererek Sulh Teklif Ettiler", *Sabah,* 6 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10374, s. 1; "Sulh-ü Umumi Yaklaşıyor", *Sabah,* 6 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10374, s. 1; "Müttefiklerimizle Beraber ve Amerika Vasıtasıyla Düşmana Mütareke ve Sulh Teklifi", *Vakit,* 6 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 342, s. 1; "Devlet-i Osmaniye, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Müştereken Amerika'ya Sulh Teklif Etmeleri; Wilson Tarafından Serdedilen Nazariyatın Kabulü", *İkdam,* 6 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7776, s. 1.

[17] "Yeni Umumi Sulh Teklifi", *Tanin,* 6 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3525, s. 1.

[18] "Yeni Sulh Teklifi", *Tanin,* 6 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3525, s. 1.

Başka düşüncelere göre de Bulgaristan'ın barış müzakeresine girişmesinden biraz sonra üç müttefik devlet Amerika Birleşik Devletleri vasıtasıyla düşman devletlerine ortak ve genel bir barış teklif etmişlerdi. Dünyanın her tarafında insanların bir bölümü 6 Ekim, bir bölümü de 7 Ekim sabahı bu mühim haberi okumuşlardı ve hiç şüphesiz büyük bir hayrete düşmüşlerdi. Barış meselesinde yeni bir girişimin ortaya çıkacağını herkes bekliyordu. Fakat girişimin bu şekilde meydana geleceğini, Almanya'nın şimdiye kadar tartışmaya bile razı olmadığı hususlarda böyle fedakârlıkları göze alacağını kimse ümit ve tahmin etmiyordu.[19]

Yapılan son teklif, bu senenin başından beri Wilson tarafından ileri sürülen esaslara dayanan bir barış yapılmasını içermekteydi. Wilson tarafından ileri sürülen esaslar genel bir bakış açısı ile iki kısma ayrılabilirdi. Bir kısmı, dünyanın bundan sonra savaştan uzak barış içerisinde medeniyet ve ilerleme için çalışması noktasında gerekli olan genel esasları içermekteydi. Diğer kısmı ise savaş durumunda söz konusu başlıca meselelerin aşağı yukarı genel esaslar çerçevesinde çözümü hakkındaki şartları içermekteydi.[20]

Müttefik üç devletin barış teklifleri ile birlikte Osmanlı Devleti'nin teklifi de ayrıca değerlendirilecek olursa görülür ki Osmanlı Devleti müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan ile anlaşarak barış için Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a müracaat etmiş, teklifini İspanya Krallığı aracılığıyla iletmişti. Teklife göre, Osmanlı Devleti barışın sağlanması için savaş halinde bulunduğu devletlerle görüşmek istiyor, müzakerelere başlamak üzere onları delege tayin etmeye davet ediyordu. Bu çerçevede Osmanlı Devleti barış müzakerelerine esas olarak Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918'de kongrede açıkladığı on dört maddelik beyanı ile çizilen programı, sonraki 11 Şubat ve 27 Eylül 1918 tarihli beyanlarını uygun buluyordu. Eğer barış yolu açılırsa taraflar arasında akıtılan kana bir son vermek üzere karada, denizde ve havada genel bir mütareke imza edilebilecekti.[21] Bu konudaki mevcut kanaate göre, Osmanlı Devleti'nin

---

[19] Ahmed Emin, "Sulh Teklifimiz", *Vakit,* 7 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 343, s. 1.

[20] "Cihan Sulhu", *Tanin,* 7 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3526, s. 1.

[21] "Sulh Teklifi Hakkında Nota", *Sabah,* 8 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10376, s. 1; "Mütareke Teklifi Wilson'a Verdiğimiz Nota Metni", *İkdam,* 8 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7778, s. 1.

mütareke ve barış teklifi karşı tarafta olumlu karşılanmış, iyi bir kabul görmüştü.[22] Teklife dair olumlu yorumlar yapılmakta ve iyi haberler alınmaktaydı.[23]

Osmanlı Devleti'nin yapacağı barış hangi esaslar çerçevesinde olmalıydı. Bu da önemli bir mesele idi. Mesele hakkındaki temel yaklaşıma göre, Başkan Wilson'un beyanları üzerinden hareket edilmeliydi. Türk milletinin gözünde savaşın birinci gayesi, istiklalin ve gelecekte özgürce ilerlemenin teminini sağlamaktı. Bütün dünyanın gözü önünde dört sene koca bir dünya halkına karşı fedakârca nefsi müdafaada bulunan Türk milleti, insanlık nazarında yaşamaya, çalışmaya ve ilerlemeye layık olduğunu ispat etmişti. Bu günkü savaşta Türk milleti karşısında bulunan milletler bile bu hakikati teslim ve itiraf etmişlerdi.[24] Yani aslında kısaca şerefli bir barış yapılmalıydı.

İttifak Devletlerinin, hâliyle Osmanlı Devleti'nin mütareke ve barış tekliflerinden sonra bu günlerde hakkında en fazla bahsedilen şeyler arasında Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihli beyanı da bulunuyordu. Mütareke ve barış düşüncesinin üzerine şekillendirilmeye çalışıldığı beyan sıkça ele alınıyor ve değerlendiriliyordu. Bu esnada henüz cevap gelmemekle beraber alınan bilgiye göre, teklif Amerika'da olumlu şekilde kabul görmüştü. Yakında müzakerelere başlanılabilirdi. Bunun için şimdiden barış esaslarını tetkik etmek faydalı olurdu. Barış esasları tetkik edilirken 8 Ocak tarihli beyana ait on dört madde ve bunlar içerisinde de doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren on ikinci madde yorumlanıyordu. Zaman zaman on ikinci maddede yer alan hususların devlet açısından zararlı olmadıkları ifade ediliyordu.[25]

Örneğin bu türden yapılan bir değerlendirmede, Wilson'un programında doğrudan doğruya Osmanlı Devleti ile ilgili koşullar on ikinci maddede yer almaktadır. Bu madde, hali hazırda Osmanlı Devleti'nin Türk olan kısımlarında hâkimiyet hakkı tam olarak

---

[22] "Sulh Teklifimiz İyi Telakki Edildi", *Sabah,* 7 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10375, s. 1.

[23] "Mütareke ve Sulh Teklifimize Dair Müsaid Haberler ve Tefsirler", *Vakit,* 7 Teşrin-i Evvel 1334/1918, Numro: 343, s. 1.

[24] "Yeni Sulh Teklifi", *Tanin,* 6 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3525, s. 1.

[25] "Wilson'un Sulh Programı", *Sabah,* 7 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10375, s. 1; "Müttefiklerimizle Beraber ve Amerika Vasıtasıyla Düşmana Mütareke ve Sulh Teklifi", *Vakit,* 6 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 342, s. 1; "İki Zümre-i Muharibenin Şartları", *İkdam,* 6 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7776, s. 1; "Cihan Sulhunda Türkiye", *Tanin,* 8 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3527, s. 1.

sağlanmalıdır. Fakat halen Türk hâkimiyeti altında bulunan diğer etnik unsurların yaşam hakları ve özerk gelişimleri kendilerine bırakılmalıdır. Çanakkale Boğazı uluslararası bir güvence ile bütün milletlerin ticaret gemilerinin serbestçe geçişine açılmalıdır şeklindedir deniliyordu. Ardından Wilson, Osmanlı Devleti'nin Türk olan kısımlarında hâkimiyetini kayıtsız şartsız kabul ediyor, kapitülasyonların lağvedilip kaldırılmasına hiçbir şekilde itirazda bulunmuyordu. Zaten kapitülasyon denilen ucube Wilson'un düsturları ile o kadar açık bir biçimde karşıtlık oluşturuyordu ki bunu müzakereye koymaya dahi gerek yoktur. Türk hâkimiyeti altında bulunan etnik unsurların serbest gelişimine de hiçbir itiraz olamaz. Gerçekte de Osmanlı ülkesinde yaşayan muhtelif etnik unsurlar altı yüz yıldan beri kendi milliyetlerini, lisanlarını, ananelerini muhafaza etmişlerdir. Osmanlı Hükûmeti kuvvetli zamanında dahi bunların millî muhtariyetlerine hürmet etmiş, diğer milletlerde olduğu gibi asimile ederek Türkleştirme siyaseti gütmemiştir. Boğazların kapalı halde tutulmasının tek sebebi payitahtı düşman saldırısından korumaktan başka bir şey değildir. Milletler meclisi, milletler arası muhakeme, silahlanmanın sınırlandırılması, denizlerin serbestisi gibi ulvi gayeler hasıl olduktan sonra payitahtın güvenliği konusunda endişe edilmeyeceğinden artık serbest geçişte bir sorun olmayacaktır. Boğazlar bütün milletlere, ticaret gemilerine açılabilir. Açılmaları ile İstanbul'un serbest bir ticaret limanı haline gelmesi şehrin servet ve imarını arttırabilir ifadeleri kullanılıyordu.[26]

8 Ekim'de aradan üç gün geçtiği halde Osmanlı Devleti'nin mütareke ve barış teklifinin itilaf memleketlerinde resmi olarak ne şekilde kabul gördüğüne dair bir haber almak mümkün olmadı. Bu arada durum hakkında gecikmeyi pek tabii karşılamak gerekir. Zira nota Wilson'a hitaben yazılmış olduğu cihetle önce metnin Washington Hükûmetine ve Washington Hükûmeti tarafından da müttefiklerine tebliğ edilmesi lazım gelir. Bu da gecikmeye sebebiyet verebilir deniliyordu.[27]

İttifak Devletleri, barış hakkındaki notalarını Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a ilettikten sonra ilk cevap 9 Ekim'de Almanya'ya verildi.[28] Başkan Wilson'un Almanya'ya ver-

---

[26] "Wilson Tekliflerinin Bize Ait Kısımları", *İkdam,* 8 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7778, s. 1.
[27] "Sulh Teklifi Etrafında", *Sabah,* 8 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10376, s. 1.
[28] *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 26.

diği cevap daha çok bir sual notasıydı. Wilson tekliflerinin kabul edildiğine dair olan Alman ifadesini anlayamamış veya inanamamış gibi davranarak bir kere daha şartlarımızı kabul ettiniz de teferruat ve tatbikatı mı müzakere etmek istiyorsunuz diye soruyordu.[29] Amerikan notasından sonra Almanya kısa sürede Başkan Wilson'a cevap verecek ve bu konudaki müzakereler devam edecekti.[30] Almanya'nın Amerika'ya verdiği cevap her türlü tahminlerin ötesinde çıkmıştı.[31] Netice olarak Almanya Hükûmeti Wilson'un son notasını kayıtsız şartsız kabul etti.[32] Mütareke ve barış yolunu açtı.[33]

Bu nota ile her ne kadar Almanya'ya cevap verilmiş ise de artık müzakere kapıları açılmış oluyordu. Şimdiye kadar her türlü teklif ve müzakereye kapalı tutulan kapının nihayet aralanması herkeste büyük bir memnuniyet yaratıyordu.[34]

Wilson'un Almanya'nın teklifine cevap verdiği süreçte Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti de notalarına dönüş beklemekteydiler. Osmanlı Devleti tarafında daha ilk günlerde teklifinin iyi kabul gördüğü, Wilson'un bir iki güne kadar buna uygun bir cevap vereceği ve savaşın duracağı kanaati vardı.[35] Almanya'ya verilen cevap hâliyle İstanbul'da da heyecan yarattı. Barış işlerinin yolunda gittiği kanaatini güçlendirdi. Genel kanaat, üç devletin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a ayrı ayrı teklifte bulunduklarıydı. Ayrıca Almanya'ya cevap verildiğine gö-

---

[29] "İlk Cevab", *Tanin,* 11 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3530, s. 1; "(Wilson)'un Alman Notasına Cevabı", *Vakit,* 11 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 347, s. 1; "Wilson'un Sulh Teklifine Cevabı", *Sabah,* 11 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10379, s. 1; "Almanya'nın Sulh Teklifine Cevab", *İkdam,* 11 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7781, s. 1.

[30] "Sulh Yolunda Yeni Bir Adım", *Tanin,* 14 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3533, s. 1; "Wilson'un Suallerine Cevab Verildi", *Sabah,* 14 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10382, s. 1.

[31] "Almanya'nın İzahati Sulh Yollarını Açıyor", "Almanya'nın (Wilson)'a Cevabı", *Vakit,* 14 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 350, s. 1.

[32] "Almanya'nın Cevabı ve Hükümetimizin Vazifesi", *Sabah,* 15 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10383, s. 1.

[33] *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 26-27.

[34] "Wilson'un Cevabı Etrafında", *Tanin,* 12 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3531, s. 1.

[35] "Sulh Teklifimiz İyi Telakki Edildi", *Sabah,* 7 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10375, s. 1.

re, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan'a da dönüş yapılacaktır şeklindeydi.[36]

Amerika Birleşik Devletleri'nin Almanya'ya cevap vermesi, barışa doğru açılan bir kapı olarak değerlendirilse de bu konuda farklı yorumlar da yapılmaktaydı. Yapılan yorumlarda, barış lehindeki vaziyet bugün gelen haberle değişmiş değildir. Şimdiki hâlde beklenilen iki şey vardır: Biri Amerika'nın Avusturya-Macaristan ve Osmanlı notalarına cevabı diğeri de Almanya'nın Amerika notasına cevabıdır. Amerika'nın Avusturya ve Osmanlı Devleti'ne vereceği cevabın şimdiye kadar gecikmesi iki şekilde açıklanabilir. Ya Amerika Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan ile savaş hâlinde olmadığını dikkate alarak sırf bir aracılık yapıp meseleyi İtilaf Devletlerine iletmiş onların cevabını bekliyordur ya da Almanya'ya verdiği cevabın karşılığını almadan önce ayrıca Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'ne cevap vermek istemiyordur. Muhtemelen Almanya, Amerika Birleşik Devletleri'ne cevap verdikten sonra, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan'a dönüş yapacaktır deniliyordu.[37]

9 Ekim'de İttifak Devletlerinin Amerika'ya verdikleri nota haberi ilk günden bu yana İstanbul'da büyük bir merak uyandırmıştır. Herkes sabırsızlık ve endişe ile Wilson'un vereceği cevabı bekliyor. Bu sabırsızlık ve endişeyi tabii görmek lazımdır. Dört seneyi aşkın bir zamandan beri elde silah olduğu halde cephelerde dövüşen askerler, cephe arkasında savaşın bütün güçlüklerine katlanan halk her yerde bu büyük barışı özlemekte ve beklemektedir. Barış için son zamanlarda yapılan her teşebbüsün her yerde olumlu karşılanması bundan ileri gelmektedir. Bu defaki teklif, şimdiye kadar yapılan teşebbüslerin en açık ve en gerçekçisidir. Bundan dolayı halkın durumdan memnun olması oldukça normaldir. Son teklif Amerika Başkanı Wilson'u çok önemli bir noktaya taşımıştır. Onun vereceği cevap dünyanın kaderini tayin edeceği gibi kendi siyasi hissiyatı ile memleketinin şan ve şerefini de ortaya koyacaktır. Çünkü son günlerde sık sık vurguladığı kendi tekliflerine dayanan notanın reddi, tarih ve insanlık nazarında Wilson'u da temsil ve başkanlık ettiği Amerika Hükûmetini de pek fena bir seviyeye indirecektir ifadeleri kullanılıyordu.[38]

---

[36] "Fecr-i Sulh Görünmeye Başladı", *İkdam,* 12 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7782, s. 1.
[37] "Sulha Doğru", *Tanin,* 13 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3532, s. 1-2.
[38] "Cevab Beklerken", *Tanin,* 9 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3528, s. 1.

9 Ekim'de başka bir değerlendirmede de notanın Amerika Birleşik Devletleri siyasi çevrelerinde nasıl yorumlandığı, İtilaf Devletlerinin bu teşebbüs hakkında neler düşündüklerinin malum olmadığı belirtiliyor, konu hakkında bir fikir beyan edebilmek için birkaç gün daha beklemenin zaruri olduğu ifade edilerek Wilson'un olumlu bir cevap vereceği düşüncesi dile getiriliyordu.[39]

10 Ekim'de mütareke teklifini içeren notayı göndereli bu gün beş gün oldu. Halk haklı olarak sabırsızlıkla bunun cevabını beklemektedir. Fakat Wilson bu teklifte aracılık vazifesini yerine getirmektedir. Bunun için müttefiklere danışmadan bir cevap vermemesi tabiidir. Müttefikler aralarında konuşacaklar ve cevabın esaslarını hazırlayacaklardır. Bundan dolayı notanın cevabını almak için gerekli zaman henüz geçmemiştir deniliyordu. Diğer taraftan bu konuda bazı yabancı yayın kuruluşlarında teklifin kabul edilmeyeceğine dair haberler çıkmış olmasına rağmen yine de ümitli olunduğu belirtiliyordu.[40]

10 Ekim'de yine barış teklifine İtilaf Devletleri tarafından henüz bir cevap verilmediği belirtilerek, Wilson müttefikleri ile görüşüp onlarla anlaştıktan sonra cevap vereceği için bu müzakerelerin neticelenmesini beklemek gerekir. Bunun için birkaç gün daha geçmesi lazımdır denilmekteydi. Teklifin kabul edilip edilmemesi üzerine bazı yorumlarda bulunulmaktaydı.[41]

Gecikmeyi olumlu değerlendirip bundan teklifin ciddi şekilde dikkate alındığı ve verilecek cevabın görüşüldüğü, uzun süre bekletilmeyeceği sonucunu çıkaranlar da vardı.[42]

Osmanlı Devleti, İspanya Hükümeti aracılığıyla 5 Ekim'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a mütareke ve barış teklifini ilettikten sonra buna cevap alamayınca 12 Ekim 1918'de tekrar İsviçre Hükümeti vasıtasıyla böyle bir başvuruda bulundu. Ertesi gün de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından ordulara şifreli telgrafla verilen bilgide şöyle denildi: *Devletimizin ve Avusturya-Macaristan'ında oluru ile Almanya Hükümeti, düş-*

---

[39] "Sulh Teklifine Henüz Bir Cevap Gelmedi", *Sabah,* 9 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10377, s. 1.

[40] "(Beyaz Ev)'in Cevabını İntizar", *İkdam,* 10 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7780, s. 1.

[41] "Sulh Teklifi ve İtilaf Devletleri", *Sabah,* 10 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10378, s. 1.

[42] "Sulha Doğru", *Tanin,* 10 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3529, s. 1; "Wilson'un Cevabındaki Tehir – Bundan Çıkan Mana", *Vakit,* 10 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 346, s. 1.

man devletlere, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un ilan ettiği on dört maddeye dayanarak bir mütareke imzası ve bunu takiben barış müzakerelerine girişmeyi teklif etmiştir. Mütarekenin imzalanmasına kadar düşmana vatanın bir karış toprağını bile bırakmamak için ordunun son derece fedakârlık göstermesi şeref ve namus borcudur.[43]

12 Ekim'de teklifle ilgili yapılan değerlendirmede şöyle deniliyordu:

Wilson'un Almanya Hükümeti'ne cevap vererek üç nokta hakkında açıklama istediği bilinmektedir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti de Almanya ve Avusturya-Macaristan Hükümetleri ile birlikte mütareke imzası ve genel barış müzakerelerine başlanması için Wilson'a bir nota vermiş olduğu cihetle Türk Hükümeti'ne cevabın ulaşmamış olması birçok dedikoduya sebebiyet verdiğinden keyfiyeti siyasi çevrelerden sorma gereği duyduk. Alınan bilgiye göre, Amerika Hükümeti bilindiği üzere Osmanlı Devleti ile yalnız siyasi münasebeti kesmiş ancak savaş ilan etmemiştir. Hâlbuki Amerika bu gün Almanya ile savaş halinde bulunuyor. Haliyle Almanya'nın notası doğrudan doğruya Amerika ve diğer İtilaf Hükümetlerine bir barış teklifi mahiyetinde bulunuyor. Ancak Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri ile savaş halinde bulunmadığından notası Wilson aracılığıyla diğer İtilaf Devletlerine yapılan bir barış teklifi özelliğini taşımaktadır. Bundan dolayı Almanya'ya müttefiklerine danışmadan bizzat kendi başına yanıt verebilme vaziyetinde bulunan Wilson, Osmanlı Devleti'ne dönüş yapabilmek için müttefiklerine danışmak ve sonra cevap vermek mecburiyetindedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin savaş halinde bulunduğu ülkeler diğer İtilaf Devletleridir. Wilson'un ve dolayısıyla diğer İtilaf Hükümetlerinin cevaplarını almak için birkaç gün daha beklemek lazımdır.[44]

13 Ekim'de de henüz Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan notasına cevap gelmediği ifade ediliyordu. Her iki notanın da Washington'a Alman notasından bir gün sonra ulaştığı ve Hariciye Nezaretine tebliğinin bir gün tehirle vuku bulduğu vurgulanıyordu. Bu süreçte Alman notasına cevap verilmiş olması üzerinde duruluyor, Osmanlı Devleti notasının cevabının da şimdiye kadar gelmiş olması gerektiğine dikkat çekiliyordu. Diğer

---

[43] *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 28.

[44] "Wilson'un Cevabı Etrafında", *Sabah,* 12 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10380, s. 1.

taraftan bazı çevrelerin Wilson'un Almanya'ya gönderdiği cevabı yeterli kabul ederek Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti'ne ayrı birer cevap vermeye lüzum görmeyeceği zannını ileri sürdüklerini, ancak buna ihtimal verilmediğine değiniliyordu.[45] Aynı gün yapılan başka değerlendirmede de, henüz Wilson'dan bir dönüş olmamıştır, ortada dolaşan söylentiye göre Wilson Almanya'dan izahat istediği noktalar hakkında cevap verilmesini bekleyip ve bu cevap kendisinde bir kanaat hâsıl ettikten sonra üç müttefik devletin notalarına yanıt verecek imiş deniliyordu. Yine bir başka söylentiye göre de Wilson, Osmanlı Hükûmeti ve Avusturya-Macaristan'a cevap vermiştir. Cevabın bu gün yarın İstanbul'a gelmesi beklenmektedir denilse de[46] normalde böyle bir cevap söz konusu değildi.

16 Ekim'de Osmanlı Devleti notasına Amerika'nın ayrıca cevap göndermemesinin halk arasında bazı dedikodulara yol açtığı, Amerika Hükûmetinin notaya bir cevap vereceğine Hükümetin şüphe etmediği ve bunun beklendiği ifade ediliyordu. Amerika'nın Almanya notasına verdiği cevaba atfen, Almanya'dan işgal altındaki toprakları boşaltmasını istemesi meselesi ele alınıyordu. Bunun Osmanlı Devleti'ni pek ilgilendirmediği, böyle bir isteğin Almanya gibi bazı toprakları işgal altında tutan devletlere karşı vuku bulacağı belirtiliyordu. Çünkü Wilson Osmanlı Devleti'nden böyle bir istekte bulunmaya ihtiyaç hissetmeyecekti. Rus arazisinin tahliyesi zaten Wilson Prensiplerinin altıncı maddesinde belirtilmiş ve bu da Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmişti. Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti tarafından tahliye edilmesinin istenmesi de manasız bir şey olurdu.[47]

17 Ekim'de yayımlanan bir haberde Wilson'un üç şart ile barış müzakeresini kabul ettiği belirtildi. Haberde 16 Ekim akşamı İstanbul'da dolaşan söylentiye göre, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson, Osmanlı Hükûmetinin barış teklifine cevap vermiştir. Wilson cevabi notasında barış müzakeresine girişebilmek için üç şartın kabulünü beyan etmektedir. Bunların birincisi Boğazların açılması, ikincisi silahların Bulgaristan'da olduğu gibi

---

[45] "Sulh Teklifimize Dair (Wilson)'un Cevabı Bize Henüz Varid Olmamıştır", *İkdam,* 13 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7783, s. 1.

[46] "Sulh Notamıza Henüz Cevab Gelmedi", *Sabah,* 13 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10381, s. 1.

[47] "Sulh-ü Münferid! Sulh-ü Umumi", *İkdam,* 16 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7786, s. 1.

depolarda tutulmak üzere teslimi, üçüncüsü Batum, Kars ve Ardahan'ın tahliyesidir.[48] Ancak ertesi gün 18 Ekim'de yayımlanan haberde önceki yazı tekzip edildi. Henüz Amerika'dan bir cevap gelmediği yazıldı.[49] Sonuç olarak da Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'dan bu konuda bir cevap alınamadı.

2. Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine İngiliz Generali Charles Vere Ferrers Townshend Aracılığıyla Doğrudan Münferit Mütareke ve Barış Teklifi

Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un verilen notaya cevap vermesi beklenirken münferit mütareke ve barış müzakeresi söylentileri ortaya çıktı. Münferit mütareke ve barış söylentileri çıktığında ilk önce Aydın Valisi Rahmi Bey'in, sonra da Galip Kemali Bey'in, Irak Cephesi'nde Kutül Amare'de esir edilen İngiliz Generali Townshend'in hatta şehzadeler arasından birinin müzakerelere katılmasından bile bahis olundu. Aydın Valisi Rahmi Bey'in etrafında toplanan rivayetler, hükûmet tarafından yalanlandı. Galip Kemali Bey'in de böyle bir teşebbüste bulunma durumu söz konusu değildi. Bu konudaki bilgiler başlangıçta muğlaktı.[50]

Münferit mütareke ve barış söylentilerinin çıktığı sırada Talat Paşa Hükûmetinin istifa etmesinden sonra yerine kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti barış için yoğun bir şekilde çalışmaktaydı.[51]

Osmanlı Devleti'nin mütareke ve barış teklifine bir cevap gelmemesi, münferit mütareke ve barış teklifi konusunda yetkili makamlardan pek bir açıklama yapılmaması müphem bir hava yaratıyordu. Haliyle bu durumda bazen eleştiriliyordu. Yapılan eleştirilere göre, Türk tarafında bir belirsizlik söz konusu idi. Bu

---

[48] "Sulh Notamıza Cevab Geldi", *Sabah,* 17 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10385, s. 1.

[49] "Geldi mi, Gelmedi mi?", *Sabah,* 18 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10386, s. 1.

[50] "Münferid Sulh Müzakeratı", *Sabah,* 19 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10387; "Sulh Münferid Akd Ediliyor", *Sabah,* 20 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10388, s. 1; "Sulh İhtimalleri Tahakkuk Ediyor", *Sabah,* 21 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10389, s. 1; "Sulh İşinde Vaziyetimiz", *Tanin,* 19 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3538, s. 1; Sulh İşinde Vaziyetimiz", *Tanin,* 20 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3539, s. 3; "Sulh İşinde Vaziyetimiz", *Tanin,* 24 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3543, s. 1; "Münferid Mütareke", *İkdam,* 21 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7791, s. 1.

[51] "Sulh İhtimalleri Tahakkuk Ediyor", *Sabah,* 21 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10389, s. 1.

hususta bilinenler toplansa bir incir çekirdeğini dolduracak derecede değildi. Böyle olunca barış ne olmuş? Nerede kalmış? Almanya barışı ne durumdadır? Alman – İtilaf barışı gecikecek mi? Avusturya-Macaristan'ın vaziyeti nasıl? Türk sınırlarında bir tehlike var mı? gibi iç ve dış duruma ait çeşitli sorular ortaya çıkıyordu.[52] Hükümet çevreleri bu hususta son derece ketum olduklarından toplumun merakını giderecek ciddi bir bilgi kaynağı yoktu.[53] Bu eleştirilere karşı tam tersi düşünceyi öne sürenlerde vardı. Buna binaen de mademki hükümet müzakereler gizli tutmaya lüzum görüyor, bizim vazifemizde kapalı tutulan kapıların aralığından tafsilat elde etmeye çalışmak değil, sakin bir şekilde neticeyi beklemektir deniliyordu.[54]

Osmanlı Hükûmeti, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a verdiği notaya cevap alamadığından, Amerika ve Almanya arasında gidip gelen notaların süreci uzattığından sonunda resmi olarak münferit mütareke ve barış teşebbüsünde bulundu.[55] Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında müzakerelerin başlaması için Kut-ül Amare'de esir düşen ve o zamandan beri İstanbul'da bulunan İngiliz Generali Townshend aracılık edecekti. General Townshend barış başvurusuna aracılık etmeyi kendisi teklif etmiş, bu teklif Hükümet tarafından uygun bulunarak kabul edilmişti. 18 Ekim Cuma günü yanındaki Türk delegeleri ve dört İngiliz subayı ile beraber İngiliz Akdeniz Filosu Komutanlığı nezdine gitmek üzere İstanbul'dan İzmir'e hareket etmişti. Oradan da İtilaf Devletleri temsilcilerinin yanına geçmek üzere römorkör ile hareket edecekti. Townshend hareketinden önce Bab-ı Ali'ye gelmiş ve Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret etmişti.[56]

General Townshend ve beraberindekiler denizden Bandırma'ya ve oradan da İzmir'e geçtiler. 20 Ekim'de Midilli'ye ulaştılar. Buraya Türk Hükûmetine ait bir römorkör ile getirilmişlerdi.

---

[52] "Nereye Gidiyoruz?", *İkdam,* 23 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7793, s. 1.
[53] "Münferid Mütareke", *İkdam,* 25 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7795, s. 1.
[54] "Sulh İşinde Vaziyetimiz", *Tanin,* 26 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3545, s. 1.
[55] "Sulh İşinde Vaziyetimiz", *Tanin,* 25 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3544, s. 1.
[56] "Sulh-ü Münferid Meselesi", *Sabah,* 24 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10392, s. 1; "Sulh İşinde Vaziyetimiz", *Tanin,* 25 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3544, s. 1; "Sulh İşinde Vaziyetimiz", *Tanin,* 28 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3547, s. 1.

Townshend 21 Ekim'de öğleden sonra da bir İngiliz destroyeriyle Mondros'a geçti.[57]

Osmanlı Devleti, General Townshend aracılığı ile münferit mütareke ve barış teşebbüsünde bulunurken, yeni Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, İtilaf Devletleri ile temasın sağlanabilmesi amacı ile Bern Ataşemiliteri Albay Halil vasıtasıyla da bir teşebbüste bulunduğu gibi, tanıdıklarından Banka Müdürü Marcel Savoie'u İtilaf Devletlerinin Doğu Orduları Başkomutanı General Franchet D'esperey ile görüşüp savaşa son vermeyi teklif etmek üzere Selanik'e; Hahambaşı Haim Naum Efendi'yi de gerekirse Amerika'ya gitmek üzere Paris'e gönderdi. 19 Ekim'de Meclis'te yaptığı açıklamada da barış ile ilgili beyanda bulundu.[58]

Bu esnada Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson, 21 Ekim'de Avusturya-Macaristan'ın notasına cevap verdi.[59] Almanya'nın ardından Avusturya-Macaristan'a dönüş yapması Osmanlı Devleti tarafında barış ümitlerini daha da artırdı. Amerika Başkanı, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti tarafından kendisine aynı mealde verilen notalardan yalnız Alman notasına cevap vermekle yetinmişti. Alman notasına verilen cevaba Almanya mukabele etmiş, bu mukabeleyi Wilson ikinci bir nota ile karşılamıştı. Bunun cevabı da Almanya tarafından verilmişti. Aynı dönemde Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti notalarına cevap gelmemesi dikkatleri bu yöne çekmişti. Şimdi Avusturya-Macaristan notasına da cevap gelmiş bulunuyordu.[60]

Avusturya-Macaristan'a verilen cevapla ilgili şöyle bir değerlendirme de yapılıyordu: Genel barış ümitleri kış havası gibi bir açılıp bir kapanıyor. Evvelki akşamüzeri haber alınan Alman cevabi notası ümitleri kuvvetlendirmiş iken, gece gelen Amerika'nın Avusturya-Macaristan'a verdiği cevap yeniden tereddütler uyandırdı. Olayların üst üste değişen şekillerinden yalnız bir şey

---

[57] Başak, *Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918),* s. 53-54.

[58] *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 28-29; *Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945),* Temel Yayınları, İstanbul 2005, s. 39-42; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: 1,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 17-20.

[59] *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 24; "Wilson'un Avusturya – Macaristan'a Cevabı", *Sabah,* 23 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10391, s. 2; "Mösyö Wilson'un Avusturya Macaristan'a Cevabı", *İkdam,* 23 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7793, s. 2.

[60] "Avusturya'ya Cevab", *Tanin,* 24 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3543, s. 1.

anlaşılıyor. İtilaf grubunun başkanlığını üstlenmiş olan Wilson, Bulgaristan'ın münferit barış imzalaması ile ümitlerini kaybetmiş görünen ittifak grubuna mümkün olduğu kadar yüklenmek fırsatlarını kaçırmıyor. Avusturya-Macaristan'a verilen cevabın garip ve müphem şekli bunun delilidir.[61]

Osmanlı Devleti, İtilaf Devletlerine münferit mütareke ve barış teklifinde bulunduktan sonra bunun ne merkezde olması gerektiğine dair yorumlar yapılmaya başlandı. Yorumlarda Hükümetin mütareke müzakerelerini büyük bir ehemmiyetle yürüttüğü belirtilerek, bizce en çok önem verilmesi gereken nokta dâhilin asayişini tamamen muhafaza etmek için mütarekeden sonra hükûmet kuvvetlerini tamamen elde bulundurmak ve düşmanların zaruri müdahalelerini mümkün olduğu kadar hafifletmektir. Delegelerimizin bu hususta başarılı olacakları ümit edilmektedir. Boğazlar elbette açılacaktır. Ancak ordu içeri girmeyecektir deniliyordu. Bu şekilde imzalanacak mütarekenin şartlarını Osmanlı Devleti menfaatine en uygun şekilde dönüştürmenin yararları vurgulanıyordu.[62] Ayrıca İtilaf Devletleri ile imzalanacak olan muahedename mütareke mahiyetinde mi yoksa barış muahedesi mahiyetinde mi olacak denilerek şu değerlendirmede bulunuluyordu:

Bildiğimize göre barış meselesi ileride yapılacak olan konferansta hallolacaktır. Bu gün için söz konusu olan şey mütarekedir. Ancak bu mütareke yalnız çatışmanın durdurulması ile ilgili olmayıp taraflar arasında ticari ilişkilerin sağlanmasına da ortam hazırlayacak biçimde olacaktır. Nitekim Bulgaristan'da da vaziyet bu merkezdedir. Mütareke imzalandığı gibi İtilaf Devletleri ile derhal siyasi ve ticari ilişkiler kurulacak, itilaf vapurları sahillerimizde seyrüsefere başlayacaklardır. Diğer taraftan mütarekenin şartlar açısından Bulgaristan'a kabul ettirilenden daha hafif olacağı ümit edilmektedir. Esasen mütareke teklif ettikleri dönemlerde Bulgaristan'ın hali hazırdaki durumu ile Osmanlı Devleti'nin durumu arasında büyük bir fark vardır. İşte bundan dolayı şartlar noktasında Osmanlı Devleti'nin daha uygun bir mütareke imzalayacağı söyleniyor.[63]

---

[61] "Umumi Sulh Yolunda", *Tanin,* 24 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3543, s. 1.
[62] "Mütareke Ne Merkezde", *Sabah,* 23 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10391, s. 1.
[63] "Sulh-ü Münferid Meselesi", *Sabah,* 24 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10392, s. 1.

General Townshend'in mütareke ve barış hakkındaki başvurusu İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı tarafından Londra'ya iletilmiş ve müzakere meselesi diğer müttefiklerle de görüşülmüştü. Arkasından mütareke görüşmelerine başlanılabileceği haberi Townshend tarafından Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya bildirilmişti.[64] Limni'de Mondros Limanı'na gelmiş olan İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Somerset Arthur Gough Calthorpe da 23 Ekim 1918'de Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya bir telgraf gönderdi. Gönderdiği telgrafta Osmanlı Devleti ile mütareke imzalanmasına kendisinin memur edildiğini bildirdi, Osmanlı delegelerinin gönderilmesini istedi.[65]

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine General Townshend aracılığı ile doğrudan mütareke ve barış teklifinde bulunmasından sonra bu isteği kabul edilmişti ve taraflar arasında 27 Ekim 1918'de görüşmeler başlayacaktı.[66] Görüşmelerde Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere delege olarak Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, 8. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Sadullah Bey ve kâtip olarak da Ali Bey (Türkgeldi) görevlendirilmişlerdi. Türk delegelerine mütareke imzalamak için geniş bir yetki verilmişti. Görevlendirilen Türk delegeleri Peyk-i Şevket Torpidosu ile İstanbul'dan Bandırma'ya oradan da trenle İzmir'e hareket edeceklerdi. 24 Ekim Perşembe gecesi İstanbul'dan hareket edince Cuma günü İzmir'e varmış olacaklardı. 26 Ekim Cumartesi sabahı görüşme mahalline geçeceklerdi. Peyk-i Şevket yalnız Rauf ve Reşat Hikmet Beyleri götürecek, Sadullah Bey ise heyete İzmir'de katılacaktı. Bu şekilde İzmir'e giden Türk delegeleri 26 Ekim 1918'de Muzaffer römorkörü ile hareketle, Midilli Adası'nda Kallonya Limanı'na giderken yolda bir İngiliz savaş gemisi olan Liverpool Kruvazörü'ne geçmişler ve aynı gün akşam saat 21.00'den sonra Mondros Limanı'na varmışlardı.[67] Türk dele-

---

[64] "Sulh İşinde Vaziyetimiz", *Tanin,* 28 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3547, s. 1.
[65] *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 29.
[66] "Mütareke Müzakeratı Başladı", *Sabah,* 27 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10395, s. 2.
[67] "Sulh İşinde Vaziyetimiz", *Tanin,* 27 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3546, s. 1; "Mütareke Muahedenamesinin İmzası İçin", *İkdam,* 27 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7797, s. 1; "Mütareke Müzakeratı Ne Vakit Başlıyor", *Sabah,* 27 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10395, s. 1; "Mütareke İmza Edilmek Üzere – Hükümetin Tebliği", *Vakit,* 27 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro 363, s. 1; "Sulh İşinde Vaziyetimiz", *Tanin,* 28 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3547, s. 1; *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 30-31; *Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945),* s. 59-61; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: 1,* s.23.

ge heyeti saat 22.00 sularında limana vardığında İtilaf Devletleri adına müzakereye temsilci olarak görevlendirilen İngiliz Amirali Calthorpe ile Agamemnon Zırhlısı'nda buluştu. Türk heyetini güvertede samimi bir şekilde kabul eden Amiral istirahatlerini sağlamak maksadı ile geminin kendisine mahsus mevkilerini onlara ayırma centilmenliğini gösterdi. Vakit geç olduğundan müzakereye ertesi gün 09.00'da başlanması uygun görüldü.[68]

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti ile mütareke görüşmeleri yapmayı kabul ettiklerinde münferit barış görüşmelerinin 27 Ekim Pazar günü başlayacağına dair haberler çıktı. Hatta çıkan haberlerde mütarekenin imzasını müteakip aynı günde torpil gemileri tarafından Çanakkale Boğazı'nın girişine önceden konulan torpillerin toplattırılacağı ve gemilerin serbestçe geçişinin temin edileceği yazıldı.[69] Yine münferit mütareke şartlarının müzakerelerinde üzerinde durulacak esaslara dair bilgiler yayımlandı.[70] Bunlarda, Boğazlardan serbest geçiş, İstanbul'a düşman askeri çıkarılıp çıkarılmayacağı, mütareke şartlarını uygulamak için gelecek subay heyetinin, Yunan gemilerinin İstanbul'a gelip gelmeyecekleri, ordunun terhisi, esir mübadelesi, Osmanlı ülkesindeki Alman ve Avusturya uyrukluların durumu vs. konularla ilgili idiler.[71]

Münferit mütareke şartları konusunda üzerinde en çok durulan hususlardan birisi de İstanbul'a düşman askeri girip girmeyeceği meselesi idi. Mesele hakkında iyimser açıklamalar yapılarak şöyle deniliyordu:

İtilaf Devletleri esasen İstanbul'u askeri işgal altına almaya bir lüzum hissetmedikleri gibi bunun aksine inzibat ve asayiş açısından mahzurlu olacağını takdir etmektedirler. Bundan dolayı itilaf askeri birlikleri mütarekenin imzalanmasıyla beraber Bulgaristan'da kalarak Osmanlı hududunu geçmeyeceklerdir. Yalnız gerekli zamanda Boğazlar açılacak, itilaf savaş ve ticaret gemileri Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarından serbestçe geçeceklerdir. Bazı Rumca gazeteler bir Yunan savaş gemisinin dahi İstanbul'da

---

[68] *Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945),* s. 63.

[69] "Münferid Mütareke Müzakeratı", *Sabah,* 25 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10393, s. 1.

[70] "Mütareke Şeraiti Takarrür Eyledi", *İkdam,* 25 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7795, s. 2.

[71] "Münferid Mütareke Etrafında", *Sabah,* 26 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10394, s. 1; "Sulh İşinde Vaziyetimiz", *Tanin,* 26 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3545, s. 1-2.

limana geleceğini yazmışlarsa da bunun katiyen aslı ve esası olmadığını beyan edebiliriz. Zaten mütareke söylentileri çıktığından beri İstanbul'daki Rumlar, her yerde Yunanlıları görmeye başladılar. Bunlar güya Harb-i Umumi'yi Venizelos'un orduları kazanmış gibi bir gurur ve iftiharla Yunan ordularını, tayyarelerini zırhlılarını bekliyorlar. Mütareke müzakerelerine yalnız İngiliz ve Fransız delegeler katılıyorlar. Yunanlılara bu hususta hiçbir söz düşmez ve Osmanlı Devleti'nin onlarla görüşecek bir işi yoktur. Savaş gemileri İstanbul'da limana geldikten sonra İtilaf Devletlerinin elinde mütareke şartlarının uygulanması için gerekli teminat olacağından ordunun buraya gelmesine bir ihtiyaç olmayacak, yalnız silahların depolarda muhafazası ve mütareke şartlarının uygulanması için subaylardan oluşan heyetler gelecektir.[72]

3. Mondros Mütarekesi Görüşmeleri ve Mütarekenin İmzalanması

Mütareke görüşmeleri daha başlamadan Hariciye Nazırı Nabi Bey, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan Hariciye encümenlerine giderek münferit mütareke meselesinin son safhaları hakkında bazı açıklamalarda bulundu. Açıklamalarında hükûmeti münferit mütareke imzalamaya sevk eden siyasi sebepleri belirtti. Mütarekeyi imzalamak için görevlendirilen Osmanlı delegeleri ve görevleri hakkında bilgi verdi. Mütarekenin şartlarının askerî durumun mümkün kıldığı nispette iyi olacağını, hatta devletin haysiyet ve şerefi için elden geldiği kadar çalışıldığını, İstanbul'un askeri işgal altına alınmayacağını söyledi.[73]

Mütareke görüşmeleri 27 Ekim'de Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda başladı. İtilaf Devletleri temsilcileri Türk delegeleri şerefine akşamdan mükellef bir ziyafet verdikten sonra sabahleyin toplanarak müzakerelere başlamışlardı.[74]

Mütareke görüşmeleri başlarken üzerinde en çok durulan konulardan birisi münferit mütareke hususu idi. Çünkü artık Osmanlı Devleti müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan

---

[72] "Mütareke Müzakeratının Hitamına Doğru", *İkdam,* 26 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7796, s. 1.

[73] "Mütareke İmza Edilmek Üzere – Hükümetin Tebliği", *Vakit,* 27 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro 363, s. 1; Osmanlı mütareke heyetine verilen bu konudaki sekiz maddelik talimat için ayrıca bkz. *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 31-32.

[74] "Mütarekenin İmzalanması Bekleniyor", *Sabah,* 28 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10396, s. 1.

ayrı olarak İtilaf Devletlerine mütareke teklifinde bulunmuş ve müzakerelere girişmişti. Bu konuda birtakım değerlendirmeler yapılmakta ve imzalanması ümit edilen mütareke hakkında görüşler dile getirilmekteydi. Yapılan değerlendirmelere göre, münferit mütareke imzası artık bir gün meselesiydi. Pek yakın zamanda müzakerelerin bir sonucu alınabilecekti. Bazen bu konuda iyimser düşünceler açıklanıyor İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı ılımlı davranabileceği, Osmanlı Devleti'nin şeref ve haysiyeti ile münasip bir mütareke ile barış imzalanabileceği, imzalanacak mütarekenin Bulgaristan'ın imzaladığı mütarekeden hafif olacağı vs. belirtiliyordu. Bu noktada İngiltere Hükûmetinin Osmanlı Devleti'ne kolaylık göstermesi, İngiltere politikasında Türkiye'nin kadim mevkiinin ihyası ihtimalinden ileri gelebilir denilerek Osmanlı Devleti'nin İngiliz politikası açısından önemine değiniliyordu.[75]

Farklı değerlendirmelerden birisi de mütareke görüşmelerinin İngiliz teklifi üzerine gerçekleştiği idi. Değerlendirmeye göre, Ahmet İzzet Paşa kabinesi iş başına gelince ülkenin acil bir barışa ihtiyacı bulunduğunu, dâhili durumun uzun bir bekleme süresi geçirmeye uygun olmadığını düşünmüştü. Daha önce Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile birlikte yaptığı teklif hakkında bir gelişme olmadığından bu defa İtilaf Devletlerine münferit barış müracaatında bulunmuştu. O arada bir Osmanlı hayranı olan General Townshend ise barış için hükûmetler arasında aracılık yapmayı arzu etmiş, Türk tarafının teklifini Sakız'da bulunan İngiliz amiraline iletmişti. Bunun üzerine İngilizler barış müzakereleri için müttefikleriyle uzun uzadıya haberleşmenin vakit kaybına sebep olacağını ileri sürerek derhal mütareke imzasını teklif etmişlerdi. Yani mütareke müzakerelerine İngilizlerin teklifi üzerine başlanılmıştı. Böylece Osmanlı Devleti'ne karşı onun izzet-i nefsini kıracak muameleden geri durulmuş, müzakerelere girişmeye lüzum görülmeksizin kayıtsız şartsız bir teslim talep olunmamıştı. General Townshend'in aracılığı ile başlayan sürecin sonunda mütarekeyi imzalamaya yetkili İngiliz amiralinin Osmanlı delegeleri ile görüşmeye hazır olduğu haberi Çarşamba günü ulaştıktan sonra Osmanlı delegeleri Perşembe akşamı yola çıkmışlardı.

---

[75] "Mütareke", *Tanin,* 28 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3547, s. 1; "Mütarekenin İmzalanması Bekleniyor", *Sabah,* 28 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10396, s. 1.

Aynı değerlendirmeye göre, General Townshend, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya bir mektup yazarak Türk milleti hakkındaki düşüncelerin her iki tarafında düşündüğünden çok olumlu olduğunu, imzalanacak mütarekede Osmanlı Devleti'nin şeref ve haysiyeti ile uygun şartlar bulunduğunu beyan etmişti.[76]

Tabi bunun aksi değerlendirmeler de yapılmıyor değildi. Yani ağır bir mütareke imzalanacağını işaret eden yorumlarda vardı. Yapılan yorumlardan en önemlilerinden birisi İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal edecekleri ile ilgili olanıydı. Örneğin bu konuda yapılan bir yorumda iyimser açıklamaların aksine İstanbul'un işgal edileceği belirtiyordu. Buna göre, Çanakkale'deki ağır zayiata rağmen İstanbul'u elde edemeyen İtilaf Devletleri, büyük payitahtın önüne şu halde bile kolay kolay gelemeyeceklerini düşünüyorlardı. Bundan dolayı İstanbul için önceden kararlaştırılmış olan şartlardan daha ağırını tayin etmekteydiler. Bu şartlardan pek yakında haberdar olunacaktı.[77]

Ayrıca İtilaf Devletleri gemilerinin serbestçe geçişini sağlamak için Çanakkale Boğazı'ndaki torpillerin toplanmasına başlandığı ve kısmen buna muvaffak olunduğu da duyulan haberler arasında bulunuyordu.[78] Hâlbuki daha önceki haberlerde İstanbul'a İtilaf Devletlerinin asker çıkarmayacakları ileri sürülmüştü.

27 Ekim'de mütareke müzakereleri başladıktan sonra 30 Ekim'e kadar beş oturum halinde devam etti.[79] Bu süreçte görüşmeler hakkında yetkililer dışında kimse çok bilgi sahibi olamadı. Yetkililerde pek bir açıklama yapmadılar. Bilinen şey Limni Adası Mondros Limanı'nda demirli İngiliz amiral gemisinde görüşmelerin devam ettiğiydi. Müzakereler sürmekteydi ve mütareke bugün yarın imzalanacaktı.[80]

---

[76] "Mütareke İngilizlerin Teklifi Üzerine Oluyor", *Vakit,* 28 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 364, s. 1.

[77] "Mütareke Muahedenamesinin İmzası İçin", *İkdam,* 27 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7797, s. 1.

[78] "Mütarekenin İmzalanması Bekleniyor", *Sabah,* 28 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10396, s. 1.

[79] *Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945),* s. 63-104; Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* s. 33-62.

[80] "(Wilson)un Şartlarını Kabulümüzle Başlayan Mükalematın Son Safhası", *İkdam,* 28 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7798, s. 1; "Sulh İşinde Vaziyetimiz", *Tanin,* 29 Ekim 1334/1918, Numro: 3548, s. 1; "Mütareke Müzakerat-ı Devam Ediyor", *Sabah,* 29 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10397, s. 1; "Mütareke Müzakeratının Müsaid Cereyanı", *İkdam,* 29 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7799, s. 1. "Münferid Mütareke Müzakeratı", *Tanin,* 30 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3549, s. 1;

Aynı günlerde münferit mütareke görüşmelerinin uzadığı da söylenmekte bu uzamanın sebepleri üzerinde durulmaktaydı. Bu konudaki değerlendirmelerde Osmanlı Devleti temsilcileri ile İngiliz delegeleri müzakerelere başlamışlardır, müzakereler muhtelif sebeplerle uzamaktadır, uzamanın en önemli nedeni tarafların hükümetlerine bilgi sorarken haberleşmede yaşadıkları sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Zaman zaman taraflar şartlar üzerinde bazı değişikliklerin yapılması gereğini gördüklerinden hükümetlerine bilgi sorma ihtiyacı hissetmektedirler denilmekteydi. Yine süreç içerisinde sağda solda birçok farklı bilgi de meydana çıkmaya başlayınca ortada dolaşan söylentilere kulak asmamak gerektiği ikazı yapılmaktaydı.[81] Yani yetkili makamların yapacakları açıklamalar beklenilmeliydi.

Değerlendirmeye tabi tutulan bir husus da bunun bir mütareke müzakeresi olduğu nihai bir barış antlaşması görüşmesi olmadığıydı. Buna göre mütareke ve barış antlaşması arasında fark bulunmaktaydı. Mütareke demek barış demek değildi. Mütareke barışın bir girizgâhıydı. Acaba barış ne zaman olacaktı? Söz konusu değerlendirmede bu tür bazı sorular sorularak barışın ne zaman imzalanabileceği hakkında yorumda bulunuluyordu.[82]

Görüşmelerin sonuna doğru da münferit müzakerelerin sürdüğüne işaret edilmekteydi. Münferit mütareke müzakereleri halen devam etmektedir. Başlangıçta yalnız İngiliz Amirali ile başlamış olan müzakerelere Fransız subayı da iştirak etmiştir. Müzakere esnasında önceden tahmin edilmemiş bazı meseleler ortaya çıktığından Osmanlı Devleti temsilcileri Bab-ı Ali'den talimat talebine mecbur olmuşlardır. İletişim ve kablo hattının bozukluğu müzakerelerin uzamasına sebep olmuştur. Mütareke müzakereleri hakkındaki bilgileri hükümet çok gizli tutmaktadır. Sağlam kaynaklardan alınan bilgilere göre Osmanlı Devleti temsilcilerine teklif edilen şartlar yirmi iki maddeden oluşmaktadır

---

"Limni Mütarekesi – Dün Gelen Malumat", *Vakit,* 29 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 365, s. 1.

[81] "Münferid Mütareke Müzakeratı", *Tanin,* 30 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 3550, s. 1; "Münferit Mütareke Meselesi Hakkında", *Sabah,* 30 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10398, s. 1; "Müzakerat Elan Devam Ediyor", *İkdam,* 30 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7800, s. 1; "Mütareke Müzakeratında İki Küçük Arıza", *İkdam,* 30 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7800, s. 2; "Müzakeratı Neticelendirmek Bizim Elimizde", *Vakit,* 30 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 366, s. 1.

[82] "Mütareke ile Musalaha Arasında", *İkdam,* 28 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7798, s. 1.

denilmekteydi. Diğer taraftan bu maddeler bazı gazetelerde tamamen bazılarında kısmen yer almaktaydı. Hatta bunların bazı maddelerinin kabul edildiği, birkaçının ise kabul edilip edilmeme konusunda müzakereye tabi tutuldukları belirtilmekteydi.[83]

Üzerinde konuşulan maddeler çok ağır hükümler içermekteydi ve bu durum, Osmanlı Devleti açısından oldukça sıkıntılı bir dönemin başlangıcı olabilirdi. Ülkenin durumu hiç iyi değildi. Hatta diğer müttefiklerine göre daha kötüydü.[84] Açıktan açığa itiraf edilmeliydi ki çatışma ve savaş zamanına mahsus zorlukların son bulması ne kadar memnuniyet verici olursa olsun böyle şartlar karşısında herkesin üzüntü duyması harpten kurtulmak hissine üstün gelecekti.[85]

Ağır mütareke şartları üzerinde görüşmeler yapılıp, maddeler tartışılırken İngiliz Amirali sahip olduğu yetkileri kullanmada son noktaya geldiğini, kendi beyanına göre Türk milletine dostluk göstergesi olarak yetkilerini bazı noktalarda sorumluluğu kendisine ait olmak üzere aştığını belirtmişti. Artık yaptığı son tekliflerden ileri gitmesi mümkün değildi. Teklifleri kabul edilmediği takdirde kısa vadeli bir ültimatom vermek ve çatışmaya yeniden başlamak lazım gelecekti.[86] Böylece de istedikleri maddeleri Osmanlı heyetine kabul ettirmeye çalışmıştı.

30 Ekim 1918'de görüşmeler sürerken Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da gizli bir toplantı yapıldı. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa mütareke müzakereleri hakkında bilgi verdi. Hariciye Nazırı Nabi Bey de şimdiye kadar müzakereler sonucunda elde edilen neticeler hakkında detaylı bir şekilde açıklamalarda bulundu. Sadrazam Paşa ile Hariciye Nazırı'nın izahat ve açıklamalarının ardından da müzakereler sürdü. Hükümete mütarekeyi imza konusunda yetki verildikten sonra oturum son buldu.[87]

---

[83] "Münferid ve Umumi Mütareke Müzakeratı", *İkdam,* 31 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7801, s. 1; "Düşmanın Mütareke Şeraiti: 22 Madde", *Sabah,* 31 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10399, s. 1; "Münferid Mütareke Müzakeratı Etrafında", *İkdam,* 1 Teşrin-i sani/Kasım 1334/1918, Numro: 7802, s. 1; "Mütareke Şeraiti Hakkında İzahat", *Vakit,* 31 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 367, s. 1.

[84] "Hükümet", *İkdam,* 31 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7801, s. 1.

[85] Ahmed Emin, "Mütareke Arefesinde", *Vakit,* 31 Teşrin-i Evvel 1334/1918, Numro: 367, s. 1.

[86] "Mütareke Şeraiti Hakkında İzahat", *Vakit,* 31 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 367, s. 1.

[87] "Düşmanın Mütareke Şeraiti: 22 Madde", *Sabah,* 31 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 10399, s. 1; "Mütareke Şeraiti Hakkında İzahat", *Vakit,* 31 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 367, s. 1; "Mütareke Meselesi", *Hadisat,* 31 Teşrin-i evvel

Mütareke görüşmeleri sırasında ele alınan maddeler saklı tutulmaya çalışılıp haklarında Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da gizli toplantı yapılsa da görüşmelerle ilgili bilgiler bir taraftan dışarıya sızmaktaydı. Bu yüzden Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da yapılan gizli toplantı eleştirilmekteydi. Eleştiri yapılırken de Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da bir gizli oturum toplantısı yapıldı. Hükümet temsilcilerinden aldığı yirmi iki kadar şartı mebusan ile ayana bildirdi ve konu görüşüldü. Oturum gizli idi lakin hemen herkes şartlardan az çok doğru yanlış haberdar oldu. Memleket geleceğiyle ilgili bu kadar mühim bir mesele gizli tutulamaz. Dışarıya sızan haberler Tatavla ajanslarının farklı yorumlarıyla çapraşık, hatta yanlış şekiller alır denilmekteydi.[88]

Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da yapılan toplantı ile ilgili dikkat çeken hususlardan birisi de mütareke şartlarının mebuslar üzerinde yarattığı etkidir. Görüşmeler esnasında Meclis-i Mebusan'ın toplantısı pek hüzünlü geçmişti. İzzet Paşa, askerliğe mahsus metanet ile üzüntüsünü göstermemeye çalışarak bir takım açıklamalarda bulunmuşsa da yine de nefsine dokunan birtakım açıklamalar yapmıştı. Yaptığı açıklamalar bazı mebuslar üzerinde ciddi bir üzüntü meydana getirmiş, hatta içlerinden ağlayanlar dahi çıkmıştı.[89]

Meclis-i Mebusan'ın kendisine yetki kararını vermesinden sonra hükümet Mondros'ta bulunan Osmanlı heyetine mütarekeyi imzalamak için yetki verdi. Bunun üzerine Osmanlı delegeleri 30 Ekim 1918'de öğlen vakti mütarekeyi imzaladılar ve durumu Bab-ı Ali'ye bildirdiler. İtilaf Devletleri ile mütarekeyi onlar adına Amiral Calthorpe Osmanlı Devleti adına Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, 8. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Sadullah Bey imza etmişlerdi. Bu arada Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, 8. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Sadullah Bey'i alıp İstanbul'a getirmek üzere geceden Peyk-i Şevket Torpido Kruvazörü Bandırma'ya hareket etmişti. Mütareke

---

1334/1918, Numro: 12, s. 1; "Hükümet Dün Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan Celse-i Hafiyelerinde İngilizler Tarafından Bize Vaki Olan Teklifatı Bildirdi, Meclis Hükümete Bu Hususta Salahiyet-i Katiye ve Vasi Verdi", *Ati,* 31 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 294, s. 1; "Meclis-i Mebusan'ın Dünkü Celse-i Mühimmesi", *Tasvir-i Efkar,* 31 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 2546, s. 1; *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 48.

[88] "Veyl, Mağlublara!", *İkdam,* 1 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 7802, s. 1.

[89] Ebuzziyazade, "Mütarekename ve Mebusların Teessürü", *Tasvir-i Efkar,* 31 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 2546, s. 1.

şartlarının resmen tebliği ise Osmanlı temsilcileri İstanbul'a geldikten sonra mümkün olabilecekti. Mütarekenin imzalandığı haberi İstanbul'a ulaştığında Hükûmet, bu konudaki bilgiyi almış derhâl bütün ordu kumandanlıklarına çatışmanın kesilmesi emrini vermişti. İtilaf Devletleri Hükûmetleri de kendi kumandanlarına bu emri verdiklerinden 31 Ekim'den itibaren Filistin ve Irak Cephelerinde çatışma durumu sonlanacaktı.[90]

31 Ekim'de saat 18.00 işaretli Sadrazam Ahmet Paşa imzası ile Osmanlı ordularına gönderilen tebliğde İtilaf Devletleri ile mütareke imzalandığı bildirildi.[91] 1 Kasım'da Karargâh-ı Umumi tarafından yayımlanan resmi tebliğde de 31 Ekim 1918'de öğlenden itibaren mütareke yürürlüğe girdiğinden cephelerde çatışma durdurulmuştur denildi.[92]

Osmanlı Devleti adına mütarekeyi imzalayan Türk delegeleri 1 Kasım'da saat 15.30'da Berk-i Satvet Torpido Kruvazörüyle Bandırma üzerinden İstanbul'a döndüler. Delegeler iskelede Sadrazam Ahmet İzzet Paşa adına yaverleri Binbaşı Muzaffer Bey, Şura-yı Devlet Reisi Reşid Akif Paşa ve diğer bazı kişiler tarafından karşılandılar. Otomobillere binerek doğruca Bab-ı Ali'ye gittiler. Bundan sonra mütarekenin maddeleri hakkında gerekli açıklamaları yaptılar. Gerekli açıklamaları yapmalarının ardından mütarekenin asıl nüshasını Sadrazam Paşa'ya takdim ettiler. Son olarak delegeler Saray-ı Hümayun'a giderek Padişahın huzuruna çıkmak için oradan ayrıldılar. Ancak Padişah heyeti hemen kabul etmedi.[93]

---

[90] "Hükümetimiz Mütareke Şeraitini Kabul Etti", *İkdam,* 31 Teşrin-i evvel 1334/1918, Numro: 7801, s. 2; "Mütareke İmza Edildi", *Sabah,* 1 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 10400, s. 1; "Mütarekenin Resmen Tebliği", *Sabah,* 1 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 10400, s. 2; "Mütarekename Vakt-i Zührede İmzalandı", *İkdam,* 1 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 7802, s. 2; "Mütareke İmza Edildi – Dün Öğle Zamanından Beri Terk-i Muhasamat – Fransa'nın Cevabı", *Vakit,* 1 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 368, s. 1.

[91] *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 46.

[92] "Cephelerde Tatil-i Muhasamat", *Sabah,* 2 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 10401, s. 2.

[93] "Mütareke Murahhaslarımız", *Sabah,* 2 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 10401, s. 1; "Heyet-i Murahhasamızın Avdeti", *İkdam,* 2 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 7803, s. 1; "Mütareke Şeraiti Sırf Askeri Bir Mahiyete Haiz", *Vakit,* 2 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 369, s. 1; *Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945),* s. 111-112; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 5; *Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945),* s. 111; Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* s. 64.

2 Kasım'da Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, ordu kumandanlıklarına, vilayetlere ve müstakil livalara mütareke şartlarını bildirdi. Mütareke ile ilgili her türlü güvenlik önleminin alınmasını istedi.[94]

Mondros Mütarekesi'nin maddeleri bir bütün olarak yirmi beş madde halinde 3 Kasım 1918'de yayımlandı. Yayımlanan haberlerde İngiltere Hükûmetinin müttefikleri ile uzlaşı içinde verdikleri yetkiyle Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Sir Somerset Arthur Gough Calthorpe ile Osmanlı Hükûmeti tarafından görevlendirilmiş Bahriye Nazırı Devletlü Rauf Bey Efendi Hazretleri, Hariciye Müsteşarı atufetlü Reşat Hikmet Beyefendi Hazretleri, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Kaymakamlarından Sadullah Beyefendi arasında kararlaştırılıp imzalanan mütareke şartları şu şekildedir denildi. Maddeler sıralandı ve yorumlandı.[95]

Yirmi beş maddelik Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine göre özetle Boğazlar açılacak, istihkâmlar işgal edilecekti. Osmanlı Devleti savaşta aldığı esirleri iade edecekti. Sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli olandan fazla askerler terhis edilecekti. Türk savaş gemileri limanlarda gözetim altında tutulacaktı. İtilaf Devletleri güvenliklerinin tehdit edildiğine karar verdikleri durumlarda stratejik noktaları işgal edebileceklerdi. Limanlar ile demiryolları bu devletlerin denetimine bırakılıp hizmetlerine açılacak ve karşı devletlere kapatılacaktı. Osmanlı Devleti savaş öncesi sınırlarına çekilecekti. Toros tünelleri işgal edilecekti. Telsiz ve telgraf hatları denetlenecekti. Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Irak, Bingazi, Trablus'taki Türk birlikleri teslim olacaktı. Türkiye, Almanya ve müttefikleriyle bağlantısını koparacak-

---

[94] "Mütarekeye Dair Tahrirat-ı Umumiye", *Vakit,* 3 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 370, s. 2; "Makam-ı Samii Sadaretpenahiden Ordu Kumandanlıklarıyla Vilayat ve Elviye-i Müstakileye Tebligat-ı Atiye İcra Kılınmıştır", *Hadisat,* 3 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 15, s. 1; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I,* s. 7.

[95] "Mütareke Şeraiti", *Sabah,* 3 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 10402, s. 1; "Hükümet-i Seniyye ile Düvel-i Mütelife Mütarekenamesinin Metn-i Resmisidir", *İkdam,* 3 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 7804, s. 1; "Mütarekenamenin Resmi Metni – Dahili İşlerimize Müdahale ve Hakimiyet-i Milliyemize Tecavüz Yok", *Vakit,* 3 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 370, s. 1; "Mütareke Şeraitinin Metn-i Resmisi", *Hadisat,* 3 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 15, s. 1; Mütarekename Metni ve Şerhi", *Tasvir-i Efkar,* 3 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 2549, s. 1. Örnek bir haber için bkz. Ek – 1.

tı. Vilayet-i Sitte denilen altı doğu ilinde karışıklık çıkarsa İtilaf Devletleri buraları işgal edeceklerdi.[96]

4. Mondros Mütarekesi Hakkında Yapılan Açıklamalar ve Yorumlar

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ülkede başlangıçta genel olarak bir ferahlık yaratmış gibi görünse de aslında Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan diğer bazı mütarekeler gibi tesir ve devamı bakımından geçici karakterde olmaktan çok uzaktı. O sırada mütareke hakkında bazı iyimser açıklamalar yapılmaktaydı. İyimser açıklamaların tek sebebi memleketin muhtaç bulunduğu yegâne şeyin asayiş ve barış olduğunun söylenmesi, bunun da elbirliği ile gerçekleştirilebileceğinin basın tarafından açıklanması ve kamuoyunda olumlu yankılar uyandırmasıydı. Diğer taraftan savaştaki yenilgiye rağmen ümitler azalmamıştı. Mütareke şartlarının nispeten hafif olduğu hakkında hükümetçe yapılan telkinler ile Wilson Prensiplerinin inanılan amaçlarının Türk halkına yeniden düzenlenme ve çalışma imkânı vereceği zannediliyordu. Ancak bu konudaki ümitler çok kısa zamanda pek acı bir şekilde silinecekti. İtilaf kuvvetlerinin mütareke hükümlerine uymayışları, azınlıkların aşırı davranışları, Wilson Prensiplerinin hiçbir uygulama sahası bulamaması halk arasında büyük üzüntüler yaratacaktı. Sonuçta da bu mütareke, Osmanlı Devleti'nin ve Türk milletinin hayatında elemli ve kanlı hadiselerle dolu yeni bir devrin başlangıcını oluşturacaktı.[97]

Mütareke hakkında süreç içerisinde bir takım açıklamalar yapıldı. Bu açıklamalarda farklı şekillerde yorumlanıp değerlendirildi. Örneğin müzakerelerde sona gelindiğinde yani 30 Ekim'de İstanbul Muhafızı Fevzi Paşa basın temsilcilerini nezdine davetle birtakım açıklamalarda bulundu. Açıklamaları esnasında sükûn ve vakarımızı muhafaza edelim diyerek itidal tavsiye etti. Basının bu konudaki rolüne de değindi. Basında Paşa'nın açıklamalarını halka duyurdu.[98]

2 Kasım'da Bahriye Nazırı Rauf Bey gazetecilere yaptığı açıklamada, Mondros'tan çok sevinçli döndüğünü, mütarekenin

---

[96] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 12-14; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I,* s. 1.
[97] *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* s. 46, 49.
[98] "Sükun ve Vakarımızı Muhafaza Edelim", *Vakit,* 31 Teşrin-i Evvel 1334/1918, Numro: 367, s. 2.

bir başarı olduğunu, devletin bağımsızlığı ve milletin onurunun tamamıyla kurtarıldığını, İstanbul'a tek bir asker çıkmayacağını söyledi.[99]

Rauf Bey ayrıca mütarekede sırf askeri bir nokta-i nazar takip edilmiş olup hiçbir siyasi şart mevcut değildir. Maddeleri içerisinde memleketimizin iç işlerine müdahale, genel af talebi gibi şartlar bulunduğu hakkındaki söylentiler asılsızdır. İngilizler bilakis saltanat hukuku ile milli istiklalimize zarar verecek şartlar ileri sürmekten geri durmuşlar ve izzet-i nefsimize büyük bir riayet göstermişlerdir açıklamasında da bulundu.[100]

Hariciye Nazırı Nabi Bey ve Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey de 2 Kasım akşamı basın temsilcilerini kabul ederek mütareke maddeleri hakkında uzun uzadıya açıklamalar yaptılar. Nabi Bey ve Reşat Hikmet Bey açıklamalarında esirler, donanma, hâkimiyet hakkı, seyr-i sefain, Kafkasya, şimendifer ve kablolar, Adana'nın tahliyesi, Alman ve Avusturya tebaası meseleleri hakkında bilgi verdiler. Bu konuda bütün müzakerelerde İtilaf delegelerinin göz önünde bulundurdukları şey, askeri çıkarlar doğrultusunda bir takım ihtiyat tedbirlerinin temininden ibarettir. Müzakereler esnasında Türk tarafını gereksiz yere incitecek tekliflerin ileri sürülmesi ve dâhili işlere müdahale hususlarından kesinlikle geri durulmuştur. İtilaf Devletleri memleketimizin muhtaç olduğu hiçbir maddeyi istemeyecekler, bizim ihtiyaç fazlası olan şeylerimizi parasıyla alacaklardır. Günlerce üzüntü ve şüphe içinde kalan vatandaşlara İstanbul'a hiçbir sebeple itilaf askeri çıkarılmayacağını müjdeleyebiliriz. Hatta bazılarının iddia ettikleri gibi subaylardan oluşan bir komisyon bile gelmeyecektir. Yalnız boğazlardan gelip geçerken tamire muhtaç gemiler barış zamanında olduğu gibi tersaneye girebilecekler ve burada durmak üzere ancak ticaret gemileri gelebileceklerdir. Günlerden bu yana türlü türlü hayaller kuran bir takım art niyetli kişiler için bundan büyük hüsran olamaz dediler. Bunlar gibi başka yorumlarda da bulundular.[101]

---

[99] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I,* s. 7.

[100] "Mütareke Şeraiti Sırf Askeri Bir Mahiyete Haiz", *Vakit,* 2 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 369, s. 1.

[101] "Mütarekenamenin Resmi Metni – Dahili İşlerimize Müdahale ve Hakimiyet-i Milliyemize Tecavüz Yok", *Vakit,* 3 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 370, s. 1; *Hadisat,* "Mütareke Şeraiti Hakkında", 3 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 22, s. 2.

Hariciye Nazırı Nabi Bey ve Müsteşarı Reşat Hikmet Bey'in mütareke hükümleri hakkında basına yapmış oldukları açıklamalar ertesi sabah gazetelerde yayımlanınca genel bir memnuniyet ortaya çıktı.[102]

Dâhiliye Nazırı Fethi Bey de 5 Kasım'da yayımlanan demecinde mütareke şartlarını değerlendiriyordu. Fethi Bey'e göre, Osmanlı Devleti'nin barış programının esasını Arap vilayetlerinde muhtar idarenin sağlanması ve gayrimüslim unsurların gelişimini temin etmek oluşturmaktaydı. Bir Arap muhtariyet idaresi meydana getirmek Türk milletinin geleceği için emniyet açısından önem arz edebilirdi. Dinî hislerden başka vatanın menfaati de bu emniyetin sağlanmasına çalışmayı gerektirirdi. Fethi Bey, mütarekenin Osmanlı Devleti'nin askerî şartlarına uygun bir biçimde imzalandığını da belirtmekteydi.[103]

Yetkililerin iyimser açıklamalarının etkisine kapılan Türk basını, mütarekenin hafif olduğuna ve İstanbul'un işgal edilmek istenilmediğine dair geniş ölçüde bir propaganda yayınına başlıyordu. Bu tür yayınlar İngiltere Dışişleri Bakanlığını kuşkulandırıyor, Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, İstanbul'a Büyükelçi seviyesinde Yüksek Komiser atanan Amiral Calthorpe gönderdiği 9 Kasım tarihli özel mektubunda şöyle diyordu: Türkler mütareke koşullarının kendi lehlerine olduğu iddiasında bulunmaya başladılar. Ne Türklerin dostluk gösterilerine ne de böyle bir izlenim yaratılmasına fırsat vermemeliyiz. Majesteleri Hükûmetinin Osmanlı Devleti ile yapılacak barış hakkındaki düşünceleri sert ve kesindir. Mısır ve Hindistan'daki Müslüman uyruklarımızın, Türklerin kesinlikle yenilgiye uğratıldıklarını anlamaları gerekir. Bu Pan-İslamizm ve Pan-Turanizme ve İslamın genel olarak siyasal maksatlar için istismarına öldürücü bir darbe indirecektir. Mezopotamya, Suriye ve Arabistan'ın Türklere geri verilmemesi, siyasetimizin ayrılmaz bir parçasıdır.[104] Zaten İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin yetkilileri de Türkleri sürekli olarak hırpalamak için sert bir bırakışmadan yanaydılar.[105]

---

[102] Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* s. 68.
[103] "Sulh ve Saire", *Ati,* 5 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 299, s. 1.
[104] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri,* Türkçeye Çeviren: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 21-23; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 10; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I,* s. 18.
[105] Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I,* s. 10-11.

Mütareke imzalanırken gazete başyazılarında da bazı değerlendirmeler yapılmakta, özellikle yetkililerin aksine şartlarının ağır oldukları dillendirilmekteydi. Mütareke ile ilgili 1 Kasım tarihli Sabah gazetesinde yayımlanan "Türklerin Günahı Nedir?" başlıklı başyazıda şöyle denilmekteydi:

Mütareke şartları öyle ağır, öyle elim, öyle korkunç ki biz Türklerin kolunu, kanadını kırıyor. Varlığını kökünden zedeliyor. Devletimizi hemen hemen bir imaret derecesine indiriyor. Umarız ki barış müzakerelerinde bu şartlar değişir, hakkımız hakikatimiz bu derece ayakaltına alınmaz. Çünkü bizde insanız ve bir milletiz. Hem de insanların ve milletlerin en mağdurlarındanız. Biz Türkler de gerek bu savaşın, gerek dört senedir bu memlekette meydana gelen mezalimin mağdurlarıyız. Öyle iken yeniden mağduriyetlere mi uğratılmalıyız? Mütarekeyi çaresiz kabule mecburuz. Fakat hiç zannetmeyiz ki bu memlekette aynı şartlarla barış imzalayacak bir Hükümet oluşturulabilsin. Avrupa bilmeli ki Türk milleti ne derece zayıf olursa olsun onu bu derece hakir görmek, uçurumdan aşağı atmak kendisini büsbütün kedere düşürmekte ve çıldırtmaktadır. Türklük bu gün perişan olsa da alttan alta hükmünü ve nüfuzunu yürütür. Bir milleti haksız yere bu derece ezmek İtilaf Devletlerine asla yakışmaz.[106]

Başyazıda bu cümlelerle birlikte başka yorumlar da yapılıyordu.

1 Kasım tarihli İkdam gazetesindeki "Veyl Mağluplara" başlıklı başyazıda da şu ifadelere yer veriliyordu:

Mütareke şartlarından vaziyetimizin ne derece fena olduğunu anlıyoruz. Mütarekede yer alan hususlar dolambaçlı teslim şartlarıdır. Bulgarlar gibi bizimde her türlü hak ve hürriyetimiz haczedilmiştir. Barış ve gelecekteki mukadderatımız hakkında henüz kesin bir tahmin imkanı bile yoktur. Memleketimizde küçük bir karışıklık ortaya çıkarsa İtilaf Devletleri bundan istifade ile burada nüfuzlarını kullanabilirler. Bu akıbetten ziyadesiyle endişe ettiğimizden uslu uslu, hem de pek uslu durmalıyız. İç tartışmalar hiçbir iyi netice vermez. Eğer mütarekenin ağır şartlarını barış sırasında hafifletmek istiyorsak bunun tek çaresi milletçe kavgaları bir tarafa bırakıp birlik tesis etmek ve bu birlik dairesinde çokça çalışmaktır.[107]

---

[106] Ali Kemal, "Türklerin Günahı Nedir?", *Sabah,* 1 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 10400, s. 1.

[107] "Veyl, Mağlublara!", *İkdam,* 1 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 7802, s. 1.

Yazıda bu şekilde mütareke şartlarının ağırlığı vurgulanıp birlik beraberlik düşüncesi ileri sürülmekteydi.

1 Kasım'da Vakit gazetesindeki "Mütareke" başlıklı başyazıda da:

Mütareke imzalanmıştır. Dört senedir çeşitli cephelerde sürekli çatışma halinde bulunan Osmanlı silahları 31 Ekim öğle zamanından itibaren susmuştur. Buna memnun olmamak elde değildir. Memleket çokça muhtaç olduğu barış ve sükûnete artık kesin şekilde kavuşmuş demektir. Fakat mütarekenin mevcut şartları karşısında bu memnuniyet hiçbirimizin hissiyatına tamamıyla hâkim olamaz. Hepimizin kalbi karşı karşıya kaldığımız milli felaketin acısıyla sızlayacak ve bu bize derin ıstıraplar çektirecektir. Bu çaresiz millet dört senedir gösterdiği fedakârlıklardan, yaşadığı mahrumiyetlerden sonra böyle bir akıbete layık değildi. Bu gün karşımızda izzet-i nefsimizi yaralayacak ne kadar ahval, ne kadar büyük felaketler bulunursa bulunsun başımızı yüksek tutmalı, istikbale ait azim ve itimadımızı muhafaza etmeliyiz. Felaket karşısında hemen kendimizi kaybetmek ve nefsimizi yerlerde süründürmek bize yakışmaz denilmekteydi.[108]

"Zafer-i Nihai" başlığı ile verilen 1 Kasım tarihli bir resimde de boylu boyunca yere uzanmış ölü bir Türk askeri yanında şöyle yazıyordu: "Zaten hasta değil mi idi?"[109] Aslında bununla muhtemel ki batılıların hasta adam diye ifade ettikleri Osmanlı Devleti'nin son durumuna bir gönderme yapılıyordu.

2 Kasım tarihli vakit gazetesinde yer alan "Mütarekeden Sonra" başlıklı başyazıya göre de, İstanbul halkının büyük bir kısmı mütarekenin imzalandığını gazeteler vasıtasıyla haber almıştı. Bu haber halk için savaş şartlarının artık son bulduğunu, gündelik normal yaşamın başlayacağını, dört senelik ıstırapların ve haksızlıkların arkasının alınacağını bildirmekle beraber vatanı seven hiçbir vatandaşın yüzünü güldürmemişti. Herkes hissediyordu ki böyle bir vaziyette maddi zevk ve istirahati düşünmek mümkün değildir. Vatanın hâline fikir hasretmek gerekir. İşte bu düşünce ile İstanbul ciheti mütareke imzalandığında vakur ve en ciddi tavrını takınmıştı. Mütareke sonrasında sokaklarda eski günlere mahsus hayat ve Cuma günlerine ait coşku yoktu. Hangi çehreye bakılırsa bakılsın hepsinin yüzünden evlatları dört sene

---

[108] Ahmed Emin, "Mütareke", *Vakit,* 1 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 368, s. 1.

[109] "Zafer-i Nihai", *Hadisat,* 1 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 13, s. 1. Resim için bakınız: Ek – 2.

boyunca sürekli farklı cephelerde savaşıp kanlarını akıtarak aklın almayacağı fedakârlıklar gösterdikten sonra hiç layık olmadıkları bir akıbetle karşı karşıya kaldıklarını düşündükleri anlaşılıyordu. Ancak bu millet savaştaki vazifesini sonuna kadar yaptığı gibi böylesi bir felaket anında başını yüksek tutmayı ve birbirinin kederine ortak olmayı da bilirdi.[110]

2 Kasım'da Sabah gazetesinde bulunan "Türklerin Bu Günkü Vazifeleri" başlıklı başyazıda da mütareke şartlarına binaen Avrupa'ya karşı yaşamak, devletin ve milletin varlığını göstermek, hukukunu var güçle müdafaa etmek isteniliyorsa her şeyden önce vazifenin iyi ifa edilmesi gerektiği belirtiliyor, yapılması zorunlu olan hususlara dair görüş beyan ediliyordu.[111]

2 Kasım tarihli Tasvir-i Efkar gazetesinde yer alan "Mütareke ve Netayici" başlıklı haberde de, "Harbe Nasıl Girdik?", "Harpten Nasıl Çıktık" isimli birer resme yer verilmekte, şu temsili resim ile savaşın başlangıcı ve bitişi arasındaki farkı göstermek istedik. Bundan dört sene önce girdiğimiz savaştan büyük bir kayıp ve zayiatla nihayet mağlup olarak çıkıyoruz. Fakat maruz bırakıldığı her türlü mağlubiyetlere rağmen yine namusunu, şerefini muhafaza etmiş, fedakarlıkların en büyüğünü malı ve canı pahasına göstermiş olan ordumuz bu gün müteessir ve münferit olarak silah bırakmak mecburiyetinde bulunmakta ise de yine de keder ve elem içinde şeref ve haysiyetini muhafaza etmektedir denilmekteydi.[112]

Tasvir-i Efkar gazetesinde "Şimdi Ne Yapacağız?" başlıklı 2 Kasım tarihli başyazıda da şu ifadelere yer veriliyordu:

Mütarekenin imzasından bu yana herkes kendi kendine "Şimdi ne yapacağız?" sorusunu sormaktadır. Evet şimdi ne yapacağız? Bu badireli ve karışık ortamda nasıl bir yol takip edeceğiz? Kendimize nasıl bir hareket tarzı belirleyeceğiz? Bu günkü vaziyet en kötü düşüncelilerimizin bile daha iki ay önceki düşünceleri ile örtüşmediğinden buna cevap vermek hakikaten zordur. Şu sıralarda memleketin genel durumu itibariyle bizim için artık bir zaferden bahsetmenin zor ve ahmaklık olduğunu iddia edenler var

---

[110] Ahmed Emin, "Mütarekeden Sonra", *Vakit,* 2 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 369, s. 1.

[111] Ali Kemal, "Türklerin Bu Günkü Vazifeleri", *Sabah,* 2 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 10401, s. 1.

[112] "Mütareke ve Netayici", *Tasvir-i Efkar,* 2 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 2548, s. 1. Resim için bakınız: Ek – 3.

idi. Fakat böyle düşünenler bile düşmanlarımızla olan çatışmanın ansızın denilecek bir şekilde ve bilhassa bu şartlar çerçevesinde sonlanacağını kestirememekte idiler. Şimdiki halde mütarekenin mevcut şekli ile kabul edilmesi bir taraftan genel hüzne sebep olurken diğer taraftan da herkesi yeni vaziyet karşısında az çok tereddütlü ve düşünceli bir mevkide kalmaya mecbur etmiştir.[113]

Yazıda yine mevcut durum karşısında gösterilmesi gereken hareket tarzına da değiniliyordu.

Hadisat gazetesinde "Hatme-i Kabus" başlıklı 2 Kasım tarihli başyazıda da kısaca, tam dört senedir devam eden kötü kabustan işte derilerimiz kemiklerimize yapışmış, kurumuş ve küçülmüş, fakir ve hakarete uğramış, mecalsiz ve matemle çıkıyoruz deniliyor, gelinen süreçte karşı karşıya kalınan olumsuzluklardan bahsediliyordu.[114]

3 Kasım'da Tasvir-i Efkâr gazetesinde "Yeni Bir İmtihan Devresi" başlıklı başyazıda da, bu günkü vaziyetimiz dünden daha mühim, daha vahim, daha ziyade tehlike ile karşı karşıyadır. Biz savaş imtihanında tamamıyla kaybettik. Bu günkü devre ise barış devresidir. Şu halde biz savaş imtihanını fena şekilde kaybettikten sonra şimdide barış imtihanına çıkmak üzere bulunuyoruz. Barış işini de savaş işi gibi karışık bir hâle getirmeden idare etmek için yapılması gereken vazife bizim fikrimizce hem hükümete hem de millete ait olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır deniliyor. Hükûmetin ve milletin bu devrede neler yapması gerektiğine değiniliyordu.[115]

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından dolayı Türkler üzüntü yaşarken İstanbul'daki azınlıklarda büyük bir memnuniyet duymuşlardı. Mütareke azınlıklar arasında bir coşku ve heyecan yaratmıştı. Şöyle ki mütareke imzası haberi Beyoğlu'nda duyulur duyulmaz azınlıklar heyecana kapılmışlar, erkenden sokaklara dökülmüşlerdi. Rum mağazaları Yunan bayrakları ile donatılmıştı. Bazı levanten mağazaları üzerine de Fransız, İngiliz, İtalyan bayrakları çekilmişti. Kadınlar göğüslerine erkekler yakalarına Fransız ve Yunan kokartları takmışlardı. Herkes birbirini tebrik edip

---

[113] Ebuzziyazade, "Şimdi Ne Yapacağız?", *Tasvir-i Efkar,* 2 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 2548, s. 1.

[114] Cenab Şehabeddin, "Hatme-i Kabus", *Hadisat,* 2 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 14, s. 1.

[115] Ebuzziyazade, "Yeni İmtihan Devresi", *Tasvir-i Efkar,* 3 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 2549, s. 1.

kutluyordu. Gün Cuma'ya tesadüf edip hava da gayet güzel olduğundan sabahtan akşam geç vakte kadar Beyoğlu sokaklarında bu kalabalık var oldu. Orta bir yerde üç dört kişi halka teşkil edip mütareke şartları hakkında hasbihal ediyorlardı. Hasbihallerde en çok merak edilen şey donanmanın ne zaman geleceğiydi. Çünkü Rumca gazetelerin verdikleri ümit ile bunlar bu gün yarın İngiliz donanmasının ve onunla birlikte bir iki Yunan savaş gemisinin gelmesini ümit ediyorlardı. Bu gazetelerden biri de Venizelos'un İstanbul'a geleceğini yazmış bulunduğundan coşku ve heyecan son raddeye varmıştı.

Bu memlekette büyümüş, ataları burada yaşamış insanların vatanın felaketiyle bu kadar eğlenmeleri yürekleri kan ağlatacak bir manzara idi. Bununla beraber Avrupa'nın o kadar yanlış tanıdığı Türkler, yine vakar ve temkinli hareketlerine halel getirmeyerek hissiyatlarını zapt ediyorlardı. Türk tarafı İstanbul'a Yunan savaş gemilerinin ve Venizelos'un gelmemesini temenni etmekteydi. Çünkü onların gelmesi o kadar büyük nümayişlere sebebiyet verirdi ki bunun asayiş noktasında ortaya çıkaracağı neticeleri tahmin etmek mümkün değildi. Onların buraya gelmek istemeleri ancak siyasi bir maksada dayanırdı ve ortaya çıkacak karışıklıklara binaen buna sebep yoktu.[116]

Sonuç

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri safında büyük ümitlerle girmiş olmasına rağmen istediği sonucu elde edememiş ve savaştan 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak çekilmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanması Osmanlı Devleti açısından her ne kadar çatışma durumundan barışa doğru atılan bir adım olarak değerlendirilmişse de hiçte böyle olmamıştır. Bir anlamda devletin sonunu getirmiştir.

5 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri vasıtasıyla İtilaf Devletlerine mütareke teklifinde bulunurken basında da buna dair çeşitli yazılar yayımlanmıştır. Basın mütarekeye dair yayımladığı haberlerde farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Özellikle bu değerlendirmelerde barışın ne şekilde olması gerektiği hakkında yorumlar yapılmıştır. Yorum yapılırken en çok üzerinde durulan husus Wilson Prensipleri olmuştur. Aynı şekilde mesele

[116] "Mütarekenin Akdinden Sonra", *İkdam,* 2 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 7803, s. 1.

başyazılarda da ele alınmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesine ehemmiyet atfetmekte ve bu madde çerçevesinde yapılacak bir barışı kendi çıkarları noktasında uygun bulmaktaydı.

Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri vasıtasıyla İtilaf Devletlerine yaptığı mütareke ve barış teklifinden bir cevap alamamıştır. Bunun üzerine daha önce Kut-ül Amare Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne esir düşmüş olup İstanbul'da esir bulunan General Townshend'in yaptığı aracılık teklifi kabul edilmiş, onun vasıtasıyla İtilaf Devletlerine doğrudan teklifte bulunmuştur. Bu defa Osmanlı Devleti'nin teklifi kabul edilmiştir.

İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin mütareke teklifini kabul ettikten sonra taraflar arasındaki görüşmeler Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda 27 Ekim 1918'de başlamış, 30 Ekim 1918'de sona ermiştir. Görüşmelerde daha önce Wilson Prensiplerine duyulan güvenin aksine oldukça ağır bir mütareke antlaşması imzalanmıştır. Mütareke ile İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağlamış, savunma mekanizmasını çökertmiş, ülkeyi işgale açık bir hale getirmişlerdir.

Mondros Mütarekesi imzalanırken savaş sonrası dönemde barış ve sükûnetin yeniden tesis edileceği düşünülmüştü. İmzalanan mütareke ile devletin toparlanması için imkân sağlanacağı kanaati hâsıl olmuştu. Hatta imzalandığında bu konuda görüş farklılıkları bulunmaktaydı. Bazı çevreler mütarekeyi olumlu bulurken diğer bir kısım çevrelerde tedirginlikle karşılamışlardı. Neticede mütareke imzalanıp uygulanmaya başladığında durumun hiçte düşünüldüğü gibi olmadığı ortaya çıktı. Çünkü Mondros Mütarekesi Türk milletinin hayatında acı ve elemli hatıralarla dolu yeni bir devrin başlangıcını teşkil etti. Mütareke imzalanır imzalanmaz İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti topraklarını daha önceki gizli antlaşmalarda anlaştıkları biçimde işgal etmeye, ordularını dağıtmaya, bütün varlıklarına el koymaya başladılar. Bir anlamda devlet sistemi artık çökertiliyordu. Bu yaptıklarını haklı gösterecek hiçbir gerekçeleri de yoktu. Birçoğu sadece keyfî uygulamaların bir neticesiydi. Bu yüzden denilebilir ki Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'nin fiilen sonunu hazırlamıştı ve mütarekeyi büyük ümitlerle imzalayanlarda büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştu.

Kaynakça

Gazeteler

Ati, Hadisat, İkdam, Sabah, Tanin, Tasvir-i Efkar

Araştırma Eserler

Alkaç, Ömer, *Türk Basınında Mondros Mütarekesi Öncesi Barış Beklentisi,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2015.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt I: 1914-1990),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993.

Başak, Tolga, *Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918),* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi,* Cilt: III / Kısım: I, Cilt: III / Kısım: II, Cilt: III / Kısım: III, Cilt: III / Kısım IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Hart, Basil Liddell, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi,* çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri,* Türkçeye çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945), Temel Yayınları, İstanbul, 2005.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: 1,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.

Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1962.

Türkgeldi, Âli, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1948.

Ek – 1

حکومت سنیه ایله دول مؤتلفه متارکه‌نامه‌سنك متن رسمیسی

۲۵ ماده‌لك شرائط متارکه‌نك رسمی صورتی ـ سز تودکار جتلمن‌سکز ، سزی دنجیده ایتمك ایستهم ـ (غویه‌ن) بزم ملزدر ـ متارکه‌نامه مواد مهمه‌سنه دائر رشاد حکمت بك افندینك ایضاحاتی.

انکلتره حکومتنك مغاربه بالاتفاق صلاحیتدار ایلدیغی انکلتره حکومتی بحر سفید دونمامی باش قومانداناری فریق آمیرال سورمرنت آرتور غوغ نالسوروب حضرتلری ایله حکومت سنیه جانبندن مأذون صلاحیت

غرب ناظری دولتلو رؤف بك افندی حضرتلری خارجیه مستشاری علیوغلو رشاد حکمت بك افندی حضرتلری

ارکان حربیه قائممقامرندن سعداء بك افندی آره‌سنده قرارلاشدیریلوب عقد ایدیلن متارکه شرائطی :

۱ ـ بحر سیاهه مرور ایچون چناق قلعه وبحر سیاه یولارینك کشادی وبحر سیاهه مرورك تأمینی ایچون چناق قلعه وبحر سیاه استحکاماتك متفقلر طرفندن اشغالی .

۲ ـ عثمانلی صولرلنده‌کی بالجمله طورپیل مزلارنی ایله طورپیدو وقوفان مواضعی وموانع سائره‌سنی کوسترمك‌جك ویونلری طرامغ ویا دفع ایتمك ایچون معاونت ایدیلجکدر .

۳ ـ فرده‌کزده موجود طورپیل موقعلری حقنده‌کی معلومات موجوده اعطا ایدیلجکدر .

٤ ـ اتلاف حکومتانه منسوب اسرای حربیه ایله ارمنی اسرا وموقوفین استانبولده جمع ایدیلجك ویلا قید وشرط اتلاف حکومتلرینه تسلیم اولنه‌جقدر .

٥ ـ حدودلرك محافظه‌سی وآسایش داخلیك ادامه‌سی ایچون لزومی کورولدیجك قوای عسکریه‌دن ماعدا اسلحه‌دوحال ترخیصی (اشبو قوای عسکریه‌نك مقدار ووضعیتلری اتلاف حکومتی طرفندن دولت علیه ایله مذاکره ایدیلکدن صکره تقرر ایتدیریلجکدر)

٦ ـ عثمانلی فرقه‌صولرنده ضابطه ویوکا محال خصوصات ایچون استخدام ایدیلجك سفائن صغیره سنتنا اولق‌اوزره عثمانلی صولرنده ویا دولت عثمانیه طرفندن اشغال ایدیلن صولرده بولنان کافة سفائن حربیه تسلیم اولنوب توسترلمك‌جك عثمانلی لیمان ویا لیمانلرنده موقوف طوتولمك‌جکدر .

۷ ـ متفقلر امنیتلری تهدید ایدیلجك وضعیت ظهورنده هر هانکی بر صوق‌الجیش نقطه‌سی اشغال حقی حائز اوله‌بیلرلر .

۸ ـ لزوم عثمانلی اشغال آلتنده بولنان باغلره لیمان وبنادر عثمانلیدن اتلاف سفائنی طرفندن استفاده ایدیلمی و اتلاف ایله حال حربده بولنانلره قارشی مسدود بولندیریلمسی ـ سفن عثمانیه‌ده تجارت واردوك ترخیصی خصوصلرنده شرائط عثمانیه‌دن استفاده ایدیلجکدر .

۹ ـ اتلافیون عثمانلی ترسانه ولیمانلرنده‌کی عموم سفائن تعمیراتی وسائط تسهیلیه‌سنی استعمال ایدیلجکدر .

۱۰ ـ طوروس تونلرینك متفقلر طرفندن اشغالی .

۱۱ ـ ایرانك شمال غربی قسمنده‌کی قوای عثمانیه‌نك درحال جریدن اولنمق حدود کریسنه چاپی خصوصنده اوله‌جق اعطا ایدیلن امر اجرا ایشدیریله‌جکدر . ماورای قافقاسك اوله‌جق قوای عثمانیه طرفندن ضباً تخلیه‌سی اجرا ایدیلیکندن قسم متباقیسی متفقلر طرفندن وضعیت محلیه تدقیق ایدیلمك طلب اولنور ایسه تخلیه اوله‌جقدر .

۱۲ ـ حکومت مجاوراتی سنتنا اولق اوزره تابعیتلرنك وقایولرك اتلاف مأمورلری طرفندن صیانه‌سی .

۱۳ ـ بحری، عسکری تجاری مواد ومنازعه‌لك منع تجریی .

دفعه آلمه‌جقدر . اشبو ماده‌ده باطومك اشغالی داخلدر . حکومت عثمانیه باطومك اشغاله معترض بولنه‌جقدر .

۱٦ ـ جزاده ، عمیقده ، بنده ، سودیه‌ده وهرافده بولنان محافظ قطعات الك یقین اتلاف قومانداناته تسلیم اوله‌جقدر وکلکیاده‌کی قوتلرك انتظاری محافظه ایچون مقتضی مقدارندن ماعدا سی یدنجی ماده‌ده‌کی شرائطه توفیقا تخریایتدیریله‌جك وجهله کیری چکیله‌جکدر .

۱۷ ـ طرابلسده وبنغازیده بولنان عثمانلی ضابطلری الك یقین ایتالیان محافظه قطعاته تسلیم اوله‌جقدر . تسلیم امرینه اطاعت ایتدکلری تقدیرده حکومت عثمانیه اونلر ایله معاونت ومناسبتی قطع ایتمکی تعهد ایلر .

۱۸ ـ مصراطه دخی داخل اولدیغی حالده طرابلس وبنغازیده اشغال ایدیلن ایتالیانك الك یقین اتلاف محافظه قطعاته تسلیمی .

۱۹ ـ آلمان وآوسترا بحری وبری وسیویل مأمورین وتبعه‌سنك برکتی طرفنده، اوزاق عقلرده بولنانلرك برآیدن عسکره ممکن اولان الك قیصه زمانده ممالك عثمانیه‌ی ترك ایتمکی .

۲۰ ـ یدنجی ماده‌موجبنجه ترخیص ایدیلجك قوای عثمانیه عائد تجهیزات اسلحه ، جبخانه ووسائط نقلیه‌نك طرز استعماله دائر اعطا ایدیلجك تعلیمات رعایت اوله‌جقدر .

۲۱ ـ متفقلرك منافعی صیانت ایچون امانه نظارتی نزدینه اتلاف محتلری مربوط بولنه‌جق وکندیلرینه بر بایده لزوم کوردیکجك معلومات اعطا ایدیلجکدر .

۲۲ ـ عثمانلی اسرای حربیه‌سی اتلاف دولتلری نزدنده محافظه ایدیلجکدر . سیویل اسرای حربیه‌دن استانبول خارجنده‌کولارك تخلیه‌سی نظر دقته آلنه‌جقدر .

۲۳ ـ حکومت عثمانیه مرکزی حکومتلر ایله بالجمله مناسباتی قطع ایله‌جکدر .

۲٤ ـ ولایات سنه‌ده اشغالی ظهورنده مذکور ولایتلرك هرهانکی بر قسمنك اشغالی حقی اتلاف دولتلری محافظه ایدرلر .

۲٥ ـ متفقلرك حکومت عثمانیه آره‌سنده عاصیات ۱۹۱۸ سنه‌سی تشرین اولنك ۳۱ نجی کونی وسطی ساعت خمسی ایله وقت طهرده تعلیق ایدیلجکدر .

انکلتره حکومت قرالیه‌سی سفائن حربیه‌سندن لیمنده موندروس لیمانده لنکر انداز آغا مجنون زوهلیسنده ۱۹۱۸ سنه‌سی تشرین اولنك ۳۰ نجی کونی تسدین اولدرق امضا ایتمشلردر .

آرتور غالفوروب — حسین رؤف
رشاد حکمت — سعداء

★ ★ ★

بر صورتی بالاده درج ایدیلکن متارکه نامه موادی حقنده دون اقدام خارجیه نظارتی مستشاری رشاد حکمت بك ، ناظر ثانی بك افندی نزدنده ارکان مطبوعاته ایضاحات ویردی . وایضاحاتدن اکلاشیلدیغنه کوره انکلترانك شرائط ابتدائیه‌لرینی بو کونکی شکل طرده تبدیل وتخفیف خصوصنده‌کی مساعیسی کوردولمشدر . انکلتره آمیرالی سفائن حربیه عثمانیه‌نك علی الاطلاق تسلیمی طلب ایتمش ایسه‌ده صوغلریز حق حاکمیتمزك قره صولرنده کافه حریاتی تأمین ایچون کوچك حربه سفینه‌لرمزك سرباست بوقنی قبول ایدیلمشدر . بیوك حربه سفینه‌لریز تسلیم ایدیلجك بر لیمانده حربك نهایته قدر محفوظ بولنه‌جقدر . کیلیزیه عثمانلی صنایعی لیمانلرینه سیروسفر ایلمشلر ، بو حالده بر حدود کوردیکی مرخصلرمزه سوقلمشدر .

طوروس تونلی مسئله‌سنه کلنجه ، متفقلر عندالطلبه قطعات عسکریه خصوصنده تیور یولارندن استفاده ایدیلجکدر . تیور یولارینه بزم طرفمزدن اداره ایدیلجك ویالکز قطعات عسکریه اجراسی اثناسنده اتلاف مأمورلری طرفندن تفتیش اوله‌جقدر . چونکه قطعات تأخر ایلیه‌جکندن ویالکز حق تفتیش ویرلمشدر .

اون بر نجی ماده‌نك بوشکل اکتساب ایدیلیسی ایچون ایلی مذاکره جریان ایلدی وصوغلریز بوصنه‌لر اهالیسنك ترك ، صدمان اولمه‌یلی وبوکونکی ملیت پرنسیبی قبول ایدیلیکی تقدیرده یورلرینك ایزای ممالك عثمانیه‌دن عدی لازم کله‌جکی وبوکون اورالری تخلیه ایلیکنز تقدیرده دیکر بر طرفدن اشغال اوله‌میه‌جی جهتله صلح مذاکره‌سنده بر شکل قطعی آلنه‌جه قدر حالیه ایفای لزومی درمیان ایلمشلردر .

آمیرال، یورالری انکلترلر طرفندن اشغال کزرلرسی اولدیغی وشاید ایرلوده لزوم کورلدیکی تقدیرده تخلیه‌سی طلبنده بولنه‌جقلری سوبلمشلردر. عثمانلی تلغرافیه کلنجه ، عبارتنه عمومی برقوتحول وضعی تکلیفی درمیان ایلدیلر. صوغلریز حکومته‌ك عثمانلی قوتحوله تام مولاقیتی تقدیرده حکومتك استقلالیه متناسب اولیه‌جقی درمیان ایلمشلر وو جهت انکلیز لرجه‌ده قبول اولنمشدر .

اون اوچنجی ماده آنالرك چکلمکلری حقنده تحریرات اجرا ایتمکه اولسی اعتبارلیه وضع ایدیلمشدر.

اون دردنجی ماده صورت مطلقه‌ده تکلیف اولنمشدر . انکلیز امیرالی یوکا اسباب موجبه اولق اوزره ممالکمزده احتیاجات عمومیه‌نك تأمینندن صکره بوقنه قدر دیکر ممالکنزه واقع اولان اخراجاتك بوقنه کندیلرینه حصری مقصودندن عبارت اوله‌یغی سوبلمش وبوده صوغلرمز طرفندن قبول اولنمشدر .

اون یدنجی ماده‌ده قوتحول حق مطلق اولدیغی طلب ایدیلیکی حالده صوغلرمزك اعتراضی اوزرینه بو شکل اکتساب ایلمشدر .

صوغلرمز بوتکده حق حاکیت ایله قابل تألیف اولدیغنی بیان ایتمشلر وبوتك اوزرینه باکو ـ باطوم خطنه وضع ید ایتمکی شکلنده قبول ایتمیه‌جکلردر . مع مافیه بوخط اساساً حدود قدیمه‌مز خارجنده بولندیغی جهتله بر وضع ید تلقی ایدیلمز . انکلیز آمیرالی قدی‌الحایه قطعات عسکریه اجرا ایدیلیرکن لزومسز سبباحتلر ایله طرفندن خماك اشغال ایدیلیکی حقنده‌کی ارزوسنی اظهار ایلمش وبالطبع بوبابده تأمینات ویرلمشدر . باطوی اتلافیلر عسکری نقطهٔ نظرندن اشغال ایدیلجکدر . باطوم سنجاغنك حوالیسی ایله اشغاله لزوم کورلدیجك محلرده ادارهٔ عثمانیه حکومتی اوله‌جقدر . باطوی اتلافیون قوه‌سی کزه اجرا ایله‌جکلری حرکت حربیه ایچون اس بحری اتخاذ ایله‌جکلردر .

اون آلتنجی ماده‌نك تکلیف اولندیغی شکل عسکرك صورت عمومیه‌ده تسلیمی صورتنده‌ایدی. صوغلرمز ایله انکلیز آمیرالی ارمه‌سنده ایی‌مناقشه ومذاکره‌لی موجب اولمشدر . جاز ، عمیقه یی وسورده‌ده بولنان قطعات نزدنصور بروضعیتده اولدیغی جهتله ایرکچ تسلیم ضرورتنده اولمقلرندن شکل مفردی وجهله قبول ایدیلمشلر وعصور اولیان قطعات تسلیم اولیه‌جقدر . چونکه عصور قطعات عسکری نقطهٔ نظرندن کیری آلنمسی بزم ایچون مع‌الاسف

"Hükümet-i Seniyye ile Düvel-i Mütelife Mütarekenamesi-nin Metn-i Resmisidir", *İkdam,* 3 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 7804, s. 1.

Ek – 2

"Zafer-i Nihai – Zaten Hasta Değil mi İdi?", *Hadisat,* 1 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 13, s. 1.

Ek – 3

"Mütareke ve Netayici", *Tasvir-i Efkar,* 2 Teşrin-i sani 1334/1918, Numro: 2548, s. 1.

FRANSIZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI VE İTİLAF DEVLETLERİ'NİN DOĞU KARADENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ (1918-1919)

Aydın ÖZGÖREN*

Fransız Basınında Mondros Ateşkes Antlaşması

Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın bağlaşığı olarak Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti, merkez kuvvetlerinin bu savaşta İtilaf Devletleri karşısında yenilgiye uğramaları nedeniyle kendisi de aynı kaderi paylaşmış ve mağlup olarak değerlendirilmiştir. Dünya Savaşı'nın kaybedileceğinin anlaşılması üzerine Talat Paşa, 4 Ekim 1918'de hükûmetinin istifasını sunmuş ve Sultan Vahdettin, Tevfik Paşa'yı meşrutiyetçi bir hükûmet kurması amacıyla Sadarete atamıştır. Tevfik Paşa İttihatçı milletvekillerinden güvenoyu alamayacağını anlayınca kendisine verilen görevi iade etmişti. Yeni hükûmeti bazı İttihatçı üyeleri de kabinesine dâhil eden Ahmet İzzet Paşa kurmuştu.[1]

Osmanlı Devleti yöneticilerinin İtilaf Devletlerinin hoşgörülü davranacaklarına inanması ve Birleşik Amerika Başkanı Woodrow Wilson'un demeçlerini bir vaat olarak kabul etmesi ile birlikte, Osmanlı Donanma Bakanı Hüseyin Rauf (Orbay) başkanlığında Osmanlı temsilcileri 30 Ekim 1918 yılında İtilaf Devletleri adına İngiliz Amiral Arthur Gough Calthorpe başkanlığında İngiliz temsilcileriyle bir ateşkes antlaşması imzalamıştır.[2]

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri ile yapmış olduğu Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ertesi günü Fransız gazetelerinde haber ilk sayfadan verilmiştir. *Le Figaro* gazetesi 1 Kasım 1918 tarihindeki ilk sayfa haberinde "Türkiye ile Ateşkes Antlaşması-Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın İşgali ve Esirlerin Geri Gönderilmesi" başlığı ile Mondros Ateşkes Antlaş-

* Dr., Dış Türkler Başkanlığı, aydinozgoren@yahoo.com

[1] Ali Servet Öncü, "Tevfik Paşa Hükümeti'nin Programı ve Meclis-i Mebusan'daki Müzakereleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 49, Erzurum 2013, s. 263.

[2] Salahi. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 8.

ması haberini okuyucularına duyurmuştur. Haberin içeriğinde gazetenin siyaset yazarı Fransız Akademisi'nden Alfred Capus'un sözlerine yer verilmiştir. Capus, Deniz Bakanı Leygues'in hükûmet adına Mecliste Türkiye ile yapılan Ateşkes Antlaşması'nın maddelerini anlattığından bahisle bu antlaşma maddelerinde tüm güçleri, büyüklükleri ve millî gurur izleriyle var olduklarını söylemiştir. Capus "*...bu aslında tüm doğu ve batı cephelerinde bizim askeri üstünlüğümüzü ve Türk dünyasını söküp alan silahlı kuvvetlerin ve birleşik donanmanın büyük gayretini göstermektedir*." ifadelerini kullanmıştır. Aynı sayfada antlaşma ile ilgili "Hükûmetin Bildirisi" başlığı altında Deniz Bakanı Georges'un Mecliste yaptığı konuşmanın dökümü verilmiştir: "*Birkaç gün önce General Townshend, Ege Denizi İngiliz Komutanına Türk Hükûmeti ateşkes antlaşması için acil bir görüşme talep ettiğini söylemesi için serbest bırakılmıştır. Tümamiral Calthorpe, eğer Türk Hükümeti bu görüşmeler için temsilci gönderirse kendilerine olan düşmanlığı sona erdirecek ve İtilaf Devletleri adına antlaşmayı imzalamak için şartlarını bildirebileceğini söylemiştir. Türk temsilciler bu hafta başı Mondros'a ulaşmıştır. Dün akşam İtilaf Devletleri adına Tümamiral Calthorpe ateşkes antlaşması imzalamıştır. Antlaşma bugün öğleyin yürürlüğe girmiştir. Şu an antlaşma maddelerinin tamamını yayınlayamıyoruz. Ancak antlaşma maddeleri Karadeniz'e kadar İtilaf Devletleri donanmasının serbestçe geçmesini, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının işgalini ve İtilaf Devletleri'nin savaş esirlerin en kısa zamanda serbest bırakılmasını kapsamaktadır.*"[3]

Le Petit Parisien gazetesi 1 Kasım 1918 tarihli nüshasında Türkiye ile yapılan Ateşkes Antlaşması'nı "Türkiye ile Ateşkes Antlaşması İmzalandı" başlığı ile manşetten vermiştir. Alt başlıkta "*Antlaşma şartları Boğazlardan geçişi, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının işgalini, savaş esirlerinin en kısa sürede ülkelerine gönderilmelerini kapsamaktadır*." diyerek antlaşmanın en önemli maddelerini okuyucusuna bildirmiştir. Haberin detayında antlaşmanın Mecliste görüşülmesi ile ilgili ayrıntılar verilmektedir: "*Dün milletvekilleri Meclisteki oturumda oldukça kalabalıklardı. Saat dört idi. Savaş Bakanı Sayın Georges Leygues söz istedi. Derin bir sessizlik içerisinde: Versay'da heyetler arası görüşme ve Savaş Yüksek Konseyi Başkanı beni hükûmet adına bu bilgilendirmeyi yapmakla görevlendirdi*" diyerek antlaşma hakkında bilgilendirme

[3] *Le Figaro*, "Armistice avec La Turquie", 1 Kasım 1918, No: 305.

yapmıştır: "*Birkaç gün önce General Townshend Ege İngiliz Kuvvetleri Komutanına bilgi vermek için serbest bırakıldı. Buna göre Türk Hükûmeti en kısa sürede İtilaf Devletleriyle antlaşma yapmak istiyordu. Tümgeneral Carthrope eğer Türk Hükûmeti temsilcilerini gönderirse antlaşma maddelerinin kendilerine iletileceğini söylemiştir. Türk temsilciler bu hafta başında Mondros'a ulaşmışlardır. Dün gece ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Bugün öğleyin yürürlüğe girmiştir.*" (yoğun bir alkış).[4]

Meclisteki bu bilgilendirmeden sonra Deniz Bakanı Leygues Senato'ya gelmiş ve Boudenoot başkanlığındaki Savaş Komisyonuna Türkiye ile yapılan ateşkes antlaşmasını onaylatmıştır.[5]

2 Kasım'da *Le Figaro* gazetesi "Türkiye ile Barış Antlaşması"[6], *Le Temps* gazetesi 3 Kasım'da "Barış Şartları"[7] ve dinî muhafazakâr görüşte yayın yapan bir gazete olan *La Croix* gazetesi 4 Kasım'da "Türkiye'nin Kabul Ettiği Şartlar" başlığı altında ateşkes antlaşmasının tüm maddelerini okuyucularına bildirmiştir. Aynı gazete, antlaşmanın 25 maddesini beş başlık altında vermiştir. İlk 9 madde "Deniz Üzerinde"; 10'dan 15. maddeye kadar olan bölüm "Karada Güvenlik"; 16'dan 19'a kadar olan maddeler "Birliklerin Silahları Bırakması"; 20'den 25. maddeye kadar olan kısımlar da "Kontrol" başlığı altında verilmiştir.[8]

Le Figaro gazetesi 2 Kasım tarihli sayısında antlaşma maddelerini verdikten sonra antlaşmanın oluşturacağı etkiyi "Sonuçlar" başlığı altında değerlendirmiştir. Buna göre Türkiye'nin silah bırakmasının Karadeniz'de bir mücadelenin de başlamasına neden olabileceğine işaret edilmiştir. Gazete, "*Ateşkes antlaşması birçok İngiliz birliğinin terhis edilmesine neden olacaktır. Ayrıca Güney Rusya'ya da bir yol açılacaktır. Doğu Avrupa'daki bütün ülkelerin sınırları yeniden dizayn edilecektir*" ifadelerinde bulunmuştur.[9]

Journal des Débats gazetesinin 7 Kasım 1918 tarihli nüshasında "General Townshed Paris'te" başlığı altında verdiği haberde "*Türkiye ile ateşkes antlaşması görüşmeleri ile görevlendirilen Kut'ul Amare kahramanı Sir Charles Townshend dün Paris'e gel-*

---

[4] *Le Petit Parisien*, "L'armistice est signé avec la Turquie", 1 Kasım 1918, No: 15242.
[5] *Le Petit Parisien*, "La nouvelle de l'armistice portée au Sénat", 1 Kasım 1918, No: 15242.
[6] *Le Temps*, "Les Conditions de l'Armistice", 3 Kasım 1918, No: 20938.
[7] *Le Figaro*, "L'Armistice avec la Turquie", 2 Kasım 1918, No: 306.
[8] *La Croix*, "La capitulation de la Turquie", 4 Kasım 1918, No: 10941.
[9] *Le Figaro*, "Consequences", 2 Kasım 1918, No: 306.

miştir. Karısı Fransız olan ve daha önce Paris'te askeri ataşe olarak çalışmış Townshend basına açıklama yapmak üzere Paris'ten doğrudan Londra'ya gidecektir. General esaret döneminde Türklerin kendine iyi davrandığını ancak diğer esirler için endişeli olduğunu"[10] dile getirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda yer alan askerlerin savaş sonrası çıkarmış oldukları haftalık *Journal des Mutilés et Combattants* gazetesinde Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinin 18. yılına özel çıkan sayıda "11 Kasım 1918'den Önce Bulgarlar, Türkler ve Avusturyalılarla Nasıl Ateşkes Antlaşması İmzalandı" başlığı altında şu bilgilere yer verilmektedir:

"Türkiye yenilgiden sonra Bulgaristan örneğini takip etmekte geç kalmamıştır. Enver Paşa istifa etmiş ve onun yerine İzzet Paşa görevi devralmıştır. İzzet Paşa Eylül ayının sonunda General Franchet d'Espérey'den barış görüşmelerinin başlatılmasını istemiştir. Burada durum biraz karışıktı. İngilizler Franchet d'Espérey'in Türkiye ile yapılacak antlaşmadan fayda elde etmesine razı görünmüyor gibiydi. En azından İzzet Paşa'nın temsilcinin İtilaf Devletleri ile gerçekleştirdiği görüşmeden sonra yaptığı açıklamadan bu anlaşılıyordu. Nitekim Osmanlı Hükûmeti doğrudan İngiliz makamlarına başvurmaya karar vermişti. 23 Ekim'de ilk önce gizli, sonra açık pazarlıkların ardından müzakere için yetkileri eline alan Akdeniz İngiliz Kuvvetleri Komutanı Amiral Calthorpe, antlaşmadan sadece birkaç gün önce Mondros'a gelmiştir. Fransız Amiral Amet[11] görüşmelere katılmaya bile davet edilmemişti. Aynı gün Paris'ten gelen bir telgraf ile Amiral Amet'e Calthrope ile barış görüşmesi için bir araya gelmesi ve kendilerinin görüşü alınmadan antlaşma maddeleri konusunda karar vermemesini Calthrope'a bildirmesi emredilmiştir. Gece 23'te Calthrope görüşmeleri gerçekleştirecek heyetin başkanı sıfatıyla kararlaştırılan maddeleri bizim amirale bildirmiştir. Ateşkes antlaşması daha sonra Tümamiral Calthrope tarafından imzalanmıştır."[12]

Gazetelerde geçen satır aralarından İngilizlerle Fransızların rekabeti ve İngilizlerin bağımsız hareket etme istekleri açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Nitekim İngilizlerin Fransa ve İtalya'ya danışmadan Türklerle ateşkes antlaşması görüşmelerine girişmeleri ve sonunda tek başlarına Osmanlı yönetimi ile bir antlaşma

---

[10] *Journal des Débats*, "Le general Townshed à Paris", 7 Kasım 1918, No: 311.
[11] Jean-François-Charles Amet (1861-1940).
[12] *Journal des Débats*, "L'armistice turc", 8 Kasım 1918, No: 50.

imzalamalarından rahatsız olan Fransızlar, bu davranışı protesto etmişlerdir. Amiral Calthorpe ile iş birliği yapması için Fransız Amiral Amet'i Mondros'a gönderdikleri hâlde, İngiliz heyetinin başkanı Fransız Amirali müzakere görüşmelerine sokmamış ve nihayetinde Fransa ve İtalya, İngilizlerin yapmış olduğu oldubitti karşısında boyun eğmek zorunda kalmışlardır.[13]

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra İttihatçılar yavaş yavaş İstanbul'u terk etmeye başlamıştı. Fransız basını art arda bu haberi okuyucularına vermiştir.

Le Temps gazetesi "Eski Jön Türk Bakanların Kaçışı" başlığı altında verdiği haberde artık hükûmetin İstanbul'da düşman namluları altında faaliyetlerine devam edeceğini ve eski Jön Türk Bakanlar Talat, Enver ve Cemal Paşaların ise Rusya üzerinden Almanya'ya kaçtıklarını yazmaktaydı.[14] *La Croix* gazetesi aynı haberi "Enver Paşa Kaçtı" başlığı ile vermiştir. Gazete İstanbul'da birçok İttihatçının kaçtığını bunlar arasında Ermenilerin mallarını kendi zimmetlerine geçirmekle suçlanan Enver, Talat ve Cemal Paşaların da olduğunu yazmaktaydı.[15]

İttihatçı paşaların kaçışının ardından basında çıkan yazılar saldırgan bir niteliğe bürünmüştü. Dâhiliye Nazırı Fethi Bey, kaçışı önlememekle; hatta göz yummakla suçlanıyordu. Sultan Vahdettin de devleti parçalanmanın eşiğine getiren İttihatçıların hükûmette boy göstermesini istemiyordu ve o da basında ve kamuoyunda İttihatçıların aleyhine esen rüzgârdan yararlanarak Ahmet İzzet Paşa'dan kabinedeki bazı İttihatçı bakanların istifasını istemiştir. Bu baskılar sonucu hükûmet istifa etmiş ve yerine Tevfik Paşa, hükûmeti kurmakla görevlendirilmişti. Yeni hükûmet 11 Kasım 1918'de göreve gelerek kabinesini oluşturmuştur.[16]

İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken *La Croix* gazetesi Tuğgeneral Duroust komutasında Fransız torpidosu *Mangini* ve bir İngiliz torpidosu olan *Shark*'ın 10 Kasım'da İstanbul'da İtilaf Devletleri donanmasına katılmak üzere Çanakkale Boğazı'ndan geçtiğini haber vermekteydi.[17] Diğer yandan *Le Temps* gazetesi "İtilaf Devletleri Donanması İstanbul'da" başlığı altında İtilaf Devletleri

---

[13] Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, s. 8.

[14] *Le Temps*, "La Fuit des anciens ministres jeunes-turcs", 27 Kasım 1918, No: 20962.

[15] *La Croix*, "Enver Pasha en fuit", 16 Kasım 1918, No: 10952.

[16] Selçuk Ural, "Tevfik Paşa Hükümeti'nin Programı ve Mebusan Meclisindeki Yankıları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. I, Bahar 2008, s. 217.

[17] *La Croix*, "A Constantinople", 12 Kasım 1918, No: 10948.

donanmasının Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'a geldiğini haber vermekteydi.[18] *Le Figaro* gazetesi ise bu haberi şu satırlarla okuyucuna duyurmuştur: "*İtilaf Devletleri donanması 12 Kasım Salı günü Çanakkale Boğazı'nı geçerek dün 13 Kasım'da İstanbul'a girmiştir. Müstahkem mevkileri işgal etmiş olan yerli ve Hindu İngiliz askerleri gemilerin geçişini hazır kıta olarak selamlamışlardır. Fransız güçleri Amiral Amet komutasında 2. Filo'dan oluşmaktaydı.*"

İtilaf Devletleri silahlı güçleriyle İstanbul'da varlığını hissettirdiği bir zamanda buradan irtibatı sağlayacak yüksek temsilcilerini de atamaya başlamıştı. 19 Kasım 1918 tarihli *La Croix* gazetesinin haberine göre İstanbul Boğazı'nda demirlemiş olan 2. Filo Komutanı Tümamiral Amet Osmanlı Hükûmeti nezdinde İstanbul Fransız Yüksek Komiseri olarak atanmıştı.[19]

Yeni hükûmetin Mütareke'nin yeni imzalandığı bir ortamda İtilaf Devletlerinin istekleri doğrultusunda bir politika izleyeceği anlaşılmaktaydı. Nitekim hükûmetin izleyeceği politika kısa sürede belli oldu. Osmanlı Mebusan Meclisinin açılmasından sonra Tevfik Paşa Hükûmeti Hariciye Nazırı Reşit Paşa Fransız gazetelerinde yer bulan şu açıklamayı yapmıştı:

"İtilaf Devletleriyle Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzaladıktan sonra düşmanlık artık son bulmuştur. Bizler ilk etapta Osmanlı Milleti'nin onuru ve şerefi ile bir barış elde etmek için gayret göstereceğiz. Bizler artık birkaç yıldır devam eden tuhaf ve illegal eylemlere son vereceğiz, kanunlara ve şeriata tam sadık kalarak toplumun bütün sınıflarını kucaklayan ırk ve din ayırımı yapmadan karşılıklı dostluğu kuracağız. Osmanlının bütün unsurlarının politik haklarını koruyup zulmü ortadan kaldırıp genel bir güven ortamı oluşturacağız."[20]

Reşit Paşa açıklamanın devamında hükûmetin Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümlerini uygulamada üstüne düşen vazifeyi yerine getireceğini ve kendi bakanlığı bünyesinde, ateşkes hükümlerinin uygulanması sonucunda doğacak problemleri çözmek için bir komisyon oluşturulacağını dile getirmiştir.[21]

---

[18] *Le Temps*, "Les Flottes Alliées à Constantinople", 17 Kasım 1918, No: 20952.
[19] *La Croix*, "Le haut commissaire français à Constantinople", 19 Kasım 1918, No: 10954.
[20] *Le Temps*, "Le Nouveau cabinet ottoman devant la Chambre", 27 Kasım 1918, No: 20962.
[21] *Le Temps*, "Le Nouveau cabinet ottoman devant la Chambre", 27 Kasım 1918, No: 20962.

Tevfik Paşa ise İstanbul'da İngiliz Hükûmeti temsilcisine ziyarette bulunmuş ve uzun bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Tevfik Paşa, Jön Türklere karşı çok ciddi tedbirler aldıklarını, yeniden yapılanmamaları için ise kendilerinin İtilaf Devletlerinin yardımlarına ihtiyaç duyduklarını temsilciye belirtmiştir.[22]

Mondros Ateşkes Antlaşması Sonrasında İtilaf Devletlerinin Doğu Karadeniz'deki Faaliyetleri

İtilaf Devletleri İstanbul'da gerektiğinde müdahil olabilecekleri bir hükûmet kurulduktan sonra Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerini uygulamaya başlamışlardı. Bu süreçte İtilaf Devletlerini Karadeniz Bölgesi'nde birtakım sorunlar beklemekteydi. Bu sorunlardan en önemlileri; yeniden asayişi sağlayacak jandarma teşkilatının organize edilmesi, bölgedeki İttihatçıların pasif hâle getirilmesi, savaş sırasında göç ettirilen Rum ve Ermenilerin yeniden eski yerlerine yerleştirilmeleri, bölgenin silahsızlandırılması, Ruslardan geri kalan silahların toplanması, bölgenin Bolşevik propagandasından korunması gibi aşılması gereken birtakım başlıklardı.

İtilaf Devletleri, bu sorunları çözüme kavuşturmak, Kafkasların güvenliğini sağlamak ve Karadeniz sahillerini kontrol altında tutabilmek, bölgede kendi varlıklarını hissettirmek için Mütarekeden sonra askerî gemilerine burada devriye attırmaya ve buralara kontrol subayları göndermeye başlamıştı. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra iki İngiliz torpidosu *Yerra ve Torrens* Novoroski, Poti ve Batum'a; *Jules-Michelet* zırhlısı, *Sentinelle* kruvazatörü ve iki destroyer gözlem amaçlı Trabzon, Samsun ve Sinop'a hareket etmişti.[23] Bunlardan *Jules Michelette* Kasım 1918 başlarında Samsun'a ulaşmıştır.[24]

Bu süreçte İtilaf Devletlerinin önem verdiği hususlardan bir tanesi de İstanbul'dan uzak bölgelerde kendilerine mukavemet gösterecek unsurlara izin vermemek ve onların organize olmasını engellemekti. Bu durumda en çok çekindikleri kimseler İttihatçılar olacaktı. Fransız belgelerine göre İttihatçıların bir kısmı doğuya doğru kaçmakta ve özellikle kendilerini daha emin hissettikleri Lazistan Sancağı'nda yeniden organize olmaya çalışmaktaydılar.

---

[22] *Le Temps*, "Tevfik pacha et les Jeunes-turcs", 18 Ocak 1919, No: 21004.
[23] *La Croix*, "Les bâtiments français et alliés dans la mer Noire", 26 Kasım 1918, No: 10960.
[24] *La Croix*, "Le nettoyage de la mer Noire", 3 Aralık 1918, No: 10966.

İtilaf Devletleri bunları etkisiz hâle getirebilmek için hükûmete baskı yapmaktaydı. Osmanlı resmî makamları ise önemli bölgeleri kapsayan müttefikler arası şüpheli listesi hazırlamış ve İtilaf Devletleri temsilcilerine dağıtmıştı. Trabzon bölgesi için liste kabarıktı. Trabzon'daki İngiliz konsolosuna göre 1919 yılının sonunda arananlar listesinde bulunan 300'den fazla kişi bu bölgede dolaşıyordu.[25]

Hükûmet, İtilaf Devletleri'nin baskısı altında bir yandan bölgede İttihatçı avına çıkarken diğer yandan da Birinci Dünya Savaşı'nda yaptıkları uygulamalar için özel kurulmuş mahkemelerin karşısına İttihatçıları çıkarmaya başlamıştı. Bu kapsamda Mütarekeden sonra, Trabzon'daki Ermeni tehciri esnasında suistimal ettikleri iddia edilen bazı görevlilerin yargılanmasına karar verilmişti. Bu kapsamda 1919 yılının Ocak ayında o dönem bölgede görev yapmış kişiler tutuklanmaya başlanmıştı. 27 Şubat'ta soruşturma tamamlanmış ve 26 Mart'ta yargılamalara başlanmıştı. 26 Mart'ta başlayan davada eski Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey, İttihat ve Terakki Temsilcisi Nail Bey, Gümrük Muhafaza Müdürü, Trabzon Polis Müdürü gibi kişiler yer almaktaydı. Cemal Azmi ve Nail Bey yurtdışına kaçtıklarından gıyaben yargılanmışlardır. Yapılan yargılamaların sonucu 28 Mayıs'ta açıklanmış, Cemal Azmi Bey ve Nail Bey gıyaben idam cezası almıştı.[26]

İtilaf Devletlerini meşgul eden bir diğer konu da bölgenin güvenliğiydi. Çünkü o tarihlerdeki yazışmalara bakıldığında İttihatçıların Müslüman halka silah dağıttığı ve bölgedeki azınlıkların tehlikede olduğu bilgileri dolaşmaktaydı. Trabzon'daki Fransız konsolosu Lepissier, Kafkaslarda güvenlik ve huzuru sağlamak için üstlerine şu önerilerde bulunmuştur:

"Bölgedeki Fransız askerî misyonunu güçlendirmek ve Türkiye Ermeni bölgesini işgal etmek amacıyla hiçbir askerî değeri olmayan Ermeni askerî birliklerini yeniden organize etmek. Kafkaslarda güvenlik ve huzuru sağlamak için bölgedeki silahsızlanmayı denetleyecek, güvenliği sağlayacak ve göçmenlerin yeniden eski yerlerine yerleştirilmesini takip edecek, faaliyetlerini Sivas, Harput, Erzurum ve Bitlis'e kadar genişletebilecek Samsun ve

---

[25] *CADN*, *L'Archive diplomatique de Nantes*, Ambassade Ankara, Karton No: 25, Trabzon Fransız Konsolosu Paul Lepissier'in Dışişleri Konseyi Başkanı Millerand'a yazdığı 12 Mayıs 1920 tarihli yazı.

[26] Feridun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 175-183.

bilhassa Trabzon'a bir Fransız askerî misyonu göndermek" gerekmekteydi.[27]

Fransızlar bölgedeki temsilcilerinden gelen bu tür öneriler ışığında birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin; Süvari Bölüğü Komutanı Anchery Trabzon ve Erzurum vilayetinde jandarmanın yeniden organizasyonu ile görevlendirilmişti. Enchery bu amaçla yanında dört jandarma ile 13 Mart 1919'da Trabzon'a gelmişti.[28] Trabzon Jandarma Müfettişi olarak tayin edilen Fransız subay Enchery, İstanbul'da bulunan Osmanlı Jandarma Müfettişi General Foulon'a gönderdiği bölge ile ilgili raporlarda bazı bilgiler vermektedir. Enchery'e göre, bölgede güvenlik sağlanamamakta, Erzurum yolu gibi büyük bir ticaret yolunda bile yolcular soyulmaktadır. Ayrıca Türk topçularının deniz üstünde denetim ve güvenliği sağlamamalarından dolayı korsanlık faaliyetlerinin arttığından bahsetmektedir. Enchery, güvenliği sağlamakla görevli subayların ve jandarmaların maaş alamamalarından dolayı rüşvet veya diğer bazı kanunsuz işlerle geçinmelerine neden olduğunu belirtmektedir. İttihatçıların, hükûmetin güçsüz durumundan yararlanıp doğu vilayetlerinde gücü ellerine geçirdiklerini yazmaktadır. Enchery, Trabzon Valisi'nin İttihatçı diye tanınan kişilerle yakın dostluk içerisinde olduğunu belirtmektedir. Raporu kaleme alan Fransız subayı burada çeşitli görüşteki partilerin Hristiyanlara karşı tek vücut olduklarını, Paris Konferansı'nda çıkacak herhangi olumsuz bir kararla beraber bu Hristiyanların hedef olacağının altını çizmekte, bu nedenle bu bölgede önleyici bazı tedbirlerin alınması gerektiğini bildirmektedir.[29]

Karadeniz kıyılarında İtilaf askerleri ve gemileri görünmeye başlayınca bölgedeki azınlık gruplar da geleceğe dair yeni umutlara kapılmışlardır. Bölgede karşılıklı bir güvensizlik ortamı hâkimdi. Azınlıklar İttihatçıların gizliden gizliye halkı silahlandırdığı ve olası bir gelişmede Müslüman halkın topyekûn kendilerine saldıracağından endişe ediyorlardı. Müslüman halk ise azınlıkların İtilaf Devletlerini arkalarına alıp şımarık hareketler içerisine girmeleri, ülkenin yeni sahipleriymiş gibi davranmaları karşısında,

---

[27] *SHAT, Service historique de l'armée de terre-Château de Vincennes*, Karton No: 7 N 1649, Belge No: 36, 12 Nisan 1919.

[28] *SHAT, Service historique de l'armée de terre-Château de Vincennes*, Belge No: 947, 16 Mart 1919.

[29] *CADN,* Ambassade Constantinople, Karton No: 40, Belge No: 399, 2 Ağustos 1919.

kendilerini elleri kolları bağlanmış olarak düşünüyorlardı. Hatta bu dönemde Türk yöneticilerinde azınlıkların her an isyan etme düşüncesinde oldukları intibaı vardı. Bu düşünce, Fransız gazetelerine de yansımıştı. *Le Temps* gazetesi "Türkler ve Rumlar" başlıklı haberinde Türk otoritesinin Rumların 25 Mart Yunan millî gününde bir isyan hazırlığında oldukları ve Hükûmetin 1919 yılının 24 Mart'ında bir bildiri yayımlayarak Rumları tehdit ettiği haberini vermişti.[30]

O dönemin Fransız istihbarat raporlarına göre, Pontus ayrılıkçı hareketine mensup kişiler Türk hükümranlığından kurtulmak fikrini bütün Karadeniz sahilinde yaymak istiyorlardı. Ancak Pontus Rumlarının çoğu genel huzurun bozulmamasından yanaydı. Ayrıca Ermeni tehdidinden kurtulmak ve Türk otonomi fikrine çare bulmak amacıyla İtilaf Devletlerinin bu bölgeyi işgal etmesinden ve yabancı koruma altına girilmesinden yanaydılar. Özellikle Pontuslu Rumlar Giresun'un işgal edilmesini istiyorlardı.[31]

Fransız belgelerine göre bu aylarda bölgede güvensizlik hâkim olduğundan gergin bir hava vardı. Yeni gelişmeler bu durumu daha da ciddi bir hâle getiriyordu. Sekiz yıl aradan sonra ilk defa bir Yunan savaş torpidosu Trabzon'a demirlemişti. Yunan torpidosu *Velos*'un Nisan 1919'da Trabzon'a gelmesiyle o zamana kadar uyumlu bir görüntü veren ve taşkınlıklardan kaçınan Rumlar kilisede bir tören düzenlemişlerdi. Bu savaş torpidosunun eşlik ettiği gemi, Novoroski'den Trabzon'a 500 Rum göçmen getirmişti.[32]

Bir Yunan bayrağının şehirlerinde dalgalanması ve Yunan askerlerinin şehrin caddelerinde dolaşması Trabzonlu Müslümanların hiç de alışık olmadığı bir durumdu. 30 Nisan 1919 gecesi Helen Kulübü'nün karşısındaki cadde üzerinde Yunan torpidosu *Velos*'ta görevli bir astsubayın bir Türk askerinin iki el ateş etmesi sonucu öldürülmesi, şehirde heyecan yaratmıştı. Söz konusu asker o gece tutuklanmıştı. Fransız konsolosluk raporlarına göre bu olay, Rumların bölgeye geri dönmesini engellemek için yapılmış politik bir cinayetti. Trabzon Fransız Konsolosu Lepissier ve meslektaşı İngiliz konsolosunun yerel yöneticiler nezdinde giri-

---

[30] *Le Temps*, "Turcs et Grecs", 1 Nisan 1919, No: 21087.
[31] *SHAT*, Karton No: 7 N 1649, Fransız istihbarat görevlisinin Batum'un durumu ile ilgili 22 Nisan 1919 tarihli raporu.
[32] *CADN*, Le Consulat de France à Trébizonde, Karton No: 77, tarihsiz belge.

şimleri sonucunda söz konusu asker Yüksek Askerî Mahkemeye gönderilmişti.[33]

İtilaf Devletlerinin bölge ile ilgili bir yol haritası çıkarmak ve bölgedeki silahların toplanmasını sağlamak amacıyla 2 Mayıs 1919'da bir İngiliz torpidosu Ordu'ya gelmişti. İngiliz komutan, kaymakamdan şehirde bulunan Türklerden silahlarını toplamasını istemişti. Kaymakam daha sonra komutana toplattığı 200 tüfeği teslim etmişti. Komutan bu rakamın çok az olduğunu her Türkün evinde en az iki üç silah bulunduğunu ve bir daha geldiğinde bütün silahların toplanmasını istemişti.[34] Mayıs ayının ortalarında İngilizler 450 kişilik bir kuvvetle Samsun'a yerleşmişlerdi.[35] Fransız raporlarına göre, Samsun garnizonunda bu dönemde İngilizlerin 1.800 kişilik bir kuvveti söz konusuydu. İngilizler şehirde haberleşmeyi sağlamak maksadıyla kablosuz bir telgrafhane oluşturmuştu. Bu dönemde birçok askerî zevat Samsun'a gelip gitmekte ve şehirde bulunan siyasi kulüplere ve sivil otoriteyi temsil eden kişilere ziyaretler gerçekleştirmekteydi. Fransız belgesine göre, İngilizler hem bu bölgede hem de Van, Diyarbakır, Erzincan, Mardin ve Dersim'de yaptığı faaliyetlerin ve niyetlerinin ne olduğunu Fransızlardan gizlemekteydi. Trabzon'a gelince bu tarihte Trabzon açıklarında her gün torpido gemileri gezinmekte ve Trabzon'da bulunan İngiliz misyonu, şehri işgal ettirme düşüncesini hâlâ canlı tutmaktaydı.[36]

Mayıs ayında bölgedeki Müslümanları endişeye düşüren gelişmelerin en önemlisi İzmir'in Yunanlar tarafından işgaliydi. İşgal haberi ve Batı gazetelerinde çıkan bazı haberler moral bozucuydu. *Le Temps* gazetesinin işgal sonrasında İzmir Ermenilerinin gönüllü bir askerî birlik kurup Yunan Ordusu'na katılacakları[37], İzmir Ermeni Cemaati'nin İzmir'in Yunan birlikleri tarafından işgalinden dolayı Venizelos'a bir telgraf göndererek Yunan bayrağının koruması altında olmalarından duydukları memnuniyeti dile getirmesi[38], yine aynı gazetenin Rum Ortodoks Patrikhanesi delegasyonunun Fransa, İngiltere ve Amerika temsilcilerine birer mektupla İzmir'in işgal edilmesiinden duydukları memnuniyeti

---

[33] *SHAT*, Karton No: 7 N 1649, Belge No: 45, 1 Mayıs 1919.
[34] *CADN*, Le Consulat de France à Trébizonde, Karton No :71, Belge No: 5, 19 Mayıs 1919.
[35] *SHAT*, Karton No: 7 N 1649, Belge No : 54, 22 Mayıs 1919.
[36] *SHAT*, Karton No: 7 N 1649, Belge No: 73, 23 Temmuz 1919.
[37] *Le Temps*, "Volontaire arméniens contre les Turcs", 16 Temmuz 1920, No: 21534.
[38] *Le Temps*, "Les Arméniens de Smyrne", 8 Haziran 1919, No: 21154.

dile getirdiğine[39] dair haberler aynı kozmopolit yapıya sahip Doğu Karadeniz'deki sahil şehirlerinde azınlıklara karşı şüpheli bakışları daha da artırmıştır.

Bu endişe dolu günlerde en ufak bir hareket, Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanmaktaydı. Bunlardan biri de Giresun'da Yunan hastanesi üzerinde Kızılhaç ve Türk bayrağı yanında dalgalanan Yunan bayrağı idi. Giresun Kaymakamı Giresun Rum Cemaati'nden Neofitos'un evine bir polis komiseri göndermiş ve Türkleri kışkırtan Yunan Kızılhaçı'nın açmış olduğu küçük sağlık ocağının (aistane medical) yanında dalgalanan Yunan bayrağının indirilmesini istemiştir. Neofitos, yanına gelen komisere bahsekin önde gelenlerinden onu bayrağın Müttefik devletlerin koruması altında olduğunu ne kendisinin ne de onların buna karışamayacağını söylemiştir. Ancak Giresun polisi 30 Mayıs 1919'da Yunan hastanesi üzerinde asılan Yunan bayrağını indirmiştir. Bu girişim, şehirdeki yabancı misyonların tepkisini çekmiştir.[40]

Karadeniz'deki kontrol büyük oranda İngilizlerin elindeydi. İngilizler bu kıyılara birçok kontrol subayı göndermiş ve bölgedeki asayişi denetlemeye çalışmıştır. Fransız diplomatik belgeleri incelendiğinde bu dönemde İngilizlerin bölgede tek başlarına hareket ettikleri ve gizli bir İngiliz-Fransız rekabetinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. İngilizlerin Fransızlara nazaran bölgede etkin olmasının sebepleri, Kafkaslardaki Fransız Askerî Misyon Şefi Albay Chardigny'in Savaş Bakanlığına gönderdiği 17 Haziran 1919 tarihli yazıdan açıkça anlaşılmaktadır. Chardigny, bölgedeki adamlarının ne Türkçeyi ne de İngilizceyi bildiklerini, bölgede bulunan beş Fransız jandarmasının ne at ne para ne de teçhizatlarının olduğunu, burada bulunan jandarma teğmeninin çevreyi incelemek için yüksek fiyata araba kiralamak zorunda kaldığını, Türk jandarma subayları karşısında kendilerinin gülünç duruma düştüğünü anlatmaktadır. Tüm bunların yanında Samsun'da İngiliz Misyonun başında bulunan İngiliz Yüzbaşı Salter'in bölgeyi çok iyi bildiği, Türkçe ve Yunancayı çok akıcı konuşabildiği ve bölgeyle ilgili etnik ve ticari istatistikler oluşturmakla meşgul olduklarından bahsedilmektedir. Chardigny, bölgede ancak Fransız Mis-

[39] *Le Temps*, "Le patriarcat et l'occupation de Smyrne", 3 Haziran 1919, No: 21149.
[40] *CADN*, Ambassade Constantinople, Karton No: 40, Belhe No: 74, 30 Mayıs 1919.

yonerlerinin ülkeleri adına etkili işler yapıp burada ciddi bir etki yarattığını yazmaktadır.[41]

İngilizler yerelde en çok İttihatçıların faaliyetlerinden rahatsız olmaktaydılar. İngiliz Komutan Alcol'un 25 Temmuz 1919 tarihli gizli raporuna göre Yüzbaşı Salter, Türk halkının silahlanmış olduğundan ve her yerde İttihatçı propagandası yapıldığından bahsetmekteydi. Eğer Paris'te toplanan Sulh Konferansı'nda Hristiyanların lehine karar alınırsa bölgede kanlı hesaplaşmalar meydana geleceğinden endişe duyduğu belirtilmekteydi.[42]

İngilizler Ağustos ayında bölgede Hristiyanlar için bir güvenlik bölgesi oluşturmak, dostlarına güven verebilmek ve sahil kesimi ile Mustafa Kemal Paşa'nın irtibatını kesebilmek amacıyla Trabzon'u işgal etmeyi düşünmekteydiler. Ancak bu işgalin sahil şeridini içereceği ve iç kısımlara kadar uzanmayacağı anlaşılmaktaydı.[43]

Fransız raporlarına göre, Eylül ayında İngilizler bölgede büyük bir operasyon hazırlığı içerisindeydiler. O dönem Batum'da bulunan Tiflis İngiliz Kurmaylığı, halkı silahsızlandırmayı daha da hızlandırmak için iki piyade bölüğünü Trabzon'a göndermeyi düşünmekteydi. Bu raporlarda, mevcut hareketlilik ileride Trabzon'un işgal edilebileceğinin sinyali olarak algılanmaktaydı.[44]

Çalışmanın başında da ifade edildiği gibi, bölgede İtilaf Devletlerinin ilgilendiği meselelerden bir tanesi de Ruslardan geri kalan silahların toplanması idi. Fransız Diplomatik Arşivi'nde bulunan bir belgeye göre, Ruslardan geri kalan silahların toplanması kapsamında Trabzon'da 10 Temmuz 1919 tarihinde Rus dinamit deposunda bulunan 40-50 ton dinamit patlatılmıştır. General Denikin'in temsilcilerinden biri, Rus Ordusu'ndan geri kalan patlayıcı savaş malzemelerini almak için 11 Temmuz'da Trabzon'a gelmiştir.[45] Patlamada 35 kişi vefat etmiş ve 150 kişi yaralanmış-

---

[41] *SHAT*, Karton No: 7 N 1649, Belge No: 44, Kafkasya Fransız Misyon Şefi Albay Chardigny'in Savaş Bakanlığı 2. Büroya gönderdiği 17 Haziran 1919 tarihli yazı.

[42] *SHAT*, Karton No: 7 N 1649, Komutan Alcol Karadeniz limanları ile ilgili Genelkurmay Başkanlığı 1 Bölüm S.S.R'ye gönderdiği 25 Temmuz 1919 tarihli gizli yazısı.

[43] *SHAT*, Belge No: 1447, 4 Ağustos 1919.

[44] *SHAT*, Belge No: 91, 24 Eylül 1919.

[45] *CADN*, Ambassade Constantinople, Karton No: 40, Belge No: 94, 12 Temmuz 1919.

tır. Türk Kızılay'ı ve Rum Kızılhaç'ı patlama sonrasında yardıma koşmuştur.[46]

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nde ve sonrasında Fransız basını, diplomatik ve askerî belgeleri bize satır aralarında Fransız ve İngiliz rekabetini göstermektedir. Bir diğer husus da bölgenin geleceği açısından bu iki ülkenin kafalarının karışık olduğu ve bu bölgede yeterince öncelik almak istemedikleridir. Diğer yandan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Karadeniz'de Pontuslu Rumlar için yeni bir dönem başladığını söyleyebiliriz. Nitekim o güne kadar hep zihinlerde saklanmış ve açık bir şekilde bir harekete dönüştürülememiş olan Pontus hareketi, özellikle Paris Sulh Konferansı'nın başlaması arifesinde başta Yunanistan olmak üzere Büyük Güçlerin planları dâhilinde yavaş yavaş uluslararası arenada kendisini göstermeye başlamıştır. Karadeniz'de bu süreçte yapılan faaliyetleri Paris Sulh Konferansı'nda Büyük Güçlerin bölge ile alakalı düşünceleri, Pontuslu Rumların bölgenin geleceğinde var olma istekleri ve Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki ulusal hareketin bölgedeki örgütlenme faaliyetleri ile paralel düşünmek ve öyle okumak gerekmektedir.

Kaynakça

Arşivler

Service historique de l'armée de terre (SHAT)-Château de Vincennes (Paris/ Fransa Askeri Arşivi)

Centre des archives diplomatiques de Nantes (CADN),(Nantes/ Fransanın Konsolosluk ve Dış Misyonlarına ait Arşivi)

Gazeteler

Le Temps, La Croix, Le Figaro, Le Petit Parisien, Journal des Débats

Kitaplar

Ata, Feridun, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, TTK Yay., Ankara, 2011.

Sonyel, R. Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK Yay., Ankara, 2014.

[46] *CADN*, Karton No: 40, Belge No: 75, 12 Temmuz 1919.

Makaleler

Öncü, Ali Servet, "Tevfik Paşa Hükümeti'nin Programı ve Meclis-i Mebusan'daki Müzakereleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 49, 2013, s. 261-280.

Selçuk Ural, "Tevfik Paşa Hükümeti'nin Programı ve Mebusan Meclisindeki Yankıları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. I, Bahar 2008, s. 217-236.

ROMANYA BASININDA MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI VE MİLLÎ MÜCADELE

Ömer METİN*

Romanya Krallığı, Osmanlı Devleti'nden ayrıldığı 1878 yılından itibaren hem Türkiye hem de ülkesindeki Türk-Müslüman azınlık ile iyi ilişkiler geliştirdi. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye ile Romanya'nın farklı cephelerde yer alması, doğal olarak siyasi-ekonomik münasebetlerin kesilmesine neden oldu. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yapıldığı günlerde Romanya topraklarının, başkent Bükreş de dâhil olmak üzere, yaklaşık 2/3'ü Osmanlı ve müttefiklerinin işgali altındaydı. Bu nedenle Romen gazetelerinin önceliği, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması olamazdı. Zaten Türkiye ile doğrudan sınırları da yoktu. Bu nedenle Romenlerin önceliği topraklarını işgal eden sınır komşuları Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Bulgaristan idi. Başkentini Yaş'a taşımış Romenler, 1918 yılı itibariyle 2-3 gazeteyi sınırlı sayfalarla çıkarabilmekteydi. Bu durumu daha iyi anlayabilmek için Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı macerasını kısaca değerlendirmek gerekmektedir. Romanya savaşa girer girmez çok ağır mağlubiyet almasına rağmen Birinci Dünya Savaşından en karlı çıkan Doğu Avrupa ülkesi olmayı başarabilmiştir.

Birinci Dünya Savaşının ilk yıllarında Romanya Başbakanı Brătianu'nun çok usta diplomasi Romanya'ya topraklarını neredeyse ikiye katlama imkânı verdi. Romanya savaşın ilk yıllarında (1914-1916) stratejisini tarafsızlık üzerine kurmuştu. Teoride bu tarafsızlık en azından hedeflerin %50'sini tutturmak anlamına geliyordu. Hesap çok basitti. Bu tarafsızlığın karşılığında İtilaflar, Transilvanya'yı; İttifaklar ise Besarabya'yı teklif ediyorlardı. Bu da hiç savaşa girmeden, Büyük Romanya için elde edilmesi gereken Besarabya ve Transilvanya'dan birinin kesin kazanılması anlamına geliyordu. Birinci Dünya Savaşı'na girerken Büyük Romanya Krallığını inşa etmek üzere planlarını yapan Romen Hükûmeti, savaşa girdikten kısa bir süre sonra İttifak devletleri

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tarih Bölümü. metin_o@ibu.edu.tr

tarafından kesin bir mağlubiyete uğratıldı. Buna rağmen savaşı İtilaf Devletleri kazandığı ve Rusya'da ihtilal olup savaştan çekildiği için Avusturya Macaristan'dan Transilvanya'yı Rusya'dan da Besarabya'yı alarak Büyük Romanya Krallığı hayalini gerçekleştirebilmiştir.[1]

Romanya'nın hem işgal altında olmasını ama hem de kazanan tarafta bulunmasını aktardıktan sonra 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'na ve Romanya basınına geçebiliriz. Mondros Ateşkes Antlaşması yapıldığı günlerde Romanya'da baskıya girebilen gazeteler; EPOCA, Neamul Romanesc ve Romania Noua olmuştur.

Romanya basınında Osmanlı Devleti'nin ateşkes isteyerek teslim olacağına dair ilk haber 7 Ekim 1918 tarihli EPOCA gazetesinde yer aldı. Gazete "Sıra Türklerde" başlığı ile manşetten verdiği haberde; Bulgaristan'ın teslim olmasından sonra Türkiye'nin teslim olmaktan başka çaresinin kalmadığına, Almanya ile tüm bağlantısının kesildiğine, İngiliz ordularının Suriye sınırına dayandığına ve Enver Paşa'nın iktidarının sonuna geldiğine vurgu yapılmıştır.[2]

15 Ekim 1918 günü ünlü tarihçi Nikola Yorga'nın direktörlüğünü yaptığı Neamul Romanesc gazetesinin ilk sayfasında Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın Meclis-i Mebusan'da ABD Başkanı Wilson'un ortaya attığı prensipler hakkındaki değerlendirmesine yer verildi. Ahmet İzzet Paşa, hak ve adaleti esas almış bu prensipler ışığında Türk Boğazlarının serbestliğine ve Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Arapların kendi kaderlerine tayin hakkına saygı duyacaklarını ifade etmişti.[3]

Romania Noua gazetesinin 20 Ekim 1918 günü baskısında "Müttefiklerin Türklere Karşı Koşulları" başlıklı haberde Reuters ajansının resmi bildirisine göre İngiliz Hükûmetinin yetkisi olmayan hiçbir kişi ya da heyet ile görüşmeyeceğini sadece Türkiye'nin resmen görevlendirdiği yetkililerle irtibat kuracağına yer verildi. Yine İngiliz kaynaklarından alınan bilgilere göre, ilk etapta Türkiye'nin seferberliği kaldırması, askerî mühimmatını en yakın İtilaf Devleti birliklerine teslim etmesi, Boğazlar ve Türk toprakların-

---

[1] Ömer Metin, "Stratejik Açıdan Birinci Dünya Savaşında Romanya", *I. Dünya Savaşında Karadeniz ve Kafkasya,* Ed., Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2017, s. 259.

[2] *EPOCA,* 7 Ekim 1918.

[3] *Neamul Romanesc*, 15 Ekim 1918.

dan serbestçe geçişin sağlanması, İran ve Kafkasya'dan Türk askerinin tahliye edilmesi istenmektedir. Ayrıca Türkiye'nin; Mezopotamya, Arabistan ve Ermenistan üzerindeki bütün egemenliğinden Yahudiler, Araplar ve Ermeniler lehine vazgeçmesi de talep edilmiştir.[4]

EPOCA'nın 21 Ekim tarihli sayısında ise Kut'ül Amare'de esir edilen General Townshed'in Osmanlı Hükûmetinin talebiyle İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında ateşkes yapılması noktasında aracılık yaptığı haberi yer almaktadır. İngiliz İçişleri Bakanı Sekreteri George Cave, Avam Kamarası'nda yaptığı açıklamada; General Townshed'in, İtilaf Devletlerinin Ege ve Akdeniz Donanma Komutanı Amiral Calthorpe'a Türk Hükûmetinin ateşkes görüşmeleri için hazır olduğunu bildirdiğini kamuoyuna deklare etti. Haberin devamında Amiral Calthorpe'un İtilaf Devletlerinin şartlarını Osmanlı Devleti'ne bildireceğini ve ateşkes antlaşmasının bir hafta içinde imzalanacağının beklenildiğine dikkat çekildi. Ayrıca ateşkesin maddeleri için henüz basına sızan bir bilgi olmadığı ancak en kısa sürede Osmanlı'nın elindeki İtilaf Devletlerine mensup esir askerlerin ivedilikle bırakılması ve Türk boğazlarından ve Karadeniz'in İtilaf Devletleri donanmasına açılmasının gerektiğine vurgu yapılmıştır.[5]

24 Ekim 1918 günü EPOCA gazetesi, Son Saat (günümüzde haber siteleri ve televizyonların son dakika haberine benzer) başlığı altında İtilaf Devletlerinin Türkiye'ye sunduğu ateşkes taslağının maddeleri verilmiştir. Ateşkes antlaşmasının bu ön metni hakkında hiçbir yorum ya da başka haber eklenmemiş, Mondros Ateşkes Antlaşması'nda yer alacak 25 madde olduğu gibi okuyuculara aktarılmıştır.[6]

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı gün çıkan gazetelerde, Romanya'nın gündemini Almanya'nın teslim olması meşgul etmiştir. Romania Noua gazetesinin manşetinde büyük puntolarla "Almanya Boyun Eğdi" yer almıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere Romanya'nın Türkiye ile sınır problemi olmadığından bu ülkenin önceliğini Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Başkent Bükreş'i işgal altında tutan Almanya oluşturmaktaydı.[7] Yine 30 Ekim-6 Kasım 1918 tarihleri arasında

---

[4] *Romania Noua,* 20 Ekim 1918.
[5] *EPOCA*, 21 Ekim 1918.
[6] *EPOCA*, 21 Ekim 1918.
[7] *Neamul Romanesc*, 30 Ekim 1918.

Neamul Romanesc gazetesi, her gün Romanya'da görev yapan İtilaf Devletleri Büyükelçileri ile Fransa Başkanı'nın tam sayfa resimlerini Romanya'nın teşekkürlerinin nişanesi olarak yayınladı.

Ünlü Osmanlı Tarihçisi Nikola Yorga, Neamul Romanesc gazetesinin 2 Kasım 1918 tarihli baskısında manşet haber olarak yer alan "Ateşkes" başlıklı bir makale kaleme almıştır. 29 Eylül Bulgaristan ve 30 Ekim'de Türkiye ile yapılan ateşkeslerden sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Almanya'nın kaderini belirleyecek ateşkes antlaşmalarının ana çerçevesinin belli olduğunu vurgulayan Nikola Yorga, Almanya ve suç ortakları (bu ifadeyi yazısında birkaç kez tekrarlamıştır) ifadesini kullanarak bu ülkelerin büyük bedeller ödeyeceğini iddia etmiştir. Almanya'nın sadece sömürgelerini kaybetmekle kalmayacağını, kendi anavatanından da toprak kaybedeceğini ayrıca Almanya ve müttefiklerinin Romanya gibi işgal edilen ülkelerin zararlarını da karşılamakla yüzleşeceğini belirterek sözlerini tamamlamıştır.[8]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Romanya, yüzyıllardır Romen milliyetçilerinin hayali olan Büyük Romanya Krallığı'nı oluşturabildi. Başkent tekrar Yaş'tan Bükreş'e taşındı ve azınlıklara da hoşgörüyle yaklaşıldı. Böylece Romanya'da bulunan Türkler kendi kültürel varlıklarını gazete ve dergiler aracılığıyla devam ettirdiler. Bu bağlamda Türkiye için Birinci Dünya Savaşı'nı gerçek manada bitirecek Millî Mücadele dönemi, Romanya'daki Türk azınlık tarafından yakından takip edilebilmiştir. O dönemde düzenli şekilde yayında olan Dobruca Türklerinin çıkardığı Dobregea gazetesi; Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla başlayan Millî Mücadele'yi, günü gününe takip etmiş ve Romanya Türkleri, "En Son Haberler", "Anadolu Haberleri" başlıkları altında Dobrugea gazetesi aracılığıyla Anadolu'daki savaşın gidişatından haberdar olabilmişlerdir.

Yunanlıların Anadolu'daki ilerleyişi ve İstanbul Hükûmetinin izlediği politikalar takip edilirken aynı zamanda Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele de yakından izlenmekteydi. İstanbul Hükûmetinin Anadolu hareketini bastırmak için ortaya attığı fermanlar ve Çerkez Ethem'in düzenli orduya katılmamak için çıkardığı isyan gibi gelişmeler Romanya Türk basınının takibindeydi. Türkiye'nin Millî Mücadele'si ve daha son-

[8] *Neamul Romanesc*, 2 Kasım 1918.

ra yaptığı reformlar, Romanya'daki Türk-İslam Cemaati tarafından dikkatle izlenmiş ve Anadolu Türklerine derin sevgi beslenmiştir.[9]

Sevr Antlaşması'nı imzalamak üzere Paris'e giden Türk heyeti, önce deniz yoluyla İstanbul'dan Romanya'nın Köstence şehrine gelmişlerdir. Rıza Tevfik Bey'in tren ile Paris'e hareket etmeden önce gazetecilere verdiği demeçte; Türk milletinin bu barış antlaşması şartlarından memnun olmadığını; fakat bu antlaşma şartlarını kabul etmemeleri durumunda Osmanlı Devleti'ni daha büyük felaketlerin beklediğine işaret ederek antlaşmayı imzalamaktan başka şansları olmadığını ifade etmiştir.[10]

Türk-Yunan Savaşı, Romanya Türkleri tarafından yakında takip edilmiş, Yunanlıların Anadolu içlerine doğru ilerlemesi, Romanya Türkleri üzerinde derin üzüntü yaratmıştır. Türkiye'den ya da Avrupa'dan Romanya kamuoyuna Türk-Yunan Savaşı ile ilgili ulaşan haberler, Dobregea gazetesi aracılığıyla Romanya'da yaşayan Türklere aktarılmıştır. Özellikle Türk Ordusunun Yunanlılar karşısında kazandığı zaferler sevinçle karşılanmış ve gazete manşetlerinde Mustafa Kemal Paşa ve Türk milliyetçilerinden övünçle bahseden yayınlar yapılmıştır.[11]

9 Eylül 1922'de Türk Ordularının İzmir'e girmesi, Romanya Türklerinde coşkuyla karşılanmıştır. Anavatanlarının düşman işgalinden kurtulması ve Mustafa Kemal Paşa'nın başarısı, Romanya'da bulunan Türkler arasında sevinçle kutlanmıştır.[12]

Dobregea gazetesi 2 Haziran 1923 tarihli sayısında İstanbul'da bulunan müttefik askerlerinin de şehri boşaltmaya başladığını haber vermiştir. İngiliz ve Fransız ordusuna ait birliklerin Malta ve Kıbrıs adalarında ilgili ülkelerin askeri üslerine dönüşleri için hazırlıkların tamamlandığı ve İstanbul'un tahliyesinin başladığı bildirilmiştir.[13]

Lozan görüşmelerinin tıkanması üzerine Türkiye'yi temsil eden heyetin başkanlığını yapan İsmet Paşa'nın Türkiye'ye dönerken Bükreş'e uğraması ve Romen yetkililerle görüşmeler yapması, Romanya Türkleri tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Dobregea

---

[9] Mustafa Memed, "Atatürk ve İnkılâplarının Romanya Türk Basınındaki Yankıları", *Türk Kültürü*, Yıl: XXI, S. 247, 1983, s. 27.
[10] *Dobregea*, 28 Temmuz 1920.
[11] *Dobregea*, 26 İkinci Kanun 1921.
[12] *Dobregea*, 12 Eylül 1922.
[13] *Dobregea*, 2 Haziran 1923.

gazetesi, İsmet Paşa'nın Romen Dışişleri Bakanı Duca ile yaptığı görüşmeyi okurlarına aktarırken Duca'nın Türkiye'den barış için çaba göstermesi temennisinde bulunduğuna dikkat çekmiştir.[14]

Lozan barış görüşmelerinin ikinci safhası da Romanya Türkleri tarafından günü gününe takip edilmiştir. Dobregea gazetesi 26 Haziran 1923 tarihli sayısında Yunanlıların barış istemelerine rağmen savaştan mağlup olarak çıktıklarının bir türlü farkına varamadıklarından barışın yapılmasına bir türlü muvaffak olamadıklarını bildirmiş, gazete 30 Temmuz'daki nüshasında ise Yunan gazetelerinin savaş sırasında ve Lozan Konferansı sırasında ortaya koydukları iki farklı yayın politikasına değinmiştir. Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal ettiği yıllarda Yunan basınının Anadolu'daki Rum varlığı aracılığıyla Türkleri tehdit ettiğini belirten gazete, 9 Eylül 1922'deki Türk başarısından sonra Yunan medyasının daha yumuşak ve barışçıl mesajlar verdiğini manşetine taşımıştır.[15]

24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması Romanya Türklerinde büyük sevinç yaratmış ve 2 Ağustos 1923 tarihli Dobregea gazetesinde Mustafa Lütfi "Türkler En Nihayetinde Kesin İstiklal Etti" başlıklı makalede Lozan görüşmeleri ve sonuçları hakkında derin bir analiz yapmıştır. Mustafa Lütfi, 1900'lü yılların başında tüm Avrupa'da Türklerin son günlerini yaşadığına dair kesin kanaatin olduğunu daha dün gibi hatırladığına vurgu yaparak altı asır devam eden devasa Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları ve hemen ardından Birinci Dünya Savaşı ile birlikte çok hızlı bir şekilde dağıldığına dikkat çekmiştir. Lütfi, yazısının devamında Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Anadolu'nun başına gelen istila felaketine değinmiş, bir zamanlar dört kıtaya hükmeden milletin kendi öz vatanını kaybetme tehlikesiyle karşılaştığını anlatmıştır. Böyle zor bir zamanda Türk milletinin kendi içinden büyük bir önder çıkarmayı başardığını, Anadolu'nun kesinlikle bir Türk yurdu olduğunun Türk Kurtuluş Savaşı ile ispat edildiğini ve Lozan Barış Antlaşması ile bunun resmiyete döküldüğüne işaret etmiştir.[16] İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'ndan sonra Türkiye'ye dönüşünü de ana sayfadan manşete taşıyan Dobregea gazetesi, İsmet Paşa'nın Bulgaristan üzerinden Türk topraklarına girmesiyle birlikte, tüm kasaba ve

[14] *Dobregea*, 17 Şubat 1923.
[15] *Dobregea*, 26 Haziran 1923; 30 Haziran 1923.
[16] *Dobregea*, 2 Ağustos 1923.

köylerde bayram havası yaşandığını, İsmet Paşa başkanlığındaki Lozan Heyetinin coşkuyla karşılandığı aktarılmıştır.[17]

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin yapıldığı günlerde Romanya'nın büyük çoğunluğu ve başkent Bükreş'in; Almanya ve müttefiklerinin işgali altında olmasından dolayı Romanya'da birkaç gazete; ancak sınırlı sayfa ve sayıda yayın yapabiliyorlardı. Ayrıca Romanya önceliği sınır komşularına verdiğinden Türkiye'nin ateşkesi ile çok yakından ilgilendiğini söyleyemeyiz. Ama yine de Ekim 1918'de özellikle Wilson İlkeleri'ne atıfta bulunarak Mondros Ateşkes Antlaşması'na giden süreç, Romen gazetelerince takip edilerek kamuoyu bilgilendirilmiştir. Türkiye'nin Millî Mücadele döneminde ise Romanya'da şartlar daha farklıydı. Romanya savaştan en kârlı çıkan ülkeler arasında yer almış, özellikle Bükreş basın yayın hayatı çok zengin ve demokratik bir hâl almıştı. Romanya'daki Türk azınlık Anadolu'daki soydaşlarının var olma mücadelesini Dobruca gazetesi aracılığıyla hiç sansüre uğramadan çok rahat yakından takip edebilmiştir. Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra sayıları 10'a yaklaşan Türk gazeteleri Atatürk'ün öncülünde başlayan Türk modernleşme hareketine de büyük destek vereceklerdir.

Kaynakça

Dobregea

EPOCA

Metin, Ömer, "Stratejik Açıdan Birinci Dünya Savaşında Romanya", *I. Dünya Savaşında Karadeniz ve Kafkasya,* Ed., Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon 2017, s. 247-261.

Mustafa Memed, "Atatürk ve İnkılâplarının Romanya Türk Basınındaki Yankıları", *Türk Kültürü*, Yıl: XXI, S. 247, 1983, s. 27.

Neamul Romanesc

Romania Noua

[17] *Dobregea*, 16 Ağustos 1923.

MONDROS MÜTAREKESİ VE AZERBAYCAN

Cemil HASANLI*

1. Mondros Mütarekesi Öncesi Diplomatik Girişimler

Azerbaycan Millî Şurası 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilan edilmesine dair İstiklal Beyannamesi'ni duyurdu. 30 Mayıs'ta ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması ile ilgili olarak Bakanlar Kurulu Başkanı Fatalı Han Hoyski'nin imzaladığı bilgi, radyo telgrafla tüm ülkelerin dışişleri bakanlıklarına gönderildi. Daha Güney Kafkasya Seymi döneminde, 11 Mayıs'ta başlayan Batum görüşmeleri sırasında 4 Haziran'da Osmanlı İmparatorluğu Hükûmetiyle Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Tiflis'teki üç haftalık faaliyetten sonra Azerbaycan Hükûmeti ve Millî Şura 16 Haziran'da Gence'ye taşındı. Azerbaycan Hükûmeti Gence'ye vardığında Nuri Paşa ve komutasındaki birinci Türk askerî birlikleri artık şehirdeydi. Bu kritik günlerde Türk nizami birliklerinden ve Azerbaycan gönüllülerinden oluşan İslam Ordusunun başlıca hedefi ülkenin tarihî, siyasi, ekonomik ve kültürel merkezi olan Bakü'yü Bolşevik-Ermeni işgalcilerinden kurtarmak, onu asıl sahibi olan Müslümanlara geri vermekti. 17 Haziran'da kurulan hükûmetin ilk adımlarından biri, Merkez (Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan) ve Kafkasya devletlerinin (Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlılar Birliği) İstanbul Konferansı'na gönderilecek diplomatik heyetin belirlenmesi ve onlar için gerekli belgelerin onaylanması oldu. Hükûmet, bu konferansın Azerbaycan için taşıdığı önemi dikkate alarak diplomatik heyetin üç kişiden - Mehmet Emin Resulzade, Halil Bey Hasmemedov ve Aslan Bey Sefikürdski- oluşmasını, ayrıca dört danışman ve teknik eleman gönderilmesini onayladı.

Bakü için şiddetli savaşların devam ettiği süreçte, 18 Ağustos'ta, Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması için Azerbaycan Hükûmeti, dönemin nüfuzlu siyasilerinden Devlet Bakanı Alimerdan Bey Topçubaşov'u olağanüstü

* Prof. Dr., Turan Ajansı, Azerbaycan. hasanli.jamil@gmail.com

yetkileri haiz bakan olarak İstanbul'a gönderdi. Bakanlar Kurulunun kararı ile hükûmet üyesi olarak ona tüm yetkiler ve haklar verilmişti. Alimerdan Bey, olağanüstü temsilci ve yetkili bakan olarak Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan, aynı zamanda Gürcistan ve Ermenistan'ın temsilcilerinin İstanbul'da çağrılan konferansına katılmalı, oraya katılan devletlerin temsilcileri ile görüşmelerde Azerbaycan'ın tam yetkili vekili görevini ifa edecekti.[1] İstanbul'da bulunan Azerbaycan delegasyonu başkanına gönderilen mektupta, uluslararası İstanbul Konferansı başladığı takdirde A. Topçubaşov'un Azerbaycan heyetinin tam yetkili üyesi olarak konferansa katılmak yetkisine sahip olduğu belirtilmişti.[2] A.Topçubaşov, 23 Ağustos'ta Gence'den çıktı ve birkaç gün Tiflis'te beklemek zorunda kaldı. Tiflis'te bulunduğu sırada Fethali Han, 2 Eylül'de onun kaldığı "Orient Oteli"ne Nuri Paşa'ya yazdığı mektubun Rusça metnini gönderdi. Mektupta Azerbaycan'ın Bolşeviklerden kurtarılmasında İslam Ordusu'nun tarihi rolü belirtilirken ordunun hükûmet işlerine müdahalesi ve bu müdahale sonucunda oluşan ikili yönetimin kabul edilemez olduğu vurgulanıyordu.[3] Fethali Han, Türklerin Azerbaycan'a diplomatik temsilcilik göndermesinin olumlu bir gelişme olacağı düşüncesindeydi ve Alimerdan Bey'den İstanbul'da olan heyet ile birlikte bu konuda çalışması isteniyordu.[4]

Alimerdan Bey Tiflis'teyken Gürcistan Hükûmeti yöneticileri, Osmanlı temsilcisi Abdül Kerim Paşa ile görüştü. Bu, Alimerdan Bey'in Azerbaycan'daki son veda töreniydi. 1918 yılının kavurucu yazında terk ettiği vatana bir daha dönemeyeceğini kendisi bile bilmiyordu. Onun doğrudan Azerbaycan'a hizmet üzerine kurulmuş hayatının bundan sonraki aşaması, 1919 yılının Nisan ayına kadar Türkiye; 1934 yılından vefatına kadar ise Fransa'da geçti.

27 Ağustos'ta Berlin'de Bakü konusunda gizli Alman-Türk antlaşması imzalansa da bu belgenin şehrin istikbali konusunda bir önemi yoktu. 31 Ağustos'ta Binegedi, Digah, Muhammedli kur-

---

[1] Bkz. The mandate of the A.M.Topchibasheff, 23.08.1918, *Archives d'Ali Mardanbey Toptchibachi,* carton n° 8. CERCEC, EHESS, Paris, p. 8.

[2] Bakanlar Kurulu Başkanı Fethali Han Hoyski'nin Azerbaycan Delegasyonunun Başkanı Mehmet Emin Resulzade'ye Verdiği Bilgiler, 23.08.1918, *Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ACDA),* f.970, s.1, i.138, v.2.

[3] Bkz. Kafkas İslam Ordusu'nun Komutanı General Nuri Paşa Hazretlerine1918, *Archives d'Ali Mardanbey Toptchibachi*, carton n° 9. CERCEC, EHESS, Paris, pp. 1-5.

[4] Fatalı Han Hoyski'nin Alımerdan Bey Topçubaşov'a mektubu. 02.09.1918, *Archives d'Ali Mardanbey Toptchibachi,* carton n° 9. CERCEC, EHESS, Paris, p. 1.

tarıldı.[5] İslam Ordusu'na karşı Ermeni askerlerinin firarını gözlemleyen Dunsterville şunu yazmaktaydı:

"Bende şu anki durumdan her hangi bir çıkış yolu olmadığı halde bu kadar insanın hayatını tehlikeye atmakta ne kadar haklı olduğumla ilgili bir düşünce oluştu. Bu devrimciler ve onların komiteleri toplantılarda konuşma yapmaktan başka hiçbir şeye yaramıyordu. Savaşa gittiklerinde onların taburları toplantı yapıyor, durum kötüleşince ise savaş meydanını bırakıp yeniden şehre kaçıyorlardı."[6]

31 Ağustos'ta Bakü'nün "diktatörlerine" gönderdiği yeni bir mektupta L. Dunsterville, "şehrin savunmasının geciktirilmesi insanların hayatını boşuna feda etmek demek" olduğunu belirtiyordu. Ona göre, şu anki durumda dünyadaki hiçbir güç Bakü'yü Türklerden kurtaramazdı.[7] L. Dunsterville, bir asker olarak haklı bir şekilde, düşüncesini yerli halkın, (Azerbaycanlılar) Bakü'yü Türklerden savunan hükûmete karşı düşmanca ilişki içinde olduklarına dayandırmaktaydı.[8] Enver Paşa'nın talimatıyla 15 Eylül'e denk gelen Kurban Bayramı'na kadar Bakü'nün kurtarılması gerekiyordu.

1918 yazında ve sonbaharında ciddi askerî, diplomatik hazırlıktan sonra 15 Eylül'de Bakü'ye nihai taarruz düzenlendi. Aynı gün İngiliz askerî birlikleri Bakü'yü terk etti. Böylece General L. Dunsterville'in Bakü maceraları başarısız bir şekilde sonuçlandı. Aynı gün Azerbaycan askerî birlikleri Bakü'ye girdi. Müslüman halk, kutsal Kurban Bayramı'nı kendi memleketinde kutladı. 17 Eylül'de Azerbaycan Hükûmeti başkente geldi. Azerbaycan'ın başkentinin kurtuluşundan sonra, Nuri Paşa komutası altında şehrin çevresinde bulunan Türk askerleri 18 Eylül'de Bakü'ye girdi. Şehrin asıl sahipleri olan Azerbaycan Türkleri onları kurtarıcı olarak karşıladı. Türk ordusu Bakü'ye girdikten sonra İslam Ordusu'nun komutanı Azerbaycan Hükûmetinin istekleri doğrultusunda Bakü'nün yabancılardan kurtarılması operasyonunu başarıyla tamamladıklarını bildirdi.

28 Mayıs'ta ilan edilen İstiklal Beyannamesi'nden sonra Ba-

---

[5] *ACCİİ SSA*, f.303, s.1a, i.14, v.6.

[6] L. Denstervıl, *Brıtanskii imperializm v Baku i Persii v 1917-1918,* gg. Tiflis, 1925, s.235-236.

[7] W.E.D.Allen and Paul Muratof, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars and Turco-Caucasian Border (1828-1921)*, Cambridge, 1953, p.495.

[8] N. S. Fatemi, *Diplomatic History of Russia 1917-1923,* N.Y. 1952, p.143-144.

kü'nün düşmandan kurtarılması ile Azerbaycan'ın tarihinde ikinci büyük olay yaşandı. 7 Eylül'de Batum'a gelen Alimerdan Bey, gemi olmadığı için iki hafta burada beklemek zorunda kaldı. O, Bakü'nün kurtarılması haberini ve Bakü'yle ilgili imzalanan Almanya-Rusya Antlaşması hakkındaki bilgiyi Batum'da duydu. 16 Eylül'de Batum komutanı Bakü'nün kurtarılması sebebiyle onu tebrik etti.[9] Alimerdan Bey, 27 Ağustos sözleşmesiyle ilgili Merkez devletlerin başkentlerine gidilmesi gerektiği kararına vardı. Bu nedenle o, 15 Eylül'de Han Hoyski'ye gönderdiği mektupta eski tarihte, eski numarada yeni bir yetki belgesi gönderilmesini istiyordu.

Yeni yetki kapsamında sadece Türkiye ile değil, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Romanya başkentlerinde görüşmeler yapması için olağanüstü yetkili bakana vekâletname verilmeliydi.

Türkiye resmî kurumlarından alınan bilgiye göre, Sadrazam Talat Paşa'nın Berlin'e ziyareti bekleniyordu. A.Topçubaşov'un amacı, onunla birlikte Berlin'e gitmekti. Fakat büyük zorluklarla sadece 28 Eylül'de İstanbul'a varabilmiş, iki gün sonra ise Bulgaristan'ın mağlup olması hakkındaki haber yayılmıştı. Alimerdan Bey gelene kadar İstanbul'da bulunan Azerbaycan temsilcileri birçok önemli diplomatik adım atabilmişlerdi.

Ne Avusturya-Macaristan ne de Almanya bağımsız bir Azerbaycan devletini tanımak istemiyordu. Rusya büyükelçisi ise görüşmeler sırasında güya "Kafkasya Müslümanlarının sadece Türkiye'nin baskısı ile bağımsız devlet kurduklarını" belirtmiştir. Talat Paşa görüşmeler sırasında bağımsız Azerbaycan devletinin kurulmasının Türkiye'nin uzun süredir devam eden bir arzusu olduğunu belirtti. Topçubaşov, Berlin ziyareti sırasında Azerbaycan'ın çıkarlarını savunduğu için ve Türk askerinin Bakü'nün kurtuluşundaki rolü nedeniyle Sadrazam'a Azerbaycan Hükûmeti adına teşekkür etti.

29 Eylül'de Bulgaristan teslim oldu, diğer Merkez devletleri ise yenilgi arifesinde idiler. Artık koşullar değişmişti ve Alimerdan Bey'in Viyana ve Berlin'e gitmesine gerek kalmadı. Aslında 1918 yılının sonbaharında uluslararası koşullar kökten değiştiği için o, Almanya ve Avusturya-Macaristan hükûmetlerinde Azer-

[9] Azerbaycan Cumhuriyetinin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Bakanlar Kurulu Başkanı Hoyski'ye Mektubu, Eylül, 1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.34, v.5.

baycan'ın Olağanüstü Yetkili Temsilcisi görevine başlayamadı. [10]

Aynı gün, 2 Ekim'de A.Topçubaşov Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Nesim Bey'le görüştü. Azerbaycan Hükûmeti tarafından İstanbul'da, Berlin'de, Viyana'da, ayrıca Ermenistan ve Gürcistan temsilcileri ile görüşmeler yapması için kendisine verilmiş "Olağanüstü Yetkili Bakan" olduğuna dair belgeyi Osmanlı Dışişleri Bakanlığına sundu ve Azerbaycan Cumhuriyeti hakkında bilgi verdi. Ahmet Nesim Bey A.Topçubaşov'un misyonu ve Azerbaycan hakkında yakın zamanda Sadrazamla konuştuğunu bildirdi: "Şimdi umut edebiliriz ki, sizin için, Azerbaycanlılar için güzel günler başlıyor ve siz kendi devletinizi inşa etmekle uğraşabilirsiniz."[11] Görüşme sırasında Ahmet Nesim Bey Kafkasya cumhuriyetlerinin kendi aralarındaki sorunları çözmeleri, karşılıklı bir şekilde anlaşarak sınırlarını belirlemeleri gerekliliğini vurguladı. Son dönemlerde dünyada olayların yönünün değiştiğini, İstanbul Konferansı'nın mümkün olmayacağını belirterek Kafkasya'da barışın ve istikrarın, iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasının önemini ifade etti. Ahmet Nesim Bey şöyle bildirdi: "Barış kongresine hazırlanabilmek için bunları mümkün olduğunca erken yapmak gerekiyor. Azerbaycanlılar, Gürcüler ve Ermeniler oraya ortak istekle gitmeli." Osmanlı Dışişleri Bakanı'nın söylediklerini onaylayan A. Topçubaşov, Ermenilerle çalışmanın imkânsız olduğunu da belirtti. Topçubaşov'un ifade ettiği üzere Ermenilerin istekleri çok büyüktü ve onlar bu isteklerini başkalarının, öncelikli olarak Türklerin kayıpları hesabına gerçekleştirmek istiyorlar. Ermeniler hemen hemen tüm ülkelerin başkentlerinde Azerbaycan halkına karşı propaganda yaparak onların kendi devletlerini kurmaya muktedir olmadıkları ve komşu halklarla barış içinde yaşamayı becerememedikleri konusunda gerçek dışı bilgiler yayarak Azerbaycan'ın çıkarlarına zarar veriyorlardı. Bu yüzden Topçubaşov, Avrupa başkentlerinde temsilcilik olması gerektiğinin önemine vurgu yaptı. Türk Dışişleri Bakanı bu argümanların doğruluğunu kabul etti. Bu konuda daha önce İstanbul Konferansı'na gelen Azerbaycan temsilcileri ile de konuşmuştu. Ahmet Nesim Bey görüşmeler sırasında bunun faydalı bir fikir olduğunu bildirerek "eğer siz yurtdışın-

---

[10] Bkz. A. Topçubaşov Hakkında Biyografik Bilgiler, Birinci Bölüm, Kısa Özet, *Archives d'Ali Mardan-bey Toptchibachi*, carton n° 6/2, CERCEC, EHESS, Paris, p. 23.

[11] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Ahmet Nesim Bey'le Konuşması, 02.10.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.150, v.4.

da olursanız, çok iyi olur ve Azerbaycan hakkında kendiniz konuşursunuz.” dedi. [12]

3 Ekim'de, Osmanlı Devleti Harbiye Bakanı Enver Paşa, Azerbaycan'ın olağanüstü yetkili temsilcisini kabul etti. Harbiye Bakanlığının toplantı odasında A.Topçubaşov Batum görüşmelerinde Türkiye heyetine başkanlık eden Adalet Bakanı Halil Bey’le karşılaştı ve kendisiyle Kafkasya cumhuriyetlerinin sınır meselelerine ve karşılıklı ilişkilerine dair kısa fikir mübadelesi yaptı. [13]

Harbiye Bakanlığındaki görüşmeler sırasında Azerbaycan Ordusu’nun kurulmasına, doğrudan bakımına ve Bakü'nün kurtarılmasındaki yardımına, ayrıca Azerbaycan halkı karşısında hizmetleri olan İslam Ordusu’na Harbiye Bakanı’nın kardeşi Nuri Paşa’nın komutanlık etmesi için Enver Paşa'ya kendi adına teşekkür etti. Azerbaycan Ordusu için gerekli olan kadroların hazırlanması, silah ve askerî mühimmat teminiyle ilgili bir dizi konu ele alındı. Enver Paşa Azerbaycan temsilcilerinin Avrupa başkentlerine gönderilmesine büyük önem veriyordu. O, sadece Berlin ve Viyana’nın değil, savaş hâlinde olan ülkelerin elçilikleriyle iletişim kurmak için tarafsız ülkeler olan İsviçre ve Hollanda'ya gidilmesi gerektiğini belirtti. Bu ziyaretler sonucunda basın aracılığıyla ve başka yollarla Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olduğu propagandası yapılabilir. Enver Paşa şöyle dedi:

“Uzun bir süre boyunca, en azından umumi barış sağlanana kadar İsviçre'de kalmak, Berlin'e ve diğer merkezlere gitmek gerekiyor. Eğer siz orada çok kalmazsanız bile şu anki temsilciliğinizden birisini gönderilebilir. Cenevre ve Lozan'da tek bir Azerbaycan temsilciliğinin olması çok iyi olurdu.”[14]

2 Ekim’de Alimerdan Bey İstanbul'da olan Ermenistan temsilcileri (Agaronyan, Papacanov ve Hatisov), Ekim'de ise Gürcistan temsilcisi Gvazava ile görüşerek Türkiye devlet yetkilileriyle sürdürdüğü müzakereler konusunda onları bilgilendirdi. [15]

---

[12] Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov’un Türkiye’nin Dışişleri Bakanı Ahmet Nesim Bey’le Konuşması, 02.10.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.150, v.5.

[13] Topçubaşov’un Hoyski’ye Mektubu, 1919, *Archives d’Ali Mardanbey Toptchibachi*, carton n° 9, CERCEC, EHESS, Paris, p. 1.

[14] Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov’un Türkiye’nin Harbiye Bakanı Enver Paşa ile sohbeti, 03.10.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.150, v.8.

[15] Topçubaşov’un Hoyski’ye Mektubu, 1919, *Archives d’Ali Mardanbey Toptchibachi*, carton n° 9, CERCEC, EHESS, Paris, p. 2.

Hükûmet, 6 Ekim 1918'de Bakü'ye taşındıktan sonra, Avrupa başkentlerine göndermek ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı hakkında bilgi vermek için özel bir komisyon kurulmasıyla ilgili karar aldı. Bu misyona yüksek vekâletname vermek amacı ile Ağustos ayının sonlarında İstanbul'a gönderilen olağanüstü yetkili temsilci Alimerdan Bey Topçubaşov aynı gün Dışişleri Bakanı olarak atandı. Telgraf yoluyla ona acilen Avrupa başkentlerine gidecek misyonun oluşturması talimatı verildi. İstanbul'da bulunan Azerbaycan temsilcileri ve olağanüstü yetkili temsilci olarak A. Topçubaşov, Avrupa başkentlerine özel temsilci gönderilmesine büyük önem veriyordu.

Azerbaycan Hükûmeti dört ay müddetinde Bakü'nün kurtarılmasıyla uğraşan hükûmet diplomatik misyonuyla ilgili herhangi bir önemli adım atamadığı için, Alimerdan Bey, kendi inisiyatifiyle tarafsız ülke İsviçre'ye gönderilmek üzere Ali Bey Hüseyinzade'nin başkanlığında İstanbul'da küçük bir heyet oluşturdu. Heyet burada yabancı ülkelerin diplomatik temsilcileriyle görüşecek, Hollanda, İtalya ve Fransa'ya gideceklerdi. Fakat bu misyona Avrupa ülkelerine gitmesi için İtilaf Devletleri tarafından vize verilmedi. Berlin ve Viyana seferlerine hazırlanan A. Topçubaşov Ekim ayında İstanbul'da Türkiye'nin resmî devlet temsilcileriyle birçok görüşme gerçekleştirdi.

Fakat Büyük Harbin zorlukları Türkiye'de hükûmet krizini derinleştirmişti. Ekimin başlarında Almanya'daki hükûmet değişikliği Osmanlı Devleti'ni de etkiledi. 8 Ekim'de Talat Paşa kabinesi istifa etti. 10 Ekim'de Sultan'ın yemin töreninin yapıldığı parlamento toplantısında bu istifa tereddütle karşılansa da Alimerdan Bey'in tabiriyle "hükûmet kendisinin kuğu müziğini söylüyordu."[16] Müzakereler sırasında eski kabinenin istifası kabul edildi ve 11-12 Ekim'de yeni kabine oluşturma görevi Tevfik Paşa'ya verilse de herhangi bir sonuç alınamadı. Ekim ayının ortalarında Türkiye'nin siyasi çevrelerinde İngiliz eğilimi daha ağır basıyordu. Daha Ekimin 4'ü ile 10'u arasında İtilaf Devletleriyle gizli ilişkiler kurma girişimleri olmuştu. [17] Nihayet, 13 Ekim'de Türkiye politikasını ABD Başkanı Wilson'un "14 madde"si ile uyumlaştırmaya çalışan İzzet Paşa kabinesi kuruldu.

Almanya Hükûmetinin 13 Ekim'de barış için Wilson'a müra-

---

[16] Topçubaşov'un Hoyski'ye Mektubu,1919, *Archives d'Ali Mardanbey Toptchibachi*, carton n° 9, CERCEC, EHESS, Paris, p. 2.

[17] Topçubaşov'un Hoyski'ye Mektubu,1919, v. 2.

caat ettiği haberinin yayılması Türkiye'deki durumu daha gergin bir hâle soktu. 14 Ekim'de yeni kabinenin başkanları İtilaf Devletleri ile görüşmelerde arabulucu olması isteğiyle başkan Wilson'a müracaat ettiler. Alimerdan Bey'in verdiği bilgiye göre, Türkiye bir telaş içindeydi. Başkan Wilson ve İtilaf Devletlerinin, Türkiye ile "kendi halkına öldürücü etki eden" herhangi bir barış antlaşması imzalamayı istemedikleri, onu bir devlet olarak tasfiye etmek istedikleri şeklinde söylentiler dolaşıyordu. 16 Ekim'de Wilson'dan olumlu yanıt geldiğine dair haber, gerginliği biraz yumuşattı.[18] Basında eski kabine ve özellikle de Enver Paşa ciddi bir şekilde eleştirilmekteydi; bir nevi "bütün suç" onun üzerine atılmakta, hatta "neden onun Azerbaycan'ı Türkiye ile bağladığı?" şeklinde soru bile sorulmaktaydı. Bununla birlikte yeni kabinede güçlü bir pozisyona sahip değildi. A. Topçubaşov, Azerbaycan Hükûmetinin başkanına yazdığı mektupta "şu anki kabinenin kendi güçsüzlüğünü itiraf ettiğini" belirtmekteydi.[19] Türkiye'de kurulmuş olan yeni kabinenin güçsüzlüğü, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın A. Topçubaşov'la görüşmelerine de yansıyordu.

21 Ekim'de yeni Sadrazam İzzet Paşa, Azerbaycan'ın "Olağanüstü ve Yetkili Temsilcisi"yle görüştü. A. B. Topçubaşov yeni hükûmet kabinesini tebrik ederek Sadrazama Azerbaycan Cumhuriyeti, İstanbul'da yaptığı görüşmeler, ayrıca mevcut durum hakkında bilgi verdi. İzzet Paşa durumun kritik bir seviyeye ulaştığını belirterek şöyle dedi:

"Evet, zaman hızla ilerliyor, şimdi her şey gün içerisinde değil, saat içerisinde değişiyor. Bakın dün ne vardı, bugün neler yaşanıyor. Dün biz olduğumuz durumdan dolayı kendimizi iyi hissediyorduk, bugün ise biz... mağlubuz. Şimdi kendi çıkarlarımızı koruyabilmemiz için birlikte hareket etmemiz gerekmektedir. Sizin Azerbaycan'ı sevdiğimiz kimseye sır değil ve şimdiye kadar ne mümkünse yaptık".[20]

Görüşmelerde Azerbaycan tarafı şimdiye kadar yapılan yardımlardan dolayı teşekkür etti ve yeni kabinenin de Azerbaycan'a karşı eski çizgiyi devam ettireceğine inandığını bildirdi. İzzet Paşa

---

[18] Topçubaşov'un Hoyski'ye Mektubu,1919, v.3.

[19] Osmanlı Hükûmetinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü Yetkili Temsilcisi Topçubaşov'un Hoyski'ye Mektubu, 31.10.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.34, v.12-13.

[20] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Türkiye'nin Yeni Sadrazamı İzzet Paşa ile Konuşması, 21.10.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.150, v.8.

cevap olarak büyük kardeşin küçük kardeşe imkânları dâhilinde yardım etmesinin gerekliliğini onaylayıp konuyu objektif gerçekler açısından ele alarak şöyle dedi: "Koşulların değiştiğini görüyorsunuz, bizim ve müttefiklerimizin durumu da keskin şekilde değişiyor. Bu yüzden şimdi söz hakkı bizim değil, Wilson ve taraftarlarınındır."[21]

Uzun süren müzakerelerden sonra Türkiye'nin Azerbaycan'a karşı olan önceki tutumunun değişmez olarak kaldığına dair A. Topçubaşov'un Azerbaycan Hükûmetini bilgilendirmesi yönünde mutabakat sağlandı. Yeni Sadrazam İzzet Paşa 24 Ekim'de Türk ordularının Kafkasya'dan çıkarılarak Brest-Litovsk Muahedesi ile belirlenen sınırlara çekilmesiyle ilgili emir verdi. Bu emir, Türkiye'nin teslimiyete doğru ilerlediğinin açık göstergesiydi. A. Topçubaşov 27 Ekim'de yeni Dışişleri Bakanı Nebi Bey'le görüştü. Görüşmeler sırasında Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin birçok önemli hususları ele alındı ve yeni dışişleri bakanı Türkiye'nin Azerbaycan'a karşı tutumunun değişmez olduğunu bir kez daha göstermiş oldu. Azerbaycan tarafı yeni oluşturulan Millî Ordu'nun donatılması için gerekli olan askerî mühimmatı Osmanlı Devleti'nden alacağına inandığını bildirdi. Türk Dışişleri Bakanı müttefiklerin baskısıyla Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan'dan çıkmak zorunda kalacağını, fakat Türk subay ve askerlerinin gönüllü olarak Azerbaycan Ordusu'nda kalarak hizmet etme olasılığının mümkün olduğunu belirtti. Görüşmeler sırasında Nebi Bey Türk birliklerinin Azerbaycan'dan çıktığı takdirde Azerbaycan'a kısa sürede diplomatik temsilci atanacağı hakkında bilgi verdi. Konuşma sırasında Karabağ konusuna ve bu konu ile ilgili İstanbul Konferansı'na katılan Ermeni temsilcilerinin yaptığı propaganda kampanyasına da değinildi.

Türkiye'nin durumunun iyi olmaması ve 19 Ekim tarihinde eski kabine üyelerinden biri ile yapılan gizli toplantıdan sonra Alimerdan Bey İstanbul'da kalmanın anlamsız olduğunu düşünüyordu. O, ya Bakü'ye dönmek ya da Avrupa ülkelerinden birine giderek İtilaf Devletleri ile ilişki kurmayı düşünüyordu. Alimerdan Bey İstanbul'daki faaliyetleri hakkında, 22 Ekim'de Bakü'ye giden Resulzade ve 1 Kasım'da Azerbaycan'a dönen Halil Bey Hasmemedov aracılığıyla Başbakan Fethali Han'a geniş bir rapor gönder-

[21] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Türkiye'nin Yeni Sadrazamı İzzet Paşa ile Konuşması, 21.10.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.150, v.9.

mişti. Fakat Türkiye yenilgi öncesi buhran döneminde olduğu için ve bir buçuk ay boyunca üç hükûmet kabinesi değiştirdiği için Azerbaycan'la Osmanlı Devleti arasında istikrarlı ilişkiler kurmak mümkün olmadı. A. Topçubaşov Azerbaycan Hükûmetinin başkanına 14 Kasım'da bu konuyla ilgili şöyle yazıyordu: "Benim geldiğim dönemde artık üçüncü kabine kurulmaktadır, Talat Paşa kabinesinden sonra kurulan İzzet Paşa kabinesi bırakıldı. Ve birkaç gün önce eski diplomat Tevfik Paşa Dışişleri Bakanı Mustafa Reşat Paşa ile yeni kabine kurdular. Bir kabineyle her hangi bir ilişki kurulmadan yeni bir kabine oluşturuluyor."[22]

2. Mondros Mütarekesi Sonrası Gelişmeler

1918 yılının sonbaharında Alman-Türk ittifakı Dünya Harbi'nde yenilgiye uğradı. 30 Ekim'de Türkiye Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Bu yenilgi Azerbaycan Cumhuriyeti istikbali açısından son derece olumsuz bir gelişmeydi. Henüz antlaşma imzalanmadan önce, 27 Ekim'de Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Nebi Bey'le buluşan Alimerdan Bey, İtilaf temsilcileriyle barış görüşmeleri yapılan Limnos Adası'na gitmek istediğini bildirdi. Fakat Türk Dışişleri Bakanı görüşmelerin yakında sona ereceğini belirterek beklemek gerektiğini bildirdi. Nihayet, üç gün sonra sadece Türkiye için değil, Azerbaycan Cumhuriyeti için de son derece ağır olan Mondros Mütarekesi imzalandı. Mütarekenin 11. maddesine göre, Türk Ordusu kısa sürede Güney Azerbaycan'ı ve Güney Kafkasya'yı terk etmeliydi. Azerbaycan'da bulunan Osmanlı birliklerine bir hafta içinde Bakü'den, bir ay içinde tüm Azerbaycan'dan çıkma konusunda ültimatom verdiler. Kafkas Ordusu'nun Başkomutanı Nuri Paşa İstanbul'daki karşılıklı mutabakata uygun olarak son anda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin askerî hizmetine girmek niyetinde olduğunu belirterek Bakü'de kalmaya çalıştı. Fakat bu işe yaramadı.

Müttefiklerin ültimatomu belliydi. Mondros Antlaşması'nın 15. maddesine göre, Batum Antlaşması gereği Osmanlı denetimindeki Güney Kafkasya demiryolu, müttefiklerin denetimine verilecekti. Müttefikler Batum'u işgal etmek hakkına sahipti ve nihayet "Türkiye, müttefikler tarafından Bakü'nün işgal edilmesine hiçbir

[22] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Bakanlar Kurulu Başkanı Hoyski'ye Mektubu, 14.11.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.34, v.18.

şekilde itiraz etmeyecekti."[23]

Ekim ayının sonlarında İstanbul Konferansı'na katılmak üzere Türkiye'de bulunan Azerbaycan temsilcileri merkez ülkeleri tarafından ülkenin istiklalinin tanınacağı yönündeki umutlarını kaybederek ve kritik durumdan dolayı konferansın artık gerçekleşmeyeceğine emin olarak Bakü'ye döndüler. Fakat Alimerdan Bey İstanbul'da kalıp diplomatik faaliyetlerini sürdürdü. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi Azerbaycan için yeni sorunlar doğurdu. Mondros Mütarekesi şartlarına göre, müttefik ordular Bakü'yü işgal edecekti. Azerbaycan Hükûmeti ve onun Osmanlı Devleti'nde bulunan diplomatik temsilcisi, bu antlaşmanın Azerbaycan'a yönelik ağır şartlarına kayıtsız kalmazdı. Türkiye tarafında barış şartlarını, bir zamanlar Trabzon görüşmelerini yürütmüş, olan İzzet Paşa kabinesinin Bahriye Bakanı Rauf Bey imzalamıştı. 3 Kasım'da resmen Mondros Mütarekesi'nin şartları ilan edildi. Topçubaşov aynı gününü akşamında Rauf Bey'le görüştü.[24]

A. Topçubaşov, Rauf Bey ile yaptığı görüşmede Azerbaycan temsilcisinin katılımı olmadan Bakü ve Azerbaycan demiryolu hakkında Mondros antlaşmasına hükümler eklenmesine karşı çıktı. Rauf Bey, Bakü'yle ilgili müttefiklerle görüşmemeye çalıştıklarını, fakat oradaki Türk Ordusu'nun varlığına dayanarak bu maddeyi kabul etmek zorunda kaldıklarını belirtti: "Ne yapabiliriz onlar galip biz mağlubuz." Rauf Bey, Azerbaycan'ın bağımsızlığının İtilaf Devletleri tarafından tanınmasının sağlanmasını tavsiye etti. O, A. Topçubaşov'a, yakında zamanda İtilaf Devletleri delegasyonunun İstanbul'a geleceğini, mutlaka onlarla görüşülmesi gerektiğini belirtti[25]. A. Topçubaşov 4 Kasım'da Mondros Mütarekesi'nin Azerbaycan'a ait kısmı ile ilgili Osmanlı Hükûmetinin Dışişleri Bakan Yardımcısı Reşad Hikmet Bey'e protesto notası verdi. Notada; Osmanlı Hükûmetinin Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanımasına rağmen Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü ile ilgili maddenin, Mondros Mütarekesi metnine dâhil edilmesinin uluslararası hukuka ve teamüllere aykırı olduğu, bunun Azerbaycan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesinin kolaylaştırılmasına

---

[23] Y. Klyuçnikov i A. Sabanin, *Mezhdunarodnaya polıtıka noveyşego vremeni v dogovorakh, notakh i deklaratsiyakh*, Çast II. Moskva, 1926, s.188.

[24] Azerbaycan Cumhuriyetinin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Bakanlar Kurulu Başkanı Hoyski'ye Mektubu, 14.11.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.34, v.18.

[25] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Türkiye'nin Bahriye Bakanı Rauf Bey'le Konuşması, 03.11.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.151, v.1-2.

hizmet ettiği vurgulanıyordu. Topçubaşov bu maddenin Osmanlı Hükûmetinin çıkarlarına uygun olduğu düşüncesinden uzak olmakla birlikte, bu maddeye itiraz etmek zorunda olduğunu ifade ediyordu. Notada, barışın Kafkasya ve özellikle Azerbaycan'a ait olan bazı maddelerinin Azerbaycan Hükûmetine izah edilmesinin iyi olacağı belirtilmekteydi. Görüşmeler sırasında Hikmet Bey, Osmanlı Hükûmeti kendisine ait olmayan bir şehri İtilaf Devletlerine veremeyeceğini, Mondros Mütarekesi'ne göre Türkiye Hükûmetinin müttefik orduların Bakü'yü işgaline itiraz etmeyeceğini bildirdi. Deneyimli bir hukukçu olarak A. Topçubaşov bu maddeyi yorumlarken bunun doğrudan olmasa da dolaylı olarak "gidin Bakü'yü alın" anlamına geldiğini bildirdi. [26]

Mondros Antlaşması'nın Güney Kafkasya'ya ait olan on beşinci maddesi ile ilgili notada, Azerbaycan Cumhuriyeti demiryollarının hiçbir şekilde bu maddede yer alamayacağı belirtilmekteydi. "Mutlak şekilde Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olan demiryollarının yabancı devlete verilmesi uluslararası hukukla bağdaşmıyor." Azerbaycan Cumhuriyeti ile Osmanlı Hükûmeti arasındaki demiryollarına ait sözleşmeye göre, Osmanlı Hükûmeti demiryollarını sadece askerî amaçlar için kullanım hakkına sahiptir. Bunun dışında Osmanlı Hükûmetinin Azerbaycan demiryoluyla herhangi bir hukuki ilişkisi bulunmamaktadır. Notanın sonunda, Azerbaycan Hükûmeti Mondros Mütarekesi'nde ülkesinin çıkarlarını sarsan konularla ilgili doğrudan veya Osmanlı Hükûmeti aracılığıyla görüşmeler yapılması gerektiğini düşünüyordu. "Bununla ilgili Osmanlı Hükûmeti kendi görüşlerini benim aracılığımla Azerbaycan Hükûmetine ulaştırmasını istirham ederim. Eğer o (Osmanlı Hükûmeti - C.H.), Azerbaycan'ı siyasi yönden kaderin umuduna terk etmek istemiyorsa bu siyasi müzakereler platformunu hazırlamasını ve dostane önerilerini sunmasını istirham ederiz."[27] 5 Kasım'da ise A. B. Topçubaşov Türkiye Dışişleri Bakanı Nebi Beyle görüştü. Nebi Bey Türkiye'nin Mondros Antlaşması'nı imzalamaktan başka yolu kalmadığını bildirdi. Ona göre, eğer Osmanlı Devleti antlaşmayı 15 gün daha geç imzalasaydı

---

[26] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Türkiye'nin Dışişleri Bakanvekili Reşad Hikmet Bey'le Konuşması, 04.11.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.151, v.4.

[27] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Mondros Mütarekesi'nin Azerbaycan'a Ait Maddeleriyle İlgili Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığına İtiraz Notası, 04.11.1918, *ACDA*, f.970, s.1, d.68, v.2-3.

Müttefikler İstanbul'a girebilirdi. Aynı zamanda o, Bakü'den başka İngilizlerin Batum'a ve tüm Güney Kafkasya gireceğini bildirdi.[28]

Yaşanan olaylara ilgili Alimerdan Bey millî hükûmetin başkanına yazdığı 15 Kasım tarihli mektubunda şöyle diyordu:

"Kabul edilen antlaşmanın şartlarına göre Türkiye yükümlülük kabul etmiştir: İlk olarak İtilaf kuvvetlerinin Bakü'yü tutmasına itiraz etmeyecek, ikincisi Güney Kafkasya üzerinde denetim hakkını İtilaf Devletlerine devredecek, üçüncüsü İtilaf Devletlerinin talebi ile kendi birliklerini Güney Kafkasya'dan çekecektir. İlk iki yükümlülükle ilgili burada Dışişleri Bakanlığına 4 Kasımda yazılı olarak itirazda bulundum. Hem de yazılı olarak, Azerbaycan'a diplomatik temsilci gönderilmesi çalışmalarının hızlandırılması talebinde bulundum. Böyle bir protesto notası buraya geldikleri zaman İtilaf temsilcilerine de sunulacaktır."

Mektubun sonunda A. Topçubaşov Azerbaycan'a ait tüm konularda İstanbul'da temsil edilen diplomatik temsilciliklerin hepsiyle görüşmeler yapmak için acil olarak bir genel yetki belgesi verilmesi gerektiğini arz ediyordu. [29]

Azerbaycan'da diplomatik temsilciliğin oluşturulmasına gelince uzun süre Türkiye'nin Kafkas Ordusunun siyasi danışmanı bu misyonu üstlenmiş bulunuyordu. Osmanlı birliklerinin Azerbaycan'ı terk etme konusu gündeme geldiğinde A.Topçubaşov'un 27 Ekim tarihli başvurusuna yanıt olarak Kasım ayı başında Türkiye Hükûmeti, yakın zamanda Azerbaycan'da diplomatik temsilcilik oluşturulacağını bildirdi.[30] Topçubaşov, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığına yazdığı mektupta, bu temsilciliği yüksek düzeyde kabul edip onunla ilişki kurmaları ricasında bulunuyordu. Fakat Kasım sonlarında tekrar bu konuya dönüldü. Bakü İngilizler tarafından işgal edildiği için oraya mağlup Türkiye'nin diplomatik temsilciliğini göndermek mümkün olmadı.

Türk Dışişleri Bakanı Mustafa Reşat, belirtilen nota ile ilgili Azerbaycan Hükûmetine mektubunda İtilaf Devletleri ile Osmanlı

---

[28] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Nebi Bey'le Konuşması, 05.11.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.151, v.8.

[29] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Bakanlar Kurulu Başkanı Hoyski'ye Mektubu,15.11.1918, *ACDA*, f.970, s.1, d.68, v.20.

[30] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Türkiye'nin Dışişleri Bakan Vekili Reşad Hikmet Bey'le Konuşması, 03.11.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.151, v.5.

İmparatorluğu arasında imzalanan Mondros Antlaşması'nın Azerbaycan'a ait bölümünde Türkiye'nin konumu açısından bazı açıklamalar yaptı. O, Bakü'nün hiçbir zaman Osmanlıların yönetiminde olmadığını söyledi. Bu nedenle Osmanlı Hükûmeti yönetimi altında olmayan bir toprağı İtilaf Devletlerine bırakamaz. Sorundan kaçmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu kendi askerî birliklerini şehirden çıkarmalıdırlar, "bu da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bakü'ye olan hakkını ihlal değildir." 30 Ekim Mondros Mütarekesi şartlarına göre Türkiye kendi birliklerini tüm Güney Kafkasya'dan geri çağırmıştır. Kuşkusuz bu, Azerbaycan'da bulunan Osmanlı birlikleri için de geçerlidir. Demiryolları meselesi ile ilgili olarak o, Osmanlı Hükûmetinin demiryollarını değil, onun bazı bölümlerinin kontrol hakkını barış anlaşmasına göre İtilaf Devletleri'ne vermeli olduğunu bildiriyordu. Notada şöyle yazılmıştı: "İngiliz Hükûmeti ile sizin hükûmetiniz arasında anlaşma sağlamak isteğinize gelince Osmanlı Hükûmeti yaranan ilk fırsatı sizin isteğinizi gerçekleştirmek amacıyla kullanacaktır." [31]

10 Kasım 1918'de Türk birlikleri Bakü'den ayrıldı. Aynı gün Başbakan F.H. Hoyski ve Dışişleri Bakanlığı görevine vekâlet eden Adilhan Ziyadhanov, dünya savaşının son aşamasında dünya siyasetine yön verebilecek güce kavuşan, savaş sonrası yapılanmanın kurucusu olarak kabul edilen en etkili siyaset adamı ABD Başkanı W. Wilson'a telgraf göndermeye müracaat ettiler. Telgrafta Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının dünya devletleri tarafından tanınmasına Cumhurbaşkanı W. Wilson'un yardım etmesi isteniyordu: "Avrupa'nın büyük devletlerine müracaat etmeden önce Azerbaycan halkı ve hükûmeti ezilen küçük halkların savunucusu olarak sizin insani şahsiyetinize müracaat ederek yardım almayı ve tanınmayı umuyor."[32] A.Topçubaşov 31 Ekim'de Başbakan Han Hoyski'ye yazdığı mektupta, acil olarak Reşt ve Enzeli'de bulunan İngilizlerle iletişime geçilmesi gerektiğini öneriyordu. [33]

Buna göre, 1918 yılı Kasım ayı başlarında acilen N.B.Usubbeyov, A.B.Ağayev ve M.B.Refiyev'den oluşan Azerbaycan heyeti Enzeli'ye giderek İngiltere'nin Kuzey İran Ordusu

---

[31] *ACDA*, f.970, s.1, d.68, v.14.

[32] 28 May 1918, *Azərbaycan Cümhuriyyəti istiqlalının birinci sənei-dövriyyəsi*, Bakı, 1919, s.12.

[33] Osmanlı Hükûmetinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü Yetkili Temsilcisi Topçubaşov'un Hoyski'ye Mektubu, 31.10.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.34, v.17.

komutanlığı ile görüşmelere başladı.[34] Yeni oluşturulmuş Kuzey İran Ordusu komutanı General W.Thomson'la yürütülen görüşmeler basit olmadı. O önce Azerbaycan adlı bir devletin varlığını reddetti. Fakat uzun tartışmadan sonra İngiliz generali şöyle dedi: "Bize belli olduğuna göre, Azerbaycan halkının umumi düşüncesinden doğmuş bir Cumhuriyet mevcut değildir, sadece Türk komutanlığının entrikası ile oluşturulmuş bir hükûmet vardır. Madem siz bunun aksini iddia ediyorsunuz, o halde herşeyi yerinde inceleyip buna uygun da karar veririz." Ayrıca General Thomson, müttefikler "yıkmak için değil, yapmak için geliyorlar" dedi.[35] Görüşmeler sonunda William Thomson, Kasım ayının 17'si sabah saat 10'a kadar Bakü'nün gerek Azerbaycan ve gerekse Türk ordusundan temizlenmesi gerektiğini, Bakü ve Bakü petrol tesislerinin İngilizlerin kontrolüne geçeceğini, ülkenin kalan kısmı Azerbaycan Hükûmetinin ve ordusunun kontrolü altında olacağını bildirdi. [36]

3. Mondros Mütarekesi Sonrası Azerbaycan'ın Diplomatik Mücadelesi

Alimerdan Bey, İstanbul'dan yazdığı mektupta başlıca vazifelerden biri olarak Milli Şura'nın toplanması gerektiğini yazıyordu. 16 Kasım'da oluşan durumla ilgili olarak daha "Haziran krizi" zamanı bırakılan Millî Şura yeniden toplandı. Toplantıda Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması konusunda dünya devletlerine müracaat edilmesi karara alındı. Toplantı kararı ile Bakanlar Kurulu Başkanı aynı gün General William Thomson'a telgraf gönderdi. Telgrafta; "Azerbaycan Hükûmeti 17 Kasım'da sizin yönetiminizde olan müttefik askeri birliklerinin Bakü'ye girmesine itiraz etmiyor. Hükûmet, Müttefik ordunun Azerbaycan'a gelmesinin ülkemizin bağımsızlık ve egemenliğini ihlal etmeyeceğinden emindir."[37] denilmekteydi. 17 Kasım'da Hintli askerlerden oluşan İngiliz birlikleri Mondros Mütarekesi şartlarına göre Bakü'ye girdi.[38]

---

[34] A. Ziyadxanlı, *Azərbaycan*, Bakı, 1919, s.59.
[35] Azerbaycan, 1918, 18 Kasım.
[36] *Ministère des Affaires Etrangère de France, Archives Diplomatique*, vol.832, folio 15.
[37] *Azerbaydzhanskaya Demokraticheskaya Respublika, Vneshnyaya politika, Dokumentı i materialı,* Baku, 1998, s. 105.
[38] *Les troupes anglo-russes sont à Bakou, Ministère des Affaires Etrangère de France, Archives Diplomatique*, vol.832, folio 14.

Resmî karşılama törenine İçişleri Bakanı Behbud Han Cavanşir, Dışişleri Bakan Vekili Adilhan Ziyadhanov ve Dışişleri Bakanlığı mensupları, çeşitli milli teşkilatların temsilcileri katılmıştı.[39] Dışişleri Bakan Vekili A.Ziyadhanov Thomson'u karşılayarak şöyle dedi: "Hariciye Bakanvekili olarak ben Azerbaycan Hükûmeti tarafından sizi karşılamakla görevlendirildim. Bu suretle Müttefik Ordunun başkomutanı ve temsilcisi sıfatıyla başkentimize girişinizi hükûmet adına kutlarım. Cihan Savaşı sonucunda milletlerin birbirinden ayrı düşmelerinden, aynı zamanda kan içine gark olmalarından sonra yeni bir ışıklı âleme gidecekleri aşikârdır. Genç Azerbaycan'ın Türk halkı, Cihan Savaşı felaketinden kurtulup ebedi refah ve bağımsız saltanat hayatına adım atmaktadır. Bizim milletimiz Avrupa ve Amerikalı medeni kardeşlerinin insanlığın terakkisini dikkate alarak onu medeni ailelerine dâhil etmekten kaçınmayacaklarını umuyorlar ve bundan emindirler."[40] General Thomson'un Bakü Limanı'ndaki karşılama töreninde verdiği cevap biraz umut vericiydi:

"Dünya Savaşı'nın bitmesi dolayısıyla sizi kutluyorum. Birleşik Fransız, İngiliz ve Amerikan Kuvvetlerinin Komutanı olarak bildirmekteyim ki biz buraya Türkiye ile imzalanmış antlaşmaya uygun olarak, şimdiye kadar sizin topraklarınızı koruyan Osmanlı Ordusunun yerini almaya geldik. Biz gerek şimdi, gerekse gelecekte sizin içişlerinize müdahale etmek niyetinde değiliz. Umarım, yakın işbirliği içinde her şey iyi yönde değişir."[41]

Azerbaycan Hükûmetinin İtilaf birliklerinin Bakü'ye girmesiyle ilgili resmi bildirgesi 18 Kasım'da ilan edildi. Bildiride şu hususlar yer alıyordu:

"Geçici olarak Bakü'ye giren İttifak orduları sadece askerî yönetimden sorumludur, karşılıklı mutabakata göre, ülkenin ve başkentinin iç işlerine müdahale edilmemelidir, tüm hükûmet kurumları önceki gibi faaliyet göstermelidir, son olarak Rusya halklarının kendi kaderini belirlemesi konusu uluslararası barış kongresinde (Paris Barış Konferansı - C.H.) çözülmelidir. Biz daha Azerbaycan Kurucu Meclisi'nin ülkenin siyasi istikbalini belirlemek yönünde son kararının nasıl olacağını bilmiyoruz, bununla birlikte, hazırdaki zor şartlar Azerbaycan'ın siyasi yönetiminden

---

[39] *Azerbaycan*, 1918, 18 Kasım.
[40] A. Ziyadxanlı, *Azərbaycan*, s.60-61.
[41] 28 May 1918, *Azərbaycan Cümhuriyyəti istiqlalının birinci sənei-dövriyyəsi*, s. 13-14.

ülkedeki mevcut düzeni korumayı gerektirir. Bakü'ye girmiş müttefik ordularının Azerbaycan halkının egemen haklarını çiğnemeyeceğine umut ediyoruz."[42]

General William Thomson birkaç gün Bakü'de kalıp durumu yakından öğrendikten sonra, Rus Kadetlerinin "Azerbaycan birkaç yüz siyasi dolandırıcının uydurduğu hayalden başka bir şey değildir." düşüncesinin gerçeği yansıtmadığı kanısına vardı. O, Britanya Komutanlığının Azerbaycan Hükûmetine ve Başbakanına büyük saygı duyduğunu, F.H.Hoyski'nin "Bakü'de en yetenekli şahıslardan biri olduğunu ve yeni koalisyon hükûmeti oluşturulana kadar onun hükûmetinin ülkede yegâne etkili hükûmet olarak kaldığını" açıkladı.[43] Millî Şura Azerbaycan Cumhuriyeti'nin en zor dönemlerinde krizin aşılması yönünde her zaman faydalı adımlar atmıştır. Bu sefer de böyle oldu. Alimerdan Bey'in önerisi üzerine Avrupa demokrasisi ile ilişki kurmak için parlamento yönetim biçiminin kurulması zaruri idi. İngilizler Bakü'ye gelmeden bir gün önce, 16 Kasım'daki Millî Şura toplantısında bu konu ele alındı ve 19 Kasım'da Seçim Kanunu kabul edildi. Azerbaycan'ın istikbali açısından Kurucu Meclisi ve seçimlerle ilgili kanunların önemi büyüktü. Bu adım Azerbaycan siyaset adamlarının kriz ortamını başarıyla yönetebildiklerinin bir göstergesiydi. Millî Şura'nın aldığı kararda Azerbaycan'da yaşayan tüm halklar ve siyasi partilerin parlamentoda temsil edilmesi öngörülmüştü.[44] Azerbaycan Parlamentosunun 120 milletvekilinden oluşması gerekiyordu. Milli kimlik oranına uygun olarak Azerbaycanlılara 80, Ermenilere 21, Ruslara 10 sandalye ayrılmıştı. Yahudi, Alman, Gürcü ve Lehlere birer sandalye, Sendika Konseyi ve Petrol Sanayicileri Birliği için üç sandalye öngörülmüştü.[45] Ülkede yaşayan tüm halkların ve her iki cinsin seçim hakkı mevcuttu.

Azerbaycan Parlamentosu 7 Aralık'ta açıldı. Açılışa 120 milletvekilinden 96'si katıldı. Parlamentonun ilk toplantısını Millî Şura Başkanı M. E. Resulzade açarak kısa bir tebrik konuşması

---

[42] *Azerbaycan*, 1918, 19 Kasım.

[43] Tadeusz Swietochowski, *Russian Azerbaijan, 1905–1920: The Shaping of National Identity*
in a Muslim Community, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, p.142.

[44] Azerbaycan Meclisi-Mebusanı təsisi hakkında kanun, 19.11.1918, *ACDA*, f.895, l.10, i.2, v.23.

[45] Azerbaycan Parlamentosunun üyelerinin etnik dağılımı, vekillerin kısa biyografileri, onların hangi kaza ve örgütleri temsil etmeleri hakkında, 1918, *Archives d'Ali Mardan-bey Toptchibachi,* carton n° 8/23, CERCEC, EHESS, Paris, pp. 1-12.

yaptı. Daha sonra parlamento başkanı seçiminin önemli konulardan biri olduğunu bildirdi. Ciddi tartışmalar sonucunda Türkiye'deki Olağanüstü Yetkili Temsilci, 6 Ekim 1918'den Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmiş Alimerdan Bey Topçubaşov Parlamento Başkanı, Hasan Bey Ağayev Başkanvekili, Rahim bey Vekilov ise Sekreter olarak seçildi. Hiçbir siyasi partinin üyesi olmayan A.Topçubaşov kendi döneminin seçkin siyaset adamı, diplomatı, ileri görüşlü ve geniş bakış açısına sahip demokrat ruhlu aydınıydı. Amerikan tarihçisi F.Kazimzadeh şöyle yazar: "Parlamentonun başkanı olarak seçilen A.Topçubaşov yüksek eğitim almış hukukçu, kendi düşüncelerinde dayanıklı, dar milliyetçilikten uzak bir şahsiyetti."[46]

Parlamentonun çözmesi gereken önemli konulardan biri de yeni hükûmeti oluşturmaktı. Bu nedenle de parlamento çalışmaları yürüten Hasan Bey Ağayev hükûmetin rapor sunması için sözü Bakanlar Konseyi başkanı Fethali Han Hoyski'ye verdi. Fethali Han Hoyski, hükûmetin iç ve dış siyaseti hakkında, rapor nitelikli bir konuşma yaptı. Hoyski'nin konuşmasından sonra parlamento eski hükûmetin istifasını kabul etti ve yeni hükûmetin kurulmasına karar verdi. Yeni hükûmetin oluşturulması görevi tekrar Hoyski'ye verildi. 26 Aralık'ta hükûmet kabinesi ilan edildi. İngilizlerin ısrarı üzerine yeni koalisyonda üç yer Ruslara; iki bakan görevi ise Ermenilere verilmişti. Fakat Ermeniler kendilerine önerilen sandalyelerden vazgeçtiler. Yeni kabinede F.H.Hoyski Bakanlar Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakanı, H.Hasmemmedov İçişleri Bakanı, S.Mehmandarov Savunma Bakanı, M.Esedullayev Ticaret ve Sanayi Bakanı, İ.Protasyev Maliye Bakanı, N.B.Ussubbeyov Eğitim ve Din İşleri Bakanı, K. Lizgar Erzak Bakanı, H.Melik-Aslanov Ulaştırma Bakanı, A.Sefikürdski Petrol, Telgraf ve Çalışma Bakanı, M.H. Hacınski Devlet Müfettişi, M.Makinski Adalet Bakanı, H.Sultanov Ziraat Bakanı, R.Hoyski Himaye İşleri Bakanı, A.Gindes Halk Sağlık Bakanı görevlerine atandılar.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin üçüncü hükûmetini oluşturan Fethali Han Hoyski, aynı zamanda Mehmet Hasan Hacınski ve Alimerdan Bey Topçubaşov'dan sonra ülkenin üçüncü dışişleri bakanı oldu. Daha 31 Ekim'de A.Topçubaşov F.H.Hoyski'ye gönderdiği mektupta yakındaki barış kongresine ciddi şekilde hazırlanmayı, uluslararası konferansa rastgele heyet gönderilmemesi

[46] Fıruz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcancasia (1917-1921),* New-York, 1951, p.167.

için heyet üyelerinin tespit edilmesini öneriyordu. Aynı zamanda o, gidecek heyetinin barış konferansına ciddi olarak hazırlanmasının gerekli olduğunu düşünüyordu. Böylece Azerbaycan'ın İstanbul'daki olağanüstü yetkili temsilcisi, uluslararası barış konferansına hazırlanmayı en önemli görev olarak görüyordu. O, mevcut durumla ilgili "her birimiz daha yoğun ve verimli çalışarak kaderin kaprislerine ve darbelere hazırlıklı olmamız gerektiğini" vurguluyordu. "Bizi ne beklediğine dair kehanette bulunmamalıyız, şimdiye kadar ne olmuşsa, herhalde daha kötüsü olmayacaktır. Sadece herkesin kendi yerinde olması ve kendi gücüne inanması için kuvvetleri doğru bir şekilde bölmek gerekmektedir. Ona göre "halkın istikbali söz konusuysa şahsi düşüncelere yer yoktur ve olmamalıdır".[47]

Mondros Mütarekesi'nin Bakü'ye ait maddeleriyle ilgili Osmanlı Hükûmetine protesto notası sunan A.Topçubaşov, Kasım ayının ortalarında bu notanın suretini İstanbul'a gelen müttefiklerin askeri temsilcilerine de sunmuştu. Üstelik müttefik devletlerin İstanbul'a gelecek diplomatik temsilcilerine sunmak için Azerbaycan Cumhuriyeti adına memorandum hazırlamıştı. Memorandumda Azerbaycan'ın kuruluşu, bugünkü durumu, Azerbaycan halkının Bolşeviklere karşı mücadelesi, kendi komşuları ile İsviçre tipinde konfederasyona hazır olduğu ifade edilmişti.[48] Aynı zamanda Alimerdan Bey İstanbul'daki İngiliz temsilcileri ile buluşup barış konferansı hakkında bilgi almıştı. A.Topçubaşov 20 Kasım'da Azerbaycan Bakanlar Kurulu Başkanına gönderdiği mektupta bir gün önce İngiliz temsilcisi Albay Tampl ile görüştüğünü bildirerek, barış konferansının iki-üç ay içinde Paris'te yapılacağını yazıyordu.[49] İngiliz yetkilileri ile görüşmelerden Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin konferansa ortak heyet göndermesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin orada yeteri kadar temsil edileceğinin öngörüldüğü anlaşılmaktaydı.

Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin ortak temsilcilikle barış konferansına katılması düşüncesi, Ekim ayının başlarında Türkiye Dışişleri Bakanlığında yapılan görüşmelerde de müzakere edilmiş-

---

[47] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Bakanlar Kurulu Başkanı Hoyski'ye Mektubu,31. 10. 1918, *ARDA*, f. 894, l. 10, d. 34, v. 17.
[48] Bkz. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Raporu, 1919, *Archives d'Ali Mardan-bey Toptchibachi,* carton n° 6/1, CERCEC, EHESS, Paris, p.2.
[49] Azerbaycan Cumhuriyetinin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Bakanlar Kurulu Başkanı Hoyski'ye Mektubu, 20. 11. 1918, *ARDA*, f. 970, l.1, d. 68, v. 21.

ti. Bu adım, o cumhuriyetler arasında küçük anlaşmazlıkların giderilmesi ve onların bağımsızlığının tanınmasına büyük katkıda bulunurdu. Bu nedenle A.Topçubaşov Ermeni ve Gürcü temsilcileri ile temasta olarak ilişkileri güçlendirmeyi ve Azerbaycan'ın konferansa hazırlanmasını öngörüyordu. A.Topçubaşov 16 Aralık'ta Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanına yazdığı mektupta Rusya'nın esaretinden kurtulması ve ileride tekrar Rusya'nın esaretine girmemesi için Kafkasya'nın tek temsilcilikte birleşmesinin önemli olduğu vurgulanıyordu. O, şu anki durumda Kafkasya halklarının bağımsızlığının tanınmasının tek yolunun Azerbaycanlıların, Gürcülerin ve Ermenilerin birlikte hareket etmeleri olduğunu, bu halkların millî, siyasi çıkarları farklı olmasına rağmen onların bağımsızlığının barış konferansında ortak çalışmalarına ve birlikte hareket etmelerine bağlı olduğunu söyledi. A.Topçubaşov, Paris Barış Konferansı'nda güven kazanmak için Kafkasya veya Güney Kafkasya konfederasyon temsilciliği kurmayı teklif ederek şöyle yazıyordu: "Bence, şimdilik yegâne çıkış yolu budur".[50]

A.Topçubaşov, İstanbul'daki İtilaf Devletlerinin diplomatik temsilcilerine sunulan memorandumu Güney Kafkasya'nın her üç milletinin çıkarlarını adil bir şekilde dikkate alarak hazırlamıştı ve memorandumun sureti, Ermeni ve Gürcü temsilcilerine de verilmişti.[51] Fransa, İngiltere, Amerika, İtalya, Yunanistan ve Japonya diplomatik temsilcilerine sunulan memorandumda, Azerbaycan halkının yüzyıllar boyunca komşusu olan Ermeni ve Gürcü halkları ile daha da yakınlaşması, bu halkların bir konfederasyonda birleşmesinin mümkün olduğu düşüncesi açıklanıyordu.[52] İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki diplomatik temsilcilerine sunulan memorandum aynı zamanda İngiliz ve Fransız dillerine tercüme edilerek Stockholm'a, Paris'e, Cenevre'ye, Londra ve New York'a gönderilmiş, bu belgenin metni Türkiye Dışişleri Bakanlığına sunulmuştu.

---

[50] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Bakanlar Kurulu Başkanı Hoyski'ye Mektubu, 16.12.1918, *ACDA*, f.894, l.10, d.66, v.3.

[51] Devlet-i Aliye-yi Osmaniye, Gürcistan ve Ermenistan Hükûmetleri Yanında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü Yetkili Bakanı Topçubaşov Tarafından İstanbul'daki İtilaf Devletlerinin Yüksek Temsilciliklerine Takdim Edilmiş Memorandum, Kasım, 1918, *ACDA*, f.970 , l.1 , d.108 , v.1-27.

[52] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü Yetkili Bakanı Topçubaşov'un İstanbul'daki Fransa, İngiltere, Amerika, İtalıya, Yunanistan ve Japonya Diplomatik Temsilciliklerine Mektubu, Aralık, 1918, *ACDA*, f,970, s.1, v.25.

Memorandumun Fransızca olan metni özel başlıkla İstanbul'da bulunan yabancı basın için dağıtılmış, aynı zamanda Türkçeye çevrilerek İstanbul'da dağıtılmak amacıyla 750 nüsha broşür hâlinde neşredilmiştir.[53] Memorandum Azerbaycan'la ilgili siyasi, ekonomik, kültürel, etnik konuları kapsayan, genç cumhuriyetin propagandası ve tanıtılması zaruretinden ileri gelen yeteri kadar ciddi diplomatik bir belge idi. Belgede gerek Kafkasya gerekse Azerbaycan hakkında çok ilginç bilgiler vardı. Kafkasya'nın coğrafyası, idari yapısı, bölgenin demografik durumu hakkında memorandumda çok sayıda olgu ve istatistik bilgiler yer almıştı. Belgede, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa süre sonra ülkede yapılan reformlar, Mart 1918'de Bakü'de yaşanmış trajik olaylardan bahsedilmekte ve Karabağ meselesi, onun tarihi ve hâlihazırdaki durumuna ilişkin geniş bilgi vardı. A.Topçubaşov, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsız yaşama hakkı ve gücünün olduğu, sırf bu amaçla Azerbaycan Türkleri kurdukları muasır cumhuriyetin dünya tarafından tanınacağına umut beslediğini bildirdi. O, Azerbaycan hükûmet başkanına; Paris Barış Konferansı'na hazırlıkla, Azerbaycan heyetinin teşkili ve yetki belgelerinin hazırlanmasıyla ilgili Bakü'ye gelme niyetinde olduğunu yazıyordu. Alimerdan Bey Aralık 1918 tarihinde Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa'ya yazdığı mektupta başkanı olduğu misyonunun (bura Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Selim Bey Behbudov, onun iki sekreteri: Mustafa Bey Vekilov ve Reşit Bey Topçubaşov dâhildi) Azerbaycan'a geri dönmesini teşkil etme ve ilgili belgelerin verilmesi talebinde bulundu. [54]

Fakat bu mektup belirtilen adrese gönderilmedi, çünkü barış konferansının Ocak ayında başlayacağı artık ilan edilmişti. Bu yüzden Paris Barış Konferansı'na hazırlıkla ilgili Azerbaycan hükûmeti ile diplomatik kurye aracılığıyla bağlantı kurulmuş ve istişareler yapılmıştı. O, Aralık ayının ortalarında çalışma programı alması için Olağanüstü Yetkili Temsilciliğin Sekreteri Mustafa Bey Vekilov'u Azerbaycan'a gönderdi.[55] Aslında Alimerdan Bey

---

[53] *Diplomaticheskiie besedi A.M. Topchubasheva Stambule* (zapisi chrezvychaynogo poslannikaii polnomochnogo ministra Azerbaidzhanskoy respubliki), 1918–1919 gg. Baku:Ėrgiun, 1994, s.143.

[54] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Türkiye'nin Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa'ya Mektubu, Aralık, 1918, *ACDA*, f. 970, l. 1, d. 68, v.25.

[55] Topçubaşov'un Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı Hoyski'ye Mektubu, 16.12.1918, *ACDA*, f.894 , l.10 , i.66, v.3.

daha önce Bakü'ye dönmeyi düşünüyordu. Dünya Savaşı'ndaki yenilgiden sonra Türkiye çok zor duruma düşmüş, ülkenin bütün siyasi, ekonomik ve sosyal hayatı felç olmuştu. Büyük bir imparatorluğun başkenti olan İstanbul Müttefik güçler tarafından işgal edilmişti. Şehrin civar bölgelerle bağlantısı neredeyse kesilmişti. İstanbul İtilaf birlikleri tarafından ele geçirildikten sonra Bakü ile herhangi telgraf ve ulaşım bağlantısı mümkün değildi. Alimerdan Bey İstanbul'da kalarak siyasi ortamın durulmasını beklemek zorunda kalmıştı. [56] Öte yandan, İstanbul'a gelen İtilaf Devletlerinin diplomatik temsilcileri ile görüşme zarureti de A.Topçubaşov'u İstanbul'da tutan nedenlerdendi. Kasım-Aralık aylarında A.Topçubaşov Türkiye devlet yöneticileri ve İstanbul'a gelen müttefiklerin temsilcileri ile birçok faydalı görüşme yapmıştı.

3 Kasım'da Türkiye tarafından Mondros görüşmelerini yürütmüş Rauf Bey'le, 4 Kasım'da Dışişleri Bakan Yardımcısı Reşat Hikmet Bey'le, 5 Kasım'da Dışişleri Bakanı Nebi Bey'le, 8 Kasım'da Maliye Bakanı Hüseyin Cavit Bey'le, 15 Kasım'da Ukrayna temsilcisi Sukovçin'le, 16 ve 18 Kasım'da 18'de Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Mustafa Reşat Paşa ile yine aynı gün yeni Sadrazam Tevfik Paşa ve 19 Kasım'da İstanbul'da olan İngiltere diplomatik temsilcisi Tampl ile 25 Kasım'da Türkiye'nin Maliye Bakanı Abdürahman Bey'le, Harbiye Bakanı Abdullah Paşa ile 7 Aralık'ta Rusya temsilcisi P.N.Milyukov'la, 23 Aralık'ta Amerikan diplomatik temsilcisi Braun'la, 31 Aralık'ta İtalya Krallığının temsilcisi kont Sforts ile görüşmeler yapmıştı.[57] Bu görüşmelerde savaşın bitmesi ile ilgili dünyada oluşan durum ve Azerbaycan'ın durumu ile ilgili konular müzakere edilmişti.

28 Aralıkta yeni kurulan hükûmet kabinesi Paris Barış Konferansı'na gidecek Azerbaycan heyetini onayladı. Heyeti parlamentonun başkanı Alimerdan Bey Topçubaşov yönetecekti, hükûmet üyesi Mehmet Hasan Hacınski ise yardımcısı olarak görevlendirildi. Heyete iki parlamento üyesi katıldı: Ahmet Bey Ağayev ve Ekberağa Şeyhülislamov. Parlamento üyeleri Miryakup Mehdiyev, Mehmet Muharremov ve "Azerbaycan" gazetesinin

---

[56] Bkz. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Raporu, 1919, *Archives d'Ali Mardan-bey Toptchibachi,* carton n° 6/1, CERCEC, EHESS, Paris, pp. 1-2.

[57] *Diplomaticheskiie besedi A.M. Topchubasheva Stambule* (zapisi chrezvychaynogo poslannikai
i polnomochnogo ministra Azerbaidzhanskoy respubliki),1918–1919 gg. Baku: Ėrgiun, 1994, s. 33-88.

editörü Ceyhun Bey Hacıbeyli danışman olarak görevlendirildi. Barış heyetine dâhil edilen bu şahıslar çeşitli parti ve parlamento gruplarını temsil ediyorlardı.[58] Hükûmet başkanı ve Dışişleri Bakanı olarak Han Hoyski'nin imzaladığı vekâletnamede, uluslararası barış konferansına katılmakla birlikte, bu heyet çeşitli devlet ve milletlerle Azerbaycan adına her türlü siyasi, ekonomik ve mali nitelikli anlaşmalar imzalama yetkisine sahip olduğu belirtilmişti.

Teknik elemanları temsilciliğin kendisi seçecektir. A.Topçubaşov Bakü'de olmadığı için İstanbul'a varıncaya kadar hükûmetin talimatı ile geçici başkanlık görevi M.H. Hacınski'ye havale edilmişti. Azerbaycan'da yeni Bakanlar Kurulunun oluşturulduğunu ve Paris Barış Konferansı'na gidecek heyetin oluşturulmasıyla ilgili bilgiyi Alimerdan Bey, Bakü üzerinden İstanbul'a gelen ve oradan da Paris'e gitmekte olan İran Dışişleri Bakanı Alikulu Han Ensari'den öğrendi. Konuşma sırasında Alikulu Han şunları söyledi: "Siz Paris'e gidecek heyetin başkanı seçildiniz. Sizin hükûmet istifa etti. Başbakan olarak sizi önerdilerse de sonradan tekrar Fethali Han Hoyski'ni ikna ettiler. Duyduklarımızdan anlaşıldığı kadarıyla İngilizler kibar davranıyor ve sizin hükûmetin işlerine karışmıyorlar."[59] Barış heyetinin başkanı olarak hükûmet, Alimerdan Bey'e yeni bir yetki vermişti. O, bu yetkiyle bir süre sonra Woodrow Wilson, Georges Klemanso, Lloyd George, Francesco Nitti, Mareşal Ferdinand Foch, feldmareşal Wilson, Lord Curzon gibi dünyaca ünlü siyasetçileri ve devlet adamları ile görüştü.[60]

Böylece, Aralık 1918'de parlamenter cumhuriyet modelinin oluşturulması Azerbaycan'ı siyasi açıdan gelişmiş ülkeler düzeyine yükseltti ve kısa süre sonra dünyanın kaderini belirleyen devletler tarafından diplomatik açıdan de-facto tanınması yolunda önemli bir aşama oldu. Bu tarihî sürecin ana figürü Azerbaycan Parlamentosunun ilk başkanı, genç cumhuriyetin Avrupa'ya gönderdiği barış heyetinin başı Alimerdan Bey Topçubaşov idi.

---

[58] Bkz. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü Yetkili Bakanı Topçubaşov'un Raporu, 1919, *Archives d'Ali Mardan-bey Toptchibachi,* carton n° 6/1. CERCEC, EHESS, Paris, p.3.

[59] Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Olağanüstü ve Yetkili Bakanı Topçubaşov'un İran'ın Dışişleri Bakanı Müşavirel Memalek Alikulu Han Ensari ile Konuşması. 09.01.1919.// *ACDA*, f.894, l.10, d.151, v.21

[60] Bkz. Toptchibachy Alimerdanbek Ali Akbar bek oglou.// Archives d'Ali Mardan-bey Toptchibachi, carton n° 6/2. CERCEC, EHESS, Paris, p.4.

Kaynakça

Allen, William Edward David – Muratoff, Paul, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco – Caucasian Border (1828–1921)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1953.

Azerbaidzhanskaia Demokraticheskaia Respublika (1918–1920 gg.), Vneshniaia politika, Dokumenty i materialy, Baku: Azerbaycan, 1998.

Azerbaijan Democratic Republic: Archival Documents of Great Britain, Drafted by N.A.Maxwell, Baku: Çaşıoğlu, 2008.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkilabı Tarihi,* C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Böyük diplomat və görkəmli dövlət xadimi, Ə.B.Topçubaşovun anadan olmasının 13 illiyinə həsr edilmiş elmi-nəzəri konfransın materialları, Baku: ADK, 1998.

Diplomaticheskiie besedi A.M. Topchubasheva Stambule (zapisi chrezvychaynogo poslannikaii polnomochnogo ministra Azerbaidzhanskoy respubliki), 1918–1919 gg. Baku: Ėrgiun, 1994.

Dunsterville, Lionel. *The Adventures of the Dunsterforce*, London: Edward Arnold, 1920.

_____, *Britanskii imperializm v Baku i Persii v 1917–1918 gg*. Tiflis: Sovetskii Kavkaz, 1925.

Hasanlı, Cemil*, Azerbaycan tarihi 1918–1920. Türkiye'nin yardımından Rusiyanın işğalına kadar*, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1998.

Hasanli, Jamil, Leadership and Nationalism in Azerbaijan: Ali Mardan bey Topchibashov, Founder and Creator, Routledge Studies in the History of Russia and Eastern Europe, Taylor & Francis Group, London & New York, 2018.

_____, *Foreign Policy of the Republic of Azerbaijan, 1918–1920: The Difficult Road to Western Integration*, London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016.

Hopkirk, Peter, *On Secret Service East of Constantinople: The Plot to Bring Down the British Empire*, London: Oxford University Press, 1994.

Kazemzade, Firuz, *The Struggle for Transcaucasia (1917–1921)*, New York: Philosophical Library, 1951.

Kliuchnikov, Iu. V. – Sabanin, A. V., *Mezhdunarodnaia politika noveishego vremeni v*

dog-ovorakh, notakh i deklaratsiiakh, Vol. 2. Moscow: Litizdat NIKD, 1926.

Musayev, Ismayil, *Azerbaycanın Nakhçıvan ve Zangezur bölgelerinde siyasi veziyyet ve kharici dövletlerin siyaseti (1917–1921-ci iller)*, Baku: Baku Dövlet Universiteti, 1996.

Nasibzade, Nasib, *Azerbaycanın kharici siyasəti,* Baku: Ay-ulduz, 1996.

Qafarov, Vasif, *Turkiye-Rusiya münasibetlerinde Azerbaycan meselesi (1917–1922)*, Baku: Azerneşr, 2011.

Rossiia i Pervvaia mirovaia voina: ėkonomicheskie problemy, obshchestvennye nastroeniia, mezhdunarodnye otnosheniia, Collected papers. Executive editor Iu. A. Petrov. Moscow: Izdatel'stvo "Institut rossiiskoi istorii RAN," 2014.

Swietochowski, Tadeusz, *Russian Azerbaijan, 1905–1920: The Shaping of National Identity in a Muslim Community*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

_____, *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*. New York: Columbia University Press, 1995.

Topchibashov, Ali Mardan-bek, *Diplomaticheskie besedy v Stambule, 1918–1919 gg*. Baku: Ėrgiun, 1994.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 9. ORDU MÜFETTİŞLİĞİNE ATANMASINA ETKİ EDEN OLAYLAR VE SAMSUN'A ÇIKIŞI

F. Rezzan ÜNALP*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup bir devlet olarak çıkmış olan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros'ta İtilaf Devletleriyle şartları çok ağır bir mütareke imzalamıştı. İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durum meydana gelirse mütarekenin 7'nci maddesine dayanarak herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdi. O sırada 7'nci Ordu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nin koşullarını öğrendiğinde bu mütarekenin ülkenin baştanbaşa işgalini sağlayacak nitelikte olduğunu görmüş ve vakit geçirmeksizin direniş planları yapmaya başlamıştı.[1]

Mütareke'nin imzalanmasından hemen sonra Alman General Liman von Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Komutanlığına atanan Mustafa Kemal Paşa, 14 Ekim 1918 tarihinde Saray Başyaveri Naci (Eldeniz) Paşa'ya çekmiş olduğu gizli bir telgrafta, sadaretin Ahmet İzzet Paşa'ya verilmesini ve kabinede Fethi, Tahsin, Rauf, Azmi, Canbulat, Hayri Efendi ve kendisinin bulunmasını zaruri gördüğünü bildirdi. Harbiye Nazırı olmak isteyen Mustafa Kemal Paşa, bu yolla ordunun tasfiyesini önlemek istemişse de bu görev kendisine verilmedi.[2] Yıldırım Orduları Komutanlığı ve 7'nci Ordu Karargâhı ise mütareke hükümlerine dayanılarak 7 Kasım 1918'de padişah buyruğu ile lağvedildi, Mustafa Kemal Paşa ise Harbiye Nezareti emrine alındı.[3]

---

* Dr. E. Hv. Öğ. Alb. Ufuk Üniversitesi, rezzanunalp@gmail.com

[1] Saime Yüceer, "Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a Çıkışı ve Geri Çağrılışı Üzerine Bir İnceleme", *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, S. 1, Ağustos 2001, s. 116.

[2] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C.I, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1998, s. 73-74.

[3] *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge),* Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1982, Belge No: 18, *HTVD,* S. 29, Belge: 745, 756.

10 Kasım akşamı Adana'dan trenle İstanbul'a doğru hareket eden Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a gelmeden önce Antep eşrafından Ali Cenani ile Katma İstasyonu'nda görüştü, ona silahlı işgallere karşı koymak için milis birlikleri kurulması gerektiğini söyledi. Eskişehir'den geçerken mutasarrıf Zekai (Apaydın) ile görüştüğünde ise kendisine bölgesinde ne kadar silah bulunduğunu sordu.[4] Bu görüşmeler Mustafa Kemal'in hangi düşüncelerle İstanbul'a geldiğinin anlaşılması bakımından önemlidir.

Mustafa Kemal'in İstanbul'a geldiği 13 Kasım 1918 günü; İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden oluşan birleşik donanma da İstanbul'a gelmiş, Boğaz'da demirlemişti. Mustafa Kemal'in vapurla karşıdan karşıya geçerken İtilaf Devletleri donanmasına bakarak *"Geldikleri gibi giderler."* dediğini o sırada yanında bulunan yaveri Cevat Abbas (Gürer) hatıratında belirtmektedir.[5]

Mustafa Kemal'in Harbiye Nezareti emrine atamasının yapılmasına karşın, iktidar yolunun kendisine kapalı tutulması onu vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı uğrunda çalışmaktan ayırmamış, bir süre sonra ortaya çıkan gelişmeler uzun sürede kazanılacak başarı için vazgeçilemeyecek şart olan Anadolu'ya geçmek konusunda fırsat kollayan Mustafa Kemal Paşa'ya aradığı fırsatı sağlamıştı.[6] Nitekim bu fırsat 1919 yılı Nisanında doğdu. Yunanistan'ın Mütareke sonrasında Doğu Karadeniz'de Rum nüfusu çoğaltma ve Türkleri yerinden etme çalışmalarına hız verdiği bir dönemde, Pontus Devleti'ni canlandırmaya dönük faaliyetler, bölgede yaşayan Türklerin silahlanarak savunmaya geçmelerine yol açmıştı.[7] Dış destekli Ermeni ve Rum ahalinin zararlı faaliyetlerinin yanı sıra başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri, Türkiye aleyhine kullanılmak üzere ülke içinde her türlü ayrılıkçılık

---

[4] Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri,* Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) Yayınları, Ankara 1990, s. 188.

[5] Turgut Gürer, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer,* Gürer Yayınları, bs. 3, İstanbul 2007, s. 97.

[6] Akşin, *İstanbul Hükümetleri...,* s. 76-77.

[7] Serpil Sürmeli, "Samsun ve Çevresindeki Pontus Hareketi", *Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Yayınları, Mayıs 1997, c. V, S. 19, s. 331.

zemininin oluşturulması ve geliştirilmesi yolunda faaliyet gösteriyorlardı.[8]

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Hareketinden Önce Ortaya Çıkan Gelişmeler

Karadeniz Bölgesinde Samsun ve dolayları, mütareke Türkiye'sinin en zorlu ve karışık çete faaliyetlerine sahne olan bölgesiydi. Mevcut çete faaliyetlerinin çoğunluğunu Pontusçu Rumlar oluşturmaktaydı.[9] Mondros Mütarekesinin imzalanmasını müteakip bir Fransız, üç İngiliz savaş gemisinden oluşan İtilaf filosunun Karadeniz kıyılarında görünmesi Pontusçuları cesaretlendirmiş, tedhişçilerin faaliyetlerini arttırmaya yol açmıştı. Bunu 9 Mart 1919'da 200 kişilik bir İngiliz müfrezesinin Samsun'u işgali izledi. Daha sonra İtilaf donanmasının Pontusçulara cesaret veren faaliyetlerine 1919 ilkbaharında Yunan torpidolarının ziyaretleri eklendi.[10]

Samsun'daki huzursuzluk hakkında İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe ve Fransız Yüksek Komiseri Amiral Amet, daha Kasım 1918 sonunda, *"Samsun'da mütareke hükümlerinin henüz uygulanmamış olduğunu, Hıristiyanları toptan öldürmek için Müslüman ahalinin silahlandırıldığını"* iddia ederek İstanbul'a şikâyette bulunmuşlardı. Amiral Calthorpe 17 Ocak'ta Samsun'daki Amerikan Tobacco Company'nin, *"Bütün Müslümanların ve bilhassa köylülerin silahlandırıldığı" h*akkındaki raporunu Londra'ya yollamış, bunun üzerine Foreign Office de 8 Şubat'ta, *"Bildirilen hallerin gemi veya subay göndermek suretiyle düzeltilmesi için gerekli tedbirleri alabilir misiniz?* diye sormuştu. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Richard Webb'de 13 Şubat'ta *"Normal şartlara dönüş bütün bölgenin tamamıyla silahtan tecridi ile mümkündür ki, ancak büyük askeri kuvvetlerle yapılabilir."* diye rapor vermişti.[11] Oysaki Sohum'da bulunan Rumların oluşturdukları komite ile Samsun

---

[8] Vahdet Keleşyılmaz, "Atatürk Önderliğinde Ordu Millet Bütünleşmesinin Milli Mücadele'deki Rolü ve Önemi", *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 6-7.

[9] Salim Koca-E.Semih Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genelkurmayının Rolü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 24, Temmuz 1999, s. 402.

[10] Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 42.

[11] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., 2011, s. 102-103.

civarında eşkıyalık faaliyetlerini hızlandırdıkları, Harbiye Nezaretinin İçişleri Bakanlığına gönderdiği 23 Mart 1919 tarihli rapordan anlaşılmaktaydı. Bu raporda alınacak önlemlerle ilgili olarak

"Sohum'da bulunan Rumların oluşturdukları komite üyelerinden yüz kadar şahsın Fatsalı Hacı Gorgar oğlu Nikola'nın ve ismi bilinmeyen diğer bir Rum'un motorları ve diğer araçlarla Trabzon ve Samsun sahillerine çıkarak yabancı müdahalesini davet amacıyla düzeni bozmaya karar verdiklerinin Trabzon vilayetinden bildirilmesi üzerine uyanık bulunulması gereği gerekli makamlara yazıldığı gibi, Fatsa Kaymakamlığından alınan telgrafta da alınmış olan önlemlere rağmen bu motorların taşıdığı şahısların geceleyin gelerek sahile çıkmayı başardıkları ve Çangeris köyüne yirmiyi aşkın Rum eşkıyanın geldiği ve nereden gittiği anlaşılamadığı, Terme Kaymakamlığının da bildirdiği ifade edilerek her ikisi de mevcut jandarma kuvvetinin bu eşkıyayı takip ve bastırmaya gücünün yetersiz kalmasının anlaşılmasıyla birer nizamiye müfrezesinin oluşturulması ve gönderilmesinin önemle 3'üncü Kolordu ve 10'uncu Tümen Komutanlıklarına yazıldığı ve askerî kuvvetler yetişinceye kadar eşkıyanın saldırısının önlenmesine çalışıldığı Samsun Mutasarrıflığından alınan telgrafta bildirilmiş ve Dışişleri Bakanlığına da bilgi sunulmuştur. Bu eşkıyanın kökünün kurutulması için gerekli kuvvetlerin ayrılması hususunun tarafımızdan da komutanlıklara ivedi olarak bildirilmesi temin edilmektedir."[12] ifadeleri yer almaktaydı.

İngilizler Samsun'dan sonra asayişsizlik olduğu gerekçesiyle 30 Mart'ta Merzifon'u işgal etmişlerdi. 21 Nisan 1919'da Amiral Calthorpe tarafından Türk Hariciye Nezaretine gönderilen mektupta, 9'uncu Ordu'nun eski komutanı Yakup Şevki Paşa'nın daha önce şikâyet konusu olan siyasal faaliyetlerine değinildikten sonra, *"Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sivas'ta kurulan şuralar tarafından sözde ordudan bağımsız, fakat askerî denetim altında asker toplandığı ileri sürülüyor ve bu duruma son vermek üzere derhal talimat verilmesi"* isteniyordu. İlave olarak *"Eğer bu hal derhal durdurulamayacak olursa işler ciddiyet kesbedebilir."* denilerek, *"Bu durumla alakalı olarak yapılacak teşebbüsler hakkında mümkün mertebe süratle malumat verilmesinin temenni edildiği"* de belirtiliyordu.[13]

---

[12] *ATASE Arşivi*, Klasör: 10, Dosya:111, Fihrist: 1.
[13] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili...,* s. 103-104.

Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Atanması

İtilaf Devletleri temsilcilerinin işte bu şekilde meseleye el koyabilecekleri tehdidi, İstanbul Hükûmetinin de dikkatlerini Samsun bölgesine yöneltmiş, bir işgal tahrikinin ve propagandasının bu derece ilerlemesi, İstanbul'da bir başlangıç noktası arayan Mustafa Kemal Paşa'ya görev verilmesine vesile olmuştu.[14] Bölgedeki asayişsizlik ve Türk halkın Rumlara karşı silahlandırıldığı hakkında İngiliz Yüksek Komiserliğinin ve Karadeniz Ordusu Başkumandanlığının bitip tükenmeyen ve giderek artan şikâyetlerini önlemek amacıyla tek çıkar yol olarak olağanüstü yetkilerle, muktedir ve güvenilir bir kumandanı Samsun'a göndermek kararlaştırıldı. Bu sırada Türk Genelkurmayı orduyu sefer durumundan barış durumuna getirmek için plan hazırlamakta ve bu maksatla Ordu Müfettişlikleri kurulmasını düşünmekteydi. Kaldırılan Ordu Kumandanlıklarının yerini dolduracak olan bu müfettişlikler, normal olarak talim ve terbiye ile uğraşmaktan başka, ötede beride dağınık bulunan silah ve cephaneyi depolarda toplayacak ve bölgelerinde asayiş ve inzibatı sağlayacaklardı.[15]

Vatanın kurtarılmasına yönelik askerî erkânın aradığı hal çareleri, ordu müfettişlikleri ihdası konusunu gündeme getirdi ve bu konuda Fevzi Çakmak Paşa tarafından hazırlanan gerekçeli rapor üzerinde Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti (Genelkurmay) arasında yapılan uzun münakaşalar sonunda böyle bir teşkilatlanmaya gidilmesi uygun görüldü. Nitekim Harbiye Nezaretinin 30 Nisan 1919 tarihli onayı ve Padişah iradesiyle üç ordu müfettişliği kuruldu.[16]

Mustafa Kemal bu dönemde sadece Padişah'ın değil aynı zamanda İngilizlerin de itimadını kazanmış bir subaydı. Daha doğrusu onların güvensizliğini mucip olacak her şeyden kaçındı. Mustafa Kemal'in vaktiyle veliaht iken Padişah Mehmet Vahdettin'in refakatinde Almanya'ya olan seyahati (15 Aralık 1917-4 Ocak 1918), kaderin kendisine bir ihsanı oldu. Bu vesile ile onu şahsen tanıyan Padişah, Mustafa Kemal'in Gelibolu'daki başarıla-

---

[14] Nuri Yazıcı, *Milli Mücadelede (Canik Sancağı'nda) Pontosçu Faaliyetler*, Ankara Üniversitesi Yayınları,1989, s. 57.

[15] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* Burçak Kitapevi, C. I, İstanbul 1966, s. 205-206.

[16] Hüsamettin (Ertürk), *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilatı Mahsusa* (Daktilo Metin), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, Hzl. E. General Tevfik Alpay, 1975, s. 89.

rını duyduktan sonra hayranlıkla şahsi kıymetini takdir etmişti.[17] Mustafa Kemal Paşa'nın bu dönemde devletin ileri gelenleriyle temasları son derece önemlidir. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa'nın tavassutu ile tanıdığı Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ve Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın damadı olan Bahriye Nazırı Avni Paşa ile birçok defalar görüştü. Bu iki nazır dolayısıyla diğer hükümet azaları, Mustafa Kemal Paşa hakkında az çok olumlu bir fikir edinebilmişlerdi. Bu temaslar sonunda hükümete telkin ettiği güven havası, Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesini sağlayan etkenlerden birisi oldu.[18]

Harbiye Nezareti Muamelatı Zatiye Müdüriyeti tarafından Genelkurmay Başkanlığına (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi), *"Mülga Yıldırım Orduları Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayini hususuna bilistizan 30 Nisan 35 tarihinde irade-i seniyye-i cenab-ı mülûkane şeref müteallık buyrulmuş ve keyfiyet batezkire-i celile-i nezaretpenahi Dersaadet'te bulunan paşa-yı mumaileyhe tebliğ edilmiş olmağla malûmat husulü ve icra-yı iktizası zımnında...."* şeklinde gönderilen yazı ile Millî Mücadele'nin önderinin yolunun açılışı söz konusudur. 7.5.1335 (1919) tarihinde ise işlemler tamamlanmıştır ki 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine verilecek talimat hazırlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan sonrasından bu talimata uzayan süreçte olabildiğince yetkili ve elverdiğince iyi imkânlarla Anadolu'ya geçmek için çeşitli temaslarda bulundu. 7/5/35 tarihli ve *"Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine verilecek talimat suretidir"* başlıklı metinde yeşil kalemle yapılan tadilatlar, bu noktaya kolay gelinmediğinin de bir işareti sayılabilir. Çünkü asıl metinde *"emrinize verilmiştir"* ve benzeri kişiyi vurgulayan iyelik belirten ifadeler, *"müfettişlik emrine verilmiştir"* gibi kurumu vurgulayan ifadelerle değiştirilmiştir. Ancak kendisine ve maiyetine hiç de cömert davranılmadığı arşiv belgeleriyle sabittir. Bu nedenle çok geniş yetkiler almasına rağmen bunun ifade ediliş tarzında önemli olabilecek değişiklikler belki de Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından yapılmış olabilir. Ancak bu talimatnameyi tamamlayacak

[17] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili....*, s. 96-97.
[18] Selek, *Anadolu İhtilali....,* s. 203.

çalışmalar, gerek Mustafa Kemal Paşa gerekse diğer yetkililer tarafından yürütülmüştür.[19]

Bu karışık günler içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilmesi düşünülmüş ve yapılmıştı. Onun açık görevi, görevlendirileceği bölgede asayişi sağlamaktı. Çünkü bu tarihlerde Samsun, Vezirköprü, Merzifon ve dolaylarında Pontus Rum çetelerinin Müslüman ahaliye saldırıları daha da artmıştı. Rumların Müslüman ahaliye yönelik saldırıları, Harbiye Nezaretinin 12 Nisan 1919 tarihinde Sivas'ta bulunan 3'üncü Kolordu Komutanlığına göndermiş olduğu raporda;

"Samsun ve Köprü civarında icra-yı şekavet etmekte olan Rum çetelerinin tenkili için Amasya'dan gönderilen 100 kişilik müfreze-i askeriye ile vuku bulan müsademede bir binbaşı, bir yüzbaşıyla 25 neferin şehit edildiği ve eşkıyanın Çorum civarı dâhiline girmeleri melhuz olduğundan 200 kişilik müfreze-i askeriyenin Çorum'a sevki lüzumu Çorum Mutasarrıflığının telgrafına atfen Dâhiliye Nezaretinden bildirilmektedir." şeklinde yer almakta idi.

Aynı raporun ikinci maddesinde ise özetle, *"Kolordudan gelen raporlardan bu gibi kayba ilişkin bir bilgiye rastlanılmadığı, bunun doğruluk derecesiyle şimdiye kadar meydana gelen olaylara göre eşkıyalığın ağırlık merkezinin neresi olduğu, eşkıyalık hareketinin gelecekte alabileceği şekle göre Kolorduca alınan önlemlerin bildirilmesi"* istenmekteydi.[20]

Samsun'un Millî Mücadele'deki önemli tarafı, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ilişkin görevinin belirlenmesinde Osmanlı Hükûmetinin ne derece etkili olduğu hususudur. Çünkü Samsun'a gidiş, başlangıçta mevcut hükûmete karşı bir tavır değil, aksine İstanbul Hükûmetinin zorunlu gördüğü askeri ve idari bir sorumluluktur. Ancak gerek olayların seyri gerekse Atatürk'ün bizzat kendisinin dile getirdiği hatıralarından anlaşılan, İstanbul Hükûmetinin Mustafa Kemal Paşa'yı bu göreve getirişinde aynı düşüncelere ve hedeflere ulaşmak isteğinin olmamasıdır.[21] Verilen görevler karşısında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Yardımcısı (Genelkurmay Başkanı Yardımcısı) Kazım (İnanç) Paşa ile yaptığı

---

[19] Keleşyılmaz, *Atatürk Önderliğinde Ordu Millet....,,* s. 10-11. Harbiye Nezaretinden verilen, 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğinin görev alanı ve yetkilerini belirten talimat sureti için bkz. Ek-1.

[20] *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 1999, Belge No: 3.

[21] Hulusi Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 34-35.

görüşme neticesinde istediği yetkileri elde etmeyi başaran Mustafa Kemal Paşa, vakit geçirmeksizin hazırlıklara başladı.

Samsun'a Hareket Etmeden Önce Görevin İcrasına Yönelik Yapılan Hazırlıklar

Mustafa Kemal Paşa'nın tedbirli ve kararlı kişiliği, daha Samsun'a çıkmadan önceki faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. 11 Mayıs 1919 tarihinde Sivas vilayeti, 3'üncü Kolordu Kumandanlığı ve Canik Müstakil Mutasarrıflığına çektiği telgrafla şu talimatı verdi:

"1. Vilayet ve müstakil liva mıntıkasında icra-yı faaliyet etmekte olan eşkıya çetelerinin İslam ve Gürcü, Rum ve Ermeni olduklarına nazaran miktarları ve mıntıka-yı nüfuz ve şekavetleri neresidir? Rüesasının isimleri nedir? Ne gibi silahlarla mücehhez ve ne vakitten beri şekavettedir. Bunların hepsi dâhilinde mi teşekkür etmiş ve kısmen hariçten mi gelmiştir?

2. İşbu şekâvetin siyasi maksatlar arzusuna mı yoksa soygunculuk ve kat-ı tarik gibi sırf maksad-ı şahsiye ve hususiye...

3. İşbu malumat makamat-ı mülkiye ile cihet-i askeriye bilmuharebe sıhhate karib bir surette tespit edilecek, Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin Bey bu malûmâtı muhtasar bir halde Samsun'da bana verecektir."

Bu talimat, Atatürk'ün Samsun'a çıkışından önce çalışmaya başladığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle Samsun'a çıkışından sonraki faaliyetleri; olayların akışına ve tesadüflere göre değil, kararlı bir kişiliğe ve ciddi bir hazırlığa dayalı olmakla ayrı bir önem kazanmaktadır. Söz konusu şifreli telgrafta çeteler hakkında bilgi isterken *"bunların hepsi dâhilde mi teşekkül etmiş yoksa hariçten mi gelmiştir?"* sorusuna yer vermesi, onun yıkıcı eylem ve propagandaların kökleri ve dış bağlantıları üzerindeki hassasiyetini de göstermektedir. Ayrıca, bu eşkıyalığın siyasi amaçlarla mı yoksa soygunculuk ve yol kesme gibi kişisel ve özel nedenlerle mi olduğu sorusuna yer vermesi ise, Pontus ve Ermenistan tasavvurlarıyla ilgili olarak düşünülmelidir. Çünkü Avrupa'da yoğun bir propagandaya girişen Ermeniler ve Rumlar bu sırada Türkler aleyhinde bir kamuoyu oluşturmak yolunda büyük mesafe almışlardı.[22]

[22] Keleşyılmaz, *Atatürk Önderliğinde Ordu Millet...,* s. 11-12.

Mustafa Kemal Paşa, 7 Mayıs'ta müfettişlik karargâhına bağlıların üç aylık ödeneklerinin önceden ödenmesini istedi. 12 Mayıs 1919'da da Harbiye Nezaretine gönderdiği yazı dikkat çekicidir. Bu yazıda,

"Olağanüstü görevle atandığı 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine gitmek için harekete hazır olduğunu, ancak ödeneği konusunda Genel Hesap Dairesinin kararsız kaldığını, bu durumu aydınlatmak kapsamında ordu komutanı maaşının ilaveler hariç 15 bin kuruş olduğunu, halihazırda savaş olmamakla birlikte barışın da mevcut olmadığını, yeni görevinin pek çok harcamayı gerektirdiğinden ödeneğinin desteklenmesini, hiç olmazsa eski görevi sırasında almakta olduğu maaşının ödenmesini, görevin devamı süresince karargâhının bir savaş karargâhı olarak kabul edilmesi hususunda bakanlıkça emir verilmesi" talebinde bulundu.[23]

13 Mayıs'a gelindiğinde, Mustafa Kemal'in Harbiye Nezaretine göndermiş olduğu yazısından henüz isteklerinin bir sonuca ulaşmadığını öğrenmekteyiz. Şöyle ki *"üç aylık ödeneklerinin önceden ödenmesi, binek otomobil ihtiyacı, karargâhının seferi karargâh kabul edilerek verilecek ödenek konularının çözümlenmemiş olması dolayısıyla; maiyetindeki subay kadrosunun bu işleri takiple bizzat uğraştığını"* bildirmiştir. Ayrıca *"Bu durumun sonuca bağlandıktan ve söz konusu personelin hazırlıklarını yaparak ailelerinin geçimini sağlamak gibi konularda gerekli parayı vermek mümkün olduktan üç gün sonra hareket olunacağını, bu nedenle bir an önce işlemlerin sonuçlandırılmasını"* istemiştir. Bu belgeden anlaşılacağı üzere bir haftadan beri sonuçlandırılamayan bu işlerin ağır yürüdüğünden şikâyet edilmektedir.[24]

Genelkurmaya bağlı olan Muhasebat Dairesi ise 13/Mayıs/335 tarihli cevabi yazıyla; *"Mirliva rütbesindeki ordu müfettişlerine 11.000 kuruş maaş tahsis edildiğini, bunun üzerinde maaş verilmesinin kanunen mümkün olmadığını"* bildirmiş idi.[25] Bununla birlikte aynı tarihte Ordu Dairesi Başkanlığından Muhasebat Dairesine acele olarak gönderilen yazıda; *"hazırlanmakta olan kadronun, 9'uncu Ordu Müfettişliği kadrosuyla uyumlu oldu-*

---

[23] *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler*, Belge No: 14.

[24] *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* (*HTVD),* Gnkur. Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, S. 1, Vesika: 11.

[25] *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler*, Belge No: 14.

ğunu, bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa karargâhıyla gidecek görevlilere istenilen miktardaki ödeneğin kadroya göre hesaplanarak verilmesi" istendi.[26]

Bütün bu yazışmalardan Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a giderken padişah tarafından maddi destek aldığı iddialarının aksine, gerek kendisi ve gerekse karargâhındaki görevlilerin yollukları ve masraflarının karşılanması için büyük çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır.[27]

İstanbul'dan ayrılmadan önce bürokratik işlemler bir yandan devam ederken bir yandan da sıra veda ziyaretlerine gelmişti. Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın 13 Mayıs'ta vermiş olduğu özel akşam yemeğine, Mustafa Kemal Paşa Cevat (Çobanlı) Paşa ile beraber katıldı. Damat Ferit'te uyanan hafif bir şüpheyi Cevat Paşa'nın da yardımı ile zahmet çekmeden dağıtabilmişti.[28]

14 Mayıs günü önemli gelişmeler oldu. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb, Damat Ferit'e İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini bildiren bir nota verdi. İzmir'deki 17'nci Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa, Amiral Calthorpe tarafından ken-

---

[26] *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler*, Belge No: 15.

[27] Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal ile yaptığı son görüşmede *"muvaffak olma temenni ve iradelerini"* beyan etmesi, Samsun bölgesindeki asayişsizliği bastırma anlamında kullanılmadığından hareket eden Mevlanzade Rıfat, Necip Fazıl Kısakürek, Nihal Atsız ve bazı hanedan üyeleri daha ileri giderek Mustafa Kemal Paşa'nın büyük paralarla Anadolu'ya gönderildiği görüşündedirler. Kadir Mısırlıoğlu da Mevlanzade Rıfat ile aynı görüşü paylaşmakta ve bu iddiasını kuvvetlendirmek amacıyla da kendisine ödenekten 40 bin lira verildiğini yazmaktadır. Sultan Vahideddin'in yeğeni Şehzade Mahmut Şevket Efendi 1967 yılında Tercüman gazetesine yaptığı bir açıklamada 30 Nisan tarihli talimata dayanarak Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya Vahideddin'in gönderdiğini ileri sürmüş, ayrıca 400 bin altın yardım yaptığını da iddia etmiştir. Hatta daha farklı bir senaryo ise İngilizlerden çekinen Padişahın Çengelköy'de duran değerli atlarını satarak bu parayı Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına İngilizlerden gizli olarak verdiği iddiasıdır. Yine Sultan Vahideddin'in kendi kesesinden 400 bin altın lira, devlet bütçesinden 360 bin altın lira ve ayrıca 400 bin kâğıt lira verildiği iddia edilmiştir. 400 bin altın lira ve 400 bin kâğıt para yardım meselesini teknik ve mali açıdan inceleyen Alptekin Müderrisoğlu ve Turgut Özakman, bu kadar büyük bir paranın bütçe tekniği açısından verilmesinin mümkün olmadığını, ayrıca standart boyutlarda 107 sandık tutan bu miktardaki paranın teknik açıdan Anadolu içlerine kadar kimse görmeden götürülemeyeceğini ispat etmektedir. Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişinden sonra daha Amasya'da iken ellerindeki paranın bittiğini ve Anadolu eşrafından maddi yardım aldıkları göz önüne alındığında bu iddiaların ilmî dayanaktan yoksun olduğu ortaya çıkmaktadır. bkz. Semih Yalçın-Salim Koca, *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi,* Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 115-116.

[28] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili...,* s. 115-116.

disine bildirilen aynı karara ilişkin Babıali'ye çektiği telgrafa bir cevap alamayınca, telgrafhaneye giderek makine başında Harbiye Nazırı Şakir Paşa ile görüştü ve ondan *"işgal vukuuna dair Babıali'ye verilmiş bir malumat yoktur. Amiralin bu teklifi, mütareke hükümleri icabından olmakla muvafakat edilmesi lüzumu tabiidir"*[29] cevabını aldı.

Ertesi gün olan 15 Mayıs'ta veda için Babıali'ye giden Mustafa Kemal, askeri ve sivil erkânı İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiğini öğrenmenin telaşı içinde buldu, ardından Yıldız'da Padişahla baş başa görüşmesi oldu. Vahdettin'in bu görüşmede; *"Paşa, Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi artık bir kitaba girmiştir, tarihe geçmişti. Bunları unutun. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa devleti kurtarabilirsin!"* sözlerini sarf ettiği bilinmektedir. Vahdettin bu sözleri söylerken İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiğinden haberi vardı. İşgalden önce Mustafa Kemal'i saraya çağırmış olması, Şakir Paşa ile Damat Ferit'in tutumları, Mustafa Kemal'in görevine verilen önemi gösteriyordu.

Mustafa Kemal'e göre bu *'kurtarma',* padişahın gözünde; İtilaf Devletleri'nin yakındıkları konuları çözmek, onları hoşnut etmek, memleketi ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırmak, bu siyasete karşı gelen Türkleri bastırmak demekti. Vahdettin, ayrıca adının baş harfleri işlenmiş bir saati Mustafa Kemal Paşa'ya armağan etmişti.[30]

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı ve Milli Mücadele'yi Başlatması

30 Nisan 1335 (1919) tarihli irade-i seniyye ile 9'uncu Ordu Müfettişliğine atanan, 7 Mayıs tarihli talimatla çabuk davranması istenilen Mustafa Kemal, Samsun ve havalisindeki asayişsizliği yerinde görüp tedbirler alma görevi ve kendisine çok geniş yetkiler tanıyan bir yetki belgesiyle[31] 16 Mayıs günü, yapılan Cuma Selamlık Resmine katıldıktan sonra öğleden sonra saat 16.00'da Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan hareket etti.[32]

---

[29] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Başbakanlık Yayınları, Ankara 1973, s. 188.
[30] Akşin, *İstanbul Hükümetleri...,* s. 283-284.
[31] *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)*, Gnkur. Harp Tarihi Dairesi Yayınları, S. 1, Vesika: 3.
[32] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili...,* s. 117.

Bandırma Vapurunda Mustafa Kemal Paşa ile birlikte III. Kolordu Komutanı Erkân-ı Harp Miralayı (Kurmay Albay) Refet (Bele) Bey, Müfettişlik Kurmay Başkanı Erkân-ı Harp Miralayı Manastırlı Kâzım (Dirik) Bey, Müfettişlik Sağlık Daire Başkanı Tabip Miralay İbrahim Talî (Öngören) Bey, Kurmay Başkanı Yardımcısı Erkân-ı Harp Kaymakamı (Kur. Yarbay) Mehmet Arif Bey (Ayıcı), Karargâh Erkân-ı Harbi ve İstihbarat ve Siyasi Şube Müdürü Erkân-ı Harp Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey, Müfettişlik Topçu Kumandanı Topçu Binbaşı Kemal (Doğan) Bey, Müfettişlik Sağlık Daire Başkan Yardımcısı Tabip Binbaşı Refik (Saydam) Bey, Müfettişlik Başyaveri Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), Doktor Yüzbaşı Behçet Efendi, Kurmay Mülhakı Yüzbaşı Mümtaz (Tünay), Kurmay Mülhakı Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), Müfettişlik Emir Subayı Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), Karargâh Komutanı Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), Mülhak Yüzbaşı Rauf, Yüzbaşı Hersekli Ahmet Efendi, Kurmay Başkanı Emniyet Subayı Üsteğmen Hayati, Kurmay Mülhakı III. Kolordu Komutan Yaveri Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi), İaşe Subayı Üsteğmen Abdullah (Kunt), Mülhak Teğmen Zebur, Müfettişlik İkinci Yaveri Teğmen Muzaffer (Kılıç), Emir Subayı Teğmen Ruhsat, Adli Müşavir Ali Rıza Efendi, Tabur Hesap Memuru Rahmi Efendi, Tabur Hesap Memuru Ahmet Nuri Efendi, Birinci Sınıf Kâtip Faik (Aybars) Efendi, Dördüncü Sınıf Kâtip Memduh (Atasev) Bey, Zabit Vekili Tahir Efendi, Alay Katibi Yahya Efendi, Tabur Katibi Süleyman Fehmi Efendi, Hesap Memuru Şükrü Efendi, Kıdemli Çavuş Osman Nuri oğlu Ali Faik, Kıdemsiz Çavuş İbrahim İzzet oğlu Atıf, Çavuş Mustafa oğlu Kemal, Çavuş Kemal oğlu Mustafa, Onbaşı Tevfik oğlu Adem, Onbaşı Ali oğlu Refet, Onbaşı Abdullah oğlu Ali, Nefer Hüseyin oğlu Mehmet, Nefer Ahmet oğlu Emin, Nefer Mustafa oğlu İsmail, Nefer İbrahim oğlu Ömer, Nefer Kerem oğlu Mehmet, Nefer Mehmet oğlu Mehmet, Nefer Hasan oğlu Ulvan, Nefer Mehmet oğlu Durmuş, Nefer Mehmet oğlu Ali, Nefer Şakir oğlu Nuri, Nefer Hasan oğlu Hüseyin, Nefer Abdullah oğlu Mehmet, Nefer Abdullah oğlu Musa, Nefer Mehmet oğlu Hasan, Nefer Bekir oğlu Mahmut, Nefer İhsan oğlu Mehmet Lütfi, Nefer Alioğlu Musa olmak üzere[33]

[33] Erdal Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 22-24. ATASE arşiv belgelerinde 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği Karargâhı kadrosunun 20 zabitan, 5 memur, 50 silahlı küçük zabit, 51 silahsız küçük zabit, 19 rovelvörlü (tabanca) olduğu görülmekle birlikte, bu

1'i general, 4'ü kurmay olan 21 subay, 9'u askeri memur, 24'ü erbaş ve er olmak üzere toplam 55 kişi bulunuyordu.

Mütareke döneminin şartları içinde Mustafa Kemal Paşa ve heyetinin Boğazı geçmek için İngiliz İstihbarat Servisinden vize alması gerekiyordu. O yıllarda İstanbul'da görevli olan İngiliz istihbarat subayı Yüzbaşı John G. Bennet yıllar sonra kendisiyle 1972 yazında Üsküdar'da yapılan röportajda, "*O sırada Mustafa Kemal'i tanıdığını, padişahın ona çok güvendiğini, onun bu güveninden asla şüphelenmediğini, sadece heyetin büyük olmasından, 3-4 kişi yerine 35 kişi ve büyük zabitan, miralay, mirliva rütbelerinde mühim insanların gittiğini ve bir müfettişlik için bu sayıyı çok gördüğünü ve bu durumdan şüphelendiğini"* ifade etmektedir. Röportajın devamında, *"Evrakları alıp Şişli'deki İngiliz Baş Komiserliğine gittiğini, üç dört kişi yerine otuz beş kişinin gitmek istediğini söylediğini ve vize verebilir miyim diye sorduğunu, komiserin de verebilirsin"* dediğini belirtmektedir. Bennet, *"Amirlerinin anlamadığı şeyi kendisinin hissettiğini, çünkü tanıdığı kadarıyla vize verilecek subayların en ileri gelen, en zeki subaylar olduklarını"* ifadelerine eklemektedir.[34] Nitekim İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından sonra şüpheye kapılmışlar, fakat iş işten geçmişti.

Mustafa Kemal Paşa üç günlük bir yolculuktan sonra 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardı. Samsun'a ayak basar basmaz görev alanı içindeki mülki ve askerî makamlara bölgelerindeki asayiş durumunu belirten bir rapor göndermelerini bildirdi. 19 Mayıs 1919'da Sivas, Van, Erzurum, Trabzon ve Ankara, Kastamonu, Elazığ, Diyarbakır vilayetleriyle Erzincan bağımsız Mutasarrıflığına, 15'inci ve 20'nci Kolordu Komutanlıklarına telgraf şeklinde bildirilen yazısında Mustafa Kemal Paşa; ülkenin güvenliği, eşkıyalığın sebepleri, etkinlikleri, alınmış olan önlemlerle ilgili olarak bilgi verilmesini istedi.[35]

Bu sıralarda İngiliz Genel Karargâhında şüpheler uyanmış olsa gerek ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı gün 19 Mayıs 1919 tarihinde Karadeniz Ordusu Başkomutanı Milne'nin Harbiye Nezaretine gönderdiği mektup ilgi çekicidir. Bu mektup-

---

konuda yazılmış hiçbir eserde belirtilen personel miktarının söz konusu tarihte Samsun'a çıktığına rastlanılmamıştır. Bkz. *ATASE Arşivi,* TİH, K: 33, D: 86, F: 9-3.

[34] Nezih Uzel, *Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, Selis Kitaplar, İstanbul 2008, s. 128-129.

[35]*HTVD*, S. 4, Vesika: 62.

ta, *"9 ncu Ordunun bir teşkilat gereği olarak lağvedildiği anlaşılmış iken 9'uncu Ordu Kıtaatına bir genel müfettiş ve 9'uncu Ordu içinde bir kurmay başkanı ile büyük bir kurmay heyetinin neden dolayı Sivas'a gönderilmekte olduğunun anlaşılamadığı"* ve yine *"bu subayların ne gibi görevler yapacaklarının ve bildirilen düzenlemeler esasının neden ibaret olduğunun açıklanması"* isteniyordu.[36] Harbiye Nezareti, bu mektuba karşılık verdiği 24 Mayıs tarihli cevabında; *"Mütareke hükümlerinin süratle tespitini sağlamak maksadı ile 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğinin kurulduğunu, bu müfettişliğin fazla olarak o havalideki silahların süngü kollarıyla kamalarının süratle sevkine ve asayişsizliğe meydan vermemeye gayret edeceğini"* bildirdi.[37]

Mustafa Kemal Paşa Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkıp işgale başlaması karşısında; 20 Mayıs'ta Sadaret'e gönderdiği telgrafla, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin ordu ve milletçe kabul edilemeyeceğini bildirmişti.[38] Bu sırada Trabzon Rumları İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini şenliklerle karşılamışlar ve şehirde yayınlanan Faros (Farosanadalis) ve Epohi gazeteleri sevinçlerini gizlemeye gerek duymamışlardı. Ayrıca Trabzon'da Yorgo Mihalidi matbaasında basılan *'İstikbal'* adlı Türk gazetesi Rum mürettiplerin boykotu yüzünden bir süre yayımlanamadı.[39]

İstanbul'daki Fener Rum Patriği V. Germanos'un yerine 'Locum Tenes' (vekil, kaymakam) olarak seçilen Bursa Metropoliti Dorotheos Mamelis'in politik alanda oynadığı rol, şakileri hazırlamasındaki ustalığından daha üstündü. Çünkü Dorotheos, 9 Mart 1919'da *"Patrikhane ile Osmanlı Hükümeti arasındaki münasebetleri kesen ve Rumları tebaa görevlerinden affeden"* beyannameyi yayımlayan kişiydi.[40]

---

[36] *HTVD*, S. 1, Vesika:15; *Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk*, Genelkurmay ATASE D.Başkanlığı Yay., C. 2, Ankara 2017, s. 40.

[37] *HTVD*, Sayı: 1, Vesika:16; *Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk*, s. 53.

[38] *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri* (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1982, Belge No: 25, s. 26.

[39] Özel, *Milli Mücadelede...,* s. 44-45.

[40] Mesut Çapa-Veysel Usta*, Milli Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar,* Trabzon Valiliği Yayınları, 1995, s. 8. Patrik Vekili Dorotheos Ermeni Patriği ile birlikte Türkiye'deki asayişsizlikten, Türklerin millî savunma bahanesiyle Hıristiyanlara saldıracaklarından Anadolu'da teşkilatlanmakta olan Millî Mücadele taraftarlarını hükûmetin desteklediğinden bahseden bir dilekçeyi 3 Temmuz 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliğine vererek tedbir alınmasını istemişti. Hatta bu iddia, Dâhiliye

İngiltere Dışişleri Bakanlığının Mustafa Kemal ile ilgili ilk belgelerinden biri, Yedek Subay Yüzbaşı L.H. Hurst'un Samsun'dan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral John Calthorpe'a, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından iki gün sonra gönderdiği 21 Mayıs 1919 tarihli rapordur. Yüzbaşı Hurst, daha ziyade Samsun'daki duruma temas eden bu raporunda; *"İzmir'deki son hadiselerin Samsun'daki duruma henüz tesir etmediğini, yapılan gösterilerin, bir kaç yüz kişinin imzaladığı bir telgrafın İçişleri Bakanlığına gönderilmesine ve dün pek çok kimsenin katılmadığı bir toplantıya münhasır kaldığını, Kemal Paşa'nın 19 Mayıs'ta Samsun'a ulaştığı, sükûnu iade maksadıyla içeriye teftiş turuna çıktığını ve ilçedeki umumi durum hakkında kendisiyle görüştüğünü"* açıklamaktadır. Amiral Calthorpe bu raporu, 28 Mayıs'ta İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a iletti.

Bu raporun Londra'ya bildirilmesinden 9 gün sonra, 6 Haziran'da Amiral Calthorpe İstanbul'dan Lord Curzon'a gönderdiği yazıda, *"Yunanların Aydın ilinde devamlı ilerlemelerinin görünürde Türkler tarafından sessizlikle karşılanmakla beraber, halk arasında derin bir nefret yarattığını"* bildiriyor ve şöyle diyordu: *"Levant Konsolosluk Hizmetine bağlı Samsun'daki Mr. Hurst'tan bugün çok endişe verici raporlar aldım. Mr. Hurst'un bildirdiğine göre, Ekselans Ferit Paşa tarafından gayet iyi niyetle oraya gönderilen Mustafa Kemal, muhtemel bir hareketi teşkilatlandırıyor."* Bu suretle Mustafa Kemal'in bir cereyan teşkilatlandırmakla uğraştığı ilk defa bir İngiliz belgesinde itiraf ediliyor ve durum Londra'ya bildiriliyordu.[41]

Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilme gerekçesine aykırı hareketlerini gören ve Gizli Servis ajanları tarafından kendisinin en küçük hareketinden dahi haberdar edilen İngiliz yetkililer endişelenmeye başladıklarında, Harbiye Nezaretine şikâyetlerini bildirip Mustafa Kemal'in geri çağrılmasını talep ettiler. İstanbul Hükümeti de İngilizlerin bu isteği doğrultusunda harekete geçti ve Mustafa Kemal'e en kısa zamanda İstanbul'a dönmesi emredildi.

İstanbul'dan azledildiğine dair telgraf yola çıktığı anda, Mustafa Kemal de Harbiye Nezaretine ve Padişah'a 8-9 Temmuz

---

Nezaretinden 9 Temmuz 1919 tarihinde Trabzon vilayetine gönderilen hususi yazıda yer almış ve konu ile ilgili tahkikat yapılması istenmişti. Bkz. Çapa-Usta, *Milli Mücadelede Trabzon...,* s. 8

[41]Salâhi R. Sonyel, "1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet", *Türk Kültürü,* S. 85, Kasım 1969, s. 86-87.

1919 tarihinde sadece müfettişlik görevinden değil, aynı zamanda ordudan da istifa ettiğini bildirdi.[42] Mustafa Kemal'in vatanın kurtuluşu yolundaki kararlılığı karşısında aciz ve dirayetsiz bir Padişah ve hükümetinin son kozu, 11 Nisan 1920'de Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah tarafından düzenlenen Mustafa Kemal'in öldürülmesinin caiz olduğu yönündeki fetvayı yayımlamak ve Anadolu'ya dağıttırmak oldu. Bununla yetinilmeyerek Mustafa Kemal ve arkadaşları padişah buyruğuyla 11 Mayıs 1920'de gıyaplarında idama mahkûm edildi ve bu buyruk 24 Mayıs 1920'de yayımlandı.[43]

Mustafa Kemal'in 29 Mayıs 1919 günü Havza'dan 15'inci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat ve 3'üncü Kolordu Komutanı Refet Bey'e gönderdiği gizli telgraf, onun vatanın kurtuluşu için ne kadar sabırlı ve inançlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu telgrafta, "*....Milletin esaretten tahlisi, hâkim ve müstakil olarak topraklarımızda yaşayabilmesi ancak azimkâr ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan müdafaa-i hukuk ve istiklâle sevkiyle kabil olacaktır. Memurin-i mülkiyenin şayan-ı itimat zevatı ile el ele vererek istiklâlimizin müdafaası emrinde teşkilât-ı lâzımeyi (bittabi mahrem) ve harice karşı gayri mahsus bir surette tevessül kılınmasını zaruri addediyorum. Bu husus, ihtisası dolayısıyla biz askerlerin uhde-i vatanperveranesine terettüp etmektedir...*" yazıyordu.[44]

Nitekim Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da, ulusuna güvenerek, inanarak, fakat yapacağı işleri kafasında ve vicdanında ulusal bir giz gibi saklayarak, inanç ve düşüncelerini aşama aşama gerçekleştirmek kararıyla Türk Millî Mücadele'sinin önderliğini üstlenmiş ve Kurtuluş Savaşı'nı başlatmıştı.[45]

Sonuç

Mütareke döneminde Anadolu'da başlayan millî hareketin dışa açılan en önemli kapısı konumundaki Karadeniz kıyıları, İngilizlerin Mondros Mütarekesi hükümlerini uygulama ve kontrol etme adına yoğun faaliyette bulundukları bir bölge olmuştu. İs-

---

[42] Mustafa Turan, *Milli Mücadelede Siyasi Çözüm Arayışları*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2005, s. 54-55.
[43] *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri,* Belge: 87, s. 83.
[44] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 76. Ayrıca bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* Yapı Kredi Yay., C. 1, İstanbul 2008, s. 36-37.
[45] Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul 1951, s. 21.

tanbul ile olan bağlantılar, silah ve cephane nakliyatı, Sovyet Rusya'dan alınan yardımlar, hep bu bölge üzerinden yapılmaktaydı. İngilizler Karadeniz kıyılarını sıkı bir kontrole tabi tutmak, Yunan donanmasının Karadeniz kıyılarını bombalamasını sağlamak ve ayrılıkçı Rum faaliyetlerine hemen her türlü desteği vermek suretiyle bu faaliyetlere engel olmaya, milliyetçi hareketin kaynağını kurutmaya çalışmaktaydı. Bölge halkının giriştiği mücadele, Mustafa Kemal Paşa'nın 9'uncu Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkmasıyla kuvvetlendi.[46]

Mütareke döneminde kurulan müfettişlikler içerisinde şüphesiz en önemlisi 9'uncu Ordu Müfettişliği idi. Bu müfettişlik gerek ordunun yeniden teşkilatlanması meselesinde, gerekse ülkenin kurtarılmasında büyük rol oynayacak olan Mustafa Kemal Paşa'nın uhdesinde olmasından dolayı son derece önemliydi. Mustafa Kemal'in bu göreve atanmasındaki isabetlilik, şahsi kaygı ve korkularının bariz şekilde ön plana çıktığı günlerde *millî mukavemet* fikrini en üst düzeyde düşünen ve bunun uygulanması için çaba gösteren kişi olmasından kaynaklanmaktaydı. Her ne sebeple olursa olsun Mustafa Kemal Paşa'nın tayini meselesi başlangıçta normal bir idari-askerî karar gibi gözükmüş, fakat sonuçları itibariyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir milletin istiklal mücadelesinde hareket noktasını oluşturmuştur.

Mevcut arşiv belgeleri ve kaynaklardan çıkarılan sonuca göre; Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya Padişah, Sadrazam, Harbiye Nezareti ve Genelkurmay bilerek seçip göndermişlerdi. Onlar Mustafa Kemal'in seçkin bir komutan olduğunu biliyorlar ve Anadolu'daki problemleri genel istekler doğrultusunda çözebileceğine inanıyorlardı. Ancak gerçek amacını tahmin edememişlerdi. Türk halkını *"millî mücadele fikri etrafında toplamak ve mücadeleye hazırlamak"* gibi ağır ve vazgeçilemez bir vazife ruhuyla 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, ulusa güvenmenin verdiği enerjiyle başlattığı bağımsızlık savaşını büyük bir zaferle noktalayacaktır.

---

[46] F. Rezzan Ünalp, "Mondros Mütarekesi Döneminde (1918-1919) Trabzon ve Yöresinde Yaşanan Ayrılıkçı Rum Faaliyetleri ve Türk Halkının Karşı Mücadelesi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, S. 13, Ankara, Şubat 2009, s. 87.

Kaynakça

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi.

Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk, Genelkurmay ATASE Daire Bşk.lığı Yay., C. 2, 2017.

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 1982.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 1998.

Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.

Aydoğan, Erdal, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal,* Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000.

Bayur, Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eserleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1990.

Çapa, Mesut – Usta, Veysel*, Milli Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar,* Trabzon Valiliği Yay., 1995.

Gürer, Turgut, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*, Gürer Yay., bs. 3, İstanbul, 2007.

Ertürk, Hüsameddin, *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilatı Mahsusa* (Daktilo Metin), Gnkur.ATASE Bşk.lığı Kütüphanesi, haz. Em. General Tevfik Alpay, 1975.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yay., S. 1 Eylül 1952- S. 4, Haziran 1953.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2011.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz,* Yapı Kredi Yay., C. 1, İstanbul, 2008.

Keleşyılmaz, Vahdet, "Atatürk Önderliğinde Ordu Millet Bütünleşmesinin Milli Mücadeledeki Rolü ve Önemi", *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri,* C. I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2000.

Kılıç, Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, İstanbul, 1955.

Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul, 1982.

Koca, Salim– Yalçın, E. Semih, "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genelkurmayının

Rolü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 24, Ankara, Temmuz 1999, s. 401-416.

Özel, Sabahattin, *Milli Mücadelede Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali,* Burçak Yayınevi, C. I, İstanbul, 1966.

Sonyel, R. Salâhi, "1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet", *Türk Kültürü*, S. 85, Ankara, Kasım 1969, s. 35-52.

_____, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2014.

Sürmeli, Serpil, "Samsun ve Çevresindeki Pontus Hareketi", *Atatürk Yolu,* S. 19, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Mayıs 1997.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Başbakanlık Yay., Ankara 1973.

Turgut, Hulusi, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2010.

Uzel, Nezih, *Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2008.

Ünalp, F. Rezzan, "Mondros Mütarekesi Döneminde (1918-1919) Trabzon ve Yöresinde Yaşanan Ayrılıkçı Rum Faaliyetleri ve Türk Halkının Karşı Mücadelesi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 13, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, Şubat 2009.

Yazıcı, Nuri, *Milli Mücadelede (Canik Sancağı'nda) Pontosçu Faaliyetler*, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1989.

Yüceer, Saime, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı ve Geri Çağrılışı Üzerine Bir İnceleme", *Askeri Tarih Bülteni,* S. 51, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ağustos, 2001.

EK-1*

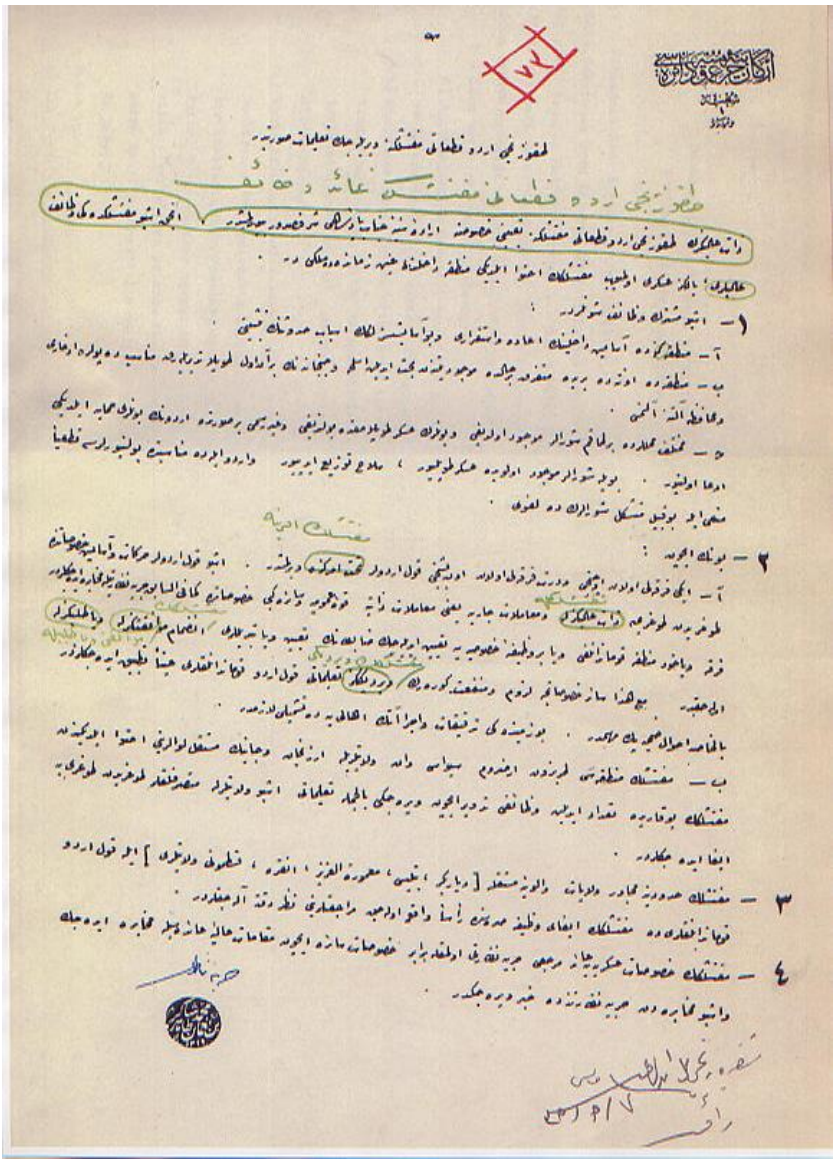

*ATASE Arşivi, K:14, G:61, F:1. 07 Mayıs 1919, Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğinin Görev Alanı ve Görevlerini Belirtir Harbiye Nezaretinden Verilen Talimat Sureti.

EK-1 Devamı

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi

Şube

I

Numara

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine verilecek talimat suretidir.

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği'ne ait vezaif zât-ı âlinizin Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği'ne tayini İrade-i Seniyye-i Cenab-ı Padişahi şerefsüdur buyrulmuştur. Ancak işbu müfettişlikteki vezaif-i âlileri, yalnız askerî olmayıp müfettişliğin ihtiva eylediği mıntıka dâhilinde aynı zamanda da mülkîdir.

1. İşbu müşterek vezaif şunlardır:

a) Mıntıkada ortaya çıkış sebebinin) tespiti.

b) Mıntıkada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara iddiharı ve muhafaza altına alınması.

c) Muhtelif mahallerde birtakım şûralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayr-ı resmî bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şûralar mevcut olup da asker topluyorlarsa, kat'-iyyen men'i ile bu kabil müteşekkil şûraların da lağvı.

2. Bunun için:

a) İki fırkalı olan Üçüncü ve dört fırkalı olan On Beşinci Kolordular müfettişlik emrine verilmiştir. İşbu kolordular hareket ve asayiş hususatında doğrudan doğruya müfettişlikle ve muamelât-i cariye, yani muamelât-ı zatiye kuvve-i umûmiye vesaire gibi hususatta kemâfissabık Harbiye Nezareti'yle muhabere edeceklerdir. Fırka veyahut mıntıka kumandalığı veya bir vazife-i hususiyeye tayin edilecek zabıtanın tayin ve tebdilleri müfettişliğin muvafakat ve talebiyle olacaktır. Maahaza sair hususatta lüzum ve menfaat görerek müfettişliğin verdiği talimatı kolordu kumandanları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahval-i sıhhiyye pek mühimdir. Bu zemindeki tetkikat ve icraatın ahaliye de teslimi lâzımdır.

b) Müfettişlik mıntıkası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilâyetleri ile Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden müfettişliğin yukarıda ta'dât edilen vezaif-i tedvir için vereceği bil-cümle talimat işbu vilâyetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir. Müstakile sancaklar (Diyarbekir, Bitlis, Mamüretülaziz (Eflâziz), Ankara, Kastamonu vilâyetleri) ile

kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin ifa-ı vazife sırasında re'sen vâki olacak müracaatlarını nazar-ı dikkate alacaklardır.

4. Müfettişliğin hususat-ı askeriyyeye ait merci Harbiye Nezareti olmakla beraber hususat-ı saire için makamat-ı âliye-i aidesiyle muhabere edecek ve işbu muhabereden Harbiye Nezareti'ne de haber verecektir.

Şifreye tahvil edildi.

7.5.1919

Refet

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞINDA TESPİT ETTİĞİ İLK BULGULAR VE BİR RAPORU

Kemal ARI•

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'da Anadolu topraklarına ayak bastıktan sonra başlattığı bağımsızlık savaşı, yalnız işgal altında bulunan ülkesini işgalden kurtarma amacıyla sınırlı değildir. O, ünlü eseri büyük *Nutuk*'ta gerçek amacının, "ulusal egemenliğe dayalı, kayıtsız koşulsuz yeni bir Türk devleti kurmak" olduğunu belirtmiştir.[1] Büyük Nutuk'un okunuşu, 1927 yılının 15-20 Ekim günlerine denk gelir. Atatürk bu sözleri, 1927 yılında söylediğine göre, eğer gerçekten amacı söylediği şeyleri başarmak ise buna ilişkin kimi kanıtların, verilerin ya da izdüşümlerinin o yıllara ait belgelerde bir biçimde bulunması gerekir. Atatürk'ün, Kurtuluş Savaşı'ndaki amacıyla ve üstlendiği görevle pek çok gerçek dışı ve abartılı yorumlar yapıldığına göre, bu tür izdüşümleri, kanıtlar ve veriler varsa bunları belirlemek, pekâlâ gerçekle örtüşmeyen yorum ve görüşlerin gerçek dışılığını kanıtlamak olanaklı olabilir... Ya da bu tür veriler yoksa Atatürk'ün görüşlerini daha ihtiyatlı karşılamak söz konusu olabilir.

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkıp, burada ulusal savaşı başlattığında, ülkenin içinde bulunduğu karmaşa ortamında, ulusun varlığını yok etmek için uğraşan iç ve dış saldırılara karşı, sivil-asker-bürokrat temelli bir örgütlenmenin ortaya koyduğu direnç, ulus için tek umut verici ışıktı. Çok yakın zamanda, 15 Mayıs 1919 günü İzmir kanlı biçimde işgal edilmiş; bu olay yurtseverler üzerinde derin etkiler yaratmış, Anadolu'da bu olayın sarsıcı tepkileri görülmüştü.[2]

• Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (kemal.ari@deu.edu.tr)

[1] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981, s. 18-19.

[2] Kemal Arı, "Karagün", *Bütün Dünya,* 2006/ 02, s. 33-36.

Bu süreçte görülen en önemli oluşumlardan birisi, dış saldırılar ve içerde de bu saldırılara karşı ulusun bağımsızlık istencini köreltmeye çalışan olumsuz etkenlere karşı, sivil-asker bürokrat örgütlenmelerdi. Bu örgütlenme biçimi, toplumsal temelde büyük etkiler yapmış; savaşı ulusal bir bilinç boyutuna taşımıştır. Ülkenin pek çok yerinde ortaya çıkan yerel kaynaklı kongrelerin temelinde bu etkiler yer almıştır.[3] Mustafa Kemal Paşa'nın sivil halkla temasları ve halkın başta güvenlik sorunu olmak üzere değişik konulara ilişkin yaptığı saptamalar ve bu yerel örgütlenme çabalarına verdiği destek, onun görev konularıyla ilgili ne ölçüde uyuşup uyuşmadığını kestirmek için önemli veriler sunar. Bu dönemi bize aktaran yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın kaleminden çıkan raporlar ya da kimi notlar değildir. Aynı zamanda kendi çağdaşlarının, özellikle de Kazım Karabekir gibi silah arkadaşlarının belli kavramlara yaklaşımlarda ne ölçüde onunla uyum içinde olduğuna ilişkin notları da önemli katkılar sunar.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderilişi ve onun amaçlarının ne olduğuna ilişkin konunun bugün bile önemli tartışma konusu ve konunun tam olarak üzerinde uzlaşılabilen bir çözüme kavuşturulamamış olması Türk tarihçiliği için önemli bir eksiklik olarak sayılabilir. Bu konuya Atatürk açısından bakıldığında onun tezleri açısından bir eksiklik görülmüyor; çünkü o Samsun'a çıkışındaki amacının ne olduğuna ilişkin söyleminde çok nettir ve belki de konuyu en iyi açıklayan yaklaşım ona aittir. Ona karşı geliştirilen görüşler tez niteliği bile taşımaz; çünkü söylentiden öteye gitmeyen soyut anlatım biçimleriyle sınırlıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderilişinin resmî kaynakları da ortadadır. Bu görevlendirmeye ilişkin padişah onaylı hükümet görevlendirmeleri ve bakanlar kurulunun da görüşü alınarak oluşturulmuş görevlendirme talimatnamesi resmi belgeliklerde özgün halleriyle yer almaktadır. Burada onun Samsun'a ne amaçla gönderildiği tartışmaya yer bırakmayacak ölçüde açıktır.

Buna karşın gerek Mustafa Kemal Paşa'nın söylemleri ve gerekse resmi belgelerde söz edilen konuların dışında değişik söylemlerin bir kaynağı var mıdır? Bu söylem ve belgelerde söylenenler dışında, afaki görüşleri doğrulayacak belki de gizli bir görevlendirme söz konusu olmuş mudur? Eğer böyle gizli görevler varsa, görevlendirilen kişi, yani Mustafa Kemal Paşa bu görevle-

[3] Bkz. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, 1918-1920, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

rin varlığına işaret edecek hareket ya da eylemlerde bulunmuş mudur? Var olan belgeler, bu tür tevatür niteliğindeki yorumları ya da savları ne ölçüde çürütebilmekte ya da doğrulamaktadır? Ulusal savaşın başında ortaya atılan düşünce, öngörü ve amaçlarla, savaşın sonunda kurulan yeni devletin temel nitelikleri ne ölçüde uyuşmaktadır?

Mustafa Kemal Atatürk; ulusun genel amaçlarıyla kendi içsel dünyasında belirlediği amaçların uyum içinde olduğunu, bunun da çağın gereklerinin bir sonucu olduğunu Büyük Nutuk'un pek çok yerinde belirtir. Bu amaçlara bakıldığında, bunların gerçek koşullar karşısında bir ütopya olduğu bile düşünülebilir; çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın "Ya İstiklal Ya Ölüm!" sloganına kadar giden öngörüleri, gerçek bir idealistin düşüncelerini yansıtır. Onun ortaya koyduğu amaçlara o gün için pozitif olarak koşulları değerlendiren kişilerin olabileceğini düşünmek, pek anlamlı değildir; çünkü gerçekten de Mustafa Kemal Paşa'nın öngörüleri, olanaksızı başarma ölçüsünde ileri ve keskindir. Böyle de olsa, onun Samsun'a ayak bastığı anda, ulusu kendi amaçları doğrultusunda canlandırmak, giderek bu öngörüleri ulusun genel amacı boyutuna taşımak için attığı adımların izleri ne ölçüde görülebilir?

Ulusal savaşın karakteri üzerine tartışmalar, bugünün de en önemli konularıdır. Çok kere de bu tartışmalar, kimi siyasal görüşlerin tarih okumalarına da büyük ölçüde malzeme sunacak niteliktedir. Öyle ki sürecin doğrudan yaşandığı dönemde kesin olarak gündeme gelmeyen, hiçbir biçimde düşünülmeyen konular bile yapay biçimde tarihsel sürece eklenmeye çalışılarak bu yanlışlar üzerinden bir tarih anlatımına yönelmeler olmuştur. Ulusal savaşın başlarında temel amaç, işgal altındaki yurdun kurtarılması yönünde yapılacak askerî hazırlıklar ve örgütlenmeler biçiminde görünse de savaşımın niteliğini oluşturan kavramlar daha o günlerde tartışılmıştır. Örneğin; Mustafa Kemal Paşa, Anadolu yolculuğuna başladığı ilk günlerde kaleme aldığı pek çok belgede "*milli irade, milli hâkimiyet; milli iradeyi hâkim kılmak, istiklal-i tam*" gibi kavramları kullanırken, bu kavramların gerçekte neyi içerdiği yönünde görüş aykırılıkları da olmuştur. Çok kere süreci doğrudan yaşayan kişilerce kavramların pek çoğunun yerli yerinde kullanılmadığı saptaması yeni değildir. Bundan da öte kimi kavramların anlamı yönünde duraksamalar da olmuştur. Bunun en çarpıcı örneği, Mustafa Kemal Paşa ile Erzurum'da 15. Kolordu

Komutanlığı yapan Kazım Karabekir arasındaki yazışmalarda örneğin *"Hâkimiyet-i Milliye"* kavramından ne anlaşılması gerektiğine ilişkin değerlendirmelerdir.[4]

Görevi

Mustafa Kemal Paşa'nın resmî görevi o dönemden kalan resmi belgelere göre, *"Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişliği"*dir.[5] Onun görev ve yetki alanı içinde *"Müfettişlik"* sıfatı söz konusu olduğuna göre, ona verilen görev var olan kurumları ve işleyişleri teftiş etmek amaçlıdır. Böyle bir yetki de bir kurum içinde, kendi alanında belli bir ilerleme gösteren bir kişiye, onun da bağlı olduğu yetkili makamlar tarafından verilen bir görevlendirmedir. Mustafa Kemal Paşa'nın görevi *"Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişliği"* olduğuna göre; ona bu yetkiyi, onun da bağlı olduğu makamlar tarafından verilmiştir. Dokuzuncu Ordu'ya bağlı kıtalar o günkü durumda ülkenin elde tutulan en önemli askeri kurumlarıdır. Askerlik açısından bakıldığında Mustafa Kemal Paşa'ya verilen müfettişlik görevi o dönemdeki askeri işleyiş açısından son derece önemlidir. Çünkü Mütareke Dönemi ile birlikte ordunun içine itildiği durum gerçekten kötüdür; bir çözülüş ve dağılış evresi söz konusudur ve bu evrede silah bırakma ve askeri pek çok birliğin dağıtılması, askerlerin terhis edilmesi uygulaması vardır. Bu uygulamanın sonucu olarak silahlar ve mühimmat, kimi depolarda toplanarak İngilizlere teslim edilmekte, görev dışı kalan subaylar, işsiz kalmaktadır. İşte Mustafa Kemal Paşa böylesine karmaşık bir süreçte bütün bu gelişmelerin düzenini sağlamak amacına dönük olarak askeri birliklere komuta etmek yetkisi değil, teftiş etme göreviyle Samsun'a gitmiştir. Görev alanı "Dokuzuncu Ordu Kıtaatı" olarak sınırlandığına göre; bu kıtaların hangi askeri birliklerden oluştuğu da bellidir. Eğer onun bir icra görevi varsa, bu en çok yine kendisine verilen yetki belgesi çerçevesinde ortaya konulmuş olmalıdır. Kaldı ki görevlendirme teftiş boyutunu aşıp, icra nitelikli görevlendirmelere kadar gitmişse, ona bu yetki ve görevi veren makamların, bu karmaşık dönemde ondan beklentilerinin oldukça yüksek olduğu yorumu yapılabilir.

"Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişliği" olarak Mustafa Kemal Paşa'ya verilen görev, ona verilen görev ve yetki belgesine

---

[4] Bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Mert Yayınları, İstanbul 1988.

[5] *Atatürk İle ilgili Arşiv Belgeleri,* Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara 1982, s. 26 vd.

göre genel olarak bölgede iç güvenliğin sağlanması ve yerleştirilmesi ile ilgilidir. Genel olarak yakınılan konu, içerde bozulan güvenlik sorunudur. İç güvenliği bozan iç etkenler söz konusu olmaktadır. Bunların kötü niyetleri ve girişimleri nedeniyle iç güvenlik bozulmuştur. Devlet, öncelikli olarak bu güvenliği bozan etkenlerle bu etkenleri tetikleyen nedenlerin saptanması arzusundadır. Güvenlik sorunuyla ilgili olarak ortaya çıkan sıkıntıların ve yakınmaların nedenleri ancak böyle belirlenmiş olacaktır.[6]

Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Birlikleri Müfettişliğine Padişah Buyruğu ile atandığına ilişkin Sadrazam Damat Ferit ve Harbiye Nazırı Şakir adıyla Harbiye Nezareti'ne gönderilen terfi yazısının tarihi 30 Nisan 1919'dur. Bu tarihle 19 Mayıs 1919 tarihi arasında yirmi gün bulunmaktadır. Bu yirmi gün içinde Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gitmek için son hazırlıklarını yapmış, gerekli kişilerle görüşmelerini gerçekleştirmiş, işlerini tamamlamış ve Samsun'a hareket etmiş; uzun sayılabilecek bir yolculuktan sonra Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basmıştır. Bu buyruğu yürütme görevi de Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya verilmiştir.[7] Harbiye Nazırı Şakir Paşa görevlendirme belgesini Mustafa Kemal Paşa'ya 6 Mayıs 1919'da göndermiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevlendirmeden çok daha önce haberdar olduğunu onun anlatımından biliyoruz. Öyle ki bu görev belgesinin yetki alanını genişletmek ve etkisini güçlendirmek için kendisinin kimi özel girişimleri olduğunu yine onun anlatımında görüyoruz.[8] *"Onlar bu görevi bana bilerek ve isteyerek vermediler"* sözü ona aittir ve bu sözle açıkça kendisinin bu görevlendirme yetkisinin dışında başka bir amacı olduğunun itirafıdır. Bu buyruktan anlaşıldığına göre bu atama hakkında çıkan Padişah buyruğu üzerine ona verilen görevler hakkında Bakanlar Kurulu konuyu görüşerek, bir talimat sureti de hazırlamıştır.[9] Yine Har-

---

[6] Harbiye Nazırı Şakir Paşa imzasıyla, Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 6 Mayıs 1919 tarihli talimatname sureti; *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri*..., s. 22-24.

[7] 30 Nisan 1919 tarihinde, kaldırılmış bulunan Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Tuğgeneral (mirliva) Mustafa Kemal Paşa'nın, Dokuzuncu Ordu birlikleri müfettişliğine tayinine ilişkin padişah buyruğu ve bu buyrukta; "Bu padişah buyruğunun yürütülmesine Harbiye nazırı görevlidir" diyen Sadrazam Damat Ferit Paşa imzalı görevlendirme yazısı. *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri*..., s. 22.

[8] Konu için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, s. 418-422.

[9] Suret için bkz. *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri*..., s. 23-24.

biye Nazırı Şakir Paşa tarafından 7 Mayıs 1919 günlü yazıyla doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine verilecek talimatın bir kopyası verilmiştir. Bu talimatta onun görevlerinin ve bu görevi dolayısıyla yapması istenen şey açıkça ortaya konulmuştur.[10]

Bu belgeye baktığımız zaman şunu görüyoruz:

Dokuzuncu Ordu Birlikleri Müfettişliğine ait görevler yalnız askerî değil, aynı zamanda müfettişliğin kapsadığı bölge içinde *"mülki"* yetkilendirmeleri de kendi içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla görev *"müfettişlik"* olsa da yetki belgesinin öngördüğü yetkilendirme, müfettişlik görevinin çok ötesindedir. Buna göre Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik alanı içindeki tümenlere, bölge kumandanlığına doğrudan emir verebilecektir. Ya da bir askeri kıta, herhangi bir göreve atama ya da yer değiştirmeye başvuracaksa, bunun için müfettişliğin, yani Mustafa Kemal Paşa'nın onayını almak durumundadır. Bu tür istekler, ancak müfettişlik gerek görüp de bir emir verdiğinde bunu kolordu komutanları olduğu gibi uygulayacaklardır.

Ortak görevler olarak sıralanan konular şöyledir:

1-Bölgede iç güvenliğin sağlanarak yerleştirilmesi ve bu asayişsizliğin ortaya çıkış nedenlerinin tespiti.

2- Bölgede ötede beride dağınık bir halde varlığından söz edilen silah ve cephanenin bir an önce toplattırılarak, uygun yerlerde toplanması ve koruma altına alınması.

3- Çeşitli yerlerde bir takım komitelerin bulunduğu, bunların asker toplamakta oldukları, ordunun resmi olmayan bir şekilde bunları koruduğunun ileri sürüldüğünün tespit edilmesi.

4- Böyle komiteler varsa ve asker toplayıp, silah dağıtıyor ve ordu ile de ilişkide bulunuyorlarsa bunun kesinlikle men edilmesi ve bu çeşit bağımsız komitelerin kaldırılması.

5- Bunun için de iki tümeni olan Üçüncü ve dört tümeni olan On Beşinci Kolorduların müfettişlik emrine verilmesi.

6- Bu kolorduların harekât ve güvenlik hususlarını doğrudan doğruya müfettişlikle; öteki işleri de doğrudan Harbiye Nezareti ile haberleşmesi.

7- Tümen ya da bölge kumandanlıklarına ya da özel bir göreve atanacak subayların atanma ve yer değiştirmelerinin müfettişliğin onayı veya istediği gibi olacağı.

---

[10] *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri...*, s. 22-24.

8- Bununla birlikte müfettişliğin gerek ve yarar görerek diğer konularda verdiği buyrukları da kolordu kumandanlıklarının olduğu gibi uygulayacakları.

9- Özellikle sağlık konularının çok önemli olduğu bu yoldaki inceleme ve uygulamaların halka da yaygınlaştırmasının gerekli olduğu.[11]

Bu önemli görev ve sorumlulukların tanımlanmasından sonra da müfettişliğin bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleriyle, Erzincan ve Canik Bağımsız livalarını içine aldığı belirtilmiştir. Yine belirtildiğine göre, bu vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan talimatları yerine getirmek zorunda bulunuyorlardı. Müfettişlik sınırına komşu vilayetler ve bağımsız livalar -ki bunlar Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ, Ankara ve Kastamonu vilayetleridir- ile kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin görevini yerine getirmesi sırasında doğrudan yapılacak başvuruları dikkate alacaklardı. Müfettişliğin askeri konularda başvuracağı makam Harbiye Nezareti olmakla birlikte, diğer konular için ilgili makamlarla haberleşecek ve bu haberleşmelerden Harbiye Nezareti'ne de bilgi verilecekti.[12]

İşte Mustafa Kemal Paşa'ya Samsun'a hareketinden önce verilen talimat budur. Bu talimatta onun görevleri, yetkileri ve sorumlulukları açıkça belirtilmiştir. Üstelik onun atanma şekli ile görev ve yetkilerine dair adı geçene verilen emir ve talimat sureti Sadaret Makamına yine Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından sunulmuş ve bu yazıda talimat gereğince, mülki makamlardan gerekli yerlere bu görev ve yetkinin süratle çıkarılıp iletilmesi de istenmiştir.[13] Mülki makamlar Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olduğu için, oraya da bir yazı yazılıp emir ve talimatname sureti gönderilmiş, talimatnamenin uygun görüldüğü belirtilerek, bir anlamda bu görevlendirmede müfettişin yetki ve sorumlulukları Dâhiliye Nezareti aracılığıyla mülki birimlere bildirilmiştir. Mülki birimlerin, ilerleyen süreçte bu talimatnamenin dışına çıkacak biçimde Mustafa Kemal Paşa'ya tabi olması elbette beklenemez. Zira böyle bir şey yapıldığında kişilerin sorumluluk alanından çıkacakları ve kanunsuz iş yapacakları pek açıktır.

Bundan da şu sonucu çıkarmalıyız:

---

[11] *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri...*, s. 23.
[12] *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri...*, s. 23.
[13] *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri...*, s. 23.

Mustafa Kemal Paşa'ya verilen talimat suretiyle onun görev, yetki ve sorumluklarının gereği uyarınca, buyruklarına uyacak idari makamlara da bu yetkilendirme belgesi iletilmiştir. Artık idari makamların Sadaretten gelen bu buyruk gereğince, Mustafa Kemal Paşa'ya hangi konularla ilgili ne suretle tabi olacaklarının sınırı da çizilmiştir.

Ne Yaptı?

Mustafa Kemal Paşa'nın görev bölgesine gittikten sonra yaptıklarının bu talimatnameye ne ölçüde uygun olduğu ya da olmadığını saptamak gereklidir. Onun Samsun'da Anadolu topraklarına ayak bastığı anda görev alanı içinde bulunan başka yerlere İngilizler asker çıkarmışlardı. Samsun'a da Hintli Müslümanlardan oluşan bir tabur asker çıkarılmış ve belli yerlerde güvenlik noktaları oluşturulmuştu. Yine İtilaf Devletleri Samsun dışında Amasya, Sivas, Trabzon gibi yerlerde kimi askerî temsilciler bulunduruyorlardı. Bu kişiler bölgedeki önemli isimlerle ve askeri makamlarla ilişkiye geçmişlerdi. Bu ve başka kişiler aracılığıyla yoğun bir istihbarat çalışması bulunuyordu. Bu kişilerin azınlıklar, öteki devletlerin bölgedeki faaliyetleri ve Müslüman halkın durumu ile ilgili kendi ülkelerine bilgi aktardıkları görülüyordu.

Bu sırada Anadolu'da büyük bir kaygı vardı. Müslüman halk, gelecekte başına neler geleceğini sorguluyor; İzmir'de 15 Mayıs 1919'da yapılan katliamların bölgede de olacağından korkuyordu. Buna karşın, olan biten olumsuz şeyler karşısında yoğun biçimde bir uyanış, tedirginlik ve şaşkınlık görülüyordu. Batı Anadolu'da başlayan işgalin yayılarak Anadolu'nun pek çok yerini saracağı kaygıları öne çıkmıştı. İşte Mustafa Kemal Paşa deniz yolculuğunu birkaç günde tamamlayıp, Samsun'a çıktığı zaman halkta bu ulusal uyanışı görmüş ve bundan kendisi de etkilenmiş ve güç almıştı. Bunu biz, onun bu tarihten sonra yazdığı raporlarda görmekteyiz. 20 Mayıs 1919 günü *"Dokuzuncu Ordu Birlikleri Müfettişi", "Padişahın Fahri Yaveri"* imzasıyla Sadaret Makamına bir yazı göndermişti. Bu yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da artık açığa çıkan ruhi durumu son derece dikkat çekici biçimde görülmektedir. Konu doğrudan, İzmir'in Yunan askeri tarafından işgali olayının yarattığı uyanışın tasviri gibidir. Bu hem satırlara hem de kullanılan sözcüklere yayılmıştır.[14]

---

[14] *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri...,* s. 26.

Yazıda belirtildiğine göre, İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgali, onun yakından temasta bulunduğu ulusu ve orduyu düşünülemeyecek ve tarif edilemeyecek derecede içten yaralamıştır. Bölgede güvenlik sorunu ön plandadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın geniş yetki ve sorumluluk alanı içinde neler yaptığını ve yaptığı şeylerin kendisine verilen görevin nitelikleriyle ne ölçüde uyum içinde olup olmadığı onun bölgeden sadarete ve saraya gönderdiği raporlardan belli ölçüde anlaşılabilir.

O, ilk raporunu Samsun'a ayak bastıktan bir gün sonra göndermiştir. Bu raporun altını imzalarken de yalnız *"Dokuzuncu Ordu Birlikleri Müfettişi"* unvanıyla sınırlı kalmıyor ve *"Fahri yaveri, hazreti şehriyarı"* imzasını atıyordu Mustafa Kemal Paşa'nın padişahın başyaveri anlamına gelecek bu imzayı bu aşamada sürekli olarak kullanması ilgi çekicidir. Anlaşıldığı kadarıyla o, padişahın başyaveri olduğu ifadesini kullanarak padişahın ilgili kesimler üzerindeki etkisinden güç almak istiyor gibidir. Eğer onun daha bu aşamada aklında olan, yalnız müfettişlik yetkileriyle sınırlı kalacak bir görev algısı olsaydı, bunu ısrarla hemen her belgeye koymak ihtiyacı duymayabilirdi. Kaldı ki padişahın yaveri olduktan sonraki dönemde pek çok askeri görev yerine getirmiş; pek çok resmi yazışmada adı geçmiştir. Bu aşamaya kadar onun bu unvanı bu denli sık kullandığı pek söylenemez. O hâlde böyle bir unvanda bu aşamada ısrarcı olmasının anlamı nedir? Yoksa atacağı adımlarda birilerinin kuşkulanması olasılığına karşı daha baştan bir önlem alma gereği olamaz mı?

Bu ilk rapor kısadır; ancak son derece anlamlıdır. İçeriğine baktığımız zaman şunu görüyoruz: Daha belgenin ilk satırında, doğrudan İzmir'in Yunan askerlerince işgalinden söz ediliyor. Oysa onun görev alanının sınırları bellidir ve bir asker olarak siyasi yönden anlamlandırılacak bir ifade kullanması olağan ölçülerin dışında sayılabilir. Çünkü siyasi irade kendisinden bu yönde bir düşünce beklentisi ya da gereksinimi içinde değildir; ondan beklenen şey, müfettişlik yetki alanıyla ilgili konular üzerine bilgilerdir. Raporun yazıldığı tarihle İzmir'in işgali arasında geçen süre beş gündür ve bu raporun tarihi Samsun'a çıkıştan bir gün sonrasına denk geliyor. Zaten bu süre de onun için İstanbul'dan Samsun'a uzayan deniz yolculuğunda geçmiştir. Paşa'nın daha Samsun'a çıktığı gün, bölgedeki durumu incelemeye başladığını, o dönemde çevreye gönderdiği durumu anlamaya yönelik yazıların-

dan anlıyoruz. Ancak öyle de olsa, bu yazıların karşılıklarının geri dönmesi ve bunların değerlendirilmesi için 20 Mayıs günü erken bir tarihtir. Böyle olmakla birlikte Paşa, İzmir'in işgalinin bölgedeki yansımaları için son derece keskin ve kararlı bir dil kullanmaktadır.

Şöyle diyor:

-"Yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu düşünülemeyecek ve tarif edilemeyecek derecede içten yaralamıştır. Yüce makamlarının 19 Mayıs 1919 tarihli telgraflarında, bütün milletin ve ordunun acılı duygu ve düşüncelerini kısaca anlatan yüce hisleri millete güven ve teselli vermiştir. Ne millet ve ne ordu, varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü sindiremeyecek ve kabul etmeyecektir. Gaye ve düşüncelerini, sadece millet ve devletin kurtuluş selametine hasreden padişah hazretlerinin kutsal kişiliğinde ona tam bağlılık ve yeniden başkanlığını üzerinize aldığınız hükumetin en kesin teşebbüs ve hareketlerde bulunarak, milletin hukukunu koruyacağına olan tam bir güven ve gönül rahatlığı ile sükûnetin muhafaza edilmekte olduğunu arz ederim.[15]"

İki gün sonra gönderdiği bir başka ve daha uzun bir raporunda da önce Samsun ve çevresindeki eşkıyalık hareketlerini ele alıyor. Bu hareketlere bölgedeki yabancıların ne ölçüde destek verdiğini anlattıktan sonra yine konuyu İzmir'in işgaline getiriyor. Ardından da Karadeniz bölgesindeki halkı ne ölçüde galeyana getirdiği belirtildikten sonra şunları söylüyor:

"... olayın devlet için tamamen milli ve hayati bir mesele olduğu, en basit bir köylünün dahi böyle düşündüğü, İzmir'in Türk nazarında İstanbul kadar önemli bulunduğu, hiçbir yabancı ve özellikle Yunanistan gibi hayalci bir hükümetin işgaline razı olamayacağı, kuvvetle yapılan işgalin geçici olacağını, milletin bugün tek vücut olup, milli hakimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef edinerek, işbaşındaki hükûmete bütün ruh ve vücuduyla bağlı ve itaatkar..."[16]

Tespitler

Sözü edilen rapora bakıldığında Mustafa Kemal Paşa'nın bu görüşlerine kanıt olacak şu tespitlerde bulunduğu görülür:

Bafra kazasının Alacam nahiyesi halkından Güvecizade Ahmet, Hafız Mehmet ve Hacı İsmail ile Rum ahaliden Perikles, Ko-

---

[15] *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri...,* s. 26.
[16] *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri...,* s. 29.

ziça, Vasilaki, Yuvanaki ve Yodais imzaları ile Dâhiliye Nezaretine bir telgraf çekilmiştir. Bölgede güvenlik olmayışından söz edilmiş ve yakınılmıştır. Bu bir Rum komitesidir ve bunlar tarafından İslamlardan birkaç kişiyi elde etmek ve aldatmak suretiyle çalışılmıştır. Bunlar baskı ve tertiplerle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bölgede idari bir boşluk vardır. Hamit Bey'in Samsun'a mutasarrıf olarak atanmasına karşın, görevi hala devralmadığına ilişkin yakınmalar görülmektedir. Kentte Hint taburu bulunmaktadır. Kentin güvenli olmadığı açıktır.

Bu kanaatlere varırken, Mustafa Kemal Paşa, bölgede İngilizlerin siyasi temsilcisi Yüzbaşı Horst ve Askeri Kontrol Memuru Yüzbaşı Zelther, Yüzbaşı Rado ve Yüzbaşı Milne ile görüşülmüştür. Bu yöntemle Mustafa Kemal Paşa da karşı taraf üzerinde istihbarat çalışması yapmaktadır ve ne olduğunu anlamaya çalışmaktadır. Eşkıyalığın nedenlerini bu kişiler üzerinden çözme çabası içindedir. Örneğin onların İzmir'in işgali karşısındaki görüşlerini anlamaya çalışmış ve şunları söylediklerini saptamıştır: "Osmanlı hükümetinin Türkiye'yi kendi kendine yönetemeyeceği, birkaç yıl olsun, yabancı müdahale ve himayesine muhtaç olduğu"[17]

Raporda başka ilginç saptamalar da vardır. Bunların başında bölgedeki eşkıyalığı, -o dönemde Rumların ve İtilaf Devletlerinin söyleminin tam tersine- Rumların başlattığı belirtilmektedir. Bunu destekleyen ve yönetenler de Ruslardır. Bölgeden Rumların tehcir edilmesinin nedeni de budur. Rumların İslamları galeyana getiren ve gücendiren siyasi amaçları da vardır. Rumlar bunlardan vaz geçerlerse, eşkıyalığın önüne geçilebilir. Bu yapılabilirse, İslam çeteleri de ortadan kaldırılabilir deniliyor. Yani Rumların siyasi çabaları, Müslüman çetelerin ortaya çıkmasının nedeni olmuştur. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın, bölgede Türklük duygusuna ısrarla vurgu yapması önemlidir. Ona göre Türklüğün yabancı yönetimine tahammülü yoktur. İngiliz gibi en medeni ırklardan danışman, teşkilatçı ya da uzmanların kabul edilebileceği; Yunanlıların ise "*Osmanlı topraklarının hiçbir parçasını yönetme hakkı yoktu.*"[18] Bu bütünüyle millî ve hayati bir konudur. En basit köylü dahi böyle düşünmektedir. İzmir Türklerin gözünde İstanbul kadar önemlidir. Hiçbir yabancı ve Yunanistan gibi hayalci bir hükümetin işgaline razı olamayacağı; kuvvetle yapılan

[17] *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri...,* s. 29.
[18] *Atatürk İle ilgili Arşiv Belgeleri...,* s. 29.

işgalin geçici olacağı; milletin tek vücut olup, "*Milli egemenlik ilkesini ve Türklük duygusunu*" hedef edinerek iş başındaki hükümete bütün ruh ve vücuduyla bağlı olduğu belirtiliyordu. Raporda ifade edildiğine göre seferberliğin başlangıcında asker kaçaklarından, İslam, Rum ve Ermeni unsurlardan ayrı ayrı çeteler oluşmuştur. Bunlar adi hırsızlık ve arada adam öldürmekle uğraşmışlardır. Rum ve Ermeni sürgünü sırasında bu unsurlardan ortaya çıkan kimi çeteler zaman içinde siyasi bir kimlik kazanmıştır. Ruslar istilaya başlayınca, memleket içinde karışıklık oluşturmak için bunlar, Ruslar tarafından kışkırtılmış ve denizden desteklenmişlerdir. Bu dönemde bunlar ülkeyi tehlikeye atacak düzeye gelememişlerdi. Rusların yenilişinden, ateşkese kadar olaylar ve eşkıyalık sürmüştür. İslam çetelerinin ortaya çıkışında siyasi bir amaç yoktur. Ateşkesten sonra iki kez af ilan edildi. İslam asker kaçağı ve eşkıyası bundan yararlandı. Rum eşkıyalardan ise 20 kişi teslim olmuştu. Samsun livasında: Ünye'de bir iki Ermeni çetesinden başka Ermeni çeteleri yok. Bütün Rumlar her tarafta Yunanlılık milli emelleri ile şımarmışlardır. *"Pont"* devleti kurmak gibi bir safsatanın peşindedirler. Bütün Rum çeteleri düzenli bir program altında siyasi bir kimlik kazanmışlardır. Samsun'da siyasi komiteler vardır. Çeteler bütün kadrolarıyla bu komiteye ve Rum Metrepolit Yermenos'a bağlı ve ondan emir almaktadırlar. Bu konu, Fransız Jandarma Subayı Mösyü Favre tarafından farkında olmadan itiraf edilmiştir. Hatta bu kişi, metropolit tarafından sanki bölgede kıyımın Türklerce yapıldığını gösteren abartılı gizli bir raporu da kendisine göndermiştir. Rusya'dan Rumlar göçle bölgeye getirilmektedir. Rum çeteci ve silah getirilip, mevcut çeteler takviye edilip güçlendirilmiştir. Asker terhisi, iç güvenlikteki ihtiyaç dikkate alınmadan yapıldığı için, Jandarma yok denecek kadar azdır. Bu da Rum çeteciliğinin önünü açmıştır. Çetelerin miktarı: Samsun kazası 33, Çarşamba 2, Bafra 3, başka yerler 2 ve toplam 40'tır. Mustafa Kemal Paşa'nın raporundan öğrendiğimiz üzere sancaktaki bütün Rum çeteler siyasi maksatla Samsun'daki Rum Metropoliti Yermanos tarafından idare edilmekteydi.[19]

Bazılarının yüze yakın silahlı adamı olan ve Samsun'da köy basıp ev yakan, cinayet işleyen çetecilerden bir kısmı şunlardı:

---

[19] Mithat Sertoğlu, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 16, Mayıs 1998, s. 6-8.

Güllüce Köyü'nden Hristo, Sinemetaş Köyü'nden İstaposioğlu İstatyos, Samsun-Derecik köyünden Anestesoğlu Hacı ve biraderleri, Yarmalı Yatak köyünden Satırhan Hacı Bedros, Karasungur köyünden Haridosoğlu Kara Dimitri, Yorgi, İstefanoğlu Kör Panayut, Sava damadı Sovakim, Kethüdaoğlu Haralambos, Krekioğlu Sava, Nikolaoğlu Kosti, Abanoz Yorgi, Yanko, Penayutoğlu Kosti, Vasilaki, Nikofor, Sokuloğlu, Kliboğlu Yanko.[20]

Bunlar çılgınca saldırı yapabilecek tıynettedir. Bölge halkı korunamamaktadır. Olağanüstü bir telaş ve heyecan vardır. Halk İslam çetelere başvurarak, can ve mallarının korunması için yardım istemişlerdir. Hatta fidye karşılığında Trabzon'dan bazı Laz çeteler getirtilmiştir. Rum çeteler acımasızca saldırmaktadırlar. Bazı Türk köyleri savunma durumunu almışlardır. Kasabanın merkezinde çoğunluk Rum'dur ve bunların hükümete karşı tavırları soğuk ve ilgisizdir. Türk çeteleri sayısı da 13'tür. Bunların siyasi bir amacı yoktur. Ancak Rumlar'a karşı hırsızlık, eşkıyalık ve saldırganlık gibi hareketleri vardır. Türk çetelerin oluşumu, Rum saldırılarının ortaya çıkardığı korkudandır. Örneğin bir Nizamiye subayı Rum eşkıyalarının azgınca saldırısından etkilenerek, asker kaçaklarını çevresinde toplayarak çete kurmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bölgeye geldiğini haber alan köylüler, bizzat gözyaşları içinde kendisine başvurarak durumlarını arz etmişlerdir. Bunlardan bazıları kendilerine saldıran Rum eşkıya reislerinin isimlerini söylemekten kaçınmışlardır.[21]

Sonuç

Mustafa Kemal Paşa'nın yetki, görev ve sorumluluklarıyla karşılaştırmalı biçimde bu tespitler incelendiğinde bu ilişkiyi nasıl açıklayabiliriz?

Mustafa Kemal Paşa'nın bölgeye gönderiliş nedeni, görevlendirme belgesinde kendisine tanınan yetki alanı ve sorumluluklarla sınırlıdır. Ancak o, Samsun'dan başlayan yolculuğunda, saray ve sadaretin bütünüyle öngörüsü dışında arayışların içindedir. Bu arayışların bütünüyle Anadolu'da topyekûn bir milli mücadeleyi başlatmayı amaçladığı açıkça görülmektedir. Örneğin bırakışma kuralları gereğince, terhis edilen ordunun İngilizler'e teslim edilmeyen silahlarını teslim etme konusunda hemen hiçbir adım at-

[20] Yılmaz Kurt, *Pontus Meselesi*, TBMM Basımevi, Ankara 1995, s. 246-249.
[21] Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, S. 43-44, (1989), s. 44; Bkz. Sertoğlu, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği...", s. 6-8.

mamış; hatta kimi yerlerde bu silahları bölgedeki müdafaa-i hukuk örgütlerine ve silahlı milis kuvvetlere dağıtmıştır. Bu aşamada onun raporlarına yansıyan kavramlardan ve bu kavramlar üzerinden yaptığı yorumlardan da gerçek amacının görevinin ona verdiği sorumlulukların çok ötesinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu raporlarda öne çıkarılan iki kavram *"Türklük"* duygusu ve *"hâkimiyet esası, millet iradesi"*dir. Millet iradesinin bir adım ötesi, milli egemenliktir. Milli egemenlik kavramının ise monarşiye dayanan Osmanlı yönetiminin doğal dokusuyla uyuşması olanaksız olan *"cumhuriyet"* demek olduğunu siyasi kavramlar açısından söyleyebiliriz. "*Milli egemenlik*" ilkesi cumhuriyete, "*Türklük duygusu*" ise ulus devlete vurgu yapmaktadır. Bu kavramların anlamı ve onlara verilebilecek değer; bütünüyle Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta söylediği kurtuluş yoluyla bire bir örtüşmektedir. O da; *"Hâkimiyet-i milliye'ye müstenit, bilakaydüşart müstakil, yeni Türk devleti tesis etmek"* özdeyişiyle vücut bulmaktadır.[22]

Kaldı ki çok kere Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareketiyle ilgili bu verilerin dışında, yakın tarihin bu çok önemli olayı üzerine afaki görüşler dile getirenler, akla ziyan savlarının dışında, başkaca bir veri de ortaya koyamamışlardır. Söylenen şey, Mustafa Kemal Paşa'nın Vahdettin tarafından gizli bir görevle Anadolu'ya gönderildiği, buna karşılık olarak da Sultan Vahdettin'in ona 40.000 altın gibi önemli bir para verdiği; ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Vahdettin'in onca özverisine karşın (?) kendi gizli amaçlarına göre hareket ettiği biçimindedir. Bu garip görüşlerin ne tarihsel gerçeklikle örtüşen yanı vardır ne de ortada olan veriler ışığında mantıklı bir açıklaması... Mustafa Kemal Paşa anlaşıldığı kadarıyla daha Samsun'a çıkmadan önce ulus devlet gerçeğine inanmış; ulusal egemenliğin cumhuriyete gitmenin temel taşlarından biri olduğunu görmüş ve Samsun'dan başlayan yolculuğunu bütünüyle bu öngörüler üzerine kurgulamıştır.

Kaynakça

Arı, Kemal, "Karagün", *Bütün Dünya,* 2006/ 02, s. 33-36.

Atatürk İle ilgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., Ankara, 1982.

[22] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev,* s. 18-19.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1981.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.

Karabekir, Kazım, İstiklal Harbimiz, Mert Yay., İstanbul 1988.

Kurt, Yılmaz, *Pontus Meselesi*, TBMM Basımevi, Ankara, 1995.

Sertoğlu, Mithat, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 16, Mayıs 1998, s. 6-8.

Tanör, Bülent, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, 1918-1920, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2012.

Yerasimos, Stefanos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, S. 43-44, (1989), s. 33-76.

MÜTAREKE DÖNEMİNDE, IX. ORDU MÜFETTİŞİ MİRLİVA MUSTAFA KEMAL PAŞA VE 15. FIRKA KOMUTANI YARBAY ŞEFİK AVNİ BEY'İN CANİK MUTASARRIFLIĞINDAKİ FAALİYETLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Zekeriya TÜRKMEN*

Giriş

Yıldırım Orduları Grup Komutanlığının lağvedildiğini belirten irade, Harbiye Nezareti vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya 10 Kasım 1918'de tebliğ edildi.[1] Bunun üzerine Paşa, emrindeki birlikleri II. Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya terk ederek[2] başkente hareket etti ve 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldi. Ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtulabilmesi için siyasi yollardan çözüm aramanın faydalı olacağına inancıyla İstanbul'a gelişinden, 1919 yılı Nisan ayına kadar geçen beş aylık süre içinde çeşitli temaslarda bulundu. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki faaliyetlerinde esas olarak hükûmet kurmak, olmazsa kurulacak hükûmete Harbiye Nazırı olmak, ya da mebus olarak meclise girmek arzusunda idi. Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'da bulunduğu sırada bir diğer faaliyeti de basın yoluyla teşebbüste bulunmak için yakın arkadaşları ile harekete geçerek *"Minber"* [3] gazetesini yayımlamak olmuştur.

Mütareke Döneminde Ülkede Asayişin Sağlanmasına Yönelik Tedbirler

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın şartlarının önemli bölümü askerî hükümleri içeriyordu. Mütareke hükümleri gereği ordula-rın lağvedilmesi, personelin terhisi gibi işlemlerin yanında kuru-

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

[1] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâbıâlî Evrak Odası (BEO),* Harbiye Gelen: 340546.

[2] Genelkurmay ATASE Başkanlığı, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,* C. I, Ankara 1994, s. 80 vd.; Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı,* Ankara 1988, s. 148.

[3] *Minber* gazetesi, 1918 sonu 1919 başı 50 sayı olarak yayınlanan günlük siyasi gazetedir. Sahipliğini Ali Fethi (Okyar), sorumlu müdürlüğünü Dr. Rasim Ferit (Talay) Bey'in yaptığı gazetenin kuruluş sermayesine Mustafa Kemal Paşa'nın da katkısı bulunmuştur.(Y.N)

luş ve kadro teşkilat yapısının yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Anadolu'da ve Trakya'da toplanan 9 kolordu ve bunlara bağlı 20 tümenden ibaret olan ordu, yeniden bir düzenlemeye tabi tutuldu. Mütareke dönemi hükûmetleri, İstanbul'da toplanmış bulunan genç ve yetenekli komutanların bahse konu kolordu ve tümenlere atanmasını sağlayarak buralarda asayişin yeniden sağlanabileceğini düşündü. Ancak divan-ı harp üyelikleri ve başkanlıklarına İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı olanların veya çeşitli nedenlerle ordudan tasfiye edilenlerin getirilmesine dikkat edildi.[4] Bu sırada ordu müfettişliklerinin yeniden teşkili gündeme getirildi. Gürcü Şakir Paşa'dan sonra Harbiye Nezaretine getirilen Hafız Şevket Turgut Paşa, Cevat (Çobanlı) Paşa ve Fevzi (Çakmak) Paşa -Anadolu'nun mütarekeden sonra mutlaka düşmanlar tarafından işgal edileceği görüşünden hareketle- vatanın kurtarılmasına yönelik olarak 1919 yılı Nisan ayı içerisinde İstanbul'da yaptıkları gizli toplantılarda, hal çareleri aramaya koyulmuşlardı.[5]

Tarihe *"Üçler Misâkı"* (Üçlerin antlaşması) adıyla geçen, Cevat Çobanlı, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa tarafından hazırlanan ve yine Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından Harbiye Nezaretine sunulan gerekçeli rapor[6], Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinde uzun münakaşalara sebep olduktan sonra, nihayet böyle bir teşkilatın yapılmasının lüzumu üzerine fikir birliğine varıldıktan sonra tasdik edilmiştir.[7] Harbiye Nazırı Şakir Paşa, mıntıkalarında asayişsizliği ortadan kaldırmak, mütareke hükümlerini uygulamak, eşkıyalık olaylarına engel olmak maksadıyla işgal orduları komutanlığının da fazla dikkatlerini çekmeden müfettişlik teşkilatının yapılması yolunda emirler verdi.[8] 1919 yılı Nisan ayının sonlarına doğru gerçekleştirilen bu teşkilatlanma Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından da kabul edildi. 30 Nisan 1919 tarihinde de Harbiye Nezaretinin tasdikinden geçti.

---

[4] Damat Ferid Paşa kabinesi işbaşına gelir gelmez ilk iş olarak 8 Mart 1335 (1919) tarihli bir kararname ile Divan-ı Harb-i Örfî kurulmasına karar verdi. Bkz. *Takvim-i Vekayi (TV.)*, nr: 3493, 11 Mart 1335; *Düstûr*, II. Tertip, C. XI, Dersaadet 1332, s. 135 ; Âli Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1984, s. 198 ; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* çev. Cemal Köprülü, Ankara 1986, s. 177.

[5] *Gn. Kur. ATASE Arşivi,* 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 83.

[6] Bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920),* TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 104-105.

[7] Hüsamettin Ertürk, *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, Daktilo metin, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, s. 89 vd.

[8] Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak*, 2. Baskı, İstanbul 1958, s. 106.

Aynı tarihte Padişahın da, müfettişlik teşkilatına geçilmesi hakkında iradesi çıktı.[9] Buna göre irade hükümlerinin yürütülmesi Harbiye Nezaretine verilmişti. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, hazırladığı talimatnameleri 6-7 Mayıs 1919'da ordu müfettişlerine tebliğ etti.[10] Ayrıca sadaret tarafından ilgili yerlere bildirildiği gibi,[11] hükûmetin 17 Mayıs 1919 tarihli toplantısında yeniden müzakere edildi ve gereken yerlere talimat yazılması kararlaştırıldı.[12] Ertesi günü de Dâhiliye Nezareti ile Harbiye Nezaretine bilgi verildi.[13] Böylece müfettişlik teşkilatı resmen kurulmuş oldu. Buna göre, I.Ordu Müfettişliğinin merkezi İstanbul olup başına Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa; Yıldırım Kıtaatı (daha sonra II. Ordu) Müfettişliğinin merkezi Konya şehri olup başına Mersinli Cemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Kıtaatı (daha sonra III. Ordu) Müfettişliğinin merkezinin Erzurum şehri olup başına da Mustafa Kemal Paşa'nın atanması kararlaştırıldı.[14] Ayrıca, Rumeli Kıtaatı Askeriyesi Müfettişliğinin teşkili ve başına (Sakallı) Nurettin Paşa'nın tayin edilmesi karara bağlandı.[15] Yapılan bu son düzenleme ile Diyarbakır, Urfa ve Mardin taraflarında konuşlandırılmış bulunan 13. Kolordu, müstakil olarak Harbiye Nezaretine bağlı olmak üzere teşkilatlandırılıp, geri kalan sekiz kolordu ise I., Yıldırım (II.Ordu) ve Dokuzuncu Ordu (III. Ordu) müfettişliği adı ile kurulmuş olan üç müfettişliğine taksim edilmiş oldu.[16]

Mütareke Devrinde Orta Karadeniz Bölgesi'nde Eşkıyalık Olaylarının Artması

Mütareke Dönemi'nin kargaşa ortamında devlet merkezinden taşraya gönderilen ve içlerinde Osmanlı şehzadelerinin de yer aldığı Nasihat Heyetleri, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerini dolaşarak kamuoyunun nabzını tutmaya çalışmış; ancak hükûmet,

---

[9] *BOA, DUİT,* nr: 68/11, 30 Nisan 1335.

[10] *ATASE Arşivi* nr:1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 83; *BOA, BEO.*, Harbiye Giden nr: 342984; 343173; ayrıca bkz. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, yay. haz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1982, s. 22-24, belge nr: 20-21.

[11] *BOA, BEO.*, Harbiye Giden nr: 342984; ayrıca bkz. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri,* s. 24, belge nr: 22.

[12] *BOA, MVM.*, nr: 215, 17 Mayıs 1335, s. 115. Bu konu bir müddet sonra yeniden hükûmet tarafından görüşüldü. Bkz. *BOA, MVM.*, nr: 215, 28 Mayıs 1335, s. 133.

[13] *BOA,BEO.*, Harbiye Giden nr: 342984; ayrıca bkz. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 25, belge nr: 23-24.

[14] *BOA, BEO.*, Harbiye Giden nr: 343173 ; ayrıca bkz. *T.S.K.Tar.*, c. III/6-1, s. 233.

[15] *Yeni Gazete,* nr: 175 / 1739, 26 Mayıs 1335.

[16] *ATASE Arşivi*, 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44.

bu seyahatlerle kamuoyundan umduğu desteği sağlayamamıştı.[17] Nasihat Heyetlerinin Anadolu ve Rumeli'de gerçekleşen seyahatleri esnasında halkın saltanata bağlılığı yapılan gösterişli törenlerle gezilen şehir, kasaba ve köylerde sık sık tekrarlanmış olsa da bu törensel bir faaliyetten öteye gidemedi.

Mütareke hükümlerinin doğurduğu kargaşa ortamı yanında, taşrada öteden beri devam ede gelen otorite boşluğu ve idarî mekanizmadaki aksaklıklar, o sırada memleketin her yanında eşkıyalık olayları ile ayrılıkçı hareketlerin artmasına sebep oldu. Bu tür faaliyetlerin en yoğun olduğu mekânlar, gayrimüslim unsurların nüfus itibariyle çokça ve Osmanlı kolluk kuvvetlerinin yetersiz kaldığı bölgelerdi. Nitekim Orta Karadeniz ve Anadolu'nun merkez bölgesi buna örnek gösterilebilir. Bu dönemde Pontusçu faaliyetlerin yanı sıra, bölgedeki diğer çete gruplarının organize ettiği çeşitli eşkıyalık olaylarında da bir artış olduğu görülmektedir. Başlangıcı bir hayli eskilere uzanan Pontus Meselesi, Millî Mücadele öncesinde -özellikle Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra- tehlikeli bir hal almıştır.[18] Aslında XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan bir proje olarak Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında bir Pontus Rum Devleti'nin kurulması tasarısı, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra tekrar gündeme getirilmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile azınlıklara verilen imtiyazlar yanında,[19] 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra Rusya'nın Ortodoks tebaayı himaye etmek istemesini fırsat bilen Rum ahali, harekete geçmekte gecikmedi. Amerika Rum göçmenlerinden rahip Klematios tarafından teşkil edilen Pontus Merkezi, bir müddet sonra cemiyetleşerek 1904 yılında Merzifon Amerikan Koleji'nde teşkilatlanmasını tamamlamış[20], ilerleyen zamanda teşkilat daha da genişletilmiştir.[21] Pontus meselesini doğuran sebepler incele-

---

[17] Nasihat Heyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mevlüt Bozdemir, *Hey'et-i Nasiha: Anadolu ve Rumeli Nasihat Hey'etleri,* İzmir 1992.

[18] Pontus Meselesi hakkında geniş bilgi için bkz. *Pontus Mes'elesi*, Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi Yayını, Ankara 1338. Bahsedilen eser TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yayınları arasında neşredilmiştir. Bkz. Yılmaz Kurt, *Pontus Mes'elesi*, Ankara 1995. Ayrıca bkz. Dimitri Timoleonidas Ambelas, *Yeni Onbinlerin İnişi*, İstanbul 1943, s. 9.

[19] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Ankara 1973, s. 201.

[20] Nurettin Peker, *İstiklal Savaşı, Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı*, İstanbul 1955, s. 632; ayrıca bkz. Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi, *Pontus Meselesi*, mukaddime kısmı, s. 45.

[21] Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 30 vd.

nirse iki konu belirginlik kazanır: Biri kilisenin taassubu; diğeri ise Avrupalı devletlerin entrikalarıdır.[22] Pontus Rum Devleti'nin kurulması Megali İdea'da ifadesini bulan Yunan emperyalizminin hedefleri arasında olup ülke içerisinde bu fikir o sırada Fener Patrikhanesi tarafından desteklenmekte idi. Nüfus açısından bakıldığında Canik sancağı mıntıkası Türk ve Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu bir mekândı.[23] Ancak 1870'lerden itibaren bölgeye son elli yılda Yunanistan tarafından 30 bin civarında Rum göçmen gönderilmiştir.[24]

Mütareke sürecinde İngilizlerle Yunanlıların desteğini temin eden yerli Rumlar, çeteler teşkil ederek Pontusçu faaliyetleri Orta ve Doğu Karadeniz ile İç Anadolu'nun kuzey kesiminde yoğunlaştırmışlar;[25] siyasî amaçlı azınlık çetelerinin yanında, adi şekavet çeteleri de harekete geçince asayişsizlik alıp yürümüştü. Mütareke dönemine girerken savaş yıllarında çeşitli sebeplerde tehcire tabi tutulan gayrimüslimlerin tekrar yurtlarına dönme imkânı sağlanınca Orta Karadenizden göç edenlerin de geriye dönüşü başlamıştır. Hükûmet bu konuda taşra idarecilerine gönderdiği telgraflarda yurtlarına dönmek isteyenlere kolaylık gösterilmesini, yardımcı olunmasını istemiştir.[26] Mütarekenin imzalanmasından sonra ise eski yurtlarına dönme talebinde bulunanların sayıca arttığı gözlemlenmiştir.

Mütareke ortamında Osmanlı Hükûmetiyle münasebetlerini tamamen koparan Rum ahali, 1919 yılında Canik sancağında faaliyet gösteren Rum cemiyetlerine katılarak bölgede tedhiş-terör havası yaratmaya başlamışlardı. Özel ve resmî işler için Samsun'da bulunan metropolithane mensupları, bölgedeki Rumları silahlandırmaya gayret göstermişti. Osmanlı ordularının terhis edilip silahtan arındırıldıkları bir dönemde, Rumların devamlı saldırılarına maruz kalan Canik sancağı ve mülhakatında yaşayan

---

[22] Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi, *Pontus Meselesi*, mukaddime, s. 15.

[23] 1914 (1330) Nüfus sayımına göre Canik sancağında 265.950 Müslüman, 98.737 Rum, 27.058 Ermeni, 1.545 yabancı olmak üzere toplam 393.302 kişi yaşıyordu. Bkz. Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Characteristics,* Wiskoncin 1985, s. 184-185.

[24] Bkz. Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi, *Pontus Meselesi*, s. 8.

[25] Nuri Yazıcı, *Millî Mücadele'de Canik Sancağında Pontusçu Faaliyetler,* Ankara 1989, s. 7 vd.

[26] Bu konuda yapılan yazışmalar için bkz. *BOA, DH.ŞFR*, Ds: 94/85; 102/58; 93/108; 88/209.

yöre halkı, haliyle canlarını koruma kaygısına düşmüştü.[27] Öte yandan Mondros Mütarekesi hükümlerine göre 9 Mart 1919 tarihinde 200 kişilik bir İngiliz müfrezesi Samsun'u, 30 Mart tarihinde de Merzifon'u işgal etmiş; bundan cesaret bulan Pontus çeteleri yörede, özellikle de Bafra Nebyan Dağı çevresinde Müslüman ahaliye yönelik saldırılarını daha da artırmıştır.[28] Samsun merkez köylerinde ve kazalarda da Rumların eşkıyalık faaliyetleri bir müddet daha devam etmiştir. Korkutularak yerinden yurdundan göçe zorlanan masum halkın can, mal ve ırzına musallat olan Rum eşkıyası pek çok gasp ve yağmada bulunmuştur.[29]

Samsun'da limanı ve Orta Karadeniz kesiminden Anadolu içlerine uzanan yol güzergâhını denetim altına almak isteyen İngilizler, yerel Rum halkı silahlandırmaya gayret ederken bir taraftan da Bolşevik idaresinden kaçan Rumları Samsun ve civarına iskân etmeye başladılar. Hatta bu sırada Rum halka on bin kadar tüfek dağıtarak bölgede Müslüman halkın sindirilmesine yönelik çete faaliyetlerine destek vermekte idiler.[30] Samsun'dan sonra Merzifon'un da İngiliz işgaline uğraması Müslüman halkta büyük üzüntü yaratmıştı. O sırada iznini kullanmak üzere memleketi Merzifon'da bulunan 18. Piyade Alay Komutanı Mehmet Süreyya Bey, kışladaki silah ve cephaneyi halka dağıtmış, İngilizler bu hadiseyi sezmiş olsalar da genel tepkiden çekindikleri için bir şey yapamamışlardı. Konudan haberdar olan Dâhiliye Nezareti ise 24 Mart 1919'da Amasya Mutasarrıflığı üzerinden Merzifon Kaymakamlığına gönderdiği yazıda askeri depolarda bulunan silahlara sahip çıkılmasını, halka dağıtımına engel olunmasını ihtar etmekte idi.[31]

Bu gelişmeler karşısında yöre halkının Rum çetelerine karşı mücadele edebilmek amacıyla milis teşkilâtı vücuda getirmekte

---

[27] Bölgede Rum çeteleri tarafından yapılan kanlı faaliyetler sonunda pek çok masum halkın öldürüldüğü belgelerle sabittir. Bkz. Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi, *Pontus Meselesi,* s. 58-63, 69, 79, 81-86, 89-90, 92-93, 100, 145-158; *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. XV, s. 241; Ayrıca bkz. Yazıcı, *Millî Mücadele'de Canik Sancağında...,* s. 46-56.

[28] Hamit Pehlivanlı, "Tarihi Perspektif İçerisinde Pontus Olayı, Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikaları (Makaleler),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 90.

[29] Arzu Cerit, *Canik Sancağı'nda Rumlar ve Pontus Meselesi (1912-1923),* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2004, s. 55-61, 63-72.

[30] Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi, *Pontus Meselesi*, 2. Kısım, s. 2.

[31] *BOA, DH. ŞFR,* Ds: 97/258.

kararlı oldukları görülmektedir. Nitekim hükûmet merkezine gönderilen raporlardan çıkan sonuca bakılırsa Rumların taşkınlıklarına ve zulümlerine son vermek, diğer taraftan da İtilaf Devletleri'nin bir müdahalesine meydan bırakmamak için, Canik Sancağı'nda asayişin temini acil bir mesele olarak gündemi oluşturmakta idi. Hâlbuki bölgede görevli mülki ve askerî idarecilerin gönderdikleri raporlara bakılırsa, bölgede asayişsizliğin asıl sebebinin, *"çoğunluğu Rum asıllı olan asker kaçakları"*ndan teşekkül eden çeteler olduğu anlaşılmakta idi.[32]

Mütareke sürecinde, ayrılıkçı faaliyetler ile eşkıyalık olaylarının giderek artması, Anadolu'da görev yapan askerî ve mülki devlet idarecilerinin, devlet merkezine gönderdikleri raporlarda kolluk kuvvetlerinin yani jandarmanın sayıca çoğaltılması yolunda tekliflerde bulunmalarına sebep olmakta idi.[33] Nitekim 1919 yılı Mayıs ayında bu tekliflerden hareketle jandarma sayısının arttırılması doğrultusunda Hey'et-i Vükelâ'da kararlar alınmış ve bu kararların ilgili mercilere aktarılması gereği vurgulanmıştır.[34] Gerçi terhis edilen askerlerin bir kısmı jandarmaya tahvil edilerek yine bulundukları mahallerde istihdam edilmeleri yolunda Harbiye Nezareti ile Dâhiliye Nezareti ortak bir çaba sergilemişlerse de Anadolu'nun ücra köşelerinde eşkıyalık olaylarının önünü almak mümkün olmamıştır. Öte yandan, Millî Mücadele hareketinin teşkilatlanma devresinde bulunması sebebiyle yukarıda ifade edilen bozguncu faaliyetlerin önünü geçmek maksadıyla (İstanbul'daki) hükûmet kanadında etkili tedbirlerin alınamadığını belirtmek gerekir.

Orta Karadeniz'deki bu çete faaliyetlerinin artması üzerine, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Harbiye Nezareti, Mirliva Mustafa Kemal Paşa'yı IX. Ordu Kıtaatı Müfettişi Umumisi (bilahare bu III. Ordu Müfettişliğine tahvil edilmiştir) sıfatıyla Anadolu'da görevlendirdi.[35] Mustafa Kemal'e verilen yetkiler bölgenin asayişsizlik sebeplerini araştırmak, mütareke hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını tespit etmek ve iddia olunduğu üzere teşkil edilmiş olan şuraları lağvetmekti.[36] Sam-

---

[32] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* s. 102.

[33] Zekeriya Türkmen, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, C. I, Ankara 1996, s. 21-46.

[34] *BOA, Dahiliye Şifre Kalemi (DH-ŞFR)*, nr: 99/385.

[35] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, MEB Yayınları, Ankara 1987, s. 7-11.

[36] *BOA, Dosya Usûlü İrade Tasnifi (DUIT)*, nr: 68/23.

sun'a vardıktan sonra Paşa, asayişsizlik sebeplerini araştırarak alınması gereken bir dizi tedbirleri de İstanbul'a bildirmiştir.[37] Onun kesin çözüm olarak ileri sürdüğü konu ise, *"yeni neferlerin silahaltına alınması ve jandarmaya yardımcı bir kuvvetin oluşturulması"* teklifi idi.[38] IX. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın, bu bölgeden doğu illerine gidişini takip eden dönemden sonra asayişsizlik had safhaya ulaşmıştır.

IX. Ordu Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışına Yol Açan Gelişmeler

Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizlerle Yunanlıların desteğini temin eden yerli Rumlar, çeteler teşkil ederek Pontusçu faaliyetleri Orta ve Doğu Karadeniz ile İç Anadolu'nun kuzey kesiminde yoğunlaştırdılar.[39] Mütarekeyi takip eden dönemde siyasî amaçlı azınlık çetelerinin yanında, adi şekavet çeteleri sebebiyle memleketin genel meseleleri arasında asayişin sağlanması önem kazanıyor, asayişsizlik görülen bölgeler ise işgal tehdidine maruz kalıyordu. Rum çetelerinin en yoğun bulunduğu mekânlar ise, yukarıda ifade edilen bölgelerdi.[40] 1919 Yılında Canik Sancağı'nda faaliyet gösteren Rum cemiyeti sayısı ise on civarındadır. Rum halkın bu dönemde Osmanlı hükûmetiyle münasebeti kesilmiş gibiydi; özel ve resmî işler için Samsun'daki metropolithaneye müracaat ediliyordu. Türk ordularının terhis edilip silahtan arındırıldıkları bir dönemde, metropolithane tarafından silahlandırılan Rumların devamlı saldırılarına maruz kalan Canik sancağı ve mülhakatında yaşayan yöre halkı, can ve mal kaygısına düşmüştü.[41] Bu gelişmeler karşısında yöre halkının Rum çetelerine karşı mücadele edebilmek amacıyla milis teşkilâtı vücuda getirmekte

---

[37] *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)*, S. 45 (1963), vesika nr: 1051/a,b,c,d; Mithat Sertoğlu, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, III/14, (1968), s. 5-7.

[38] *Harp Tarihi Vesikaları Dergis*i, S. 4, (1953), Vesika nr: 69.

[39] Yazıcı, *Millî Mücadele'de Canik Sancağında...,* Ankara 1989, s. 7 vd.

[40] 1914 Yılında yapılan istatistiklere göre, Canik sancağında 98.739 Rum, 28.576 Ermeni'ye karşılık 265.950 nüfus Türk yaşamakta idi. Bkz. Yazıcı, *Millî Mücadele'de Canik Sancağında...,* s. 34. Öte yandan 1920'li yıllarda ise Orta ve Doğu Karadeniz'de 2.350.000 nüfusluk Türk'e karşılık sadece 250.000 Rum azınlık yaşamakta idi. Bkz. Kurt, *Pontus Meselesi,* s. 8, 67.

[41] Bölgede Rum çeteleri tarafından yapılan kanlı faaliyetler sonunda pek çok masum halkın öldürüldüğü belgelerle sabittir. Bkz. Kurt, *Pontus Meselesi,* s. 58-63, 69,79,81-86, 89-90,92-93, 100, 145-158; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. XV, s.241; ayrıca bkz. Yazıcı, *Millî Mücadele'de Canik Sancağında...,* s. 46-56.

kararlı oldukları görülür. Nitekim hükûmet merkezine gönderilen raporlardan çıkan sonuca bakılırsa, Rumların taşkınlıklarına ve zulümlerine son vermek, diğer taraftan da İtilaf Devletleri'nin bir müdahalesine meydan bırakmamak için, Canik sancağında asayişin temini acil bir mesele olarak gündemi işgal ediyordu. Öte yandan, bölge ile yakinen ilgilenen İtilaf Devletleri temsilcilerinden İngiliz Amirali Galthorpe ve Fransız Amirali Amet, 1918 yılı Kasım ayı sonlarında; *"Samsun'da mütareke hükümlerinin uygulanmamış olduğu ve Hristiyanları toptan öldürmek için Müslüman ahalinin silahlandırıldığı"* iddiasıyla hükûmete şikâyette bulunmuşlardı.[42] Hâlbuki bölgede görevli mülki ve askerî idarecilerin gönderdikleri raporlara bakılırsa bölgede asayişsizliğin asıl sebebinin, *"çoğunluğu Rum asıllı olan asker kaçakları"*ndan teşekkül eden çeteler olduğu anlaşılıyordu.[43]

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra, ülke içinde çıkan belirsizlik ve kargaşa ortamında, huzur ve asayişin sağlanması amacıyla, 11 Aralık 1918 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla, Osmanlı ülkesi mülkî açıdan -numaralandırma usulüne göre- 10 bölüme taksim edilerek, bunların başlarına da birer mülkiye müfettişi tayin edilmesi kararlaştırılmış[44] ve Dâhiliye Nezareti tarafından mülkiye müfettişlerine bazı yetkiler verilmişti.[45] Bir süre sonra mülkiye müfettişlikleri ile ülkenin siyasî açıdan dağılan otoritesinin düzene konulmasının mümkün olmadığını anlayan Osmanlı hükûmeti, ordu müfettişliklerini bir mecburiyet karşısında teşkil ederek, mülkiye müfettişlerinin görev ve yetkilerini de ordu müfettişlerine verdi.

Yeni kurulan üç ordu müfettişliğine bir süre sonra Rumeli Müfettişliği de ilave edildi; fakat Rumeli müfettişliği sadece kâğıt üzerinde kaldı, uygulamaya geçirilemedi. Yeni teşkil edilen müfettişliklerin görev ve yetkileri arttırıldı.[46] 30 Nisan 1919 tarihinde teşkilatı onaylanan üç ordu müfettişliği ile müstakil 13.kolordu için hazırlanan talimata göre, müfettişlikler hem askerî, hem de mülkî yetkilerle donatıldı. Buna göre, müfettişliklerle 13. kolordunun görev ve yetkileri ayrıntılı bir talimatname ile tespit edil-

---

[42] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* s. 102.
[43] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 103.
[44] *BOA,MVM.*, nr: 213, s.60, 11 Kanun-ı evvel 1334 (1918). Ayrıca bkz. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s. 106.
[45] *BOA, DH. HMŞ.*, Ds: 27/83 tarihsiz.
[46] *BOA, DH.HMŞ.*, Ds: 27 / 83 tarihsiz.

di.[47] Ordu müfettişliğine atandıktan sonra kendisine verilen müfettişlik yetki belgesine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesi, Samsun ve çevresindeki eşkıyalık hareketlerini önlemek, sonra da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde beliren kuva-yı milliye veya şurâları ortadan kaldırmak, mütareke hükümleri gereği silahları toplatmak, İtilaf Devletleri'nin istekleri dışında bir harekette bulunmamak, onların şikâyet ettikleri olayları önlenmekti.[48]

Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından, yukarıda görev ve yetkileri izah edilmeye çalışılan müfettişlik teşkilâtının kurulmasıyla, Osmanlı ordusu, görünüşte seferî kadro düzeninden hazarî (barış) kadro teşkilâtına geri dönmüş oluyordu. Mütareke hükümleri gereği lağvedilen ordu komutanlıklarının yerini alan ordu müfettişlikleri, normal olarak talim ve terbiye gibi hususlarla uğraştıkları gibi, ötede beride dağınık bir halde bulunan silah, cephane ve teçhizatı depolarda toplatarak koruma altına alacaklardı. Bu arada bölgelerinde huzuru bozacak her türlü harekete engel olduktan başka güven ortamını oluşturacaklardı. Nitekim ilk bakışta sanki mütareke hükümlerini tatbik mevkiine koymak için kurulmuş teşekküller olarak göze çarpan ordu müfettişlikleri, icraatlarına ve başlarındaki görevli kişilerin tavır ve hareketlerine bakılırsa olağanüstü devrin en önemli teşekkülleri olduğu göze çarpar. Ordu müfettişliklerine Osmanlı Genelkurmayının olduğu kadar Padişah'ın da en çok güvenini kazanmış kişiler tayin olunmuştu. Diğer taraftan, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin hazerî/barış kadro esasına dayanarak teşkil ettiği bu yeni düzenlemeler, İtilaf Devletleri temsilcilikleri tarafından da sakıncalı bulunmamıştı.[49]

Aslına bakılırsa, ordu müfettişlikleri, hazerî (barış dönemi) kadrodan ziyade bir tür seferî (savaş hâli) ordu kadrosu hüviyetinde idi. Nitekim Harbiye Nezareti, 30 Nisan 1919 tarihinde Şakir Paşa'nın imzası ve *"gizli"* kaydıyla ordu müfettişlikleri ve kolordulara gönderdiği emirde, ordunun seferber durumda olduğunu açıklamıştı. Bu arada seferberlik zamanında olduğu gibi, askerî faaliyetlerin aksatılmadan yürütülmesi isteniyordu. Verilen bu emre göre, her ne kadar mütareke imzalanmış olsa da, *"harp hali"*

---

[47] *ATASE Arşivi*, 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44-2. Ayrıca bkz. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması,* s. 107.
[48] *BOA, DUİT.*, nr: 68 / 23 ; Enver Behnan Şapolya, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul 1958, s. 299, 302.
[49] *ATASE* Arşivi, 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 17.

hâlâ devam ettiğinden, istihbarat konusunda aksamalara meydan bırakılmaması isteniyordu. Bu görüşten hareketle Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti de bu kritik dönemde istihbarat konusuna gereken önemi vermeyi kendine ilke edindi. Bunun için gerek hudutlarda, gerekse memleket içerisinde bulunan ecnebi hükûmet ve orduları hakkında elde edilecek olan her türlü bilgi ve belgeler muntazam bir şekilde ve *"gayet gizli"* kaydıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti İstihbarat Dairesine gönderilmesi isteniyordu. Harbiye Nezareti, istihbarat konusunda çalışmalar yapılırken, nelere dikkat edilmesi gerektiğini de izah etmekte idi: Bu açıklamaya göre, genel olarak Türklüğün leh ve aleyhindeki siyasî fikir ve cereyanlar, komşu ülkelerdeki siyasî değişiklikler, askerî birliklerin durumları ve miktarları, hudut komşularımızın silahlı kuvvetlerinin genel durumu, memleket dâhilinde bulunan işgalci düşman birliklerinin tavır ve hareketleri yalnızca ordu müfettişlikleri ve müstakil 13.Kolordu Komutanlığı aracılığı ile üst makamlara -Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti- bilgi verilecekti.[50] Böylece ordu müfettişlerinin en önemli vazifelerinden birisi, istihbarat faaliyetlerini aksatmadan yürütmek şeklinde tespit edilmişti. Harbiye Nezareti, istihbarata ait bilgi toplama ve istihbarata karşı koyma konusunda çok hassas davranarak titiz bir çalışma sergilenmesini istiyor; ülkenin bu kritik devrede en çok birlik ve beraberliğe muhtaç olduğunun hatırdan uzak tutulmaması gerektiğini anlatıyordu. Müfettişlerin, bu bilgi toplama işleminde en büyük yardımcılarının vali, mutasarrıf ve kolordu komutanları olduğu anlaşılmaktadır.[51] Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi bulunan Cevat Paşa ise, İzmir'i işgalini takip eden günlerde ordu müfettişliklerine gönderdiği emirde, çok nazik bir dönemde bulunulduğunu ifade ederek ordu müfettişlerinin görevlerine daha sıkı bir şekilde sarılmalarını öğütlemekte,[52] emirleri altındaki askerî birlikleri sık sık denetleyerek aksaklıkları gidermelerini istemekte,[53] bölgelerindeki siyasî ve askerî gelişmeleri telgraflarla birbirlerine aktararak, koordineli hareket etmelerini istemekte idi.[54] Ancak, ordu müfet-

---

[50] *ATASE* Arşivi, 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 12.
[51] *ATASE* Arşivi, 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 14, 14-1 ; *BOA, DH.ŞFR.*, nr: 99 / 137.
[52] *ATASE* Arşivi, 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 21-2.
[53] *BOA, DH.ŞFR.*, nr: 99 / 55.
[54] *ATASE Arşivi,* nr: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 29; Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul 1960, s. 236.

tişlerinin görev bölgelerinde kendilerine verilen talimatın dışına sık sık çıktıkları oluyordu.[55] Bilhassa Yunan işgal olaylarının yarattığı millî heyecanın canlı tutulması ve heyecanlı tezahüratlarla milletin sesinin duyurulması yolunda büyük gayret sarf etmekte, işgallere karşı bir kamuoyu cephesi oluşturmaya çalışmakta idiler.[56]

IX. Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'daki Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa Nutuk adlı eserinde, ordu müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesi olayını İstanbul'dan uzaklaştırma olarak yorumlamakta hatta bir nevi sürgün olarak değerlendirmekte idi.[57] Ayrıca maksadının İstanbul'dakiler tarafından pek anlaşılmadığı, büyük bir bölümü kendisi tarafından kaleme alınan müfettişlik talimatının Şakir Paşa tarafından anlaşılır anlaşılmaz bir şekilde mühürlendiği ifade edilir.[58] Bir başka görüşe göre de, Mustafa Kemal Paşa, Padişah Vahdettin tarafından Millî Mücadeleyi yürütmek ve yönlendirmek amacıyla -güya- gizlice görevlendirilmiş(!), hatta bunun için kendisine bir hatt-ı hümayun ve büyük miktarda para da verilmişti.[59] Fakat yapılan araştırmalar neticesinde verilen bu para konusunda olsun, hatt-ı hümayun konusunda olsun her hangi bir somut belgeye rastlanmamıştır. Hatt-ı hümayundan ilk bahseden kişi Mevlan-zâde Rıf'at'dır. Diğer kaynakların tamamına yakını hatt-ı hümayun konusunu bu kay-

---

[55] *ATASE Arşivi*, 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F:17.

[56] *ATASE Arşivi,* 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 31, 32, 34.

[57] Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu konuyu şöyle açıklar *"... Bu vâsi' selahiyetin (geniş yetkilerin), beni İstanbul'dan nefy ü teb'id maksadiyle Anadolu'ya gönderenler tarafından, bana nasıl tevdi' edildiği mûcib-i istigrabınız (garibinize gitmiş) olabilir! Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu selahiyeti onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Herçi bâd-âbâd (ne olursa olsun), benim İstanbul'dan uzaklaşmamı arzu edenlerin icat ettikleri sebep Samsun ve havalisindeki asayişsizliği mahallinde görüp tedbir almak için Samsun'a kadar gitmek idi."* Bkz. Atatürk, *Nutuk*, s. 9.

[58] Atatürk, *Nutuk*, s. 9-10.

[59] Necip Fazıl Kısakürek, *Vahidüddin*, İstanbul 1968, s. 164-184 ; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C. I, İstanbul 1987, s. 211- 214 ; Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında,* İstanbul 1969, s. 269; Bu eserlerdeki bilgilerin bir belgeye dayanmaması inandırıcılık özelliğini kaybettirmektedir. Bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükumetleri ve Milli Mücadele,* İstanbul 1983, s. 293; öte yandan Mevlan-zade Rıfat, M. Kemal Paşa'nın padişah ve sadrazam tarafından özellikle görevlendirilmiş olduğu konusunda ısrarlıdır. Bkz. Mevlanzade Rıfat, *Türkiye İnkılabının İç Yüzü,* yay. Metin Hasırcı, İstanbul 1993, s. 234.

naktan iktibas etmişlerdir.[60] Bundan başka, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı ve eski Bitlis valisi olan Mazhar Müfit (Kansu) Bey, *"Mustafa Kemal'in sadece askerî değil, mülkî yetkilerle de donatılmış olarak tayin edildiğini"* şaşkınlıkla karşıladığını ifade eder.[61] Kâzım Karabekir Paşa ise böyle yetkilerin verilmesini gayet tabii karşılayarak Padişah'ın genç komutanlara olan güvenini Nisan başında yaptıkları bir selamlık görüşmesinde dile getirdiğini açıklar.[62]

Mevcut kaynaklardan çıkarılan sonuca göre, Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya Padişah, Sadrazam, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bilerek seçip göndermişlerdi. Onlar, Çanakkale Savaşları sırasında kendini kanıtlamış olan Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın seçkin bir komutan olduğunu biliyorlar ve Anadolu'daki problemleri genel istekler doğrultusunda çözebileceğine inanıyorlardı.[63] Öte yandan başkentte padişah ve hükûmet üyeleri Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta belirttiği gibi belki de şaşkınlık[64] ve aymazlık içinde idiler.[65] Şurası bir gerçek ki, Mustafa Kemal Paşa'nın gerçek amacını bilmiyorlardı. Bir başka görüşü savunanlara göre ise, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan uzaklaştırılmak amacıyla IX. Ordu Kıtaları Müfettişliğine tayin edildi.[66] Bu yaklaşım, aslında pek inandırıcı olmadığı gibi, tutarlı da değildir. Uzaklaştırmak amacıyla

---

[60] Bkz. Mevlan-zade Rıfat, *Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, s. 238. Fakat arşiv araştırmalarında hatt-ı hümayun metni veya benzerine şimdiye kadar rastlanmamış olması, yazarın eserinde metnini verdiği ve kesin olarak verildiğini iddia ettiği bu belgenin kendisi tarafından uydurulmuş olabileceği kanaatini güçlendirmektedir. (Y.N)

[61] Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* C. I, Ankara 1986, s. 11.

[62] Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, yay. haz. Faruk Özerengin, İstanbul 1990, s. 8.

[63] Padişah ve hükûmet üyelerinin Kemal Paşa hakkındaki olumlu düşünceleri için bkz. Ş. Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. I, 1969, s. 391 ; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C. I, s. 232-235; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* s. 108 vd.; Lord Kinross, *Atatürk,* s. 242 ; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, C. I, s. 35.

[64] Atatürk, *Nutuk,* s. 9.

[65] Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları,* İstanbul 1978, s. 82.

[66] Bu tutarsız yorumu yapanlar arasında Hamza Eroğlu (*Devrim Tarihi,* Ankara 1977, s. 44-45), Y. Hikmet Bayur *(Atatürk Hayatı, Eseri,* C. I, İstanbul 1963, s. 291 vd.), Tevfik Bıyıklıoğlu (*Atatürk Anadolu'da,* s.36), Laurence Ewans (*Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924,* çev. Tevfik Alanay, İstanbul 1972, s. 173) da bulunmaktadır.

gönderilmiş olsaydı, bu ölçüde geniş yetkiler vermeyecekleri gibi,[67] tutuklatırlar veyahut da, İngilizlere tutuklattırabilirlerdi. Bilindiği gibi, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya, hem Erkan-ı Harbiye Riyaseti ve hem de Dâhiliye Nezaretinin yani geniş bir hükûmet yetkisiyle gönderilmekte idi.[68] Öte yandan Şevket Süreyya Aydemir'e göre ise, ne İngilizler, ne de Padişah ve hükûmet; Mustafa Kemal Paşa'nın yakınları olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi Kâzım (İnanç) Paşa'ya verdiği ipuçlarındaki düşüncelerini bilmiyorlardı.[69]

Resmî görüşmeleri tamamlayan, büyük bir kısmını da çözümleyen Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya hareketini annesi Zübeyde Hanım ile kardeşi Makbule Hanıma da usulünce anlattı.[70] 15 Mayıs 1919 günü veda için Bâbıâli'ye (hükûmet merkezi) giden Mustafa Kemal Paşa, orada, İzmir'in işgal haberini aldı ve hükûmet üyelerini büyük bir telaş içerisinde buldu. Ertesi gün (16 Mayıs 1919, Cuma günü) Yıldız Sarayı'nda yapılan selamlık törenine Bahriye Nazırı Avni ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ile birlikte katıldıktan sonra,[71] -öğleden sonra- saat 16.00'da Bandırma Vapuru'na binerek müfettişlik karargâhında görevlendirilenlerle birlikte,[72] Samsun'a hareket etti.[73]

---

[67] *BOA, BEO.*, Dahiliye Giden nr: 342984 ; *HTVD.*, S. 1, 1952, vesika nr: 3.

[68] *BOA, MVM.*, nr: 215, s. 115 ; *ATASE* Arşivi, 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 1, 1-2.

[69] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam,* C.I, s. 394 ; Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da,* s. 102 ; Kinross, *Atatürk,* s. 252.

[70] Şemsi Belli, *Ağabeyim Mustafa Kemal*, (Anlatan: Makbule Atadan), Ankara 1959, s. 37-38.

[71] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* C. I, Ankara 1989, s. 32; Bir kısım kaynaklarda selamlık görüşmesinin 15 Mayıs'ta yapıldığı belirtilmektedir. Bkz. *İkdam,* nr: 7998, 16 Mayıs 1335; Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk,* C. I, Ankara 1970, s. 303.

[72] Bandırma Vapuru'nda Mustafa Kemal Paşa ile birlikte maiyetinde III. Kolordu Komutanı Erkân-ı Harp Miralayı (Kurmay Albay) Re'fet (Bele Paşa) Bey, Müfettişlik Kurmay Başkanı Erkân-ı Harp Miralayı Manastırlı Kâzım (Dirik Paşa) Bey, Müfettişlik Sağlık Daire Başkanı Tabip Miralay İbrahim Talî (Öngören) Bey, Kurmay Başkanı Yardımcısı Erkân-ı Harp Kaymakamı (Kurmay Yarbay) Mehmet Arif Bey (Ayıcı), Karargâh Erkân-ı Harbi ve İstihbarat ve Siyasi Şube Müdürü Erkân-ı Harp Binbaşısı Hüsrev (Gerede) Bey, Müfettişlik Topçu kumandanı Topçu Binbaşı Kemal (Doğan) Bey, Müfettişlik Sağlık Daire Başkan Yardımcısı Tabip Binbaşı Refik (Saydam) Bey, Müfettişlik Başyaveri Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), Dr. Yüzbaşı Behçet Efendi, Kurmay mülhakı Yüzbaşı Mümtaz (Tünay), Kurmay mülhakı Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), Müfettişlik Emir Subayı Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), Karargâh Komutanı Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), Mülhak Yüzbaşı Rauf, Yüzbaşı Hersekli Ahmet Efendi, Kurmay Başkanı Emniyet Subayı Üsteğmen Hayati,

Mustafa Kemal Paşa, henüz Karadeniz'de yol alırken İngilizler 16 ve 17 Mayıs 1919 günleri Samsun'a asker ve malzeme çıkardı.[74] Mustafa Kemal Paşa üç günlük yorucu fakat son derece ümitvar bir yolculuktan sonra 19 Mayıs 1919 sabahı saat 06.00'da Samsun'a ulaştı. IX. Ordu Müfettişliği karargâhı kıyıda bekleyen mülki ve askerî yetkililerce karşılandı ve kendilerine ayrılan Mıntıka Palas Oteline yerleşti. Samsun'da Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat Paşa gibi kolordu komutanlarıyla temasa geçerek orduyu kontrol altında tutmaya, ordu-millet kaynaşmasının temellerini Samsun'da atmaya gayret gösterdi.

Mustafa Kemal Paşa ilk iş olarak müfettişlik mıntıkasında bulunan Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamüretilaziz (Elazığ), Diyarbekir vilayetleri ile Erzincan müstakil mutasarrıflığı ve 15. ve 20. Kolordu komutanlıklarına iki numaralı tebligatını yaptı. Mustafa Kemal Paşa bu tebligatında, Samsun'da bir kaç gün kalacağını belirttikten sonra, memleketteki asayişsizlik ve eşkıyalığın sebepleri hakkında gerekli bilgiyi toplamaya çalışacağını, bu konuda valilerin kendisine yardımcı olmaları ge-

---

Kurmay mülhakı III. Kolordu Komutan yaveri Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi), İaşe subayı Üsteğmen Abdullah (Kunt), Mülhak Teğmen Zebur, Müfettişlik İkinci yaveri Teğmen Muzaffer (Kılıç), Emir subayı Teğmen Ruhsat, Adli müşavir Ali Rıza Efendi, Tabur Hesap memuru Rahmi Efendi, Tabur hesap memuru Ahmet Nuri Efendi, Birinci sınıf kâtip Faik (Aybars) Efendi, Dördüncü sınıf kâtip Memduh (Atasev) Bey, Zabit vekili Tahir Efendi, Alay katibi Yahya Efendi, Tabur katibi Süleyman Fehmi Efendi, Hesap memuru Şükrü Efendi, Kıdemli çavuş Osman Nuri oğlu Ali Faik, Kıdemsiz çavuş İbrahim İzzet oğlu Atıf, Çavuşlar Mustafa oğlu Kemal, Kemal oğlu Mustafa, Onbaşılar Tevfik oğlu Adem, Ali oğlu Refet, Abdullah oğlu Ali, Neferler Hüseyin oğlu Mehmet, Ahmet oğlu Emin, Mustafa oğlu İsmail, İbrahim oğlu Ömer, Kerem oğlu Mehmet, Mehmet oğlu Mehmet, Hasan oğlu Ulvan, Mehmet oğlu Durmuş, Mehmet oğlu Ali, Şakir oğlu Nuri, Hasan oğlu Hüseyin, Abdullah oğlu Mehmet, Abdullah oğlu Musa, Mehmet oğlu Hasan, Bekir oğlu Mahmut, İhsan oğlu Mehmet Lütfi, Alioğlu Musa olmak üzere toplam 55 kişi bulunuyordu. Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, s. 16. Diğer taraftan kimi araştırmacılar daha az kişiden bahsederler. Bkz. Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanların tamamının ismini bir eserde bulmak mümkün değildir. Tevetoğlu, eserinde sadece 18 kişiden bahseder, bunların dışında başka kimse yoktu der. Bkz. Fethi Tevetoğlu, *Atatürkle Samsun'a Çıkanlar*, s. 16; Enver Konukçu, "Hüsrev Gerede'ye Göre Mustafa Kemal'in Samsun Yolculuğu", *19 Mayıs ve Millî Mücadele Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999 Bildiriler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayını, Samsun 2000, s. 236-239; Samsun'a çıkanların tamamının listesi için bkz. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s. 130.

[73] *Alemdar,* nr: 86-1396, 17 Mayıs 1335; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 117.

[74] *HTVD*, S. 4, (1953), vesika nr: 68 ; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 33.

rektiğini hatırlatmakta idi.[75] Mustafa Kemal'in Samsun'da bulunduğu 24 Mayıs tarihine kadar, müfettişlik ile hükûmet arasındaki yazışmaların gayet normal bir şekilde devam ettiği fakat zaman zaman görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı görülüyordu. Havza'ya geçişinden sonraki günlerde görüş ayrılıklarının daha da arttığı dikkati çeker. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'daki işgal hadisesi ile İzmir'in işgaline karşı duyulan tepkiyi 20 Mayıs 1919 tarihinde gönderdiği iki ayrı telgrafı ile sadarete bildirdi.[76] Paşa yazdığı telgraflarında, bu tür saldırıların Babıali'ce önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ve kendisinin de bunlardan haberdar edilmesini istiyordu. Sadrazam Damat Ferit Paşa ise cevabî telgrafında, gerekenin yapılacağını belirttikten sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a esenlikle varmasından dolayı mutluluk duyduğunu belirtmekte idi.[77]

Mustafa Kemal Paşa 22 Mayıs 1919'da İstanbul'a gönderdiği iki raporda Samsun bölgesindeki eşkıya faaliyetleri hakkında bilgi verdi. Bundan başka, İzmir'deki Yunan işgalinin kendi mıntıkasında dahi tahammül edilemediğini belirterek, bu zamanda tekvücut olmanın önemini dile getirdi.[78] Nitekim IX. Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatı ile Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği telgraflar, Bakanlar Kurulunda ele alınmış ve Damat Ferit, 22 ve 24 Mayıs 1919 günleri Mustafa Kemal'e bunları görüşüldüğünü bildirerek kendisini teşekkür de etmişti. Mustafa Kemal ise, verdiği cevapta sadrazam tarafından telgrafta belirtilen bu övücü sözlerden gururlandığını ifade ederek bu son derece zor günlerde her türlü vatanseverlik gayreti ile dolu olarak milletin başında bulunanların zafere ulaşmasını dilemişti.[79] Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs tarihinde kaplıca tedavisi bahanesiyle, aslında iç bölgelerden gelen şikâyetleri yakından incelemek, İngiliz takibinden biraz olsun kurtulmak amacıyla karargâhını Havza'ya taşıdı.[80]

---

[75] *ATASE Arşivi,* 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 22, 19 Mayıs 1919.
[76] Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Ankara 1982, Belge nr: 25; M. Kemal Paşa aynı yoldaki telgrafları Harbiye Nezaretine de göndermişti. Bkz. *HTVD*, S. 4, (1953), vesika nr: 68. İzmir'in işgali üzerine devlet merkezine gönderilen raporlar için ayrıca bkz. Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ankara 2000.
[77] *BOA, BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343076.
[78] *BOA, BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343090, lef 1-2.
[79] *BOA, BEO.*, Dahiliye Giden , aynı belge.
[80] *HTVD*, S. 4, (1953) , vesika nr: 72.

İngiliz İşgal Orduları Komutanlığının, IX. Ordu Kıtaları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın geniş bir subay kadrosu ile Samsun'a gitmesinden sonra kuşkuları daha da artmıştır. İngiliz Karadeniz Ordusu Komutanı General Milne, 19 Mayıs 1919 günü Harbiye Nazırına gönderdiği şifre telgrafta bu endişeleri açıkladı. General Milne, geniş yetkilerle bir müfettişin kalabalık bir kurmay heyetiyle gönderilmesinin asıl maksadının ne olduğunu hükûmet yetkililerinden öğrenmek istiyordu. Milne ayrıca, bu heyetin, niçin Sivas'a doğru hareket etmekte olduğunu soruyordu.[81] Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın imzasıyla gönderilen yazıda, IX. Ordu Müfettişliğinin Konya'da kurulan Yıldırım Kıtaları (II. Ordu) Müfettişliğinin benzeri olduğu fakat belirli bir merkezinin bulunmadığı, seyyar bir şekilde görev yapacağı açıklandı. Müfettişlikten beklenen görevler ise şu şekilde sıralandı: Geniş bir bölgeye dağılmış olan birliklerin genel durumlarını yerinde incelemek, bölgedeki tüfek, sürgü kolu ve top kamalarının toplanıp, mütareke hükümleri gereği belirlenen yerlere gönderilmesini sağlamak, bölgede her hangi bir asayişsizlik olayına yer vermemekti.[82]

Samsun'da bulunan İngiliz istihbarat subayları ise, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gelişinden itibaren ordu müfettişliğinin çalışmaları hakkında devamlı raporlar veriyorlardı. Yüzbaşı Hurst, 21 Mayıs tarihli raporunda Samsun yöresindeki çete faaliyetlerinden ve şehre Rusya'dan 500 Rum'un getirilip yerleştirildiğinden bahsettikten sonra, Mustafa Kemal'in bölgeye varışı ve teftiş gezileri hakkında mühim bilgiler aktarıyordu.[83] Samsun'da kaldığı altı gün zarfında Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya gönderilme gerekçelerini aşan faaliyetlerde bulundu. O gelecek için düşündüklerinin önünü açmak için elindeki imkânların tümünü kullanmaya çalışmıştır. Bu tavır ve düşünceleri ve bölgedeki faaliyetleri Samsun'a çıktığı andan itibaren İngiliz istihbaratı tarafından da takip edilmiştir.[84] İngilizlerin takibine rağmen, Mustafa Kemal Paşa da, sadarete gönderdiği raporlarında İngilizlerin bölgedeki faaliyetle-

---

[81] *ATASE* Arşivi, 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 29 ; *HTVD*, S. 1, vesika nr: 15 ; ayrıca bkz. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* s. 269-270.

[82] *HTVD*, S. 1, vesika nr: 16.

[83] Yüzbaşı Hurst'tan Amiral Galthorpe'a gönderilen bu mufassal rapor için bkz. Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C. I, Ankara 1992, s. 4-5.

[84] *HTVD*, S. 4 (1953), vesika nr: 73. Bilgi için bkz. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, s. 238.

ri hakkında bilgiler vermekte idi.[85] Nitekim Mustafa Kemal Paşa, asayişsizlik hakkında 21 Mayıs 1919 tarihinde gönderdiği telgrafında Ermeni ve Rum çetelerinin faaliyetlerini sıralamakta idi.[86] Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli raporda ise önemli bilgiler sıralanmıştı. Bu raporda Samsun bölgesinde görevli İngiliz istihbarat subayları Yüzbaşı Hurst Zolhister ve Rehoa ile yaptığı görüşmelerden elde ettiği bilgileri aktararak bir yerde İstanbul hükûmetini de uyarmakta idi.[87]

Samsun'da kalmasının istihbarat açısından uygun olmadığını belirten Mustafa Kemal Paşa, -Anadolu içlerinde daha güvenli yerlere gitmek amacıyla- Harbiye Nezaretine (24 Mayıs 1919) gönderdiği telgrafta Havza'ya geçeceğini bildirdi.[88] Mustafa Kemal Paşa ve müfettişlik karargâhı 25 Mayıs 1919 günü Havza'ya nakledildi. Müfettişlik heyetini Kaymakam Fahri Bey, Belediye başkanı İbrahim Bey bir kıt'a asker ve kalabalık bir halk grubu ile karşıladı. Karşılama töreninden sonra Mustafa Kemal Paşa ve heyeti kendilerine ayrılan Mesudiye Oteli'ne yerleştiler.[89]

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'ya hareketine kadar hükûmetle münasebetlerinde herhangi bir çatışmaya rastlamak mümkün değildir. Bilakis hükûmet, isteklerinin tamamına yakınını yerine getirme gayretinde görünüyordu. Hatta o'nun, mülkî idarecilerin değiştirilmesi teklifine dahi olumlu bakıyordu. Nitekim Mustafa Kemal, bu sırada samimiyetine güvendiği Dâhiliye Nezareti müsteşarlarından Hâmid Bey'in Samsun mutasarrıfı olmasını teklif etmiş;[90] sadaret de bu teklifi uygun bulup gerekli tayin işlemini yapmıştı.[91] İstanbul'da gerekli işlemlerin yapılmasından sonra Hamid Bey, 27 Mayıs 1919 tarihinde bir İngiliz harp gemisiyle Samsun'a hareket etmiş ve 29 Mayıs tarihinde Samsun'a varmış; III. Kolordu komutanı Refet Bey tarafından karşılanmış ve ertesi günü görevine başlamıştır.

---

[85] *BOA, BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343451.
[86] *HTVD*, S. 5, (1953), vesika nr: 77.
[87] Mithat Sertoğlu, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", *BTTD*, S. 14, (Kasım 1968), s. 8-9.
[88] *ATASE Arşivi*, 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 51 ; *HTVD*, S. 4, vesika nr: 72 ; Zübeyroğlu Mehmet Fuat, *Yurdumuz Havza*, 1925, s. 34.
[89] Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan-Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi*, C. II, İstanbul 1973, s. 348.
[90] *BOA, BEO.*, Dahiliye Gelen nr: 343077.
[91] *BOA, DH.ŞFR.*, nr: 99 / 305 ; 99 / 308 ; 99 / 319.

Mustafa Kemal Paşa, bu sırada 20. Kolordu Komutanı bulunan Ali Fuat Paşa ile ilk teması 22 Mayıs 1919 tarihinde gönderdiği telgrafla sağladı. Mustafa Kemal bu telgrafında, Ali Fuat Paşa ile daha sıkı bir bilgi alışverişinde bulunmak istediğini belirterek, İzmir ve havalisine haberleri iletmesini istedi.[92] İzmir cephesine ait bilgileri Afyon'daki 23.tümen komutanı vasıtasıyla alan Ali Fuat Paşa, 26 Mayıs tarihli cevabî telgrafında Manisa'nın da işgale uğradığını haber verdi. Paşa ayrıca, 20. Kolordunun Ereğli (Konya)'de kalan son birliklerinin de yaya olarak Ankara'ya gelmekte olduğunu bildirdi.[93] Ali Fuat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki bu telgraf haberleşmeleri daha sonra da kesintisiz olarak devam etti. Mustafa Kemal Paşa açısından bakıldığında İstanbul'dan ve Batı Anadolu'dan bir çok hususta alınacak bilgilerde Ali Fuat Paşa ve kolordusu aracı olacaktı. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ile Mersinli Cemal Paşa arasındaki muhabere kesilmeksizin devam etti. Mustafa Kemal Paşa 28 Mayıs günü Havza'dan, Yıldırım Kıtaları Müfettişliğine yazdığı şifre telgrafta, İzmir Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin merkez heyetinin nerede olduğu hakkında bilgi verilmesi istedi.[94]

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, bu sırada ordu müfettişlerine gönderdiği gizli kayıtlı bir telgrafta, İngilizlerin Hindistan'da 600.000 kişilik bir Hint-Afgan ordusuyla mücadele etmek durumunda kaldıklarını belirterek İngiliz istihbaratının yaptığı propagandaya istinaden Anadolu'ya sanıldığı kadar kuvvet yığamayacaklarını açıklıyordu. Cevat Paşa ayrıca, ordu müfettişlikleri ile kolordular arasında sıkı bir münasebet kurulmasını, askerî telgraf ve muhabere hatlarının yanında gerekirse sivil hatların da kullanılarak topyekûn bir hareket icrasını ve birlik içerisinde bulunmalarının lüzumlu olduğunu emretmekte idi.[95] Nitekim İtilaf kuvvetlerinin Anadolu'da işgalleri yoğunlaştırdıkları bir sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın *"mitingler akdiyle tezahürât-ı milliye"*de bulunulması için yaptığı çağrı, 28 Mayıs'ta azamî noktaya vardı.[96] Hatta bu sırada Diyarbakır'dan gönderilen sert bir tepki telgrafında İzmir'in işgali protesto edilerek, Doğu ve Güney-

---

[92] Atatürk, *Nutuk,* s. 17 ; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları,* İstanbul 1953, s. 65.
[93] *ATASE Arşivi*, 5-3516, Kls: 327, Ds: 50 (4), F: 40; Atatürk, *Nutuk*, s. 18.
[94] *ATASE Arşivi,* 4-8065, Kls : 239, Ds: 20, F: 31.
[95] *ATASE Arşivi,* 4-8065, aynı dosya, F: 34.
[96] Atatürk, *Nutuk*, s. 22.

doğu Anadolu'da da muhtemel işgal hadiselerine karşı uyanık bulunulması gereği hatırlatılarak, Damat Ferit Paşa'ya hitaben *"Vilayât-ı Şarkiye Arnavut babanızdan kalmış mülk-i mevrusunuz değildir ki, Ermenilere peşkeş çekiyorsunuz"* deniliyordu.[97] Çeşitli vilayetlerde gerçekleştirilen mitingler, bazı yerlerde azınlıkların taşkınlıklarda bulunmalarına sebep oldu.[98] Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'ya gönderdiği 29 Mayıs tarihli şifre telgrafında, yapılan mitinglerin İtilaf Devletleri'nin, Türk milletinin izzet-i nefsine ve meşru haklarına tecavüz etmelerinden kaynaklandığını belirtiyordu.[99] Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderdiği telgrafta, matbuatın endişeye meydan verecek yayınlarda bulunmamasını, basının da her şeyi tenkit etmemesini istiyordu.[100] Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'ya çekilen telgrafta ise, Anadolu'dan İstanbul'a yazılan telgrafların, *"sine-i millet"*ten çıktığı ifade ediliyordu.[101]

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da iken 29 Mayıs 1919 tarihinde Topal Osman Ağa ile de görüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede Topal Osman'a bundan böyle birlikte hareket etmeyi teklif ederek memleketin istikbali için el ele çalışmalarının daha doğru olacağını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa ayrıca, Topal Osman Ağa'nın derme çatma kuvvetlerle değil, düzenli birliklerle mücadele etmesini öğütleyerek kendisinin bir alay teşkil etmesini ve bu alayın başına geçmesini istedi. Osman Ağa bu talimatı aldıktan sonra teşkil ettiği Giresun Alayı ile başlangıçta Orta Karadeniz kesiminde daha sonra da Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar gayret

---

[97] Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 32, (Temmuz 1995), 1995, s. 419.

[98] Atatürk, *Nutuk*, s. 23 'de Kâzım Karabekir'in izahatına göre, Trabzon'da Rumların hadise çıkarmak niyetinde oldukları belirtilmektedir. İzmir'in işgali üzerine yapılan mitingler ve gönderilen raporlar hakkında bilgi için bkz. Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*; ayrıca bkz. Zekeriya Türkmen, "Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri, *Askerî Tarih Bülteni*, S. 48, Şubat 2000, s. 129-141.

[99] *HTVD*, S. 5, (1953), vesika n: 92.

[100] *ATASE Arşivi,* 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 65; M. Kemal, yakında muhalif basının aleyhte propagandaya başlayabileceği tahmini ile bu konuya dikkati çekmek istiyordu.

[101] *ATASE Arşivi*, 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 66.

göstererek Batı Cephesi'ndeki muharebelere katılmış, ülkenin kurtarılması için elinden geleni yapmıştır.[102]

3 Haziran 1919 günü Mustafa Kemal Paşa önemli bir girişimde bulundu. Osmanlı murahhaslarının 1 Haziran'da Paris Barış Konferansına çağrıldığının hükûmet tarafından tamim edilmesi üzerine müfettişlik mıntıkasındaki kumandan ve valilere *"zâta mahsus"* olarak bir telgraf çekti. Bu telgrafında, halkın tepkisinin İtilaf Devletleri tarafından dikkate alınmak mecburiyetinde olduğu, yapılan mitinglerin hedefine ulaştığı belirtiliyordu. Ayrıca Yunanlıların İzmir'i işgal ettikleri bir zamanda milletin istekleri ile Paris Konferansı'na gidecek heyetin istekleri arasında bir uygunluk bulunması gerekiyordu.[103] Öte yandan, bu konferanstan kısa bir süre önce 26 Mayıs 1919'da Yıldız Sarayı'nda toplanan Saltanat Şurası'nda,[104] hemen herkes millî bağımsızlığın korunması ve millî mukadderatın bir millî şuraya verilmesini istediği halde,[105] hükûmetin sırtını dayadığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına konuşan Sadık Bey, İngiltere himayesini teklif ediyordu.[106] Saltanat Şurası'nda pek çok konu tartışmaya açılmışsa da önemli bir karar alınamamış; hatta basında çıkan haberlere göre toplantıda hiçbir önemli karar alınamamış, her şey boşa çıkmıştı.[107] Saltanat Şûrasında önemli bir karar çıkmamasına rağmen, kişisel olarak ortaya konulan tavsiyeler, basına Damat Ferit Paşanın aldığı kararlar şeklinde yansıtılmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu durumu 27 Mayıs 1919 tarihinde Havza'dan gönderdiği bir telgraf ile Damat Ferit'ten öğrenmek istemiştir.[108] Nitekim İstanbul'daki bu tartışma ve belirsizliklere en sert tepkiyi yine milleti arkasına almış bulunan Mustafa Kemal Paşa göstermişti.

Bu sırada İngiliz istihbaratından Yüzbaşı Hurst ise Merzifon'dan Amiral Galthorpe'a gönderdiği şifre telgrafta, III. Ordu Müfettişinin faaliyetleri birer birer sıralıyordu. Hurst, Mustafa Kemal'in *"telgrafhaneleri âdeta tekeline almış olduğunu"* ifade

---

[102] Topal Osman Ağa'nın Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi hakkında bilgi için bkz. Erden Menteşoğlu, *Yakın Tarihimizde Osman Ağa ve Giresunlular*, Giresun 1997, s. 79-80.
[103] Atatürk, *Nutuk,* s. 27-29.
[104] Bkz. *Vakit*, 27 Mayıs 1919; *İleri*, 26 Mayıs 1919; *İkdam,* 26, 27 Mayıs 1919.
[105] Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, C. I, Ankara 1959, s. 95-119.
[106] Akşin, *İstanbul Hükumetleri ve Milli Mücadele,* s. 339-340.
[107] *İleri*, 28 Mayıs 1919.
[108] Bilgi için Bkz. *TBMM ZC*, c.I/1, Ankara 1959, s. 9-10.

ediyordu.[109] Hurst'tan gelen bu raporlar, İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığını harekete geçirdi. General Milne, 6 Haziran 1919'da Harbiye Nezaretine verdiği notada Mustafa Kemal Paşa ile maiyetinin derhal İstanbul'a çağrılmasını istemişti. İngiliz komutana göre, o günün kritik şartları içinde tanınmış bir Türk generalinin, emrindeki subaylarla birlikte Anadolu'da dolaşması huzursuzluk yaratacak nitelikte idi. Ayrıca askerî yönden bir faaliyette bulunmasına da gerek yoktu.[110] Milne'in bu emri yanında Galthorpe da 8 Haziran (1919) tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği şifre telgrafta, Samsun mıntıkasından iç kesimlere gitmek için hazırlanan Mustafa Kemal Paşa'nın geriye çağrılmasını istedi.[111]

İngilizlerinin kararlı tutumları karşısında şaşkına dönen Osmanlı hükûmeti, çelişkili tavırlar sergilemeye başladı. Hükûmetin sivil kanadı İngiliz görüş ve istekleri doğrultusunda bir politika izlerken, askerî kanada bakılırsa, farklı bir görüş içinde bulundukları anlaşılır. Nitekim Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Milne'nin notasına 8 Haziran tarihinde şu cevabı verdi:

"Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıt'aları müfettişliğine tayininde en etkili sebeplerden biri İngiltere Devleti mümessilinin Bâbıâliye verdiği bir nota olmuştur. Bu nota üzerine Sadrazam (Damat Ferit), siyasî mümessil ile görüşmüş ve bir müfettiş gönderileceğini söylemiş, her hangi bir itiraza maruz kalmamıştır. Hususiyle o sıralarda silahların toplanmadığı ve nakledilmediği hakkında birçok şikâyetler de vardı. Binaenaleyh şikâyetin önünü almak, hem de hükûmetin mütareke hükümleri gereği mes'ul olduğu asayiş ve inzibatı temin etmek amacıyla hükûmetin kararı ile ülke üç ayrı müfettişlik mıntıkasına taksim edilmiş, her mıntıkaya da bir müfettiş tayin olunmuştur. Mustafa Kemal Paşa da bunlardan biridir. Talep ve tasvip buyurduğunuz şekilde Yakup Şevki Paşa'nın yerine tayin edilmiştir. Ancak barış kadrosu olduğundan ordu komutanı değil, ordu müfettişi ünvânına sahiptir... Böyle bir müfettişin vilayetleri dolaşmasının halkı rahatsız mı, yoksa teskin mi edeceğinin takdirini memleketin tecrübeli bir asker evlâdı ve mes'ul nazırı olarak acizlerine terk edilmesini rica eder ve sekiz aydan bu yana devam eden bir mütarekeden sonra

---

[109] Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 15-23.

[110] *HTVD*, S. 1, vesika nr: 17; Vesikanın İngilizce metni için bkz. *HTVD,* S. 19, (1957), vesika nr: 494.

[111] *BOA, DH.KMS.*, Ds: 53-1, nr: 43, F: 2 ; Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 10.

artık Türkler ve Müslümanlara lütfen güven duymanızı rica ederim..."[112]

Mustafa Kemal Paşa hakkında başkentte bu gelişmeler olurken o Havza'da faaliyetlerini yürütmekte idi. İşte İngilizlerin bu tavırlarından dolayı, bir süre sonra da Mustafa Kemal Paşa ile hükûmet arasında ilk kovalamaca ve sinir savaşı başlayacak idi. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, İngilizler'in isteğini kabul eden Meclis-i Vükelâ kararına uyarak Mustafa Kemal Paşa'dan 8 Haziran'da,*"...elindeki istimbotlardan biri ile hemen İstanbul'a dönmesini"* istemişti.[113] Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ise 11 Haziran 1919 tarihli şifre telgrafında Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'a çağrılma meselenin gerçek sebebini şöyle açıklamakta idi: *" Sizin gibi kıymetli bir generalin Anadolu illerinde dolaşması kamuoyunda iyi bir etki uyandıracağından bahisle İstanbul'a çağrılmanızı İngilizler istedi."*[114]

Böylece hükûmet ile müfettişlik unvan ve yetkilerini bırakmak istemeyen Mustafa Kemal Paşa arasında zamanla giderek şiddetlenen yeni bir yazışma -telgraf savaşı- dönemi başladı ve bu tam bir ay sürdü. İngilizlerin kesin ve ısrarlı istekleri karşısında, Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden azledilmesi an meselesi hâline geldi. O, hükûmetin İngiliz istekleri karşısında boyun eğdiğini görünce, bir telgrafla padişaha müracaat etti. Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafı gayet uzun yazılmış bir şikâyetname idi. Bu telgrafında sık sık saltanata bağlılığını vurgulamakla birlikte, Anadolu'daki millet, kumandan ve memurların düşüncelerine nüfuz ettiğinden milletin baştan aşağıya uyanık bulunduğunu, devletin İstiklalini, saltanat ve hilafet haklarını korumak için güçlü bir azim ve imanla donanmış olduğunu belirtiyordu. Öte yandan bu sırada yayımlanmış olan Padişah'ın son hatt-ı hümayunu, milletin azmini arttırmıştı. Mustafa Kemal'e göre, İstanbul'da bulunan korkakların ahlâkından yararlanmasını bilen yabancılar; devlet, millet ve padişahına bağlılık ve fedakârlıkla hizmet kabiliyetinde olanları ortadan kaldırmak istiyorlardı. Şayet kendisi başkente dönecek olursa Ali İhsan Paşa, Yakup Şevki Paşa, Fethi

---

[112] *ATASE Arşivi*, 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 76, 76-1, 76-2; Ayrıca bkz. *HTVD,* S. 1, (1952), vesika nr: 18-a, b, c; Gotthard Jaeschke, Milne'in notasına Harbiye Nazırının cevap verdiğini söyleyerek hataya düşmüştür. Hâlbuki cevabı veren imzasından da anlaşıldığı üzere Cevat Paşa'dır. Krş., Jaeschke *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* s. 125.

[113] *HTVD*, S. 1, vesika nr: 19.

[114] *ATTB*, c. IV, Ankara 1964, s. 29.

Bey ve diğer kumandan arkadaşları gibi İngilizler tarafından tutuklanacağından kuşkulanıyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre hükûmet, kendisini aldatarak merkeze çekmek istiyordu. Mustafa Kemal Paşa telgrafında ayrıca şu açıklamalarda bulunuyordu:*"...Eğer (istifaya) icbâr edilirsem (zorlanırsam), memuriyet-i âcizânemden istifa ederek kemâgân (eskiden olduğu gibi) Anadolu'da ve sine-i millette kalacağım ve vezâif-i vataniyyeme bu kere daha sarih hatvelerle (açık adımlarla) devam edeceğim. Ta ki, millet mazhar-ı istiklâl ve saltanat ve hilafet-i muazzama-i hümâyûnları masun-ı indiras (mahvolmaktan kurtulsun)) olsun..."*[115].

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun ve Havza'da yapmış olduğu faaliyetler, hem Babıali'yi hem de İngilizleri rahatsız etmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın başlatmış olduğu bu millî uyanış hareketine inanmayan, onu hayalperestlikle suçlayan kimi İstanbul basını da Anadolu'daki gelişmeleri İngilizlere jurnallemekte idiler. Kimi gazeteler ise Paşanın müfettişlik görevinden azledildiği yolunda asılsız haberler yayınlamakta idi.[116] Mustafa Kemal Paşa, 19 gün kaldığı Havza'da ayrılacağı son güne kadar, müfettişlik mıntıkasında alınması gereken tedbirlerle uğraştı. Paşa Havza'da iken, o sırada Merzifon'da görevli bulunan İngiliz İrtibat Subaylarından Solter'in kendisini ziyaret edeceğini öğrendi. İngiliz İrtibat Subayını makamına kabul eden ve Türklere karşı her türlü mezalimi icra eden Rum ve Ermenilerin taşkınlıklarını görmezden geldiklerinden dolayı sert bir üslupla azarlayan Mustafa Kemal Paşa; bu görüşmede ayrıca İngilizlerin artık azınlıkları himayeden vaz geçmelerini de istemişti.[117]

Mustafa Kemal Paşa, 13 Haziran 1919 tarihinde Havza'dan ayrılarak Amasya'ya hareket etti. Amasya'da kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılandı. Amasya müftüsü Hacı Abdurrahman Tevfik Efendi, Havza-Amasya yol güzergâhındaki köylere gönderdiği haberde eşraf ve ayan tarafından müfettiş paşanın en iyi şekilde karşılanması ve ağırlanmasını öğütlemişti.[118] Mustafa Kemal

---

[115] Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s. 142.

[116] Kimi gazeteler *"Şark Orduları Müfettişliğine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa memuriyetinden azledildi"* haberlerini yayınlamıştı. Bkz. *Vakit*, 11 Haziran 1919.

[117] Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s. 142-143.

[118] Amasya müftüsü Hacı Tevfik Efendi ve faaliyetleri hakkında bilgi için ayrıca bkz. Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Din Adamları*, C. I, Ankara 1995, s. 186 vd.

Paşa, Amasya'da iken, Edirne'de I. Kolordu komutanı olarak bulunan Cafer Tayyar Bey ile de temasa geçmiş; Anadolu'da başlatılmış olan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye hareketi ile birlikte çalışmasını istemişti.[119]

20 Haziran 1919 tarihli şifre telgrafında hükûmeti protesto eden Mustafa Kemal Paşa'nın hükümetle ilişkilerini kopma noktasına getiren gelişme, Posta ve Telgraf müdürü Refik Halit (Karay) Bey'in ifadesiyle; *"...Anadolu'da o şiddetli müdahale, İstanbul'da bu acele mukabele (karşılık)..."* IX. Ordu Kıtaları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile bağların kopmasına zemin hazırladı.[120]

15. Fırka Komutanı Yarbay Şefik Avni Bey'in Mütareke Devrinde Orta Karadeniz Bölgesinde Eşkıya ile Mücadelesi

Orta Karadeniz kesiminde eşkıyalık olaylarının 1919-1920 yıllarında ardı arkası kesilmemiştir. Özellikle Merzifon Amerikan Koleji'nin bu dönemde ayrılıkçı faaliyetlerin merkezi olarak bir misyon üstlenmesi bir süre sonra bunun kapatılmasına kadar gidecek bir sürecin başlamasına yol açmıştır. 1920 yılında Rum çete faaliyetleri artarken, Atina'dan gönderilen Pontusçu Yunan Zabiti Karaiskos Mart 1920'de Samsun'a gelerek Rum çetelerini düzenli ordu şeklinde örgütlemeye başlamıştır. Söz konusu Rum çeteleri Topal Osman Ağa'nın bulunduğu Giresun mıntıkasına saldırıya cesaret bulamamıştır. Yunan ordusuna mensup subayların denetiminde çetelerin teşkilatlanması bölgede asayişin giderek bozulmasına yol açmıştır. TBMM'nin açılışının 11. günü (4 Mayıs 1920) yapılan oturumda Mustafa Kemal Paşa Pontus meselesine temas ederek asayişin sağlanması konusunda alınacak askeri tedbirleri açıklamıştır.[121] Canik sancağındaki Müslüman halk, Pontusçulara karşı bir takım savunma ve asayiş tedbirlerini görüşmek üzere, 27 Haziran-3 Temmuz 1920 tarihleri arasında Merzifon Asayiş Kongresi'nin toplanmasına karar vermişler; bu kongrede alınan kararlara göre de, jandarmaya yardımcı olacak vazifesi sadece asayişi sağlamak olan gönüllü bir kuruluşun teşkilini gündeme getirmişlerdi.[122] Öncelikle Bafra, Samsun, Çarşamba ve Kavak tarafında asayişin sağlanması için halkın katılımıyla gönüllü birliklerin

---

[119] *Atatürk'ün Özel Arşivinden Seçmeler*, C. IV, Ankara 1996, s. 54-55.
[120] Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s. 142.
[121] Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, s. 233.
[122] M. Fuat Zübeyroğlu, *Yurdumuz Havza,* İstanbul 1341, s. 49-51.

kurulması kararlaştırıldı. Alınan kararlara göre, bu teşkilatlanmanın yapılmasında yörede bulunan askerî birliklerden istifade edilecekti.

Orta Karadeniz kesiminde giderek artan eşkıyalık ve yağmalama olaylarının arttığı tarihlerde karargâhı Samsun'da konuşlu bulunan 15. Fırka (Tümen) komutanlığına Samsun'lu bir subay olan Yarbay Şefik Avni (Özüdoğru) Bey atanmıştır.[123] Yarbay Şefik Avni Bey, bölgeyi ve halkı yakından tanıyan bir kişidir. Yöre halkını ve bölgedeki bozguncu Rum ahalinin tutumunu çok iyi tahlil eden bir kişi olarak yerinde tedbirler almaya gayret etmiştir. Şefik Avni Bey'in önderliğinde milis kuvvetleri teşkili yoluna gidilmiş ve bu teşkilatlanmaya *"Oymak Teşkilâtı"* adı verilmiştir.[124] Şefik Avni Bey, bağlı bulunduğu 15. Kolordu Komutanlığı vasıtasıyla TBMM hükûmeti Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderdiği 26 Haziran 1920 tarihli bir yazıda Oymak Teşkilatı hakkında şu bilgileri yazmıştı:

"15. Kolordu Komutanlığı, 1. Şube nr: 584, 26 Haziran 1336

1- Teşkilât-ı Milliye'sini ikmâl eden köyler şimdiden emniyet tertibatına alışmalı: Kanları biraz askerce akıtılmalı. Bunun için her köy, gece ve gündüz köyün yakın emniyet tertibatını ittihaz ederek hariçten tasallut etmek isteyecek olan eşirrayı men'etmeli ve mücavir Islâm köyleriyle devriyeler vasıtasıyla temasta bulunularak ittihat ve muvasalayı haleldar etmemeli ve birbirlerinin halinden haberdar olmalı.

2- Bu tertib etrafa heyecan vermek için değildir. Binaenaleyh sakin gürültüsüz hareket edilmeli.

---

[123] Erkân-ı Harp Kaymakamı (yarbay) Şefik Avni Bey (1884-1960), Samsun'da doğdu. Hüseyin Avni Bey'in oğludur. 1903'de Mühendishane-i Berri-yi Hümâyûndan, 1906'da Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden mezun oldu. 1909-1911 Yılları arasında Almanya'da eğitim gördü. Çeşitli birlik ve askerî kurumlarda göreve yaptı. Trablusgarp, Balkan, I. Dünya Harbi (Çanakkale, Doğu, Filistin, Sina)'ne katıldı. Sina Cephesi'nde XIX. tümen komutanı iken savaşırken yaralandı ve esir düştü. 27 Ağustos 1919'da esaretten dönerek Samsun'da konuşlanmış olan 15. Fırka komutanlığına tayin oldu. İstiklâl Harbine katıldı. 19 Şubat 1921 yılında kendi isteği ile emekliye ayrıldı. İngilizce, Fransızca ve çok iyi Almanca bilirdi. 1960 Yılında vefat etti. Bkz. *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Yay., Ankara 1989, s. 223-225.

[124] Mustafa Balcıoğlu, "Millî Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Asayişi Sağlamak İçin Oluşturulan Milis Kuruluşlar", AÜ. TİTE, *Atatürk Yolu Dergisi*, c. II, S. 6, 1990, s. 262.

3- Beher köyün biri köyde kalacak muhafızların (ihtiyar, genç, misak-ı seferiyeye gayr-ı muhtemel olanlar) başı ve diğeri köy harici toplu olarak kullanılacakların başı olmak üzere iki nevi reis vardır ki; bunlara Bey denir. Ve birinci nevine Köybeyi, ikincisine Kırbeyi ismi verilir. Bir kaç köy Oymak teşkil eder. Oymakların da bir mıntıkada kalacaklara kumanda eden Köy Oymakbeyi ve diğeri mıntıka civarında kalacak olan mezra mesakinine muhtemel Kır Oymakbeyi namıyla iki beyi vardır. Köy Oymakbeyi Köybeyi tarafından yapılacak olan ve birinci maddede musarrah bulunan yakın müdafaa tertibatını emr ve emrin icrasını temin edecek ve suret-i icrasını teftiş ve murakabe etmekle beraber Kır Oymakbeyi de haberdar edilecektir. Mıntıka komutanlıkları aylık raporlarında bu tertibat hakkında tafsilat vereceklerdir.

4- Böylece Kırbeyi, Köybeyi suretiyle iktisam, mahaza emr ü kumandayı kolaylaştırmak içindir. Yoksa cümlemiz daima elbirliği etmeğe mecburuz.

15. Fırka Kumandanı Şefik Avni [125]

Şefik Avni Bey iki gün aradan sonra, Oymak teşkilâtının amacını da şu ifadelerle açıklamaya çalışmıştır:

"15. Fırka Komutanlığı, 1. Şb. nr: 584

1- Millî teşkilâtın (yani Oymak teşkilâtının) vücuda getirilmesindeki maksadın Hristiyan köylülerine bervech-i âtî izah edilmesi ve Hristiyanlar tarafından bu hususta her hangi bir Islâma vukubulacak istifsara ayni suretle cevap i'tası içün Beyler vasıtasıyla ahaliye telkinatta bulunulması lazımdır: (Bizim dinimiz, memleketimiz ve padişahımızın muhafazası için elbirliği yapıyoruz. Bunlara karşı gerek hariçten, gerekse dahilden vukubulacak hainane her teşebbüsü imhaya yemin ettik. Zaten bu toprakların yabancı ellere geçmemesine sizin de menfaatiniz vardır. Binaenaleyh bizim bu teşkilatımıza memnun olmalısınız. Düşmanlarımıza alet olmaktan sakınınız. Temiz yüreklerimize muavenet etmek isterseniz bu arzunuzu kabul ederiz.)

2- Teşkilata arz-ı hizmet etmek isteyen Hristiyan köylerin isimleriyle kuvvet miktarı fırkaya bildirilecek ve bunlar hakkında suret-i harekete dair emir bilahare verilecektir.

15. Fırka Komutanı Şefik Avni"

---

[125] *Zeyl: Teşkilât-ı Millîye, emsali silah altında bulunanlar dahil edilmez. Bunlar askere gelir. 315-316 (1899-1900) tevellütlülerden yani henüz silah altına alınmamışlardan ithal olunabilir ve atiyen hem sînleri toplanınca bunlar yine askere gelir." ATASE Arşivi,* nr: 5/1774, Klasör: 777, Dosya: 2-A, Fihrist: 2-2, 2-3, 2-4.

Erkân-ı Harp Kaymakamı (Kurmay Yarbay) Şefik Avni Bey, 3 Temmuz 1920 tarihinde Köybeyi ve Kırbeyleri'ne gönderdiği bir emirde, Yunanlıların Rumları kışkırtacağından bahsederek, her an hazır olmaları gerektiğini belirtiyor ve Kırbeyleri'nin Müslüman köyleri arasında devriyeler çıkartmalarını, her hangi bir tecavüz vuku'unda ise toplu olarak hareket etmelerini istiyordu. Adı geçen kişinin 4 Temmuz 1920 tarihli bir yazısından ise Oymak Teşkilâtı'nda ufak bir takım değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. Şefik Avni Bey'in ifadesiyle yapılan değişiklikler şunlardır:

"15. Fırka Komutanlığı 1. Şb. Nr: 584

1- Teşkilât-ı Milliye hakkında verilen emirlerde Bey yerine Ağa kelimesi ikame olunacaktır. Köy Ağası ve Oymak Kır Ağası şeklinde kullanılacaktır.

2- Her köyün ve oymağın adına tabi olduğu yer adı ilave olunacaktır. Alanus Köy Ağası, Kadı Murad Oymağı Kır Ağası gibi.

3- Kasabaların her mahallesi bir köye ve hey'et-i umumiyesi oymağa mukabildir. Mahalle ve kasabanın ismi de baş tarafa gelecektir. Pazar Kır Ağası, Giresun Oymak Ağası, Havza Oymak Kır Ağası gibi.

4- Kır ve Köy efrad ve ağaları hep bir arada bulunurlar. Köyün emir ve kumandası Köy Ağasında, kırın Kır Ağasında bulunur.

15. Fırka Kumandanı Şefik Avni"

Bu teşkilatın yapılmasında büyük emeği geçen Şefik Avni Bey, bilahare teşkilatın işleyişi, yapısı, görev ve sorumlulukları hakkında da bir talimatname hazırlamıştır. Buna göre Oymak Kır Ağalarının başkanlığındaki teşkilat, doğrudan doğruya bulunduğu bölgedeki mıntıka komutanının emri altında bulunacak ve ondan talimat alacak ve uygulayacaktı. Oymak Kır Ağası, bölgesindeki her türlü olaydan haberdar olacak, asayişi sağlayacaktı. Şefik Avni Bey'in bu yoldaki emri şu şekildedir:

"15. Fırka Komutanlığı, 1. Şb Nr: 584

1- Oymak Kır Ağalarının maiyetinde Köy Kır Ağaları vardır. Oymak Ağalarının maiyetinde de Köy Ağaları vardır. Oymak Kır Ağalarının maiyetindekiler muharip, Oymak Köy Ağalarının maiyetindekiler muhafızdırlar. Bu ağalar, doğrudan doğruya mıntıka kumandanının emri altında olup ondan emir ve talimat alırlar.

2- Oymak Kır Ağalarına mıntıka kumandanı tarafından her hangi bir zaman, her hangi bir mahalde toplanma emr olunursa, efrad seferber halinde orada içtima edecektir. Içtima edemeyecek derecede hastalık gibi mazeret-i kat'iye-i meşru'ası olanların

hey'et-i ihtiyariyesinin şehadetnamesini Köy Kır Ağasının tarh-ı tasdikinde Oymak Kır Ağası tarafından mıntıka kumandanlığına verilecektir. Bu hususta sahtekârlık edenler hakkında ceza alınır.

3- Oymak Kır Ağalarının iki ehemmiyetli vazifeleri vardır. Biri asayiş-i mahallinin temin ve muhafazası, diğeri muharebe etmek vazife-i vataniyesidir.

4- Her Oymak Kır Ağası kendi mıntıkası dâhilinde her türlü vukuattan haberdar olacak sirkat, gasp, vuku'bulunca ki, bunun ne suretle ve kimin tarafından yapılmış olduğunu mutlaka bilmiş ve öğrenmiş olacağından, şiddetle takip edecek gasıbı derdest, malı sahibine iade edecektir. Katîl vuku'bulduğu takdirde Oymak Kır Ağası katili her nereye giderse gitsin maiyetiyle şiddetle takip edecek ve behemehâl katili elde edecektir.

5- Oymakları, bulundukları köyün ismine nisbetle bir'den itibaren numro i'ta edilerek isim verilecektir.

6- Oymak ve Kır Ağalarından vazife ve hizmetlerinde fevkalade yararlıkları görülenlerin nişan ve sair mükâfatla taltiflerine delalet edilecektir."[126]

Oymak teşkilatı yukarıda kısaca izah edildiği şekilde kurulduktan sonra, askerî usullerle eğitime başlamıştır. Bölük, takım ve manga düzeninde çalışan Oymak teşkilatı, *"gayr-ı nizamî harp (gerilla) usûlü eğitim"*le yetiştiriliyordu. Oymak Teşkilatı özellikle Orta Karadeniz, yani Samsun ve Canik taraflarında yoğunlaştırılmıştı. Bu yapılanmanın mimarı durumunda olan Şefik Avni Bey'e göre, vatanperver Anadolu Türk'ünün kurduğu bu teşkilatlar *"çete"* olamazdı. Çünkü yapılan bu didişme, kavga millî varlığın korunması, namus, şeref ve en önemlisi de İstiklal içindi. Bilindiği üzere çetecilikte, soygunculukta alın teri dökmeden, hiç bir emek sarf etmeden başkasının canına, malına, ırzına, namusuna göz koymak vardı. Vatanperver bir subay olan Şefik Avni Bey, bundan dolayı, halkın oluşturduğu kuvvetlerin Oymak Teşkilâtı adıyla anılmasını daha uygun bulmuştu.

Oymak teşkilatının, faaliyetleri içerisinde en önemlisi atıcılık talimleri idi. Silaha sahip olma, onunla atıcılık yapmak öteden beri, Türk Milleti tarafından aynı zamanda bir millî spor telakki edilmiştir. Oymak teşkilatının üyeleri kendi silahlarını kendileri temin edeceklerdi. Resmi kuvvetler bunlara cephane yardımı ya-

[126] *ATASE Arşivi*, Kls: 1120, Dosya: 2, Fihrist: 15.

pacaktı. 8 Temmuz 1920 tarihinde verilen bir emirle atıcılık talimlerinin şu şekilde yapılacağı belirtilmekte idi:

"Samsun, 8 Temmuz 1920 15. Fırka Komutanlığı, 4-7-36 tarihli emre zeyldir

1- Teşkilat-ı Milliyeye (Oymak Teşkilatı kasd ediliyor) dâhil olan, henüz teşkilatı ikmal edilmeyen yerlerdeki efrad-ı ahali Müdafa'a-i Hukuk Cemiyeti marifetiyle gerek meccanen ve gerek bedelini tesviye ederek elde ettiği fişenkleri artık düğünlerde ve keyf için sarf etmemeli ve daha mühim anlar için elde bulundurmalıdır. Yalnız Cuma günü köyün Atıcılık Meydanında adam başına üçer fişenk kadar endahta müsaade vardır. Bunu da hedeflere sarf etmeli. Atıcılık Meydanını askerlik etmiş olanlar idare eder.

2- Köy Atıcılık Meydanı yalnız tüfenk ve tabanca endahtına değil, bomba (humbara) talimine de müsait olmalıdır. Köy namına bir iki bomba sarf edilebilir. Daha evvel hazırlık talimleri yapılmalıdır. Talimlerde kütükten hafif bomba sıklet, cesamet ve vs şeklinde talim bombaları kullanılır. Vücudun her vaziyetinden yatarken, diz üstü ve ayakta günün her vaktinde gece ve gündüz lüzumu vefa edecek surette koşarken ve otururken bomba (humbara) endahtı talimleri yapılmalıdır. Tabiki, ayakta ve koşarken endahtı müteakip atıcı yere yatar.

3- Bomba ve humbara talimlerinde istihsaline çalışılacak gaye attığını vurabilmek, uzun 40-60 metre kadar ve yüksekten atabilmek ve isabet ettirmek hususunun teminidir. Talimlerde takip edilecek sırayı şekiller gösterir.

4- Fişengin bîhude yere sarf olunmamasından Köy Ağası sorumludur.

5- Küçük yaştaki çocuklar kat'iyen mektepten alıkonulmayacak, büyükler ziraatten ve işten mahrum kalmamalı, talimler yalnız Cumaları namazdan sonra akşama kadar yapılmalıdır.

6- Atıcılık Meydanlarından Mıntıka komutanları aylık raporlarda bahsedeceklerdir."

Bu emirden de anlaşıldığı üzere, atıcılık eğitimine son derece büyük önem verilmekte idi. Askerlik prensibine göre savaşta kan dökmeyi aza indirmek maksadıyla barış zamanı yapılan eğitimin önemi büyüktü. Burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta da şudur: Atıcılık yapılacak diye halkın işinden gücünden alıkonulmaması ve en önemlisi de istikbalde memleketi emanet alacak olan genç nesillerin mekteplerinden kesinlikle alıkonulmaması konusu idi. Şefik Avni Bey, 26 Temmuz 1920 tarihli

bir başka emrinde de, çocukların mutlaka okula gönderilmesi lüzumuna dikkat çekerek, eğitim ve öğretime azami önem verilmesini istediği gibi, mıntıka komutanlarının bulundukları bölgelerde okul açmalarını da istemekte idi.

Bundan başka, yapılan bu düzenlemeye göre her oymağın ayrı bir bayrağı olacaktı. Bayrağın şekli de belirlenmişti. Buna göre şekli Osmanlı/Türk bayrağı olacak ve bayrağın sol üst köşesinde oymağın ismi yazılacaktı. Her oymağın bayrağı törenle müftüler tarafından yapılan dualardan sonra verilecek, bunun kutsiyeti üzerinde durulacaktı. Dört oymaktan mürekkep bir heyete bölük adı verilecekti. Bölük oymak ağası bunları idare ederken müşavir olarak bir de zabit bulunacaktı.

Oymak teşkilatı, düzenli ordunun kuruluşuna kadar Orta Karadeniz ve Orta Anadolu bölgesinde başarılı faaliyetlerini sürdürmüş, yöredeki Rum eşkıyasına karşı gerekli takibatı yaparak halkın zarar görmesini önlemeye gayret sarf etmiştir. Bu teşkilatlanma ile halkın Millî Mücadele hareketine katılımı daha da kolaylaştırılmıştır.

Öte yandan, düzenli ordu birliklerinin kurulması gündeme geldikten sonra da bölgenin asayişi ordunun emrine bırakılmıştır. TBMM'nin aldığı 407 sayılı kararname ile 9 Aralık 1920'de karargâhı Sivas'ta bulunan III. Kolordu lağvedilerek yerine karargâhı Amasya olmak üzere Merkez Ordusu kurulmuş; bu orduya 5. ve 15. Fırkaların bağlanması kararlaştırılmış, ordunun komutanlığına da (Sakallı) Nurettin Paşa getirilmişti.[127] Merkez Ordusu Sivas vilayeti ile Canik, Sinop, Amasya, Tokat, Çorum ve Yozgat müstakil livalarında asayişin sağlanması yolunda faaliyetlerde bulunacağı gibi, Oymak teşkilatının vazifesini de üstlenmişti. Nurettin Paşa'nın gayretleri sonucu 1921 yılında bölgede Asayiş Bölükleri[128] ve Emniyet Teşkilatı[129] kurularak çeteciliğe karşı başarılı

---

[127] Merkez Ordusu ve Nurettin Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Balcıoğlu, *Millî Mücadele'de Merkez Ordusu*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1990.

[128] *ATASE Arşivi*, Kls: 732, Ds: 24, F: 4-63.

[129] Bu belgede Emniyet Teşkilatının talimatnamesi mevcuttur. Bu talimatnamede " *Emniyet ve asayiş-i dahiliyenin temin ve muhafazasına muavenet, siyasî eşkiyayı te'dip ve tenkil, dahilî isyan ve igtişaş zuhurunda men ve itfasına hizmet etmek ve kazalarda, köylerde, yollarda, yaylalarda, meralarda velhasıl dahil-i memlekette hırsızlığı ve her fenalığı men ve ahalinin can, ırz ve malını elbirliği ile muhafaza, hırsızları, eşirrayı, asker firarilerini ve halkı ifsad eden propagandacıları hükûmet kuvvetiyle müştereken derdest eylemek üzere Emniyet Teşkilatı namında bir teşkilat vücuda getirilecektir. Emniyet Teşkilatına kayıt ve kabul bervech-i âtîdir: Emsal-i*

mücadeleler kazanılmıştır. Asayiş Bölükleri ile Emniyet Teşkilatının işleyiş ve çalışmalarına bakılırsa, Şefik Avni Bey'in teşkil ettiği Oymak Teşkilatının aynısı olduğu dikkati çeker.

Samsun mıntıkasında Pontusçu çetelerin masum halka yönelik saldırılarına engel olmak amacıyla kurulan Oymak Teşkilatı ile ilgili Dâhiliye Vekâletinden gönderilen 8 Ocak 1921 tarihli yazıda, bu asayiş teşkilatının mülkiye ve jandarmanın denetiminde bulunmasına dikkat çekilerek başındaki şahısların halka zulmetmesine fırsat yaratılmaması hatırlatılmakta idi. Erkan-ı Harbiye Riyaseti ise Oymak Teşkilatı başarılı olursa bütün Merkez Ordusu bölgesinde bunun faal hale getirilmesinin uygun olacağını ifade etmekte idi. Samsun mıntıkasında Nebiyan Dağı'na üs kuran Pontusçu çetelere karşı 15. Fırka başarılı mücadelelerde bulundu. Çetelerle ordunun ilgilenmesi söz konusu olunca Oymak Teşkilatına görev kalmadı.[130] Bölgede Emniyet Teşkilatı kurulmasına yönelik faaliyetlere hız verilince Merkez Ordusu Komutanlığı tarafından 24 Haziran 1921 tarihinde Oymak Teşkilatı lağvedildi.[131]

Öte yandan Yunan donanması tarafından 7 Haziran 1921 tarihinde Samsun'un, 9 Haziran'da da İnebolu'nun bombardımana tabi tutulması, 12 Haziran 1921'de toplanan TBMM Hükûmetinin 15 yaşından 50 yaşına kadar olan eli silah tutabilecek Rum erkek nüfusun iç bölgelere zorunlu göç ettirilmesi kararını almasına yol açmıştır. Bu karar Merkez Ordusu tarafından uygulanmış, Samsun'dan 27.955, Tokat'tan 1.000, Sinop'tan 550, Giresun'dan 8.500 kişi Ergani, Malatya, Maraş, Sivas, Gürün ve Darende'ye sürülmüştür.[132]

Sonuç

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, Mütareke döneminde ülke genelinde asayişin sağlanması amacıyla bir hazarî kadro teşkilatı olarak gündeme getirilen ve 30 Nisan 1919 tarihli irade ile onayı alınan Ordu Müfettişlikleri önemli faaliyetler üstlenmişlerdir. IX. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Pa-

---

silah altında bulunmamak, islam olmak, eli silah tutmak, şayan-ı itimad, dindar, müstakîm olmak. 50 Fişengi ile mükemmel bir tüfek sahibi olmak. Asker firarilerinde hiç bir ferd emniyet teşkilatına kabul olunmayacaktır." deniliyordu. Bkz. *ATASE Arşivi*, Kls: 1122, Ds: 12, F: 107.

[130] Balcıoğlu, "Millî Mücadele Sırasında Merkezi...", s. 264.

[131] *ATASE Arşivi*, Kls: 1122, Ds: 12, F: 107.

[132] *TBMM Gizli Celse Zabıtları (GCZ),* c. II, Devre: 1, Celse: 20, s. 369; ayrıca bkz. Cerit, *Canik Sancağı'nda Rumlar...,* s. 89-90.

şa, öncelikle mütareke şartlarından ve bölgedeki işgalci İngilizlerden cesaret bularak masum halka yönelik çete ve yağmalama olaylarında bulunan eşkıyayla mücadele konusuna el atmıştır. Mustafa Kemal Paşa 19-25 Mayıs 1919 tarihlerinde Samsun, 26 Mayıs-12 Haziran 1919 tarihlerinde Havza mıntıkasında faaliyetlerini yürüttükten sonra 12 Haziran 1919 tarihinde Amasya'ya geçmiştir. Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Samsun ve Orta Karadeniz bölgesi başta olmak üzere müfettişlik mıntıkasındaki asayişsizlik meselesine çözüm getirmek için öncelikle kolluk kuvvetinin yani jandarmanın artırılması konusunda çalışmalar yürütmüş; devlet merkeziyle yaptığı yazışmalarda kolluk kuvvetlerinin personel ve silah bakımından takviye edilmesini istemiştir. Orta Karadeniz'de asayişin sağlanması konusunda kendisini daha önceden tanıdığı Topal Osman ile görüşerek ona asayişin sağlanması konusunda önemli görevler tevdi etmiştir.

Orta Karadeniz kesiminde 1919-1920 yılında artan etnik kökenli eşkıyalık olaylarına karşı bölgede konuşlanmış olan 15. Fırka tarafından da çetecilik faaliyetlerinin engellenmesi, asayişin sağlanması konusunda önemli tedbirler uygulamaya konulmuştur. 15. Fırka Komutanı Yarbay Şefik Avni Bey'in eşkıyalık olayları karşısında duyarlı tutum ve tavrı, bölge halkının Mustafa Kemal Paşa'nın müfettiş olarak bölgeye gelişinden itibaren Kuva-yı Milliye örgütlenmesine yaptığı destek son derece önemlidir. Orta Karadeniz kesiminde teşkil edilen sivil/asker millî direniş faaliyetleri zaman içinde TBMM Hükümetince maddi-manevi açıdan desteklenmiştir. Şefik Avni Bey tarafından kurulan Oymak Teşkilatı bu bakımdan çok önemlidir. Oymak Teşkilatı, Türk milletinin öteden beri taşradaki sosyal teşkilatlanmasında var olan bir yapılanma olduğundan, kısa sürede halk tabanında büyük destek bularak benimsenmiştir. Oymak teşkilatı, Türk milletinin İstiklal Harbi yıllarında vatan müdafaasına verdiği önemi göstermesi bakımından da önemlidir. İstiklal Harbi yıllarındaki askerî erkân, mütarekenin o ağır şartları altında düşmanla mücadelede başarılı olabilmek amacıyla halkın desteğine her zaman ihtiyaç duymuştur. Resmî devlet kuvvetlerinin / kolluk kuvvetlerinin yeterli olmadığı, -sayıca azlığından dolayı- görevini layıkıyla yapamadığı bir zamanda, yerel halk, asker ve mülki amirlerin örgütlemesiyle teşkilatlanmış, ordu-millet işbirliği ile Orta Karadeniz bölgesindeki Pontusçu faaliyetlere karşı ortak mücadelede bulunmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Belge numaraları metin içinde verilmiştir)

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi (Belge numaraları metin içinde verilmiştir)

Yayımlanmış Belgeler

Atatürk'ün Özel Arşivinden Seçmeler, C. IV, Ankara 1996, s. 54-55.

Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, yay. haz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1982.

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi,

Düstûr, II. Tertip, c.XI, Dersaadet 1332.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Gazeteler

Alemdar

İkdam

İleri

Minber

Takvim-i Vekayi

Vakit

Kitap ve Makaleler

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. II, İstanbul, 1993.

Ambelas, Dimitri Timoleonidas, *Yeni Onbinlerin İnişi*, İstanbul, 1943.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. I, MEB. Yay., Ankara, 1987.

Atilhan, Cevat Rıfat, *Büyük Cihat Dergisi,* S. 21, İstanbul, 3 Ağustos 1951.

Aydemir, Ş. Süreyya, *Tek Adam*, C. I, İstanbul, 1969.

Balcıoğlu, Mustafa, "Millî Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Asayişi Sağlamak İçin Oluşturulan Milis Kuruluşlar", AÜ TİTE, *Atatürk Yolu Dergisi*, c. II, S. 6, 1990, s. 261-274.

_____, *Millî Mücadele'de Merkez Ordusu*, A.Ü. TİTE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1990.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk,* C. I, Ankara, 1970.

_____, *Atatürk Hayatı, Eseri,* C. I, İstanbul, 1963.

Belli, Şemsi, *Ağabeyim Mustafa Kemal*, (Anlatan: Makbule Atadan), Ankara, 1959.
Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Ankara, 1973.
Bozdemir, Mevlüt, *Hey'et-i Nasiha: Anadolu ve Rumeli Nasihat Hey'etleri,* İzmir, 1992.
Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları,* İstanbul, 1953.
Cerit, Arzu, *Canik Sancağı'nda Rumlar ve Pontus Meselesi (1912-1923),* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2004.
Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyan-Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi*, C. II, İstanbul, 1973.
Emre, Ahmet Cevat, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul, 1960.
Eroğlu, Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara, 1977.
Ertürk, Hüsamettin, *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, Daktilo metin, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi.
Ewans, Laurence, *Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924,* çev. Tevfik Alanay, İstanbul, 1972.
Gökbilgin, Tayyip, *Millî Mücadele Başlarken*, C. I, Ankara, 1959.
Göztepe, Tarık Mümtaz, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında,* İstanbul, 1969.
İğdemir, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı,* Ankara, 1988.
Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1986.
_____, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. I, Ankara, 1989.
Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* C. I, Ankara, 1986.
Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları,* İstanbul, 1990.
_____, *İstiklal Harbimiz*, yay. haz. Faruk Özerengin, İstanbul, 1990.
Karpat, Kemal, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Characteristics,* Wiskoncin, 1985.
Kısakürek, Necip Fazıl, *Vahidüddin*, İstanbul, 1968.
Konukçu, Enver, "Hüsrev Gerede'ye Göre Mustafa Kemal'in Samsun Yolculuğu", *19 Mayıs ve Millî Mücadele Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999 Bildiriler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayını, Samsun, 2000, s. 236-239.
Kurt, Yılmaz, *Pontus Mes'elesi*, TBMM Kültür Sanat Yay., Ankara, 1995.
Külçe, Süleyman, *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul, 1958.

Menteşoğlu, Erden, *Yakın Tarihimizde Osman Ağa ve Giresunlular*, Giresun, 1997.

Mevlan-zade Rıfat, *Türkiye İnkılabının İç Yüzü,* yay. Metin Hasırcı, İstanbul, 1993.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım*, C. I, İstanbul, 1993.

Özel, Sabahattin, *Milli Mücadelede Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.

Pehlivanlı, Hamit, "Tarihi Perspektif İçerisinde Pontus Olayı, Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikaları (Makaleler),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 90.

Peker, Nurettin, *İstiklal Savaşı, Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı*, İstanbul, 1955.

Pontus Mes'elesi, Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi Yayını, Ankara, 1338.

Sarıkoyuncu, Ali, *Millî Mücadele'de Din Adamları*, C. I, Ankara, 1995.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali,* C. I, İstanbul, 1987.

Sertoğlu, Mithat, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* (*BTTD)*, III/14, (Kasım 1968), s. 5-9.

Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* C. I, Ankara, 1987.

Şahingöz, Mehmet, "Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 32, (Temmuz 1995), s. 417-432.

Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul, 1958.

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C. I, Ankara, 1992.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C. I, İstanbul, 1991.

Tevetoğlu, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara, 1987.

Türkgeldi, Âli Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1984.

Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Yay., Ankara, 1989.

Türkmen, Zekeriya, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, C. I, Ankara, 1996, s. 21-46.

_____, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ankara, 2000.

_____, "Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri, *Askerî Tarih Bülteni*, S. 48, Şubat, 2000, s. 129-141.

_____, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920),* TTK Yay., Ankara, 2001.

Uluğ, Naşit Hakkı, *Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı,* İstanbul, 1973.

Yazıcı, Nuri, *Millî Mücadele'de Canik Sancağında Pontusçu Faaliyetler,* Ankara, 1989.

Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları,* İstanbul, 1978.

Zübeyroğlu, M. Fuat, *Yurdumuz Havza,* Istanbul, 1341.

KARADENİZ'DE YEREL MÜCADELEDEN MİLLÎ MÜCADELE'YE GEÇİŞ SÜRECİNDE MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETLERİ

Mesut ÇAPA*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan galip ayrılan devletler, sürekli bir barışın sağlanabilmesi için 18 Ocak 1919 günü Paris Barış Konferansı'nı topladılar. Başlangıçta 32 devletin katıldığı Konferans'a daha ziyade Amerika Birleşik Devleti Başkanı Wilson ile İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Fransa Başbakanı Clemenceau önderlik etmişlerdir. Osmanlı devletiyle ilgili anlaşma görüşmeleri, diğer mağlup devletlerle yapılan anlaşmalardan sonraya bırakılmıştır. Bu durum, Müttefik devletlerin Türkiye'nin paylaşılmasıyla ilgili aralarında yaşadıkları zorluklardan kaynaklanıyordu. Savaş yıllarında kendi aralarında yaptıkları gizli anlaşmaların yanı sıra; Osmanlı ülkesindeki Türk olmayan unsurların (Ermeniler, Rumlar vd.) da toprak taleplerinde bulunmaları Osmanlı barışını daha karmaşık bir hale getirmiştir.

Türkiye Ermenilerinin önderi olarak tanıtılan Bogos Nubar Paşa, Türkiye topraklarında bağımsız bir Ermenistan kurulması için büyük bir çaba harcadı. Karadeniz kıyılarında Rum Pontus devleti kurmak isteyen Rumlar adına, Trabzon Rum Metropolidi Hırisantos Avrupa'da faaliyetlerde bulundu. Hırisantos, 2 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'na sunduğu bildiride Pontuscu Rumların iddialarını dile getirdi.

Yunanistan adına Konferansa katılan Venizelos, öncelikle Batı Anadolu (İonia) olmak üzere Anadolu'da toprak talebinde bulunuyordu. Yunanlılar, büyük devletleri işgale ikna edebilmek için, Türklerin Anadolu'daki Rumlara büyük bir baskı uyguladıklarını ileri sürmüşlerdir. Bunu yerli Rumların birtakım iddiaları da desteklemekteydi. Venizelos, ayrıca sunduğu tahrif edilmiş nüfus istatistikleriyle bölgedeki Rum nüfusun çoğunlukta olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Venizelos'a karşı büyük bir hayranlık duyan İngiltere Başbakanı Lloyd George bu iddialara inanmaktay-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, capa@ankara.edu.tr

dı. Nihayet Paris Barış Konferansı'nda Yunanlıların İzmir'e çıkarılmasına karar verilmiştir.

Mütarekeden sonra Samsun ve çevresinde etkili olan İngilizler, adeta Rum çetecilerin hamiliğini üslendiler: "*Hükümet içinde hükümet yapan mümessiller, otomobillerinin içinde gezdirdikleri eski uşaklarımızın, nankör tebamızın ufak bir işaretiyle hapishanedeki Rum ve Ermeni canilerini tahliye ediyor, yerlerine ma'sum ve bîgünâh (günahsız) Türkleri dolduruyorlardı*".[1] Genel aftan istifade ederek dağdan inen çeteler, omuzlarında silahlarıyla istedikleri yerde gezebiliyorlardı. Bütün bunlar kontrol subaylarının gözleri önünde cereyan ediyordu. Bununla birlikte, asayişsizliklerin çoğu yine Rumlardan geliyor, İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilciliklerine dilekçeler gönderiyorlardı. Türklere karşı intikam duygularıyla harekete geçen Rum çetecileri, Samsun ve çevresindeki İngiliz asker ve subaylarından cesaret alıyorlardı. 9 Mart 1919'da Samsun'a çıkarılan 200 kişilik İngiliz müfrezesi, Rumların sevinç gösterileri arasında karşılanmıştı. Bu kuvvetlerin küçük bir kısmını Mütareke hükümlerine aykırı olarak, Ermeni ve Rumları korumak bahanesiyle Merzifon'a göndermişlerdir.

1919 yılı başlarında Karadeniz'de, özellikle Samsun yöresinde, asayişsizliğin arttığına dair İstanbul'a şikâyetler geliyordu. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, "Bölgede iç güvenliğin sağlanarak yerleştirilmesi ve bu asayişsizliğin ortaya çıkış sebeplerinin tespiti" amacıyla Dokuzuncu Ordu Birlikleri Müfettişi olarak Samsun'a gönderildi. Müfettişlik bölgesi dâhilinde askerî ve mülkî yetkilere sahip olan Mustafa Kemal'in başlıca görevleri şunlardı:

"Bölgede iç güvenliğin sağlanarak yerleştirilmesi ve bu asayişsizliğin ortaya çıkış sebeplerinin tespiti.

Bölgede, ötede- beride dağınık bir halde varlığından söz edilen silah ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak uygun yerlerde toplanması ve muhafaza altına alınması.

Çeşitli yerlerde birtakım komitalar bulunduğu, bunların asker toplamakta oldukları ve ordunun resmî olmayan bir şekilde bunları koruduğu ileri sürülüyor. Böyle komiteler mevcut olup, asker topluyor, silah dağıtıyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa, kesinlikle men edilerek bu çeşit bağımsız komitelerin de kaldırılması."[2]

---

[1] Zübeyirzade M. Fuad, *Yurdumuz*, İstanbul 1341, s. 32.

[2] *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, Ankara 1982, s. 23-24.

Mustafa Kemal Paşa askerî ve mülkî yetkilere sahipti. Müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik (Samsun) bağımsız livalarını kapsıyordu.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı günlerde İstanbul fiilen işgal altındaydı. Samsun ve Merzifon'da İngiliz işgal güçleri bulunuyordu. Pontus Meselesi, devam etmekte olan Paris Barış Konferansı'na taşınmıştı. Trabzon Metropoliti Hırisantos diplomatik faaliyetlerini sürdürmekteydi. Paris Barış Konferansı'nda alınan kararla 15 Mayıs 1919 günü İzmir'e çıkan Yunan kuvvetleri Batı Anadolu'da ilerlerken yerli Rumlar bu işgali sevinçle karşılanmaktaydılar. Samsun'da Müslüman halk Pontus çetelerinin baskıları altında çaresiz beklemekteydi. Mustafa Kemal'in deyimiyle, "ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı."[3] Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'nin paylaşılması için müzakereler sürüyordu.

Mustafa Kemal'in, Samsun'dan gönderdiği ilk raporlara göre Samsun, Çarşamba ve Bafra'da kırk kadar Rum çetesi siyasî bir gaye etrafında çalışıyordu. Müslüman çetelerinin kuruluşları siyasî amaca yönelik değildi. Yine Nutuk'ta belirtildiği gibi, "*Gerçekten Samsun ve dolaylarında Rum çetelerinin Müslüman halka tecavüzü ve zaten vasıtasız bırakılmış olan mahallî hükümetin yabancıların müdahaleleri yüzünden hiçbir tedbir alamaması, durumu güçleştirmişti*".[4] Mustafa Kemal, Rum çetelerinin Rum-Pontus devleti kurmak için çalıştıklarını bir raporunda şöyle ifade etmiştir:

"Ateşkesten sonra bütün Rumlar, Yunanlılık milli emelleri ile her tarafta şımardıkları gibi, bu bölgede de Pont (Pontus) hükümetinin kurulması gibi bir safsata etrafında toplanmış ve bütün Rum çeteleri düzenli bir program altında tamamen siyasî bir hüviyet kazanmışlardır. Livânın (Samsun) bütün Rumlarının çeteleriyle beraber siyasî maksatla Samsun'daki Rum Komitesi ve özellikle Rum Metropoliti Germanos tarafından idare edilmekte olduğu kesindir. Bu husus, bizzat görüştüğüm Fransız Jandarma Subayı Mösyö Favro tarafından da farkında olmadan ifade edilmiştir."[5]

---

[3] Atatürk, *Nutuk-Söylev,* C. I, Ankara 1981, s. 18-19.
[4] Atatürk, *Nutuk-Söylev*, s. 24-25.
[5] *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 34.

I-Trabzon Vilâyetinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Kuruluşu

Millî Mücadele'nin başlarında idarî olarak Doğu Karadeniz bölgesini kapsamakta olan Trabzon vilâyeti Trabzon, Ordu, Giresun ve Rize ile Gümüşhane kazalarından oluşuyordu. Karadeniz kıyısının önemli şehirlerinden Samsun ise Canik (Samsun) bağımsız livasına bağlıydı.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Rumların Karadeniz Bölgesi'nde Rum Pontus Devleti kurma çalışmaları karşısında, "*Trabzon'un Türk camiasından ayrılığını kabul etmeyen ve varlığını müdafaaya azmetmiş olan halkı*"[6] artık teşkilatlanmak üzere kararını vermişti. Trabzon'un güçlü İttihatçı eşrafının öncülüğünde 12 Şubat 1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kuruldu. Cemiyetin amacı, "*Trabzon Vilayetinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını korumak, ilmî vesikalarla gereken savunmaları yapmak ve millî haklarımızı koruyacak vasıtaların teminine çalışmaktı*."[7]

Cemiyetin başkanlığına, İttihat ve Terakki döneminde Teşkilat-ı Mahsusa'nın bölge temsilciliğini yapmış olan Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi getirildi. Cemiyetin yayın organı, Faik Ahmet'in (Barutçu) sahibi bulunduğu İstikbal gazetesiydi.

10 Aralık 1918 tarihinde yayın hayatına başlayan İstikbal gazetesi, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin görüşlerini yansıtan bir yayın siyaseti takip etmiştir. Cemiyet Başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi'nin oğlu ve aynı zamanda cemiyette yönetim kurulu üyesi olan Faik Ahmet, İstikbal'in imtiyaz sahibi ve başyazarı idi. Yazılarında Millî Mücadele çerçevesinde iç ve dış politika, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) seçimleri, Pontus Meselesi, Bolşeviklik, yerel yönetimler ve İstanbul hükûmetleriyle ilgili konulara değinmiştir. O yıllarda kendisini yakından tanıyan H. Raşit Öymen'in dediği gibi Faik Ahmet, "genç yaşında kurduğu İstikbal gazetesinin baş sütunlarında dünya olaylarını ve yeni rejimlerin ruhunu tahlile çalışır, devrinin gençlerine ve yaşlılarına o karanlık günlerde rehberlik ederdi."[8] İstikbal'de Faik Ahmet'le birlikte Ebulhamid Hüsnü, Nüzhet Haşim, Adnan Sabih, Salih Zeki, Abdülvahab, Ustazade Nazmi, Ahmet Hamdi ve Ebul Nimet tarafından makaleler yayınlanmıştır.

---

[6] Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara 1946, s.23-24.
[7] *Tasvir-i Efkâr*, 21 Mart 1919.
[8] H. Raşit Öymen, "Barutçu'nun Ruhu", *Ulus*, 16 Mart 1959.

İstikbal'in ilk zamanlarda çok güç şartlar altında çıktığı, zaman zaman kâğıt sıkıntısıyla karşılaşıldığı ve Trabzon'da bir Rum matbaasında yayımlandığı bilinmektedir. Gazete idaresinin 1919 yılı sonlarında, "*Sakız Meydanı'nda Barutçuzade binasında daire-i mahsusada*" bulunduğu, haftada iki defa cumartesi ve salı günleri yayınlanan "*siyasî ve ilmî bir Türk gazetesi*" olduğu eldeki mevcut sayılardan anlaşılmaktadır. 1920 yılında gazete kendi matbaasına sahip olduktan sonra idare ve basım yeri Sakız Meydanı'nda İstikbal Yurdu olmuştur. [9]

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, kısa süre içinde vilayet dâhilinde teşkilatlanarak Rize, Giresun, Ordu ve Gümüşhane'de şubeleri kuruldu. Cemiyetin ilk Trabzon kongresi 23 Şubat 1919'da Nemlizadelerin Uzun Sokak'taki evinde toplandı. Kongreye Trabzon Valisi Necmi Bey'le birlikte merkez ve şubelerin gönderdikleri temsilciler katıldılar. Kongre başkanlığına Trabzon Müftüsü İmadeddin Efendi, Başkanvekilliklerine de Gümüşhane delegesi Zeki Kadirbeyoğlu ve Faik Ahmet Bey seçildiler. Kongrede, seçilecek beş kişilik bir heyetin İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Heyet, Trabzon vilayetinin nüfus ve coğrafi durumu hakkında bilgi vererek Rum ve Ermenilerin çoğunlukta olmadıklarını ispatlamaya çalışacaktı. Heyet, bu bilgilerin Paris Barış Konferansı'nda anlatılabilmesi için İstanbul'da İtilaf Devletlerinin sempatisini kazanmış kişilerden, öncelikle eski elçilerden seçilecek üç kişinin Paris'e gönderilmesine çalışacaktı. Bunlar Paris'te İtilaf Devletleri yetkilileriyle görüşerek diplomatik durumun lehimize çevrilmesine ve yabancı basında hakkımızda müspet yayınlar yapılmasını sağlamaya çalışacaklardı.

Birinci Kongrede ayrıca, Cemiyetin mali işlerinin yanı sıra merkez ve şubelerin yükümlülükleri tespit edilerek karar altına alındı. Teşkilatın köylere kadar yaygınlaştırılması kararlaştırıldı. Karadenizin tarihî ve Coğrafî vaziyetiyle ilgili raporlar hazırlamak üzere komisyonlar oluşturuldu. Vilayetin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren beyannamelerle bu topraklar üzerindeki millî hak ve meşru emelleri destekleyen tarihî, sosyal ve ekonomik belgeler yayınlanacaktı.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ikinci kongresini 28 Mayıs 1919'da topladı. Kongre başkanlıklarına Trabzon delegelerinden Servet ve İzzet Beyler seçildiler. Kongrede Zeki

---

[9] Mesut Çapa, "Millî Mücadele'de Doğu Karadeniz", *Türkler*, C.15, Yeni Türkiye Yayını, 2001, s. 672.

Kadirbeyoğlu ile Rize delegesi Osman Nuri Bey, Karadeniz ve Doğu illerinin katılımlarıyla Erzurum'da ortak bir kongre toplanmasını önerdiler. Önergede, Pontus ve Ermeni isteklerinin açıkça dile getirildiği bir sırada silahlı mukavemetin kaçınılmaz olacağı da belirtilmiştir. Muhtemel bir işgale silahla karşı konulması, asker toplanması, "Vilayat-ı Sitte (Altı Vilayet: Erzurum, Van, Elâzığ, Diyarbakır, Bitlis, Sivas) ile birlikte çalışmak üzere her vilayetten gönderilecek temsilcilerin katılımlarıyla büyük bir kongrenin toplanmasına karar verildi. Bu karar telgrafla Erzurum Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetiyle Van, Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ, Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine bildirildi.

Bu sırada Erzurum Vilâyat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de Trabzon'a aynı mahiyette bir davette bulunmuştu. Böylece aynı gayenin gerçekleşmesine yönelik bir çalışmanın ilk adımları, birbirlerinden habersiz, her iki tarafça aynı anda atılmış oluyordu.[10]

23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'ne Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'dan 17 delege katıldı. Kongreye Erzurum delegesi olarak katılacak olan Mustafa Kemal Paşa, 8-9 Temmuz 1919 gecesi resmî göreviyle birlikte askerlikten de istifa etmişti. Erzurum'a girişlerinde Trabzon delegelerini karşılayanlar arasında Mustafa Kemal Paşa da bulunuyordu. Delegeler adına Servet (Orkun) Bey, Trabzon vilayeti halkının selam ve şükranlarını sundu. Erzurum Kongresi'nin açılışında Trabzon delegelerinden İzzet (Eyüpoğlu) Bey ve arkadaşları vatanın işgal altında bulunduğu böyle bir zamanda toplanan Kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa gibi güçlü birinin getirilmesini savunmuşlardır. Kongre sonunda Mustafa Kemal Paşa başkanlığında seçilen Heyet-i Temsiliye üyeleri arasında Trabzon delegelerinden İzzet Eyüpoğlu ile Servet (Orkun) Beyler de yer aldılar.

Yerel kurtuluş gayesiyle kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla birleştirilince Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti de buna katıldı.[11]

Karadeniz'de Trabzon merkezine bağlı olarak açılan Müdafaa-i Hukuk şubeleri de Millî Mücadele'de önemli rol oynadılar.

---

[10] Mesut Çapa, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon 1998, s. 12-14.

[11] Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, Trabzon 1981, s. 49-53.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Rize şubesi, 12 Şubat 1919'da yapılan ilk kongreden sonra Mataracızade Mehmet, Mataracızade Hakkı, Lazoğlu Mustafa, Güvelioğlu Ahmet, Hacıömeroğlu Ahmet, Tuzcuzade Süleyman Tevfik Beyler tarafından kuruldu. Erzurum Kongresi'ne Rize'den Sada-yı Millet gazetesi sahibi Hemşinli Hoca Necati (Memişoğlu) Efendi ile Davavekili Abaza Hakkı Bey katıldılar. Sivas Kongresi'nden sonra Rize Müdafaa-i Hukuk Şubesi Başkanlığına Mehmet Şükrü getirildiyse de Mayıs 1920'den itibaren Mataracızade Mehmet Bey yeniden Cemiyet başkanı oldu. Şubat 1921'de Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkan Vekili Mustafa Bey'di.

Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Yönetim Kurulunda görev alanların birçoğu Belediye Meclis üyesiydi. Muhtemelen Mart 1921'de yapılan Belediye Başkanlığına eşraftan Mataracızade Hakkı Efendi seçildi. Belediye Meclis üyeliğine ise Ali Reiszade Şeyh İlyas, Lazzade Mustafa, Ak Mehmetzade Mehmet, Seyrü Sefain İdaresi acentesi Sofizade Rıza ve Mataracızade Salih Efendiler seçildiler. Aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi de olan Ak Mehmetzade Mehmet Efendi'nin küçük kardeşi Hacı İbrahim Ak Efendi, İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane kaçıran grupta görev almıştı.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve ardından toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Rize'den katılmış olan İsmailzade Osman Nuri (Özgen) Bey'in Millî Mücadele'de büyük hizmetleri olmuştur. 1919 yılı Mebusan Meclisi seçimlerinde, Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi iken, halkın isteği ve liyakatinden dolayı aday gösterilmişti. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından olan Osman Nuri Efendi, Son Mebusan Meclisinin kapanması üzerine TBMM'ye katılmıştır. Sovyet Rusya'dan getirilen silah ve cephanenin Ankara'ya ulaştırılmasında etkin bir görev üstlenmiştir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'nin işgal ve paylaşılmasına Rizeliler şiddetle karşı çıkmışlardır. Paris Barış Konferansı'nda Rum ve Ermenilerin Türkiye üzerindeki istekleri bütün yurtta olduğu gibi Rize'de de büyük tepki uyandırmıştır. Pontusçu Rumları temsilen Paris Barış Konferansı'na gönderilen heyetin, Rize'yi muhayyel Pontus devleti sınırları içinde gösterme teşebbüsleri Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından tepkiyle karşılandı. Nisan 1919'da Sadrazamlık makamına gönderilen telgrafta, hemen tamamının Müslüman olduğu liva halkının "*kısmen misafireten bulunan 10 ilâ 200 Rum'un hâkimiyeti altına girmelerinin*"

milletlerin hürriyet ve adalet kaidelerine uygun olmadığı belirtilerek Türk idaresinden başka hiçbir devletin hâkimiyetinin kabul edilemeyeceği kesin bir dille ifade edilmiştir.[12]

Ordu Müdafaa-i Hukuk şubesi Nisan 1919'da kuruldu. Yönetim Kurulunda Belediye Başkanı Yusuf (Furtunzade) Bey, Felekzade Süleyman Ağa, Katırcızade Mustafa Ağa, Hazinedarzade Mustafa Bey gibi şehir eşrafından şahsiyetler bulunuyordu.[13] Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin ilk toplantısında Ordu'yu Fatsalı İsmail Bey (Çamaş) temsil etmiştir.[14] 1920 yılı Mayıs ayında TBMM'ne katılmak üzere yola çıkan Trabzon mebuslarından İzzet ve Ziya Beylerin Terme'de öldürülmeleri üzerine Ordu Müdafaa-i Hukuk Başkanı Süleyman (Felekzade) ve Fatsa Müdafaa-i Hukuk şubesi başkanı Hamdi Bey birer taziye telgrafı göndermişlerdir.[15] Hazinedarzade Mustafa Bey (Cüce) bir ara Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığında bulunmuştur. [16]

Erzurum Kongresi'ne Ordu'dan Avukat Hasan Bey katılmıştır. Ordu Müdafaa-i Hukuk idare heyeti, Erzurum Kongresi'ne Felekzade Süleyman Ağa'nın gönderilmesini uygun görmekle birlikte Süleyman Ağanın yaşlılığı ve hastalığı sebebiyle yerine Arhavili dava vekili Hasan efendiyi önerdi. Hasan Efendi, haziran ayının sonlarına doğru bir motorla Trabzon'a hareket etti. Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından halka duyurulduğunda Ordu'da sevinçle karşılandı.

İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgali sonrasında Damat Ferit Paşa'nın tekrar sadrazamlığa getirilmesi Ordu'da tepkiyle karşılanmıştır. Belediye Başkanı Yusuf Bey (Furtunzade) ve Ordu Müftüsü Hafız Ahmet İlhami Efendi (Bilgin) Ordu halkı adına İstanbul'a çektikleri telgrafta, "Doğruluğuna inandığımız yolda yürüyecek dirayetli bir sadrazam tayin edilmelidir. Aksi halde, bugünkü sadrazamın alacağı kararları Ordu halkı olarak tanımıyor, kabul etmiyoruz" [17] demişlerdir.

1919 yılı Nisan ayından itibaren faaliyete başlayan Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Dizdarzade Eşref Bey'in başkanlığında

---

[12] Mesut Çapa, "Millî Mücadele'de Rize", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 39, 1997, s. 865-867.
[13] Sıtkı Çebi, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, İstanbul 2000, s. 238-239.
[14] Gologlu, *Millî Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, s. 17.
[15] *İstikbal*, 12 Mayıs 1920.
[16] Fevzi Güvemli, *Bir Zamanlar Ordu*, Ordu 1996, s. 68-69.
[17] Çebi, *Ordu Şehri Hakkında...*, s. 239, 243.

öğretmen Niyazi Tayyip, mühendis İbrahim Hamdi, Dr. Ali Naci (Duyduk) ve hukuk öğrencisi Ethem Nazif Beylerden oluşmuştur. Erzurum Kongresi'nde Giresun'u, Dr. Ali Naci ve mühendis Hamdi Beyler temsil ettiler.[18] Bu sırada Giresun'da, Osman Ağa tarafından daha önce kurulmuş olan Müdafaa-i Memleket Komitesi de varlığını sürdürmekteydi. Çoğu kez her iki cemiyetin faaliyet alanı birbiriyle kesişmekle birlikte, Dizdarzade Eşref Bey zamanında Giresun'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin sözü geçmekteydi. Topallı'ya göre Eşref Bey'in, "*oldukça cesurane hareketleri ve kıymetli hizmetleri vardı. Onu gücendirmemek için hassas davranılıyor ve bazı işler gizli yapılıyordu*." Komite 1919 Kasım ayında yaptığı toplantıda, Osman Ağa'nın komutası altında kasaba ve çevre köy gençlerinden silahlı bir müfreze kurmayı kararlaştırdı. Sahillerimize dışardan çıkarılacak Pontus çetelerine veya herhangi bir eşkıya veya düşman müfreze ve komitelerine karşı Giresun Mıntıka Kumandanlığının polis, jandarma ve Askerlik Şubesi efradından ve köy bekçilerinden yararlanmak suretiyle geceleri devriye dolaşan, kuvvetleri ve gözcüleri bulunmakla birlikte, bunlar yeterli değildi. Silahlı bir müfreze kurma ihtiyacı bundan kaynaklanıyordu.

Dizdarzade Eşref Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisine katılmak üzere Giresun'dan ayrılmasından sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başına Osman Ağa geçti. Osman Ağa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini Müdafaa-i Memleket Komitesiyle kaynaştıracak şekilde yeni bir yönetim kurulu oluşturdu. Bundan sonra çalışmalara hız verilerek önce merkezde ve ardından bütün kaza sahillerinde, dışardan gelecek tehditlere karşı Sahil Muhafaza Müfrezeleri kuruldu.

Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Osman Ağa, 5 Kasım 1920 günü Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'dan ayrıldı. Yanında yerel kıyafetleriyle 15 genci de götürmüştü. Ankara'da çok iyi karşılanan Osman Ağa, kaldığı bir buçuk ay zarfında Karadeniz kıyılarına yönelik tehditler hakkında Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerde bulundu. Sonuçta, Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Trabzon'dan ayrılarak Ankara'ya bağlanması sağlandı. Bundan sonra Cemiyet Ankara ile doğrudan haberleşecekti. Osman Ağa, 14 Ocak 1921 günü Giresun'a dönerken yanında götürdüğü gençlerden 10 kişiyi Mustafa Kemal Paşa'nın muhafızlığına

[18] *Giresun İl Yıllığı (1973)*, s. 8.

bıraktı. Osman Ağa'nın yerel kıyafetlerle donattığı 100 kişilik ikinci bir kafile Vakfıkebirli Başçavuş Kadri Efendi komutasındaki ikinci kafile Samsun üzerinden 28 Şubat 1921 tarihinde Ankara'ya ulaşarak Çankaya'da Mustafa Kemal Paşa'nın hizmetine katıldılar.[19]

Millî Mücadele'nin başlarında Artvin sınırlarımızın dışında olduğundan Müdafaa-i Hukuk çalışmaları diğer şehirlere göre geç başlamıştır. Artvin'in Mart 1921'de anavatana katılışının hemen ardından Ardanuç, Şavşat, Murgul ve Borçka'da "ahalinin şiddetli arzu ve temeyülâtı üzerine" Müdafaa-i Hukuk Cemiyet ve şubeleri kurulmuştur.[20]

II-Doğu Karadeniz'de Millî Mücadele Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, Yunanlıların işgal sahasını İzmir'den Manisa ve Aydın yöresine kadar genişletmeleri üzerine 28 Mayıs 1919'da bir genelge yayınlayarak ülke bütünlüğünün korunması için, "*büyük ve heyecanlı mitinglerle millî gösterilerde*" bulunulmasını istemişti. Türkiye'de millî birliğin sağlanmasında önemli bir adım oluşturan bu genelgeden sonra yurdun birçok yerinde mitingler yapılmaya başlandı.

Yunan işgaline karşı ilk tepki Giresun'da yapılan mitingde ortaya konulmuştu. Giresun'da, genelgeden önce 17 Mayıs 1919 günü yapılan mitingde İzmir'in işgali protesto edilmişti.[21] Yine 5 Haziran 1919 günü Rumların Taşkışla cephesine astıkları Yunan bayrağı Osman Ağa tarafından indirilmiştir. [22]

Trabzon'da mitingler bazı sebeplerden dolayı çevredeki il ve ilçelere göre daha geç tarihlerde yapılabilmiştir. 1919 yılında Karadeniz'e hâkim durumda bulunan İtilaf Devletleri gemileri sık sık Trabzon limanını uğruyor, aynı zamanda temsilcileri vasıtasıyla şehirde her şeyi kontrol altında bulundurmaya çalışıyorlardı. Rus işgalinin acı hatıralarının henüz unutulmadığı bir sırada halk yeni bir işgal olayından çekiniyordu. Şehirdeki Rumların birçoğu da İtilaf Devletleri lehine bir tavır sergiliyorlardı.

Mütarekeden sonra İtilaf Devletleri, her yerde olduğu gibi Doğu Karadeniz'de de kontrolü ellerinde tutmaya çalışıyorlardı.

---

[19] Osman Fikret Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun,* hzl. Veysel Usta, Trabzon 2011, s. 61-64, 72, 74, 166.
[20] *İstikbal*, 31 Mayıs 1922.
[21] Sacit İbrahimoğlu, *Giresun*, 1965, s. 22-23.
[22] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 138.

Temsilci ve kontrol subaylarının yanı sıra İtilaf Devletleri ve Yunanlılara ait gemiler bir tehdit unsuru olarak kıyılarda varlıklarını sürdürmekteydiler.

1919 yılında İngilizler Trabzon'da her şeyi kontrol altına almışlardı. Nisanda Trabzon sokaklarında İngiliz ve Fransız subayları dolaşmaktaydı. Trabzonlular Ermeni ve Pontuscuların faaliyetleri karşısında tedirgindiler. İngiliz donanmasını her belanın başlangıcı olarak görüyorlardı. 18 Nisan 1919'dan beri geçici olarak Trabzon'da bulunan İngiliz kontrol subayı Crawford, hararetli bir Rum taraftarı olup Batum'daki Rumların Trabzon'a gelmelerine yardımcı oluyordu. Trabzon'daki Fransız temsilcisi Lepissier, "dehşetli Türk aleyhtarı" idi. İstanbul'daki merkeze bağlı olarak çalışan Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Fransız temsilcisinin nüfuzu altında bulunuyordu. Fransızlar yerli Rumlar vasıtasıyla her şeyi mübalağalı öğreniyorlardı.[23]

Trabzon'da millî heyecanın uyandırılmasında ve mitinglerin başlatılmasında 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'in büyük rolü olmuş; bu konuda Trabzon'daki 3. Tümenle yazışmalarda bulunmuştur.

Trabzon'da ilk miting 20 Ocak 1920 Perşembe günü Millet Bahçesi'nde (Meydan Park) gerçekleştirildi. Miting meydanının etrafında İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri devriye gezmekteydi. Türk bayrağıyla süslenmiş kürsüde sırasıyla İstikbal gazetesi başyazarı Faik Ahmet (Brutçu), Öğretmenokulu (Dârülmuallimîn) Müdürü Mustafa Reşit (Tarakçıoğlu), Avukat Salih Zeki (Tuğtekin) ve Beyanzade Behram Beyler halka seslendiler. Konuşmacılar ülkenin Mondros Mütarekesi'nden sonra Wilson Prensiplerine aykırı ve haksız bir şekilde işgal edildiğinden bahsederek, ancak bu haksızlıklara göz yumulmayacağını belirtmişler ve "*tek Türk kalıncaya kadar topraklarımızı kimseye kaptırmayacağız, direneceğiz, bu kararımızı buradan İtilâf Devletlerine ve bütün dünyaya ilân etmek için toplanmış bulunuyoruz*" demişlerdir. Miting sonunda hazırlanan Fransızca protesto bildirisi telgrafla İstanbul'da İtilâf Devletleri temsilcileriyle Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a gönderilmiştir.[24]

1921 yılına gelindiğinde, Trabzon'da ilk zamanlarda yaşanan tereddüt ve endişeler kaybolmuş ve bu tarihten itibaren Millî Mü-

[23] Çapa, "Doğu Karadeniz'de...", s. 674.
[24] Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon 1986, s. 55-56.

cadele'nin sonuna kadar çok sayıda miting ve gösteri yapılmıştır.[25]

Doğu Karadeniz'de halk Millî Mücadele'ye muhtelif şekillerde katkıda bulundular. Bu yıllarda başta Giresun olmak üzere birçok yerde gönüllü birlikler kurularak Pontusçulara ve diğer isyanların bastırılmasında rol oynadılar.

Giresun ve çevresindeki gençlerin gönüllü olarak Millî Mücadele'ye katılmalarında Topal Osman'la birlikte Giresun Askerlik Şubesi Başkanı Tirebolulu Hüseyin Avni Alpaslan'ın büyük rolü oldu. Hüseyin Avni Bey'in, TBMM'nin vereceği her göreve hazır olduğunu bildirmesi üzerine, Giresun ve çevresinden bin kişilik bir tabur oluşturularak Doğu Cephesi'ne gönderildi.

Hüseyin Avni Bey, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarındaki kahramanlıklarıyla tanıdığı Osman Ağa ile iş birliği içinde çalışarak başta Giresun olmak üzere Tirebolu, Trabzon, Rize ve Ordu'dan birçok gencin gönüllü olarak toplanmasını sağladı. Bunun sonucunda 1920 yılında Giresun Gönüllü Taburu oluşturuldu.[26]

Giresun Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Başkanı Osman Ağa'nın girişimiyle 21 Temmuz 1920'da Keşap'ta bir miting yapıldı. O sırada Keşap Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi İsmail Hakkı idi. Yayla mevsimi olmasına rağmen, mitingin Keşap'ta pazarın kurulduğu çarşamba gününe rastlaması hasebiyle büyük bir kalabalık toplandı. Mitingde Osman Ağa ve Nahiye müdürünün yaptığı konuşmalar halk üzerinde büyük etki yarattı. TBMM'nin muvaffakiyeti için dualar yapıldı. Mitingde ortaya çıkan millî hassasiyet Giresun Gönüllü Taburuna katılımın artmasını sağladı. Ordu'dan ve Giresun'dan birçok gönüllü Tabura kaydoldu. Mevcut Sahil Muhafaza Teşkilatından da birçoğunun da katılımıyla kısa sürede tabur cepheye gidecek şekilde hazırlandı.[27]

1920 Ağustos ayında bütün levazımı Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin girişimiyle sağlanmak üzere Ordu kazasında 200 kişiden oluşan bir gönüllü taburu teşkil edildi. Aynı günlerde Giresun'dan 300, Tirebolu'dan 150, Görele'den 100 ve Akçaabat'tan 300 kişilik birer gönüllü müfrezesi oluşturularak cepheye gitmek üzere hazır bulunuyordu. Vakfıkebir'de Teğmen Nuri Efendi ko-

---

[25] Mesut Çapa, "Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Mitingler", *Türk Yurdu*, S. 122, 1997, s. 124-128.
[26] Çapa, "Doğu Karadeniz'de...", s. 676.
[27] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 97-102, 104-105.

mutasındaki 80 kişilik bir gönüllü müfrezesi Şebinkarahisar üzerinden Doğu Cephesi'ne hareket etti.[28]

Giresun Gönüllü Taburu, Şark Cephesine gitmek üzere 12 Eylül 1920 günü Bulancak limanında bulunan Bilal kaptan idaresinde Filya (Filyos) motoruyla Trabzon'a hareket etti. Müdafaa-i Hukuk Reisi Osman Ağa, Taburun hareket ettiğini bir mektupla TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. 16 Eylül günü Trabzon'a ulaşan Tabur, Kavak Meydanındaki kışlada misafir edildiler.[29]

Trabzon'dan cepheye gitmek üzere yola çıkan Giresun Gönüllü Taburu, Değirmendere'de Vali Vekili ve 3. Tümen Komutanı Rüştü Bey, Alay Komutanı Rıza Bey, Müftü Mahir Efendi ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti üyeleri tarafından uğurlandılar. Osman Ağa Deliklitaş'ta gönüllülere hitaben yaptığı konuşmada "*ailelerine her surette bakacağını ve iaşelerini temin edeceğini ve binâenaleyh gözlerinin arkada kalmayarak düşmanla vuruşmalarını, arkadan kendilerine ikinci bir gönüllü müfrezesinin daha yetiştirileceğini ilâve ederek*" vedalaştı. [30]

Doğu Cephesi'ne giden bu tabur tamamen yerel kıyafetlerle donatılmış olup kostümleri siyah, başlıklı, çizmeli ve armalı idiler. Taburun silah mevcudu Rus, Alman, Bulgar ve Osmanlı tüfeklerinden ibaret olup 25 hayvanları bulunuyordu. Kars'a varıncaya kadar bütün masrafları Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından karşılanmıştı.[31] Doğu Cephesine giden Gönüllü Müfrezesi, burada kazanılan zaferden sonra Batı Cephesine gitmek üzere Ziya Bey'in komutasında Şubat 1921 tarihinde tekrar Trabzon'a geldiler.[32]

Hüseyin Avni Alpaslan, 1920 yılında Giresun Nizamiye Alayı adıyla düzenli bir birliğin kurulmasına öncülük etmiştir. Önceleri Komutanlığını Hüseyin Avni Bey'in yaptığı bu alaya daha sonra Alparslan Gurubu adı verilmiştir.[33] Nizamiye Taburunun iaşesi başlangıçta mülki idarece karşılanmaktaydı. Trabzon vilayetinden

---

[28] *İstikbal*, 8 Ağustos 1920. Ordu yöresinden Millî Mücadele'ye katılanların listesi ve Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti öncüllerinden Çürüksulu Ziya Bey ve Ordu'dan cepheye giden ilk gönüllü müfrezesinin bir fotoğrafı için bkz. *75. Yıl Özel Gazetesi*, 29 Ekim 1998, Ordu Gazeteciler Derneği, Ordu Engin Matbaası, s. 24-27.

[29] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 97-102, 104-105.

[30] *İstikbal*, 26 Eylül 1920.

[31] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 110-111.

[32] *İstikbal*, 16 Şubat 1921.

[33] İsmail Hacıfettahoğlu, *Hüseyin Avni Bey,* Ankara 1998, s. 45.

Ordu Kaymakamlığına gönderilen bir yazıda, Taburun ihtiyacı olan mısır, fasulye ve arpanın Ordu Kaymakamlığınca karşılanacağı bildirilmişti. [34]

1921 yılında Müdafaa-i Milliye Vekâletinden alınan izin sonucu, Giresun Nizamiye Alayı ve Osman Ağa'nın kuvvetleri düzenli hale getirilerek 42. Ve 47. Piyade Alayları Osman Ağa getirildi. Bu alaylar Koçgiri isyanında ve Pontusçuların tenkilinde önemli görevler üstlendi. Şubat 1921'de 42. Alay Samsun'da bulunan 15. Tümen'e bağlı olarak görev yaptı: Koçgiri isyanını bastıran Osman Ağa komutasındaki 47. Alay da Tokat üzerinden Samsun'a geçti.

Bu kuvvetler bir süre sonra Sakarya Savaşı'nda görev aldılar. Yeniden düzenlenerek 14 Temmuz'da Batı Cephesine gitmek üzere Samsun'dan ayrılan 42. Alay, 20 Ağustos'ta Ankara'ya ulaştı. Sakarya Cephesi'ndeki kanlı muharebede yaralanan Binbaşı Hüseyin Avni Bey 30 Ağustos'ta vefat etti.[35]

Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde de cephelere gönüllü birlikleri gönderilmiştir. Rizelilerden oluşan ikinci gönüllü kafilesi Ocak 1921'de Ordu'ya ulaştı. Burada kendilerine Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından yemek verildi. Rize gönüllüleri birkaç saat dinlendikten sonra Samsun'a hareket ettiler. [36]

Millî Mücadele yıllarında Trabzon vilayeti, gönüllü birlikler dışında iaşe ve malzeme sevkiyatıyla da Batı Cephesi'nin takviyesinde önemli görevler üstlendi. Trabzon vilayeti, cephelerin takviyesinde deniz nakliyatı açısından önemli bir konuma sahipti. 1920 sonlarından itibaren Trabzon'un önemi daha da artmış, 1921 yılı boyunca yapılan sevkiyatta Batı Cephesi'nin güçlendirilmesine çalışılmıştır.

III-Samsun ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Kuruluşu ve Millî Mücadele Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi'nden sonra tekrar canlanmaya başlayan Pontusçuluk tehlikesi karşısında Samsun ve çevresinde yerel kurtuluş çareleri aranmaya başlanmıştı. 19 Şubat 1919'da Samsun'da, Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Çok geçmeden 25 Şubat 1919'da Cemiyetin Tokat şubesi açıldı. Tahir Rüştü Bey'in başkanlığındaki Tokat şubesinin yönetim kuru-

---

[34] Çapa, "Doğu Karadeniz'de...", s. 676.
[35] Hacıfettahoğlu, *Hüseyin Avni Bey,* s. 46-51, 54, 61.
[36] *İstikbal*, 2 Şubat 1921.

lunda Elmaioğlu Hacı Hüsnü, Hamamcıoğlu Rıfat, Mütevellioğlu Nuri, Yağcıoğlu Mehmet ve İsmail Hameti görev almışlardı. Cemiyetin Samsun merkezi bir ay kadar sonra 20 Mart 1919'da feshedildi. Bu kararın aynı tarihli bir mektupla Tokat'a bildirilmesi üzerine Tokat şubesi yeni bir yönetim kurulu seçerek çalışmalarını sürdürdü. Nemlizade Ali Galip, Boşnakzade Ahmet, Dava Vekili Emin, Hacı İbrahimzade Şükrü ve Kemal Hikmet Bey'in imzalarının bulunduğu mektuptan anlaşıldığına göre, "*Samsunlular, İstanbul hükümetinin âciz durumu ile makûs düşünceleriyle memleketimizin korunacağına inanıyorlar; burunlarının dibindeki Rum çetelerinin yaygaralarını bir tehlike olarak ölçemiyorlar ve sanki varlığımızı korkutacak başka bir kuvvet yokmuş gibi çalışmalarını durduruyorlardı.*"[37] Samsun Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin fesih kararı almasında, İstanbul Hükümetinin Paris Barış Konferansı'nda haklarımızı savunabileceği inancından ziyade, 9 Mart'ta İngilizlerin Samsun'a asker çıkarmasının etkili olabileceği daha muhtemeldir.

1919 yılı başlarında Samsun ve çevresinde, İtilaf Devletlerine mensup kontrol subayları dolaşmaktaydılar. İngilizler, 9 Mart ve 17 Mayıs tarihlerinde Samsun'a küçük işgal birlikleri çıkarmışlardı. Hatta işgal kuvvetlerinden bir kısmı Merzifon'a gönderilmişti.

Mart ayında gerçekleştirilen işgalde, önce bir zırhlının himayesinde büyük bir nakliye gemisi Samsun limanına demirlemiştir. Bir süre sonra bu gemiden karaya mavnalarla asker çıkarılmaya başlanmıştır. Askerler için lise binası tahsis edilmişti. Gayri Müslim vatandaşlar ve özellikle Pontusçu Rumlar işgal karşısında sevinç gösterilerinde bulunmaktan çekinmemişlerdir.[38]

Mütareke esnasında Merzifon Kaymakamlığında bulunan Hüsnü Bey'e (Berker), 1919 Şubat'ında İstanbul hükümetinin vesikasıyla Merzifon'a 3 İngiliz subayı komutasındaki askerler tarafından gelerek kısa bir süre içinde askerlerle Merzifon'u işgal edeceklerini bildirdiler. Hüsnü Bey, böyle bir işgale izin verilmeyeceğini söyleyince İstanbul hükümeti tarafından azledilerek İstanbul'a gelmesi istendi. Hüsnü Bey'in bunu reddederek silahıyla

---

[37] Halis Asarkaya, *Ulusal Savaşta Tokat*, Tokat 1936, s. 14-16, 46, 49-50.

[38] Lütfi Tekin, "Geçmiş Günden Hatıralar", *19 Mayıs Dergisi,* Sayı 18'den'den naklen Vehbi Cem Aşkun, *Kurtulan Merzifon,* Balıkesir Türkdili Matbaası, 1956, s. 3, 12-13.

köylere çekilmesi üzerine,[39] yerine vekâleten Türnük nahiyesi müdürü Mirza oğlu Ahmet (Eymür) getirildi. Bu sırada Jandarma Komutanı Ziya Bey, Belediye Reisi Ahırzaman oğlu Hacı Ömer, 15. Topçu Alay Komutanı topçu Binbaşısı Pire Mehmet, Şube Reisi Binbaşı Hilmi Beylerdi.[40]

Merzifon, 1919 Nisan ayı sonlarında bir cuma günü İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edildi. Rumcuk köyü köprüsünde toplanan Rum ve Ermeniler, Solter komutasındaki işgal kuvvetini büyük bir tezahüratla karşıladılar. İngiliz askerleri Kara Mustafa Paşa İlkokulu ile Amerikan Kolejine yerleştiler. İngilizlere güvenen Pontuscu Rumlar, Türk köylerine yönelik faaliyetlerini arttırdılar. Solter'in hükûmet konağı önündeki Türk bayrağını indirerek İngiliz bayrağını çektirmesi halk arasında tepkiyle karşılandı. Kaymakam Ahmet (Eymür), İngiliz bayrağını indirerek tekrar Türk bayrağını çektirdi.[41] İngiliz işgal kuvvetleri, 18 Eylül 1919 tarihinde Merzifon'u boşaltarak Samsun'a çekildiler, iki hafta sonra Samsun'dan da ayrıldılar.[42]

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra bir taraftan bölgedeki asayişsizliğin sebeplerini araştırırken, diğer yandan da İzmir'in işgaline karşı protesto mitingleri yapılmasını ve bölgede müdafaa-i hukuk teşkilatının kurulup yaygınlaştırılmasına çalışmıştır. Samsun'dan Havza'ya geçerken verdiği direktifte, "*Kavaklılar bir Müdafaa Cemiyeti kurunuz ve bana da Havza'ya malumat veriniz.*"[43] demiştir. Havza'da kaldığı 25 Mayıs-12 Haziran tarihleri arasında Millî Mücadele'nin teşkilatlanmasında önemli adımlar atmıştır.

Havzalılar, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine 18 Mayıs 1919 günü Belediyede toplanarak Reddi İlhak Cemiyetini kurmuşlar ve haksız işgale son verilmesi için İtilaf Devletlerine protesto telgrafları göndermişlerdi.[44] Mustafa Kemal Paşa'nın gelişinden sonra Havza'daki çalışmalar daha da genişletilmiştir. Belediye Başkanı İbrahim (Cebecioğlu) Efendi, 26 Mayıs günü Mustafa Kemal'le görüşmesinde Havza'daki cemiyetler ve Pontuscuların faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir. Mustafa Kemal, gizli

---

[39] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),* 490.1.00-290-1169-1.
[40] Aşkun, *Kurtulan Merzifon*, s. 18-20.
[41] *BCA*, 490.1.00-288-1159-3; Aşkun, *Kurtulan Merzifon.* s. 11, 14,17.
[42] Aşkun, *Kurtulan Merzifon,* s. 3, 62. Tahliye haberleri İrade-i Milliye gazetesinin 28 Eylül 1919 ve 2 Ekim 1919 tarihli sayılarında verilmişti.
[43] Samsun'da Gazi Müzesi, 2018.
[44] Zübeyirzade, *Yurdumuz,* s .6.

çalışan bu cemiyetin bazı evraklarını görünce buna bir de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ilâve edilmesini istemiştir.[45] Belediye Başkanı İbrahim Efendi'nin 28/29 Mayıs gecesi Havza'nın ileri gelenleriyle evinde bir toplantıda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak teşkilatın köylere kadar yaygınlaştırılması için kararlar alındı. Cemiyetin kurucuları Mahmut Ağazade Bayram, Belediye Reis İbrahim (Cebecioğlu) Efendi, Kadızade Hakkı Efendi, Zübeyirzade Fuad Bey, eski sorgu hâkimi Rıfat Bey ve Saatzade İbrahim Efendi'den oluşmaktaydı. Havza'da, Mustafa Kemal'in isteği üzerine ilk miting 30 Mayıs Cuma günü yapıldı. İkincisi ise, Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya gitmek üzere ayrıldığı 13 Haziran Cuma günü gerçekleştirildi.[46]

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da bulunduğu günlerde Merzifon'da da Müdafaa-i Hukuk teşkilatının kurulmasına çalıştı. Mustafa Kemal, bir yandan Merzifon'dan Havza'ya davet ettiği heyetlerle görüşürken aynı zamanda İbrahim Tali Bey'i (Öngören) Merzifon'a gönderdi.

İbrahim Tali Bey, Merzifon'da Kaymakam Vekili Ahmet (Eymür) Bey ve diğer tanıdıklarıyla yaptığı görüşmelerde teşkilatlanmanın öneminden bahsetti. Tali Bey, askerlik arkadaşı Siryeli Rıza Bey'le evinde görüştükten sonra ertesi gün Havza'ya döndü.[47] Mustafa Kemal Paşa da, Havza'ya davet ettiği Kaymakam vekili ve diğer yetkililerle müdafaa-i hukuk teşkilatının önemini anlatmaya çalışıyordu. Mustafa Kemal'in, Merzifon Belediye Başkanı Ömer Efendi, 15. Topçu Alay Komutanı Pir Mehmet ve 10. Alay Komutanı Ahmet Süreyya ile Havza'da yaptığı görüşmenin ardından Müftü Vehbi Efendi'nin başkanlığında Merzifon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur.[48] Merzifon kaymakam vekili Ahmet Bey, "*Atatürk'le Havza'da bizzat temas ederek aldığımız ilham ve direktifle Merzifon'da da Müdafaa-i Hukuk teşkilatını kurduk. Bir taraftan içimizdeki hainlerle diğer taraftan müstevlilerle çetin mücadele yaptık.*"[49] diyerek bu çalışmaları teyit etmektedir. Mütareke döneminde Merzifon Kaymakamı olan Hüsnü Berker de Mustafa

---

[45] İbrahim Cebecioğlu, "Atatürk Havza'da Neler Yaptı?", *19 Mayıs* (Samsun Halkevi Dergisi) c.7, S. 66, 1944, s. 2-7.
[46] Zübeyirzade, *Yurdumuz,* s. 43-44, 38-40. Cebecioğlu, "Atatürk Havza'da Neler Yaptı?", s. 4.
[47] Aşkun, *Kurtulan Merzifon,* s. 41-45.
[48] Erdal Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Ankara 2000, s. 49-51; Aşkun, *Kurtulan Merzifon*, s. 45.
[49] *BCA,* 490.1.0.0.288.1159.2.

Kemal'in daveti üzerine Müdafaa-i Hukuk çalışmalarına katılmıştır.[50] Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine, Havza'dan sonra Merzifon'da 9 Haziran'da İzmir için miting yapılmıştır. Kaymakam Vekili Ahmet Bey, "*Ata'dan şifahen telakki ettiğim emir ve işaretle büyük bir miting tertip ettim.*" demektedir. Kurduğu 200 kişilik silahlı bir kuvvetle Taşan dağındaki Pontusçu çetelere karşı mücadele etmiştir.[51]

Samsun'da Müdafaa-i hukuk çalışmalarının, İngiliz işgal kuvvetlerinin 1919 yılı sonlarına doğru çekilmesinden sonra hızlandığı söylenebilir. Samsun Gazi Müzesi'nde sergilenen fotoğraflar da Cemiyetin 1919 sonrası çalışmalarıyla ilgili olsa gerektir. Fotoğraftaki bilgilere göre, Ömer Bey başkanlığındaki Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyeleri Hoca Hasan Efendi, Sadık, Nafiz, Adil, Lütfi, Şerafettin, Osman Fehmi ve Asım Beylerden oluşuyordu. Ayrıca Belediye Reisi Ali Rıza Bey, Ahz-ı Asker Kalem Reisi İsmail Bey, Hilal gazetesi muhasebecisi Tayyar Bey, Daire-i Hususiye Müdürü Selahattin Efendi, tüccardan Hacı Molla ve Bekir Beyler de bu çalışmalara katılıyorlardı.[52]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti döneminde Sinop Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Belediye Başkanı Osman Nuri Efendi, Heyet-i Merkeziye Reisi ve Mevki Komutanı Cemal Bey, Eski müftü İbrahim Hilmi, Müftü Salih Hulusi, Dizdarzade Kemal, Meclis-i Umumi başkâtibi muallim Hüsnü Hilmi, Parmaksızzade İsmail Hakkı Efendilerden oluşmaktaydı.[53] Sinop Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin faaliyetleri hakkında fazla bilgiye rastlanmamaktadır.

Sonuç

Karadeniz'de Millî Mücadele faaliyetleri, İtilaf Devletleri ve Yunan gemilerinin baskı ve tehdidi altında yürütülmüştür. Bu durum, Pontusçu Rumları cesaretlendirerek özellikle Samsun ve yöresinde çetecilik faaliyetlerinin uzamasına sebep olmuştur. TBMM Hükûmetinin kuruluşuna kadar geçen devrede, mücadele Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin öncülüğünde yürütülmüştür.

Bölgede 1919 yılının başlarında başlayan Müdafaa-i Hukuk hareketi, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından sonra

---

[50] *BCA,* 490.1.00-290-1169-1.
[51] *BCA,* 490.1.00-288-1159-2; Gotthard Jaeschke, "Havza'da Mustafa Kemal Paşa", *Belleten*, C. 46, S. 182, 1982, s. 347- 352.
[52] Samsun Gazi Müzesi, 2018.
[53] *Anadolu Hediyesi*, No: 6, 1338.

hızlanmıştır. Ordu'dan Rize'ye kadar uzanmakta olan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin teşkilat alanı dâhilinde en faal merkez Giresun Müdafaa-i Hukuk şubesi olmuştur. İlk zamanlarda Giresun'da Osman Ağa tarafından kurulan Müdafaa-i Memleket Komitesi'nin yerel kurtuluş çalışmalarına öncülük ettiği söylenebilir. Giresun'da kurulan Sahil Muhafaza Müfrezeleriyle kıyıların güvenliği sağlanmaya çalışılırken, aynı zamanda Giresun Gönüllü Taburu oluşturularak Doğu Cephesi'ne gönderilmiştir. Giresun'dan gönderilen kuvvetler Samsun ve çevresinde Pontusculara karşı etkili mücadelede bulunmuşlardır.

Karadeniz'in en büyük limanlarına sahip olan Trabzon ve Samsun üzerindeki işgal tehditleri, buradaki yöneticileri daha ihtiyatlı davranmaya mecbur etmiştir. Giresun'da İzmir'in işgali dolayısıyla ilk miting 17 Mayıs 1919 günü yapıldığı halde, Trabzon'da ancak 20 Ocak 1920 tarihinde yapılabilmiştir. Samsun'da 19 Şubat 1919 tarihinde kurulan Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İngilizlerin 9 Mart'ta şehre asker çıkarmalarının ardından 20 Mart'ta feshedilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından sonra bu korku ve çekingenlik ortamı yerini kararlı bir mücadele dönemine bırakmıştır.

Kaynakça

Anadolu Hediyesi, No: 6, 1338.

Asarkaya, Halis, *Ulusal Savaşta Tokat*, Tokat, 1936.

Aşkun, Vehbi Cem, *Kurtulan Merzifon,* Balıkesir, Türkdili Matbaası, 1956.

Atatürk, *Nutuk-Söylev*, C.I, Ankara, 1981.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Ankara, 1982.

Aydoğan, Erdal, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Ankara, 2000.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cebecioğlu, İbrahim, "Atatürk Havza'da Neler Yaptı?", *19 Mayıs* (Samsun Halkevi Dergisi), C. 7, S. 66, Samsun, 1944, s. 2-7.

Çapa, Mesut, "Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Mitingler", *Türk Yurdu,* S. 122, Ankara, 1997, s. 124-128.

_____, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti,* Trabzon, 1998.

_____, "Millî Mücadele'de Doğu Karadeniz", *Türkler,* Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C: 15, s. 661-678.

_____, "Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da Millî Mücadele'nin Temellerini Halkla Birlikte Oluşturma Çabaları", *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi (12-16 Kasım 2007-Ankara) Bildiriler,* Ankara, 2010, s. 2352-2374.

Dursunoğlu, Cevat, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946.

Giresun İl Yıllığı (1973).

Goloğlu, Mahmut, *Millî Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa,* Trabzon, 1981.

Güvemli, Fevzi, *Bir Zamanlar Ordu*, Ordu, 1996.

Hacıfettahoğlu, İsmail, *Hüseyin Avni Bey*, Ankara, 1998.

İbrahimoğlu, Sacit, *Giresun,* 1965.

İstikbal

Jaeschke, Gotthard, "Havza'da Mustafa Kemal Paşa", *Belleten*, c. 46, S. 182, Ankara, 1982, s. 347- 352.

M. Fuad Zübeyirzade, *Yurdumuz*, İstanbul, 1341.

Samsun Gazi Müzesi, 2018.

Tarakçıoğlu, Mustafa Reşit, *Trabzon'un Yakın Tarihi,* Trabzon, 1986.

Tasvir-i Efkâr

Topallı, Osman Fikret, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun,* hzl. Veysel Usta, Trabzon 2011.

Ulus

75. Yıl Özel Gazetesi, 29 Ekim 1998, Ordu Gazeteciler Derneği, Ordu Engin Matbaası.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti üyeleri

Sinop Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri

Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri.

VARİDAT VE SARFİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE GİRESUN MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİNİN FAALİYETLERİ

Veysel USTA*
Mustafa ÇULFAZ**

Giriş

Giresun'un Hacıhüseyin Mahallesi'nden Feridunzade Hacı Mehmet Efendi ile aynı mahalleden Cimşidoğlu Osman Efendi'nin kızı Zeynep Hanım'ın 1883 yılında doğan oğulları Osman, ilk tahsilini Hacıhüseyin Mektebi'nde, rüşdiye öğrenimini ise Kale Camisi yanındaki Giresun Rüşdiyesi'nde görmüştür. 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Giresun şubesine katılan Feridunzade Osman, bu kulübün önemli ismi olan Çınarlar Camisi imamı Hafız Hasan Efendi'nin yardımıyla Reji idaresine girerek bir süre kolcubaşılık görevinde bulunmuştur.[1] Daha sonra ticarete atılarak kayınpederinin yardımıyla kerestecilik işine girmiş ve buradan eline geçen para ile çevresindekilere yardımda bulunarak "Ağa" lakabını elde etmiştir.[2] 1912 yılı Ekim ayında Balkan Harbi'nin çıkmasının ardından askerlik şubesine giderek asker yazılmak isteyen Osman Ağa, babasının askerlik bedelini ödemesi üzerine gönüllü yazılmış ve 65 arkadaşı ile cepheye gitmiştir. Osman Ağa ve arkadaşları, Bulgarların Çatalca'ya ilerlemeleri sırasında Giresun Askerlik Şubesi eski başkanı Binbaşı Nihat Bey'in emrine girerek çarpışırlarken 18 Kasım 1912 günü Çorlu civarında düşmana karşı yapılan bir hücum sırasında dizinden yaralanmıştır.[3] Hamidiye Etfal Hastanesi'nde uzun süre tedavi gören Osman Ağa Giresun'a döndük-

* Öğr. Gör. KTÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü. veyselusta61@gmail.com
** KBB Uzmanı (E.)

[1] Osman Fikret Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihlerinde Giresun*, hzl. Veysel Usta-Mustafa Çulfaz, Serander Yayınları, Trabzon 2017, s. 371.

[2] Ümit Doğan, *Mustafa Kemal'in Muhafızı Topal Osman*, Kripto Yayınları, Ankara 2014, s. 20.

[3] Süleyman Beyoğlu, *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa,* Bengi Yayınları, İstanbul 2009, s. 28; Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 372.

ten bir süre sonra cereyan eden Birinci Dünya Savaşı'na, topladığı gönüllülerle birlikte Acara yakınlarında Ahmet Rıza Bey'in emrindeki Teşkilat-ı Mahsusa birliklerine katılarak savaşmıştır.[4] Rusların Harşit Nehri'ne kadar ilerlemesinden sonraki süreçte nehrin batısında kurulan Türk savunma hattında hem ikmal hem de iaşe açısından oldukça yararlı hizmetlerde bulunmuştur. Bolşevik Devrim'in ardından Ruslarla 18 Aralık 1917'de imzalanan Erzincan Mütarekesi gereğince Türk ordusunun Rusların boşalttıkları bölgelere doğru ileri harekâtında önemli katkılarda bulunan Osman Ağa, kendi motoruyla Batum'un işgalinde de hazır bulunmuştur[5]

Osman Ağa, Giresun Belediye Meclisinin istifa etmesi üzerine yapılan seçimlere katılarak Eylül 1918'de Giresun Belediye Başkanı olmuştur.[6] 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İttihat ve Terakki'nin üst düzey yöneticilerinin yurtdışına çıkması ve mütareke gereğince bazı yörelerin işgale uğramasından son derece mustarip olan Osman Ağa, İstanbul gazetelerini takip ederek hükümetin ve ülkenin durumu hakkında bilgi edinmeyi sürdürmüştür.[7]

1. Giresun Müdafaa-i Memleket Cemiyeti'nin Kuruluş Çalışmaları

Mütarekenin ardından Türk ordusunun Elviye-i Selase'den çekilmesi istendiği sırada, yeniden bir Ermeni mezalimine maruz kalmamak için 5 Kasım 1918'de 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki

---

[4] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 373; Beyoğlu, *Milli Mücadele Kahramanı...,* s. 32-33.

[5] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 374.

[6] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 374. Osman Fikret Topallı askerlik görevini bitirip İstanbul'dan Giresun'a döndüğünde, 25 Aralık 1918 tarihinde belediyeyi ziyareti sırasında Belediye Başkanı Osman Ağa ve Katip Ahmet Efendi ile görüşme yaptıklarını belirtmektedir. Bkz. Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 65-66.Osman Ağa'nın hangi tarihte ve ne şekilde belediye başkanı olduğuna dair farklı görüşler vardır. Bunlara göre Giresun kaymakamı Nizamettin Bey'in 21 Mayıs 1919'da izine ayrılıp yerine Fatsa ve Terme'de kaymakamlık yapmış olan Pertev Bey'in vekâleten atanması üzerine Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri Pertev Bey'i ziyaret ederek Keşap'ta bulunan Osman Ağa'nın Rum çetelerine karşı mücadele etmesi için Giresun'a davet edilmesini isterler. Bu sırada tedavi için İstanbul'da bulunan Belediye Başkanı Dizdarzade Eşref Bey'in istifa etmesi üzerine Osman Ağa hem belediye başkanı hem de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı olur. Bkz. Beyoğlu, *Milli Mücadele Kahramanı...,* s. 42.

[7] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 374-375.

Paşa'nın teşvik ve desteğiyle Kars İslam Şurası kurulmuştur.[8] Bölgenin geleceğine dair kararların alındığı Büyük Ardahan Kongresi'nde (7-9 Ocak 1919) aralarında Trabzon'un da bulunduğu vilayetlerde çıkan gazeteler aracılığıyla halkın bilgilendirilmesi kararlaştırılmıştı. 17-18 Ocak'ta toplanan Kars Kongresi'nde ise Trabzon teşkilatını kurmak üzere alay komutanı Ali Rıza Bey ile Barutçuzade Hacı Ahmet Bey, Giresun teşkilatını oluşturmak için de Osman Ağa görevlendirilmişti.[9]

Öte yandan Enver Paşa'nın ülkeyi terk etmeden önce İstanbul'a çağırıp Ihlamur Köşkü'nde görüşerek kendisine gizli görevler verdiği[10] Giresun'da İttihat ve Terakki ile Teşkilat-ı Mahsusa'nın en önemli ismi olan Kâtip Ahmet Efendi de Giresun'a dönmüş ve Osman Ağa ile işbirliği içine girmişti.

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki ile sıkı ilişki içinde bulunan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri içinde savaşan Osman Ağa, Ardahan ve Kars Kongrelerinde alınan kararların ve kendisine verilen görev ve sorumlulukların da katkısıyla faaliyetlerini hızlandırmıştır. Özellikle 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nın tavrının giderek belirginleşmesi ve Mütareke'den alınan güçle Osmanlı'nın tasfiye edilme girişiminin yüksek sesle dillendirilmeye başlanması Giresun'un da elini çabuklaştırmasını zorunlu hale getirmiştir. 23 Aralık 1918 Pazartesi günü Belediye Başkanı Osman Ağa, Kâtip Ahmet Efendi ve Osman Fikret Bey belediyede bir araya gelerek muhtemel olumsuz gelişmelere karşı mücadele etmek üzere mutlaka bir cemiyet kurulması kararı etrafında uzlaşmışlardı.[11] Bir yandan cemiyetin kuruluşu için çalışmalar sürdürülürken öte yandan, muhayyel Pontus devletinin sınırları içinde kalması muhtemel il, ilçe ve nahiye belediye başkanları ile de temasa geçilmişti. Bir aylık bir çalışmanın ardından 1 Şubat 1919 günü Giresun Belediyesinde Osman Ağa'nın başkanlığında yapılan geniş katılımlı toplantıda alınan karar gereğince İnebolu'dan Hopa'ya kadar Doğu Karadeniz Bölgesi belediyelerine "beliren tehlikelere karşı müşterek müdafaa tedbirleri almak üzere" telgraflar çekilerek

---

[8] Selçuk Ural, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri,* IQ Yayınları, İstanbul 2008, s. 179.
[9] Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon,* İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s. 85.
[10] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 586.
[11] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 66.

vilayet merkezi olan Trabzon'da bir genel kongre toplanması çağrısında bulunulmuştur.[12] 6 Şubat 1919'da yine belediyede yapılan bir seçimle uzun süredir üzerinde çalışılan Giresun Müdafaa-i Memleket Komitesi'nin 13 kişilik yönetim kurulu belirlenmiştir.[13]

Teşekkül eden Giresun Müdafaa-i Memleket Komitesinin ilk işi, İnebolu'dan Hopa'ya kadar olan bölgedeki belediye başkanlarına 7 Şubat 1919 tarihli şu telgrafı çekerek dikkatleri bölge üzerinde gelişen olaylara yönlendirmek olmuştur: [14]

"Hopa, Atina, Rize, Of, Sürmene, Trabzon, Pulathane, Vakfıkebir, Görele, Tirebolu, Ordu, Fatsa, Ünye, Terme, Çarşamba, Samsun, Bafra, Gerze, Sinop, İnebolu, Ayancık, Maçka, Gümüşhane, Kelkit, Şiran, Torul" belediye riyasetlerine.

Bugün Giresun ahalisi, vatanın şimdiye kadar tarihin kaydetmediği derecede elim, elim olduğu kadar mühlik bir vaziyeti karşısında bulunmakla dilhundur. Harb-ı Umumi'nin sine-i vatanda açmış olduğu derin yaralara, İnebolu'dan Hopa'ya kadar olan güzel ve asri memleketlerimizin de elimizden alınarak Pont hükûmeti namıyla Rumlara verilmek suretiyle daha derin cerihalar açılmak istenildiğini istihbar ediyoruz. Giresun'un bütün Müslümanları, ağniyasından en fakirine kadar, bir içtima-ı fevkalade akd etmiş ve netice-i içtimada bu korkunç teşebbüse karşı bir sedd-i ahenin teşkil etmek, pek bariz ve mukaddes olan haklarının sıyaneti için icab ederse Avrupa'nın her tarafına müdrik ve münevver evlatlarından münasip zevatı tefrik ederek i'zam eylemeye karar vermiştir. Bu esası kararlaştırmak üzere tayin edeceği murahhasları merkez vilayet olan Trabzon'a gönderecektir. Kazanız

---

[12] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 375.

[13] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 106-107. Yönetim kurulu şu isimlerden oluşmuştur: Feridunoğlu Osman Ağa (Belediye Reisi), Dizdarzade Eşref Bey (Esbak belediye reisi), Sarımahmutzade Hasan Efendi (Esbak belediye reisi), Hacıeminzade Hacı Emin Efendi (Tirebolulu), Beyazıtzade Hacı Bey (Sabık belediye reisi), Larçinzade Hakkı Bey (Keşap nahiyesini temsilen), Yusufağazade Münir Efendi, Zaimzade Salih Efendi (Tirebolulu), Hacıibrahimzade Mahmut Efendi (Tirebolulu), Emirahmetoğlu Nazım Efendi (Rizeli), Kurdoğlu Hacı Hafız Efendi (Akköy ve Piraziz'i temsilen), Balmumcuzade Niyazi Tayyib Bey (Trabzonluları temsilen), Topaloğlu Osman Fikret (Gazete muharriri). Seçimin ardından bir araya gelen yönetim kurulu ise kendi arasında şöyle bir görev bölümü yapmıştır: Reis Feridunzade Osman Ağa (ve muvakkaten veznedar), Reis Vekili Dizdarzade Eşref Bey, Kâtip aza Balmumcuzade Niyazi Tayyip Bey (heyet-i merkeziyede kâtip), Murahhas Topaloğlu Osman Fikret (ve icra heyetinde kâtip), Muhasip aza Larçinzade Hakkı Bey (icra heyetinde muhasip).

[14] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 114.

da aynı maksat ve gayeyi takip ederek murahhaslarınızı bir an evvel intihapla Trabzon'a i'zam eylemek için dakika fevt etmeksizin bilictima netice-i mukarreratınızın serian Giresun belediye riyasetine işarını menafi-i mülk ve millet namına istirham eyleriz.

Livalara: Livanız merkezinde zamanın nezaketi nazar-ı dikkate alınarak hemen bilictima netice-i mukarreratınızın serian tarafımıza işarını menafi-i mülk ve millet namına istirham eylerim. 7 Şubat 335. (7 Şubat 1919)

Giresun Belediye Reisi Osman imzasıyla çekilen telgrafa, bu çağrının gereğinin süratle yapılması gerektiğine dair çok sayıda cevap telgrafı gelmiştir. Vilayet merkezi olan Trabzon'dan herhangi bir cevap verilmemesi nedeniyle Osman Ağa tarafından Trabzon Belediye Başkanlığına 11 Şubat tarihli ikinci bir telgraf daha çekilerek vilayet merkezinde toplanması elzem olan kongreye dair bilgi verilmesi istenmiştir.[15] Başta bu girişimin banisi olan Osman Ağa olmak üzere onun telgraf çekerek uyarıda bulunduğu diğer belediye başkanlarının Trabzon belediye başkanlığına çektikleri telgrafların da etkisiyle, 9 Şubat 1919 tarihinde Murathanzade Ziya Bey'in evinde heyet-i müteşebbise toplantısı yapılmıştır. Toplantıda alınan karar gereğince, meselenin daha geniş bir katılımla görüşülüp karara bağlanması için vilayet bürokrasi ve eşrafından çok sayıda kişi 10-11 Şubat akşamı Temelzade Şevki Efendi'nin evinde okunacak mevlid-i şerife davet edilmiştir. Mevlid-i şerifin ardından yapılan seçimde on biri heyet-i merkeziye, dokuzu merkez şube heyet-i idaresi olmak üzere yirmi kişi belirlenmiştir. 11 Şubat Salı günü Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin nizamnamesi kaleme alınarak 12 Şubat 1919 günü Eyübzade Ömer Fevzi, Gazazzade Hüseyin ve Hacı Alihafızzade Mehmet Salih imzalarıyla Trabzon vilayetine sunulmuştur.[16] Aynı gün Başkan Murathanzade Ziya ve yönetim kurulu üyelerinin im-

---

[15] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 120.

[16] Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluş tarihi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşleri değerlendirerek Cemiyetin kuruluş tarihini 10 Şubat 1919 olarak kabul edenler de vardır. Bkz. Özel, *Milli Mücadelede Trabzon...,* s. 94-95. Bu konuda dikkate alınıp değerlendirilmesi gereken, birincil kaynak cemiyetin kurucuları arasında yer alan Eyüpzade Mehmet İzzet Bey tarafından tutulan *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Karar Defteri* kayıtlarıdır. Bu kayıtlara göre nizamname 11 Şubat'ta kaleme alınarak 12 Şubat'ta vilayete verilmiş ve 13 Şubat tarihinde Vali Süleyman Necmi Bey'in imzasıyla onaylanmıştır. Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye,* C. 1, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001, s. 78-82.

zalarını taşıyan bir yazı ile vilayete bağlı kaza ve nahiyelerden seçilecek temsilciler, 23 Şubat günü Trabzon'da yapılacak toplantıya davet edilmiştir.[17]

Doğal olarak bu durumda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Giresun şubesinin bir an evvel teşkili ve Trabzon Kongresi'ne gidecek delegelerin tespit edilmesi gerekmekteydi. Bunun için Müdafaa-i Memleket Komitesi üyeleri 15 Şubat günü Osman Ağa'nın başkanlığında belediyede toplanarak konuyu müzakere etmişti. Trabzon'dan henüz cemiyetin nizamnamesi gelmediği için konunun karara bağlanmasının ertelenmesine karar verilmiş, ancak Trabzon'a delege olarak katılacak isimler Sarımahmutzade Hasan Efendi ile Dizdarzade Eşref Bey olarak tespit edilmişti.[18] Cemiyet nizamnamesinin Trabzon'dan Giresun'a ulaşmasını müteakip 17 Şubat 1919'da belediyede yapılan toplantıda cemiyetin yazışmalarında Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye unvanını kullanmasının gerekli ve uygun olduğuna karar verilmiş ve böylece Giresun şubesi bu adla faaliyete geçmiştir.[19]

2.Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Gelir ve Giderleri

Mondros Mütarekesi'nin ardından yaşanan siyasi gelişmeler üzerine Anadolu'nun değişik yörelerinde muhtemel işgal girişimine karşı yerel direniş teşkilatları kurulmaya başlamıştı. "Müda-

---

[17] Barutçu, *Siyasi Hatıralar...,* s. 77-81; Giresun'a gönderilen 12 Şubat tarihli bu telgraf, 14 Şubat'ta Osman Ağa tarafından ilgililere okutturulmuş ve bu gelişmeden dolayı ciddi bir memnuniyet yaratmıştır. Bkz. Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 122-123.

[18] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 124-125.

[19] Osman Ağa'nın gönlü, Müdafaa-i Memleket Komitesi'nden yana olduğu için Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti unvanı kullanılması halinde "böyle olursa ben imza koymam, reis yerini o zaman Eşref Bey'e imzalattırırsınız" diyerek itiraz etmiştir. Bkz. Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 126. Giresun şubesinin örgütlenmesinden kısa bir süre sonra, 26 Mart 1919'da tutuklanma kararı çıkması üzerine Osman Ağa Giresun'u terk ederek Keşap'a ve Şebinkarahisar'a geçmiş; dolayısıyla cemiyetin başkanlığı Dizdarzade Eşref Bey tarafından üstlenilmiştir. Nitekim Erzurum Kongresi'ne katılacak Giresun delegelerinin isimlerini Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti merkezine bildiren 12 Haziran 1919 tarihli telgrafta Giresun şube başkanı olarak Dizdarzade Eşref Bey'in imzasının bulunması bu duruma işaret etmektedir. Bkz. Barutçu, *Siyasi Hatıralar...,* s. 139. Eşref Bey'in Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na seçilerek Aralık 1919'da Giresun'dan ayrılması üzerine cemiyet başkanlığını Osman Ağa üstlenmiştir. Bkz. Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 319. Ağustos 1920 tarihli bir kayıtta cemiyet başkanı olarak Osman Ağa'nın imzasının bulunması durumu teyid etmektedir. Bkz. Özel, *Milli Mücadelede Trabzon...,*s. 322.

faa-i Hukuk" veya "Redd-i İlhak" adlarını taşıyan bu cemiyetlerin sayısı, İzmir'in işgale uğramasının ardından daha da artmıştı.

Osmanlı Devleti'nin, 16 Ağustos 1909 tarihli 19 maddelik Cemiyetler Kanunu'na göre kurulan cemiyetlerin ne şekilde gelir sağlayabilecekleri anılan kanunun 8. maddesinde belirlenmişti.[20] 12 Şubat'ta 13 maddelik nizamnamesini hazırlayıp vilayete sunan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin gelir kaynağı, anılan nizamnamenin 11. maddesinde "taahhüd-i şehriye ve aidattan ibarettir" şeklinde belirtilmişti. Cemiyetin genel merkez harcamalarının nasıl yapılacağı 12., şube harcamalarının usulü ise 13. maddede belirlenmişti. Buna göre genel merkezdeki harcamalar heyet-i merkeziyenin kararı ve başkanın imzasıyla şube harcamaları ise heyet-i idarenin kararı ve başkanın imzasıyla yapılacaktı.[21]

Ancak başlangıçta siyasi mücadele amacıyla kurulan cemiyetlerin İzmir'in işgalinden sonra silahlı mücadeleyi benimsemesi, masrafların da ciddi ölçüde artmasına neden olmuştu. Bu nedenle cemiyetler, bulundukları bölgelerde, çeşitli yollardan gelir elde etme ve bağış toplama yoluna gitmişlerdi. Özellikle de TBMM'nin açılarak Millî Mücadele'yi sevk ve idare etmeyi üstlenmesiyle birlikte yerelden ulusala evrilen ihtiyaçlar da önemli şekilde artmıştı. Örneğin; terhis edilmiş askerlerin yeniden cephelere nakli, İtilaf Devletlerince toplattırılıp kontrol altına alınan silah ve cephanenin tedariki ve teşkil edilen cephelerin iaşe açısından desteklenmesi gibi hususlar ciddi bir mali külfeti de beraberinde getirmişti. Bunun için her vilayetin kendi şartlarına göre şehirlerine giren ve çıkan ticari mallardan oktruva vergisi tahsil etmesinin uygun olacağı kararına varılmıştı.[22] Bu durum bir liman kenti olan Trabzon'da, şehirde satışa çıkarılan veya dışarıdan getirilen her türlü maldan Tekâlif-i Harbiye adı altında vergi alınması olarak uygulanmıştı.[23] Öte yandan Müdafaa-i Hukuk Ce-

---

[20] Ülkü Köksal, *Trabzon'da Dernekleşme Süreci (1919-1950)*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trabzon 2015, s. 17; Zehra Arslan, "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Volume 3 / 11 Spring 2010, s. 62.

[21] İsmail Akbal, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet,* Serander Yayınları, Trabzon 2008, s. 80.

[22] Hasan Babacan, "Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Cephe Gerisi Faaliyetleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 31, Nisan 2014, s. 48.

[23] Akbal, *Milli Mücadele Döneminde...,* s. 363.

miyeti yönetim kurulu üyelerinin Vali Vekili Miralay Rüştü Bey'i ziyaret ederek cemiyetin giderlerini karşılamak için limandan sevk edilen her koyundan iki, büyükbaş hayvandan beş lira vergi alınması hususunda anlaşmaya varılmış ve bu uygulama İskele Kâhyası Yahya ve adamları tarafından gerçekleştirilmişti.[24]

Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu coğrafyasının çeşitli yörelerinde kendi bölgelerinin güvenliğini sağlamak amacıyla kurulan[25] ve Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Sivas Kongresi'nde tek çatı altında toplanarak Millî Mücadele'yi başarıyla sonuçlandıran ve en geniş ve yaygın tanımla "Müdafaa-i Hukuk" olarak bilinen cemiyetlerin kuruluş ve faaliyetleri hakkında bugüne kadar çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır.[26] Ancak bizim tespitimize göre söz konusu cemiyetlerin gelir ve giderlerinin kaydedilmiş olduğu "varidat" ve "sarfiyat" defterleri hakkında bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu durumun değişik nedenleri olabilir. Örneğin İzmir Redd-i İlhak ve 2 Kasım 1918'de kurulan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniye Cemiyetleri, kuruluştan kısa bir süre sonra bölgenin Yunan işgaline uğraması nedeniyle varlıklarını sürdürememişlerdir. 5 Kasım 1918'de kurulan Kars İslam Şurası ise 13 Nisan 1919'da İngilizlerin Kars'ı işgali sırasında yetkililerinin tutuklanması üzerine etkisizleştirilmişti. 21 Kasım 1918'de kurulan Kilikyalılar

---

[24] Dönemin şartları dikkate alındığında oldukça büyük miktarlarda para toplayan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetimi hakkında TBMM tarafından bir soruşturma açılmış ve Trabzon-Ankara arasında ciddi mücadelelere sahne olmuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Üçüncü, *Milli Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya*, Serander Yayınları, Trabzon 2015, s. 117-119.

[25] Amasya, Urfa, İçel, Aydın, İzmit, Bayazid, Burdur, Biga, Teke, Tokat, Samsun, Adana, Dersim, Siirt, Çorum, Hakkari, Isparta, Denizli, Siirt, Sinop, Antep, Afyon, Kozan, Kırşehir, Niğde, Kayseri, Antakya, Çankırı, Kütahya, Bursa, Mardin, Malatya, Muş, Diyarbakır, Trabzon, Erzurum, İzmir vb. yörelerde bölgesel nitelikleri haiz müdafaa-i hukuk cemiyetleri kurulmuştur. Bkz. Yücel Özkaya, "Yararlı ve Zararlı Dernekler", *Milli Mücadele Tarihi I,* ATAM, Ankara 2005, s. 88.

[26] Bu konuda yapılan çalışmalar arasında şunlar sayılabilir: İzzet Öztoprak, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, ATAM, Ankara 2014; İzzet Öztoprak, *Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları*, TTK, Ankara 1991; Zekai Güner, *Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, ATAM, Ankara 1998; Kemal Çelik, *Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Milli Mücadelede Mut,* ATAM, Ankara 2001; Hasan Babacan, *Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Karar ve Yazışma Defteri,* Isparta Valiliği, Isparta 2009; Ali Günhan, *Milli Mücadele Döneminde Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Milli Yardım Defteri 3*, Kütahya Belediyesi, Ankara 2016; Nuri Köstüklü, *Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, ATAM, Ankara 1990; Mesut Çapa, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon Belediyesi, Trabzon 1998;

Cemiyeti de güney vilayetlerinin işgali nedeniyle çalışmalarını sürdürememiştir.[27] Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin varidat ve sarfiyatları hakkında yeterli çalışma yapılamamış olmasının nedenleri arasında, olağanüstü gelişmelerin yaşandığı o günlerde toplanan gelirlerin düzenli kayıtlarının tutulamamış olması ve kimi zaman ise hem gelir toplama hem de harcamaların yürürlükteki Cemiyetler Kanunu'na uygun şekilde yapılmaması nedeniyle geriye belge bırakmama çabası da sayılabilir.[28]

3. Varidat ve Sarfiyat Defterlerine Göre Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Gelir ve Giderleri

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin kuruluşunun ardından vilayete bağlı sancak ve kazalarda da teşkilatlanma çalışmaları başlamıştır. Bunlar arasında en hızlı örgütlenenlerden biri Giresun kazası olmuştur. Zira bu tür bir örgütlenme için çalışmalar mütarekeden hemen sonra başlamış ve henüz Trabzon'daki cemiyet kurulmadan önce Giresun'da Müdafaa-i Memleket Komitesi adlı bir örgüt kurularak "memleket savunması" yapmak için gerekli parayı toplamak üzere kollar sıvanmıştı.

3.1.Resmî Statüdeki Varidat ve Sarfiyat Defterleri[29]

Giresunlular 1919 yılı başından itibaren bu örgütlenme faaliyetleri için gerekli maddi kaynağı ne şekilde sağlanacağı üzerinde durmuşlardı. Şubat 1919 itibarıyla Müdafaa-i Memleket Komi-

---

[27] Özkaya, "Yararlı ve Zararlı Dernekler", s. 87-88.

[28] Nitekim Trabzon'da Kâhya Yahya'nın tutuklanarak yargılanmak üzere Sivas'a gönderilmesi sırasında başta Ali Şükrü Bey olmak üzere Trabzon milletvekilleri ile TBMM Hükûmeti arasında ciddi sorunlar yaşanmış, bu durum, TBMM'de "Trabzon Meselesi" olarak adlandırılan bir gensoruya da konu olmuştu. Bu nedenle Trabzon'a gönderilen soruşturma heyeti tarafından Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin gelir ve giderleri incelenmiş; Kâhya Yahya tarafından hukuka aykırı şekilde para toplandığı gibi yine bu yardımların herhangi bir karar veya kayda bağlı olmaksızın keyfi şekilde sarf edildiği tespit edilmiştir. Bkz. Üçüncü, *Milli Mücadele Yıllarında...*, s. 116-122; Akbal, *Milli Mücadele Döneminde...*, s. 363-374.

[29] Bu bildiride, Giresun Müdafaa-i Memleket Cemiyeti ve Müdafaa-i Hukuk Şubesi Katib-i Umumisi olarak görev yapan Osman Fikret Topallı'nın şahsi arşivinde bulunan *Varidat ve Sarfiyat Defterleri* ve diğer notlardan hareketle bir değerlendirme yapılmıştır. Osman Fikret Bey'e göre Cemiyet tarafından iki çeşit defter tutulmaktaydı. Bunlardan biri, bizzat Osman Ağa tarafından tutulan ve gelir-giderlerini yalnızca kendisinin belirlediği mahrem statüdeki Varidat ve Sarfiyat Defterleridir. Bu defterler, toplanan paralar ve harcamalar konusunda bilgi sahibi değiliz. Hakkında değerlendirme yaptığımız defterler Cemiyet tarafından resmi statüde tutulan, denetlenen ve ibra edilen Varidat ve Sarfiyat Defterleridir.

tesi/Cemiyetinin başkanı Osman Ağa'nın aynı zamanda belediye başkanı olması, bu dönem faaliyetleri için gereken cüzi masrafların karşılanmasında zorluk yaşanmamasını sağlamıştı. Ancak 1 Şubat 1919 günü belediyede yapılan genel toplantıdan sonra masrafların artacağı anlaşılmış ve Müdafaa-i Memleket Cemiyetinin kurulmasını müteakip muhtemel ihtiyaçların karşılanması için iane toplanması da gündeme gelmişti.[30] 7 Şubat 1919 Cuma günü Belediyede Osman Ağa'nın başkanlığında Hakkı Bey, Hacı Ömer Efendi, Sandık Emini Mehmet Efendi ve Osman Fikret (Topallı) Bey'in katılımıyla bir toplantı yapılmıştı. Bu toplantıda yardım talep edilebileceklerin isim listesi çıkarılmıştı. Yardımda bulunabilecek kişiler ekonomik güçlerine göre dört gruba ayrılmıştı. Buna göre birinci kısım 25, ikinci 12,5, üçüncü 7,5, dördüncü 5 lira verebilecek kişilerden oluşmaktaydı.[31]

Neticede Giresun merkezinde yardımda bulunabilecek 144 kişilik bir isim listesi hazırlanmış ve bunlarla görüşülüp yardım toplanmaya başlanmıştı. En az 5, en çok 25 lira alınması öngörülen yardımdan Giresun merkezi için 1300 lira toplanması öngörülmüştü. Giresun kaza merkezi dışından da yardım toplanması gündeme gelmiş ve bunun için de ayrı bir liste düzenlenmişti. Nahiyelerde miktara bağlı olmaksızın toplanması kararlaştırılan yardıma göre Keşap'tan 250, Bulancak'tan 200 ve Piraziz'den 150 lira olmak üzere toplam 600 lira toplanması öngörülmüştü. Başlangıçta yalnızca Giresun merkezinde toplanan yardımlar için *İane Salma Defteri* tutulması kararlaştırılmasına rağmen nahiyelerden de para toplanması gündeme gelince buraların da tutulacak iane defterlerine kaydedilmesi düşünülmüştü.[32]

Hazırlanan listelerde öngörüldüğü şekilde önce Giresun merkezde, ardından da Keşap'ta yardım toplama işlemlerine başlanmıştı. Cemiyetin bu işi yapacak elemanı olmadığı için yardım toplama faaliyeti ya cemiyetin kâtip azası,[33] ya da belediyelerin katip ve veznedarları tarafından gerçekleştirilmekteydi. İane listesinde adları yazılı kişilerden alınması öngörülen yardımlar yaklaşık iki aylık sürede tahsil edilmişti. (Tablo 1).

---

[30] Osman Fikret Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri,* Basılmamış notlar.
[31] Topallı*, Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 112.
[32] Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 1.
[33] Müdafaa-i Memleket Komitesi'nin 13 kişilik kurucular listesinde bulunan Osman Fikret Topallı, beş kişilik yönetim kurulu üyeleri içinde murahhas ve icra heyetinde kâtip olarak da görev almıştı. Bkz. Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 110.

Tablo 1: Giresun kaza merkezinden toplanan 1315 liralık yardımı gösterir liste

Lira-yı Osmâni	Esâmi
25	Belediye Reisi Osman Ağa
25	Dizdarzâde Eşref Bey
25	Sarımahmudzâde Hasan Efendi
25	Sarımahmudzâde Eşref Efendi
25	Feridunzâde Hacı Hasan Efendi
25	Haceminzâde Hacı Emin Efendi
25	Hacıahmedzâde Hafız Ömer Efendi
25	Hattatzâde Hacı Ali Efendi
25	Aliefendizâde Hacı Mehmed Efendi
25	Rizeli Mesut Efendi
25	Hasanyazıcızâde Hüseyin Efendi
25	ve şeriki
25	Haceminzâde Esat Efendi
25	Telatorzâde Şükrü Efendi
25	Hacızâde Salim Asım Efendi
25	Erzincanlı Haşim Bey
25	Sarıulemdarzâde İsmail Efendi
Guruş	Esâmi
500	Tabsildar Bekir Efendi
500	Tabsildar İbrahim Efendi
500	Dava Vekili Eşref Efendi
500	Domacızâde Dursun Efendi
500	Nakibzâde Abdullah Efendi
500	Saltoğlu İsmail Efendi
500	Harputlu zâde Mehmed Efendi
500	Sandıkcızâde İsmail Efendi
500	Zaimzâde Yusuf Efendi
500	Kaymakam Salimbeyzâde Mehmed Bey
500	Kalpakcızâde Ali Efendi
500	Hacalizâde Mehmet Şükrü Efendi
500	Tiryakioğlu Salim Usta
500	Doktor Beşir Fuad Bey
500	Küçükzâde Mustafa Efendi
500	Çalıkoğlu Molla Mehmed
500	Trabzonlu Ali Efendi saatci
500	Hasanyazıcızâde Mehmed Efendi
500	Rüsûmât Tercümanı Ömer Efendi
500	Yusufağazâde Hacı Yusuf Efendi
500	Kocaosmanoğlu İsmail Ağa
500	Sarvantıhzâde Ali Efendi
500	Gamlızâde Hacı Şükrü Ağa
500	Davud Usta çapulacı

Lira-yı Osmâni	Esâmi
	Nakli Yekûn
500	Kahbcızâde Harun Efendi
500	Etmekçivizâde Ali Efendi
500	Domacuğlu İbrahim Ağa
500	Çolakzâde Ali Efendi
500	Falcızâde Ali Bey ve şeriki
500	Kocalizâde Mehmed Efendi
500	Hasanefendizâde Ahmed Efendi ve Seyitkaptanzâde Mehmet Efendi
500	Tirebolulu Kadir Efendi
500	Domacızâde Ahmed Efendi
500	Karamustafazâde Esad Efendi
500	İmamzâde Hasan Efendi
500	Ekzoğlu Safi Efendi
500	Trabzonlu Ali Bey dabbağ
500	Kahbcızâde Murad Efendi
500	Bulamızâde Mehmed Ağa
500	Sükenzâde Mustafa Efendi
500	Dava vekili Ali Osman Efendi
500	Hacıibrahimzâde Emin Efendi
500	Yusufağazâde Hurşid Efendi
500	İmamzâde Hacı Osman Ağa
500	Hallağazâde İsmail Ağa
500	Bayazıdzâde Hasan Efendi
500	Ormancızâde Mustafa Efendi
Lira-yı Osmâni	Esâmi
	Nakl-i Yekûn
500	İshakbeyzâde Muhsin Efendi
500	Hacıahmedzâde Tahsin Efendi bin Fahreddin
500	Yusufağazâde Hacı Ağa
500	Tekaüd Şükrü Efendi (mülazım)
500	Çınarlar İmamı Hafız Hasan Efendi
500	Müftizâde Asım ve İzzet Efendiler
500	Sütlaşzâde Mustafa Efendi
500	Alidayızâde Mustafa Efendi
500	Küntoğlu Ali Efendi
500	Ormancızâde Hacı Kadem Efendi
500	Hattatzâde Mustafa Efendi
500	Yusufzâde Bekir Usta
500	Gamlızâde Osman Efendi
500	Çobanzâde Hafız Veysel

500	Topalzâde Hafız Mehmed Efendi
500	Topalzâde Osman Fikret Efendi
500	Topcuoğlu Pehlivan İsmail Efendi
500	Bekirçavuşzâde Bekir Ağa
500	Göksizzâde Yusuf Ağa
Guruş Lira-yı Osmâni	Esâmi
1250	Emirahmedzâde Nazım Efendi
1250	Larçınzâde Hakkı Bey
1250	Yusufağazâde Münir Efendi
1250	Şahinzâde Ahmed Efendi
1250	Abaza Hafız Efendi
1250	Hacıahmedzâde Mehmed Şükrü Efendi
1250	Hacıalîağazâde Kâşif Efendi
1250	Gümrük Müdiri Sadık Bey
1250	Tığlızâde Sefer Efendi
1250	Tirebolulu Arslanzâde Ahmed Efendi
1250	Karahisarlı Aziz Efendi
1250	Aykadalıyızâde Osman Efendi
1250	Dervişzâde Ali Efendi
1250	Kulzâde Ömer Kemal Efendi
1250	Şeyhoğlu Arif Ağa
1250	Hacıibrahimzâde Mahmud Efendi
1250	Sarıulemdarzâde Abdullah Efendi
1250	Hacıahmedzâde İzzet Efendi
1250	Hacıahmedzâde Hüseyin Efendi
1250	Karahisarlı Hacı Ömer Efendi ve şeriki
1250	Reji Müdiri Abdi Bey
1250	Şer'iye Kâtibi Hüseyin Efendi
1250	Kulaksızzâde Mehmed Efendi
1250	Uzunhacıhüseyinzâde Şaban Efendi
Lira-yı Osmâni	Esâmi
750	Beyazıdzâde Hacı Bey
750	Balmamcızâde Pertev Bey
750	Tacalîzâde Muharrem Efendi
750	Murtezazâde Katib Ahmed Efendi
750	İslamzâde Süleyman Efendi
750	Karamustafazâde Ahmed Efendi
750	Cendoğlu Mehmed Efendi
750	Hacıahmedzâde Mustafa Şükrü Efendi
750	Hacıalîağazâde Mehmed Ali Efendi
750	Sefa oğlu Hüseyin Usta

750	Sıbcıkoğlu Hüseyin Efendi
750	Seyhoğlu Sadık Efendi
750	Hacızâde Tahir Efendi
750	Mumzâde Halim Efendi
750	Hacıibrahimzâde Kamil Efendi
750	Zaimzâde Salim Efendi ve şeriki
750	Hakyemezzâde Hamid Efendi
750	Kitabcızâde Asaf Efendi
750	Uzkurlu Ali Ağa
750	Azizzâde İbrahim Efendi
750	Hakyemezzâde Osman Efendi
750	Tevfik Bey'in biraderi Mehmed Ali Efendi
750	Çobanzâde Hafız Veysel Efendi
750	Salbacakoğlu İsmail Ağa
Lira-yı Osmâni	Esâmi
	Nakl-i Yekûn
750	Faizzâde Mehmud Efendi Rizeli
750	Sarıulemdarzâde İsmail Efendi
750	Sarıulemdarzâde Hafız Mustafa Efendi
750	Sarıulemdarzâde Mehmed Efendi
750	Kırzâde Adem Hasan Efendi
750	Pulathaneli saatci Reji altında
750	Hacıahmedzâde Osman Efendi
750	Beyburtlu Hacı Dursun Ağa
750	Fırıncı Tevfik Efendi
750	Mutâvelât muharriri Rüştü Efendi
750	Morahmedzâde Hacı Efendi
750	Anaforzâde Ömer Ağa
750	Hattatzâde Mehmed Efendi
750	Aykadrâde İsmail Efendi
750	Mütevellizâde Hacı Süleyman Efendi
750	Domacızâde Ahmed Efendi
750	Süleymanalemdarzâde Mehmed Efendi

Ancak, TMHM Cemiyetinin nizamnamesini Trabzon vilayetine verdiği 12 Şubat 1919 günü mülhakata çekilen diğer bir telgrafla 23 Şubat günü yapılacak olağanüstü toplantıya katılmak üzere seçilecek temsilcilerin vilayet merkezine gönderilmesinin istenmesi[34] yeni bir süreci de beraberinde getirmişti. Zira bir süre sonra başına Osman Ağa'nın geçeceği TMHMC Giresun şubesi genel merkezle işbirliği yapmak ve onun aldığı kararlarla uygun bir şekilde çalışmak durumunda kalmıştı.

12 Şubat günü TMHMC tarafından Giresun'a çekilen telgrafta belirtilen hususların görüşülüp karara bağlanması için Osman Ağa tarafından 14 Şubat günü toplantıya çağrılan Müdafaa-i Memleket Komitesi üyeleri durumu müzakere ederek Trabzon'daki toplantıya katılmak üzere Sarımahmutzade Hasan Efendi ile Dizdarzade Eşref Bey'i temsilci olarak seçmişlerdi.[35] Trabzon'da yapılan kongrede, cemiyetin faaliyetleri için para toplanması kararlaştırılmış ve Giresun'un hissesine de ilk etapta 4600 lira düşmüştü.[36] Kongrenin başkanvekilliğine seçilen Dizdarzade Eşref Bey

[34] Barutçu, *Siyasi Hatıralar...*, s. 81.
[35] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...*, s. 125.
[36] Barutçu, *Siyasi Hatıralar...*, s. 94.

tarafından Giresun'a çekilen 2 Mart tarihli telgrafta, kongre masrafları için para toplama kararı alındığı ve Giresun'un hissesine 4600'ü en kısa sürede, 1400'ü ise bilahare teslim edilmek üzere toplam 6000 liranın düştüğü belirtilmişti.[37] Kongrenin bitiminden sonra delegeler Giresun'a dönmüş ve gelişmeler hakkında belediyede Osman Ağa'ya bilgi vermişlerdi. Eşref Bey tarafından verilen bilgiler arasında, 2 Mart tarihli telgrafında da belirttiği üzere bundan cemiyetin umumi masraflarının merkez ve şubeler tarafından toplanacak ianelerden karşılanacağı hususu da mevcuttu. Uzunca bir süre devam eden görüşmenin sonunda Osman Ağa'nın masasında bulunan iane defterleri Larçınzade Hakkı Bey'e verilerek iane toplama işinin hızlandırılması kararlaştırıldı.[38] Trabzon'dan istenilen para, Osman Ağa'nın önderliğinde kısa sürede toplanmış ve Trabzon'a teslim edilmişti.

Ermeni tehciri nedeniyle hakkında soruşturma açılması ve 26 Mart 1919 tarihinde tutuklama kararı çıkması üzerine Osman Ağa'nın Giresun'dan ayrılması nedeniyle cemiyet faaliyetlerinde kısa süreli bir duraksama dönemi yaşanmıştı. Bu nedenle Osman Ağa'dan sonra cemiyet başkanlığını deruhte eden Dizdarzade Eşref Bey ile Cemiyetin Katib-i Umumisi Osman Fikret Topallı öncülüğünde 7 Haziran 1919 tarihinde geniş katılımlı bir toplantı düzenlenmişti. Bu toplantıda, Katib-i Umumi Osman Fikret Bey aracılığıyla yardımların yeniden düzenli şekilde toplanması ve bunların kaydedilmesinin yanı sıra şu kararlar da alınmıştı:[39]

1-Belediyede veya şahıslarda cemiyete ait ne gibi evrak-ı muhabere, makbuz, senedat ve defter varsa hapsi katib-i umumiye teslim edilecek,

2-Katib-i umumi yanına alacağı iki kişiyle defterler üzerinde inceleme yapacak ve hazırlanacak yeni liste üzerinden iane toplanmasına başlanacak,

3-Mektup ve telgraflar ya reise veya kâtib-i umumiye verilecektir. Bunların imza ve kararları olmadan kimseye para verilmeyecektir.

4-Cemiyetin kimlere borcu varsa tahakkuk edilerek bir deftere tespit ve imza olunacak, yani *borç-alacak defteri* yapılacak ve vesikalara isnat ettirilecektir.

5-Erzurum Kongresi'ne gönderilecek murahhasların inti-

---

[37] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 142.
[38] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 148-149.
[39] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 266.

hapları reisin daveti üzerine yapılacak diğer bir celsede katiyen halledilecektir.

6-Kâtib-i umumi, yevmi muhaberat ve müteferrika için lüzumu olan parayı resen sarf edebilecektir.

7-Kâtip-i umumiye, ileride vaziyet müsaade ederse, reisin münasip göreceği miktarda aylık bir tahsisat verilecektir.

8-Yarından itibaren iane toplanmaya tekrar başlanacak.

9-Erzurum'da yapılacak kongreye dair, bütün mülhakattaki muhabirlere ve bazı zevata malumat verilecek.

Cemiyet Başkanı Dizdarzade Eşref Bey ve Katib-i Umumi Osman Fikret Bey tarafından yardım toplama işlemi sürdürülmüş, bu iş yükü karşılığında işin fiili yükünü çeken Topallı'ya 15 lira ödenek tahsis edilmişti. Bu süre içinde toplanan paralarla bir yandan firarda bulunan Osman Ağa'nın ihtiyaçları için kendinse para gönderilmiş, öte yandan Erzurum Kongresi'ne katılacak delegelerin her türlü masrafı ve diğer cemiyet giderleri karşılanmıştı. Bu arada 7 Temmuz'da af kararı çıkan Osman Ağa 12 Temmuz 1919'da halkın coşkulu tezahüratları arasında Giresun'a geri dönerek yeniden görevlerine başlamıştı.[40] MHMC Giresun şubesinin hesapları da Katib-i Umumi Osman Fikret Bey tarafından kendisine devredilmiş; Osman Ağa'nın Giresun dışında olduğu günlerde yapılan harcamalardan arta kalan 2360 kuruş nakit para da teslim edilmişti.[41]

Bu sırada Sivas Kongresi de tamamlanmış, burada alınan karar gereğince Anadolu'daki milli mücadele yanlısı cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı ile tek çatı altında toplanmıştı. Bu yeni düzenlemenin ardından da Osman Ağa yeni cemiyetin Giresun şubesinin başkanı olmuş ve bu görevi öldüğü tarihe kadar sürdürmüştü.[42]

Millî Mücadele döneminde Giresun'da yardım toplanmasında Osman Ağa'nın yanı sıra Alizade İmam Hasan Efendi, Hacı Eminzade Hacı Emin Efendi, Larçinzade Hakkı Bey, Kaymakamzade Mehmet Bey, Hacı Hasanzade Hüseyin Efendi, Sütlaşzade Mustafa Efendi, Lazzade Ali Fikri Efendilerin önemli rolü olmuştur.[43]

---

[40] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 460.
[41] Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 3.
[42] Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 4.
[43] Beyoğlu, *Milli Mücadele Kahramanı...,* s. 206.

3.2.Varidat ve Sarfiyat Defterlerine Göre Toplanan Yardımlar

Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından resmi statüde tutulan iki defter mevcuttur. Bu defterlerden biri Cemiyet adına 17 Ocak 1920-18 Ocak 1921; diğeri ise Ocak 1921-20 Ocak 1922 tarihleri arasında toplanan yardım ve yapılan harcamaların kayıtlarını içermektedir.

Söz konusu iki defter de 14 x 21 cm ebadında olup veriler karşılıklı iki sayfa birlikte kullanılarak kaydedilmiştir.(Bkz. Fotoğraf 1). Osmanlı alfabesiyle tutulan defter sayfasının üst kısmında, içeriğin ne şekilde kaydedileceğine dair başlıklar yazılmış ve sayfa sütunlara ayrılmıştır. Buna göre birinci defterin sağ sayfasının başında sağdan sola doğru "yekun" ve "nev'-i varidat" üst başlıları yazılmıştır. "Yekun" üst başlığı "guruş" ve "para" alt başlıkları ile ikiye ayrılmıştır. Sol sayfanın başında sırayla "yekun", "nev'-i sarfiyat" ve "mülahazat" üst başlıklı üç sütun mevcuttur. Bunlardan "yekun" üst başlığı kendi içinde "guruş", "para", "numro", ve "tarih" alt başlıklarıyla sütunlara ayrılmıştır. Birinci defterde, her sayfanın başına ayrı ayrı olmak üzere sayfa numarası verilmiştir. Toplam 36 sayfadan ibaret olan bu defterin 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 31, 33 ve 35. sayfaları boş bırakılmıştır. Başka bir ifadeyle, yukarıda belirtildiği üzere nev'-i varidat, yani gelirlerin kaydedildiği sayfalar boş bırakılmış, ancak "nev'-i sarfiyat", yani giderlerin yazıldığı sayfalar düzenli olarak kaydedilmiştir. Aynı ebada sahip olan ikinci defter de tıpkı birinci defter gibi düzenlenmiş ve tutulmuştur. 66 sayfadan ibaret olan ikinci defterde, ilk defterde olduğu gibi sayfa başlarına sayfa numaraları verilmemiş; 23, 25, 27, 29, 31, 33, 35, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61 sayfalar boş bırakılmıştır. İkinci defterin 63-66. sayfaları arasında her iki defterde yazılı hesapların döküm ve icmali yapılarak ilgililer tarafından onaylanmıştır. (Bkz. Fotoğraf 2) Onay kaydında imzası bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reis Vekili Hafız Hasan Efendi,[44] gelir ve giderlerin genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra onay için cemiyet Başkanı Osman Ağa'ya sunmuştur. Osman Ağa da *"İş bu defterde muharrer*

[44] Defterdeki mühür okunamamakla birlikte İttihat ve Terakki Kulübü'nün Giresun'daki önemli ismi olan Hafız Hasan Efendi, Müdafaa-i Memleket Komitesinin kuruluşunda görev aldığı gibi hem Giresun Belediyesi'nde hem de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde Osman Ağa'ya vekâlet eden kişidir. Bkz. Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 371.

yekûn-ı makbûzât ve sarfiyâtın emir ve malûmâtım tahtında vukû bulduğunu ve defter mündericâtının muvâfık-ı hakikat olduğunu tasdîk ederim" kaydını düşerek onaylamıştır.

Topallı evrakları arasında, yukarıda tanıtılmaya çalışılan iki defterin dışında tek sayfalar halinde tutulmuş çok sayıda belge de yeralmaktadır. Kâğıt, ikiye katlanıp karşılıklı iki sayfaya dönüştürülerek tutulmuş olan belgelerden biri *Giresun Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Mesarifine Karşılık Olarak Ahaliye Yapılan Tavziat Defteri* adlı 12 sayfalık kayıttır. 12. sayfanın sonunda döküm ve icmali yapılmış olan belgenin sonunda 23 Mayıs 1335 tarihi ve katib-i umumi unvanının altında -isim yazılı olmamakla birlikte- Osman Fikret Bey'in imzası bulunmaktadır. Tek sayfa halinde bulunan 17 Mayıs 1335 tarihli başka bir belgede cemiyetin kaza mülhakatındaki muhabirlerinin isimleri kaydedilmiştir. Tek sayfa hâlinde düzenlenmiş ancak sıra numarası verilmemesine rağmen birbirinin devamı olduğu anlaşılan 7 (tek) sayfalık belgenin başlığı *Giresun Muhâfaza-i Hukûk-ı Milliye Cem'iyyeti İ'ânât Defteri*'dir. (Fotoğraf 3) Yardım alınanların isimleri ve yardım miktarlarının yazılı olduğu bu defter yukarıda belirtilen *Giresun Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Mesarifine Karşılık Olarak Ahaliye Yapılan Tavziat Defteri* ile aynı bilgileri içermekte ancak kayıtlı isimlerin karşısında bazı işaretler ihtiva etmektedir. Tek sayfalar halinde tutulan ve toplu iğne ile birbirine iliştirilmiş olan 8 sayfadan ibaret belgede cemiyet gelirlerinden yapılan harcamalara dair notlar mevcuttur. Muhtemelen anlık harcamaları kaydetmek için tutulan bu kayıtlar daha sonra defterlere işlenmiştir. Yine mezkûr evrak arasında bulunan 14 adet tek sayfalık belge, daha çok çeşitli masraflar için cemiyetin ödeme yaptığı harcamalara dair teslim tutanaklarından oluşmaktadır. Tek sayfa halinde tutulmuş olan iki sayfalık bir başka belgede, cemiyetin yaptığı yardımlara dair notlar kaydedilmiştir. Osman Fikret Bey tarafından tutulduğu anlaşılan bu notlar arasında, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nden sonra Ankara'ya hareket etmesinden kısa süre önce hususi bir vasıta ile Müdafaa-i Hukuk gelirlerinden üç veya beşbin liranın kendisine teslim edildiği bilgisi de mevcuttur. Anılan evrak arasında bulunan son belge ise Topallı'nın *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihlerinde Giresun*[45] adıyla kale-

[45] Topallı'nın bu çalışması 2011'de Veysel Usta ve 2017'de çok sayıda yeni belgenin eklenmesiyle Veysel Usta-Mustafa Çulfaz tarafından yayımlanmıştır. Giresun ve Millî Mücadele tarihimiz açısından oldukça kıymetli bilgiler içeren bu belgelerin

me aldığı çalışmanın "Varidat ve Sarfiyat İşleri" başlıklı bölümüdür. *(Bkz. Fotoğraf 4)* 14 x 21 cm ebadında 22 sayfadan oluşan bu çalışmada Topallı, yukarıda tanıtmaya çalıştığımız belgelerden ve bizzat işin içinde olması nedeniyle bilgilerinden hareketle Müdafaa-i Hukuk'un gelir ve giderleri hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır. Topallı'nın bu değerlendirmesi, bizim çalışmamızın da temelini oluşturmuştur.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından toplanan ve sarf edilen paralar, yukarıda belirtilen iki deftere kaydedilmişti. Yapılan harcamalar; miktar (lira ve kuruş olarak), tarih, harcama nedeni ve kime verildiği şeklinde kayıt altına alınmıştır. Özellikle Sivas Kongresi'nde cemiyetlerin tek çatı altında birleştirilmesinin ardından, Millî Mücadele'nin yönünün netleşmesinin de etkisiyle, Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin yardım toplama faaliyetleri daha da hızlanmıştı. Önceki süreçte bir dönem "kâtib-i umumi" sıfatıyla Osman Fikret Bey tarafından yürütülen iane toplama ve sarfiyat işlemleri, cemiyetin yeniden yapılanmasının ardından daha organize bir şekilde yapılmaya başlanmıştı. Bunun için hem merkezde, hem de nahiyelerde iane toplama işlemleri için maaşlı görevliler çalıştırılması kararlaştırılmıştı. Bu görevliler tarafından toplanan yardımlar, cemiyetin nahiye şube başkanları tarafından belli aralıklarla cemiyetin merkez veznesine gönderilmekte ve yapılan teslimat tutanakla belgelenmekteydi. *(Bkz. Fotoğraf 5)*. Cemiyet başkanının verdiği talimat gereğince cemiyet veznesinden yapılan ödemeler için de tutanaklar düzenlenmekteydi. *(Bkz. Fotoğraf 6)*. Şayet para başka bir vilayete gönderilmek isteniyorsa bu işlem için Ziraat Bankası kullanılmaktaydı. Nitekim Osman Ağa tarafından Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına gönderilen 70.000 kuruş, 5 Şubat 1919 tarihinde Ziraat Bankası Giresun şubesi üzerinden yapılmıştı. *(Bkz. Fotoğraf 7)*.

Giresun Müdafaa-i Memleket Komitesi tarafından 1919 Şubat ayının ilk günlerinde başlatılan yardım toplama süreci Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti döneminde devam etmiş, Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Giresun şubesi olarak Osman Ağa'nın başkanlığında faaliyetlerini devam ettirmiştir. Buna göre:

-Şubat-Nisan 1919 döneminde 1.315 lira,

---

temini ve basımı için her türlü kolaylığı gösteren merhum Osman Fikret Bey'in torunu Dr. Ruşen Topallı'ya teşekkürü borç biliriz.

-18 Mayıs 1919 tarihine kadar merkezden 133.250, Keşap'tan 25.000, Bulancak'tan 20.000, Piraziz'den 15.000 lira olmak üzere kaza genelinden toplam 193.250 lira,

- 17 Ocak 1920-18 Ocak 1921 tarihleri arasında 6.526.458.20[46] lira,

-Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Giresun Şubesi tarafından 17 Ocak 1921-20 Ocak 1922 tarihleri arasında 6.557.845.20 lira iane toplanmıştır.

Cemiyet iane defterinin 23 Şubat 1338 (23 Şubat 1922) tarihinde başkan Osman Ağa'nın imzasıyla onaylanmış kaydına göre; toplanan 6.557.845.20 (altı milyon beş yüz elli yedi bin sekiz yüz kırk beş buçuk) liralık iane gelirinden 6.543.843.20 (altı milyon beş yüz kırk üç bin sekiz yüz kırk üç guruş yirmi para) lirası harcanmış olup geriye kalan 14002 (on dört bin iki) guruşun ise cemiyetin başkan vekili Hacı Hasan Efendi'dedir.

3.3. Rumların Yaptığı Yardımlar

Mütarekeden sonra meydana gelen gelişmeler Osman Ağa'yı endişeye düşürdüğünden Giresun ve havalisini dışarıdan gelecek her türlü çete, eşkıya veya işgal hareketine karşı muhafaza ve müdafaa etmek için karargâhı Hacıhüseyin Mahallesi'nde bulunan kendi kahvehanesinde olmak üzere bir müfreze kurmuştu.[47] Zira mütareke gereğince ordu birlikleri terhis edilmiş, iç güvenliği sağlamak üzere az sayıda jandarma kuvveti karakollarda görev yapmaya başlamıştı.

Osman Ağa'nın şahsi maiyeti konumunda bulunan müfreze, Eylül 1919'dan itibaren *Sahil Muhafaza Müfrezesi* olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin emrine verilmişti.[48] Bu durumda bunların maaşlarının da ödenmesi gerekiyor, dolayısıyla paraya ihtiyaç giderek artıyordu. TBMM'nin açılmasından sonra Temmuz 1920'de söz konusu müfrezenin *Giresun Gönüllü Taburu'*na dönüştürülmesi için çalışmalar başlamıştı.[49] Bu gönüllü taburun temelini, Osman Ağa'nın maiyet müfrezesinin oluşturması kararlaştırılmıştı. Kısa sürede 500-600 kişilik mevcuda ulaşan taburun iaşe, ibate ve maaşları cemiyet tarafından ödendiğinden masraflar

---

[46] Bu dönemde kullanılan en küçük birim "para" olup 40 para 1 kuruşa karşılık geliyordu.
[47] Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 5.
[48] Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 5.
[49] Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 5-10.

iyice artmıştı. Bu nedenle iane için sık sık köylere başvurulması, kimi tepkilere de neden olmaya başlamıştı. Bunun üzerine farklı gelir kaynakları aranmış, limandan giren ve çıkan mallara Müdafaa-i Hukuk Vergisi konulmuştu.

Ancak bütün bu yeni kaynak oluşturma arayışları ihtiyaçların karşılanması için yeterli olmamıştı. Geriye, o zamana kadar iane listelerine dâhil edilmemiş olan Rum cemaatine başvurulması ve onlardan kaynak temin edilmesi kalmıştı.

Giresunlu Rum ileri gelenlerini Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine davet eden Osman Ağa onlara şu şekilde hitap etmişti:[50]

Türklerin malca ve insanca yaptığı ve daha da yapmaya mecbur olduğu bütün fedâkârlıkların sebebi Rum ve Ermeni ihânetidir ve bunu inkâr etmek mümkün değildir. Türkler bu toprakları ölmeden kimseye teslim etmeyecektir. Giriştiğimiz bu mücadelede Rum ve Ermeniler artık seyirci kalmayacaklar. Şimdiye kadar Patrikhane'ye, Yunan'a ve Pontusculara yaptığınız yardımı bundan sonra Türk müdafaa-i milliyesine yapmak mecburiyetindesiniz. Bu konudaki tavrınızı belirlemeniz için size üç gün süre veriyorum.

Üç günlük süre dolmadan Giresun Rumları adına Hacı Yanoy başkanlığında bir heyet Osman Ağa'yı ziyaret ederek şu teminatı vermişti:[51]

1- Parası olan para, olmayan emlâk ve emvâlinden bir miktarını satıp yardımını yapacaktır.

2- Müşteri bulmakta veya bedelde uyuşmakta müşkülat olursa Müdafaa-i Hukuk tavassut ve delâlet ederek tarafların arasını bulacaktır.

3- Yardım –kâbil-i tahsîl– *alacak senetleri* devr etmekle olabileceği gibi *rehin fekki* suretiyle ve *pazarlıkla* da olabilir.

4- Bu muamelelerin hiç biri Müdafaa-i Hukuk reisliğinin bilgisi olmadan yapılamayacağı gibi tapu memurları ve mukâvelât muharrirleri de Müdafaa-i Hukuk'a bu konuda kolaylık göstereceklerdir.

5- Gönüllü taburların melbûsât ve techîzâtına yarayacak emtia ve eşya da kabul olunacaktır.

6- Rum fındık bahçeleri hasılatı Müdafaa-i Hukuk tarafından keşfedilerek sahibi adına senede bağlandıktan sonra yine

[50] Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 9-10.
[51] Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 10-15.

Müdafaa-i Hukuk tarafından tahsil ve açılacak ambarlara nakledilecektir. Satışlar toptan veya parti parti yapılacak ve sahipleriyle bilahare hesaplaşılacaktır. Herkes, hasılatının miktarını bu ambarlara başvurarak öğrenebilecektir. Keşif, tahsil, ambar ve diğer masraflar mal sahiplerine ait olacaktır.

7- Bahçelerin hasılatı satılmadan önce, ihtiyaçları olan yoksul ve fakirlerin durumları Müdafaa-i Hukuk tarafından dikkate alınacaktır.

8- Bütün Rumların, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da ırz, mal ve canları her türlü saldırıya karşı korunacak, hatta himaye edilecektir.

9- Pontus teşkilatına veya herhangi bir ihanet şebekesine yardım edildiği duyulursa, bunun sorumluluğu –haber verilmediği takdirde– bütün Rumlara ait olacaktır.

Osman Ağa ile sağladıkları bu mutabakat üzerine Giresun Rumları tarafından Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne kısa sürede önemli miktarda para aktarıldığı gibi giyecek temini konusunda da katkı sağlanmıştı. Nitekim 1920 yılı Temmuz ile Eylül ayları arasında özellikle Rumlar tarafından yapılan yardımlar sayesinde Giresun Gönüllü Taburu tam teçhizatlı bir hale kavuşmuş ve aldığı emir üzerine Ermeni harekâtına katılmıştı. Bu harekâta katılan ve kollarında *Giresun Millî Askeri* yazılı bulunan Osman Ağa Müfrezesine mensup 850 kadar gönüllü, deniz yoluyla önce Trabzon'a gitmişler, ardından 22 Eylül 1920'de Zigana üzerinden Kars'a hareket etmişlerdi. Taburu Trabzon'dan uğurlayanlar arasında Osman Ağa, vali ve tümen komutanı vardır. Bu taburun teşkili nedeniyle Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine 11 Ağustos 1920 tarihli bir teşekkür mektubu gönderilmişti.[52] Kars havalisinde 4 ay kalan tabur, Batı Cephesi'ne sevk edilme çağrısı almış ve Şubat 1921'de karayolu ile Trabzon'a, buradan da deniz yoluyla Giresun'a dönmüştü. Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa'nın emri üzerine 42 ve 47. Alayların kuruluşuna başlanmıştı.[53]

Dolayısıyla Millî Mücadele yıllarında Giresunlu Rumlar da yaptıkları aynî ve nakdî yardımlarla sürece ciddi katkılarda bulunmuşlardır. Örneğin; iane defterinin ilk sayfasında isimleri yazılı Rumlardan Keberlif oğlu Yorika'nın 50, Hacı Vasil Efendi'nin

---

[52] Beyoğlu, *Milli Mücadele Kahramanı...,* s. 206.

[53] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 357-359; Beyoğlu, *Siyasi Hatıralar...,* s. 207-208.

200, Kakulidi Yorgi'nin 150, Deli Yorgi mahdûmunun 300, Kırbacı oğlu Ferisono'nun 100, Kakul oğlu Yanko'nun 200 lira gibi önemli miktarda bağış yapması dikkat çekicidir. Öte yandan yine sözkonusu iane defteri kayıtlarından, bazı hizmetlerinden dolayı Rum cemaatine mensup şahıslara ödeme yapıldığı, dolayısıyla hizmet alımında etnik kökene dair herhangi bir ayırımın yapılmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin; iane defterinin 2. sayfasının 3. sırasındaki kayda göre 17 Haziran 1920'de Yoroğlu Nikola'ya "ekmek bedeli" olarak 938 kuruş; 12. sayfasının 99. sırasındaki kayda göre 29 Ocak 1921'de "inşaat masrafı" olarak Çavuşoğlu Hacı Sava'ya 250, 12. sayfasının 102. sırasındaki kayda göre 31 Ocak 1921'de "bağçe bedeli" olarak Arslanoğlu Yorgaki, Kosti, Yani, Panayot Efendilere 600 lira ödenmiştir.[54] Giresun Rumlarının yardımları yalnızca Giresun'da ikamet edenlerle sınırlı kalmamış, Ukrayna'da yerleşmiş olup İstanbul'a gelen Giresunlu Haralambo da otuz milyon Ruble değerindeki emlakinin dörtte üçünü Türk ordusuna bağışlamış, bunun için Hilal-i Ahmer Cemiyetinin aracılığını istemişti.[55]

3.4. İanelerin Harcandığı Yerler

Müdafaa- Hukuk Cemiyeti Giresun şubesinin katib-i umumisi olan Osman Fikret Topallı'nın arşivinde bulunan *Varidat ve Sarfiyat Defterleri*'ne göre Millî Mücadele'nin örgütlenmesi ve faaliyetleri için toplanan iane, ana başlıklar itibarıyla şu iş ve eylemler için sarf edilmiştir:[56]

1-Büyük Rus ihtilâlinde Rusya'dan iltica eden (Şubat 1918) Türk ve Tatarların İstiklal Harbi süresince ihtiyaçları karşılanmıştır. Ayrıca bunlardan bir kısmı silahlandırıp gönüllü olarak Doğu Cephesi'ne yollanmış, bir kısmı da 1921 yılı Temmuz ayında bütün ihtiyaçları karşılanarak Karahisar yoluyla Erzurum ve Kars havalisine nakl ve Karaali köyünde iskân ettirilmiştir. Bunların yanı sıra 88 Azerbaycanlı mülteci Türk de Giresun'da iskân edilerek (Şubat 1921) iaşeleri temin edilmiştir. Örneğin İane Defteri'nin 574 sıra numaralı sarfiyat kaydına göre 16 Nisan 1921 tarihinde Azerbaycanlılara verilen ekmek bedeli olarak Mollaoğlu Hasan Hami'ye 118 lira 56 kuruş ödenmiştir. Yine 592 sıra numaralı

---

[54] Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 1-2.
[55] Özel, *Milli Mücadelede Trabzon...*, s. 323.
[56] Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 2-21.

kayda göre 18 Nisan 1921'de Azerbaycanlılar için Fırıncı Hırbo'ya 34 lira 46 kuruş ödeme yapılmıştır.

2-Giresun'da muhtaç durumdaki asker ailelerine aylık verildiği gibi köylerde olanlar da geçici olarak Rum ve Ermeni bahçelerine yerleştirilmiştir. İane defterinde bu konuda dair çok sayıda kayıt mevcuttur.

3-TBMM tarafından 4 Aralık 1920 tarihinde kabul edilen kanunla müstakil liva haline getirilen Giresun'un, bu yeni statüye uygun şekilde teşkilatlanmasına maddi katkı sağlanmıştır. Örneğin İane Defteri'nin 6. sayfasındaki 41 sıra numaralı sarfiyat kaydına göre 23 Ocak 1920 (23 Kanun-ı sânî 35) tarihinde Hacı Usta'ya[57] "Livalık masrafı" olarak 250; defterin 26. sayfasındaki 207 sıra numaralı kayda göre 6 Şubat 1920 tarihinde "masraf" olarak 400 lira ödeme yapılmıştır.

4-Giresun yoluyla gelip geçen her türlü muhacirlere yardım yapılmıştır.

5-Giresun'daki okullarda görev yapan öğretmenlere, maaş alamadıkları zamanlarda nakdî yardımlar yapılarak eğitim-öğretimin aksamamasına çalışılmıştır. Örneğin İane Defteri'nin 8. sayfasındaki 66, 67, 68 sıra numaralı sarfiyat kayıtlarına göre Gülzar-ı İrfan Mektebi'nden üç öğretmene Aralık 1919 ayı maaşı olmak üzere toplam 45 lira; 663 sıra numaralı kayda göre 13 Haziran 1921'de Numune Mektebi Müdürü Hayri Efendi'ye 12 lira ödenmiştir.

6-Jandarma Taburu ve Mektebi için nakdî ve aynî yardımlar yapılmıştır. Örneğin, İane Defteri'nin 680 sıra numaralı kaydına göre 22 Haziran 1921 tarihinde Jandarma Takım Kumandanlığına 30 lira ödeme yapılmıştır.

7-Belediye bütçesinin yetersizliği nedeniyle Giresun çarşı, pazar ve iskelesinin genişletilmesi için gerekli maddi katkılarda bulunulmuş, burada istihdam edilen amele bölüğünün iaşesi sağlanmıştır.

8-Osman Ağa tarafından 1921 yılı Mart ayında kurulan Osmaniye İşçi Ocağı'nın[58] kuruluş masraflarıyla buranın subay ve işçilerinin maaş ve ücretleri karşılanmıştır. Örneğin İane Defte-

---

[57] Hacı Usta, Giresun'un Lonca Mahallesi'nden Rum mimar olup Osman Ağa'nın kurduğu inşaat amele bölüğünün başında görevlendirilmişti. Osman Ağa'nın Belediye başkanı olarak şehirde yaptırdığı her türlü inşaat işlerinin başında bulunurdu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 507-508.

[58] Beyoğlu, *Milli Mücadele Kahramanı...,* s. 204.

ri'nde 516 sıra numaralı kayda göre 28 Mart 1921 tarihinde Osmaniye İşçi Fabrikası Müdürlüğüne "masraf" kaydıyla 20; 6 Nisan 1921 tarihli 544 sıra numaralı kayıtta Osmaniye İşçi Ocağı Yüzbaşısı Abdurrahman'a 75 lira ödenmiştir.

9-Giresun Matbaası'nın mükemmel şekilde çalışır duruma kavuşturulması için gerekli harcamalar yapılmıştır. Örneğin, İane Defteri'nin 32. sayfasındaki 270 sıra numaralı sarfiyat kaydına göre 21 Şubat 1920 tarihinde "kırtasiye" bedeli olarak Cimşidzade Nuri Efendi'ye 11 lira 45 kuruş ödenmiştir.[59] Öte yandan Gedikkaya'nın kapanmasından sonra yayın hayatına giren Yeni Giresun gazetesini himayesi altına alarak önemli yardımlarda bulunan[60] Osman Ağa Müdafaa-i Hukuk gelirlerinden de katkı sağlamıştır. Örneğin 441 numaralı sarfiyat kaydına göre 13 Mart 1921 tarihinde "matbaa müdürüne" 130 lira ödenmiştir.

10-Giresun'un elektrikle aydınlatılmasını sağlamak için yüzlerce lira sarf edilmiştir.

11-Yetim ve öksüzler himâye edilmiş, yetim yurtlarına ciddi yardımlar yapılmıştır.

12-Maaşlarıyla geçimlerini sağlayamayan büyük ve küçük, sivil ve asker bazı devlet memurlarına nakdî ve aynî yardımlar yapılmıştır.

13-Millî Mücadele'de yararlanılmak üzere Rusya'dan silah ve cephane satın alınması ve bu alım işlemlerinin kolaylaştırılması için Rus mülki ve askerî şeflerine yiyecek, içecek, giyecek temininde kullanılmıştır.

14-Millî Mücadele'nin önemli isimlerine yardımlar yapılmıştır.

15-Tahmînen 500 bin lira değerinde ve dört toptan mürekkeb serî ateşli cebel bataryası satın alarak Batı Cephesi'ne gönderilmiştir. Büyük Taarruz'da çok işe yarayan bu Giresun bataryasına, İşkodralı Topcu Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey kumanda etmiştir. (Fotoğraf 8).

16-Giresun Gönüllü Maiyyet Müfrezesi'nden başlamak üzere Gönüllü Taburu ile 42 ve 47. Alayın kılık kıyafet, silah ve cephane dâhil olmak üzere her türlü ihtiyacı karşılanmıştır. Örneğin Gö-

---

[59] Aynı zamanda Osman Ağa'nın akrabası olan Cimşidzade Osman Nuri Efendi bu tarihte Osman Ağa'nın kurduğu Gedikkaya gazetesinin sahip ve mesul müdürüdür. Dolayısıyla bu paranın Gedikkaya gazetesinin masrafları için ödendiği söylenebilir.
[60] Osman Ağa'nın Yeni Giresun gazetesi ve matbaasına yaptığı yardımların ayrıntısı için bkz. Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 527-528.

nüllü Tabur Komutanı Ziya Bey'e, İane Defteri'nin 404-409 sıra numaralarındaki kayda göre 10 Mart 1921 tarihinde, 1920 yılı Eylül, Ekim, Kasım, Aralık, aylarıyla 1921 yılı Ocak ve Şubat ayları için "maaş" tutarı olarak toplam 450 lira ödenmiştir. Söz konusu İane Defterleri'nde kayıtlı harcamaların büyük çoğunluğu gönüllü tabur asker ve subaylarına verilen maaşlara dairdir.

4. İane Defterlerinin Teftişi, Tasdiki ve Suistimaller

Sivas Kongresi'nden sonraki süreçte Milli hareketle İstanbul Hükûmetinin iki ayrı güç odağı olarak mücadeleye başlaması, gücünü ve meşruiyetini milletin temsilcilerinden alan Mustafa Kemal Paşa'nın başkanı olduğu Heyet-i Temsiliyenin icrai faaliyetlere yönelmesini de beraberinde getirmişti. Safların iyice belirginleştiği bu süreçten itibaren kayıtsız şartsız Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan Osman Ağa da Giresun'daki faaliyetlerini artırmıştı. Bir yandan Giresun'daki gönüllü teşkilatlarını geliştirmek, öte yandan ihtiyaç duyulan her durumda Mustafa Kemal Paşa'ya destek olmak için var gücüyle çalışmaya başlamıştı. Bu durumda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin mali açıdan güçlendirilmesi için çeşitli önlemler almayı uygun bulmuştu. Cemiyetin, kazanın en ücra köşelerine kadar ulaşarak aynî ve nakdî yardım temin edebilmesi için Giresun merkez ve nahiyelerinde çalışmak üzere maaşlı kâtipler, ambar memurları, tahsildarlar, muhamminler, hademeler tayin ve istihdam etmişti.[61] Bu görevliler aracılığıyla 1920 ve 1921 yıllarında fındık bahçelerinin hasılatlarının keşfi yapılarak ilgililerden senetler alınıp sonra bunlar tahsil edildiği gibi başka gelir kaynakları da kullanılarak büyük paralar elde edilmişti.[62]

Ancak Millî Mücadele'nin en kritik günlerinin yaşandığı bu süreçte Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi Giresun kazasında da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından toplanan yardımların hem toplanmasında, hem de sarfiyatında bazı suistimaller yaşanmıştı. Giresun'da toplanan yardımlar konusunda vaki olan şikâyetler üzerine TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Cebel-i Bereket (Osmaniye) mebusu Miralay Rasim Doğan Gire-

[61] İane Defteri'nin 28. sayfasındaki 225 sıra numaralı sarfiyat kaydına göre 10 Şubat 1920 tarihinde Akköy (Bulancak) ve Piraziz kâtibi Ali Bey'e "maaş ve kayık ücreti" olarak 68 lira ödenmiştir. Defter kayıtlarında bu gibi iane toplama görevlilerine yapılan ödemelere dair çok sayıda kayıt mevcuttur.

[62] Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 4-7.

sun'a gönderilmişti.[63] Uzun bir süre Giresun İane Defterleri üzerinde inceleme ve soruşturma yaptıktan sonra 1920 yılı Eylül ayı sonuna kadar toplanan yardımlar Rasim Doğan tarafından ibra edilerek onaylanmıştı.[64]

Ne var ki konuya dair suiistimal haber ve şikâyetlerinin önü bir türlü kesilmemişti. Özellikle nahiyeler ve bunlara bağlı köylerde toplanan yardımlar hakkında ciddi şikâyetler mevcuttu. Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından kaza ve nahiye müdürlerine defaatle emir verilse de yardımları toplayanlar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olduğundan bu cemiyetler hesap vermeye yanaşmıyorlardı. Bu durum üzerine yardımların kaynağını tespit etmek için köylere çıkan nahiye müdürleri, halkla görüşerek cemiyet görevlilerine hangi tarihte ne kadar iane yaptıklarını tespit etmek ve bunları tutanaklarla imza altına almak için çaba harcamak zorunda kalmışlardı. Ancak bu şekilde konunun üzerine giden nahiye müdürleri ya görevden uzaklaştırılmaya veya haklarında suiistimal iddiaları ortaya atılarak etkisizleştirilmeye çalışılıyordu. Nitekim Keşap nahiyesinde Müdafaa-i Hukuk Reisi olan Tomoğlu İsmail Ağa'nın zorla fındık ve para topladığı, toplanan yardımın ya deftere hiç kaydedilmediği veya miktarının az gösterildiği, nahiye müdürünün bizzat köylülerle tek tek yaptığı görüşme neticesinde tespit edilmiş ve bu durum görevden alınmasına neden olmuştu.[65] Cemiyetin Bulancak Nahiye Müdürü de hakkında başlatılan soruşturma üzerine İstanbul'a kaçarak İstanbul hükümetiyle çalışmaya başlamıştı.[66]

Dolayısıyla ülkenin başka yörelerinde olduğu gibi Giresun yöresinde de Müdafaa-i Hukuk adına yardım toplanması işlemlerinde bazı suiistimaller yaşanmış ve bunlar hakkında yasal kovuşturma yapılmaya çalışılmış olmakla birlikte ülkenin içinden geçti-

---

[63] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 476; Rasim Bey'in Giresun'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Beyoğlu*, Milli Mücadele Kahramanı...,* s. 171-175.

[64] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 476; Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 5-6.

[65] Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi...,* s. 590-591; Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 11-12; Keşap'ta toplanan paralar ve yapılan usulsüzlüklerle ilgili olarak bkz. Ayhan Yüksel, *Keşap Doğu Karadeniz'de Bir Kıyı Kasabası,* Keşap Belediyesi, İstanbul 2015, s. 43-65.

[66] Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, s. 7-10.

[66] Topallı, *Varidat ve Sarfiyat İşleri,* s. 9.

ği nazik süreç nedeniyle gerekli yaptırımlar yeterince uygulanamamıştır.

Sonuç

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin uygulanması sırasında Osmanlı Devleti açısından meydana gelen zafiyet, ülke topraklarının bir kısmının işgaline, bir kısmının ise yapay bağımsız devletler kurdurulma girişimine sahne olmuştu. Bir yandan Yunanistan Başbakanı Venizelos, Fener Patrikhanesi ve Trabzon Rum Metropolitliği bağımsız bir Pontus Devleti'nin kurulması için uluslararası arenada yoğun faaliyetler gösterirken, öte yandan Rusya'dan Doğu Karadeniz bölgesine yönelik ciddi oranda Rum nüfus göçürülmeye çalışılmaktaydı. Bu duruma bölgede kurulan ve savunmasız Türk köylerini basarak onları bölge dışına göç etmeye zorlayan Rum çetelerinin faaliyetlerinin de eklenmesi, can ve mal güvenliklerini sağlamak amacıyla bölge Türklerinin de örgütlenmelerini zorunlu hale getirmişti.

Bu süreci idare etmek ve yürütmek üzere harekete geçen Osman Ağa 1919 yılı Şubat ayında İnebolu'dan Hopa'ya kadar olan Doğu Karadeniz bölgesi belediye başkanlarına telgraflar çekerek muhtemel tehlikelere karşı süratle örgütlenme çağrısında bulunmuştu. Öte yandan Giresun ve civarının sözü geçen etkili isimlerini toplayarak Müdafaa-i Memleket Komitesi adlı cemiyetin kurulmasına öncülük eden Osman Ağa, sahilden yapılması muhtemel bir saldırıya karşı gönüllülük esasına dayanan sahil muhafaza teşkilatı oluşturmuştu. Başlangıçta bu gönüllü birliklerde görev alanların ihtiyaçlarını karşılamak için başvurulan iane toplama faaliyetleri, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin kuruluşundan sonraki süreçte daha düzenli ve organize bir yapıya büründürülmüştü.

Bu bağlamda 1919 yılı Şubat ayından 1922 yılı Mart ayına kadar geçen üç yılı aşkın süredeki kimlerden yardım toplandığı ve harcamaların nerelere ve ne şekilde yapıldığı üzerinde bir değerlendirmede bulunulmuştur. Buna göre söz konusu dönem içinde iki tür defter tutulduğu, bunlardan birinin Osman Ağa'nın tuttuğu mahrem nitelikli, diğerinin ise bir dönem Osman Fikret Bey'in, daha sonra İmam Hasan Efendi'nin tuttuğu resmi iane defteri olduğu görülmektedir. Üzerinde çalıştığımız resmi nitelikli İane Defterlerindeki kayıtlara göre iane faaliyetlerine Türklerin ve Rumların katıldıkları, hem kaza merkezinden hem de nahiyeler-

den toplanan paraların belirli aralıklarla Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kasasına tutanakla teslim edildiği, harcamaların cemiyet başkanının kararı üzerine ve yine tutanakla yapıldığı anlaşılmaktadır.

İane Defterlerindeki harcama kayıtlarından edinilen bilgiye göre; toplanan paraların önemli bir kısmı, Milli Mücadele'nin hizmetinde bulunan gönüllülerin maaşları ile silah ve cephane satın alınması gibi daha çok askeri nitelikli faaliyetlere sarf edilmiştir. Harcamaların önemli bir kısmı ise daha çok sosyal yardım niteliği arz eden çalışmalarda kullanılmıştır. Örneğin Azerbaycan'dan gelen mültecilerin sevk ve iskânı, yetim çocukların barınması, yoksul ailelere iaşe yardımı, maaşı ödenemeyen öğretmenlere maaş verilmesi, şehrin imarı ve müstakil liva teşkilatlarının kurulması gibi konularda önemli harcamalar yapılmıştır. Hiç kuşku yok ki bu tür harcamalar, olağanüstü şartların yaşandığı bu yıllarda toplumsal hayatı desteklemek ve olası huzursuzlukları önlemeyi öngören faaliyetler olarak değerlendirilmelidir.

Öte yandan Topallı'ya göre, Osman Ağa'nın bizzat tuttuğu mahrem iane defterinin sarfiyat kısmı "bir nevi tahsîsât-ı mestûre" şeklinde kullanılmıştı. Bu gizli ödenekten kimlere ne kadar para ödendiği bilinmemekle birlikte Topallıya göre bu paradan külliyetli bir miktar Sivas Kongresi sırasında ve TBMM'nin açılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiştir.

Sonuç olarak Şubat 1919 ile Mart 1922 tarihleri arasında Osman Ağa'nın başkanlığı ve kontrolü altında Giresun kazası ve nahiyelerinden toplanan külliyetli miktardaki para, Giresun başta olmak üzere vilayet merkezi Trabzon ve TBMM nezdinde Millî Mücadele hizmetinde kullanılmıştır.

Kaynakça

Akbal, İsmail, *Trabzon'da Muhalefet,* Serander Yayınları, Trabzon 2008.

Arslan, Zehra, "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research,* Volume 3 / 11 Spring 2010, s. 57-72.

Babacan, Hasan, *Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Karar ve Yazışma Defteri,* Isparta Valiliği Yayınları, Isparta 2009.

_____, "Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Cephe Gerisi Faaliyetleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 31, Nisan 2014, s. 45-51.

Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye,* C. 1, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001.

Beyoğlu, Süleyman, *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa,* Bengi Yayınları, İstanbul 2009.

Çapa, Mesut, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti,* Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon 1998.

Çelik, Kemal, *Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Milli Mücadelede Mut,* ATAM Yayınları, Ankara 2001.

Doğan, Ümit, *Mustafa Kemal'in Muhafızı Topal Osman*, Kripto Yayınları, Ankara 2014.

Güner, Zekai, *Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri,* ATAM, Ankara 1998.

Günhan, Ali, *Milli Mücadele Döneminde Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Milli Yardım Defteri 3,* Kütahya Belediyesi Yayınları, Ankara 2016.

Köksal, Ülkü, *Trabzon'da Dernekleşme Süreci 1919-1950*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2015.

Köstüklü, Nuri, *Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti,* ATAM, Ankara1990.

Özel, Sabahattin, *Milli Mücadelede Trabzon,* İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

Özkaya, Yücel, "Yararlı ve Zararlı Dernekler", *Milli Mücadele Tarihi I*, ATAM Yayınları, Ankara 2005.

Öztoprak, İzzet, *Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları,* TTK Yayınları, Ankara 1991.

_____, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti,* ATAM Yayınları, Ankara 2014.

Topallı, Osman Fikret, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihlerinde Giresun*, Hzl. Veysel Usta-Mustafa Çulfaz, Serander Yayınları, Trabzon 2017.

_____, *Varidat ve Sarfiyat İşleri*, Basılmamış notlar.

Ural, Selçuk, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri,* IQ Yayınları, İstanbul 2008.

Üçüncü, Uğur, *Milli Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya*, Serander Yayınları, Trabzon 2015.

Yüksel, Ayhan, *Keşap Doğu Karadeniz'de Bir Kıyı Kasabası,* Keşap Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015,

Ekler

Ek 1: Varidat ve Sarfiyat Defteri'nin ilk sayfası

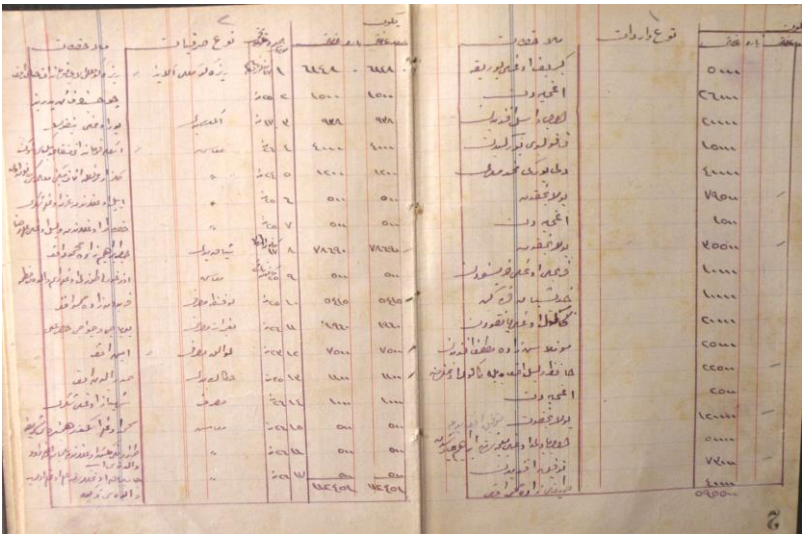

Ek 2: Cemiyet hesaplarının döküm ve icmalinin yapıldığı Varidat ve Sarfiyat Defteri'nin son sayfaları

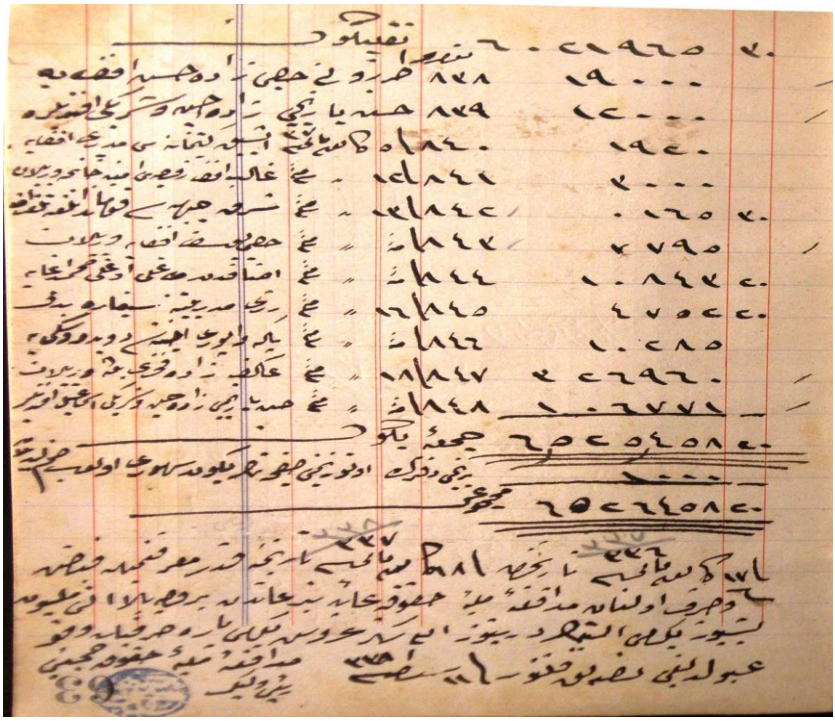

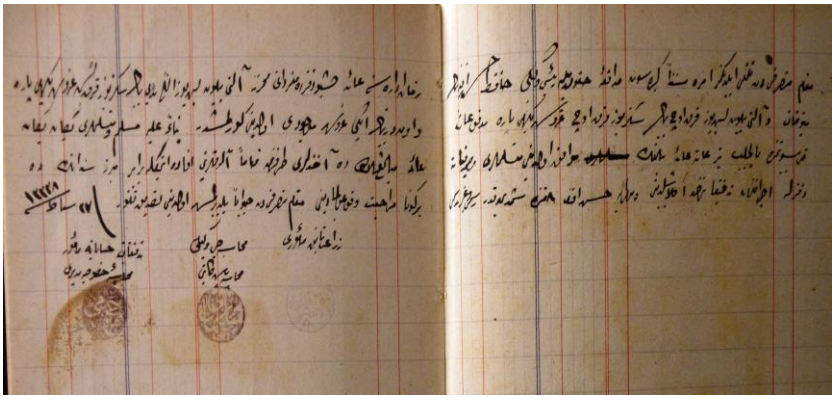

Ek 3: Giresun Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti İânât Defteri (Şubat-Nisan 1919 dönemi)

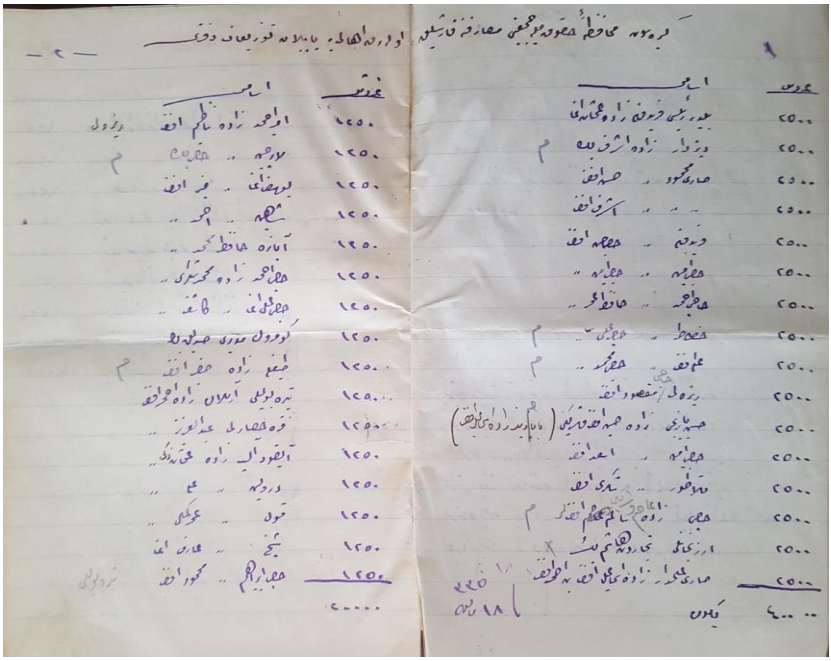

Ek 4: Osman Fikret Topallı'nın *Müdafaa-i Hukuk ve istiklal Harbi Tarihlerinde Giresun* adlı kitabının *Varidat ve Sarfiyat İşleri* başlıklı bölümü için kaleme aldığı yazı

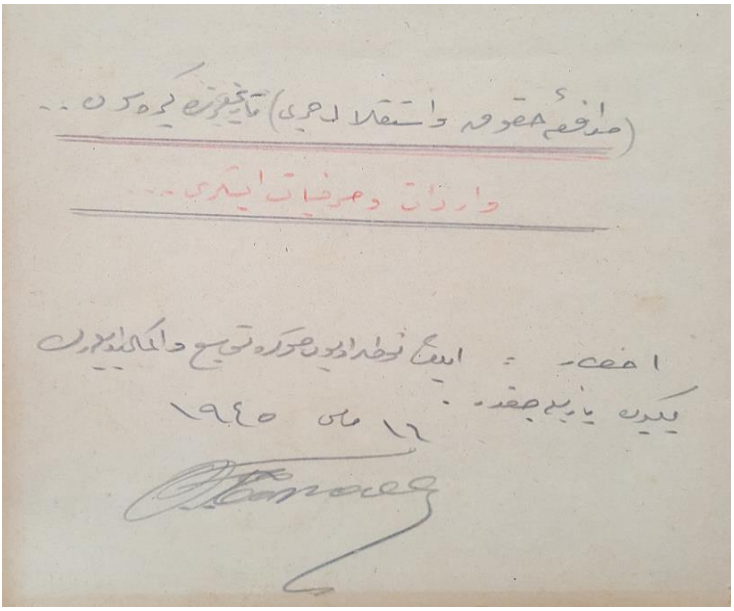

Ek 5: Keşap Müdafaa-i Hukuk şube başkanı tarafından toplanan yardımların Giresun merkezine gönderildiğine dair yazı.

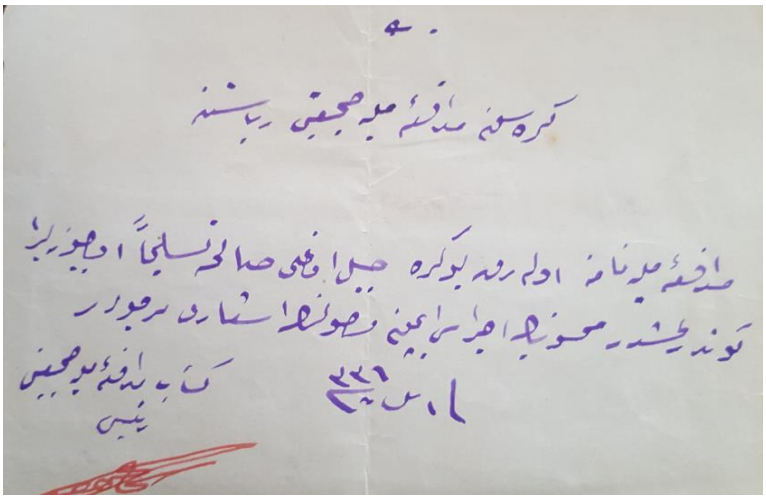

Ek 6: Yusufağazâde Hacı Yusuf tarafından Giresun Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye veznesinden alınarak yapılan bir ödemeye dair tutanak

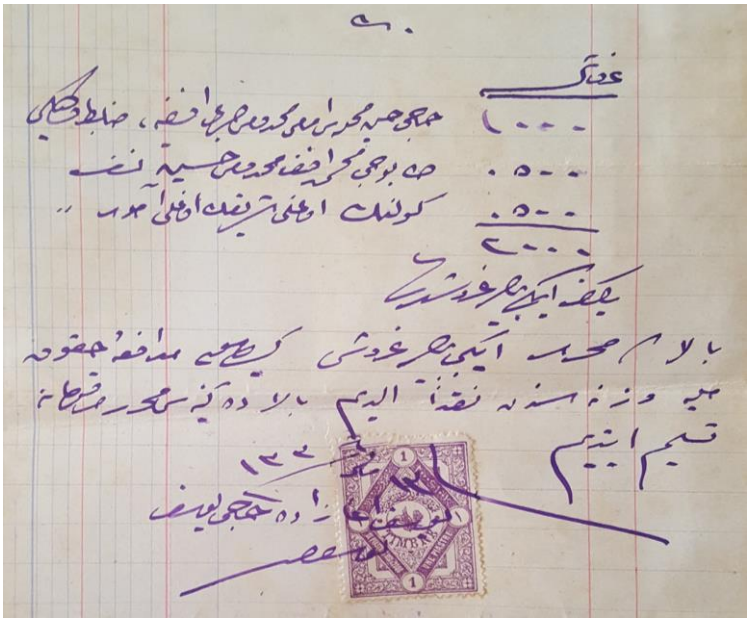

Ek 7: Giresun'dan Trabzon Müdafa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetine havale edilen paranın makbuzu

Ek 8: Giresunlular tarafından Garb Cephesi'ne hediye edilen seri ateşli kudretli cebel bataryası. Dürbün başındaki zat, Batarya Kumandanı İşkodralı Yüzbaşı Topçu İsmail Hakkı Bey, 1337 (1921)

Ek 9: Milli Mücadele döneminde Giresun'dan yardım toplayanlardan bazıları bir arada Soldan sağa: İkinci Hacıalizade Kaşif, sekizinci Larçınzade Arif, dokuzuncu Acenta Hüseyin, onuncu Hacıaliağazade Mehmet Ali, onbirinci Larçınzade İsmail Hakkı

MÜTAREKE ORTAMINDA KURULAN KADIN DİRENİŞ ÖRGÜTLERİ:"SİVAS ANADOLU KADINLARI MÜDAFAA-İ VATAN CEMİYETİ"*

Necdet AYSAL**

Giriş

Tarihsel gelişim süreci içerisinde kadının varlığı, statüsü ve hakları sürekli gündemde kalmış, dünya genelinde kadın haklarının kazanılması ise çok sıkıntılı ve uzun bir süreçte gerçekleşmiştir.[1] Kadın konusu ile ilgili toplumsal değişmeye yol açan en önemli gelişme ise şüphesiz Sultan Abdülmecit döneminde başlayan Tanzimat dönemidir. Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısında ciddi değişimlerin yaşandığı bu dönemde, kadının bir meslek sahibi olmasına yönelik ilk defa yeni eğitim kurumları açılmıştır.[2] Belirli bir mesleği olmayan, çamaşırcılık ve bohçacılık gibi işler yapan kadına çalışma hakkı tanınmış[3] ve kadınlar ağırlıklı olarak dokuma sanayisinde çalışmaya başlamışlardır.[4] 1844 nüfus sayımında erkeklerin yanı sıra ilk kez kadınlar da sayıma tabi tutul-

---

* Bu makale "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Kadın Örgütü: Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, C. II, (Ed. Prof. Dr. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016 tarihli kitap bölümünün genişletilmiş hâlidir.

** Doç. Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü. aysal@ankara.edu.tr

[1] Semra Gökçimen, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, S. 10, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 2008, s. 1-3; Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989, s. 3-8.

[2] Nevin Yurdsever Ateş, *Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu 1925-1927*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul 2009, s. 18-19.

[3] 1858'de Kız Rüştiyeleri, 1869'da Kız Sanayi Mektebi ve 1870'de Dâr-ûl Muâllimat Okulları bu dönemde açılmıştır. Bkz. Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara 1973, s. 27.

[4] 1864'te Bursa'da bir dokuma tezgâhında 100 kadar kadın işçinin çalıştırıldığı bilinmektedir. Bkz. Ayşegül Yaraman, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2001, s. 99.

muşlardır.[5] Tanzimat dönemi sonlarında kadın sorunlarının basında da yer almaya başladığı görülmektedir. Özellikle "*Terakki*" ve "*Terakki Muhaderât*" gazetelerinde kadınlara öğrenim hakkı, kadın-erkek eşitliği ve çalışma olanaklarının verilmesi gibi konular ele alınmış ve tartışılmaya başlanmıştır.[6]

Meşrutiyet dönemi, kadın faaliyetlerinin yaygınlaşması ve örgütlenmesinde büyük rol oynamıştır. 23 Aralık 1876 tarihli Osmanlı Anayasası, kız-erkek bütün çocukların ilköğrenimini zorunlu kılmıştır. Bu dönemde hükûmetin de desteğini alan kadınlar, haklarını savunmak ve eğitimlerini tamamlamak için dergiler, günlük gazeteler çıkarmaya başlamıştır.[7] Bu faaliyetlerin dışında ülkede yaşanan olumsuz gelişmelerden üzüntü duyan ve bir şeyler yapmak isteyen aydın kadınların da bir araya gelerek cemiyetler kurduğu ve yardım kampanyaları başlattığı görülmektedir. 1876 yılında Mithat Paşa'nın eşi tarafından "*Yaralılara Yardım Komitesi*" kurulmuş ve ailelerden aynî ve nakdî yardımlar toplanmıştır.[8]

---

[5] Ekrem Işın, "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", *Tarih ve Toplum,* c. 9, S. 51, 1998, s. 22.

[6] Ali Reşit ve Filip Efendi'nin çıkardıkları Terakki gazetesi, 15 Haziran 1868 tarihli sayısında kadınlar için "*Muhadderat*" isminde bir ek yayınlamıştır. "*Kapalı, örtülü, namuslu Müslüman kadını*" anlamına gelen bu ekte isimleri zikredilmeden kadınlardan gelen mektuplara yer verilmiştir. Bkz. Gülden A. Pınarcı, "Kadın Dergileri", *Atılım Üniversitesi E Bülten,* S. 29, Yıl 8, Mart 2013, s. 1-6; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, 2. Baskı, Cem Web Ofset, Ankara 2006. s. 20.

[7] 1874-1876 yılları arasında çıkarılan bir diğer kadın dergisi ise "*Âyine*"dir. Selanik'te çıkarılan Âyine, kadınlar ve çocuklar için pazar günleri yayınlanmıştır. 1883-1884 yılları arasında "*çiçek yeri, çiçek bahçesi*" anlamına gelen "*Şükûfezâr*" adıyla çıkarılan kadın dergisinin 15 günde bir yayımlandığı görülmektedir. 1885-1886 yılları arasında *"cömertlik, mertlik, yiğitlik"* anlamına gelen "*Mürüvvet*" isimli dergi yayınlanmıştır. İstanbul'da haftalık olarak yayınlanan bu dergi, Mürüvvet gazetesinin kadınlar için çıkardığı özel sayısıdır. **"***Hanımlara Mahsus Malûmat"* isimli kadın dergisi, 1894-1896 yılları arasında İstanbul'da yayınlanmaya başlamıştır. 1893-1908 yılları arasında ise "*Hanımlara Mahsus Gazete"* yayınlanmıştır. 1908'de *Mehâsin, Demet ve Kadın;* 1911'de *Musavver Kadın*, *Kadınlar Dünyası;* 1913-1918 yılları arasında kadınlara yönelik *Hanımlar Âlemi, Kadınlar Âlemi, Seyyâle, Siyânet, Kadınlık, Bilgi Yurdu Işığı;* 1918-1923 yıllarında *Genç Kadın, Türk Kadını, İnci, Kadınlar Saltanatı, Hanım, Ev Hocası* gibi dergiler yayınlanmıştır. 1924-1926 yılları arasında *Süs, Çalıkuşu*, *Yıldız, Firuze Asar-ı Nisvan, Kadın Yolu*; 1926-1934 tarihleri arasında ise *Kadın Yazıları, Yeni Kitap, Hanımlar Âlemi, Elişi, El Emekleri, Aile Dostu, Salon, Cumhuriyet Kadın Dergisi* yayınlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pınarcı, "Kadın Dergileri"., s. 1-6.

[8] 1854'te Kırım Savaşı nedeniyle İstanbul'a gelen ve savaşın yapıldığı bölgeye geçip yaralılara büyük yardımlarda bulunan Florence Nightingale ve Miss Stanley'in faaliyetleri, Anadolu kadınlarına örnek teşkil etmiştir. Bkz., Ferhat Uyanıker, *Milli*

Osmanlı Devleti'nde XVIII. ve XIX. yüzyılda yaşanan siyasi ve ekonomik bunalımlara, XX. yüzyılın başlarında üst üste kaybedilen ve toprak-itibar kaybına yol açan savaşların gerekli kıldığı yüksek askerî harcamalar da eklenince büyük bütçe açıkları oluşmuş ve bu durum giderek artan bir şekilde ekonomiyi sarsmaya başlamıştır.[9] Böyle bir ortamda kadınlar tarafından kurulan bu cemiyetler, ağırlıklı olarak askerlere yiyecek ve giyecek (çorap, fanila, battaniye vs.) toplamak, kermesler, piyangolar düzenlemek, göçmenlere yardım etmek, hastanelerde hastabakıcılık yapmak, yetim çocukların eğitimi gibi konulara eğilmiş ve aynı zamanda topluma kurtarıcı olarak yön vermişlerdir.[10]

Anadolu'da "*Kara Fatma*" lakabıyla ön plana çıkan kadın kahramanlar ise topluma öncülük etmiş ve vatan savunmasında düşmana karşı direnişin sembolü olmuşlardır. Kara Fatma lakabını kullanarak düşmana karşı vermiş olduğu mücadele ile Anadolu'nun takdirini kazanan kadın kahramanlarımız arasında Osmaniyeli Asiye Hatun,[11] Erzurumlu Nene Hatun,[12] Fatma Seher, Şeri-

---

Mücadele'de Türk Kadını, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 9.

[9] Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türk Maliye Tarihi* (Ders Notları), Çukurova Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Masaüstü Yayınları, Adana 1999, s. 41; Memduh Yaşa, *Devlet Borçları*, 3. Baskı, Has Kurtulmuş Matbaası, İstanbul 1981, s. 35.

[10] 1908 yılında kurulan kadın cemiyetleri arasında Cemiyet-i İmdâdiye (İmdâd Derneği), Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teâli-i Nisvan Cemiyeti ve Osmanlı Kadınları Şefkât Cemiyet-i Hayriyesi yer almaktadır. Bu cemiyetlerin yanı sıra 1909'da Osmanlı Cemiyeti Hayriye-i Nisvaniye, Mamulât-ı Dâhiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi ve Esirgeme Derneği; 1910'da Teâli-i Vatan-ı Osmanî Hanımlar Cemiyeti; 1913'te Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti ve Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti; 1915'te Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti ve 1916'da Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin kurulduğu görülmektedir. Bkz. Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, 2. bs., Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991, s. 77; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 503.

[11] Asiye Hatun, 1854 Osmanlı-Rus (Kırım) Savaşı sırasında Tuna boylarında, Silistre ve Babadağı tabyalarında yanında götürdüğü gönüllülerle ordunun ileri hatlarında düşmanla savaşmış ve askere cesaret aşılamıştır. Bkz. Cezmi Yurtsever, "Osmaniyeli Millî Kahraman Kara Fatma", *Tarih İçinde Bütün Yönleriyle Osmaniye*, I. Sempozyum 15-18 Kasım 1993, Ed. Prof. Dr. Kazım Tülücü, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Osmaniye 1995, s. 62-63.

[12] Nene (Kırkgöz) Hatun, Erzurum'un Pasinler ilçesi Çeperli köyünden olup, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Aziziye Tabyasının Rus kuvvetlerinden geri alınması için yapılan çarpışmada kahramanlığı ile tanınmıştır. Bkz. Salahattin Tansel, *İstiklâl Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

fe, Gülizar ve Name kadınlar yer almaktadır.[13] Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında vatanın kurtuluşu için Halide Edip, Fatma Aliye, Nigar Binti Osman, İhsan Raif gibi aydın hanımlar, yaptıkları konuşmalarla Anadolu kadınlarını yardıma ve vatan savunmasına davet etmişlerdir. Anadolu kadının ülkesi ve milletine sahip çıkma özelliğinin Türk toplumlarında çok ileri seviyelere kadar çıktığının en son kanıtı ise Ulusal Bağımsızlık Savaşı'dır.[14]

Bu savaşla ilgili olarak varılacak birçok hükümden birisi, kuşkusuz her siyasal örgütlenme ve mücadele biçiminde erkeklerin daha etkin olarak rol oynadıklarıdır. Ancak, bağımsızlık mücadelesinin bir halk hareketi olarak başladığı ve başarıya ulaştığı tezi kabul ediliyor ise, bu süreçte kadınların oynadığı rolü de belirginleştirmek gerekir. Melek Reşit Hanım,[15] Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın örgütlenme evresi olarak kabul edilen 1919 yılı içinde, kuruluşuna ön ayak olduğu "*Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*" aracılığı ile ülkenin kurtuluşuna dolaylı ama kesin bir katkı sunmuş kadınlarımızdandır.

1-Mondros Mütarekesi ve Ulusal Örgütlenme

Birinci Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti için bir ölüm fermanı olmuştur. Antlaşmanın ağır hükümlerinin hiç vakit kaybetmeksizin uygulamaya konulmasıyla birlikte Anadolu hızlı bir şe-

---

Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s. 5-7; Aynur Mısıroğlu, *Kuvayı Millîye'nin Kadın Kahramanları*, Sebil Yayınları, İstanbul 1994, s. 38-41.

[13] Fevziye Abdullah Tansel, *Kurtuluş Savaşı'nda Kadın Askerlerimiz*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 15-17.

[14] Ferhat Uyanıker, *Milli Mücadelede Türk Kadını*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 7-20.

[15] Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa'nın ikinci hanımıdır. Mehmet Reşit Paşa, 1895 yılında Mülkiye Mektebi'nden hocası Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Emine Seniye Hanım'la evlenmiş ve bu evlilikten Ahmet Cevdet isimli çocuğu olmuştur. 1907 yılında Emine Seniye Hanım'dan ayrılan Mehmet Reşit Paşa, Meşrutiyetin ilanından sonra 9 Ağustos 1908'de Edirne Valiliği'ne atanmış ve 21 Eylül 1909'da ise Cezayir Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) Valisi olmuştur. Bu görevde iken ikinci evliliğini Melek Hanım'la yapmıştır. Bu evlilikten ise Mahmut Aziz, Nimet, Celal, Hikmet ve Fikret isimli çocukları olmuştur. Bkz. Enis Şahin, "Sivas Kongresi Hazırlıkları ve Sivas Valisi Reşit Paşa", *Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu (2-3 Eylül 2004),* Yay. Hzl., Nilgün İnce, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s.183-184; Cevdet Reşit Yularkıran, *Reşit Paşa'nın Hatıraları (Sivas'ta Harekâtı Milliye Başlangıcından Sivas Kongresi ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar),* Tan Matbaası, İstanbul 1939, s. 1-164.

kilde işgal edilmeye başlanmıştır.[16] 1 Kasım 1918'de başlayan işgallere karşı Saray ve Hükûmetin sessiz kalması, teslimiyetçi politikalar izlemeleri Anadolu'da sivil örgütlenmenin yolunu açmıştır. Bu sivil örgütlenmenin askerî kanadını dağınık da olsa Kuvayı Milliye oluştururken, siyasi nitelikli mücadeleyi ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri gerçekleştirecektir. Kuvayı Milliye, düzenli ordunun henüz kurulmadığı, hükûmetin işgallere sessiz kaldığı günlerde, düşmanın ilerleyişini durdurmak, asıl ordu kuruluncaya kadar zaman kazandırmak, halka moral aşılamak ve iç ayaklanmaları bastırmak gibi görevleri üstlenmiştir.[17] İşgal bölgelerinde yöre halk tarafından kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ise kendi bölgelerinin kurtuluşu için protesto mitingleri, gösteriler düzenlemiş ve bölge halkını başlayan mücadeleye ortak etmek için çok çeşitli adımlar atmışlardır.[18]

Türk halkının, Hükûmetin ve Padişahın umutsuzluk içinde bulunduğu bir dönem olan 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mirliva (Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa, zayıf kadro ile vatanın kurtuluşunun mümkün olamayacağını anlamıştır. O artık kendisini, millî kurtuluş hareketini başlatacak ve yönetecek bir önder olarak görmektedir. Sonunda beklenen kararını vermiş,[19] *"Anadolu'ya geçecek, orada milli bir teşkilat kurup mücadeleye başlayacak ve bu mücadelesini millete mal ederek milli egemenliğe dayalı bir devlet kuracaktır."* Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın *"Dokuzuncu Ordu Müfettişi"* görevi ile 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın gerçek anlamda başladığı görülecektir.[20] *"... Ne denli zengin ve müreffeh olursa olsun, bağımsızlıktan*

---

[16] Seha L. Meray - Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler),* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 1-5.

[17] Kuvayı Milliye birlikleri türdeş olmayıp, gönüllülerden eşkıyalara, eski askerlerden efelere kadar çeşitli unsurları içinde barındırmıştır. Liderleri de eski veya yedek subaylar, tanınmış efeler ya da eşraftan kişiler olabilen Kuvayı Milliye, çete, millî müfreze, milis gibi isimlerle de anılmıştır. Düzenli ordunun kurulmasından sonra, bir askeri güç olarak ortadan kalkan Kuvayı Milliye, direniş ruhunu simgelemesi açısından, halkın zihninde sürekli yer eden bir anlayış haline dönüşmüştür. Bkz. Fahrettin Çiloğlu, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s. 137-138.

[18] *Albayrak*, "Hanımlarımızın Müracaatı", S. 51, 11 Kanun-i evvel 335 (11 Aralık 1919), s. 1-2.

[19] Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları,* Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s. 49.

[20] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli,* C. 1, 8. Basım, Kastaş AŞ Yayınları, İstanbul 1987, s. 238.

yoksun bir ulus, uygar insanlık karşısında uşak olma durumunda kalmaktan kendini kurtaramaz. Oysa Türk'ün onuru ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. Öyleyse 'Ya İstiklâl Ya Ölüm'[21] parolasıyla başlayan ve bir ölüm-kalım mücadelesinin cereyan ettiği bu dönem, zengin olaylar, olgular ve kişiler galerisidir. Bu galeride Saltanat-Hilafet savunucularını, İngiliz işbirlikçilerini, ABD mandası taraftarlarını, bölgesel kurtuluşu amaçlayan örgütleri, tam bağımsız ve yeni bir devlet kurma uğrunda mücadele edenleri görmek mümkündür.[22]

Anadolu'da Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın örgütlenme aşaması devam ederken, bu süreçte Sivas'ta 9 Aralık 1919'da kadınlar tarafından "*Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*" adıyla bir cemiyet kurulacaktır. Cemiyetin kurucu üyelerinden birisi olan Melek Reşit Hanım,[23] Cemiyet başkanı olarak tüm Anadolu kadınlarını başlayan bu mücadeleye ortak etmek için çalışacak ve vatanın kurtuluşuna katkılar sağlayacaktır.

2- Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın örgütlenme yılı olan 1919'da, sırasıyla 28 Mayıs'ta Havza Tamimi ve 21/22 Haziran'da Amasya Genelgesi yayınlanmış, 23 Temmuz-7 Ağustos'ta Erzurum ve 4-11 Eylül 1919'da ise Sivas kongresi toplanmıştır. Sivas Kongresi'nde işgaller sonrası Anadolu'da kurulan direniş örgütleri "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" çatısı altında birleştirilmiş ve Heyet-i Temsiliye resmen çalışmalarına başlamıştır. Bu bağlamda

---

[21] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk,* C. II, 14. Basım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982, s. 8-10.

[22] Necdet Aysal-Hasan Dinçer, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Örgütlenme Aşamasında Melek Hanım ve Faaliyetleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, c. XII, S. 24, Bahar 2012, s. 149-150.

[23] Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa'nın ikinci hanımıdır. Mehmet Reşit Paşa, 1895 yılında Mülkiye Mektebi'nden hocası Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Emine Seniye Hanım'la evlenmiş ve bu evlilikten Ahmet Cevdet isimli çocuğu olmuştur. 1907 yılında Emine Seniye Hanım'dan ayrılan Mehmet Reşit Paşa, Meşrutiyetin ilanından sonra 9 Ağustos 1908'de Edirne Valiliği'ne atanmış ve 21 Eylül 1909'da ise Cezayir Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) Valisi olmuştur. Bu görevde iken ikinci evliliğini Melek Hanım'la yapmıştır. Bu evlilikten ise Mahmut Aziz, Nimet, Celal, Hikmet ve Fikret isimli çocuklar olmuştur. Bkz., Şahin, *Sivas Kongresi Hazırlıkları....*, s. 183-184; Yularkıran, *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, s. 1-164.

Ulusal Mücadele'nin ve yeni Türk Devleti'nin üzerinde yükseleceği temel prensipler de belirlenmiş oluyordu.

18 Aralık 1919 tarihine kadar Sivas'ta kalan Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve üyeler, 20-22 Ekim 1919'da Amasya Görüşmeleri'ni gerçekleştirmiş ve 16-29 Kasım 1919'da ise Sivas Komutanlar Toplantısı'na katılmışlardır. Bu yoğun çalışma ortamı içerisinde Sivaslı kadınların da boş durmadığı ve zaman zaman Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım'ın başkanlığında bir araya gelerek, çeşitli toplantılar düzenledikleri görülmektedir.[24] Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kuruluş temelleri, bu toplantılar sırasında atılmıştır.

26 Kasım 1919'da Melek Reşit Hanım'ın başkanlığında, Jandarma Tabur Komutanı Kemal Bey'in eşi Şefika Hanım, Defterdar Tevfik Bey'in eşi Sâmiye Hanım, Çankırı Memlehası (Tuzlası) Müdürü Raif Efendi'nin eşi Emine Hanımlar, Cemiyetin kuruluş dilekçesini Sivas Valiliğine teslim etmişlerdir. 27 Kasım'da ise Sivas İnâs Dar'ül Eytâm (Yetimler Yurdu) Müdiresi Makbule Hanım[25] ve Sivas Mektûb-i Memeyyizi (Yazı işleri Müdürü) Ali Efendi'nin eşi Ayşe Hanımlar, Sivas Valiliğine ikinci bir dilekçe vererek 28 Kasım 1919 Cuma günü saat sekizde Kal'a-i atîk (Eski Kale) mahalle-

---

[24] Melek Hanım'ın başkanlığında Sivas Erkek İlkokulu'nda yapılan toplantıya Kız Öğretmen Lisesi öğrencileri de katılmıştır. Emekli öğretmen Asiye Ülker anılarında bu toplantıdan şöyle bahsetmektedir: "*Sivas Kongresi'nin yapıldığı yıllarda ben Kız Öğretmen Okulu ikinci sınıf öğrencisiydim. Gündüzleri kendi binamızda okur, geceleri ise yatmaya Yetimler Yurdu binasına giderdik. O yıllarda Melek ve Makbule Hanımlar, bütün güçleriyle Sivaslı Hanımları Milli Mücadele amacına yöneltmeye çalışıyorlardı. Bu çalışmalarında en yakın yardımcılarından birisi de bendim. Genç yaşıma rağmen büyük bir milli heyecan içinde verdikleri her hizmeti yapardım. Henüz Atatürk'ün Sivas'ta bulunduğu sıralarda bir gün Sivas Erkek İlkokulu'nda Melek Hanım'ın başkanlığında Sivaslı Hanımlar bir toplantı yaptılar. Öğretmen Okulu birinci sınıfından Münire ve son olarak ta ben heyecanlı birer konuşma yaptık. Toplantı sonunda kadınlardan yardım toplandı. Sivas'ın yurtsever kadınları hemen üzerlerindeki değerli eşyaları (bilezik, yüzük, küpe vs.) bağışladılar. Sivas'ın tanınmış ailelerinden birine mensup olan Emine Hanım ise bunları bir çekmece içerisinde topladı. Bende makbuzlarını yazıp kayıtlarını yaptım. Sivaslı Hanımlar büyük bir Milli Mücadele heyecanı içine girmişlerdi...*" Bkz. Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 257; Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Kongresi*, 2. B., Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1963, s. 189-190.

[25] Makbule Hanım, Sivas Yetimler Yurdu Müdiresi iken Cemiyetin kuruluşunda aktif görevler almıştır. Vali Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanımın da akrabası olan ve Mazhar Müfit (Kansu) Beyle evlenen Makbule Hanım, 3 çocuk annesidir. Bkz. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, II. B., Cem Web Ofset, Ankara 2006, s. 135-136; Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 257.

sindeki Numune Mektebi'nde kadınların katılımlarıyla gerçekleşecek toplantının yasal iznini talep etmişlerdir. Sivas Valiliğinin vermiş olduğu izinle 28 Kasım 1919'da Numune Kız Mektebi'nde genel bir toplantı düzenlenmiştir.[26] Bu toplantıda Cemiyetin başkanı olacak olan Melek Reşit Hanım ile Yetimler Yurdu Müdiresi Makbule Hanım son derece anlamlı birer konuşma yapmışlardır. Özellikle Melek Hanım'ın konuşması, duygusallığın ve gerçekçiliğin iç içe geçtiğini ortaya koyan cümleler ile yüklüdür:[27]

"Muhterem Hemşirelerim!

Bugün buraya toplanmaktaki maksadımız, memleketimiz hakkında biraz görüşmek, dertleşmek, ağlaşmak, Cenabı Hakka yalvarmak, lâzım gelirse vatanın müdafaası için hatta ölüme bile katlanmaktır. Çünkü istiklâlini kaybeden bir millet, en büyük rahata nail olsa bile artık o memleketin sahibi değildir, esiridir. Bir insan, küçük bir evin hanımı olmayı elbet büyük bir evin hizmetçisi olmaya tercih eder. Hâlbuki memleketini kaybetmek, hizmetçilikten de esaretten de güçtür, İzmir'in muvakkat bir işgali esnasında bile dindaşlarımıza ne hakaretler yapıldığını görüyoruz. Hâlbuki biz daha istiklâlini muhafaza eden, parlak bir tarihe sahip olan bir milletiz. Hülâsa hemşirelerim, bizim için ya ölüm ya istiklâl! Bunu düşünerek "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" namı ile sırf seslerimizi, memleketimizi parçalamak isteyenlere işittirmek için delâletinizle bir cemiyet teşkil etmeye karar verdik. Bu cemiyet, sırf müşterek hukukunuzu müdafaa edecektir. ... Maksadı teşekkül memleketin müdafaasıdır. Hemen Cenabı Hak teşebbüsümüzde muvaffak bil-hayır eylesin, Âmin!"

Makbule Hanım ise yapmış olduğu konuşmada, "... *Bugün için en önemli düşüncelerimiz vatan kaygısı, en büyük vazifemiz istiklâlimizi muhafaza etmek, vatanımızı kurtarmak ve düşman eline teslim etmemektir. Bir tek Türk Müslüman kalıncaya kadar müdafaa etmek...*" diyerek kadınlara da düşen sorumluluğu dile getirmiştir. Toplantı sırasında bütün kadınların onayı alınarak, Padişaha, Sadrazama ve Dâhiliye Nazırına telgraflar çekilmiştir. Türk milletine karşı yapılan haksızlıkların bir an önce düzeltilmesi ve Hükümetin bu konuda sessiz kalmaması ve girişimlerde bu-

---

[26] Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938,* 2. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 115; Bekir Sıtkı Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1986, Belge 2.

[27] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 41-42.

lunmasının istendiği bu telgraflar da,[28] aynı zamanda Cemiyetin kuruluş amacının da açıklandığı görülmektedir:[29] "*Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olan toprakların kurtarılması yolunda mücadele etmek"*

Numune Kız Mektebi'nde yapılan bu toplantıda Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin yakın zamanda kurulacağı, ilk kez burada halka duyurulmuştur.[30] Cemiyetin, Başkan Melek Reşit, İkinci Başkan Sâmiye, Yazman Şefika Kemal ve Veznedar Emine Hanımlardan oluşan Yönetim Kurulu, hazırladığı Nizamnameyi[31] ve Cemiyet mührünü 7 Aralık 1919 da Valiliğe sunmuş ve yasal işlemin tamamlanmasını rica etmiştir.[32] Valiliğe teslim edilen yazıda Cemiyet merkezi olarak Melek Reşit Hanımın evi gösterilmiştir. Sivas Valiliği ise yaptığı incelemeler sonunda, 9 Aralık 1919 tarihli yazısıyla *"Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti"nin* kuruluşunu resmen onaylamıştır.[33] Aynı günlerde Cemiyet, 11 maddeden oluşan nizamnamesini küçük boyda bir broşür şeklinde bastırmış ve üyelik başvurusunda bulunanlar için "*Giriş Belgesi*" niteliğinde mühürlü kâğıtlar hazırlatmıştır.

Cemiyetin 11 maddelik nizamnamesinin birinci maddesinde, Merkezi Sivas'ta kurulmuş olan bu Cemiyetin, Anadolu'nun belirli bölgelerinde *"Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti"* adıyla birer şubelerinin açılacağı yer almaktadır. İkinci madde, Erzurum ve Si-

---

[28] Ayşe Afetinan, "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler,* III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 1996.

[29], Ayşe Afetinan*, VIII. Türk Tarih Kongresi,* s.1997.

[30] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 136-137.

[31] 11 maddeden oluşan Cemiyet Nizamnamesi için bkz. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi,* K. 28, G. 98, B. 98-a 001; K. 28, G. 98, B. 98-b 001; K. 28, G. 98, B. 98-c 001; K. 28, G. 98, B. 98-d 001, EK-1, 1a ve 1b.

[32] Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Yönetim Kurulunda Reise-i evvel (Birinci Başkan) Melek Reşit, Reise-i sâni (İkinci Başkan) Samiye, Kâtibe Şefika Kemal, Veznedar Emine Hanımlar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* (Ed. Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, s. 87; Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 3.

[33] Vali Reşit Paşa'nın imzasıyla yürürlükteki yasalara uygun olarak kuruluşu onaylanan, "*Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*"nin kurucuları arasında şu isimler yer almaktadır: *"Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerinin refikası Melek, Defterdar Tevfik Bey refikası Sâmiye, Jandarma Tabur Kumandanı Kemal Bey refikası Şefika, Çankırı Memlehası Müdürü Raif Efendi refikası Emine Hanımlar"* Bkz. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920),* Cilt II, 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991, s. 107-108.

vas Kongresi'nin kabul ettiği ve Misak-ı Milliye temel teşkil edecek olan siyasi sınırları çizmektedir. Mondros Mütarekesi imzalandığında Osmanlı Devleti'nde kalan ve çoğunluğu Müslüman olan bu bölgelerin birbirinden ayrılamaz bir bütün olduğu, buradaki halkın ise birbirinin ırk ve sosyal durumuna saygılı, kadın ve erkeklerin birbirlerine kardeş duygularıyla bağlı olduğu belirtilmektedir. Üçüncü maddede, her türlü işgal ve iç işlerimize karışmaya karşı konulacağı, Müslüman olmayanların Osmanlı egemenliğine ve İslam hukukuna karşı bir harekette bulunmadıkları sürece onların her türlü hukukuna, dinine, geleneklerine, İslam kadınlarının daima saygılı olacakları dile getirilmektedir. Bununla birlikte millet ve vatana yöneltilen her türlü saldırı ve girişime karşı erkeklerle birlikte yurdun savunulacağı ifade edilmektedir. Dördüncü maddede ise amaca ulaşmak için bütün İslam kadınlarının birlik olarak çalışacakları, ancak işgal bölgelerinde bulunan kadınlar rahat hareket edemeyecekleri için şimdilik onların özürlü sayılacağı vurgulanmaktadır.[34]

Nizamnamenin 5. ve 6. maddeleri teşkilat, 7. ve 11. maddeleri ise Cemiyetin görevlerine yer vermektedir. Adı geçen maddelerde cemiyet yönetim kurulunun 16 kişi olacağı, kurul seçiminin gizli oyla yapılacağı ve kurulun 15 günde bir toplanacağı, üç kez özürsüz olarak toplantıya gelmeyenlerin istifa etmiş sayılacağı belirtilmektedir. Cemiyetin bütün yazışmalarında resmi mühür ile başkan veya başkan vekili ile yazmanın imzalarının bulunacağı belirtilerek, bu üç kişinin hükümete karşı da sorumlu olacakları dile getirilmektedir. Cemiyet harcamalarının yönetim kurulu kararıyla yapılacağı, bütün yönetim kurulu üyelerinin üye kaydı ile görevli olduğu, hesap işlerini başkan, yazman ve veznedardan oluşan üç kişilik kasa heyetinin idare edeceği, bunların yönetim kuruluna karşı sorumlu olacağı, cemiyetin çağrısı ile üç ayda bir toplanan genel kurulun ise hesap ve yönetim hakkında bilgi alarak onları denetleyeceği bilgileri yer almaktadır.[35] Cemiyetin gerektiğinde maaşlı memur da kullanabileceği, gerekli görüldüğü hallerde üyelerin bir araya gelerek bağış toplayabilecekleri açık-

---

[34] *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi*, "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nizamnamesi", Kutu 28, Gömlek 98, Belge 98001; Bkz. EK-1, 1a ve 1b.

[35] Ayşe Afetinan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, 4. B., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982, s. 127-129.

lanmakta ve Cemiyet Nizamnamesi'nin ancak genel kurul kararı ile değiştirilebileceğine dair hükümler yer almaktadır.[36]

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, resmî olarak kuruluşunu müteakip Melek Reşit Hanımın başkanlığında ilk toplantısını yapmış ve Nizamnamenin 5 ve 6. maddeleri uyarınca, seçimle 16 kişiden oluşan bir Heyet-i İdare (Yönetim Kurulu) oluşturmuştur. Cemiyet Yönetim Kurulunda görev alan kadınlar şunlardır:[37]

"Reise-i evvel Melek Reşit, Reise-i sânî Samiye Tevfik, Kâtibe-i mes'ûle Şefika Kemal, Veznedar Emine Raif, Aza Neyyire, Aza Ayşe, Aza Nuriye, Aza Makbule, Aza Tacürrical, Aza Behire, Aza Memduha, Aza Kamer, Aza Şerife, Aza Ferruh, Aza Safiye ve Aza Ayşe Şuhude"

Cemiyet Yönetim Kurulu, ilk resmî yazışmasını Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile yapmıştır. Cemiyetin 12 Aralık 1919 tarihli yazısı, resmi üsluptan farklı bir içtenlikle kaleme alınmıştır. "*Muhterem ve mübeccel kardeşlerimiz! Sizleri kendimize rehber edinerek Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti adıyla bir dernek kurduk. Nizamnamemizi takdim ile övünüyoruz."* şeklinde başlayan yazıda, cemiyetin kuruluş amacı ve yapacağı çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.[38] Cemiyetin göndermiş olduğu bu yazıya, 13 Aralık 1919'da Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, son derece anlamlı bir cevap vermiş ve Cemiyetin kuruluşu hakkında görüşlerini şu sözlerle dile getirmiştir:[39] "... *Anadolu'nun bilhassa pek büyük inkılaplara muhtaç olan kadınlık hayatında, gelecekte pek büyük ilerleme ve uyanış eserleri vaat eden ve bu takdire değer teşebbüs, memleketin her türlü selamet ve saadetini gaye edinmiş olan heyetimizin şükranını hakkıyla gerektirdi."*

---

[36] Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nizamname Sureti için bkz. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi*, K. 28, G. 98, B. 98001-a,b,c,d.

[37] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...*, s. 4.

[38] Cemiyet, 16 kişilik bir yönetim kurulu seçtiğini, bütün kadınları derneğin doğal üyesi saydıklarını ve bir taraftan da üye kayıtlarını devam ettirdiklerini, birkaç günlük bir çalışmayla sekiz yüzden fazla üye kaydettiklerini ve pek yakın bir zamanda Sivas'ta üyeleri olmayan hiçbir kadının kalmayacağını dile getirmekte ve bütün Anadolu'daki hemşirelerinin de her ilde birer bağımsız cemiyet kurarak kendilerine katılacakları temennisinde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* 140.

[39] *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 5, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, 363.

Cemiyetin kuruluşunu büyük bir takdir ile karşılayan Mustafa Kemal Paşa, Maraş'ta yaşanan gelişmelerden İzmir'i Yunanistan'a ilhak etme çalışmalarına, Avrupa basınında yer alan haberlerden Ermeni faaliyetlerine kadar önemli siyasi gelişmeler konusunda cemiyeti bilgilendirmiştir.[40] Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Avrupa kamuoyunda işgalleri meşrulaştırmak yolunda Türklerin uygar olmadığına dair yoğun bir propaganda yürütüldüğünü dile getiren Mustafa Kemal Paşa, cemiyetin kurtuluşa yapacağı katkı yanında, bu propaganda konusuna da temas etmiştir. Cemiyetin kuruluşunun, Avrupa'da Türkler hakkındaki önyargıların kırılmasında oynayacağı müspet role değinen Mustafa Kemal, ayrıca Ulusal Mücadele'ye katılımı artırmak konusunda erkekler üzerinde yapacağı olumlu tesiri de hatırlatmıştır.[41] Mustafa Kemal Paşa bu anlamlı yazıda, Temsil Heyeti'nin de görüşlerini paylaşarak, bu girişimlerin bütün dünyaya örnek olacağını ve kadınların ruhi ve fikri ortaklığının milli kurtuluş inancını arttıracağını dile getirmiştir. Cemiyetin kuruluşunun Anadolu'nun bütün bölgelerinde duyurulmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, bütün Türk hanımlarının da aynı girişimlerde bulunmalarını istemekte ve yeni kurulan bu Cemiyete her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu bildirmektedir.[42]

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, yapmış olduğu tüm çalışmalardan Temsil Heyeti'ni haberdar etmiş ve Temsil Heyeti ise memnuniyetini teşekkür telgraflarıyla cemiyete iletmiştir. Kısa süre içerisinde Temsil Heyeti'nin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerine göndermiş olduğu yazıların bir suretlerini de bu cemiyete göndermesi,[43] adı geçen cemiyetin

---

[40] Afetinan, *VIII. Türk Tarih Kongresi,* s. 1998-1999.

[41] "*... Türk kadınlarının nezaket ve ciddiyet-i mefkûreleri... Fedakârlıkları bu gibi içtimai vesilelerle tezahür ettikçe bütün cihan nazarında, hususiyle Avrupa'nın bize muhalif olan efkâr-ı umumiyesi muvacehesinde müstakbelin asri bir Türkiye'sine vücut verecek kabiliyet-i milliyemizi ispat edeceğinden menafi'-i milliye ve vataniyede hanımefendilerin de müşareket-i fikrîye ve ruhîyesi memleket namına mucîb-i iftihardır... Hanımlarımızın mesai-i milliyede metanet ve ciddiyetle terakkileri erkekler için medar-ı teşvik ve ensâl-i müstakbele için de numune-i imtisal olacaktır.*" Bkz. Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 4-5.

[42] *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* C. 5, s. 363; *TİTE Arşivi*, K. 27, G. 178, B. 178-1; Bkz. EK-2.

[43] Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde, Temsil Heyeti'nin yaşanan gelişmelerle ilgili olarak Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne gönderdiği pek çok belge vardır. Bkz. *TİTE Arşivi*, K. 27, G. 169, B. 169-001; TİTE Arşivi, K. 27, G. 175, B. 175-001.

ARMHC şubesi gibi işlem gördüğünün bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

3- Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Örgütlenmesi

Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, kuruluşu ve başarılı çalışmalarıyla kısa süre içerisinde pek çok il ve ilçede şubelerini açmış, aynı amaçlarla çalışacak kadın cemiyetlerinin de kurulmasında etkin rol oynamıştır. Cemiyet, 18 Aralık 1919'da yayımladığı genelge ile tüm Anadolu kadınlarını kendilerine katılmaya davet ederek, onlardan cemiyetin Anadolu'da şubelerini açmalarını rica etmiştir.[44] Anadolu kadınlarının ise bu davete uydukları ve "*Kangal, Konya, Burdur, Viranşehir, Yozgat, Pınarhisar, Niğde, Erzincan, Aydın, Balıkesir, Eskişehir, Amasya, Antalya, Kayseri ve Bolu*" olmak üzere cemiyetin benzer ya da aynı isimle şubelerini kurmuşlardır.

Amasya Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Amasya Tümen Komutanı Cemil Bey'in kız kardeşi Asiye Remzi Hanım başkanlığında 11 Ocak 1920'de kurulmuştur.[45] Amasyalı pek çok kadının katılımıyla kurulan Cemiyetin İkinci Başkanlığını Nazik Hanım ve Yazmanlık görevini ise Nimet Hanım üstlenmiştir. Başkan Asiye Remzi Hanım, Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne göndermiş olduğu telgrafta, Sivas'tan gelen telgraf çerçevesinde Amasya'da bir şube açıldığı ve bu şubenin 5 Ocak 1920'de yapılan ilk kongresinde 16 kişilik yönetim kurulunun oluşturulduğu ve çalışmalarına başladığını bildirmektedir. Bunun yanı sıra adı geçen telgrafta Başkan Asiye Remzi Hanım'ın kongrede yapmış olduğu konuşma metninin bir suretinin yayınlanması amacıyla İrade-i Milliye gazetesi ve Matbuat Cemiyeti'ne gönderildiğine dair bilgiler mevcuttur.[46]

Balıkesir Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 14 Ocak 1920'de Kız Öğretmen Müdiresi Makbule Hanım tarafından kurulmuştur. Cemiyet, Balıkesir eşraf ve asker ailelerinin katımlarıyla Sultani Mektebi'nde ilk toplantısını yapmış ve 16 kişilik yö-

---

[44] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 41-42; Afetinan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması,* s. 130.

[45] *TİTE Arşivi*, K. 18, G. 62, B. 62-1, 2.

[46] *TİTE Arşivi*, K. 18, G. 62, B. 62-1, 2; *İrade-i Milliye*, "Amasya Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Reise-i Muhteremesi Asiye Remzi Hanımefendi'nin Kadınlara İrat Ettiği Nutuk", 26 Kanun-i Sânî 1336 (26 Ocak 1920), s. 1-2.

netim kurulunu oluşturmuştur.[47] Yardım malzemeleri toplayarak çalışmaya başlayan cemiyetin Yunan işgaline maruz kalması nedeniyle çalışmalarının uzun ömürlü olmadığı görülmektedir.

Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Cemiyeti, 18 Ocak 1920'de Mevlevi Şeyhi Amil Çelebi'nin eşi tarafından kurulmuştur. Cemiyet, yapmış olduğu ilk toplantısında yönetim kurulu üyelerinin seçimini yapmıştır. Bu toplantıda cemiyet ikinci başkanlığına Polis Müdürü Halil Bey'in eşi Zekiye Hanım; Genel Yazmanlığa Sağlık Müdürü Dr. Ferruh Niyazi Bey'in eşi Saime Hanım ve Saymanlığa Reji Müdürü Ömer Bey'in kızı Neyyire Hanımlar getirilmişlerdir. Yönetim Kurulu'nun üyeleri arasında ise Defterdar Ferit Bey'in eşi Kâmuran, İzbeli Oğlu'nun eşi Hafız Selma, Maarif Müdürü Talat Bey'in eşi Bedriye Hanım, Müdafaa-i Hukuk Reisi Ziyaeddin Bey'in eşi Hafız Nebiye Hanımlar yer almaktadır.[48] Cemiyet, konferanslar, müsamereler vererek sergiler açmış ve yardımlar toplamıştır.

Kayseri Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 22 Ocak 1920'de Seyyide Hanım'ın başkanlığında kurulmuştur. Cemiyetin üyeleri arasında Feride Hanım ve Kayseri'nin ileri gelenlerinin eşleri bulunmaktadır. Başkan Seyyide Hanım'ın 22 Ocak'ta Sivas'ta bulunan genel merkeze gönderdiği yazı, cemiyetin kuruluş amacı hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir.[49]

Eskişehir Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 3 Şubat 1920'de şehrin ileri gelen seçkin ve aydın düşünceli hanımları tarafından kurulmuştur. 18 Ocak 1920'de yapılan toplantıda cemiyetin yönetim kurulu oluşturulmuş ve Sivas Merkez Heyeti tarafından kendilerine gönderilen nizamname çerçevesinde milli ve vatani görevlere başlayacaklarını, Eskişehir Mutasarrıflığı aracılıyla Sivas'a bildirmişlerdir.[50] Cemiyet hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır.

Niğde Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 4 Şubat 1920'de Ayşe Feride Hanımın başkanlığında kurulmuştur. Kurucular arasında yer alan Yazman Mükerrem Hidayet, Nezahat Cemil ve Niğdeli kadınlar, 26 Ocak 1920'de Kız Numune Mektebi'nde bir top-

---

[47] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 171-172.
[48] Cemiyetin kurucusunun ismi belgelerde geçmemekte ve yalnızca "Mevlevi Şeyhi Amil Çelebi'nin eşi" ifadesi yer almaktadır. Bkz. Afetinan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması,* s. 122-124; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 172-174.
[49] *TİTE Arşivi*, K. 27, G. 187, B. 187-1.
[50] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 165.

lantı yaparak Cemiyetin 16 kişilik yönetim kurulu seçimlerini gerçekleştirmişlerdir. Cemiyetin kuruluşunun ilan edildiği tarihlerde üye sayısının yaklaşık 1100 kişiye ulaştığı görülmektedir.[51]

Erzincan Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 4 Şubat 1920'de şehrin aydın ve ileri gelen kadınları tarafından kurulmuştur. Cemiyet ilk toplantısında yönetim kurulunun seçimini yaparak, Sivas Merkez Heyetine 12 üye imzalı yazıyı göndermiş ve çalışmalarına resmen başlamıştır.[52]

Kırklareli/Pınarhisar Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 14 Şubat 1920'de Refia Hanım'ın başkanlığında kurulmuştur. Cemiyet, kuruluş öncesi 6 Şubat 1920'de geniş katılımlı bir toplantı gerçekleştirmiş ve 16 kişilik yönetim kurulunu oluşturmuştur. Cemiyetin Trakya'da açılan tek şubesi Pınarhisar'dır.[53]

Konya Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 5 Mart 1920'de Kevser Hanım'ın başkanlığında kurulmuştur. İkinci başkanlığını Şerife Hanım'ın yaptığı Cemiyet, kuruluşla ilgili ilk toplantısını 24 Aralık 1919'da Konya Kız Öğretmen Okulu'nda yapmış ve yöneticilerini belirlemişlerdir. Cemiyetin yönetim kurulunda Konya'nın ileri gelenlerinden Tahir Paşa'nın kızı Şerife, Kara Hafız Mustafa Bey'in eşi Aliye, Binbaşı Rüştü Bey'in eşi Zehra Hanımlar yer almaktadır.[54]

Yozgat Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 16 Şubat 1920'de Nasra Necip Hanım'ın başkanlığında kurulmuştur. Cemiyetin 10 Şubat günü Ravza-i Nisvan Mektebi'nde bir toplantı düzenlediği ve bu toplantı sırasında Maraş mezalimi için yardım topladığı belgelerde açıkça görülmektedir. Cemiyetin yazmanlık görevini Fıtnat Hanım üstlenmiştir.[55]

Burdur Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Cemiyeti, 19 Şubat 1920'de Fıtnat Hanım başkanlığında kurulmuştur. Aynı gün toplanan kongrede 16 kişilik yönetim kurulunun seçimi yapılmış ve Cemiyet başkanlığına İlköğretim Müfettişi Bekir Sıtkı Bey'in eşi Fıtnat Hanım; İkinci başkanlığa Bahaddin Bey'in kızı Zekiye Hanım; Yazmanlık görevine Şehit Asım Bey Kız Mektebi Başöğret-

---

[51] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 59-61; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 166-167.

[52] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 49; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 166-166.

[53] *TİTE Arşivi*, Kutu 27, Gömlek 55, Belge 55-1.

[54] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 163.

[55] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 49; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 166.

menlerinden Fatma ve Saymanlık görevine ise Demir-zade Mustafa Efendi'nin kızı Hayati Hanım seçilmişlerdir. 19 Şubat'ta Burdur Askerlik Şubesi Başkanı İsmail Hakkı Bey, Temsil Heyeti'ne, cemiyetin kuruluşunun tamamlandığı ve çalışmalarına başladığı haberini vermiştir.[56]

Sivas/Kangal Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 3 Mayıs 1920'de Kaymakam Ömer Bey'in kayınvalidesi Ulviye Hanım tarafından kurulmuştur. Cemiyet ilk toplantısında yönetim kurulunu oluşturmuş ve yardım toplama çalışmalarına başlamıştır. Yönetim Kurulunda İkinci Başkan, Küçük Kangal Ağası'nın eşi Elife; Veznedar, Şube Yüzbaşısı İsmail Bey'in eşi Necmiye; Yazman, Mektep Öğretmeni Hasna; Üye olarak Şube Yüzbaşısı Rasim Bey'in eşi Feride, Ceza Reisi Şükrü Bey'in eşi Kamer, Hâkim Efendi eşi Şaziye, Kaymakam Ömer Fuat Bey'in eşi Mürşide, Jandarma Yüzbaşısı Menâil Bey'in eşi Firdevs, Telgraf Müdürü'nün eşi Feride, Savcı Hamdi Bey'in eşi Edibe, Mal Müdürü Muavini Tahir Efendi'nin eşi Emine, Zaim-zade Hacı Mehmet Efendi'nin kızı Fatma Hanımların isimleri yer almaktadır. Kangal Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Başkanı Ulviye Hanım'ın, 9 Mayıs 1920 tarihinde Sivas'taki genel merkeze göndermiş olduğu yazı, Kangal Şubesi'nin kuruluşu ve kurucuları hakkında, ayrıntılı bilgiler içermektedir.[57]

Viranşehir Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Hasene Hanım'ın başkanlığında kurulmuş ve cemiyetin Sivas Merkez Heyeti'ne göndermiş olduğu tarihsiz telgrafta, Kilis'te yaşanan Fransız mezalimi protesto edilmiştir. Cemiyetin ne zaman kurulduğu ve üyelerinin kimler olduğu hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.[58]

Aydın Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kuruluşuna dair bilgiye ulaşılamamıştır. Aydın Mutasarrıf Vekili Hüseyin Naci Bey imzasıyla 9 Şubat 1920 tarihinde Sivas'ta bulunan Genel Merkeze gönderilen yazıda, il merkezi ve bağlı yerlerde cemiyet şubelerinin açılması için gereken tebligatın yapıldığı bildirilmektedir.[59] Ancak Aydın ve çevresinin Yunan işgali altında bulunması,

---

[56] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 69; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 168.

[57] Başkan Ulviye Hanımın imzasıyla gönderilen yazıda, 14 kişilik Yönetim kurulu üye isimleri ve toplanan yardım paraları hakkında bilgiler mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi*, K. 28, G. 59, B. 59-1; EK-3, 3a.

[58] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 45.

[59] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 170.

bölgede kadın cemiyetlerinin kurulmasını engellediği görüşü hâkimdir.

4- Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Faaliyetleri

İngiltere, Mondros Ateşkesi sonrasında Urfa, Antep, Maraş, Adana illerini işgal etmiş kısa süre sonra da bu bölgeyi Fransa'ya devretmişti. Fransa adı geçen şehirleri işgal ederken Ermenileri de kullanmış, bu tutumu da kanlı olaylara zemin hazırlamıştır. Cemiyet, 1 Şubat 1920'de Sadrazam'a ve İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraflarda, Fransızlarla Ermenilerin Maraş'ta yaptıkları mezalimin durdurulmasına yönelik girişimlerde bulunulması talebini iletmiştir: [60]

"... Mütarekeden beri memleketimizin düçâr olduğu tarizât ve tecavüzât-ı hak-hakşikenaneden müteessir ve meyus olarak... Hürriyet ve adalet vaat eden Düvel-i İtilafiye mümessillerine müracaatla hakk-ı meşruamızın tanınması... Haksızlıkların bir an evvel tamiri... Talep ve rica edilmiş olduğundan hükümet-i Seniyye'nin de teşebbüsat-ı cedidede bulunarak bu maksadın bir an evvel husulüne sarf-ı mesai eylemesi..."

Hükûmetten Maraş'taki dindaşların kurtarılması istenmiş, bunun sözle değil fiiliyatla gösterilmesi istenerek Maraş'taki kardeşlerini kurtarmak için kadınların erkeklerle birlikte gideceği, ülkenin savunması için erkeklerle birlikte mücadele hususunda yemin ettikleri bildirilmiştir. Cemiyet, ülkede yaşanan hemen her önemli siyasi gelişme ve haksızlıklarla ilgili olarak hükümeti uyarmış, sorumluluklarını hatırlatmıştır. İstanbul'a telgraflar yoluyla iletilen talepler ve uyarılar içinde en ağır ifadeler Damat Ferit Paşa için kullanılmıştır:[61]

"... Cemiyet'in maksadı memleketimizi parçalamak isteyen düşmanlara kadın ve erkek vatanın müdafaası için birleşmiş olduğumuzu ispat etmek ve aynı zamanda Türk kadınına yakışacak bir surette... Memleketimize hizmet etmekten ibarettir... İngilizler İstanbul'u tamamen işgal ederek memurlarımızı birer uşak gibi maiyetlerinde kullanarak Padişahımız ise mahsur kalmıştır... İngilizler Ferit Paşa'yı Sadrazam intihap ettiler... Onun Sadrazam olması memleket için bir felakettir. İngiliz paraları ile memleketi satmak isteyen... Böyle bir vicdansızı, Anadolu'nun saf ve temiz

[60] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 20-21.
[61] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 73-74.

ahalisi onu Sadrazam diye kabul etmiyor ve etmeyecektir... İngiliz paralarını cebine doldurarak memleketi sevk, Müslümanlığı muhafaza etmek isteyen dindaşlarımıza ettiği eziyetleri Ankara, aldığı havadisi bütün vilayetlerdeki kadın cemiyetlerine bildiriyor. Biz de... Size bildiriyoruz. Siz de kazanızdaki bütün hanımlara anlatırsınız..."

Amasya Genelgesi ile başlayan Erzurum ve Sivas Kongreleri ile merkezîleşen ve halk ile bütünleşen Kurtuluş Hareketi, 1919 yılı sonlarında İstanbul Hükûmeti'ne genel seçim yapılmasını kabul ettirmişti. Cemiyet, çektiği telgraf ile siyasal açıdan izlenmesi gereken yolu Meclis'e hatırlatmış, uyarılarda bulunmuştur. 21 Şubat 1920 tarihli telgrafta mebuslardan, kişisel ihtiraslardan uzak kalmaları ve münakaşa ile vakit geçirmemeleri istenmiştir. Mütareke imzalandığında Osmanlı egemenliğinde olan toprakların Osmanlı mülkü olduğu, Mondros sonrası gerçekleşen işgallerin uluslararası hukuka aykırı ve zalimce olduğu ifade edilmiştir.[62] Barış görüşmeleri sırasında bu duruma aykırı olan koşulların kabul edilmemesi, aksi halde barışın kurulamayacağı vurgulanmış, Meclis'ten bu yolda çalışmasının beklendiği bildirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında aralarında yapılan gizli paylaşım anlaşmaları doğrultusunda İngiltere, Fransa ve İtalya Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Anadolu'yu işgal etmişlerdi. Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Ateşkes sonrası yaşanan haksız işgaller ve bu işgallerle paralel giden elim olaylardan İtilaf devletlerini sorumlu tutmuştur. Bundan dolayı, İtilaf devletlerinin İstanbul'daki siyasi temsilcilerini protesto etmek, Cemiyetin mesaisi içinde geniş yer tutmuştur.[63]

Cemiyetin ilk telgrafı 28 Kasım 1919 tarihlidir. ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya siyasi temsilcilerinden yapılan haksızlıkların düzeltilmesi istenmiş, Avrupa ve ABD kamuoylarının Türkiye'de yaşanan facialara önem vermediği belirtilmiştir. İşgaller ertesinde yaşanan acı olayların milletler tarihinde nadir rastlanır düzeyde olduğu ifade edilmiş, Yunan işgali ile İzmir'den kaçan insanların açlıkla pençeleştiği vurgulanmıştır. Aynı telgrafta, Türklerin zulüm ve haksızlıklarla mücadele konusunda kararlı olduğu vurgulanmış, Avrupa ve ABD'nin, uygar toplumlara yakışır bir tutum takınacakları umudunun korunduğu dile getirilmiştir.[64]

---

[62] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 144-145.
[63] Afetinan, *VIII. Türk Tarih Kongresi,* s. 1998.
[64] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 220-221.

İzmir'in Yunanistan'a bağlanması çalışmalarının hız kazandığı günlerde, 17 Ocak 1920'de çekilen telgrafta ise Wilson İlkeleri temelinde Türklerin haklılığı savunularak mücadele kararlılığı dile getirilmiştir:[65]

"... İzmir, tarihen ve ırken Türk olduğu gibi bugün de yarın da Türk olacaktır.... Biz Türkler böyle istiyoruz.... Biz Türkler artık bu sürüncemeli hayattan bıktık. Ya insanca yaşamak ya ölüm! Yaşamak bizim hakkımızdır. Ölüm ise katillerin bizi öldürmesi ile kabil olabilir. Bunu da medeni Avrupa ve Amerika milletlerinden beklemiyoruz... Bütün milletler, devletler bilsinler ki Türkler, Anadolu'da ikinci bir Makedonya ihdasına asla müsaade etmeyeceklerdir."

Cemiyetin 24 Aralık 1919 tarihinde, İstanbul'daki ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya siyasi temsilcilerine çektiği telgrafta ise Güney Cephesi'nde Fransa'nın daha kanlı olaylara sebebiyet verebilecek tutumuna dikkat çekilmiştir. Fransa'nın, işgalci olarak bulunduğu Kilis'te yayınladığı ve keyfi olarak silah kullanacağını haber veren beyanname ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Afrika içlerinde vahşilere uygulanmamış muamelenin şanlı bir tarihe kadim bir uygarlığa sahip olan Müslümanlara reva görüldüğü ifade edilmiş, beyanname Avrupa ve ABD'nin uygar toplumları nezdinde protesto edilmiştir.[66]

İstanbul'daki siyasi temsilcileri protesto faaliyeti yanında cemiyet, eşleri aracılığıyla ilgili devletlerin cumhurbaşkanlarına etki etmeye de çalışmıştır. Bu konuda Halide Edip'in fikri sorulmuş, hangi kadın cemiyetlerine telgraf çekebilecekleri konusunda yardımı istenmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Poincare'nin eşine 17 Ocak 1920'de çekilen telgraf, çekilen acıları anlatmaya dönük duygulu ifadeleri içermektedir:[67]

"... Anadolu kadınları sizin ali vicdanınıza, pek müşfik olacağı tabii olan kadın kalbinize danışıyor. Cihana sulh ve müsâlemet temini için harp ettiğini söyleyen zevçlerinizin, milletlerinizin bu fecâyi karşısında sükût etmesi yakışır mı? Aziz madamlar! Biz Türk kadınları tekrar sizden rica ediyoruz. Zevçlerinize hak ve

---

[65] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 29.

[66] *İrade-i Milliye*, "Dersaadet'te İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya Mümessil-i Siyasiliği Cânib-i Âlisine", 12 Kanun-i sani 1336 (12 Ocak 1920), s. 3; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 144-145.

[67] *İrade-i Milliye*, "Fransa Cumhuriyeti Fehimesi Reisi Mösyö Ponkaran'ın Zevce-i Muhteremeleri Madam Cenaplarına, Haşmetlü İngiltere ve İtalya Kraliçeleri Hazretlerine", 2 Şubat 1336 (2 Şubat 1920), s. 2.

adaleti kendilerinden isteyen bir kadın tahakkümü ile söyleyiniz.... Mütarekenin imzalandığı gün elimizde olan memleketlerimizin her türlü müdahaleden azade olarak bilâ-kayd ve şart bizim elimizde kalması lazım gelir. Biz Anadolu kadınları sizin vicdanınızın emrine razıyız. Çünkü kadın kalbi haksızlığa razı olamaz... Memleketlerinin müdafaası yolunda evlatlarını, kocalarını, kardeşlerini kaybeden Anadolu'nun gözleri yaşlı anaları, kızları, kardeşleri size hürmet ve tazimlerini yollar..."

ABD Başkanı Wilson'un eşine gönderilen telgrafta ise 14 Nokta Bildirisi hatırlatılmıştır:[68] *"Sulh ve selamet-i cihanın iade ve idamesi için Yenidünya'nın âlim, filozof muallimi olarak zevc-i muhtereminiz Mister Wilson tarafından... İlan olunarak... Büyük bir memnuniyetle mazhar-ı hüsnü kabul olan prensiplere biz Türkler de... İzhar-ı itimat eylemiştik."* Bu telgrafta, mütarekenin akabinde bu prensiplere uyulmadığı belirtilmiş, Wilson'un, bu ilkeleri hayata geçirmek yolunda çaba harcaması istenmiştir. Aynı tarihte Amerika Âyanına çekilen 27 Mart 1920 tarihli telgrafta da benzer düşüncelere yer verilmiş, İstanbul'un resmi işgaline değinilmiştir. İşgal esnasında meclisin basılması hatırlatılmış; Türk milletini boğmak amaçlanıyorsa hiçbir milletin tamamen öldürülemeyeceği belirtilmiştir. Avrupa medeniyet hak ve adalete davet edilmiş, yıkıcı uygulamaların sürmesinin ise kurtuluş mücadelesini daha da güçlendireceği vurgulanmıştır.[69] Cumhurbaşkanı eşlerine çekilen telgraflarda göze çarpan en ilginç nokta ise Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş nedeni konusunda yapılan değerlendirme olmuştur: *"Türk milleti Almanla iştirak-i ilmiden ve irfanından istifade ettiği, evlatlarını gönderip o memleketlerde tahsil ettirdiği... Fransa'ya... İngiltere'ye harp etmek için... Yapmadı"*[70] denilerek Osmanlı-Alman ittifakının Rus tehlikesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Maraş, İzmir gibi çeşitli mezalimlerin yaşandığı şehirler için para yardımında bulunmak,[71] askerler için çorap örme kampanyası açmak, yine askerler için kullanılmak üzere Sivas'ta kesilen kurbanların derilerini nakde çevirmek, yetim kız çocukları

---

[68] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 32; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 145.
[69] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 38.
[70] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* 30.
[71] 15 Şubat 1336 (1920) tarihli belgede, Cemiyetin Maraş felaketzedeleri için 318 lira yardım topladığı görülmektedir. Bkz. *TİTE Arşivi*, K. 20, G. 17, B. 17-1.

için kavurma yapmak, cemiyet tarafından gerçekleştirilmiş diğer önemli faaliyetlerdendir.[72] 6 Nisan 1920'de Anadolu Ajansı'nın kuruluşunu sevinçle karşılayan cemiyet,[73] Ajans'ın haberlerinin Sivas köy ve kasabalarına ulaştırılması hususunda ciddiyetle çalışılacağını Mustafa Kemal'e bildirmiştir. Cemiyet yine bu çerçevede Ankara'da yayınlanmaya başlanan Hâkimiyet-i Milliye gazetesine abone olmuş, 15 Şubat 1920 tarihli telgrafı ile de İrade-i Milliye gazetesinden, 6 Şubat 1920'de gerçekleştirdikleri genel kurul toplantısında yapılan konuşmaları yayınlamasını rica etmiştir:[74]

"Efendim!.. .Cuma günü Numune Mektebi'nde tilâvet buyurulan hatm-i şerife duasını müteakip okunan müheyyiç nutuklar üzerine, hemşirelerimiz galeyana gelip Maraş'taki kardeşlerimizin müdafaası için iane cem' etmeğe başladılar ve yarım saat içinde 290 lira toplanmış ve bugün de 338 lira Maraş sefaletzedelerine olmak üzere Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine, 100 lirası İzmir felâketzedelerine muâvenet-i naçizane olmak üzere vilâyet vasıtasıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne teslim edilmiştir. O gün irat edilen nutuklarla çocukların okudukları manzumelerden bazılarını takdim eyledik. Kıymetli sahifelerinizi işgal etmezse, derç etmek lütfunda bulunursanız memnun oluruz Efendim."

Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, İstanbul basınının işgal yıllarında oynadığı menfi rolü de fark etmiş ve tepki göstermiştir. İstanbul Osmanlı Matbuat Cemiyeti'ne 8 Ocak 1920'de çektiği telgrafta, toplumun birlik halinde bulunmasını gerektiren ağır koşulları hatırlatmış, tam da bu koşullarda İstanbul gazetelerinin toplumda ikilik oluşturmaya dönük yayın yaptığını belirtmiştir. Ülkenin kurtuluşu için çalışanların İtilafçı ve İttihatçı olarak nitelenmek suretiyle bozgunculuk yapıldığı belirtilerek, Anadolu'nun, fırkaları ve fırkacılığı reddettiği ancak işgale kaşı mücadele edenleri sahiplendiği vurgulanmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu ile İstanbul'un karşılıklı durumlarına da yer verilerek, Anadolu'nun acıları ve kayıpları yaşadığı bu savaş yıllarında, İstanbul'un üst tabakalarının rahat bir hayat sürdüğü ifade edilmiştir. Telgrafın sonunda, bağımsızlık mücadelesine sekte vuracak biçimde yayın yapan gazetelerin bu tutumlarını

---

[72] Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, s. 108.
[73] Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi...*, s. 148.
[74] *İrade-i Milliye*, "Yardım ve Uyanıklık Vatanı Kurtaracaktır, Hanım Hemşirelerimiz de Durmuyor Çalışıyor", 16 Şubat 1336 (16 Şubat 1920), s. 2.

sürdürmeleri halinde boykot edileceği, hatta Anadolu'ya sokulmayacağı belirtilmiştir.[75]

Cemiyet, Temsil Heyeti'nin Ankara'ya gidişinden sonra da Heyet ile yazışmalarını sürdürmüş, özellikle TBMM'nin açılışını millet yolunda daha verimli çalışmanın bir aşaması olarak değerlendirmiştir. İstanbul'un resmen işgalinden sonra Bekir Sami ve Hamdullah Suphi Beylerin ve Halide Edip Hanım'ın Ankara'ya gelişlerini kutlamış, övgü dolu mesajları ile memleket yolunda çalışmaya teşvik etmiştir.[76]

5- Melek Reşit Hanım'ın Cemiyet Başkanlığı'ndan Ayrılması

Kuruluşundan yaklaşık iki ay sonra, cemiyetin yaptığı çalışmalar hakkında üyeleri bilgilendirmek ve yeni faaliyetleri saptamak için genel kurul toplantısı yapılmıştır. 6 Şubat 1920 Cuma günü toplanan genel kurulda Başkan Melek Reşit Hanım ülkenin genel durumuna dair değerlendirmelerde bulunmuş; kadınlara düşen sorumluluğu hatırlatmış, Sivaslı kadınları maddi yardımda bulunmaya çağırmıştır:[77]

"...Vatanımız ölüm halinde bir hasta... Müşfik hastabakıcılar hemen etrafını almazsa vatan, bütün milletin anası olan vatan ölür ve milyonlarla evladını sefil, perişan yabancı ellerin zulüm ve kahrına terk edip gider. Bugüne kadar yetiştirdiği, büyüttüğü, şerefle yaşattığı evlatlarını telin ederek ölür... Vatanımızı kurtaracağız... Anaya daha şefkatle bakan, kız evlattır. Erkek evlat müdafaa eder. İşte hemşirelerim, vatana vazifemizi ifa edeceğimiz gün bu gün, saat bu saattir. Maraş'taki din kardeşlerimize imdat için bugün erkek kardeşlerimiz müdafaaya gittiler ve daha da gidiyorlar. Biz de onların kardeşleri isek hiç olmazsa küçük bir ihtiyaçlarını temin için bir kız kardeşe düşen vazifeye hemen şitâp edelim... Sizi bugün bu vazifeye davet etmekle pek mesu-

---

[75] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 26-28.

[76] *"İstanbul'daki medeni zalimlerin elinden tahlis-i nefse muvaffak olarak selamet ve sıhhat Ankara'ya muvasalatınızı..."* Cemiyet tarafından Halide Edip'e çekilen 3 Nisan 336 tarihli hoş geldin telgrafı için bkz. Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 71.

[77] Aynı toplantıda Yüzbaşı Rıza Bey'in eşi Fehime Hanım, Veznedar Emine Hanım'ın kızı Belkıs Raif Hanım, Biçki Salonu Müdiresi Tacürrical Ali Hanım, Eski Polisi Müdürü Hüseyin Efendi'nin kızı Münire Hanım, Cemiyet Kâtibesi Şefika Kemal Hanım ve Dârü'l Eytam Müdiresi Makbule Hanım da birer konuşma yapmışlardır. Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...,* s. 50.

dum... Anadolu hanımları böyle küçük şeylere değil, lazım geldiği vakit pek büyük fedakârlığa da şitâp ederler..."

Eşi Sivas Valisi Reşit Bey'in 16 Ekim 1920'de Kastamonu'ya atanması nedeniyle şehirden,[78] dolayısıyla Cemiyet başkanlığından da ayrılmak zorunda kalan Melek Hanım'ın, eşiyle gitmek zorunluluğunu anlatan veda mesajı son derece anlamlıdır:[79]

"...Memleketin istiklâli, millet-i Osmaniye-i muhteremenin hürriyeti istihsal olununcaya kadar bu vazife-i mukaddesede devam olunacağından ümidim ber-kemaldir. Zevcimin Kastamonu'ya tahvil-i memuriyetinden dolayı meyusen iki gün sonra terk etmeye mecbur olduğumuz güzel Sivas'ta Cemiyetimizce yapılacak pek çok işler vardır. Cemiyetin memleketi kurtarmak için vâki olacak teşebbüsat-ı esâsiyesine zamîmeten cephelerde düşmanlarla çarpışan asker kardeşlerimize çamaşır, çorap vesaire tedariki ile yardım etmek, memlekette teessüs eden ve mevcudu şüheda ve muhacirin cemiyetlerden mürekkep olan darüleytâmların temin-i ihtiyacı için hanımefendiler arasında iane cem olunarak devam ve bekasını temin eylemek, memleketin fukarasına karşı kadın şefkatiyle muavenette bulunmak, gelip geçen yersiz yurtsuz muhacirlere elden geldiği derecede yardım etmek, Sivas'ta hanım kızlara biçki, dikiş nakış talim ettirilmek üzere müesseler açmak gibi hususatı da vakt-i merhûnunun hulûlünde vücuda getirmeye çalışmak suretiyle hizmet-i vataniye ve medeniyesini ifâ edeceğinden eminim. İşte Cemiyetimizin bundan sonra ittihaz edeceğini kaviyyen ümit ettiğim şu hat ve harekette muvaffakiyetle hatveendâz olmasını temenni ederek cümlenize veda ediyorum ve cemiyete ait evrakı da heyet-i idarenize takdim eyliyorum. İnşallah Umumî Kongrenin içtimaında bu temenniyatımın hayz-ârây-ı husul olması için heyet-i muhteremeniz delâlet-i ciddiyede bulunur Efendim."

Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Başkanı Melek Hanım'ın hazırladığı bu mesaj, bir ayrılık mesajından daha

---

[78] Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa, sağlık sorunu nedeniyle 16 Ekim 1920'de Kastamonu Valiliği'ne atanmıştır. 10 Kasım 1920'de burada göreve başlayan Reşit Paşa, görevde bulunduğu süre içerisinde rahatsızlığının devam etmesi ve doktorlar tarafından kendisine deniz kenarında bir yerde oturması tavsiye edildiğinden, 2 Ağustos 1921'de Valilik görevinden ayrılmıştır. Bir süreliğine İnebolu'da ikamet eden Mehmet Reşit Paşa, daha sonra İstanbul'a yerleşmiş ve 14 Nisan 1924'te 56 yaşında vefat etmiştir. Bkz. Şahin, "Sivas Kongresi Hazırlıkları ve Sivas Valisi Reşid Paşa", s. 184.

[79] Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...*, s. 79.

çok, ülkenin kurtuluşu için mücadele edenlere destek olunması, kimsesiz çocuklara ve muhacirlere yardım edilmesi gibi, o güne kadar yürütülmüş çalışmaların, sürdürülmesi yolundaki rica ve temennilerini yansıtmaktadır. 1920 yılı sonbaharında Melek Hanımın eşiyle birlikte Sivas'tan ayrılmasıyla birlikte cemiyetin etkisini yitirdiği ve bir şubeye dönüştüğü görülmektedir.[80] Bunun nedenleri arasında cemiyetin kuruluşunu zorunlu kılan tarihsel koşulların artık ortadan kalkması, Temsil Heyeti'nin Sivas'tan Ankara'ya taşınması, 1920'de TBMM'nin açılması ve aynı yılın sonlarına doğru işgalci devletlerin Anadolu'dan çekilmeye başlaması vs. gösterilebilir. Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin yaptığı kapsamlı işleri, Sivas'tan sonra yeni Türk Devleti'nin merkezi olan Ankara'da, Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi üstlenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Mart 1923'te Konya'da Türk kadınları hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:[81]

"... Bu son senelerin inkılâp hayatında, hummalı fedakârlıklarla dolu mücadele hayatında, milleti ölümden kurtararak, kurtuluş ve istiklâle götüren azim ve faaliyet hayatında, her millet ferdinin çalışması, gayreti, himmeti, fedakârlığı geçmiştir. Bu meyanda, en ziyade yücelterek anılmak ve daima şükranla tekrar edilmek lâzım gelen bir himmet vardır ki, o da Anadolu kadınının göstermiş olduğu çok ulu, çok yüksek, çok kıymetli fedakârlıktır..."

Mustafa Kemal Paşa, yapmış olduğu konuşmalarda Türk kadınına daima güvenini belirtmiş, onu daima yüceltmiş ve Türk kadınından beklenen fazileti tekrarlamıştır.

Sonuç

Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin yapmış olduğu faaliyetler arasında, Mütareke döneminde çeşitli mezalimlerin yaşandığı şehirler için para yardımında bulunmak, askerler için çorap örme kampanyaları açmak, yine askerler için kullanılmak üzere Sivas'ta kesilen kurbanların derilerini nakde çevirmek ve yetim kız çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak gibi çalışmalar gösterilebilir. Melek Reşit Hanım'ın Sivas'ta bir cemi-

---

[80] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* s. 159.

[81] Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmayı Konya'da Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesinin düzenlediği çay ziyafetinde yapmıştır. Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 151.

yet kurma girişiminde; eşinin ilin valisi olmasının, Sivas Kongresi'nin bu şehirde yapılmasının cesaretlendirici ve teşvik edici olduğu muhakkaktır. Ancak o günkü olumsuz koşullar, Melek Reşit Hanım'ın yürüttüğü çalışmaları ve net bir biçimde Mustafa Kemal'in safında yer almasını, mücadeleci, bağımsızlıkçı kişiliğine yormak yanlış olmasa gerektir. Başkan olarak başka illerde cemiyetin şubelerinin açılması konusundaki çabası ve başarısı da Melek Hanım'ın, küçük bir şehirde sıkıldığı için kendini oyalamaya çalışan bir bürokrat eşi değil, memleketin kurtuluşu için samimiyetle çalışan bir Türk kadını olduğunu kanıtlamaktadır.

Anadolu'da işgalcilerin sebep olduğu insanlık dışı olaylara dikkati çekebilmek için ABD ve bazı Avrupa devletlerinin Cumhurbaşkanlarının eşlerine telgraf çekilmesini de, Millî Mücadele yıllarında geçerli olan mücadele metotlarından oldukça faklı, kadınca bir yöntem olarak değerlendirmek gerekir. Maddi yokluklar içinde sürdürülen silahlı mücadele yıllarında, askerler için çorap ördürmek ve kurban derilerini nakde çevirmek, yetim kız çocukları için kavurma yapmak gibi faaliyetleri de Melek Hanım başta olmak üzere Türk kadınının geleneksel kucaklayıcılığının ve şefkatli yüreğinin nişanesi olarak yorumlamak hakşinas bir tutum olacaktır.

Temel amacını, nizamnamesinde Mondros Ateşkesi imzalandığında Türklerin kontrolünde olan toprakların savunulması olarak ifade eden cemiyet, ülkede yaşanan hemen her önemli olayla yakından ilgilenmiş, Temsil Heyeti ile yoğun işbirliğinde bulunmuştur. Cemiyet, öncü rolü ile Kangal, Konya, Burdur, Viranşehir, Yozgat, Pınarhisar, Niğde, Erzincan, Aydın, Balıkesir, Eskişehir, Amasya, Antalya, Kayseri ve Bolu da Millî Mücadele'ye katkıyı hedefleyen kadın cemiyetlerinin kuruluşunda etkili olmuştur. Bu mücadeleye daha çok erkeklerin öncülük ettiği bilinmekle beraber, cemiyetin toplumun diğer yarısını mücadeleye ortak etmede büyük katkı sağladığı söylenebilir. Ülkede Türkler aleyhine yaşanan her olayla yakından ilgilenen cemiyetin, bu bağlamda İtilaf devletlerini protesto ettiği, İstanbul Hükûmetlerini Türk'ün haklarının korunması konusunda sürekli uyardığı da görülmektedir.

Kaynakça

Arşivler

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi

Gazeteler

Albayrak, "Hanımlarımızın Müracaatı", Sayı: 51, 11 Kanun-i evvel 335 (11 Aralık 1919), s. 1-2.

İrade-i Milliye, "Dersaadet'te İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya Mümessil-i Siyasiliği Cânib-i Âlisine", 12 Kanun-i sani 1336 (12 Ocak 1920), s. 3.

_____, "Amasya Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Reise-i Muhteremesi Asiye Remzi Hanımefendi'nin Kadınlara İrat Ettiği Nutuk", 26 Kanun-i sani 1336 (26 Ocak 1920), s. 1-2.

_____, "Fransa Cumhuriyeti Fehimesi Reisi Mösyö Ponkaran'ın Zevce-i Muhteremeleri Madam Cenaplarına, Haşmetlü İngiltere ve İtalya Kraliçeleri Hazretlerine", 2 Şubat 1336 (2 Şubat 1920), s. 2.

_____, "Yardım ve Uyanıklık Vatanı Kurtaracaktır, Hanım Hemşirelerimiz de Durmuyor Çalışıyor", 16 Şubat 1336 (16 Şubat 1920), s. 2.

Kitaplar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 5. B., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 5-6, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

Afetinan, Ayşe, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, 4. B., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.

_____, "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler,* III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 1993-2000.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakıyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Kongresi*, 2. B., Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1963.

Yurdsever Ateş, Nevin, *Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu 1925-1927*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2009.

Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi Yay., Ankara, 2011.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1986.

Çiloğlu, Fahrettin, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü,* Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920),* II. Cilt, 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991.

Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

_____, *Milli Mücadele Tarihi-I Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.

Gürer, Cevat Abbas*, Ebedi Şef, Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, İstanbul, 1939.

İğdemir, Uluğ, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 2009.

Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, 2. B., Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991.

Kocatürk, Utkan*, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, 1. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Meray, Seha L.,-Olcay, Osman, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler),* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

Özkan, Abdullah, *A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi,* Boyut Yayıncılık ve Ticaret AŞ, İstanbul, 2005.

Öztoprak, İzzet, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, II. B., Cem Web Ofset, Ankara, 2006.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli,* C. 1, 8. Basım, Kastaş AŞ Yayınları, İstanbul, 1987.

Şahin, Enis, "Sivas Kongresi Hazırlıkları ve Sivas Valisi Reşid Paşa", *Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu (2-3 Eylül 2004)*, Yay. Haz., Nilgün İnce, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 183-214.

Uyanıker, Ferhat, *Milli Mücadele'de Türk Kadını*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Yularkıran, Cevdet Reşit, *Reşit Paşa'nın Hatıraları (Sivas'ta Harekâtı Milliye Başlangıcından Sivas Kongresi ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar)*, Tan Matbaası, İstanbul, 1939.

Tansel, Fevziye Abdullah, *Kurtuluş Savaşı'nda Kadın Askerlerimiz*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Tarıkahya, Ergün, *Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti-Milli Mücadele Döneminin Tek Kadın Derneği*, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas, 2013.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Makaleler

Aysal, Necdet- Dinçer, Hasan, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Örgütlenme Aşamasında Melek Hanım ve Faaliyetleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, c. XII, S. 24, Bahar 2012, s. 149-169.

Aysal, Necdet, "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Kadın Örgütü: Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, C. II, (Ed. Prof. Dr. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016, s. 941-965.

Gökçimen, Semra, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, S. 10, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 2008, s. 5-59.

Pınarcı, Gülden A., "Kadın Dergileri", *Atılım Üniversitesi E Bülten,* S. 29, Yıl 8, Mart 2013, s. 1-6.

Tezler

Uyanıker, Ferhat, *Milli Mücadelede Türk Kadını*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

EKLER

EK-1

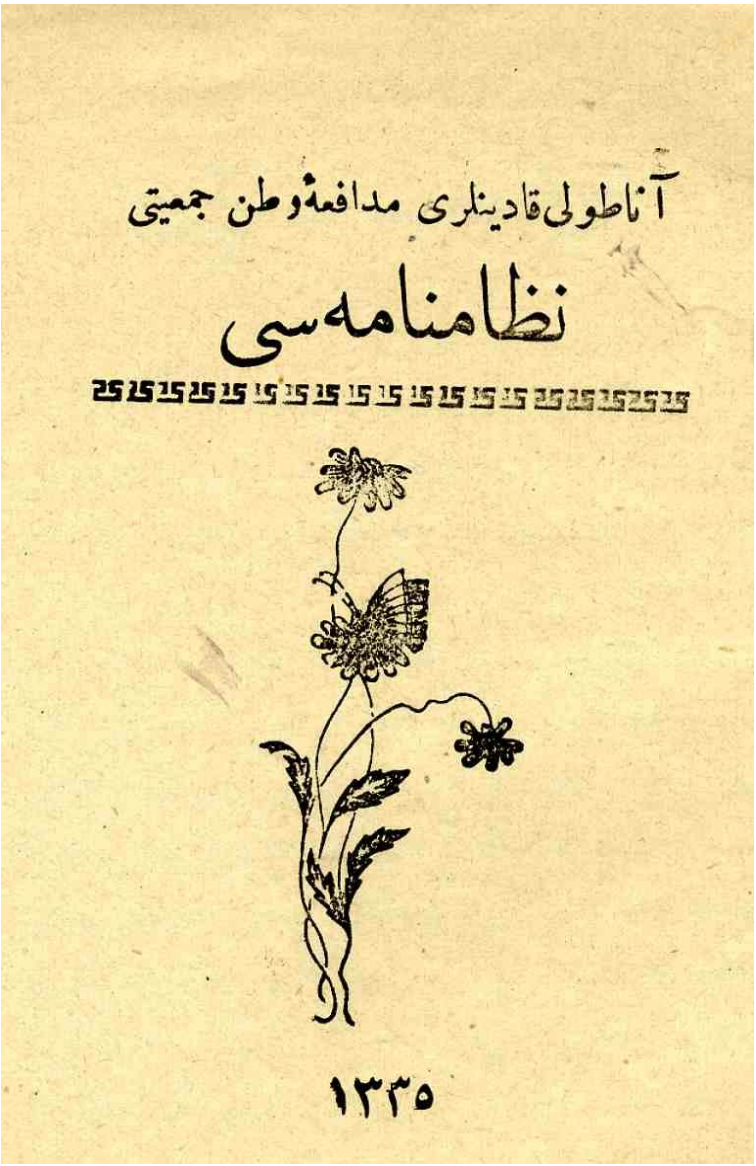
آناطولی قادینلری مدافعهٔ وطن جمعیتی

نظامنامه‌سی

۱۳۳۵

"Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nizamnamesi-1335" Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K. 28, G. 98, B. 98-1.

EK-1a

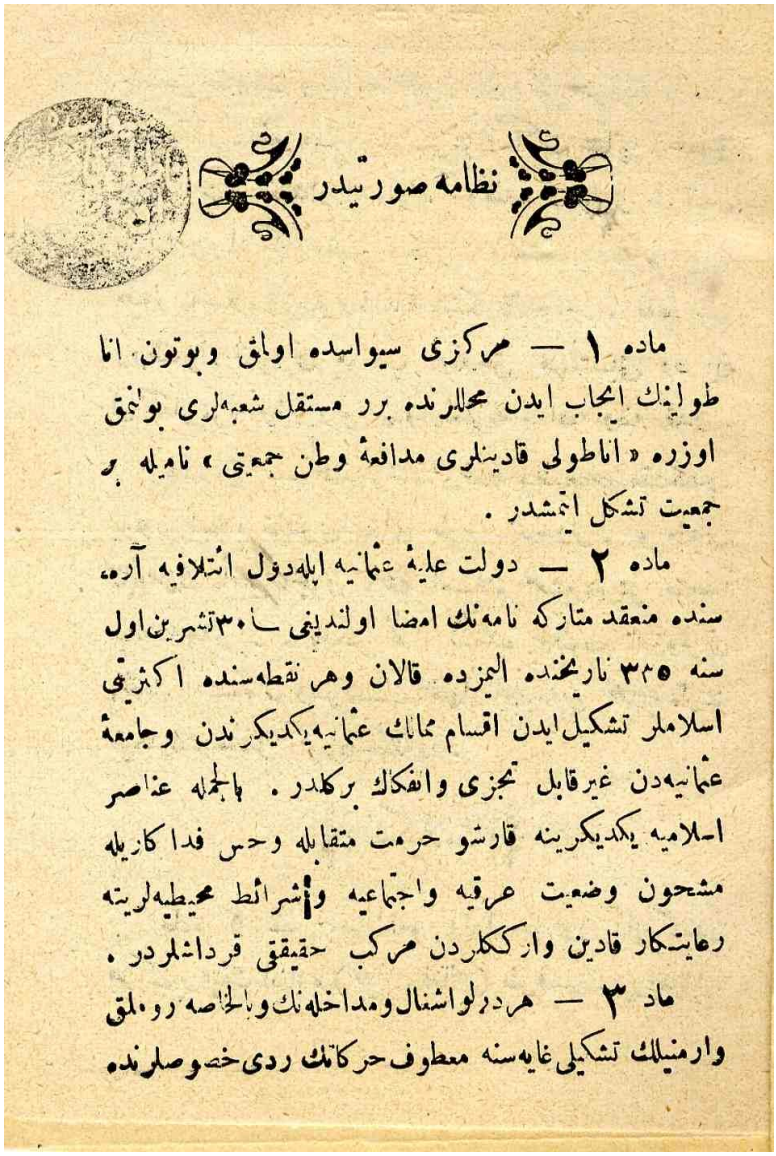

نظامه صورتیدر

مادہ ۱ — مرکزی سیواسده اولمق وبوتون انا طولینك ایجاب ایدن محللرنده برر مستقل شعبه‌لری بولنمق اوزره «اناطولی قادینلری مدافعهٔ وطن جمعیتی» نامیله بر جمعیت تشکل ایتمشدر .

مادہ ۲ — دولت علیهٔ عثمانیه ایله دول ائتلافیه آره‌سنده منعقد متارکه نامه‌نك امضا اولندیغی ۳۰ تشرین اول سنه ۳۳۵ تاریخنده الیمزده قالان وهر نقطه‌سنده اکثریتی اسلاملر تشکیل ایدن اقسام ممالك عثمانیه یکدیکرندن وجامعهٔ عثمانیه‌دن غیرقابل تجزی وانفکاك برکلدر . بالجمله عناصر اسلامیه یکدیکرینه قارشو حرمت متقابله وحس فداکارلیله مشحون وضعیت عرقیه واجتماعیه وشرائط محیطیه‌لرینه رعایتکار قادین وارککلردن مرکب حقیقی قرداشلردر .

مادہ ۳ — هردرلو اشغال ومداخله‌نك وبالخاصه روملق وارمنیلك تشکیلی غایه‌سنه معطوف حرکاتك ردی خصوصلرنده

ماده ٦ — هیئت اداره ؛ جمعیت اعضاسندن متشکل قونغره طرفندن انتخاب اولنور . انتخاب اولنان هیئت اداره ایچلرندن رای خفی ایله بر رئیسه ، بر رئیسهٔ ثانیه بر کاتبه انتخاب ایدرلر . کاتبه جمعیتك کاتبهٔ مسئوله سیدر . هیئت اداره‌ده یرلیدن اولمق اوزره منتخب برده وزنه‌دار واردر .

وظائف

ماده ٧ — هیئت اداره جمعیتك هیئت اجرائیه وفعاله‌سی اولوب لا قل اون بش کونده بر اجتماع ایده‌رك جمعیتك امور یله اشتغال ایدر . رئیسه‌نك کوره‌جکی لزوم وکاتبهٔ مسئوله طرفندن وقوعبولان دعوت اوزرینه دهاصیق اجتماع ایده بیلیر . اوچدفعه بلامعذرت کلمه‌ین اعضا مستعفی عدایدیله‌رك درحال یرینه دیکری انتخاب ایدیلیر . جمعیتك بالعموم محرراتی جمعیتك مهر رسمیسیله تمهیر ایدیللوب رئیسه‌نك ریا رئیسهٔ ثانیه‌نك ویاخود هیئت اداره‌دن برینك وکاتبهٔ مسئوله‌نکده مطلقا امضاسی بولنه‌جقدر . جمعیتك حکومته قارشو مرخصی هیئت اداره رئیسه‌سی ورئیسهٔ ثانیه‌سی ایله کاتبهٔ مسئوله سیدر .

= ٤ =

ماده ٨ - جمعیتك صرفیاتی هیئت اداره قراریله وکاتبهٔ مسئولهنك اعضاسیله اجرا ایدیلیر . بوتون هیئت اداره اعضاسی : اعضای طبیعیه قیدی وظیفهسیله مکلفدر.

ماده ٩ — جمعیتك امور حسابیه سیله مشغول اداره رئیسهسیله کاتبه ووزنهداردن مرکب برقاصه هیئتی اولوب بو هیئت اداره‌یه قارشو مسئول اولدیغی کبی هیئت اداره اعضاسیده قونغره هیئتنه قارشو مسئولدر . جمعیتدن وقوعبولهجق دعوت اوزرینه قونغره هیئتی اوچ آیده برکره اجتماع ایدهرك ؛ حساباتی تدقیق ایدر و معاملات حقنده ایضاحات ایستر .

ماده ١٠ — جمعیت عندالزوم موظف مأمورلر استخدام ایدهبیلیر . جمعیتك واردات وصرفیاتی لزوم کورولدیکی زمان اعضای فعاله ایله طبیعیه طوپلانهرق تبرع ایدهجکلری اعانهدن عبارت اولهجقدر .

ماده ١١ — لزومنده قونغره قراریله نظامنامهتعدیل وتبدیل ایدیله بیلیر .

"Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nizamname Sureti" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi*, K. 28, G. 98, B. 98-1-a,b,c,d.

EK-1b

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nizamnamesi

1335 (1919)

Nizamname Suretidir.

Madde 1- Merkezi Sivas'ta olmak ve bütün Anadolu'nun icap eden mahallerinde birer müstakil şubeleri bulunmak üzere "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" namı ile birer cemiyet teşekkül etmiştir.

Madde 2- Devlet-i Âliyye-i Osmaniye ile Düvel-i İtilâfiye arasında münâkid mütarekenâmenin imza olunduğu 30 Teşrin-i evvel sene 335 tarihinde elimizde kalan ve her noktasında ekseriyeti İslamlar teşkil eden aksâm-ı memalik-i Osmaniye yekdiğerinden ve camia-i Osmaniyeden gayr-i kabil tecezzi (bölünme) ve infikâk bir küldür. Bil-cümle Anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve hiss-i fedakârı ile meşhûn (dolu) vaziyet-i ırkıyye ve içtimaiye ve şerait-i muhîtiyelerine riayetkâr kadın ve erkeklerden mürekkep hakiki kardeşlerdir.

Madde 3- Her türlü işgal ve müdahalenin ve bil-hassa Rumluk ve Ermenilik teşkil-i gayesine matuf harekâtın redd-i hususlarında Cemiyetimiz mukavemet ve müdafaa için lazım gelen her şeye tevessül edecektir (başvuracaklardır). Gayr-ı Müslim vatandaşlarımızın Hâkimiyet-i Osmaniyye ve Hukuk-u İslamiyemizi haleldâr edecek bir vak'aya kendileri tarafından sebebiyet verilmedikçe hukuk-u tâbiyetlerine ve muktezayâtı ve diniye ve ananât-ı milliyelerine İslam kadınları daima riayetkâr kalacaktır. Fakat millet ve vatanımızın zararını mucib olacak her teşebbüsü redd ile erkeklerimizle beraber ve bütün varlığımızla müdafaa olunacaktır.

Madde 4- Cemiyetimiz aza-yı faale ve tabiyeden müteşekkildir. Bütün İslam hanımları aza-yı tabiyesindendirler. Bu mukaddes gayemizin temini için bil-cümle İslam hemşirelerimiz müttehiden (birlikte) çalışacaklardır. Yalnız taht-ı işgalde bulunup arzularını bil-fiil istimâl ve serbest izhâr edemeyen hemşirelerimiz şimdilik mazur görüleceklerdir.

Teşkilat

Madde 5- Cemiyetin umur ve idaresi 16 kişiden mürekkeb bir heyet-i idare (Heyet-i Faale) tarafından tedvîr edilir.

Madde 6- Heyet-i idare; Cemiyet azasından müteşekkil kongre tarafından intihap olunur. İntihap olunan Heyet-i İdare içlerinden rey-i hafi ile bir reise, bir reise-i sâniye, bir kâtibe inti-

hap ederler. Kâtibe, Cemiyetin kâtibe-i mes'ulesidir. Heyet-i İdarede yerliden olmak üzere müntahap bir de veznedar vardır.

Vezâif

Madde 7- Heyet-i İdare, Cemiyetin heyet-i icraiyye ve faalesi olup lak'il on beş günde bir ictima' ederek Cemiyetin umurıyle iştigâl eder. Reise'nin göreceği lüzum ve kâtibe-i mesûle tarafından vuku bulan davet üzerine daha sık ictima edebilir. Üç defa bilâ-mazeret gelmeyen aza müstâfi addedilerek derhal yerine diğeri intihap edilir. Cemiyetin bil-umum muharreratı, Cemiyetin mühr-ü resmiyesiyle temhîr edilip (mühürlenip) reisenin veya reise-i saniyenin veyahût heyet-i idareden birinin ve kâtibe-i mesûlenin de mutlaka imzası bulunacaktır. Cemiyetin hükümete karşı murahhası, Heyet-i İdare Reisesi ve Reise-i saniyesi ile kâtibe-i mes'ulesidir.

Madde 8- Cemiyetin sarfiyâtı, Heyet-i İdare kararıyla ve kâtibe-i mes'ûlenin imzasıyla icra edilir. Bütün Heyet-i İdare Azası, aza-yı tabiiyye kaydı vazifesiyle mükelleftir.

Madde 9- Cemiyetin umur-u hesabiyesiyle meşgul idare reisesiyle, kâtibe ve veznedardan mürekkep bir kasa heyeti olup, bu heyet idareye karşı mes'ul olduğu gibi, Heyet-i İdare azası da Kongre Heyetine karşı mes'ûldur. Cemiyetten vuku bulacak davet üzerine Kongre Heyeti, üç ayda bir kere ictima' ederek; hesabâtı tedkik eder ve muamelât hakkında izahat ister.

Madde 10- Cemiyet, indellûzüm (gerekirse) muvazzaf memurlar istihdam edebilir. Cemiyetin varidât ve sarfiyâtı lüzum görüldüğü zaman aza-yı faale ile tabiiyye toplanarak teberrü edecekleri ianeden ibaret olacaktır.

Madde 11- Lüzumunda Kongre kararıyla, nizamname tâdil ve tebdil edilebilir.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K. 28, G. 98, B. 98-1-a,b,c,d.

EK-2

Ankara
9 Mart 36

Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne
Muhterem Hemşirelerimiz

Yeni bir muavenet-i vatanperverânelerinden bahs 12 Şubat 36 tarihli ve 66 numrolu tahriratı kemal-i ihtiram ile aldık. Anadolu kadınlarının hidemât-ı vataniyeye devam-ı iştiraklerini görmekle pek ziyâde mütehassis olduk. Takdirât ve teşekkürât-ı mahsûsamızı arz ider ve mesai ve kıymetdârânelerinde muvaffak olmanıza dualar iderek hürmetlerimizi takdim ideriz efendim.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliyesi Namına
Mustafa Kemal

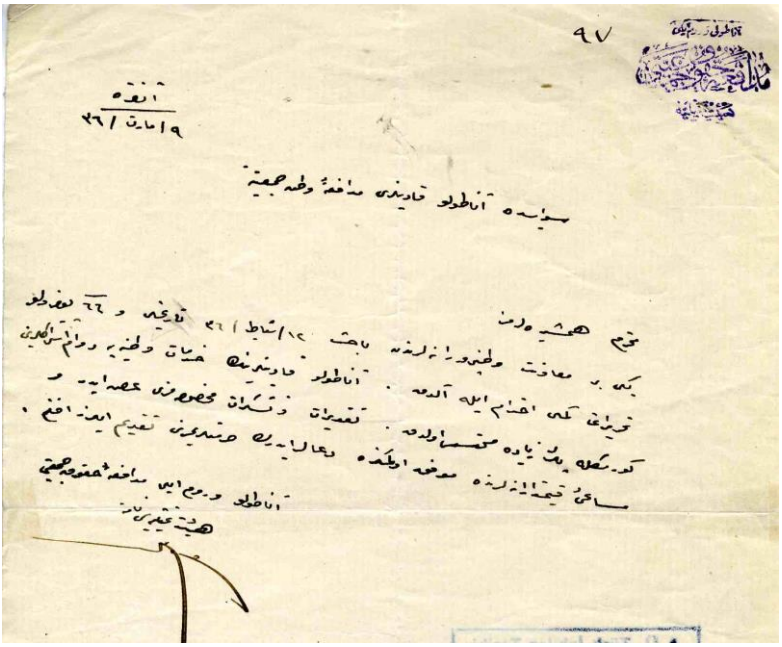

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Kutu 27, Gömlek 178, Belge 178-1.

EK-3

Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti
Hey'et-i
Muhteremesi Reîse-i Âliyesi'ne

Lirâ-yı Osmanî Gümüş para Evrak-ı nakdiye
aded aded aded
6,5 962 2790
Altıbuçuk aynen lira-yı Dokuz yüz altmış iki İki bin yedi yüz doksan
Osmanîdir. guruşdur. guruşdur.
Muhterem Hanımefendi Hazretleri
Bu def'a irsâline inâyet buyurulan nizâmnâmeyi aldık. Emr-i âlileri üzere cemiyetimiz, leyle-i Berât'a müsâdif 3 Mayıs 36 Pazartesi günü müctemiân Mevlûd-ü şerif ile küşâd olundu. Ma'lûm-ı âlileridir ki burası köy halinde gâyet ufak bir kasabadan ibâret bulunduğundan nazara çarpacak derecede iane derç edilmemiş ise de karınca kadarınca fehvâsınca bu himmet şerefinden istifâde ümidiyle ve bâlâda gösterildiği veçhile iâne derç olunduğu ve cemiyetimizin mühr-ü resmîsi bulunmayıp burada bi-t-tabî hakkâk dahi olmadığından oraca bir mühür kazdırarak irsâliyle esmânının iş'âr buyurulması ve cemiyetimizi teşkil eden hanımların da esâmisi bervech-i zîr derç edildiği ma'rûzuyla Cenâb-ı Hakk din ve millet ve vatanımızı her türlü ekdâr-ı kevniyeden ve istilâcûyâne hareketlerden masûn ve azâde buyurmasını temenni ve niyâzla teveccühât-ı ismet-penâhîlerinin bekâsını istirhâm eyleriz. Hanımefendimiz Hazretleri. 9 Mayıs 36
Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Kangal Şubesi
Reise-i Evveli Kâtibe-i Mesûle
Kaymakam Ömer Fuat Bey Kayın validesi Ulviye Hesnâ
1 Reise-i Evveli, Kaymakam Ömer Fuat Beyin Kayınvalidesi Ulviye
1 Reise-i Sânîye, Küçük Kangal Ağası Hacı Ağa haremi Elife Hanım
1 Veznedar-ı Şube, Yüzbaşı İsmail Efendinin haremi Necibe Hanım
1 Kâtib-i mes'ûle, Mekteb Muallimesi Hesnâ Hanım
1 Aza-yı Şube, Yüzbaşı Rasim Efendi haremi Feride Hanım
1 Aza-yı Şube, Ceza Reisi Şükrü Bey'in haremi Kamer Hanım
1 Aza-yı Şube, Hâkim Efendinin haremi Şaziye Hanım
1 Aza-yı Şube, Kaymakam Ömer Fuad Bey'in haremi Mürşide Hanım
1 Aza-yı Şube, Jandarma Yüzbaşısı Mekail Efendi'nin haremi Fir-

devs Hanım
1 Aza-yı Şube, Telgraf Müdürü'nün haremi Feride Hanım
1 Aza-yı Şube, Müdde-i Umumî (Savcı) Hamdi Bey'in haremi Edibe Hanım
1 Aza-yı Şube, Mal Muavini Tahir Efendi'nin haremi Nazife Hanım
1 Aza-yı Şube, Çerkeş Hasan haremi Emine Hanım
1 Aza-yı Şube, Zaim-zâde Hacı Mehmet Efendi'nin hemşire-zadesi Fatma Hanım

---

14

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Kutu 28, Gömlek 59, Belge 59-1.

EK-3a

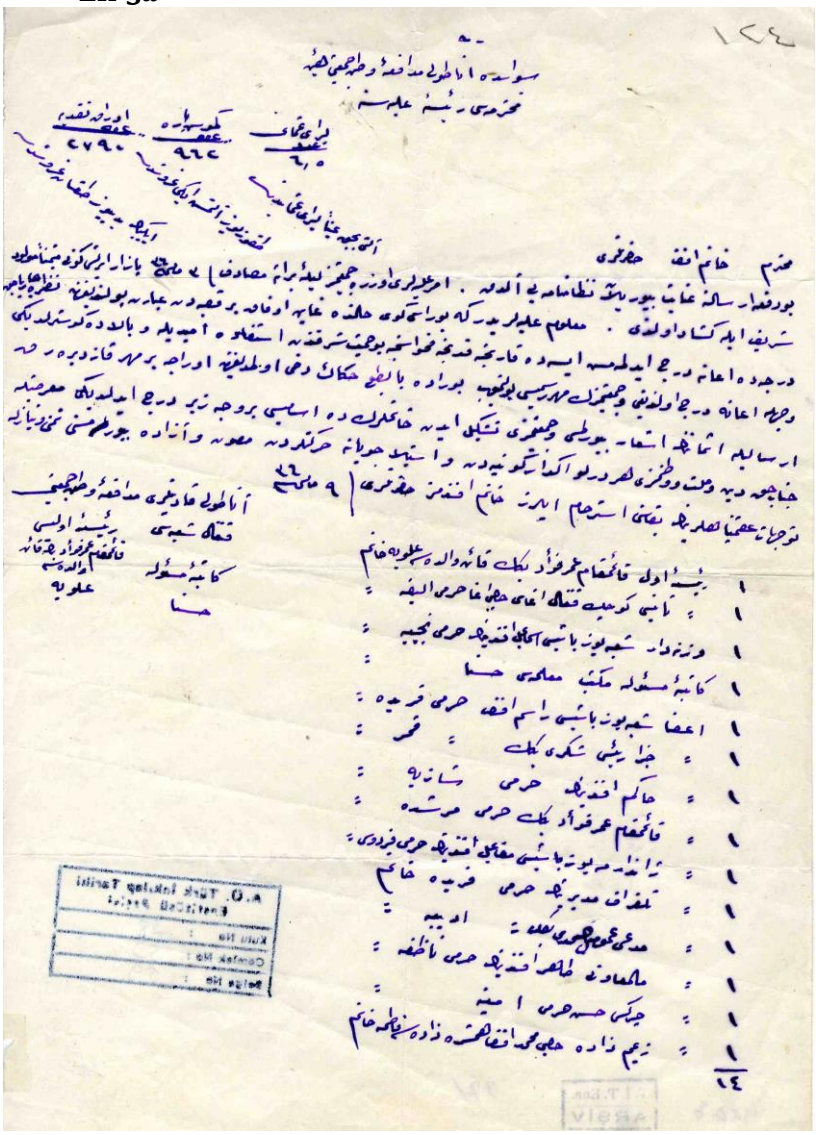

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Kutu 28, Gömlek 59, Belge 59-1.

EK-4

Sivas Vilâyeti
Mektûb-i kalemi

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti
Sivas Heyet-i Merkeziyyesine

Maraş felâket-zâdegânını kurtarmak üzere gerek kuva-yi milliye efrâd-ı hamiyetinden bir muâvenet-i naçizâne olmak üzere Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti'nin delâletiyle Sivas Nisvan hamiyyet-perverânından teberrû edilen mebâliğ üç yüz on sekiz lira cemiyetin bir kıt'a tezkere-i mahsûsasıyla birlikte taraf-ı âliyelerine irsâl kılınmakla makbuzunun irsâli temennî olunur efendim. 15 Şubat 336

Sivas Valisi
Reşid

Kasa Heyetine 15/2/36

İtibaran üç yüz on sekiz lira bi-z-zât zat-ı sâmiyi vilâyet-penâhîden alınarak müzacere 15 Şubat 336 tarihli ve 1/1 temdi makbuzu itâ kılınmıştır. Minh.

Faâle Heyet-i Namına

Cevap yazılmıştır 15/Şubat/36

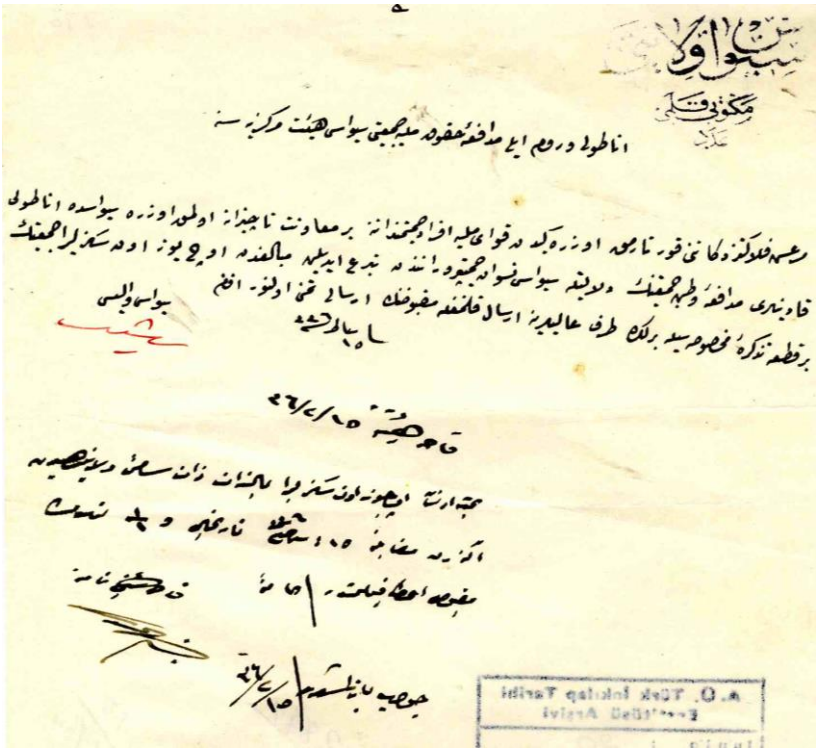

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Kutu 20, Gömlek 17, Belge 17-1.